

■ ■ ULUSLARARASI ■ ■

ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU

15 - 16 - 17 EKİM 2021
BİLDİRİLER CİLT III

XI

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU
XI

15-16-17 Ekim 2021

BİLDİRİLER
III

**ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU XI**

KOORDİNATÖR
DR. COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU

BAŞKAN

PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN

PROF. DR. ABDURRAHİM BENHEDDA	PROF. DR. MACHIEL KIEL
PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ	PROF. DR. MAHMUT AK
DR. AL MAHDİ AL RAWADİEH	PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ
BEŞİR AYVAZOĞLU	PROF. DR. MURAT GÜL
PROF. DR. ERHAN AFYONCU	PROF. DR. MUSTAFA İSMET UZUN
PROF. DR. EROL ÖZVAR	PROF. DR. MUSTAFA KURT
PROF. DR. FATMA ÇİÇEK DERMAN	PROF. DR. MÜRTEZA BEDİR
PROF. DR. GÜLFETTİN ÇELİK	PROF. DR. E. NALAN TÜRKMEN
PROF. DR. M. FATİH ANDI	PROF. DR. NİHAT ÖZTOPRAK
PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN	PROF. DR. NURİYE GARİPAĞAOĞLU
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ	PROF. DR. SAADETTİN ÖKTEN
PROF. DR. HEDDA REINDL-KIEL	PROF. DR. SABAHATTİN AYDIN
PROF. DR. İDRİS BOSTAN	PROF. DR. ŞEKİP BENAFRİ
PROF. DR. İSKENDER PALA	PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR
PROF. DR. İSMAİL E. ERÜNSAL	PROF. DR. TURHAN KAÇAR

SEMPOZYUM SEKRETERYASI

AHMET DEMİRKIRAN	ARŞ. GÖR. DR. ENGİN ÇETİN
ARŞ. GÖR. DR. COŞKUN ÜNSAL	DR. ÖGR. ÜYESİ EMRAH SİYAVUŞ
ARŞ. GÖR. DR. SERKAN OSMANLIOĞLU	ÖGR. GÖR. HASAN YAPICI

DÜZENLEME KURULU

DR. COŞKUN YILMAZ
PROF. DR. CEMALETTİN ŞAHİN
PROF. DR. CENGİZ TOMAR
PROF. DR. MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞCI
PROF. DR. TURHAN KAÇAR
PROF. DR. UĞUR DEMİR
DOÇ. DR. YUNUS UĞUR
ZEKERİYA ŞANLIER
GÜLSÜM İSMAİLOĞLU
MESUT MEYVECİ
HÜSEYİN HİLMİ ERDEM

**ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU XI**

Yayın Kurulu

Dr. Coşkun Yılmaz / Prof. Dr. Erhan Afyoncu / Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşçı /
Prof. Dr. Uğur Demir / Arş. Gör. Dr. Serkan Osmanlıoğlu /
Arş. Gör. Dr. Coşkun Ünsal

Görsel Araştırma

Arş. Gör. Dr. Coşkun Ünsal / Arş. Gör. Dr. Engin Çetin /
Arş. Gör. Dr. Serkan Osmanlıoğlu / Öğr. Gör. Hasan Yapıcı

İmla ve Tashih

Arş. Gör. Dr. Serkan Osmanlıoğlu

Fotoğraf

SMEY / Coşkun Yılmaz Arşivi /
Üsküdar Belediyesi / Müellifler

Tasarım ve Uygulama

Bülent Avnamak / SMEY

Baskı ve Cilt

FC REKLAM

Aydıntepe Mahallesi Coşkun Sokak No: 24
Tuzla / İstanbul

ISBN: 978-605-9719-89-6 (Tk)
978-605-9719-92-6 (3. Cilt)
İstanbul, Mart 2023

Kitabın telif hakları Üsküdar Belediyesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz
basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

Mimar Sinan Mah. Çavuşdere Cad. No: 35

ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel: 0216 531 30 00 • Faks: 0216 531 32 25

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR
SEMPOZYUMU

XI

15-16-17 Ekim 2021

B İ L D İ R İ L E R

CİLT III

EDİTÖR
DR. COŞKUN YILMAZ

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

**ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU XI**

OTURUM BAŞKANLARI

PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN
PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ
PROF. DR. AHMET TURAN ASLAN
PROF. DR. AYDIN GÜLAN
PROF. DR. AYŞEN GÜRCAN
PROF. DR. CENGİZ TOMAR
PROF. DR. ERHAN AFYONCU
PROF. DR. FATMA ÇİÇEK DERMAN
PROF. DR. GÜLTEKİN YILDIZ
PROF. DR. HALİL EKŞİ
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ
PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. İSKENDER PALA
PROF. DR. İSMAİL HAKKI KADI
PROF. DR. M. FATİH ANDI
PROF. DR. MEHMET EMİN OKUR
PROF. DR. MUSA DUMAN
PROF. DR. MUSTAFA FAYDA
PROF. DR. MUSTAFA GÜNDÜZ
PROF. DR. MUSTAFA İSMET UZUN
PROF. DR. NURAN YILDIRIM
PROF. DR. SEBAHAT DENİZ
PROF. DR. SELÇUK MÜLAYİM
PROF. DR. SUPHİ SAATÇI
PROF. DR. TAHSİN GÖRGÜN
PROF. DR. TURHAN KAÇAR
PROF. M. UĞUR DERMAN
PROF. DR. VAHDETTİN ENGİN
DOÇ. DR. YUNUS UĞUR

İ Ç İ N D E K İ L E R

10-337

I. BÖLÜM

TARİHİ ŞAHSİYETLER

12-29

Üsküdarlı Câbî Ömer Efendi'nin Hayatına Dair Yeni Bilgiler
ERHAN AFYONCU

30-87

Silâhdar Mustafa Paşa (ö. 1642) ve Üsküdar
UĞUR DEMİR

88-103

Hızır İlyas Efendi (1801-1864)
TALİP MERT

104-125

Müzehhibleri Üsküdarlı Üç Yazma Eser ve Tezhibi
EBRU KARAHAN DALBAŞ

126-141

Üsküdar'da Medfun Dağistanlı Nakşibendî Şeyhi Cemâleddin Gazikumukî,
Hayatı ve Tasavvufî Şahsiyeti
İBRAHİM EROL

142-165

Üsküdar'la Özdeşleşmiş Bir Mutasarrıf: Tosun Paşa
YURDAL DEMİREL

166-187

Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Üsküdarlı Bürokratların Eğitim ve
Mesleki Kariyeri
ERHAN BEKTAŞ

188-215

Üsküdarlı Bir Bektaşî Babası Ali Nutki (Nur) Baba (1869-1934)
FAHRİ MADEN

216-229

Altın Şehir Üsküdar ve Üsküdarlı İsa Behzat Bey'in Türk Sanatına Katkısı
FİRDEVS MÜJDE GÖKBEL

230-243

Bahriye Hizmetinde Kırk Yıl: Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Reisi Faik Paşa
KASIM HIZLI

244-271

Komitacı ve İstihbaratçı Serkomiser Bulgar Sadık'ın Üsküdar Günleri
YÜCEL YİĞİT

272-285

Sultan Abdülhamid'in Şeyhi Zâfir Efendi'nin Üsküdar'da Cenaze Merasimi
TUFAN BUZPINAR

286-297

İstanbul Şehir Meclisi'nde Bir Üsküdarlı:
Makbule Esat Işık Hanım ve Faaliyetleri
SONGÜL GÜNEŞ

298-311

Mehmet Genç Niçin Az Yazdı?
BEŞİR AYVAZOĞLU

312-337

Haluk Hoca'nın Üsküdarı
MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

338-541

II. BÖLÜM
EDEBİYAT

340-395

Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî'nin Hayatı, Sanatı ve Şiirleri
HALİL BATUR

396-413

Divitcîzade Mehmed Efendî Üsküdârî Deverân-i Sûfiye Adlı Eserin Tahkik,
Tercüme ve Tahlili
NAZIM BÜYÜKBAŞ

414-433

Üsküdar Vafında Bir Manzume:
Mehmed Sıdkî'nin "Değil mi Üsküdâr" Redifli Gazeli
GÜLAY KARAMAN

434-467

Klasik Türk Edebiyatının Son Temsilcilerinden
Üsküdarlı Tırnakçı-zâde Zîver Bey'in Hayatı ve Eserleri
MUSTAFA ÖZKAT

468-493

Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinde Üsküdar ve Çevresi
MÜNİRE KEVSER BAŞ

494-521

Türk Şiirinde Kızkulesi'ne Dair
NİHAT ÖZTOPRAK

522-541

Osmanlı Döneminde Hazırlanan Lügatlarda Üsküdar
NUSRET GEDİK

542-608

III. BÖLÜM
SAĞLIK

544-581

Maarif Vekâleti'nin Sağlık Projesi Olarak Validebağı Prevantoryumu
ŞEFİK MEMİŞ-ARİF KOLAY

582-597

Üsküdar'da Kolera Günleri ve Alınan Tedbirler (1893-1912)
UĞURCAN YILDIZDAL

598-608

Kız Kulesi'nden COVID-19'a Bakış: Üsküdar'da COVID-19 Pandemi Mücadelesi
YUSUF TAŞÇI - SABAHATTİN AYDIN

I. BÖLÜM
TARİHİ
ŞAHSİYETLER

Erhan Afyoncu
Uğur Demir
Talip Mert
Ebru Karahan Dalbaş
İbrahim Erol
Yurdal Demirel
Erhan Bektaş
Fahri Maden
Firdevs Müjde Gökbel
Kasım Hızlı
Yücel Yiğit
Tufan Buzpınar
İsmail Kara
Songül Güneş
Beşir Ayvazoğlu
Mustafa Sabri Küçükaşcı

9983

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
هَذَا الْقَبْرُ لِمَنْ
تُتَبَّعُ فِيهِ
كُلُّ مَنْ
يُتَبَّعُ فِيهِ

Üsküdarlı Câbî Ömer Efendi'nin Hayatına Dair Yeni Bilgiler*

PROF. DR. ERHAN AFYONCU
Milli Savunma Üniversitesi

Câbî Ömer Efendi¹, 1789 ile 1814 tarihleri arasındaki hadiseleri ihtiva eden ve kendi adıyla meşhur olan *Tarihi*yle tanınmaktadır². Ömer Efendi hakkında yapılan araştırmalarda onun Üsküdarlı olduğundan, Ayasofya câbilîği³ vazifesini ifa ettiğinden ve 14 Mart 1810'da Sakız Adası'na sürgüne gönderildiğinden başka bir bilgiye ulaşılamamıştır. Zikredilen bilgiler de müellifin tarihinde kendisi hakkında yazdıklarından derlenmiştir. Arşivlerde yaptığımız araştırmalar neticesinde Câbî Ömer Efendi'ye dair çok değerli belgeler tespit ettik. Aşağıda bu belgeler ışığında Üsküdarlı bir tarihçinin biyografisi incelenecektir.

Câbî Ömer Efendi'nin Ailesi

Bugüne kadar Câbî Ömer Efendi'nin Ayasofya Vakfı câbîsi olduğu kaydedilirken vakfın Üsküdar câbîsi olduğunun tespit edilememiş olması, biyografisinin inşasında en büyük eksikliktir. Biz çalışmalarımız esnasında Ömer Efendi'nin Ayasofya Vakfı'nın Üsküdar câbîsi ve kâtibi olduğunu tespit ettik. Bu tespitin ardından vakıf kayıtlarının geriye ve ileriye doğru taranmasıyla ailenin yüzyıllar boyunca

* Yazının hazırlanması sırasındaki yardımları için Prof. Dr. Uğur Demir ve Arş. Gör. Engin Çetin'e teşekkür ederim.

1 Câbî Ömer, arşiv vesikalarında bazen "Efendi" (Üsküdar Şer'iye Sicilleri (=ÜŞS), nr. 578, 8b), zaman zaman "Ağa" unvanıyla kaydedilmektedir (Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Sicilleri (=EHMS), nr. 332, vr. 132b). Ailenin erkek üyeleri için "Seyyid", kadınlar için "Şerife" sıfatı kullanılmaktadır.

2 Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni) Tahlil ve Tenkidli Metin*, I-II, haz. Mehmet Ali Beyhan, Ankara 2003.

3 Câbilik hakkında bk. Mehmet İpşirli, "Câbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, İstanbul 1992, VI, 529.

Câbî Ömer Efendi'nin babası Hasan Ağa'nın mezar taşı (Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı 8. Ada)

Ayasofya Vakfı'nın Üsküdar câbîliği ve kâtipliği görevlerini yürüttüğü ortaya çıktı. Üstelik câbîlik kayıtları, başka pek çok belgenin de tespitini mümkün kıldı.

Câbî Ömer Efendi'nin tespit edebildiğimiz en eski atası, 17. yüzyıl ortalarında yaşayan Abdullah Ağa'dır⁴. Aileden bilinen ilk Ayasofya Vakfı Üsküdar câbîsi ise Abdullah Ağa'nın oğlu ve Ömer Efendi'nin büyük dedesi el-Hâc Hasan Ağa'dır. Vakıf kayıtlarına göre; Hasan Ağa, Üsküdar câbîliği için günlük 3 akçe, kâtipliği için ise 2 akçe maaş alıyordu⁵. Hasan Ağa'nın vefatı üzerine 18

Ekim 1677'de oğlu ve Ömer Efendi'nin dedesi Hasan Ağa, mezkûr câbîlik ve kâtiplik vazifesini devam ettirmiştir⁶. Hasan Ağa'nın vakfiyesine göre eşinin adı Emine bint-i Mustafa'dır⁷. Emine Hanım muhtemelen Câbî Ömer Efendi'nin babaannesidir.

4 Abdullah Ağa'nın adı, Câbî Ömer Efendi'nin dedesi Hasan Ağa'nın vakfiyesinde kaydedilmiştir (ÜŞS, nr. 432, vr. 46a-b).

5 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (=VGMA), Ayasofya Atik Hazine Defteri, nr. 50, s. 38.

6 VGMA, Ayasofya Atik Hazine Defteri, nr. 50, s. 38.

7 "...vefâtından sonra zevcem Emine bint-i Mustafa ba'de vefâtihâ vâlidisi Rukiyye bint-i Hasan müteveli olup" (ÜŞS, nr. 432, vr. 46a-b).

Yaklaşık iki yıllık bir anlaşmazlık dışında⁸ 1766'ya kadar câbilik ve kâtiblik vazifesini sürdüren Hasan Ağa, 25 Mayıs 1766'dan kısa bir süre önce vefat etti. Bu durumda Câbî'nin dedesi Hasan Ağa'nın çok uzun yaşadığını söylemek gerekir.

Dede Hasan'ın vefatıyla görevleri, oğlu ve Ömer Efendi'nin babası Hasan'a intikal etmiştir⁹. Ömer Efendi'nin babası Hasan Ağa da 1189 yılı sonlarında (1776 başları) vefat etmiş ve câbilik ile kâtiplik görevleri, 25 Mart 1776'da çocukları Abdurrahman, Hasan ve Ömer'e intikal etmiştir¹⁰. İştiraken bu görevleri yürüten kardeşlerden Seyyid Abdurrahman, 19 Aralık 1798'den kısa süre önce ölmüş ve hissesi oğlu Mehmed Emin'e verilmiştir. Aynı tarihte Seyyid Hasan da kendi rızasıyla hissesini kardeşi Ömer Efendi'ye devretmiştir. Böylelikle Ayasofya Vakfı'nın Üsküdar câbilîği ve kâtipliği, müellifimiz Ömer Efendi ile yeğeni Seyyid Mehmed Emin'in iştiraken üzerlerine kaydedilmiştir¹¹. Câbî Ömer Efendi'nin 1815'te ölümü üzerine câbilik ve kâtiplik hissesi oğulları Seyyid Süleyman ve Seyyid Mahmud'a intikal etmiştir. Câbî Ömer Efendi'nin kesin ölüm tarihi tespit edilememiştir. Ömer Efendi'nin hayatta olduğuna dair son kayıt, 22 Şaban 1230/30 Temmuz 1815 tarihli vakfiyesinde yaptığı değişikliğe dairdir¹². Büyük oğlu Süleyman, babasından kendisine intikal eden câbilik ve kâtiplik hisselerini 10 Muharrem 1231/12 Aralık 1815'te kuzeni Mehmed Emin'e feragat ettiğine göre Câbî Ömer Efendi bu tarihten önce ölmüş olmalıdır. Haliyle 1815 yılı Ağustos-Aralık ayları içerisinde vefat ettiğini söylemek mümkündür.

Câbî Ömer'in oğlu Seyyid Süleyman, câbilik ve kâtiplik hissesini 12 Aralık 1815'te kuzeni Seyyid Mehmed Emin'e ferağ etmişti. Diğer oğlu Seyyid Mahmud'un da muhtemelen vefatı üzerine 15 Mart 1837'de bütün hisseler Câbî Ömer Efendi'nin yeğeni Seyyid Mehmed Emin'in üzerinde toplanmıştır¹³. Bu tarihten itibaren Câbî Ömer Efendi'nin çocuklarının ve varsa torunlarının vakıfla ilişkisi kesilmiştir. Bundan sonra sırasıyla Seyyid Mehmed Emin'in oğlu Ali ve torunu İsmail

8 Hasan Ağa'nın terk-i hizmet ettiği gerekçesiyle 29 Receb 1107/4 Mart 1696'da câbilik ve kâtiplik görevleri Abdulgaffar bin Mehmed'e verilmiş, ancak 22 Cemaziyevvel 1109/6 Aralık 1697'de tekrar Hasan Ağa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, Ayasofya Atık Hazine Defteri, nr. 50, s. 38).

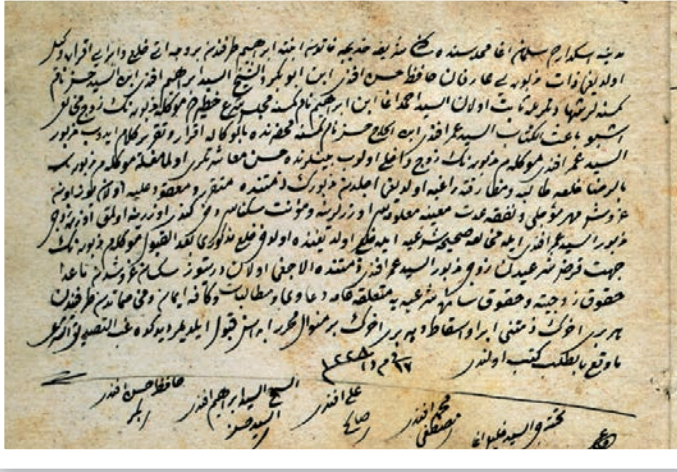
9 VGMA, Ayasofya Atık Hazine Defteri, nr. 73, s. 54.

10 Câbî Ömer Efendi'nin babası el-Hac Hasan Ağa, 1189 yılı sonlarında vefat etmiş olmalıdır. Zira mezartaşında 1189 yılı kaydedilmiş, câbilik ve kâtiplik görevleri çocuklarına 4 Safer 1190'da intikal etmiştir.

11 BOA, Evkaf Tasnifi Haremeyn Muhasebesi Defterleri (=EV.HMH.d), nr. 4073, s. 71.

12 ÜŞS, nr. 583, vr. 6b.

13 VGMA, Ayasofya Atık Hazine Defteri, nr. 73, s. 54; BOA, EV.HMH.d, nr. 1273, s. 56.

Câbi Ömer Efendi'nin karısı Şerife Hatice'den boşanmasına dair mahkeme kaydı (Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, nr. 578, vr. 9a)

Ayasofya Vakfı'nın Üsküdar câbîliği ve kâtipliği görevlerini yürütmüşlerdir¹⁴. Câbi Ömer Efendi'nin kurduğu vakfın tevliyetini de bir süre yürüten, kardeşi Abdurrahman'ın kızı Şerife Nesibe adlı bir yeğeni de olduğu görülmektedir¹⁵.

Arşiv kayıtlarına göre

Üsküdarî Câbi Ömer Efendi iki kez evlenmiştir. Nefise Hanım'dan büyük oğlu Süleyman, diğer eşi Hatice Hanım'dan küçük oğlu Mahmud dünyaya gelmiştir. Hatice Hanım, ilk defa 1810 Mayıs'ında Câbi Ömer Efendi'nin sürgün cezasının affedilmesi için verdiği arzual ile karşımıza çıkar¹⁶. Hatice Hanım eşinin affedilmesini sağlasa da Câbi Ömer Efendi ile "*hüsni mübaşeretleri olmadığından*" anlaşamıyorlardı. Bu yüzden Hatice Hanım, eşi Câbi Ömer'den boşanmak istedi. Bunun üzerine çift, 11 Kasım 1813'te Üsküdar Mahkemesi'nde şahitlerin huzurunda boşandılar. Bu münasebetle hazırlanan belgeye göre Hatice Hanım'ın tam künyesi, "*Şerife Hatice Hatun ibn İbrahim*" olup boşandığı sırada Selman Ağa Mahallesi'nde ikamet etmekteydi¹⁷. Hatice Hatun ile Ömer Efendi boşandıklarında Mahmud adlı çocukları takriben beş yaşlarında idi. Bu yüzden Hatice Hatun, Ömer Efendi'nin oğlu Mahmud'a nafaka ödemesi için Üsküdar Mahkemesi'ne müracaat etti. Müracaat neticesinde Mahmud'a günlük 100 akçe nafaka ödenmesi kararlaştırıldı¹⁸. Ancak Câbi Ömer Efendi'nin vefatından sonra miras işleriyle ilgili pek çok belgede Mahmud'un vasisi üvey annesi Nefise Hanım'dır. Bu durumun sebebine dair şimdilik bir bilgi tespit edilememiştir. Nefise Hatun'un tam künyesi ise "*Şerife Nefise Hatun ibn Mahmud*" şeklindedir. Nefise Hatun söz konusu

14 16 Şevval 1267/14 Ağustos 1851'den itibaren Mehmed Emin Efendi'nin torunu İsmail câbi ve kâtiptir (EV.HMH.d, nr. 1273, s. 56).

15 BOA, Evkaf Tasnifi Berat Evrakı (=EV.BRT), nr 139/25.

16 BOA, Kalebend Defterleri, nr. 32, s. 45. Ayrıca bk. Sürgün bahsi.

17 578 Numaralı (1807/1808-1814 M.) (1222-1228 H) Üsküdar Şer'iyye Sicili, haz. Firdevs Karasu, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2016, s. 114. Tezde mebzul miktarda okuma hatası mevcuttur. Bu nedenle burada metnin orijinali kullanılmıştır (ÜŞS, nr. 578, vr. 8b).

18 ÜŞS, nr. 578, vr. 10b.

Üsküdar ve
İstanbul, Pardoe

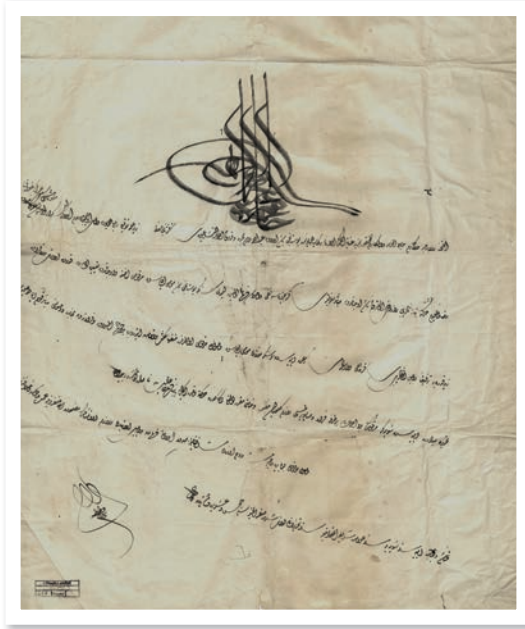
miras davalarında genellikle oğlu Süleyman'ı vekil tayin etmektedir¹⁹. Ailesi dışında Câbî Ömer'in vakfiyesinde hassaten yer verdiği İshak bin Abdullah, Hayatî bint-i Abdullah ve Hoşeda bint-i Abdullah adlı azatlı köle ve cariyeleri de vardır²⁰.

Câbî Ömer Efendi'nin babası Hasan Ağa, Üsküdar-Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmişti²¹. Burası daha sonra [belki Hasan Ağa'dan da önce] aile kabristanına dönüşmüştür. Maalesef zamanla kabristandaki mezar taşlarının bir kısmı kaybolmuştur. Kalanlar ise Câbî Ömer'in aile tarihini aydınlatmak için emsalsiz bilgiler sağlar. Bu manada

19 "Mahmiye-i Üsküdar'da el-Hâc Tenbel Mehmed Mahallesi'nde sâkin iken bundan akdem vefât iden Câbî Ömer Ağa ibn-i el-Hâc Hasan'ın sulbî sağır oğlu Seyyid Mahmud'un üvegi vâlidesi ve bâ-hüccet vasisi Şerife Nefise Hatun ibnet Mahmud'un oğlu ve tarafından husûs-ı âtiyü'l-beyânda vekil olduğu zâtını ârifân Seyyid Mehmed Arif ibn-i İsmail ve Seyyid Yakub Ağa bin Süleyman şehâdetleriyle sâbit Esseyyid Süleyman Ağa ibn-i Esseyyid Ömer ..." (EHMS, nr. 332, vr. 132b (17 Rebiulevvel 1231/16 Şubat 1816)).

20 ÜŞS, nr. 558, vr. 108b.

21 Câbî Ömer Efendi'nin babası el-Hâc Hasan Ağa'nın mezarı, Karacaahmet Kabristanı 8. Ada'dadır ve mezar taşı 9983 envanter numarasıyla kayıtlıdır.

Câbi Ömer Efendi'nin Sakız'a sürgün fermamı (BOA, Cevdet Askeriye, nr. 457/19055)

Câbi Ömer Efendi'nin babasıyla birlikte kardeşleri Hasan²² ve Abdurrahman'ın²³, yeğeni Mehmed Emin²⁴ ve gelinleri Behiyye ve Azime'nin mezar taşları bugüne intikal edebilmiştir. Bu vesileyle Câbi Ömer Efendi'nin oğlu Seyyid Süleyman'ın babası gibi iki defa evlenmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Eşlerinden biri olan Şerife Azime, 1226'da²⁵, diğer eşi Şerife Behiyye Hanım ise 15 Ramazan 1236/16 Haziran 1821'de vefat etmiştir²⁶. Mezarlıktaki tahribat nedeniyle Câbi Ömer Efendi'nin kendisi, eşleri ve çocuklarının mezarlarının da aynı kabristanda olup olmadığı belli değildir.

Sakız Adası'na Sürgünü Meselesi ve Adadaki Üsküdarlılar

Câbi Ömer Efendi'nin, Ortaköy'de varisler arasında birtakım anlaşmazlıkların olduğu bir evin ferağına dair yazışmaları yaptığı gerekçesiyle, 14 Mart 1810'da Sakız Adası'na sürgün edildiği bilinmektedir. Ancak bugüne kadar yapılan çalışmalarda bu davaya dair arşiv kaydına ulaşılamamış ve bu yüzden Câbi'nin anlattıklarından öteye gidilememiştir. Arşiv çalışmalarımız sırasında zikredilen davaya dair yazışmaların önemli bir kısmı ile Câbi'nin Sakız'a sürgün ve af emirlerini tespit ettik²⁷.

22 Aynı adada bulunan Seyyid Hasan'ın mezar taşı 9982 envanter numarasıyla kayıtlıdır.

23 Aynı adada bulunan Seyyid Abdurrahman'ın mezar taşı 9981 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Seyyid Abdurrahman'ın mezar taşında 1192/1778-1179 tarihi kayıtlıdır. Ancak vakıf defterlerine göre câbilik ve kâtiplik hisseleri oğlu Mehmed Emin'e 1213/1798-1799'da intikal etmiştir. Bu tarih uyumsuzluğunun sebebi açık değildir. Ailede birden fazla Abdurrahman olması da ihtimal dahilindedir.

24 Câbi Ömer Efendi'nin yeğeni Mehmed Emin, 1266/1849-1850'de vefat etmiştir. Aynı adada bulunan mezar taşı 9976 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Söz konusu mezar taşının yayını için bk. *Karacaahmet Mezarlığında Seyyidlere Ait Mezar Kitabeleri (19. Yüzyıl) (Metin, İnceleme ve Transkripsiyon)*, haz. Cennet Betül Budak, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 61.

25 Câbi Ömer Efendi'nin gelini ve oğlu Süleyman'ın karısı Şerife Azime'nin mezarı, aynı adadadır ve mezar taşı 9972 envanter numarasıyla kayıtlıdır.

26 Câbi Ömer Efendi'nin gelini ve oğlu Süleyman'ın diğer karısı Şerife Behiyye'nin mezarı, aynı adadadır ve mezar taşı 9975 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Söz konusu mezar taşı aile kabristanına yakın bir ağacın dibinde toprak altında bulunmuştur.

27 Câbi Ömer Efendi ve aynı davada yargılanan diğer isimlerin sürgün emirlerinin suretleri için bk. BOA, Kalebend Defterleri, nr. 32, s. 36; Câbi Ömer Efendi'nin sürgün fermamı için bk. Cevdet Tasnifi Askeriye Evrakı (=C.AS), nr. 457/19055; Câbi Ömer Efendi'nin sürgün cezasının

Karacaahmet Mezarlığı, 8. Ada'da Câbî Ömer'in aile fertlerinin mezar taşları

Ömer Efendi, *Tarih* 'inde Ortaköy'deki bir evin hisselerinin devri meselesi yüzünden Hristiyan olan varisler arasında yaşanan tartışmaları ve konunun kendisinin de dâhil olduğu bir mahkeme sürecine nasıl intikal ettiğini ayrıntılı bir şekilde anlatır. Câbî Ömer, doğrudan kendi vazifesi olmamasına rağmen Ortaköy'deki bu devir-teslim işlemine dair yazışmayı, dostlarının ricası üzerine yapmış ve konu davalık olunca sahte hücceti sicile usulsüz yollarla eklemekle suçlanmıştır. Câbî'nin anlattıklarından anlaşılan Ömer Efendi, Rumeli Kazaskerine karşı üst perdeden karşılık verdiğiinden “*hilaf-ı rızâ*” hareket etmekle suçlanarak Sakız Adası'na sürülmüştür²⁸.

Câbî Ömer'in sürgününe dair ilk belge, Mart 1810 tarihlidir²⁹. İstanbul Bostancıbaşı Abdullah ve Sakız Adası naibine hitaben gönderilen fermânda, Üsküdar Subaşı Seyyid Ömer'in, “*hilaf-ı rızâ-yı aliyye*” hareket ettiği için “*tedibi lazım geldiği*”, bu yüzden Sakız'a sürüldüğü ve Ömer'i adaya ocaktan tayin edilen Mazlum

affedilmesi hakkındaki fermânın sureti için bk. Kalebend Defterleri, nr. 32, s. 45; davaya dair diğer yazışmalar için bk. Hatt-ı Hümayun Tasnifi (=HAT), nr. 1509/54; İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 17, s. 39.

28 *Câbî Târîhi*, I, 615-622.

29 Câbî, eserinde bu gelişmenin 7 Safer 1225/14 Mart 1810'da olduğunu belirtmek suretiyle tam tarih verir (*Câbî Târîhi*, I, 622).

Sakız Adası'nın genel görünümü

Mustafa Çavuş adlı mübaşirin³⁰ götüreceği bildirilmiştir. Fermânda Sakız Adası Naibi Seyyid Feyzullah Efendi'ye³¹ de Ömer Efendi adaya geldiğinde onu hapsedmesi, teslim aldığına dair mübaşirle birlikte İstanbul'a bir tahrir göndermesi, başka bir emir olmadıkça serbest bırakılmaması ve kaçmasının engellenmesi emredilmiştir. Şayet bunların hilafına bir harekette bulunursa naibin de cezalandırılacağı belirtilmişti³².

Mustafa Çavuş nezaretinde 14 Mart 1810'da Üsküdar'dan ayrılan Ömer Efendi, sürgün yeri olan Sakız Adası'na 20 Mart 1810'da ulaştı³³. Sakız Naibi Feyzullah Efendi, Ömer'in adaya geldiğine dair tahririni Mübaşir Mustafa Çavuş ile birlikte 8 Nisan 1810'da İstanbul'a gönderdi³⁴.

Câbî Ömer için Feyzullah Efendi ile karşılaşmak büyük bir nimetti. Zira Ömer Efendi ile Feyzullah Efendi tanıştı ve iyi bir hukukları vardı. Bu manada Feyzullah Efendi, Câbî sürülmeden bir gün önce Üsküdar'a gelmiş ve ona bazı hediyeler

30 Fermânda mübaşirin ismi boş bırakılmıştır; ancak Câbî, mübaşirin adının Mazlum Mustafa Çavuş olduğunu kaydeder (*Câbî Târîhi*, I, 620).

31 Fermânda isim kısmı boş bırakılmıştır; ancak Câbî, ismin Seyyid Feyzullah Efendi olduğunu yazar (*Câbî Târîhi*, I, 620).

32 BOA, C.AS, nr. 457/19055.

33 *Câbî Târîhi*, I, 622.

34 BOA, Kalebend Defterleri, nr. 32, s. 36.

göndermişti. Ömer Efendi, Sakız'a geldiğinde bu hukuka binaen Feyzullah Efendi tarafından iyi bir şekilde karşılandı. Feyzullah Efendi, Ömer'e yiyecek verdiği gibi mahkeme binasında ona bir yatak da tahsis etti. Üstelik Feyzullah Efendi'nin bütün maiyeti Üsküdarlıydı. Bu sayede kendisi de Üsküdarlı olan Ömer Efendi, sürgün günlerini hemşehrileri ile fazla sıkıntı çekmeden geçirdi³⁵.

Ömer Efendi'nin Sakız Adası'ndaki sürgün günleri 1810 Mayıs'ında sona erdi. Câbî'nin affedilmesini eşi Hatice Hatun sağladı. Hatice Hatun, padişaha bir arzuhâl sunarak eşi Ömer'in Sakız'a sürülmesinden beri “*evlâtlarının sefil ve ser-gerdân*”, “*merhamet ve inayete muhtaç*” duruma düştüklerini, bu nedenle eşinin cezasının affedilmesini istiyordu. Hatice Hatun'un arzuhâli üzerine Ömer, “*bir daha hilâf-ı emr ü rızâ*” hareket etmemek şartıyla “*evlâdına merhameten*” affedildi. Sakız Naibi Feyzullah Efendi'ye 1810 Mayıs'ı sonlarında bir fermân gönderilerek Ömer Efendi'nin serbest bırakılması bildirildi³⁶. Sakız Naibi fermânın kendisine ulaşması üzerine Câbî Ömer'i serbest bıraktı ve Câbî, 8 Haziran 1810'da Üsküdar'daki evine geri döndü³⁷.

Câbî Ömer Efendi'nin Bilinmeyen Görevleri

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Ömer Efendi'nin Ayasofya Vakfı câbîsi olduğu yazıla gelmiştir. Araştırmalarımız neticesinde söz konusu görevin Ayasofya Vakfı Üsküdar câbilîği olduğu ortaya çıkmıştır. Üstelik ek olarak söz konusu câbîliğin kâtipliğinin de Ömer Efendi'nin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Üsküdar cibâyeti ile ilgili bu görevlerin bir aile mesleği olduğu anlaşılmıştır. Diğer arşiv kayıtları, Câbî Ömer'in Üsküdar'da başka vazifeler de ifa ettiğini göstermektedir. Bu manada Câbî Ömer'in aynı zamanda Yeni Valide Camii Vakfı câbîsi ve müez-zini olduğu ortaya çıkmıştır³⁸.

Başka bir vakıf kaydına göre; Ömer Efendi, Üsküdar el-Hâc Tenbel Mehmed Efendi Mahallesi'ndeki Kara Kadı Alaaddin Mescidi Vakfı'nın mütevellisiydi³⁹. Yine

35 *Câbî Târihi*, I, 620.

36 BOA, Kalebend Defterleri, nr. 32, s. 45.

37 Mehmet Ali Beyhan, “Câbî Ömer Efendi”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 58.

38 “...medîne-i Üsküdar'da Tenbel el-Hâc Mehmed Efendi Mahallesi'nde sâkin medîne-i mezbûrede Balaban İskelesi kurbunda vâki' merhûme Vâlide Sultan Câmî'-i Şerifi mü'ezzinlerinden olup müşârinileyhâ Câmî'-i Şerifi Vakfı câbîsi Es-seyyid Ömer Efendi ibn-i el-Hâc Hasan nâm kimesne...” (ÜŞS, nr. 558, vr. 108a).

39 BOA, EV.HMH.d, nr. 7935, vr. 23a.

dedesi el-Hâc Hasan Ağa'nın kurduğu para vakfının tevliyeti de Câbî Ömer Efendi'nin uhdesindeydi⁴⁰. Öyle görülüyor ki başta Ayasofya Vakfı'nın Üsküdar'daki akarları olmak üzere mütevellilik ve câbîlik yaptığı vakıflarla ilgili hukukî işler, Ömer Efendi'nin en önemli uğraşını teşkil ediyordu. Haliyle Üsküdar ve diğer İstanbul mahkemelerinin müdavimlerindendi. Bu nedenle bilgi ve tecrübesine başvuruluyor, bir kısım davada şahitler arasında yer alıyordu⁴¹.

Câbî Ömer Efendi'nin Üsküdar'daki Emlakı ve Vakfı

Ömer Efendi vefat ettiğinde Üsküdar'da Tenbel el-Hâc Mehmed Mahallesi'nde ikamet ediyordu. Vakfiyesinde kaydedildiğine göre oturduğu ev, üç katlı büyük bir konaktı. Bu manada üst katı üç oda, bir sofa, bir abdesthane ve keneften müteşekkildi. Orta katta üç oda, iki sofa, abdesthane ve iki kenef vardı. Giriş katta bir oda, bir kiler ve matbah; avlusu, bir miktar bahçesi, su kuyusu ve kenefi ile 742 zira kare arsa üzerine kuruluydu⁴². Ömer Efendi, 10 Ağustos 1804 tarihli vakfiyesinde vefatından sonra ilk olarak yeğeni Mehmed Emin'in mütevellilik tayin edilmesini ve söz konusu evin mütevellilerin ikametine tahsis edilmesini şart koşmuştu⁴³. Ancak 30 Temmuz 1815'te tekrar mahkemeye başvurarak bu şartı değiştirmek istediğini beyan etti. Bu manada ölümünden sonra bahsedilen evde karısı Nefise ve oğlu Süleyman'ın birlikte oturmalarını şart koştu⁴⁴.

Câbî Ömer Efendi'nin dedesi Hasan Efendi, 21 Eylül 1751'de malından 275 kuruş ayırarak bir para vakfı kurmuştu. Söz konusu para vakfı, Debbağlar Meydanı'nda yer alan el-Hâc Ebubekir Camii hasırına tahsis edilmişti ve günlük 1 akçe mütevellilik maaşı belirlenmişti. Vakfın tevliyeti, vakfiye şartı gereği torunu Ömer Efendi'ye intikal etmişti. Ömer Efendi, 13 Eylül 1787'de Solak Sinan Mahallesi'nde bulunan 48 zira kare arsa üzerine kurulu iki katlı mülk menziline söz konusu vakfa ekledi⁴⁵.

40 ÜŞS, nr. 524, vr. 39b.

41 Örneğin Mihrimah Sultan Vakfı'na bağlı Nerdubanlı Karyesi'ndeki bostan ve tarlaların ferağına dair bir davada Câbî Ömer Efendi şahitler arasındadır (EHMS, nr. 322, vr. 62b).

42 ÜŞS, nr. 558, vr. 108a. Câbî Ömer Efendi ve dedesine ait vakfiyelerin tespiti, ciddi bir emek mahsulü olan vakfiyeler kataloğu sayesinde mümkün olmuştur (*İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu*, haz. Bilgin Aydın-İlhami Yurdakul-Ayhan Işık-İsmail Kurt-Esra Yıldız, İstanbul 2016).

43 ÜŞS, nr. 558, vr. 108b.

44 ÜŞS, nr. 583, vr. 6b.

45 ÜŞS, nr. 524, vr. 39b.

Karacaahmet
Mezarlığı, 8. Ada
saha araştırması

Câbî Ömer Efendi kendisine ait vakfı ise 10 Ağustos 1804'te kurdu. Vakfiyesine göre; yukarıda kaydedilen Üsküdar Tenbel el-Hâc Mehmed Mahallesi'ndeki konağını, Galata'daki kalpakçı ve makaracı dükkânları ile odaları ve Üsküdar'da Hasan Ağa Mahallesi'nde 154 zira kare arsa üzerinde kurulu 2 katlı evini vakfetmişti. Söz konusu vakıf, Üsküdar'daki Yeni Valide Camii'nde mübarek gün ve gecelerde okunacak Kur'an-ı Kerim, Mevlid-i Şerif ve dualar ile yine aynı camiin müezzinleri ile diğer görevlilerine yapılan çeşitli tahsisleri, dedesinin vakfına yapılan zammı ve Yeni Valide Camii'ne hediye ettiği lihye-i saadet hizmetlerini ihtiva etmekteydi. Vakfın tevliyetini öncelikle yeğeni Mehmed Emin'e ardından kendi çocuklarına şart koşmuştu⁴⁶. Ancak Câbî Ömer Efendi, 30 Temmuz 1815'te daha önce koyduğu şarttan vazgeçerek evinin mütevelliyeye değil eşi Nefise ve oğlu Süleyman'a tahsisini şart koştu. Boşandıklarında vasiliği annesi Hatice'ye verilen diğer oğlu Mahmud'u ise zikretmedi. Mahmud'un vasiliğinin Câbî'nin ölümünden sonra üvey annesi Nefise'ye geçmesi de bu kapsamda dikkat çekicidir.

46 ÜŞS, nr. 558, 108a-109a.

Câbî Ömer Efendi, vakfiyesinde kaydedilen emlak dışında geliri Ayasofya Camii vakfına ait olan Üsküdar'daki bir kasap dükkânının yarı hissesini satın almıştı⁴⁷. Sinan Paşa Vakfı akarlarından Üsküdar'da Bitpazarı yakınlarındaki bir değirmenin 8 hissesinin 6 hissesi de tasarrufundaydı⁴⁸. Yine Üsküdar'da mahkeme yakınlarında Yusuf Kethüda Vakfı'ndan bir hallac dükkânının 16 hissesinin 10 hissesi Ömer Efendi'nindi⁴⁹. Haydar Paşa Vakfı akarlarından Samatya'da yer alan bir bezir yağhanesinin yarı hissesine de sahipti⁵⁰. Terekesi tespit edilemediğinden başka emlakı olup olmadığı ve öldüğündeki toplam mirası şimdilik belirsizdir.

Câbî Ömer Efendi, maddi durumunu *Târîh*'inde, "Bu hakir Ayasofya Câbîsi makûlesinden olup, fe-lillahi'l-hamd, bir ferde ihtiyacım olmayup, lakin servetim dahi olmamağla" diyerek tarif etmektedir⁵¹. Pek çok vakıfta görev aldığı ve yukarıda kaydedilen emlaka sahip olduğu görülmektedir. Ancak devrinde ciddi bir iktisadi darlık olduğu da hesaba katıldığında kendisi için yaptığı bu orta halli tarif, makul görünmektedir⁵².

Câbî Târîhi'nin Önemi

Câbî Târîhi, 1789 ile 1814 tarihleri arasındaki hadiseleri ihtiva eder. Eser, Sultan I. Abdülhamid'in vefatı ile başlar ve son kayıt, 13 Safer 1229/4 Şubat 1814 tarihidir. Bu iki tarih arasındaki siyasî ve iktisadî olayları, savaşları, çeşitli tevcihatı, iklim olaylarını, salgın hastalıkları ve malî sıkıntıları gün gün anlattığı gibi bunların İstanbul ve Üsküdar'daki yankılarını da izah etmesi bakımından eşsiz bir kaynak değeri vardır. Peki Câbî eserini neden ve nasıl kaleme almıştı?

"Bâ'is-i tahrîr-i nemika, Sultan Selîm Hân hazretlerinin vakt ü zamân-ı saltanatlarında vukû'-yafta olan husûsâtlardan gerek sahîh ve gerek gayr-ı sahîh ve gerek ricâl-i kahvehâne ve gerek sikadan istimâ' olunan oldukca zabt u tahrîr ve dûr-endîş ehîbbâ kırâ'at edüp az zamanda vukû bulmamış ve kulaklar işitmemiş tahayyür edecek vukû'ât, cümle erbâb-ı zekâ' ve sâirleri hissemend olup, mülâhazadan ba'îd ve fikre sığmaz vukû'âtı mülâhaza ile

47 BOA, Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Selim Evrakı (=AE.SSLM.III), nr 6/282.

48 EHMS, nr. 332, s. 133.

49 EHMS, nr. 333, s. 5.

50 EHMS, nr. 325, vr. 21b.

51 *Câbî Târîhi*, I, 519.

52 II. Mahmud devri, Osmanlı tarihinin en ciddi enflasyon ve darlık yıllarını barındırmaktadır (Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999. s. 204-217; Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, Ankara 2000).

bizleri du'â-yı hayr ile yâd ideler için tahrîr olundu"⁵³.

Câbî Ömer Efendi, eserini neden ve nasıl yazdığını bu cümlelerle izah eder. Gerçekten de *Tarih*'inin pek çok sözlü kaynaktan beslenmesi itibarıyla Osmanlı tarihçiliğinde müstesna bir yeri vardır. Keza yukarıda kaydedilen görevleri vesilesiyle rivayetler haricinde tarihine birçok resmî yazışmayı da dahil edebilmiştir. Eserinde anlattığı pek çok hadiseye ya şahit olmuş ya şahit olanlardan dinlemiş ya da halk arasındaki özellikle de Üsküdar kahvehanelerindeki dedikoduları toplamak suretiyle kaydetmiştir⁵⁴. Ancak Câbî bu hikâyelerin yanında çoğu zaman resmî belgelere de başvurarak devrinin panoramasını sunmaktadır. Bu manada vebalı günlerde Bâbîâlî'nin aldığı pek çok tedbir kararını bizzat görmüş ve eserine kaydetmiştir⁵⁵. Kendisi vakıf işleriyle yakından ilgilendiği için İstanbul'daki ekonomik hayata dair çok kıymetli bilgiler verir. Eserinde iktisadî buhran sebebiyle esnafın ve ahalinin yaşadığı sıkıntılara çokça yer vermektedir. İstanbul ve Üsküdar ahalsinin ekmek, et, zahire, odun vb. ürünlerin temininde yaşadığı problemlere dair çarpıcı tasvirler sunmaktadır⁵⁶. Malî krizin vakıfları nasıl zora soktuğunu içeriden bir şahit olarak izah eder⁵⁷.

Ayasofya Vakfı Üsküdar câbilîği ve kâtipliği görevlerinin ferağ ve intikal kayıtları (VGMA, Ayasofya Atık Hazine Defteri, nr. 73, s. 54)

53 *Câbî Târîhi*, I, 1.

54 Üsküdar'da dehşetli veba günlerinde ahali arasında dolaşan hüznümlü bir aşk hikayesi söz konusu rivayetlere dikkat çekici bir örnektir (*Câbî Târîhi*, II, 941).

55 Engin Çetin, "1812-1814 Veba Salgınının Üsküdar'a Tesirleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X Bildiriler*, ed. Coşkun Yılmaz, C. I, s. 191-215.

56 Örneğin İstanbul'da Nisan-Mayıs 1812'de yaşanan et, ekmek ve zahire kıtlığı hakkında bk. *Câbî Târîhi*, II, 840-841.

57 "bu hakir, vakıfların cibayeti hizmetinde olduğum ecilden, nuküd-ı evkafdan rehini ile, veyahud rehini dahi olmayup, temessük ile akça mütâlebe edenlerin hadd ü payanı olmayup ve nuküd-ı vakıfdan akça almışlardan dahi neması ahz olunmak mümkün olmayup, ashab ve zabıtana edası

Cabi Ömer
Efendi'nin aile
fertleri

Cabi Ömer
Efendi'nin aile
fertleri (Genel)

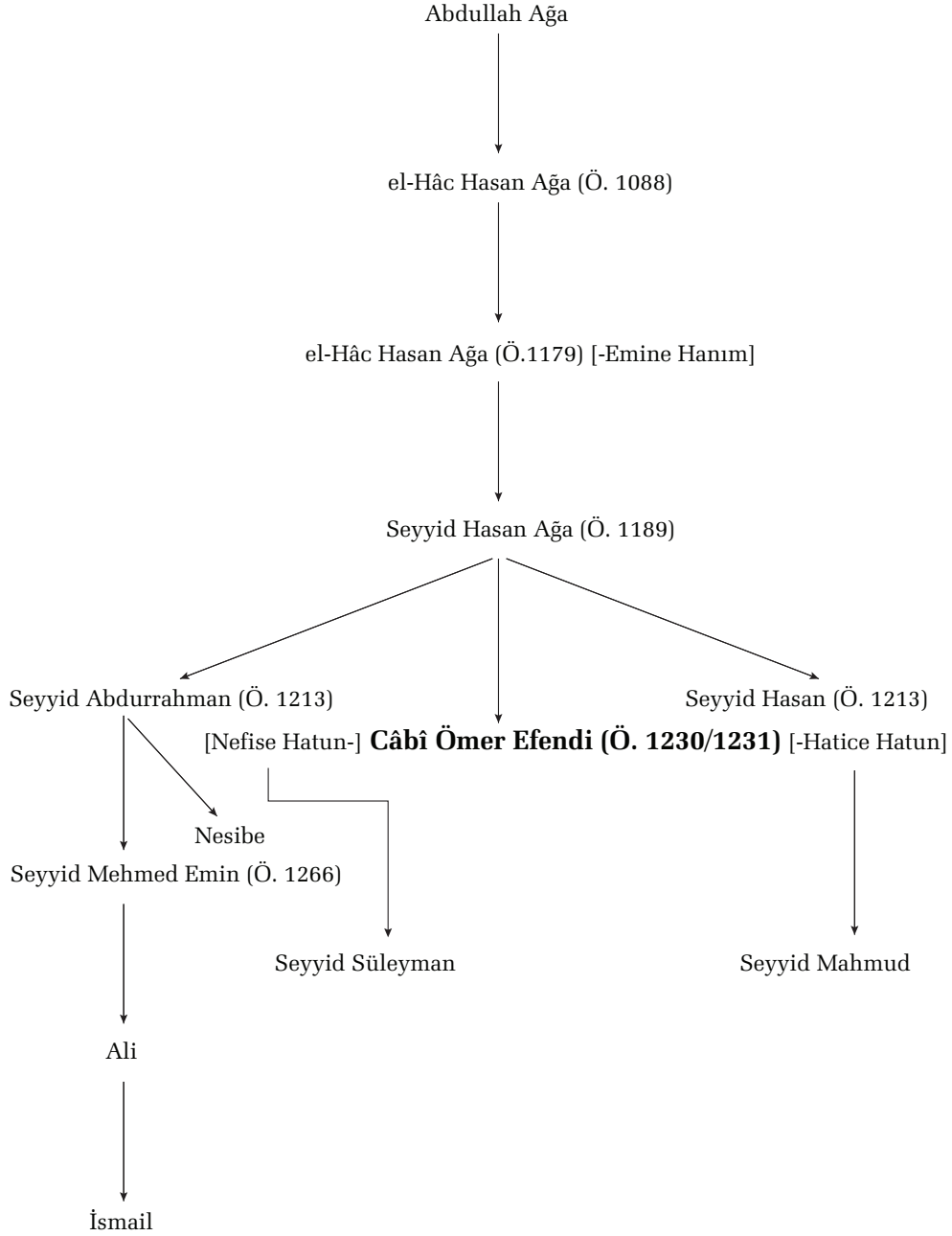

Cabi Ömer Efendi'nin Gelini

Cabi Ömer
Efendi'nin
Kardeşi Hasan

CÂBÎ ÖMER EFENDİ'NİN SOYAĞACI

Câbî'nin mahkemeler vasıtasıyla elde edebileceği belgeler dışındaki kaynakları da kullandığı görülmektedir. Zira pek çok hatt-ı hümâyûn suretini kaydederek eserini zenginleştirmiştir. Üstelik hatt-ı hümâyûn suretlerinin kaydında bir önem kaygısı da götüğü görülmektedir. Bu manada II. Mahmud'un tam bir belagat örneği ve Osmanlı siyaset düşüncesi için eşsiz bir değere sahip olan tahta cülusunun ardından kaleme aldığı ilk hatt-ı hümâyûnunu eserine aynen kaydetmiştir⁵⁸.

Sonuç

Bu çalışma ile Câbî Ömer Efendi'nin hayatına dair pek çok husus aydınlatılmıştır. Bu manada Ayasofya Vakfı Üsküdar câbîliği ve kâtipliği görevlerinin uzun yıllardır Ömer Efendi'nin ailesinin üzerinde olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca Câbî Ömer Efendi'nin Yeni Valide Camii müezzini ve vakfın câbîsi olduğu, Üsküdar'daki diğer bazı vakıflarda daha önce bilinmeyen görevler yerine getirdiği görülmüştür. 17. Yüzyıl ortalarına kadar ataları tespit edilerek soy ağacı inşa edilmiştir. Şerife Hatice Hanım ve Şerife Nefise Hanım ile evlendiği, bu iki evlilikten Mahmud ve Süleyman adında iki çocuğu dünyaya geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca Hatice Hanım'dan boşandığı belgelenmiştir. Eserinde bahsettiği sürgün hadisesi, belgeleriyle ortaya koyulmuştur. Vefatından önce Üsküdar'da Tenbel el-Hâc Mehmed Mahallesi'nde üç katlı büyük bir konakta yaşadığı ve başta Üsküdar olmak üzere İstanbul'un çeşitli semtlerinde diğer bazı emlaka sahip olduğu tespit edilmiştir. Dedesinin ve kendisinin kurduğu vakıflar, ilk defa ortaya çıkarılmıştır. Bugüne kadar bilinenin aksine 1814'te değil 1815 yılı Ağustos-Aralık ayları arasında vefat ettiği belgelenmiştir. Vakıf görevleri vesilesiyle yerel bürokrasinin ve buna bağlı çevrenin bir parçası haline gelen Câbî Ömer Efendi, tam anlamıyla bir Üsküdar eşrafı portresidir. Bu konumunun, *Tarih*'ini kaleme alırken şehre dair haberlere ulaşmakta ona ciddi bir kaynak genişliği sunduğu çok açıktır. Haliyle biyografisine dair ortaya çıkarılan bu yeni bilgiler, eserinin önemi ve kaynakları bakımından da eşsiz bir değere sahiptir. Çalışmanın bir diğer dikkat çekici neticesi, benzer eşraf ailelerine dair araştırmalara kaynak zenginliği ve yöntem konusunda fikir verecek mahiyette veriler sunmasıdır.

58 *Câbî Târîhi*, I, 184-185.

Silâhdar Mustafa Paşa (ö. 1642) ve Üsküdar

PROF. DR. UĞUR DEMİR
Marmara Üniversitesi

Silâhdar Mustafa Paşa, Saraybosnalıdır¹. Babası kaynaklarda Hacı Sinanüddin Yusuf veya Sinan² diye geçen Bosnalı bir tüccardır³. Babasının Venedik ile ticaret yapması sebebiyle “Bazirganzâde” olarak da bilinir⁴. Mustafa, Sinan’ın üçüncü oğludur. Doğum tarihi konusunda karinelere hareketle bazı tahminlerde bulunmaktadır. Nitekim N. Göyünç, Hammer’in naklettiği bir Venedik kaynağındaki “*Silâhdar Mustafa Paşa’nın ‘henüz yirmi altı yaşını ikmal etmemiş olduğu halde ‘vezaret rütbesine yükseltildiği yazıldığına göre, Paşa 1609 tarihlerinde doğmuş olmaktadır’*” tahmininde bulunur⁵. Fransız Seyyah Du Loir de İstanbul’da kaleme aldığı 14 Nisan 1640 tarihli mektubunda Silâhdar Paşa’nın “*25 veya 26 yaşlarında genç bir adam*” olduğunu yazar⁶. İkinci kaynaktaki bilgiye bakılırsa Paşa, 1615 veya 1616 yılında doğmuş olmalıdır.

1 Silâhdar’ın Bosnalı olması zaman zaman devlet işlerinde ve kendi şahsî hayatında da sonraki dönemlerde etkili olmuştur. Mesela Veziriazam Mustafa Paşa’nın azledilmesinde Silâhdar Mustafa Paşa’nın özel gayret sarfetmesinde sadrazamın Amavut asıllı olmasının büyük etkisi olmuştur (Naimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na’imâ (Ravzatü’l-Hüseyn Fi Hulâsati Ahbârî’l-Hâfıkayn)*, II, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s. 924-925). Buna mukabil Silâhdar Paşa’nın azli Amavut olan Veziriazam Kemankuş Mustafa Paşa eliyle olmuştur. Silâhdar’ın maiyetinde de Bosnalıların mevcudiyeti dikkat çeker. Mustafa Paşa, Bosna ile olan bağımlı hiç koparmadı. Oradaki gelişmeleri yakından takip etti. Mesela Bosna Beylerbeyi Şahin Paşa, Bosna’daki durum hakkında “hâmisi” Silâhdar’a rapor vermiştir (TSMA, nr. E 420-29). Silâhdar’ın gelir-gider kayıtlarında da Bosna ile bağına dair birçok veri mevcuttur.

2 Hacı Sinan Ağa, Abaza Mehmed Paşa tarafından haksız yere para almakla kastıyla eziyetlere maruz kalmış ve yaşadıklarını oğlu “Bazirganzâde” Mustafa’ya anlatmıştır (*Târih-i Na’imâ*, II, 792-793).

3 Silâhdar Mustafa Paşa, babasının servetine dair bazı şaibeler üzerine babasının gelir-giderlerini tutan Mahmud, Ömer ve Hasan adlı kişilerden 1639’da bilgi istemiş, bunun üzerine Mahmud da 13 Mayıs 1639’da Paşa’ya babasının serveti hakkında bir rapor sunmuştur (TSMA, nr. E 220-39).

4 Nejat Göyünç, “Eski Malatya’da Silâhdar Mustafa Paşa Hanı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 1 (Ekim 1970), s. 69. Abdurrahman Hibri ise Mustafa Paşa’ya “Beğceğiz” ve “Yekciğer” denildiğini kaydeder. *Abdurrahman Hibri Efendi, Defter-i Ahbar*; haz. Muhiittin Aykun, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 49, 61).

5 Nejat Göyünç, “Silâhdar Mustafa Paşa Hanı”, s. 69.

6 *IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları (Du Loir Seyahatnamesi)*, çev. Mustafa Daş, İstanbul 2016, s. 90-91.

17. Yüzyılda
silâhdar ağa,
Rycout

Mustafa, ilk başlarda İstanbul'da bazı "ekâbire" hizmet etmiş, daha sonra da Hat-tat Hasan Paşa'nın maiyetine dahil olmuştur. Kaynaklarda açıklanmayan bir sebepten ötürü Hasan Paşa ile arası açıldıktan sonra IV. Murad'ın Edirne'de bulunduğu bir sırada padişahın dikkatini çekmiş ve Has Oda'ya alınmıştır⁷. IV. Murad ile neredeyse yaştaş olan Mustafa'nın Topkapı Sarayı'na alınmasında, "onun daha acemi oğlanı iken gösterdiği zekâ ve bilgeliği" etkili olmuştur⁸.

Mustafa Paşa, hareme alındıktan sonra bağlantıları ve becerileri sayesinde kısa sürede IV. Murad'ın dikkatini çekti. Önemli bir göreve tayin edilmeden evvel devletin içine düştüğü zor durumdan kurtulması için, özellikle en yakınlarından biri olacak Ruznâmeci İbrahim Efendi⁹ ve Musahib Deli Hüseyin Paşa gibi devlet adamlarıyla birlikte IV. Murad'ı yönlendirdi; böylece iktidar krizinin aşılmasında önemli vazifeler ifa etti¹⁰.

7 *Târih-i Na'imâ*, II, 789.

8 *Du Loir Seyahatnamesi*, s. 91. Venedik Balyosu Angel Alessandri, 1637 tarihli raporunda Silahdar'ın yaklaşık altı yaşında iken Saray'a alındığını belirtir ve Mustafa hakkında ayrıntılı bilgiler verir (*Relatione di Costantinopoli fatta nel anno 1637*, ed. M.P. Pedani, s. 652-654).

9 İbrahim Efendi'nin vefatından sonra annesi defaatle Mustafa Paşa'dan yardım görmüştür (TSMA.d, nr. 1204, vr. 9a, 11b). İbrahim Efendi'nin kendisi de Bosnalı olduğu için hemşehrilerini himaye etmiştir. Kâtib Çelebi, Salih Paşa'nın biyografisini verirken şu önemli bilgiyi de nakleder: "Bosneviyyü'l-asıldır. Diyârından Mustafa Paşa defterdâr ve vezîr-i bülendîstihâr iken yanına gelüp kâbilîyyeti hasebîyle hüsn-i nazar ve iltifâta mazhar olup bölüğe geçdi. Ve efendisî zemanında a'yân u erkân ile ihtilâl idülp husûsâ Rûznâmeci İbrahim Efendi'ye hemşehrîlik 'alâkasıyla efendisinden sonra mezbûra sened-i kavî olup ba'zı menâsib-ı dîvânîyyede istihdâm ile kâmyâb idi. Başmuhâsebe ve cizye ve defter emâneti ve matbah ve tersâne emânetlerini tasarrufdan sonra ba'zı mukarribler şefâ'ati ile mîrâhûr ve yeniçeri ağası ve defterdâr ve üç yılın içinde bu kadar pâye kat' idülp 13017 bin elli beş zilhiccesinde defterdâr iken vezîr-i a'zam oldu Bu sâilde 'ömrü âhîr ve hüsm-ı pâdişâhî 13019 ile me'vâsî makâbir-i Üsküdar oldu..." (Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, II, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016, s. 959). Yine Kâtib Çelebi, Beyâz Hasan Efendi hakkında bilgi verirken İbrahim Efendi'ye de temas eder: "Bosneviyyü'l-asıldır. Rûznâmeci İbrahim Efendi'ye intisâb ile nâ'il-i merâm olup..." (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 1070). İsa Efendi hakkında bilgi verirken de şunları kaydeder: "Bosnevi'dir. Budün müfîsî iken Rûznâmeci İbrahim Efendi kuvveti ile Bursa ve Edirne, ba'dehü bin kırk yedide İstanbul kadısı, kırk sekizde Anadolu kadı- 'askeri, kırk dokuzda Rumeli sadrı olmuşdi. Sene-i mezbûre cumâdelülâsında intikâl üdi" (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 832). İbrahim Efendi'nin biyografisi için bk. Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 816-817. İbrahim Efendi vefat ettikten sonra mahlul olan feraşet hizmetini Silahdar Mustafa Paşa üzerine almıştır (TSMA, nr. E 704-24).

10 *Târih-i Na'imâ*, II, 877. Zikredilen isimlerin dostlukları ve devlet işlerine müdahaleleri sonraki dönemlerde devam etti (*Târih-i Na'imâ*, II, 923).

Silâhdar Hüseyin Ağa'nın Budin beylerbeyi atanması üzerine Mustafa da 1634 yılında silâhdar tayin edildi¹¹ ve bundan sonra daha çok Silâhdar Paşa olarak anılmaya başlandı. 1635 yılında IV. Murad ile birlikte Revan Seferi'ne katıldı. Bu sefer sırasında 23 Mayıs 1635'te kaidelere riayet edilmeksizin, daha yirmili yaşlarında olmasına rağmen, ikinci vezir tayin edildi¹². Evliyâ Çelebi'nin belirttiğine göre aynı zamanda “*nedim-i has*” oldu¹³. 24 Mayıs 1635'te ise Şam beylerbeyiliğine getirildi¹⁴. Buna mukabil Şam beylerbeyiliği vazifesini fazla deruhte etmedi ve ilgili vazife tekrar Ahmed Paşa'ya tevdi edildi¹⁵. 3 Ekim 1635'te Kıbrıs Adası'nın cizye gelirleri kendisine has olarak verildi¹⁶.

Silâhdar Mustafa Paşa, 1638 yılındaki Bağdat Seferi'ne de IV. Murad ile birlikte iştirak etti. Bu sefer sırasında 6 Ağustos 1638'de tekrar Şam beylerbeyi tayin edildi¹⁷. Bağdat Seferi'nde önemli başarılar gösterdi ve ölümden döndü¹⁸. Aralık 1638'de Kaptanıderya Kara Mustafa Paşa'nın sadrazam tayin edilmesi üzerine 13 Ocak 1639'da kaptanıderya tayin edildi¹⁹. IV. Murad ile birlikte 10 Haziran 1639'da Üsküdar'a döndü. İki gün sonra ise mutantan bir alay eşliğinde İstanbul'a girdi. Bu sırada Kaptanıderya Mustafa Paşa, padişahın karşıya geçmesi için bir başarda hazırlattı. IV. Murad, Üsküdar'dan başardaya bindiğinde Mustafa Paşa padişaha birçok değerli kumaş hediye etti. Bağdat'ta kazanılan zafer münasebetiyle Üsküdar da dahil olmak üzere İstanbul'da yedi gün yedi gece şenlikler yapıldı²⁰.

11 *Târih-i Na'imâ*, II, 791.

12 Göyünç, “Silâhdar Mustafa Paşa Hanı”, s. 69-70.

13 Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, I, 113. Evliyâ Çelebi için Silâhdar Mustafa Paşa'nın ayrı bir önemi vardır. Çünkü Evliyâ, Topkapı Sarayı'na alındığında, “*Ol gün mezkûr libâs-ı fâhirelere müstağrak olduğumuzda Cüvân Dilsiz ile Tavşan Dilsiz gelüp günâ-gün şaka ederek bu hakîri alup hâsodada Silihdâr[er] Melek Ağa ve Musâhib Silihdâr-ı sâbık Mustafa Ağa hücrelerine iletdiler*” (*Seyâhatnâme*, I, 115). Topçular Kâtibi de Mustafa Paşa'nın “*Harem-i hümâyûn'da Musâhib makamında*” olduğunu yazar (*Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, II, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003, s.1023).

14 Yunus Zeyrek, *IV. Sultan Murâd'ın Revân ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi*, Ankara 1999, s. 33. Sefer rûznâmesi, Mustafa Paşa'nın ne zaman Şam beylerbeyi tayin edildiğine dair karmaşayı da sona erdirmektedir. İlgili karmaşa hakkında bk. Göyünç, “Silâhdar Mustafa Paşa Hanı”, s. 70.

15 Nitekim 5 Ekim 1635/22 Ra 1045 tarihli bir beratta Şam beylerbeyi olarak Ahmed Paşa zikredilir. 11 Ekim 1635/28 Ra 1045 tarihli bir fermânda da Şam beylerbeyinin adı Ahmed Paşa olarak kaydedilmiştir (BOA, MAD, nr. 3458, s. 21, 23).

16 BOA, MAD, nr. 3458, s. 21. Bu kayda Göyünç işaret eder ancak tarihi sehven 20 Ra 1045/4 Eylül 1635 olarak verir (“Silâhdar Mustafa Paşa Hanı”, s. 70-71).

17 Mustafa Paşa'nın kardeşi Mehmed Ağa da 9 Eylül 1638'de Kudüs sancakbeyi tayin edildi (*Târih-i Na'imâ*, II, 877).

18 *Târih-i Na'imâ*, II, 892: “*Ol vakit bir surh-ser sell-i seyf edip Silâhdar paşaya hamle ettikte Halil nam bir emred gulam kılıç çekip ol surh-sere hamle çalıp bir kolunu kesti*”.

19 TSMA.d, nr. 1999, vr. 50a: “*fî 8 Ramazân sene 1048 [13 Ocak 1639], bu gün sâhib-i devlet hazretlerine kapudanlık ihsân olundu. Hakk Subhanehu ve Te'âlâ mübârek idüp âkibetleri hayr eyleye!*”. Ayrıca bk. Göyünç, “Silâhdar Mustafa Paşa Hanı”, s. 71-72. Mustafa Paşa'nın kaptanıderya olması münasebetiyle Tersane Emîni Maksud Efendi'nin gönderdiği tebrik mektubu için bk. TSMA, nr. E 283-24, 3 Zilkade 1048/8 Mart 1639. Mektupta daha önce Tersane'de yapılan işler de özetlenmiştir. Hassa Bostancıbaşı Mustafa da 22 Zilkade 1048/27 Mart 1639 tarihli bir mektubunda Kaptanıderya Mustafa Paşa'ya Tersane'deki çalışmalara dair bilgiler vermiştir (TSMA, nr. E 877-31).

20 *Topçular Kâtibi*, II, 1123-1124.

Kaptanıderya Silâhdar Mustafa Paşa'nın ikbal ve idbarı, IV. Murad'ın 8-9 Şubat 1640'ta vefat etmesiyle birlikte tersine döndü. Her ne kadar yeni sultanın cülusunu en büyük rakibi Veziriazam Arnavut Kemankeş Mustafa Paşa'dan²¹ sonra tebrik eden ikinci kişi olsa da, artık “*Vilayet Sultan İbrahim'indi*”²². Yeni sultan tahta geçtikten kısa bir süre sonra “*melce-i havâss ve avâm, tantana-i şöhreti mele-i âlâya erişen*” Mustafa Paşa, kaptanıderyalıktan azledildi, mallarının bir kısmı müsadere edildi ve 18 Şubat'ta Budin beylerbeyi tayin edildi²³. 20 Şubat'ta kapı halkı ile birlikte alaylar eşliğinde bir daha göremeyeceği İstanbul'dan Edirnekapısı'ndan çıkmak suretiyle ayrıldı ve Davudpaşa'ya geçti. Paşa, Davudpaşa'daki ikâmetini uzatmak istedi ve gelen baskılara rağmen 27 Şubat'a kadar burada kalmakta ısrarcı oldu. 27 Şubat'ta ise görev yeri Rumeli beylerbeyiliğine tebdil edildi²⁴ ve Sultan İbrahim'in “*Hemen çıksın gitsin*” yönündeki emri üzerine Paşa da maiyetiyle birlikte Sofya'ya doğru hareket etmek zorunda kaldı²⁵. Görev yeri 19 Nisan 1641'de Tımışvar beylerbeyi olarak değiştirildi²⁶ ve burada iken 1642 Nisan'ında

21 Kemankeş Mustafa Paşa, Silâhdar Paşa'yı en büyük rakibi olarak görüyordu. Bunun için Sultan İbrahim tahta çıkar çıkmaz Silâhdar aleyhinde teşebbüslerde bulunmaya başladı. Bu manada dönemin Avusturya Elçisi Schmid şunları anlatır: “*Veziriazam başlarda sultanı kendi yanına çekerken, gitgide en büyük rakibi Sultan'ın sabık gözdesi fevkalade serveti ve validede yüksek teveccühü bulunan ancak o zamanlar bile -o sırada benim de yazdığım gibi- vezirin kalbinde ölüm mesabesindeki Silahdar Paşa ya desiseye de başladı. Yine de veziriazam başlarda valide ile münakaşa etmeye vakit olmadığından meseleye beceriyle sarılmak zorundaydı. Silahdar Paşa'yı serveti ve şahsiyetiyle Kapı'dan hangi yollarla uzaklaştırabileceğini düşünüyordu. İlk arzusu olarak, bir yıldır Silahdar Paşa'nın tadını çıkardığı Kıbrıs hasası geliri defterdar tarafından akamete uğratıldı. Onun, bu gelirin Sultan Murad tarafından hediye edildiğine dair itirazı kabul görmedi, aksine yeni sultana yüksek miktar para ödemek ve hakkında ataması yapılan bir beylerbeyliği kabul edip Kapı'dan ayrılmak zorunda kaldı*” (Hüseyin Onur Ercan, “*Otuz Yıl Savaşları Sırasında Osmanlı Payitahtında Bir Habsburg Elçisi: Rudolf Schmid'in Nihai Raporu Işığında Sultan İbrahim Han ve Veziriazam Kemankeş Mustafa Paşa (1640-1643)*”, *Osmanlı'da Siyaset ve Diplomasi*, İstanbul 2016, s. 48). Du Loir de benzeri bilgiler nakleder (*Du Loir Seyahatnamesi*, s. 94-102).

22 *Topçular Kâtibi*, II, 1134.

23 BOA, KK, nr. 266, s. 36: “*Eyâlet-i mezbûre vezâretle kapudan olan Vezîr Silahdâr Mustafa Paşa hazretlerine verilüp müjde hükmü yazıldı, fi 25 L [10]49*”. Mustafa Paşa'dan boşalan Budin beylerbeyiliğine ise Musa Paşa tayin edildi (KK, nr.266, s. 36): “*Eyâlet-i mezbûre tekrâr Musa Paşa hazretlerine verildi, Semendere Sancağı ilhâkıyla..., 7 Za 1049*”.

24 BOA, KK, nr. 266, s. 25: “*Eyâlet-i mezbûr hatt-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûnile Silahdâr Mustafa Paşa hazretlerine verilüp..., fi 5 Za 1049 [27 Şubat 1640]*”.

25 Silâhdar'ın İstanbul'daki son günleri ve Sofya'ya gidişi hakkında bk. *Topçular Kâtibi*, II, 1136-1139. Silâhdar'ın, İstanbul'dan ayrılmamakta ısrarcı olması üzerine Veziriazam Mustafa Paşa, Sultan İbrahim'e durumu şöyle rapor etmiştir: “*Arz-ı bende-i bi-mikdâr budur ki azametlü ve şevketlü pâdişâhım hâliyâ Silâhdâr paşa taşrada oturup henüz kalkıp gitmeyip şikâyetçilerinden dahi oturulmayıp imdi benim sa'âdetlü pâdişâhım Cuma günü kalkıp gitmesi bâbında hatt-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûnları sâdır olmak üzere emr u fermân pâdişâhımdır*”. Sultan da bunun üzerine “*Hemen emrimle çıksın gitsin*” yönünde emir vermiştir (BSB Bayerische Staatsbibliothek, MDZ Münchener Digitalisierungs Zentrum Digitale Bibliothek, Münşeât-BSB Cod.turc.374, s. 8).

26 Mustafa Paşa'dan sonra Rumeli beylerbeyi olarak Silâhdar Musa Ağa tayin edildi: “*Eyâlet-i mezbûr harem-i hümayûndan Silahdâr Musa Ağa'ya verilmişdir; bâ- hatt*” (KK, nr. 266, s. 25). Silahdâr'ın görev yerinin kısa süre içinde hızla değiştirilmesinde dönemin Avusturya Elçisi Rudolf Schmid'in dahli olduğu anlaşılmaktadır. Schmid, nihai raporunda bu değişiklikteki rolünü şöyle anlatır: “*Benim çok aşına olduğum, garip, kibirli ve bizim dağlılarca işe yaramaz mizahı sebebiyle görmekten pek hoşlanmadığım Silahdar Paşa ayrılışından sonra halihazırdaki kararname gereğince Budin beylerbeyi olacağından başka bir şey düşünmüyordum. Bu özellikleriyle de, Silahdar'a kötü muamele için, Silahdar'ın gösterdiği düşmanlığı ve dağlarımızda uygunsuzluklara yol açacak fena tabiatı hakkında veziriazamı bilgilendirdim (ve onda, onu mahvetmek için sebep bile aramayan) veziriazamda o kadar etki uyandırdım ki veziriazam bizzat gizlice kulağıma sadece biraz sabretmem gerektiğini, Türkiye'de (öğreneceğim üzere) tavşanı arabayla yakaladıklarını söyledi. Kısa bir süre sonra (arzu ettiğim gibi) Budin Musa Paşa'ya verildi*

Silâhdar Mustafa'nın da iştirak ettiği 1638 Bağdat Seferi, Rycout

Edirne Bostancıbaşı Sinan Ağa tarafından boğulmak suretiyle öldürüldü. Öldürülmeden önce Tımışvar Kalesi'ne hapsedildi ve servetine dair bir soruşturma yapıldı²⁷. Aşağıda ele alacağımız defterler de bu münasebetle müsadere edilmiş ve Topkapı Sarayı'na intikal etmiş olmalıdır.

Silâhdar Mustafa Paşa'nın günlük gelir ve giderlerinin tutulduğu ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde muhafaza edilen defterlerden şimdiye kadar 4 adedi (nr. 525, 2014, 3194, 9575) tespit edilmişti. Bu defterlerden 3194 numaralı olanı daha önce Nejat Göyünç tarafından tespit edilmiş ve Mustafa Paşa ile ilgili bir makalede Paşa'nın biyografisi için bu defterdeki verilerden istifade edilmiştir. Diğer üç defter (nr. 525, 2014, 9575) Hedda Reindl-Kiel tarafından Mustafa Paşa ile

ve Silâhdar Paşa önce bir süre ikamet ettiği Rumeli beylerbeyliğine istihale edildi, sonra dağlara ve nihayet Temeşvar'a gönderildi" (Hüseyin Onur Ercan, "Rudolf Schmid'in Nihai Raporu Işığında Sultan İbrahim Han ve Vezîriâzam Kemankeş Mustafa Paşa (1640-1643)", s. 48-49).

27 Göyünç, "Silâhdar Mustafa Paşa Hanı", s. 73-75.

IV. Murad'ın
vefatı,
Rycaut

ilgili kaleme alınan bir makalede ele alınmıştır²⁸. Bu tebliğ vesilesiyle Mustafa Paşa'nın harcamalarının tutulduğu başka bir defterden de istifade edilmiştir (TS-MA.d, nr. 1999). Şimdiye kadar tespit edilen bu defterler muvacehesinde burada Mustafa Paşa'nın Üsküdar ile olan ilişkisi ele alınacaktır.

Silâhdar Mustafa Paşa'nın Üsküdar Göçleri ve Gezileri

Silâhdar Mustafa Paşa'nın Üsküdar'ı ziyaret ettiğine dair şimdilik en eski kayıtlar 1635 yılına kadar inerse de onun daha önceden de IV. Murad ile birlikte buraya

28 "Leisure, Pleasure-and Duty The daily life of Silâhdar Mustafa, éminence grise in the final years of Murad IV (1635-1640)". Son iki defter (nr. 525, 2014) Emecen tarafından da kullanıldı fakat Emecen, 2014 numaralı defterin, "veziriazama ait in'am ve hediye defteri" olduğu ileri sürerek yanılmıştır (Feridun M. Emecen, "IV. Murad", *Osmanlı Sultanları*, II, Ankara 2016, s. 296, 303, 316-317).

gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir²⁹. Silâhdar, 1635 yılında Revan Seferi'ne katılmış; bu münasebetle 9 Mart 1635'te³⁰ IV. Murad ile birlikte Üsküdar'a geçmiş ve 28 Mart'a kadar burada kalmıştır³¹. IV. Murad, Revan Seferi'nden dönüşte 25 Aralık 1635'te Üsküdar'a giriş yaptı³². Burada iki gün kaldıktan sonra 27 Aralık'ta mutantan törenler eşliğinde Topkapı Sarayı'na geçildi. Üsküdar da dahil olmak üzere İstanbul'un her tarafından yedi gün şenlikler yapıldı³³.

Silâhdar Paşa'ya da sefer dönüşünde bizzat IV. Murad'ın emri ile o dönemde Recep Paşa Sarayı olarak adlandırılan Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı tahsis edildi. Paşa, üst düzey devlet ricalinin de katıldığı mutantan bir alayla birlikte Recep Paşa Sarayı'na getirildi³⁴. Silâhdar burada fazla kalamadı. IV. Murad'ın 1636 Ocak'ından itibaren Davudpaşa, Beylerbeyi ve Üsküdar göçlerinde Silâhdar da çoğu zaman padişah ile birlikteydi³⁵.

29 Arşiv belgeleri sayesinde IV. Murad'ın Üsküdar göçlerini takip etmek mümkündür. Mesela 1625 İstanbul depremi ve ardından şehirde şiddetle etkili olan veba salgınlarının olduğu 1626 yılında IV. Murad vaktinin önemli bir kısmını Üsküdar'da geçirmiştir (TSMA.d, nr. 1069, vr. 3a). 1626 yılında İstanbul'da etkili olan veba salgını için bk. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, 58 ve 143 nolu dipnot. IV. Murad'ın 1626 ve 1627 yılındaki göçleri ve Üsküdar'a gelişleri için bk. BOA, MAD, nr. 3043, s. 34, 55. IV. Murad, 1627 Nisan'ında da Üsküdar'da yatılı kaldı (TSMA.d, nr. 1069, vr. 4a). Padişah, 1631 Temmuz-Ağustos'unda da "*Üsküdar'da yatılı idi*" (TSMA, nr. E 7040-4). IV. Murad'ın 16 Ocak -8 Ağustos 1632 tarihleri arasında Üsküdar ve diğer bahçelere göçleri için bk. MAD, nr. 4803, s. 44; TSMA.d, nr. 9616, vr. 2b. IV. Murad, 23 Nisan 1637'de, 7 Mayıs 1637'de, 21 Mayıs 1637'de, 26 Mayıs 1637'de (Üsküdar Bahçesi'ne göç), 8 Haziran 1637'de, 13 Ekim 1637'de (Üsküdar'a göç), 21 Şubat 1638'de (*Teşrifât Defteri* (BA, MAD, nr. 1332) *İnceleme-Çeviriyazı*, haz. Enise Yılmaz Bozyak, s. 63-64, 69, 76, 79, 88, 156, 254), 24 Nisan 1638'de de Üsküdar'a göçtü (TSMA, nr. E 660-8). IV. Murad'ın sık sık göçtüğü Üsküdar Sarayı'nın ve Bahçesi'nin çağdaş bir tasviri için bk. *Du Loir Seyahatnamesi*, s. 61-62. IV. Murad'ın İstavroz ve Kandilli'de birer saray yaptırdığı bilinmektedir (M. Cavid Baysun, "Murad IV", *İA*, VIII, 646). IV. Murad'ın Üsküdar'a ayrı bir ilgi göstermesinin sebebi olarak İstavroz Bahçesi'nde doğmasının da etkisi olduğu yazıla gelmektedir (Yazılan Kaynaklar).

30 "*Mahmiye-i Üsküdar'da mâh-ı Ramazân'ın yirmisinde [1044] sa'âdetlü pâdişâhımız otağ-ı hümayûna nüzül buyurduklarında...*" (TSMA.d, nr. 2010, vr. 1b).

31 Yunus Zeyrek, *IV. Sultan Murad'ın Revân ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi*, s. 12; Ziya Yılmaz, "IV. Murad", *DİA*, XXXI, 180. Bir arşiv kaydında Silâhdar'ın 1635 Temmuz'unda İstavroz Bahçesi'ne göçtüğü ve burada başta IV. Murad olmak üzere bazı kişilere hediyeler verdiği kayıtlıdır (TSMA.d, nr. 525, vr. 87b). Buna mukabil zikredilen tarihte IV. Murad'ın daha Revan Seferi'nden dönmediği kesindir. Bu yüzden ilgili belgedeki tarih yanlış olmalıdır. Ayrıca Revan Kalesi'nin fethi münasebetiyle 11 Ağustos 1635/26 Safer 1045'te hediye verilenler arasında "*Şam Paşası Vezîr-i Sâni Mustafa Paşa hazretlerine bir adet semmîr kaplı serâser kaplı üst verilmiştir*" (TSMA.d, nr. 2010, vr. 1a) kaydı da bunu teyit eder.

32 "*15 Receb 1045/25 Aralık 1635, sa'âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri Üsküdar'a nüzül buyurdu*" (BOA, Sadaret Defteri, nr. 435, s. 38). Ayrıca bk. Yunus Zeyrek, *IV. Sultan Murad'ın Revân ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi*, s. 153-154. IV. Murad, Üsküdar'a geldiğinde şehir yanmış vaziyette olmalıdır. Zira 25 Kasım 1635'te Üsküdar'da yangın çıkmış ve bu yüzden Divân toplanamamıştır (Sadaret Defteri, nr. 435, s. 37).

33 BOA, Sadaret Defteri, nr. 435, s. 38. Teşrifât defterinde sefer dönüşünde yedi gün yedi gece şenlik yapıldığı kayıtlıdır, Topçular Kâtibi de aynı bilgiyi verir (II, 1040) ama dönemin bazı kaynaklarında bu, üç gün olarak verilir (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 765). Kâtib Çelebi, IV. Murad'ın şehre giriş tarihini de 9 Receb/19 Aralık 1635 olarak verir. Padişahın Üsküdar'a gelişi ve Fener Köşkü'ne geçişi münasebetiyle yapılan törenler hakkında bk. *Topçular Kâtibi*, II, 1039-1040.

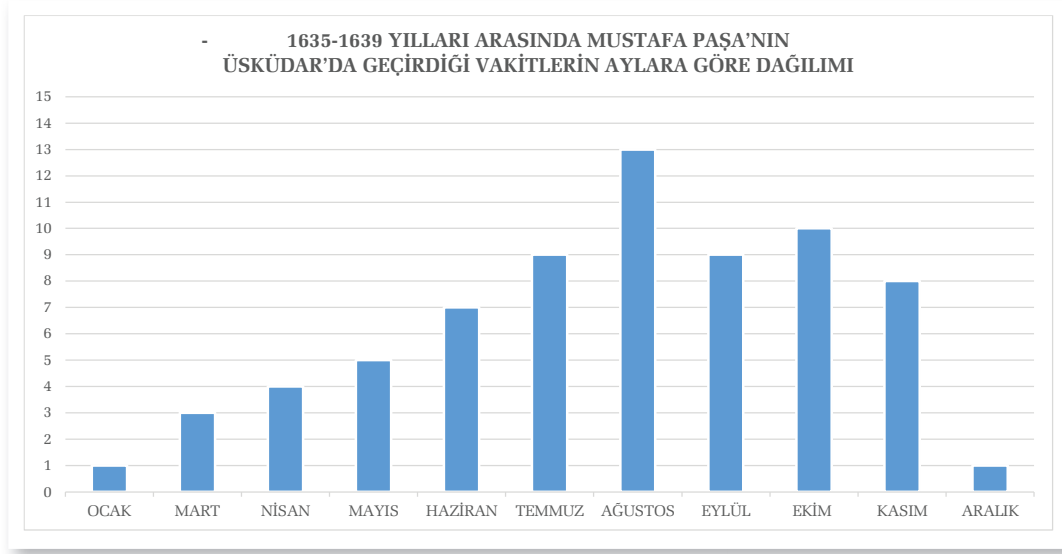
34 *Târih-i Na'imâ*, II, 824.

35 IV. Murad, Revan Seferi dönüşünde ilk olarak Davutpaşa'ya göç etti (BOA, Sadaret Defteri, nr. 435, s. 38): "*27 Receb 1045/6 Ocak 1636, ba'de'l-dîvân sa'âdetlü pâdişâh, Davudpaşa Bağçesi'ne göç etmişlerdir*". Burada iken Silâhdar Mustafa Paşa'ya da ihanda bulunmuştur: "*Sa'âdetlü ve azametlü hünkâr, Davudpaşa'da sâhib-i devlet hazretlerine ihsân eylediği akçeyi beyân eder, ibtida göç-i Davudpaşa, nakdiye akçe kise 8, 10 Şaban sene 1045/19 Ocak 1636*" (TSMA.d, nr. 525, vr. 65b). Padişah, sonraki günlerde de sık sık Davudpaşa'ya göç etti ve burada süreklilik tertip etti. Silâhdar Mustafa Paşa da IV. Murad'ın yanında idi (TSMA.d, nr. 525, vr. 68b).

IV.
Murad,
Album,
TSM, H.
2132, vr.
1a

Tablo 1

Mustafa Paşa'nın 1636 Ocak'ından itibaren sonraki yıllarda artarak devam edecek şekilde, yoğun olarak Üsküdar'a göçtüğü veya kısa sürelerle buraya geldiği görülmektedir. Bunda IV. Murad'ın Üsküdar'a yoğun göçlerinin etkisi büyük olmalıdır³⁶. Birinci tabloda 1635-1639 yılları arasında Silâhdar'ın göç hareketliliği görülmektedir. Buna göre Paşa'nın İstanbul'da en fazla Üsküdar'ı ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Üsküdar'a bağlı İstavroz, Fener, Hasan Kalfa ve Kandilli Bahçeleri de Paşa'nın sık sık ziyaret ettiği yerlerdir³⁷.

Silâhdar'ın Üsküdar göçlerinin sürelerinin değişkenlik arz ettiği, göç edilmesine rağmen devlet işlerinin bir gereği olarak zaman zaman Üsküdar'dan ayrıldığı ve kısa süre sonra geri döndüğü görülmektedir. Mesela 13 Mart 1636'da Üsküdar'a göçmüş ve burada 16 Nisan 1636'ya kadar bir aydan fazla bir süre kalınmıştır. Bu süre zarfında birçok ileri gelen devlet adamına Silâhdar Mustafa Paşa adına hediyeler verilmiş, 2 Nisan 1636'da kozbekçi odasında Paşa kendi içoğlanlarına ve ağalarına yağma yaptırmıştır. 16 Nisan'da da Davudpaşa Bahçesi'ne göçülmüştür. Mustafa Paşa, 1636 yılı Temmuz'unun önemli bir kısmını da Üsküdar'a bağlı İstavroz Bahçesi'nde geçirmiş; burada Paşa'ya Topkapı Sarayı'ndan, üst düzey

36 Topçular Kâtibi, 1636 yılında IV. Murad'ın sık sık Üsküdar'a süre avına gittiğini belirtir (II, 1041; ayrıca bk. 1051, 1063).

37 Zikredilen bahçeler hakkında bk. Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 4 (Ankara 1958), s. 149-182.

devlet ricalinden, Mısır'dan, Halep'ten, Eflak'tan ve Venedik'ten hediyeler gelmiştir. 1636 Ağustos'unda da İstavroz ve Üsküdar'a göç edilmiştir.

Mustafa Paşa, 1638 Bağdat Seferi'ne gidilirken Haydarpaşa Çayırı'nda kendisi ve maiyeti için “*bârgâh*” kuruldu. Burada mimarbaşının hazırladığı seyyar bir namazgâhda, diğer üst düzey devlet ricaliyle birlikte Kurban Bayramı namazı kıldı³⁸.

Silâhdar Mustafa Paşa için Üsküdar'a göçlerin arttığı ikinci dönem ise 12 Haziran 1639'da IV. Murad'ın İstanbul'a girmesiyle başlar. Çünkü IV. Murad bu tarihten itibaren vaktinin büyük kısmını, “*Kandilli, İstavroz, Davudpaşa ve Tersane Bahçelerinde geçirdi*”. Bunlar arasında özellikle “*saraylarından hazzettiği için*” Üsküdar'ın müstesna bir yeri vardı³⁹. Padişahın yoğun bir şekilde hazzettiği Üsküdar'a gitmesi haliyle musahibi Mustafa Paşa'nın da buraya sık sık gitmesini sağladı. Mustafa Paşa, bir taraftan Tersane'de yoğun bir mesai sarf ederken⁴⁰, fırsat buldukça ya günübürlük olarak ya da göçmek suretiyle Üsküdar'a geldi.

Tablolardan Mustafa Paşa'nın 1636 yılından itibaren giderek artmak suretiyle ve özellikle de yaz aylarında sık sık Üsküdar'a göçtüğü görülmektedir. Bazı olağanüstü durum ve dönemlerde ise dört mevsim Üsküdar'ı ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Tablolar Silahdâr'ın İstanbul'da muhtelif yerlere göçmesine rağmen onun nazarında Üsküdar ve çevresinin müstesna bir değere sahip olduğunu göstermektedir.

Üsküdar'ın İmarı

Silâhdar Mustafa Paşa'nın başta İstanbul olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde binalar inşa ettirdiği ve buralara vakıflar tahsis ettiği bilinmektedir⁴¹. Tophane ve Şam'daki Beniümeyye Camii'ni⁴², Okmeydanı'ndaki Okçular Tekkesi'ni tamir ettirmiş ve tekke yanına bir mescid ile bir mihrab yaptırmış⁴³; İstanbul'da Yenibahçe'de Aynalı Çeşme Mescidi'ni; Tophane'de bir

38 *Topçular Kâtibi*, II, 1069-1070. IV. Murad, 21 Mart 1638'de Üsküdar'a, 8 Nisan'da hafif yağmurlu bir havada da Üsküdar'daki Otağ-ı Hümayun'a geçti. 9 Mayıs 1638'de de Üsküdar'dan ayrıldı (*Tesriât Defteri* haz. Enise Yılmaz Bozyak, s. 253, 266, 282).

39 *Topçular Kâtibi*, II, 1126-1127.

40 Mustafa Paşa'nın Tersane'deki yoğun mesaisine dair Topçular Kâtibi önemli bilgiler verir (II, 1126, 1131).

41 Bunların genel bir listesi için bk. Göyünç, “Silâhdar Mustafa Paşa Hanı”, s. 79 vd.

42 1045-1047 yılları arasında Beniümeyye Camii için Silahdar'ın yaptığı yardımlara dair bk. TSMA.d, nr. 4831.

43 “*Okmeydanı'nda binâ olunan tekye için Mustafa Çelebi'ye verildi. Kethüda-i ahur def'a ahur kethüda Mustafa Çelebi'ye verildi, fi 13 C*

çeşme ve bir sebil⁴⁴, Fındıklı'da bir çeşme, Cihangir'de bir çeşme⁴⁵, Aynalıkavak'ta bir çeşme, Malatya'da bir sebil, Kütahya'nın Elma-ağaç Köyü'nde bir çeşme⁴⁶, Manisa'nın Keçilü Köyü'nde bir çeşme, Malatya ve Çerkeş'te birer han ile yine Malatya'da bir hamam yaptırmıştır. Silivri'deki çiftliğinde⁴⁷ ve Davudpaşa'da⁴⁸ da binalar inşa ettirmiştir. Günümüzde Fatih İlçesi sınırlarında bulunan Sarıgerz'de bir cami inşa ettirmiştir⁴⁹. Yine Fatih'deki Kadırğa Limanı'nda bir tekkenin yıkılan duvarlarını tamir ettirmiştir⁵⁰.

IV. Murad,
Halkondil

1049/11 Ekim 1639" (TSMA.d, nr. 1999, vr. 103a); "Okmeydanı'nda binâ olunan tekye tamiri için def'a Mustafa Çelebi'ye verilmiştir, 6.700 akçe, fi 29 C 1049/27 Ekim 1639" (TSMA.d, nr. 1999, vr. 109a).

44 "Tophane'de fermân olan câmi-i şerîfe verildi, 130.000 akçe, fi 5 Z 1045/11 Mayıs 1636" (TSMA.d, nr. 3194, vr. 34b); "Tophane'de olan câmi-i şerîfe vakf olundu, 100.000 akçe, fi 5 Z 1045/11 Mayıs 1636" (TSMA.d, nr. 3194, vr. 34b); "Tophane'de olan câmi'in vakfı için cüz-i şerif iştirâ olundu, fi 7 Z [1045/13 Mayıs 1636]" (TSMA.d, nr. 3194, vr. 35a); "Tophane'de iki çeşme binâsı için İbrahim Efendi'ye verildi, 360.000 akçe, fi 28 Z 1045/3 Haziran 1636" (TSMA.d, nr. 3194, vr. 35a).

45 TSMA.d, nr. 2014, vr. 4a.

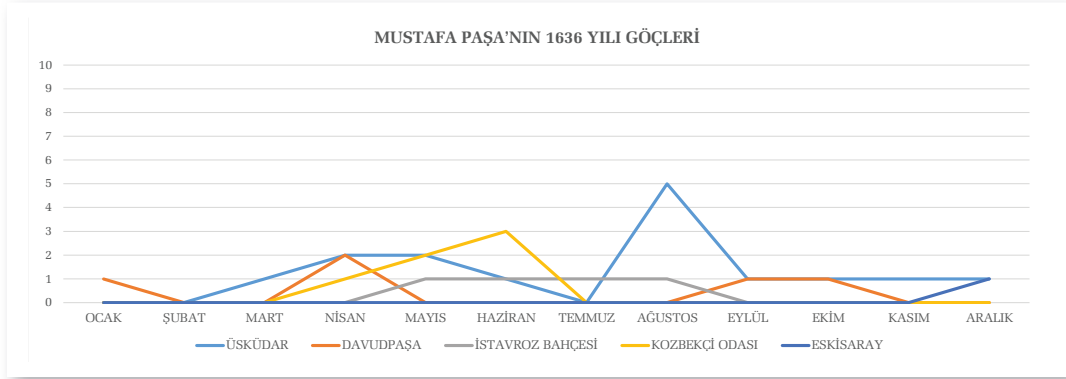
46 "Kütahya Kazası'nda Elma-ağaç nâm karyede binâ olunan çeşme için Osman Ağa'ya verildi, 20.000 akçe, fi 14 Ca 1046" (TSMA.d, nr. 3194, vr. 36b).

47 "Silivrikapusu'nda olan ahura, 2.542.585 akçe, 13 Za 1045/19 Nisan 1636" (TSMA.d, nr. 3194, vr. 34b); "Silivrikapusu'nda olan ahur için verildi, 100.000 akçe, fi 17 Z 1045/23 Mayıs 1636" (TSMA.d, nr. 3194, vr. 35a); "Silivrikapusu'nda olan ahur için verildi, 50.000 akçe, fi 1 M 1046/5 Haziran 1636" (TSMA.d, nr. 3194, vr. 35a).

48 TSMA.d, nr. 525, vr. 15a; "Davudpaşa'da binâ olunan sâhib-i devlet odasının kusuru için Mustafa Çelebi'ye, 60.760 akçe, fi 10 R 1049/10 Ağustos 1639" TSMA.d, nr. 1999, vr. 95b, ayrıca bk. 98b; "Davudpaşa'da binâ olunan sâhib-i devlet odaları bâki kalmış idi, hâlâ verildi, 11.547 akçe, fi 27 C 1049" (TSMA.d, nr. 1999, vr. 109a).

49 "Sâhib-i Devlet hazretlerinin Sarıgerz'de binâ eylediği câmi-i şerif döşemeleri için iki Uşak seccâdesi verilmiştir, adet 2, Abdi Beg'e verilmiştir, fi 20 Receb 1049/16 Kasım 1639" (TSMA.d, nr. 1999, vr. 113a). "Sarigürz'de binâ olunan câmi-i şerifin huddâmlarına ihsân, 4800,5 akçe" (TSMA.d, nr. 1999, vr. 115a).

50 "Kadırğa Limanı'nda sâkin Emir Efendi sâhib-i devlete arzuhâl virdi, oturduğu tekyenin yıkılan divarı ve sâir ...ta'mir olunmak fermân olunup harc olan akçedir, dülgerler halifesi zimmiye teslim olundu, 11.913 akçe" (TSMA.d, nr. 1999, vr. 102a).

Bunların haricinde şimdiye kadar literatürde yer almamakla birlikte Silâhdar'ın Üsküdar'da da binalar yaptırdığı ve bu bölgenin imarı için çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Üsküdar'da bir kiler, bir mutfak, bir kuyu, bir ahır, bir kerevit, bir oda, Üsküdar Bahçesi'nde bir hamam yanında Üsküdar kaldırımlarını da yaptırmıştır. Böylece 30 Temmuz 1633 ve özellikle 14 Ocak 1635'te İstanbul'da etkili olan ve Üsküdar'a da zarar veren depremin yaraları bir nebze olsun sarılmıştır⁵¹.

Kiler için 26 Ekim 1636'da Çukadar Mehmed Ağa'ya 2 bin akçe⁵²; kuyu için Mustafa Usta'ya ilki 29 Temmuz 1637'de 375 guruş, 33.000 akçe, ikincisi de 19 Kasım 1637'de 18.529 akçe⁵³; ahır için Mustafa Çelebi'ye 19 Nisan 1636'da 3 bin, 15 Eylül 1636'da 6 bin, 17 Eylül'de 6 bin, 20 Eylül'de 6 bin 115, 12 Ekim'de de 37.333 akçe⁵⁴; Üsküdar Bahçesi'ndeki hamam için 18 Mayıs 1637'de 74 bin 564 akçe⁵⁵; mutfak için 44 bin 300 akçe⁵⁶; oda inşası ve tamiri için 2 Temmuz 1639'da 2,5 guruş, 10 Kasım 1639'da odanın 8 adet camlı pençeresine alınan cam ve tahta

51 1633 ve 1635 depremi için bk. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, 187; Ambraseys-Finkel, *Sismik Etkinlikler*, s. 56.

52 “Üsküdar'da kilar binâ olundu, an Çukadar Mehmed Ağa, 2.000 akçe, fi 26 Ca sene 1046” (TSMA.d, nr. 3194, vr. 37a).

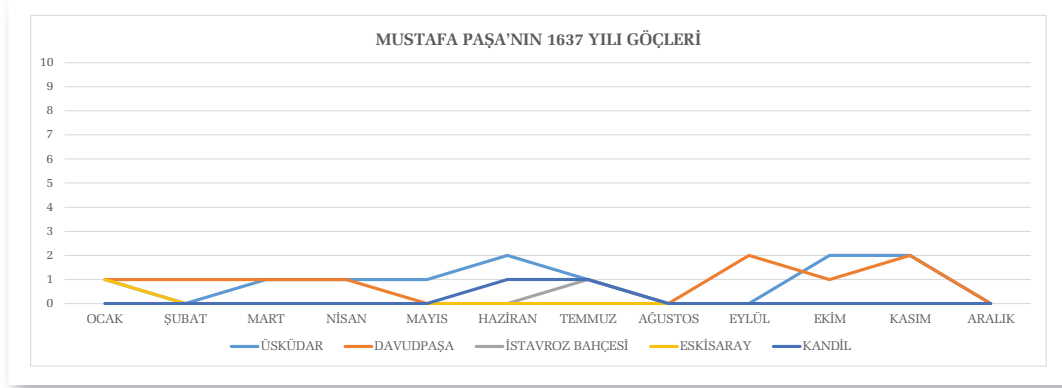
53 “Def'a Kethüdabeg yediyle Üsküdar'da binâ olunan kuyu için virildi, fi 6 Rebiülâhîr sene 1047/29 Temmuz 1637, guruş 375, 33.000 akçe” (TSMA.d, nr. 525, vr. 14b); “Üsküdar'da sâhib-i devletin inşâ eyledüğü kuyuya harc olundu, 18.529 akçe, fi gur-re-i B sene 1047/19 Kasım 1637” (TSMA.d, nr. 3194, vr. 41b). 21 Eylül 1637/1 Ca 1047'de Mustafa Usta'ya 18 bin 529 akçe ödeme yapıldı. Bu vesileyle kuyununun yapılması için nerelere masraf edildiği de kaydedilmiştir (TSMA.d, nr. 3194, vr. 103a).

54 “Ahur binâsı için Mustafa Çelebi'ye verildi, 3.000 akçe, fi 13 Za 1045/19 Nisan 1636” (TSMA.d, nr. 3194); “Üsküdar'da ahur önünde sundurma için Mustafa Çelebi'ye verildi, 3.000 akçe, fi R sene 1046/Eylül 1636” (TSMA.d, nr. 3194, vr. 36b); “Üsküdar'da binâ olunan ahur için Mustafa Çelebi'ye, 6.000 akçe, fi 14 R sene 1046/15 Eylül 1636” (TSMA.d, nr. 3194, vr. 36b); “Ahur binâsı için Mustafa Çelebi'ye verildi, 6.115 akçe, fi 19 R sene 1046/20 Eylül 1636” (TSMA.d, nr. 3194, vr. 36b); “Üsküdar'da ahur için Mustafa Çelebi'ye verildi, 37.333 akçe, fi 12 Ca sene 1046/12 Ekim 1636” (TSMA.d, nr. 3194, vr. 36b).

55 TSMA.d, nr. 525, vr. 12b.

56 TSMA.d, nr. 525, vr. 4a.

için 320 akçe⁵⁷; kerevet için 30 guruş⁵⁸; kaldırım için de 11 Mart 1637'de 1.860 akçe ödeme yapılmıştır⁵⁹. Mustafa Paşa'nın Üsküdar'da bir de köşkünün olduğu anlaşılmaktadır. Zira Üsküdar'daki köşk bakıcısına ihsanlarda bulunulduğuna dair ödeme kayıtları mevcuttur⁶⁰.

Üsküdar'ın Ekonomisine Katkısı

Silâhdar Mustafa Paşa'nın 1635-1640 yılları arasında en fazla ziyaret ettiği yerlerin başında Üsküdar'ın olması buradaki ekonomik hareketliliği de artırmıştır. Özellikle Üsküdar ve çevresine yapılan göçlerde kalabalık bir maiyetle birlikte hareket edilmesi, bu göçlerin önemli bir kısmında IV. Murad'ın da bulunması şehir esnafına olumlu yansımıştır. Göçler yanında Silâhdar'ın çok sık olan günü birlik Üsküdar ziyaretleri de ekonomiyi canlandırmıştır.

Silâhdar'ın göçlerinin ve gezilerinin en başta Üsküdar kayıkçılarına, hamallarına ve arabacılarına iyi bir gelir sağladığı görülmektedir. Bu manada Paşa'nın Üsküdar'a geldiği zamanlar zikredilen esnaf gruplarına yapılan ödemelere dair masraf defterlerinde birçok misal mevcuttur⁶¹. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre genelde kayıkçı ücreti olarak Tersane'den Üsküdar'a veya Üsküdar'dan Tersane'ye geçildiğinde 45-60 guruş arası; Tersane'den Kandil'e/Hasan Kalfa Bahçesi'ne geçildiğinde 50-80; Tersane'den Beykoz'a geçildiğinde 50-55 guruş; Tersane'den

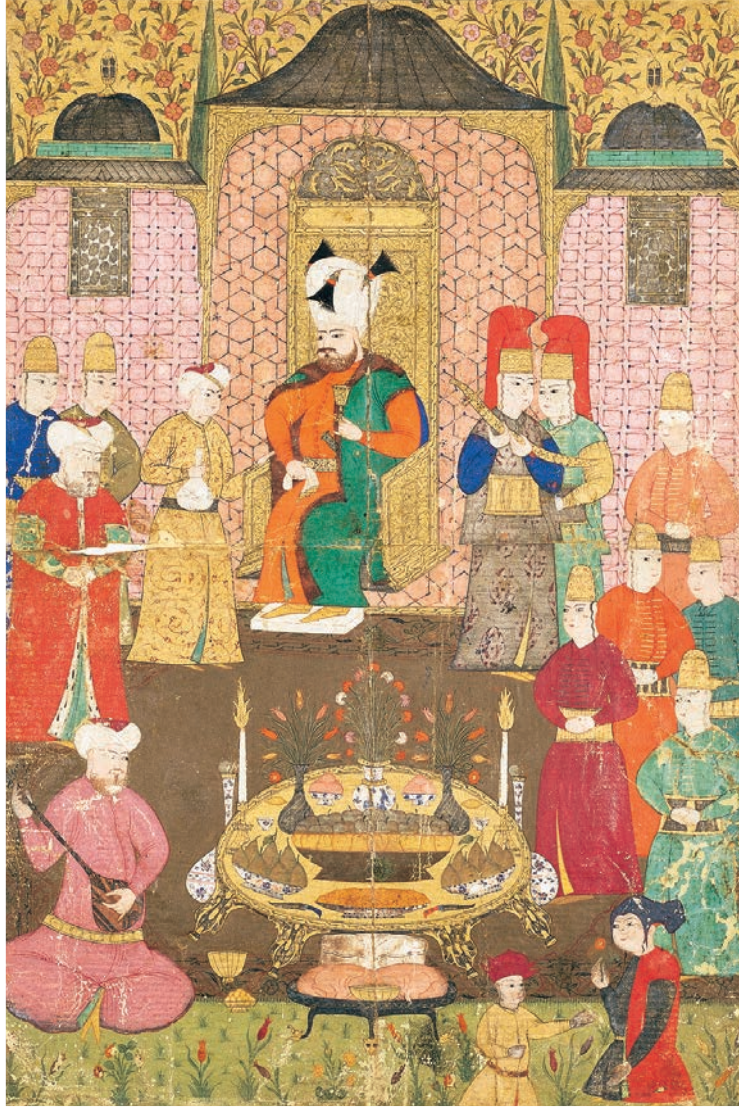
57 TSM.d., nr. 1204, vr. 2a, 4a.

58 TSM.d., nr. 1204, vr. 3a.

59 TSM.d., nr. 525, vr. 72a.

60 TSM.d., nr. 525, vr. 16b, 26a, 72a; nr. 1204, vr. 4a.

61 Kayıkçı ve hamal ücretlerini ihtiva eden TSMA.d., 1204 numaralı defter makalenin sonunda ek olarak verildiğinden burada zikredilen kalemlere dair yapılan harcamalara dair kayıtları tekrar vermedik.

Fener'e geçildiğinde küçük kayık ile geçilirse 25, büyük kayık ile geçilirse 50 guruş; Kandil'den Üsküdar'a geçildiğinde 20 guruş; Üsküdar'dan Beykoz'a geçildiğinde 22 guruş ödeniyordu. Mustafa Paşa, 30 Eylül 1639'da Üsküdar'dan İstanbul'a göçtüğünde toplamda 60 hamal istihdam edilmiş ve 2,5 guruş ödenmiştir. 18 Kasım 1639'da ise Üsküdar'dan Tersane'ye taşındığında 20 hamala toplamda 100 akçe ödeme yapılmıştır. Diğer gezi ve göçlerde de hamallara ödeme yapılmıştır. Gezi ve özellikle göçlerde arabalar da kiralanmaktaydı. 18 Kasım 1639'daki taşınmada iki at kayığı da kiralanmış ve bunlara 300 akçe ödenmiştir.

Silâhdar Paşa'nın Üsküdar göçleri ve gezilerinde

IV. Murad'ın
eğlence meclisi
(TSM, H. 2148)

şehir esnafından da bazı eşyalar satın alınmıştır. Mesela 3 Ocak 1637'de sarraçbaşı için Üsküdar'dan gem alınmış ve bunun için 3.175 akçe ödeme yapılmıştır⁶². Kasım 1639'da ise Üsküdar'dan alınan odun baltası için 1 guruş, ocak maşası için 2 guruş, şamdan için 2 guruş ödeme yapılmıştır⁶³. Yine 1639 Kasım'ında göç

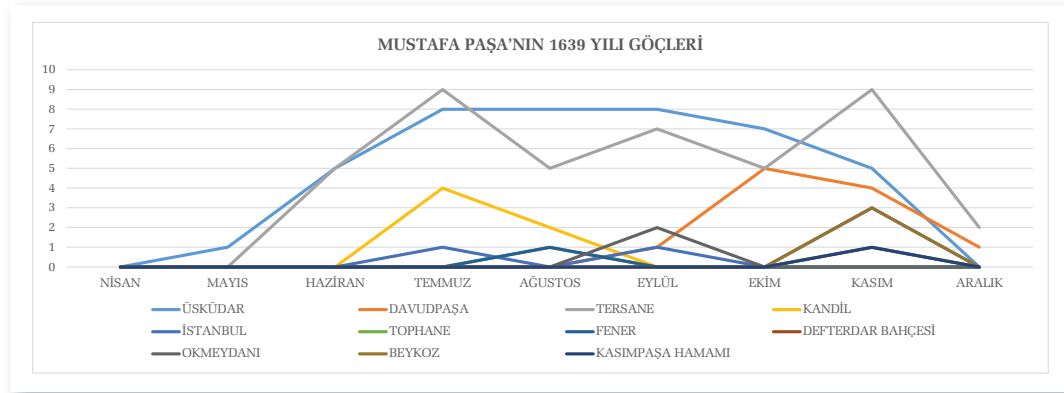
62 TSMA.d, nr. 3194, vr. 37b.

63 TSMA.d, nr. 2014, vr. 4a.

edilirken Beykoz'dan alınan sabun ücreti olarak 2 guruş, Silâhdar Paşa'ya ekmek getiren kişiye de 5 guruş ödenmiştir⁶⁴.

Silâhdar Paşa adına 28 Mayıs 1637'de Üsküdar'da bir çayır alınmış ve bunun için 5.240 akçe ödeme yapılmıştır⁶⁵.

Mustafa Paşa gibi nüfuzlu bir devlet adamının sık sık Üsküdar'da bulunması bölge halkı için de bir fırsat olarak görülmekteydi. Mesela Üsküdar'daki Hasan Kalfa Bahçesi'ne göçlerden birinde bölge halkından birine iki sepet elma karşılığında 4 guruş, Anadolu Hisarı'ndan birine getirdiği armut karşılığında 5 guruş, bir sepet üzüm getiren fakir birine 3 guruş⁶⁶ ve tavşan getiren birine 4 guruş verilmiştir⁶⁷. Silâhdar, 19 Kasım 1639'da Üsküdar'a göçmüş ve bu tarih Regaib Kandili'ne denk geldiği için burada fakir halka 21 bin 240,5 akçelik yiyecek verilmiştir⁶⁸. Bunun haricinde Mustafa Paşa, zaman zaman Üsküdar'daki fakirlere sadaka dağıtmış⁶⁹; zindandaki borçlulara yardım için 26 Kasım 1636'da Üsküdar'a 12 bin akçe göndermiş⁷⁰; 20 Mart 1638'de Üsküdar'a göç edildiğinde de buradaki "miskinlere" "400 çil akçe" yardım etmiştir⁷¹.

64 TSMA.d, nr. 2014, vr. 4a.

65 TSMA.d, nr. 3194, vr. 40a.

66 TSMA.d, nr. 2014, vr. 2a.

67 TSMA.d, nr. 2014, vr. 2b.

68 TSMA.d, nr. 1999, vr. 114a.

69 "Üsküdar'dan bir fakir Ömer Dede nâmında, sadaka ihsân, guruş 8" (TSMA.d, nr. 2014, vr. 2a).

70 "Zindanda olan ashâb-ı düyün için Üsküdar'a gönderildi, 12.000 akçe, fi 20 Z sene 1045/26 Mayıs 1636" (TSMA.d, nr. 3194, vr. 35a).

71 TSMA.d, nr. 525, vr. 11b.

III. Ahmed
Çeşmesi ve
Mihrimah
Sultan Camii,
Flandin

Kadirî
dervîşi,
d'Ohsson

Kültürel Hareketlilik

Üsküdar, 17. yüzyılda ve hassaten IV. Murad devrinde başta padişahların olmak üzere üst düzey devlet ricalinin yoğun bir şekilde gittikleri bir yerdi⁷². Bunda buradaki bahçelerin sayısının fazla olması kadar, aşağıda daha ayrıntılı ele alacağımız üzere özellikle veba salgınlarında İstanbul'un kalabalık ortamından uzaklaşmak isteyenlerin sıklıkla daha tenha olan Üsküdar'a gitmeyi tercih etmeleri önemli âmillerdir. Devlet adamları bu ziyaretleri ve gezilerinde yanlarında şair, sazende ve hanendeler de götürmekteydi. Bu sayede Üsküdar “*meclis kültürünün*” canlı olduğu bir yer hâline geldi⁷³.

Silâhdar Mustafa Paşa gibi hem nüfuzlu hem de meclisler düzenlemeyi seven, yanında daima hanende ve sazendelerin bulunduğu, devrin önde gelen şairlerinden Cevrî Çelebi⁷⁴, Tuluî⁷⁵ ve Karahisarî⁷⁶ yanında daha alt derecede şiir yazarları da teşvik eden⁷⁷ ve kitap piyasasında etkili

72 Üsküdar'ın bir ilgi alanı olduğuna dair Eremya Çelebi canlı ve önemli bilgiler verir (s. 45-50).

73 Silâhdar döneminde hanende ve sazendelere rağbetin arttığı anlaşılmaktadır. Bunda IV. Murad'ın musiki meclislerine rağbeti de büyük etkiye sahiptir. IV. Murad'ın musikişinaslara olan rağbeti için bk. M. Cavid Baysun, “Murad IV”, 643. Baysun'un da işaret ettiği üzere Esad Efendi'nin “Atrabü'lasâr fi Tezkireti Urefai'l-Edvar” adlı eserinde IV. Murad devri musikişinaslarının hayatlarına dair önemli bilgiler verilir (*Şeyhülislâm Esat Efendi, Atrabü'l-âsâr fi Tezkireti Urefai'l-Edvâr (Giriş-Metin-Tercüme-Terimler-Dil Notları)*, haz. Zeynep Sema Yüceşik, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s. 36, 46-47, 54-55, 83-86, 94-96).

74 TSMA.d, nr. 2014, vr. 3a, 9b. Cevrî Çelebi, Mustafa Paşa ile ilgili yedi tarih manzumesi kaleme almıştır (Hüseyin Ayan, *Cevrî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Erzurum 1981).

75 TSMA.d, nr. 2014, vr. 4a, 9b. Tuluî, IV. Murad ve Kenan Paşa'ya da kasideler sunduğu için taltif edilmiştir (Ozaj Suliman, *Tuluî'nin Paşa-nâmesi (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2017).

76 TSMA.d, nr. 2014, vr. 5a.

77 “*Tersane'de bir fakir emir şi'ir söyleyüp sâhib-i devlete vermiş, in'am-ı sâhib-i devlet, gurus 4*” (TSMA.d, nr. 2014, vr. 2b); “*Tersane'de*

olan⁷⁸ bir devlet adamının Üsküdar'daki mevcudiyeti buradaki kültürel hareketliliği de artırmıştır. Mustafa Paşa'nın maiyetinde daima bulundurduğu⁷⁹ hanende ve sazendeler şunlardır: Tanburî Hacı Murad, Beşiktaşlı Tanburî Ahmed, Tanburî Rıdvan, Hanende Behram, Hanende Kör Acem Ahmed, Hanende Arnavut Mehmed, Zurnacı Behram, Hanende Osman Çelebi, Hanende Cıfut Hasan, Neyzen Ahmed.

Silâhdar Paşa, hanende ve sazende ekibini sık sık gittiği Üsküdar'a götürmüştür. Paşa'nın masraf defterlerinden TSMA.d, 2014 numaralı defterde bununla ilgili birçok kayıt mevcuttur. Bunlardan bazı misaller vermek gerekirse⁸⁰ Tanburî Hacı Murad'a 14 Haziran 1639'da Boğaz'da iken tanbur için 1 guruş, 29 Haziran 1639'da Üsküdar'da iken 1 adet Paris donluk, 23 Temmuz 1639'da Hasan Kalafa Bahçesi'nde iken 1 adet donluk, 31 Ekim 1639'da Üsküdar'da yine 1 adet Paris donluk ihsan edilmiştir. Beşiktaşlı Tanburî Ahmed'e de 7 Temmuz 1639'da Üsküdar'da iken 15 guruş ödeme yapılmıştır. Hânendelerden Kör Acem Ahmed'e de Üsküdar ve çevresine yapılan göçlerde 5-20 guruş arasında değişen miktarlarda ihsanda bulunulmuştur. Bunların yanında Mustafa Paşa, 20 Temmuz 1639'da Hasan Kalfa

bir şâ'ir şî'ir söyleyüp sâhib-i devlete vermişdir, in'am, guruş 2" (TSMA.d, nr. 2014, vr. 2b); *"Tersane'de bir şâ'ir şî'ir söyleyüp sâhib-i devlete vermiş idi, in'am-ı sâhib-i devlet, guruş 10, 12 Cemaziyelahir 1049/10 Ekim 1639"* (TSMA.d, nr. 2014, vr. 2b); *"Tersane'de Ahmed Efendi nâmında bir târîh söylemiş sâhib-i devlete vermişdir, kulle hususu için, in'am-ı sâhib-i devlet, guruş 10, be dest-i kapucular kethüdâsı, fi 1 Receb 1049/28 Ekim 1639"* (TSMA.d, nr. 2014, vr. 4a); *"Tersane'de bir a'ma Arab derviş kasîde-i bürde yazup sâhib-i devlete vermiş idi, in'am-ı sâhib-i devlet, guruş 6, fi 23 Receb 1049/19 Kasım 1639"* (TSMA.d, nr. 2014, vr. 4b); *"Tersane'de iki şâ'ir sâhib-i devlet hazretlerine birer şî'ir söyleyüp vermişler idi. Birer kutni in'am-ı sâhib-i devlet, fi 28 Ramazân 1049/22 Ocak 1640"* (TSMA.d., nr 2014, vr. 10a).

78 Bu manada TSMA.d, nr. 3194'te kitaplar için yapılan şu ödemeleri misal verebiliriz: *"Dört adet Kelâm-ı şerîf alındı, 4910 akçe, fi 2 Z 1045/8 Mayıs 1636"* (vr. 34b); *"Kelâm-ı şerîf iştirâ olundu, 960 akçe"* (vr. 35a); *"Kelâm-ı şerîf iştirâ olundu, 770 akçe"* (vr. 35a); *"Kelâm-ı şerîf iştirâ olundu, 1.024 akçe"* (vr. 35a); *"Tophane'de olan câmiin vakfı için cüz-i şerîf iştirâ olundu, 7.800 akçe 7 Z 1045/13 Mayıs 1636"* (vr. 35a); *"Kelâm-ı şerîf alındı, 1.600 akçe, fi 3 Ra 1046/5 Ağustos 1636"* (vr. 36a); *"Kitâb-ı inşa, 240 akçe, fi 3 Ra 1046/5 Ağustos 1636"* (vr. 36a); *"Kelâm-ı şerîf alındı, 750 akçe, 6 Ra 1046/8 Ağustos 1636"* (vr. 36b); *"Şarf kitâbı alındı, 360 akçe, 8 Ra 1046/10 Ağustos 1636"* (vr. 36b); *"Kelâm-ı şerîf alındı, 7150 akçe, fi 7 Ra 1046/9 Ağustos 1636"* (vr. 36b); *"Kitâb-ı sarf alındı, gilmân-ı enderûn, 370 akçe, R 1046/Eylül 1636"* (vr. 36b); *"Kitâb-ı sarf, 447 akçe, R 1046/Eylül 1636"* (vr. 36b); *"Kitâb-ı sarf, 60 akçe, R 1046/Eylül 1636"* (vr. 36b); *"Kitâb-ı sarf alındı, berâ-yı gilmân-ı enderûn, 365 akçe, 21 Ş 1046"* (vr. 38b); *"Kitâb-ı sarf berâ-yı gilmân-ı enderûn, 365 akçe, 21 Ş 1046"* (vr. 38b); *"Kitâb-ı sarf berâ-yı gilmân-ı enderûn, 365 akçe, 21 Ş 1046"* (vr. 38b); *"Arab Murtaza'ya sarf alındı, 3.800 akçe, 3 Za 1046"* (vr. 39b); *"Hâfız müezzine sarf alındı, 520 akçe, 6 Za 1046"* (vr. 39b); *"üç dane Kelâm-ı şerîf alındı, berâ-yı gilmân-ı Enderûn, 1.800 akçe, 11 Za 1046"* (vr. 39b). Ayrıca bk. *"Diyarbakırlı Monlâ Çelebi'ye sâhib-i devlet sekiz pâre kitâb alıverdi, Mehmed Efendi yediyle alınmışdır ma'a tellaliyedir, sâhib-i devlet kendi kalemi ile hesab idüp fermân eylemişdir, akçe 51.050, fi 12 Şabân sene 1049/8 Aralık 1639"* (TSMA.d, nr. 2014, vr. 4b); *"Tersâne'de emin odasında Nakkaş Kadı, turalar getirdü ve bir cüz Kelâm-ı şerîf'den nakş eylemiş idi, in'am-ı sâhib-i devlet, 29 Ramazân sene 1049/23 Ocak 1640"* (TSMA.d, nr. 2014, vr. 15b); *"Bir âdem sâhib-i devlete bir kitâb getirüp vermiş idi, Tersâne'de, in'am-ı sâhib-i devlet, guruş 10, fi 29 Ramazân sene 1049/23 Ocak 1640"* (TSMA.d, nr. 2014, vr.5a); *"Üsküdar'da zülüflübaltaçı bir kitâb getirdü, in'am-ı sâhib-i devlet, guruş 750, yine kitâb kendüsüne ihsân eyledi"* (TSMA.d, nr. 2014, vr. 3a).

79 Paşa, 1638-1639 İran seferinde dahi maiyetinde hanende ve sazendeleri götürmüştür. Ayrıca "Cingane sazendelere de" ihsanda bulunmuştur. Bunun yanında sefer sırasında da Mustafa Paşa'ya şiir sunan şairler taltif edilmiştir. Buna dair sefer sırasında paşanın gelir-gider kayıtlarının tutulduğu defterde önemli veriler mevcuttur (TSMA.d, nr. 1999, vr. 50b, 52b, 53b, ("sâhib-i devlet oturduğu evde gice ile havz kenârında sazendelere ihsân eyledi, 40,5 guruş") vr. 55b, 57a, ("sâhib-i devlet hamama gittüğü gice sazendelere ihsân, 15,5 guruş"), vr. 57b, 58b-59a).

80 İlgili defterdeki kayıtlar ekler kısmında verildiğinden burada tekrara düşmemek adına tamamı gösterilmeyecektir.

Bahçesi'nde IV. Murad huzurunda gösteri yapan “*maskara hatuna*” “*1 kise riyal gurus*” bahşiş vermiştir⁸¹. 9 Eylül 1639'da Üsküdar'da gösteri yapan bir hokkabaz dilsiz de 100 gurus ihstanda bulunmuştur⁸².

Üsküdar Tekkeleri İle Münasebetleri

Silâhdar Mustafa Paşa'nın Kadiriliğe yakın olduğu bilinmektedir. Hatta günümüze Bosna'da kendi adıyla anılan bir Kadiri tekkesi ulaşmıştır⁸³. Arşiv kaynakları Silâhdar'ın başka tarikatleri de desteklediğini göstermektedir⁸⁴. Mesela 10 ve 11 Ağustos 1639'da Tersane'de iken Mevlevî Şeyhi Ârifî Çelebi'ye⁸⁵; 9 Aralık 1639'da Galata Mevlevihanesi Şeyhi Âdem Çelebi'ye⁸⁶ ihsanlarda bulunmuştur. Bunların haricinde yine Tersane'de iken Hafız Ali Dede'ye, 1 Kasım 1639'da Hüseyin Dede'ye, 24 Aralık 1639'da da Mübarek Dede'ye para yardımı yapmıştır⁸⁷.

Arşiv kaynakları Mustafa Paşa'nın özellikle Üsküdarî Şeyh Ahmed Efendi ile yakın temas hâlinde olduğunu göstermektedir. Belgelerde Ahmed Efendi'nin hangi tarikatın şeyhi olduğuna dair doğrudan veya dolaylı bir bilgi verilmez. Hem Şeyh Ahmed Efendi'nin Silâhdar'a hem de Silâhdar'ın Ahmed Efendi'ye hediyeler verdiği görülmektedir. Mesela 12 Ağustos 1639'da Ahmed Efendi'ye, “*1 adet sade çuka donluk, 1 adet Paris çuka donluk, 3 adet kutnî Hindî donluk, 3 adet Şam donluk, 2 adet dülbend ve 1 adet Keşmirî şal*” hediye edilmiştir⁸⁸. Yine 24 Aralık 1639'da Ahmed Efendi'ye, bizzat Mustafa Paşa'nın kendisinin yazdığı bir liste ile “*1 adet Şam donluk, 1 adet Paris çuka, 2 adet kutnî-i Şam, 2 adet Kutnî-i Hindî, 2*

81 T SMA.d, nr. 2014, vr. 1b.

82 T SMA.d, nr. 2014, vr. 3b.

83 Samir Vildiç, *Bosna'da Kâdirilik ve Hacı Sinan Tekkesi*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2012. 1639 yılına ait bir belgede Mustafa Paşa'nın babası adına bir türbe ve tekke yaptırdığı kayıtlıdır (T SMA, nr. E 220-39).

84 Mustafa Paşa, Haremeyn'e de yardım göndermiştir. Seyyid Ali adlı birinin Mustafa Paşa'nın gönderdiği yardımların kendisine ulaşmadığına dair arzuhali için bk. T SMA, nr. E 698-12. Yine benzer şekilde Mekke Naib-i Haremi Hattat Abdi'ye de her sene “15 sikke-i hasene” yardım göndermiştir (T SMA, nr. E 220-23). Bunun yanında Mustafa Paşa Üsküb Kadısı Mehmed ve Eyüb adlı birine de yardım etmiştir (T SMA, nr. E 220-23). İbrahim Bosnevî adlı Mısır'da yaşayan birine de yardım göndermiştir (T SMA, nr. E 535-19). Medine'deki Tireli İbrahim'in Mustafa Paşa'dan ihsan talebi için bk. T SMA, nr. E 535-20. Medine'de Hanefî İmamı olan Şeyh Mehmed'in Silâhdar'dan yardım talebi için bk. T SMA, nr. E 884-29. Medine'deki Bâb-ı Cebraîl Kapıcısı Ali'nin yardım talebi için bk. T SMA, nr. E 683-8; Harem-i Muhtereme'de Bevvab-ı Ribat İsfahanlı Mehmed Said'in yardım talebi için bk. T SMA, nr. E 885-27.

85 Belgede Ârifî Çelebi'nin hangi Mevlevihânenin şeyhi olduğuna dair bir bilgi yoktur (T SMA.d, nr. 2014, vr. 2b, 9b).

86 T SMA.d, nr. 2014, vr. 15b. Galata Mevlevihânesi Şeyhi Âdem Dede hakkında bk <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/adem-dede>; ayrıca bk. Evliyâ, *Seyahatnâme*, I, 227.

87 T SMA.d, nr. 2014, vr. 3b-4a. “*Mübârek Dede'ye ihşân olundu, fi 28 Şaban 1049/24 Aralık 1639*” (T SMA.d, nr. 1999, vr. 119b).

88 T SMA.d, nr. 2014, vr. 9b.

adet a'lâ dülbend, 2 adet atlas donluk, 1 adet telli diba donluk, 2 adet Şam donluk” hediye edilmiştir⁸⁹. 28 Aralık 1639’da da Ahmed Efendi’ye hediyeler gönderilmiştir⁹⁰.

Üsküdarî Ahmed Efendi de ya bizzat ya da adamları vasıtasıyla Mustafa Paşa’ya hediyeler göndermiştir. Mesela 28 Ekim 1639’da Ahmed Efendi’nin sûfilerinden biri şişe ile çiçek getirdiği için kendisine 4 guruş ihsanda bulunuldu⁹¹; Şeyh, bir sûfisi ile 1 Kasım 1639’da Mustafa Paşa’ya üzüm ve ayva gönderdi, bu münasebetle sûfiye 10 guruş verildi⁹². Yine 10 Kasım 1639’da sûfisi vasıtasıyla Paşa’ya sepet ile elma gönderdi⁹³. 21 Kasım 1639’da ise Tersane’de iken Ahmed Efendi’nin belgedeki ifadeyle “uzun sakallı sûfilerinden birine” 1 adet mor çuka donluk ihsanda bulunuldu⁹⁴.

Ahmed Efendi ile Mustafa Paşa’nın Silâhdar’ın İstanbul’daki son günlerine kadar münasebetlerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 2 Ocak 1640’ta Ahmed Efendi’nin sûfilerinden biri Mustafa Paşa’ya lahana getirdiği için kendisine 5 guruş ihsanda bulunulmuştur⁹⁵.

Mustafa Paşa, Üsküdarî Mahmud Efendi’nin dervişleriyle de irtibat hâlindeydi. Nitekim 25 Kasım 1639’da Üsküdarî’nin dervişlerine toplam 70 adet aba donluk ihsan edilmiş ve bunun için 33 bin 600 akçe ödenmiştir⁹⁶.

Kadirî dervîşi,
d’Ohsson

89 TSMA.d, nr. 199, vr. 119b.

90 TSMA.d, nr. 2014, vr. 15b.

91 TSMA.d, nr. 2014, vr. 4a.

92 TSMA.d, nr. 2014, vr. 4a.

93 TSMA.d, nr. 2014, vr. 4a.

94 TSMA.d, nr. 2014, vr. 9b.

95 TSMA.d, nr. 2014, vr. 5a.

96 TSMA.d, nr. 1999, vr. 115a.

Üsküdar Sağlık Tarihi Açısından Önemi

Üsküdar, veba salgınlarının İstanbul'u kasıp kavurduğu dönemlerde suriçinin kalabalık ortamından uzaklaşmak isteyen devlet ricalinin gitmeyi tercih ettikleri yerlerin başında geliyordu⁹⁷. Salgın dönemlerinde Üsküdar'a geçmeyi tercih edenlerden biri de Silâhdar Mustafa Paşa idi. Paşa'nın gelir-gider kayıtlarından hastalığa dair bilgilerin 1636 yılından itibaren arttığı görülmektedir. Buna mukabil Silâhdar'ın İstanbul'da etkili olan 1625, 1626 ve 1627 yıllarındaki veba salgınlarında IV. Murad ile birlikte sıklıkla gittiği Üsküdar'a geçmiş olması da muhtemeldir⁹⁸.

1636 yılında da İstanbul'da hastalık fazla idi. Silâhdar Paşa'nın masraf kayıtlarında özellikle 1636 Ekim'inden itibaren "*techiz ve tekfin*" için yapılan ödemelerin arttığı görülmektedir⁹⁹. Hasta olanlar ve ölenler arasında Topkapı Sarayı'ndaki ve Mustafa Paşa'nın sarayındaki hem ağaların hem de acemi oğlanların sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir. Hasta olan veya ölenler arasında Üsküdar'daki görevlilerin de mevcut olduğu görülmektedir. Mesela "*Üsküdar'da olan çaşnigir meyyitine, 720 akçe*" verilmiştir.

97 1668 yılındaki veba salgını münasebetiyle IV. Mehmed'in kaleme aldığı bir hatt-ı hümayunda salgın günlerinde özellikle Üsküdar Bahçesi'nin tercih edilmesinin sebebi olarak buranın havadar ve "*deniz aşırı*" olması gösterilir. Aynı hatt-ı hümayunda Turhan Sultan başta olmak üzere Harem halkının vebadan korunmak üzere Üsküdar'a taşınması emredilmektedir (Erhan Afyoncu-Uğur Demir, *Turhan Sultan*, İstanbul 2016, s. 182-183).

98 1625 salgını için bk. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, 58 ve 143 nolu dipnot. 1626 salgınında IV. Murad vaktinin büyük bir kısmını Üsküdar'da geçirmiştir (TSMA.d, nr. 1069, vr. 3a, 4a).

99 TSMA.d, nr. 3194'te vefatlar münasebetiyle yapılan harcamalara dair şu bilgiler mevcuttur: [vr. 37a]: "*Techiz ve tekfin Mehter Kantas, 600 akçe, fi 26 Ca 1046; Çerkes Şahin meyyitine harc olundu, 800 akçe, fi 17 C 1046; Gürcü Piyale Bey techiz ve tekfinine harc olundu, 1050 akçe, fi 18 C 1046; Küçük Gazi Beg meyyitine verildi, 1000 akçe, fi 18 C 1046; Küçük Canbolad meyyitine, 1000 akçe; Büyük Şahin meyyitine Bekir Paşa'dan gelmiş idi, 1000 akçe; sâyis meyyitine, 600 akçe; Abaza Kenan'ın meyyitine verildi, Serhoş çırağıdır, 1500 akçe; Nebî Ağa verdiği Muslu meyyitine verildi, 1.500 akçe; Tatar hândan gelen oğlanın meyyitine, 1200 akçe; Serhoş ...verdiği oğlanın meyyitine, 1200 akçe; çadır mehterinin meyyitine, 800 akçe; hasekiler meyyitine, 800 akçe; Yedekci İbrahim yoldaşının meyyitine, 800 akçe; Derviş Ali meyyitine, 800 akçe; Yeniçeri Ağasının ... meyyitine, 1200 akçe; sâyis meyyitine, 600 akçe; Kuloğlu meyyitine, 1200 akçe; Kilarcı Mustafa Beg meyyitine, 1200 akçe; Kilarcı Mehmed'in karındaşının meyyitine, 1000 akçe; Arnavud Sarıbiyıklı Sarrâcın meyyitine, 800 akçe; Sarrâc Mehmed'in meyyitine, 1000 akçe; Tatar Siyaviş'ün meyyitine, 1200 akçe; hastalara meyve baha 220 akçe; Çerkes Siyaviş'ün meyyitine, 1200 akçe; Reyhan Ağa'nın meyyitine, 1000 akçe; Üsküdar'da olan çaşnigir meyyitine, 720 akçe; İç mehter meyyitine, 800 akçe; Abaza Siyaviş'ün meyyitine, 1200 akçe; çizmeçi halîfesi meyyitine, 1000 akçe; üç nefer sâyis meyyitine, 2000 akçe; Küçük Hadım Ahmed Ağa'nın meyyitine, 800 akçe; Cevher Arab'ın meyyitine, 1000 akçe; ... meyyitine, 1500 akçe; Behisnili Ali Paşa'nın dilâveri meyyitine, 1000 akçe; İçmehter Gürcü Ali meyyitine, 1500 akçe; Serrâc meyyitine, 800 akçe; Nayzen Kansu meyyitine, 1500 akçe; merhem için Usta Mehmed'e verildi, 1500 akçe"; [vr. 38b]: "*Berber Arab'ın meyyitine harc olundu, 600 akçe, fi 27 B 1046; Def'a Esmâ Beg meyyitine, 600 akçe; ...nâm tavaşının meyyitine, 1000 akçe; serrâc meyyitine, 760 akçe; Mehter Kenan'ın ve karındaşı meyyitine, 2200 akçe; Behram Paşa verdiği küçük oğlan meyyitine, 800 akçe, fi 18 B 1046; Sarây-ı Atik'de fevt olan yedekci beg meyyitine, 600 akçe; oğlancıkların meyyitine, 510 akçe"; [vr. 39a]: "*Şamlı Beg meyyitine, 1400 akçe, fi 23 Ş 1046; Behram Paşa verdiği İsmail'in meyyitine, 1000 akçe, fi 2 Ramazan 1046; hastalara hüdmet eden üç suhteğe verildi, 1980 akçe, fi 5 N 1046; hastaların ... için ve meyyitlerin sabunları için 1500 akçe, fi 5 N 1046; Küçük Mehmed Ağa'nın yedekcisi meyyitine, 660 akçe, fi 6 N". Mustafa Paşa'nın kendisi de 1636 yılında muayene edilmiş olmalıdır. Çünkü 29 Mayıs 1636'da Silâhdar adına Hekim Kara Mehmed'e 5.000 akçe ihsanla bulunulmuştur (TSMA.d, nr. 525, vr. 79b). 525 numaralı defterde 1636 yılında hastalığın genel olarak arttığına dair de veriler mevcuttur.***

1637 sonbaharında da İstanbul'da şiddetli bir veba salgını yaşandı. Silâhdar Paşa'ya ait kayıtlarda bu tarihte hastalığa dair izler bulunmaktadır. Mesela 1637 Kasım'ında Saray'da hasta olan içoğlanlarına 13,5 guruş ihsanda bulunulmuştur¹⁰⁰. 14 Kasım 1637'de ise Yahudi Hekim David'e Davudpaşa'ya göç edildiğinde 30 guruş, 3600 akçe para ödenmiştir¹⁰¹.

Mustafa Paşa'nın 1637 yılı göç hareketliliği de salgın hakkında bilgi vermektedir. Zira Paşa, 1637 sonbaharında Üsküdar'a daha fazla gitmiştir (1637 Tablosu). Bu hareketliliğin sonbaharda artmasının sebebi kuvvetle muhtemel bu mevsimde İstanbul'da etkili olan veba salgınıdır. Veba, 1640 yılında da İstanbul'da binlerce can aldı¹⁰².

Mustafa Paşa'nın vebaya yakalandığına dair bir bilgi mevcut değildir fakat 1639 yılından itibaren ciddi rahatsızlıklar geçirdiği anlaşılmaktadır¹⁰³. Nitekim 19 Temmuz 1639'da Kandil'e göç ettiğinde Paşa'nın hasta olduğu, bu yüzden kendi kullarına ve içoğlanlarına 1 kise riyal guruş ihsanda bulunduğuna dair kayıtlar mevcuttur¹⁰⁴. Paşa'nın hastalığının 1639 Eylül'üne kadar devam ettiği, bu süre zarfında iki aydan fazla bir süre Üsküdar'da kaldığı görülmektedir. Silâhdar Paşa, Kandil yakınlarındaki Hasan Kalfa Bahçesi'nde hastalığına deva bulmak için hekimler getirtmiş, bazı panzehirler kullanmış ve kan aldırılmıştır. Silâhdar'ın Üsküdar'da hasta iken neler yapıldığına dair arşiv kayıtlarında önemli bilgiler mevcuttur. Mesela 21 Temmuz 1639 tarihli bir kayıta Paşa'nın panzehir aldığı; 28 Temmuz'da Yahudi bir hekim tarafından muayene edildiği; bu sırada kan aldırdığı; 29 Temmuz'da Hekim Miha tarafından muayene edildiği ve IV. Murad'ın aşçıbaşısı tarafından Paşa'ya şerbet, kilercibaşısı tarafından da yemiş gönderildiği; 30 Temmuz'da hoşavcıbaşı tarafından şifalı sular gönderildiği; 18 Ağustos'da Hekim Mesiha tarafından muayene edildiği; 22 Ağustos'ta da Hekim Miha tarafından tekrar muayene edildiği bilgileri tespit edilmektedir¹⁰⁵.

Mustafa Paşa, 1639 Eylül'ünde biraz iyileştikten sonra Üsküdar'dan ayrıldı ancak Eylül'ün ilerleyen günlerinde hastalığı tekrar nüksetti. 1 Eylül'de Tersane'de iken

100 TSMA.d, nr. 525, vr. 6b.

101 TSMA.d, nr. 525, vr. 15a. Hekim Usta David'e 17 Haziran 1637'de Silâhdar Mustafa Paşa adına Üsküdar'da iken 1500 akçe ihsanda bulunulmuştur (TSMA.d, nr. 525, vr. 12a).

102 1640'taki salgında İstanbul'da bulunan Du Loir, "İstanbul'da veba öylesine ağır olmuştur ki, şehrin kapılarından birinden sadece bir günde bin kişinin cenazesi kaldırılmıştır" diye yazar (*Du Loir Seyahatnamesi*, s. 58).

103 Paşa, 1638 Aralık'ında, 12 Şubat 1639'da, 20 Şubat 1639'da hasta idi (TSMA.d, nr. 1999, vr. 55a, 56b, 58a).

104 TSMA.d, nr. 2014, vr. 1b.

105 TSMA.d, nr. 2014, vr. 2b-3a.

Üsküdar
sahili ve
esnaf,
Pardoe

Hekim Miha tarafından muayene edildi¹⁰⁶. Hastalığı ilerleyince yeniden Üsküdar'a geçti. Üsküdar'da iken Usta Receb tarafından 14 Eylül'de kanı alındı¹⁰⁷, 16 Eylül'de Kasımpaşalı Hekim Usta Mehmed tarafından muayene edildi¹⁰⁸. Bu arada 16 Eylül'de Paşa'nın mehterinde görevli tanburî içoğlanları arasında hastalık çıktı ve hasta olanlar İstanbul'a gönderildi¹⁰⁹.

Silâhdar Paşa, 1639 Ekim'inde Üsküdar'dan ayrıldı fakat hastalığı devam etti. Bu yüzden 5 ve 9 Ekim 1639'da Davudpaşa'da iken Kasımpaşalı Hekim Usta Mehmed tarafından muayene edildi¹¹⁰. Silâhdar'ın 16 Ekim'de ise gözü ağrıyordu¹¹¹. Hekim Mehmed, 22 ve 30 Ekim'de bu defa Tersane'de iken Paşa'yı muayene etti ve şişe ile su verdi¹¹².

1639 Kasım'ında Silâhdar Mustafa Paşa tekrar Üsküdar'a göçtü. Burada iken bir taraftan panzehir almaya¹¹³, diğer taraftan da hekimlere muayene olmaya devam etti. Bu arada Üsküdar Bahçesi'nde bulunan IV. Murad da hastalandı ve on gün hasta yattı¹¹⁴. Silâhdar, 16 Kasım 1639'da iyileşmesi için padişaha panzehir gönderdi¹¹⁵. Mustafa Paşa, sonraki aylarda da IV. Murad'a panzehirler ve enfiyeler göndermeye devam etti¹¹⁶. 15 ve 16 Kasım'da Silâhdar da Hekim Sakızlı Efendi tarafından muayene edildi. Paşa, sonraki günlerde de bir taraftan muayene edildi

106 TSMA.d, nr. 2014, vr. 3a.

107 TSMA.d, nr. 2014, vr. 3b.

108 TSMA.d, nr. 2014, vr. 3b.

109 TSMA.d, nr. 2014, vr. 3b.

110 TSMA.d, nr. 2014, vr. 3b.

111 "Tersane'de kehhâlbaşıya in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 60, be dest-i Tatar Süleyman Beg, sa'âdetlü hünkârdan gelmiş idi, sâhib-i devletin gözü ağrıyordu, fî 18 Cemâziyelâhir sene 1049/16 Ekim 1639" (TSMA.d, nr. 2014, vr. 3b).

112 TSMA.d, nr. 2014, vr. 4a.

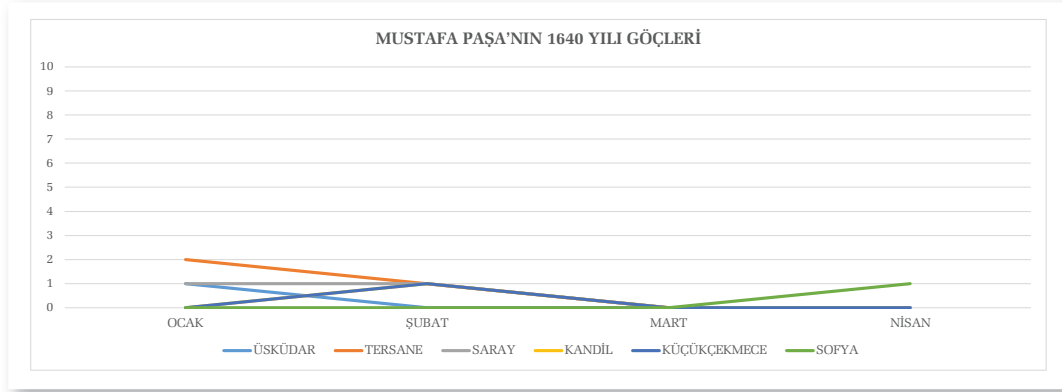
113 TSMA.d, nr. 2014, vr. 15b.

114 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 821; Karaçelebizâde, IV. Murad'ın 1639 Kasım'ında hasta olduğunu kaydeder (*Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*, haz. İbrahim Özgül, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s. 343). IV. Murad'ın 4 Eylül 1639/6 Ca 1049, 4 Ekim 1639/6 C 1049 ve 29 Kasım 1639/3 Şaban 1049'da Üsküdar'da iken yapılan harcamalar için bk. TSMA.d, nr. 2031, vr. 3a-b. Ayrıca bk. TSMA.d, nr. 2154.

115 "Üsküdar göçünde sa'âdetlü hünkâr hasta olduğu zamân sâhib-i devlet hünkâra verdi, panzehir pâre aded 1, fî 20 Receb sene 1049/16 Kasım 1639" (TSMA.d, nr. 2014, vr. 15b). Kırım Hanı Bahadır Giray da hasta olduğu için kendisine "bir tabib-i hâzik" göndermesini Silâhdar'dan rica eder (TSMA, nr. E 509-43).

116 "Yalıda gümrük emininin odasında sâhib-i devlet, sa'âdetlü hünkâra getirdü iki dâne panzehir, fî 29 Şabân sene 1049/25 Aralık 1639" (TSMA.d, nr. 2014, vr. 15b). "Bizde olan anberdir ki sâhib-i devlet kiseden çıkarup harc ederiz, ba'zı şerbeta ve ba'zı yiyecege verilen beyân eder. Tersâne emîni odasında İsa Efendi hünkâr için ve sâhib-i devlet için karbuz ma'cünü bişirdi, dirhem anber 20" (TSMA.d, nr. 2014, vr. 15b). "Def'a Tersâne'de İsa Efendi ile Kici Mehmed hünkâr için ma'cünlar ve şerbetler bişirdiler: Anber dirhem 12; Acem razvan(?) dirhem 5. Acem razvan(?) def'a sarây'da Ramazân-ı şerif'de hünkâr münciye bişirdiler, dirhem 10. An ma'rifet-i kethüdagabeg iki def'a münciye virilmiştir" (TSMA.d, nr. 2014, vr. 15b).

diğer taraftan da muhtelif panzehirler kullandı¹¹⁷. Silâhdar'ın kullandığı ilaçların ve doktorların uyguladığı tedavilerin olumlu sonuç verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü Paşa, 1642 Nisan'ına kadar yaşadı ve bu tarihte hastalıktan değil idam edilmek suretiyle öldü. Buna mukabil IV. Murad'ın Silâhdar'ın da iyileşmesi için özel gayret gösterdiği hastalığı 8 Şubat 1640 gecesı padişahın ölümüne sebep oldu.

Hasan Kalfa Bahçesi

Hasan Halife veya Hasan Kalfa Bahçesi'nin Bebek civarında olduğu yazıla gelmektedir¹¹⁸. Buna mukabil Silâhdar Mustafa Paşa'nın gelir-gider kayıtlarının tutulduğu defterlerde aynı isimle başka bir bahçenin Kandil civarında olduğu anlaşılmaktadır. Paşa'nın bu bahçeyi sık sık ziyaret ettiği görülmektedir.

Kandil yakınlarında olduğu anlaşılan ve Mustafa Paşa'nın da sık sık ziyaret ettiği mezkur bahçe hakkındaki bazı bilgiler şu yöndedir: “Def’a hazinedar ağa Kandil göçüne Hasan Kalfa Bahçesi’ne harc için getürdü, gurus kise 2, 500 akçe, 18 Rebîülevvel sene 1049/19 Temmuz 1639”¹¹⁹; “Kandil göçünden Hasan Kalfa Bahçesi’nde sa’âdetlü hünkâra gice ile gelen burşak(?) maskara hatuna in’âm-ı sâhib-i devlet, riyal gurus kise 1, çil akçe kise 1, fî 19 Rebîülevvel sene 1049”¹²⁰; “Kandil

117 “Üsküdar göçünde Gümrük Emîni Ali Ağa getürdükde, Moralı yediyle, panzehir pâre aded 4, fî 19 Receb sene 1049. Üsküdar göçünde sa’âdetlü hünkâr hasta olduğu zamân sâhib-i devlet hünkâra verdi, panzehir pâre aded 1, fî 20 Receb sene 1049/16 Kasım 1639” (TSMA.d, nr. 2014, vr. 15b).

118 Hasan Halife Bahçesi'nin Akıntıburnu'nun ilerisinde olduğuna dair en açık bilgiyi Evliyâ Çelebi verir (“Bu mahalli ubür edüp Hasan Halife bâği hâlâ pâdişâh bâğçesidir kim Murâd Hân-ı Râbi’de kul gulü edüp Yeniçeri Ağası Hasan Halife’yi pâreleyüp bâğçesi miri oldu”) (I, 243). Eremya da, “Köyün başından, kaygımızza binmek üzere sahile inelim. Suları daima kaynayan ve Akıntıburnu denilen yeri geçelim. Sahilde, Hasan kalfa adlı bahçeyi, köşkleri ve Bebek bahçesi adını taşıyan padişah bostanını temaşa eyle” (s. 41). Bahçe hakkında bk. Erdoğan, s. 182.

119 TSMA.d, nr. 2014, vr. 1b

120 TSMA.d, nr. 2014, vr. 1b.

göçünde Hasan Kalfa Bağçesi'nde gice ile Tatar Süleyman Beg için gelen bostancılar, kayık ile, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50, fî 25 Rebûlevvel sene 1049/26 Temmuz 1639"¹²¹; "Kandil'de Hasan Kalfa Bağçesi'nde sâhib-i devlet hasta iken Küçük Mehmed Ağa hünkârdan geldikde in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50"¹²²; "Kandil ve Üsküdar'a göç oldukda Hasan Kalfa Bağçesi'nde olan bostancılara in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 20, fî 19 Rebûlâhir sene 1049/19 Ağustos 1639"¹²³; "Üsküdar'da Hasan Kalfa Bağçesi'nde olan usta yemiş getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet gurus 5, fî 15 Cemâziyelevvel sene 1049/13 Eylül 1639"¹²⁴.

Siyasi Olaylar İçin Önemi

IV. Murad ve Silâhdar Mustafa Paşa'nın vaktinin önemli bir kısmını Üsküdar'da harcaması hâliyle önemli siyasî karar ve görüşmelerin burada yapılmasını sağlamıştır. Elçilerin birkısmı Üsküdar'da ağırlanmış, savaş kararları burada müzakere edilmiştir. Silâhdar'ın gelir-gider kayıtlarından önemli bir müzakerenin de Üsküdar'da yapıldığı anlaşılmaktadır. O da Malta ahvalidir. 17 Eylül 1639 tarihli bir kayıta şu önemli bilgi verilir: "Üsküdar'da Mehmed Efendi ile Malta ahvâlin söyleşen âdeme in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 4, fî 19 Cemâziyelevvel sene 1049/17 Eylül 1639"¹²⁵. Bu kayıta Malta ahvalini müzakere eden Mehmed Efendi'nin kim olduğuna dair herhangi bir başka bilgi verilmez. Mehmed Efendi'nin söyleştiği "âdemin" kimliği de açıklanmaz fakat görüşülen konu önemlidir. Zira IV. Murad, Bağdat Seferi'nden döndükten sonra bütün dikkatini Malta üzerine bir sefer düzenlemeye teksif etmiş ve bu vesileyle Kaptanıderya Mustafa Paşa, Tersane'de hummalı bir çalışma başlatmıştı. Bunun yanında IV. Murad'ın bir adam gönderip Malta'nın planını yaptırdığı rivayet edilmektedir¹²⁶. Zikrettiğimiz kayıtlar ışığında, hazırlıkların Malta için olduğu ve bunun müzakerelerinin en azından bir kısmının Üsküdar'da yapıldığı, artık kesindir.

121 TSMA.d, nr. 2014, vr. 2b.

122 TSMA.d, nr. 2014, vr. 2b.

123 TSMA.d, nr. 2014, vr. 2b.

124 TSMA.d, nr. 2014, vr. 3b.

125 TSMA.d, nr. 2014, vr. 3b.

126 Ziya Yilmazer, "IV. Murad", s. 182. IV. Murad'ın Malta seferi hazırlıkları hakkında en ayrıntılı bilgileri Evliyâ Çelebi verir (*Seyâhatnâme*, I, 126-127).

EKLER

T SMA.d, nr. 525 (Defterde yalnızca Üsküdar ile ilgili kısımlar transkribe edilmiştir).

[vr.2b]

Üsküdar göçünde Tavşan yediyle içerüye sâhib-i devlet gönderdi, sarı kumaş donluk adet 1, fi 22 Receb 1046/20 Aralık 1636.

Üsküdar göçünde içerüye Tavşan yediyle sâhib-i devlet gönderdi, sayye [sâye] çuka donluk adet 1, fi 28 Cemâziyelevvel 1047/18 Ekim 1637.

[vr. 3a]

Üsküdar göçünde iken sâhib-i devlet hazretleri şatırlara in'âm eyledi, dört dâne şatıra, açık mavi ve cenkârî darâyî cânfes zirâ' 48, cânfâs zirâ' 48, şatırlara kendülerine verilmiştir, fi 23 Muharrem sene 1047/17 Haziran 1637.

[vr. 3b]

Hekimbaşı Emir Efendi in'âm-ı sâhib-i devlet, der Üsküdar, Yemenî alaca beşkîr adet 1, fi 20 Zilkaade sene 1046/15 Nisan 1637.

[vr. 4a]

Üsküdar'da binâ olunan matbah için Deli İbrahim'in defter mücebince kara(?) akçeden verildi, 44.300 akçe.

[vr. 4b]

Defter budur ki Kaimmakam Bayram Paşa'dan gelen hedâyâdır, fi 15 Cemâziyelâhir sene 1046/14 Kasım 1636, an Üsküdar.

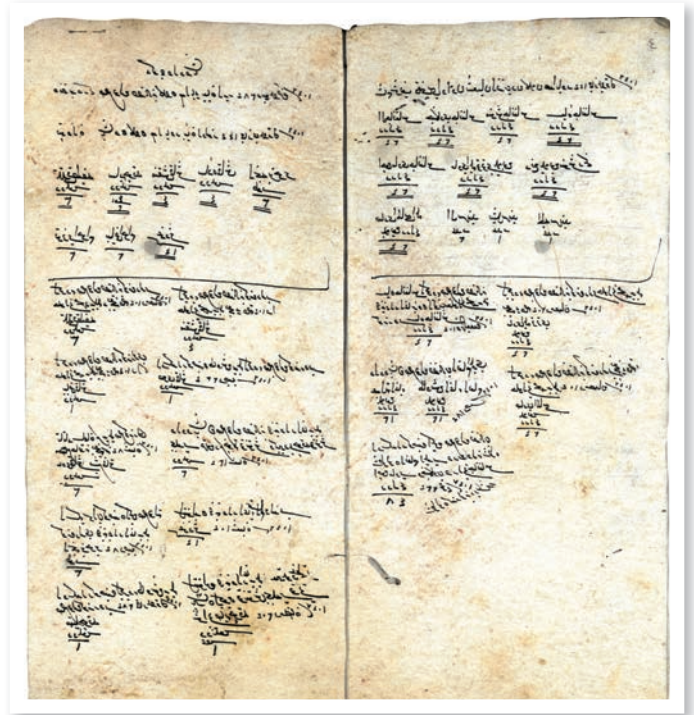
Gebrevî şal, adet 1

Alaca Acem kuşak adet 1

Büyük dülbend adet 1

Mu'tallâ dülbend adet 2

Büyük dülbend adet 1

Mu'tallâ kuşak adet 2

T SMA. d, nr.
525, vr. 2b-3a

Hind-i kutnî donluk adet 5

Gebrevî şal sâhib-i devlet kendü için aldı, an Üsküdar, fi 20 Cemâziyelâhir sene 1046/19 Kasım 1636.

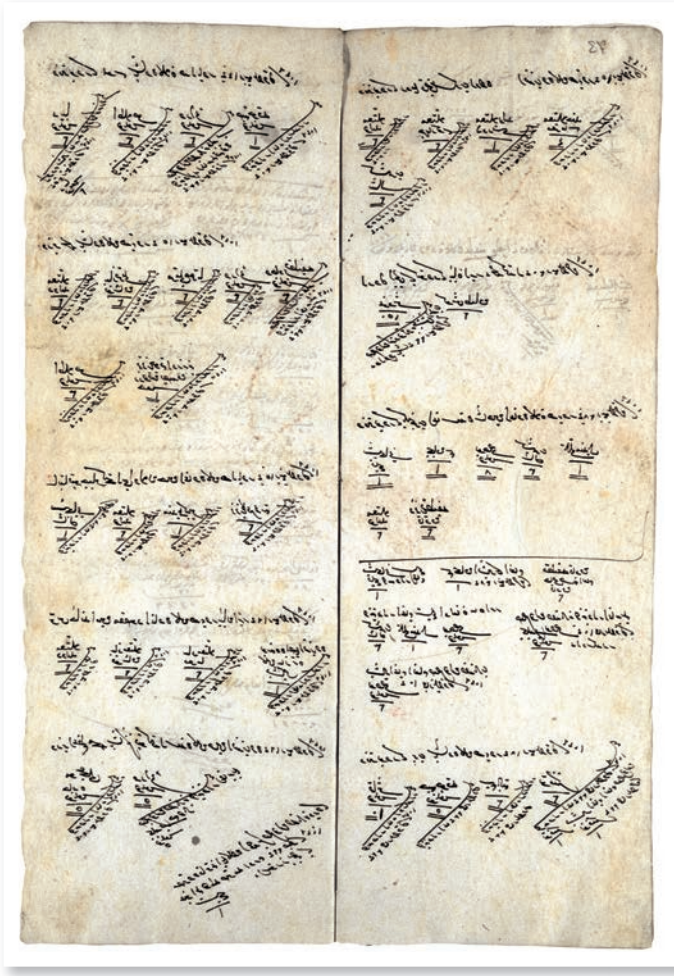
[vr. 5a]

Sâhib-i devlet hazretleri kendi alup sa'âdetlü pâdişâh hazretlerine Üsküdar Köşküne götürdü, beyaz bohâsı (boğâsı) donluk adet 3, fi 22 Şevvâl sene 1046/19 Mart 1637.

İmâm efendiye in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, İzmir'e gittiğine mansıba, ol zamân verilmiştir, mu'tallâ dülbend adet 2, an Üsküdar, 14 Muharrem sene 1047/8 Haziran 1637.

[vr. 6a]

Sa'âdetlü ve azametlü pâdişâh hazretlerine biçildi, sâhib-i devlet alup hazinedâr ağaya vermiştir, an Üsküdar, ince bohâsı (boğâsı) donluk adet 3, fi 20 Zilhicce sene 1046/15 Mayıs 1637.

T SMA. d.
nr. 525, vr.
72b-73a

[vr. 7a]

Kandil göçüne Şaban Ağa'ya irsâl olundu. Sâhib-i devlet fermân ile yeşil dibâ donluk adet 1, fi 27 Muharrem sene 1047/21 Haziran 1637.

Üsküdar göçünde Tavşan Ağa yediyle içerüye sâhib-i devlet gönderir, dibâ donluk adet 2, fi 28 Cemâziyelevvel sene 1047/18 Ekim 1637.

[vr. 7b]

İçerüye sâhib-i devlet gönderdi, Tavşan yediyle, Keşmirî şal adet 1, an Üsküdar, fi 22 Şevvâl sene 1046/19 Mart 1637.

Sa'âdetlü hünkâr hazretlerine biçildi, hazineder ağa yediyle, kutnî donluk adet 1, fi 22 Şevvâl sene 1046/19 Mart 1637, an Üsküdar.

Tavşan Ağa yediyle içerüye sâhib-i devlet gönderdi, kuşak adet 2, fi 22 Şevvâl sene 1046/19 Mart 1637, an Üsküdar.

Tavşan Ağa yediyle içerüye sâhib-i devlet gönderdi, fi 8 Muharrem sene 1047/2 Haziran 1637, an göç-i Üsküdar.

[vr. 8b]

Sâhib-i devlet hazretlerine biçildi, sof donluk celali, hazinedâr ağa yediyle, fi 14 Muharrem sene 1047/8 Haziran 1637, an Üsküdar.

İmâm efendiye inam-ı sâhib-i devlet hazretleri, sof donluk adet 1, fi 14 Muharrem sene 1047/8 Haziran 1637, an Üsküdar.

Defter budur ki Kaimmakam Bayram Paşa virdü ki Üsküdar göçünde iken, fi 20 Şaban sene 1046/17 Ocak 1637.

Fincan-ı fağfuri 100 akçe

Kase adet 2

Defterdarzâde İbrahim Çelebi virdi ki Üsküdar göçünde iken sâhib-i devlet hazretlerine, fi 2 Rebîülâhir sene 1046/3 Eylül 1636.

Kırmızı katife üzerine zerdüzt

Hazinedâr ağa an Üsküdar sâhib-i devlet kendi vermişdir, zerdüzt -i ... adet 1, fi 22 Rebîülâhir sene 1046/23 Eylül 1636.

[vr.9a]

Ma'zûl olan Kozbekci Hızır'a in'am-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 1, fi 23 Şevvâl sene 1046/20 mart 1637, an Üsküdar.

Sünbül Ağa'ya in'am-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 1, fi 20 Zilkaade sene 1046/15 Nisan 1637, an Üsküdar.

[vr.9b]

Sünbül Ağa ile içerüye sâhib-i devlet gönderdi, an göç-i Üsküdar, fi 22 Şevvâl sene 1046/19 Mart 1637.

Mu'tallâ kuşak adet 4

İki kenârı bez top adet 1

Hind Kutnî donluk adet 3

Hekimbaşıya in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, fi 20 Muharrem sene 1047/14 Haziran 1637, an Üsküdar.

Mu'tallâ dülbend adet 2

Beyaz keşmirî şal adet 1

Sâhib-i devlet kendüye yancık biçildi, alaca Şam dibâ ... donluk adet 1, fi 22 Muharrem sene 1047/16 Haziran 1637, an Üsküdar, an yed-i hazinedâr ağa.

[vr. 10a]

Sâhib-i devlet kendi alup Üsküdar Köşkü'ne hünkara getürdü, al makdem kuşak, fi 22 Zilhicce sene 1046/17 Mayıs 1637, işâret olunmuştur.

[vr. 10b]

Şatırbaşına kaftanlık için in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, fi 23 Muharrem sene 1047/17 Haziran 1637, an Üsküdar.

[vr. 11a]

İçerüye Sünbül Ağa yediyle sâhib-i devlet gönderdi, dülbend adet 3, fi 20 Zilkaade sene[1046]/15 Nisan 1637, an Üsküdar.

Sâhib-i devlet hazretlerine biçildi, darâyî donluk adet 5, hazinedâr ağa yediyle berâ-yı Üsküdar, 24 Zilkaade sene 1046/19 Nisan 1637.

Defa sâhib-i devlet hazretlerine biçildi darâyî donluk 1, an hazinedâr ağa yediyle, an Üsküdar, 25 Zilkaade sene 1046/20 Haziran 1637.

Tavşan Ağa yediyle içerüye sâhib-i devlet gönderdi, kubad dülbend adet 2, an göç-i Üsküdar, fi 8 Muharrem sene 1047/2 Haziran 1637.

Tatar Süleyman Beg'e in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, siyah darâyî donluk adet 1, fi 18 Muharrem 1047/12 Haziran 1637, an Üsküdar.

Sâhib- devlet hazretlerine iki dane entari biçildi, biri mavi ve biri al, an yed-i hazinedâr ağa, 22 Muharrem sene 1047/16 Haziran 1636, an Üsküdar.

[vr. 11b]

Defter budur ki sâbika Budun Beylerbeyisi olan Hüseyin Paşa'dan gelen hediyedir, fi 22 Zilkaade sene 1046/17 Nisan 1637, an göç-i Üsküdar.

Çil akçe kise 3

Sade dibâ donluk adet 3

Atlas donluk adet 7

Cübbe çuka donluk adet 2

Bir sandık içinde gümüş avadanlık adet 1

Nakışlı katife donluk adet 3.

Cengi Mustafa Ağa'ya inam-ı sâhib-i devlet hazretleri, dibâ donluk adet 1, kumaş donluk adet 1, fi 10 Zilhicce sene 1046/5 Mayıs 1637, an Üsküdar.

Kandil göçüne Şaban Ağa'ya gönderildi. Sâhib-i devlet fermân ile, cübbe çuka donluk adet 2, fi 27 Muharrem sene 1047/21 Haziran 1637, an yed-i helvaî Kiçi Mehmed yediyle.

Kandil göçüne Şaban Ağa'ya irsâl olundu. Sâhib-i devlet fermân ile, kumaş donluk adet 2, fi 27 Muharrem sene 1047/21 Haziran 1637, an yed-i Kiçi Mehmed yediyle.

İstavroz göçünde sâhib-i devlet hazretlerine cebharcılık için çil akçeden bir kise çıkınlar için bağlandı, çıkın adet 47, akçe hesabı 49.000, fi 18 Safer sene 1047/11 Temmuz 1637.

Üsküdar göçünde sâhib-i devlet hazretlerine cebharcılık için çıkınlar bağlandı, çil akçedir kise 1, fi 5 Cemâziyelâhir sene 1047/25 Ekim 1637.

Üsküdar göçünde miskinlere sadaka ihsân-ı sâhib-i devlet hazretleri, çil akçeden 400 akçe, fi 4 Zilkaade sene 1047/20 Mart 1638.

Üsküdar göçünde sa'âdetlü pâdişâh otağa çıkdıkda sâhib-i devlet fermân ile cebharcılık

içün çıkınlara çil akçe kise-i kamile, kise 1, fi 8 Zilhicce sene 1047/23 Nisan 1638.

[vr. 12a]

Tatar Süleyman Beg'e in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, akçe 1000, fi 15 Muharrem sene 1047/9 Haziran 1637, an Üsküdar.

Kula at için sâhib-i devlet virmişdir, guruş-ı esedi 600, akçe 64.500, an yed-i hazinedâr ağa, fi 20 Muharrem sene 1047/14 Haziran 1637, an Üsküdar.

Hekim Usta David'e in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, akçe 1.500, fi 23 Muharrem sene 1047/17 Haziran 1637, an Üsküdar.

Sâhib-i devlet hazretlerine kan alan cerraha in'âm, akçe 2.000, fi 23 Muharrem sene 1047/17 Haziran 1637, an Üsküdar.

Hasta olan içoğlanlara in'âm-ı sâhib-i devlet, an yed-i hazinedâr ağa, akçe 2.900, 24 Muharrem sene 1047/18 Haziran 1637.

Aşçıbaşıya in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, akçe 1.500, fi 25 Muharrem sene 1047/19 Haziran 1637, an Üsküdar.

Mataracılar in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, akçe 2.000, fi 27 Muharrem sene 1047/21 Haziran 1637, an Üsküdar.

Kandi'e göç oldukda Şaban Ağa'ya gönderildi, Kiçi Mehmed Helvaî yediyle, guruş 165, akçe 16.500, fi 27 Muharrem sene 1047/21 Haziran 1637.

[vr. 12b]

Defter budur ki sa'âdetlü azametlü pâdişâh hazretleri ihsân eyledüğü akçe beyân ider, fi 13 Zilhicce sene 1046/8 Mayıs 1637, an göç-i Üsküdar, nakdiye akçe kise 2.

Üsküdar Bahçesi'nde sâhib-i devlet binâ eyledüğü hamam için virildi. İbrahim Efendi yediyle harc olundu, defter mücebince virildi, akçe 74.564, fi 23 Zilhicce [sene 1046]/18 Mayıs 1637.

Çaşgırlere ve üstebânlar inam-ı sâhib-i devlet, fi 8 Muharrem sene 1047/2 Haziran 1637, akçe 9.000, an Üsküdar.

Şatırlara in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, akçe 1.500, fi 9 Muharrem sene 1047/3 Haziran 1637, an Üsküdar.

[vr. 13a]

Budur ki sâbıka Bosna beglerbegisi olan Salih Paşa'dan gelen hediyedir, an göç-i Üsküdar, fi 5 Muharrem sene 1047/30 Mayıs 1637.

Diba donluk adet 3

Keşan darâyî donluk adet 3

Sayyâ [sâye] çuka donluk adet 3

Kandil göçüne Şaban Ağa'ya gönderildi, sâhib-i devlet fermân ile, sayye [sâye] çuka donluk adet 1, an yed-i Helvaî Kiçi Mehmed ile gönderilmişdir, fi 27 Muharrem sene 1047/21 Haziran 1637.

Sa'âdetlü hünkârdan Kelâm-ı Kadim geldikde, Maksud Ağa yediyle, Maksud Ağa'ya mavi sayye [sâye] çuka donluk adet 1, fi 24 Safer sene 1047/18 Temmuz 1637.

[vr. 13b]

Derter budur ki kaimmakam kapudan paşadan gelen hediyedir, an Üsküdar, fi 24 Muharrem sene 1047/18 Haziran 1637.

Akçe kise 2

Alaca telli kumaş sade gerge adet 1

Dikilmiş kaftan cübbe adet 4, sâhib-i devlet giymişdir.

Darâyî envâ'ından donluk adet 3

Yalabuk envâ'ından ince donluk adet 4.

[vr. 14b]

Defter budur ki sa'âdetlü azametlü pâdişâh ihsân eyledüğü akçedir, riyal guruş kise 7, an Üsküdar, fi 23 Safer sene 1047/17 Temmuz 1637.

Tavşan dilsüze ve Abdullah Ağa'ya ve İbşir Beg'e ve Nezir Ağa'ya ve şatırlara ve Karaköse'ye ve mataracılar ve mehterlere ve sâhib-i devlet yanında olan içoğlanlarına in'âm eyledi. Kise

içinde ne kadar gurus var cümleten in'âm olun-
du, fi 25 Safer sene 1047/19 Temmuz 1637, an
göç-i Üsküdar, kise 1.

Mehmed Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet haz-
retleri kâmiş riyal gurus kise 1, fi 26 Safer sene
1047/20 Temmuz 1637, an göç-i Üsküdar.

Çadır mehterlere in'âm-ı sâhib-i devlet haz-
retleri, akçe 10.000, fi 25 Safer sene 1047/19
Temmuz 1637, an Üsküdar.

Cingene Hüseyin'e in'âm-ı sâhib-i devlet,
gurus 20, akçe 2.400, fi 4 Rebülevvel sene
1047/27 Temmuz 1637, an Üsküdar.

Def'a kethüdâbeg yediyle Üsküdar'da binâ
olunan kuyu için virildi, gurus 275, akçe
33.000, fi 6 Rebüülâhir sene 1047/29 Temmuz
1637.

Timarhânedede hasta olan hünkârın içoğlan-
larına in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, an yed-i
hazinedâr ağa, gurus 150, akçe 18.000, an göç-i
Davudpaşa, fi 22 Cemâziyelâhir sene 1047/11
Kasım 1637.

Üsküdar şeyhinin âdemine in'âm-ı sâhib-i
devlet hazretleri, gurus 5, akçe 600, fi 2 Cemâzi-
yelâhir sene 1047/22 Ekim 1637.

[vr. 15a]

Davudpaşa'da binâ olunan odalara harc-ı
masraf olan ve kereste için verilmiştir, defter
mücebince, akçe 15.668, 24 Cemâziyelâhir sene
1047/13 Kasım 1637.

Yahudi hekim usta David'e in'âm-ı sâhib-i
devlet hazretleri, an göç-i Davudpaşa, gurus 30,
akçe 3.600, 25 Cemâziyelâhir sene 1047/14 Ka-
sım 1637.

Şeyh Ahmed Efendi'nin âdemisine in'âm,
gurus 6, akçe 720, fi 20 Cemâziyelevvel sene
1047/10 Ekim 1637.

[vr. 16b]

Defter budur ki Vezîria'zam Bayram Paşa'dan
gelen akçeyi beyân eder, an göç-i Üsküdar, gurus
kise 4, fi 26 Safer sene 1047/20 Temmuz 1637.

Bosnasarayından gelen Hasan Beg'e in'âm-ı
sâhib-i devlet hazretleri, gurus kise 1, fi 28
Cemâziyelevvel sene 1047/18 Ekim 1637.

Sa'âdetlü hünkârdan Tavşan dilsüze getür-
düğü murassâ kuşak sâhib-i devle in'âm eyledi,
gurus kise 1, an göç-i Üsküdar, fi 17 Cemâzi-
yelâhir sene 1047/6 Kasım 1637.

Üsküdar göçünde Mustafa Alayı Çavuşa
in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, gurus riyal 40
fi 4 Zilkaade sene 1047/20 Mart 1638.

Üsküdar göçünde müezzîn efendiye in'âm-ı
sâhib-i devlet hazretleri gurus riyal 20, fi 4 Zil-
kaade sene 1047/20 Mart 1638.

Üsküdar göçünde Köse Şemsi Paşa'ya
in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 20, fi 4 Zilkaade
sene 1047/20 Mart 1638.

Kapucular Bölükbaşısı Mustafa'ya in'âm, gu-
rus 6, an Üsküdar, fi 28 Zilkaade sene 1047/13
Nisan 1638.

Alayçavuşu Deli Mustafa'ya in'âm-ı sâhib-i
devlet, gurus 13, Üsküdar.

Def'a Üsküdar göçünde iki dâne pehlüvana
in'âm-ı sâhib-i devlet kendi mübârek [eliyle] ver-
ilmiştir, fi 29 Za sene 1047/14 Nisan 1638.

Üsküdar'ın köş bakıcısına in'âm-ı sâhib-
i devlet kendi eliyle vermiştir, fi 29 Za sene
1047/14 Nisan 1638

İki dâne pehlüvana in'âm-ı sâhib-i devlet
kendi mübârek eliyle ihsân eyledi, Üsküdar gö-
çünde, fi 29 Za sene 1047/14 Nisan 1638

Def'a aşçı kalfasına Usta Yusuf'a in'âm-ı sâ-
hib-i devlet hazretleri, gurus 20, fi 2 Zilhicce
sene 1047/17 Nisan 1638, Üsküdar.

Sairi aşçılara in'âm-ı sâhib-i devlet hazret-
leri, gurus 26, fi 2 Zilhicce sene 1047/17 Nisan
1638, Üsküdar.

Çaşnigirler kethüdâsına in'âm-ı sâhib-i
devlet hazretleri, gurus 7,5, fi 2 Zilhicce sene
1047/17 Nisan 1638, an Üsküdar.

[vr. 17b]

Üsküdar göçünde Tavşan Ağa yediyle içerü-ye sâhib-i devlet gönderir, fi 28 Cemâziyelevvel sene 1047/18 Ekim 1637.

Üsküdar göçünde Tavşan Ağa yediyle sâhib-i devlet içerüye gönderdi, dibâ donluk adet 2, fi 28 Cemâziyelevvel sene 1047/18 Ekim 1637.

[vr. 18a]

Defter budur ki Şam Tezkirecisi Mehmed Efendi gönderdiği hediyedir beyân eder, an göç-i Üsküdar, fi 20 Cemâziyelevvel sene 1047/10 Ekim 1637.

... darâyî donluk adet 1

... mukaddem kuşak adet 1

Şam işi erguvanî klabdanlı darâyî donluk adet 1.

Üsküdar göçünde Tavşan Ağa yediyle içerüye sâhib-i devlet gönderdi, ... darâyî donluk adet 1, fi 28 Cemâziyelevvel sene 1047/18 Ekim 1637.

Sa'adetlü ve azametlü pâdişâh hazretleri Davudpaşa'da ihsân eyledüğü altun kûf üzenği. Teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 28 Cemâziyelevvel 1047/18 Ekim 1637.

[vr. 20a]

Defter budur ki sâbıka Haleb paşası Hasan Paşa'dan gelen hedâyâdır, an göç-i Üsküdar, fi 20 Cemâziyelevvel sene 1047/10 Ekim 1637.

Haleb katifesi donluk adet 3

Haleb katifesi alaca donluk... adet 3

Altun kûf üzenği çift adet 3

Sırma kuşak adet 1

[vr. 20b]

Defter budur ki Mısır Beglerbegisi Mehmed Paşa'dan gelen hedâyâdır beyân eder, göç-i an Üsküdar, fi 1 Cemâziyelâhir sene 1047/21 Ekim 1637.

Diba envândan donluk adet 5

Kumaş envândan donluk adet 5

Sâde hâdde donluk adet 5

Sayyâ [sâye] çuka donluk adet 3.

[vr. 21b]

Defter budur ki Budun Beglerbegisi Üveys Paşa'dan gelen hediyedir beyân eder, an göç-i Üsküdar, fi 2 Cemâziyelâhir sene 1047/22 Ekim 1637.

Nakdiyye kise 2

Tüysüz katife donluk adet 1

Tellü dibâ donluk adet 3

Beharlu atlas donluk adet 3

Sade atlas donluk adet 3

Duhâvî katife donluk adet 3

Sâye çuka donluk adet 3

Tavşan Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, Üsküdar göçünde sa'adetlü hünkârdan kutniler ve soflar getürdüğü vakt, kumaş donluk adet 1, fi 4 Zilkaade sene 1047/20 Mart 1638.

Üsküdar göçünde sâhib-i devlet hazretleri müezzîn efendiye in'âm eylemişdir, kumaş donluk adet 1, fi 4 Zilkaade sene 1047/20 Mart 1638.

Aşçıbaşıya in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, kumaş donluk adet 1, an göç-i Üsküdar, 4 Zilkaade sene 1047/20 Mart 1638.

[vr. 22b]

Defter budur ki sâbıka Budun Beglerbegisi Hüseyin Paşa'dan gelen hediyedir, an göç-i Üsküdar, fi 12 Cemâziyelâhir sene 1047/1 Kasım 1637.

Guruş kise 5

Atlas donluk adet 4

Sade mevcli hâre donluk adet 4

Katife donluk adet 2

Sayye [sâye] çuka donluk adet 2.

[vr. 23b]

Defter budur ki kaimmakam kapudan paşadan gelen rûz-ı Kasım hediyesidir, an göç-i Üsküdar, fi 12 Cemâziyelâhir sene 1047/1 Kasım 1637.

Nakdiyye guruş kise 2

Kumaş donluk adet 3

Sâye çuka donluk adet 1

Dikilmiş kaftan adet 4.

[vr. 24b]

Budur ki Üsküdar göçünde sa'âdetlü ve devletlü pâdişâh ihsân eyledüğü beyân eder, fi 4 Zilkaade sene 1047/20 Mart 1638.

Hind kutni donluk adet 6

Keşmirî şal adet 1

Kırmızı sof top adet 1

Münevveş sof top adet 1

Kırmızı muhayyer top adet 1

Şerâyî muhayyer top adet 1

[vr. 26a]

Yeniçeri ağasından gelmiştir, sonradan işâret olunmuştur. Budur ki Tatar Süleyman Beg getürdüğü akçedir, fi 27 Zilkaade sene 1047/12 Nisan 1638, akçe-i kamil kise 2, Üsküdar'a sa'âdetlü pâdişâh otağa göç etdüğü günde gelmiştir.

Üsküdar'ın köş bakıcısına in'âm-ı sâhib-i devlet guruş 6.

[vr. 27b]

Budur ki kaimmakam kapudan paşadan gelen hedâyâdır, fi 28 Zilkaade sene 1047/13 Nisan 1638. Üsküdar göçünde sa'âdetlü hünkâr otağa çıktukda işâret olunmuştur.

Akçe nakdiyye kise 2

Tüfenk rahtı ile adet 2 (Tüfenk ma'a rahtı ile hazinedâr ağaya teslim adet 2)

Koltuk kürdesi adet 1 (koltuk kürdesi sâhib-i devlet fermân ile içerüye Şaban Ağa'ya Tatar

Süleyman Beg yediyle gönderildi, fi 28 Zilkaade sene 1047)

Hırba demreni adet 6 (hırba demreni hazinedâr ağaya teslim adet 6).

Sâbıka Mısır beglerbegisi Hüseyin Paşa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, guruş kise-i kâmil 1, an göç-i Üsküdar, fi 9 Zilkaade 1047/25 Mart 1638.

Üsküdar göçünde sâhib-i devlet hazretleri Biraz(?) Mehmed Ağa'ya in'âm eyledi, kâmil guruş kise 1, fi 18 Zilhicce sene 1047/3 Mayıs 1638.

[vr. 28b]

Budur ki Üsküdar göçünde defterdar efendi gönderdiği hediyedir beyân eder, fi 7 Zilhicce sene 1047/22 Nisan 1638.

Nakdiyye akçe kise 2

Kumaş donluk adet 3

Mevcli hâre sade donluk adet 3

Sâye çuka donluk adet 3.

[vr. 29a]

Defter budur ki Üsküdar göçünde yeniçeri ağasından gelen akçedir, guruş kise 1, fi 8 Zilhicce sene 1047/23 Nisan 1638.

[vr. 29b]

Kaimmakam kapudan paşadan gelmiştir, ıyd-ı adhâ hediyyesidir, Şaban Ağa yedinden bize gelmiştir Tatar Süleyman ile. Defter budur ki içerüden Şaban Ağa'dan gelen esbâbdır beyân eder, an göç-i Üsküdar, an yed-i Helvaî Zülfikar, fi 9 Zilhicce sene 1047/24 Nisan 1638.

Nagışlı kumaş sade donluk adet 4

Keşan darâyî donluk adet 4

Çuka saye donluk adet 3

Cebe don dikilmiş adet 4

Kise 3, akçe sonra gelmiştir.

[vr. 30a]

Budur ki bu esbâb içerüden Şaban Ağa'dan gelmiştir, Tatar Süleyman Beg yediyle, defteri ile gelmiştir, an göç-i Üsküdar, fi 9 Zilhicce sene 1047/24 Nisan 1638.

Kırmızı sayye [sâye] çuka donluk adet 1

Sırmalı bürüncük gömleklik adet 1

Sırmalı sarık bürüncük adet 1

İşleme kuşak adet 1

Sırmalı mendil adet 3

Sırmalı çarşab adet 1

Kumaş-ı Kıbrıs donluk adet 2.

Üsküdar'da hazinedâr ağaya teslim olundu, sâhib-i devlet fermân ile, fi 19 Zilhicce sene 1047/4 Mayıs 1638.

Sırmalı bürüncük adet 1

Sırmalı sarık bürüncük adet 1

İşleme kuşak adet 1

Sırmalı çarşab adet 1

Mendil adet 2.

[vr. 62b]

Defter budur ki İstavroz'dan göç olduktan sonra Şaban Ağa'dan gelen kumaş ma'a sayye [sâye] çuka ve akçeyi beyân eder, 23 Safer sene 1047/17 Temmuz 1637.

Akçe-i kâmil kise 5

Çuka sayye [sâye] donluk adet 6

Kumaş donluk adet 8

Dibâ donluk adet 4

Kırmızı katife donluk adet 1

Kise içinde mühürlü altun kise 1.

Sa'âdetlü pâdişâhdan Kelâm-ı kadîm getüren Maksud Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 1, 28 Safer sene 1047/22 Temmuz 1637.

Kandil'e göç olduktan sonra yine Şaban Ağa'ya gönderdiğimiz akçeyi ve çukayı ve kumaşları, 8 Rebülevvel sene 1047/31 Temmuz 1637.

Akçe-i kâmil kise 5

Altun kise ile adet 1

Çuka donluk adet 6

Kumaş donluk adet 3

Katife donluk adet 1

Diba donluk adet 1.

[vr. 63a]

Tavşan Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet al katife donluk adet 1, an göç-i Üsküdar, fi 28 Cemâzi-yelevvel sene 1047/18 Ekim 1637.

[vr. 65b]

Fukarâya tevzî' an fermân-ı sâhib-i devlet an yed-i vekîl-i harc ve Osman Ağa, akçe 10.000, sene 1045.

Def'a Şahin Ağa'nın kethüdâsına in'âm-ı sâhib-i devlet, akçe 6.500, kılıçlar getürdüğü vakt an Üsküdar, fi 28 Şaban sene 1045/3 Şubat 1636.

[vr. 66a]

Budur ki Üsküdar göçüne içerüden Şaban Ağa'dan gelen akçeyi beyân eder, nakdiyye akçe kise 6, fi 5 Şevvâl sene 1045/13 Mart 1636.

Müsâhib Beşir Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, kise 1, 8 Şevvâl sene 1045/16 Mart 1636.

Mehmed Kethüdâ'ya in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, kise 1, 10 Şevvâl sene 1045/18 Mart 1636.

Cündibaşı Mustafa Ağa'ya in'âm akçe 5.000.

Uzun Mustafa'ya harc-ı kayık verildi, akçe 220.

Biraz sâhib-i devlet Mahmud Ağa'nın hizmetkârına in'âm akçe 600.

Sarracbaşı Ali Ağa'ya harc-ı kayık ma'a yem ve etmek, defter ile, akçe 1.500.

Üsküdar şeyhinin âdemlerine in'âm, akçe 2.000.

Monla Mehmed Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, akçe 10.000, sene 1045.

İçerüye Sadık Ağa'ya in'âm-ı sahib-i devlet hazretleri, akçe 10.000

Tatar Süleyman Beg'e yol harçlığı için verildi, akçe 6.000.

Satun alınan Arab hadım ağa için verildi, akçe 40.000.

Emirgüneoğlu'nun âdemlerine in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, akçe 2.000, [sene] 1045.

Kozbekci Odası'nda sâhib-i devlet hazretleri içoğlanlara ve mevcûd bulunan ağalara yağma eyledi, in'âm ihsân eylemiştir, kise 1, 25 Şevvâl 1045/2 Nisan 1636.

Kozbekci Odası'nda sâhib-i devlet ihsân eylediği kulların beyân eder: aşcılara ve çaşnigirlere ve yedekcilere ve seyislere ihsân eylediği 25.900 akçe. Bir yerde cümlesine verilmiştir ve tevzi' olunmuştur, akçe 25.900.

[vr. 69a]

Tımışvar Beglerbegisi Bekir Paşa'dan gelen beyân eder, 12 Zilhicce sene 1045/18 Mayıs 1636.

Çarklı çatal tüfenk adet 1, teslîm-i hazinedâr ağa

Küçük çarklı tüfek adet 1, teslîm-i hazinedâr ağa

Gümüslü balta adet 1, teslîm-i hazinedâr ağa

Defterdar Ömer Efendi'nin kethüdâsından gelen Maksud Ağa'dan gümüslü hışt(?), teslîm-i hazinedâr ağa der Üsküdar.

Üsküdar göçünde sâhib-i devlet kendü için sardı, beyaz şal, adet 1, fi 25 Zilhicce sene 1045/31 Mayıs 1636.

Hekim Karausta Mehmed'e in'âm-ı sâhib-i devlet, Kozbekçi Odası'nda, mu'tallâ dülbend adet 1, fi 28 Zilhicce sene 1045/3 Haziran 1636.

İstavroz göç olduktan sonra sâhib-i devlet ma'rifetiyle hazinedâr ağaya teslim olundu, mu'tallâ dülbend adet 3, Sarây'a görülmüştür, fi 12 Muharrem sene 1046/16 Haziran 1636.

[vr. 69b]

Üsküdar göçünde hazinedâr ağaya teslim, mu'tallâ dülbend adet 2, fi 22 Za [sene 1045]/28 Nisan 1636.

Hazinedâr ağa yediyle sâhib-i devlet hazretlerine biçildi, donluk adet 2, an İstavroz Bahçesi, fi 2 Safer sene 1046/6 Temmuz 1636.

Hazinedâr Ağa yediyle sâhib-i devlet hazretlerine biçildi, Acem kutnisi, donluk 2, an İstavroz Bahçesi, fi 2 Safer sene 1046/6 Temmuz 1636.

Üsküdar'da sâhib-i devlet hazretlerine giydirildi, kumaş çift 1, fi 20 Zilhicce sene 1045/26 Mayıs 1636.

İstanbul'a göç olduktan sonra hazinedâr ağaya teslim olundu, kumaş çift 4, nağışlı boğça adet 4, hazinedâr odasında teslim olunmuştur, 5 Rebîülevvel 1046/7 Ağustos 1636.

Bosna makramaları Üsküdar'da göç oldukda içerüye Şaban Ağa'ya teslim olundu, makrama adet 8, 4 Rebîülevvel sene 1046/6 Ağustos 1636.

Mor çuka yağmurluk Üsküdar'da yağmurlu havada hazinedâr ağa İstanbul'a getürdü, işaret olunmuştur, fi 12 Rebîülevvel sene 1046/14 Ağustos 1636.

[vr. 70a]

Sâhib-i devlet hazretlerine hazinedâr ağa yediyle biçildi, an İstavroz Bağçesi, Kıbrıs beyaz kumaş donluk adet 3, fi 8 Safer sene 1046/12 Temmuz 1636.

İstavroz Bağçesi'nde iken Tatar Süleyman yediyle sâhib-i devlet hazretlerine bakçeye getürüldü, kumaş donluk adet 1, fi 16 Safer sene 1046/20 Temmuz 1636.

Sâhib-i devlet hazretlerine mühr kazduran âdeme in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, kumaş donluk adet 1, İstavroz Bağçesi'nde verilmiştir, fi 21 Safer sene 1046/25 Temmuz 1636.

Çıfut Hasan'a in'âm-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 1, İstavroz Bağçesi'nde, fi 22 Safer sene 1046/26 Temmuz 1636.

[vr. 70b]

Defter budur ki Haleb monlâsından gelen hediye, an Bağçe-i İstavroz, fi 25 Muharrem sene 1046/29 Haziran 1636.

Sâhib-i devlete mühr kazdıran âdeme in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, kahve renk çuka donluk adet 1, İstavroz Bağçesi'nde, fi 21 Safer sene 1046/25 Temmuz 1636.

Üsküdar'da hazinedâr ağa yediyle teslim olundu. Kırmızı çuka donluk adet 1, fi 5 Rebülevvel sene 1046/7 Ağustos 1636.

Sâhib-i devlet hazretlerine hazinedâr ağa yediyle biçildi, kumaş donluk adet 2, İstavroz Bağçesi'nde, fi 21 Safer sene 1046/25 Temmuz 1636.

Çöğürücü Muslu Beg'e in'âm-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 1, an İstavroz Bağçesi, fi 24 Safer sene 1046/28 Temmuz 1636.

Mühürdar Beg'e in'âm-ı sâhib-i devlet kumaş donluk adet 1, İstavroz Bağçesi'nde, fi 24 Safer sene 1046/28 Temmuz 1636.

Hekimbaşı Emir Efendi'ye in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, kumaş donluk adet 1, İstavroz Bağçesi, fi 28 Safer sene 1046/1 Ağustos 1636.

Bereket Çavuş'a in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, İstavroz Bağçesi'nde, kumaş donluk adet 1, fi 25 Safer sene 1046/29 Temmuz 1636.

İstavroz Bağçesi'nde sâhib-i devlet hazretleri kendü kullarına yağma ve tevzi' eyledi, kise-i kâmil 1, fi 28 Safer sene 1046/1 Ağustos 1636.

Bir kise dahi sâhib-i devlet kendü mühr ile ağalarına bahşiş eyledi, İstavroz Bağçesi'nde iken, mühürdar bege ve Bereket Çavuş'a,

Mustafa Beg'e ve mataracılar ve kapucılara ve içoğlanlara ve aşçılara ve çaşnigirlerine tevzi' eyledi, kise-i kâmil 1, fi 29 Safer sene 1046/2 Ağustos 1636.

İstavroz'da Helvaî Hasan yediyle içerüye sâhib-i devlet hazretlerine gönderildi, kırmızı çuka donluk adet 1, içerüden bir kimseye verilmiştir, fi 24 Safer sene 1046/28 Temmuz 1636.

Üsküdar'da hazinedâr ağaya teslim olundu, kırmızı çuka donluk adet 1, an fermân-ı sâhib-i devlet, fi 5 Rebülevvel sene 1046/7 Ağustos 1636.

[vr. 71a]

Defter budur ki Kaimmakam Bayram Paşa'dan gelen hediyedir, fi 6 Safer sene 1046/10 Temmuz 1636, an Bağçe-i İstavroz.

Nakdiye akçe kise 2

Çuka iskerlet donluk adet 3

Kumaş donluk adet 3

Diba donluk adet 4

Sade atlas donluk adet 3

Mevcli sade hâre donluk adet 4.

İstavroz Bağçesi'nde sâhib-i devlet in'âm eylediği beyân eder:

Kethüdâ bege in'âm, çuka donluk adet 1; kumaş donluk adet 1

Beşir Beg'e in'âm, çuka donluk adet 1; kumaş donluk adet 1.

İbşie Beg'e in'âm, çuka donluk adet 1; kumaş donluk adet 1

Sâhib-i devlet hazretlerine hazinedâr ağa yediyle biçildi, dibâ donluk adet 2, İstavroz Bağçesi'nde.

Dülbendoğlanı Mustafa Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, fi 15 Rebülevvel [sene 1046], dibâ donluk adet 1, eski Siyavuş Ağa'ya in'âm, dibâ donluk 1, an Üsküdar.

İstavroz Bağçesi'nde iken Tatar Süleyman Beg yediyle sâhib-i devlet hazretlerine bağçeye gönderildi, kâmil kise 1, fî 20 Safer sene 1046/24 Temmuz 1636.

Bir kise dahi sâhib-i devlet hazretlerinin mührü ile harc olundu. Ba'zı kimesnelere bahşiş verilmiştir, İstavroz Bağçesi'nde ve bir miktar akçe dahi Üsküdar'da harc olundu. Kâmil kise 1, fî 8 Safer sene 1046/12 Temmuz 1636.

[vr. 71b]

Defter budur ki İstari, Eflak zâbiti gönderdiği hediyedir beyân eder, an İstavroz, fî 22 Safer sene 1046/26 Temmuz 1636.

Siyah katife üzerine gümüş pullu yancık adet 1, fî 22 Safer sene [1046]/26 Temmuz 1636, teslim-i hazinedâr ağa an İstavroz.

Gümüştü hırba, adet 2, teslim-i hazinedâr ağa

Tabanca tüfenk, adet 1, teslim-i hazinedâr ağa

Gümüştü külünk, adet 1, teslim-i hazinedâr ağa.

Budur ki Venedik elçisi getürdüğü hediyedir, an İstavroz, fî 23 Safer sene 1046/27 Temmuz 1636.

Diba envâ'ından donluk, adet 4

Atlas donluk, adet 8

Sayye [sâye] çuka donluk, adet 5.

İçerüye sâhib-i devlet gönderdi, Beşir Ağa yediyle, İstavroz göçünde, dibâ envâ'ından donluk adet 4 fî 25 Safer sene 1046/29 Temmuz 1636.

Sâhib-i devlet hazretlerine hazinedâr ağa yediyle biçildi, kumaş donluk adet 2, İstavroz, fî 21 Safer sene 1046/25 Temmuz 1636.

İstavroz göçünde imâm efendiye in'âm, kumaş donluk adet 1, fî 22 Safer sene 1046/26 Temmuz 1636.

Bolu'dan gelen pehlüvana, Hâcı Piriöğlü'na in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, kumaş donluk adet 1, 12 Rebülevvel sene 1046/24 Ağustos 1636.

İstavroz'da sâhib-i devlet hazretlerine hazinedâr ağa yediyle, kahve renk çuka kotoş biçildi, çuka donluk adet 1, fî 25 Safer sene 1046/29 Temmuz 1636.

İstavroz'da imâm efendiye in'âm-ı sâhib-i devlet, kırmızı sayye [sâye] çuka donluk adet 1, fî 22 Safer sene 1046/26 Temmuz 1636.

Hekimbaşı Emir Efendi'ye in'âm-ı sâhib-i devlet, sayye [sâye] çuka donluk adet 1, an İstavroz, fî 25 Safer sene 1046/29 Temmuz 1636.

Üsküdar'a göç olduktan sonra hazinedâr ağaya teslim olundu. Kırmızı çuka sayye [sâye] donluk adet 1, fî 25 Rebülevvel sene 1046/17 Ağustos 1636.

[vr. 72a]

Defter budur ki kapudan paşadan gelen hediyedir an göç-i İstavroz, fî 29 Rebülevvel sene 1046/31 Ağustos 1636.

Nakdiyye akçe kise 3.

Üsküdar'a göç oldukda sa'âdetlü pâdişâh hazretlerine Beşir Ağa yediyle pehlüvanlara tevzi' olundu, an fermân-ı sâhib-i devlet hazretleri, kise 1, fî 17 Rebülevvel sene 1046/18 Ağustos 1636.

Üsküdar'da sâhib-i devlet hazretleri kendü kullarına tevzi' eyledi. İçoğlanlarına Vekilharç Mahmud, Şatır Mustafa, Bekir Beg, müezzîn efendiye ve aşçıbaşıya ve çasnigir başıya ve kapucılara ve sâir hâzır olanlara, kise 1, fî 16 Rebülevvel sene 1046/17 Ağustos 1636.

Üsküdar'da binâ olunan kaldurum için rivildi, an fermân-ı sâhib-i devlet, defteri mücebince eyle verilmiştir, akçe 1.860, fî 14 Şevvâl sene 1046/11 Mart 1637.

Üsküdar'da köşk bakıcısına in'âm-ı sâhib-i devlet, akçe 880, fî 20 Şevvâl sene 1046/17 Mart 1737.

[vr. 72b]

Defter budur ki Musa Paşa'dan gelen hedâyâdır, fi 14 Rebîülevvel sene 1046/16 Ağustos 1636.

Diba donluk adet 2, teslim-i içerüye Beşir Ağa yediyle sâhib-i devlet gönderdi, fi 25 Rebîülevvel sene 1046.

Atlak donluk adet 3, teslim-i hazinedâr ağa, an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene 1046.

Darâyî donluk adet 2, teslim sâhib-i devlet hazretlerine biçildi, hazinedâr ağa yediyle, fi 22 Rebîülevvel sene 1046.

Sayye [şâyê] çuka donluk adet 1, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene 1046.

Vezîr Mehmed Paşa'dan gelen hediyedir, fi 15 Rebîülevvel 1046/17 Ağustos 1636.

Mu'tallâ dülbend adet 2, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene [1046].

Beyaz sırmalı kuşak adet 2, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene [1046].

Sırmalı makrama adet 2, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene [1046].

Darâyî donluk adet 3, teslim-i hazinedâr ağa, fi 20 Rebîülevvel sene [1046].

... katife donluk adet 3, teslim, sâhib-i devlet hazretlerine biçildi, hazinedâr ağa yediyle, fi 22 Rebîülevvel sene 1046.

Atlas donluk adet 3, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene 1046.

Kırmızı öuka üzerine zer duht yasdık çift 1, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene 1046.

Sâbika kapucılarkethüdâsı olan Hüseyin Ağa'dan gelen hedâyâdır, fi Rebîülevvel sene 1046/17 ağustos 1636.

... şal adet 1, teslim-i hazinedâr ağa, fi 20 Rebîülevvel sene [1046].

Mu'tallâ donluk adet 2, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene [1046].

Mendil-i kebîr adet 1, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene [1046].

Kırmızı kâğıt deste adet 2, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene 1046.

Tershâne Emini Maksud Ağa'dan gelen hediyedir beyân eder, fi 16 Rebîülevvel sene 1046/18 Ağustos 1636.

Mu'tallâ dülbend adet 2, teslim-i hazinedâr ağa, fi 20 Rebîülevvel.

Beyaz mu'tallâ kuşak adet 2, teslim-i hazinedâr ağa, fi 20 Rebîülevvel sene 1046.

Beyaz mu'tallâ makrama adet 2, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene 1046.

Bosna'dan Muslu Efendi'den gelen beyaz beşkir adet 1, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene 1046.

Vezîria'zam Mehmed Paşa'nın kapukethüdâsından gelen Hüseyin Efendi'den, fi 16 Rebîülevvel 1046/18 Ağustos 1636.

Mevcli hâre donluk adet 5, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene 1046.

Derâyî donluk adet 5, teslim, sâhib-i devlet hazretlerine hazinedâr ağa yediyle biçildi.

[vr. 73a]

Defter budur ki Rumili kadıaskeri olan (...) efendiden gelen hediyedir, fi 15 Rebîülevvel sene 1046/17 Ağustos 1636.

Mu'tallâ donluk adet 2, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel.

Mu'tallâ çahârköşe adet 2, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene 1046.

Mu'tallâ dülbend örtüsü adet 1, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene.

Mu'tallâ Hind makraması adet 4, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebîülevvel sene 1046.

Keşmirî şal adet 2, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 20 Rebülevvel sene 1046.

Sâhib-i devlet hazretlerine hazinedâr ağa yediyle biçildi, dohâvî donluk adet 3, an Üsküdar, fi 10 Cemâziyelevvel sene 1046/10 Ekim 1636.

Defter budur ki Pirî Paşa'dan gelen hediyedir, fi 18 Rebülevvel sene 1046/20 Ağustos 1636.

Kumaş donluk adet 10, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 22 Cemâziyelevvel sene 1046.

Cübbe çuka donluk adet 5, teslim-i hazinedâr ağa, fi 22 Cemâziyelevvel.

Sim balta adet 2, teslim-i hazinedâr ağa an Üsküdar, fi 22 Cemâziyelevvel.

Tüfenk adet 2, teslim-i hazinedâr ağa, fi 22 Cemâziyelevvel sene 1046. Tüfenk 1, Beşir Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet; tüfenk 1, fi 22 Cemâziyelâhir sene.

[vr. 73b]

Defter budur ki İbrahim Efendi yediyle gelen Şeyh Ahmed Efendi gönderdiği beyân, fi 20 Cemâziyelevvel sene 1046/20 Ekim 1636.

Kırmızı kanavice top adet 1, teslim-i hazinedâr ağa, fi 21 Cemâziyelevvel sene.

Mor kanavice top adet 1, teslim-i hazinedâr ağa, fi 21 Cemâziyelevvel sene 1046.

[vr. 74b]

Defter budur ki Üsküdar göçünde otağdan hazineden getirdüğümüz Kıbrıs mendilleri beyân eder, fi 8 Zilhicce sene 1047/3 Mayıs 1637.

Kıbrıs mendil şal add 15

Def'a otağdan hazinedâr geldi, Kıbrıs mendil şal aded 3.

Mukaddem kuşak def'a gelmiştir adet 14.

Mendil şal cem'an 18+14=42.

Üsküdar göçünde teslim-i hazinedâr an fermân-ı sâhib-i devlet hazretleri, fi 22 Zilhicce sene 1047/17 Mayıs 1637.

Kıbrıs şal adet 14

Mukaddem kuşak adet 14.

[vr. 79b]

Defter budur ki Üsküdar göçünde kozbekçi odasında iken Şaban Ağa'dan gelen akçe beyân eder, fi 6 Zilkaade sene 1045/12 Nisan 1636.

Nakdiyye akçe kise 6

Def'a Şaban Ağa'dan geldi nakdiyye akçe kise 5

Çil akçe Şaban Ağa'dan kise 2

Cem'an kise 11.

[vr. 81b]

Defter budur ki Üsküdar göçünde sa'âdetlü ve azametlü pâdişâh ihsân eyledüğü sâhib-i devlet hazretlerine, fi 20 Muharrem sene 1047/14 Haziran 1637.

Meneviş sof top 1,

kahve renk sof top1,

Altun maştraba ma'a altun tabak adet 1.

Altun su maşrabası ma'a tabak Kandil göçüne sâhib-i devlet hazretlerine gönderildi, Helvaî Kiçi Mehmed yediyle, fi 28 Muharrem sene 1047/22 Haziran 1637.

Meneviş sof, sâhib-i devlet hazretlerine hazinedâr ağa yediyle biçildi, Kandil göçüne gönderilmiştir, fi 2 Safer sene 1047/26 Haziran 1636.

[vr. 82b]

Budur ki hazinedâr getirdüğü çuka ve kumaşları beyân eder, an göç-i Üsküdar, fi 26 Zilkaade sene 1045/2 Mayıs 1636.

Kumaş donluk adet 5

Çuka Paris donluk adet 5

Def'a sayye [sâye] çuka donluk adet 3.

Hünkâra bazubend getiren dilsüze in'âm-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 1, fi 14 Zilhicce sene 1045/20 Mayıs 1636.

Sâhib-i devlete mühür kazdıran âdeme in'âm, sayye [sâye] çuka donluk adet 1, İstavroz Bağçesi'nde tatar Süleyman Beg yediyle, fi 22 Zilhicce sene 1045/28 Mayıs 1636.

Hekimbaşı Emir Efendi'ye in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, sayye [sâye] çuka donluk adet 1, İstavroz Bağçesi'nde, fi 23 Zilhicce sene 1045/29 Mayıs 1636.

Patkoğlu Mahmud Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, sayye [sâye] çuka donluk adet 1, fi 24 Zilhicce sene 1045/30 Mayıs 1636, İstavroz Bağçesi'nde, Mısır'dan geldikten sonradır.

Defter budur ki İstavroz Bağçesi'ne hazinedâr ağa getürdügü çukaları beyân eder, fi 5 Rebiülevvel sene 1046/7 Ağustos 1636.

Paris çuka donluk adet 5.

Çıfut Hasan Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, Paris çuka donluk adet 1, fi 8 Rebiülevvel sene 1046/10 Ağustos 1636, İstavroz Bağçesi'nde.

Gürcü Paşa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, Paris çuka donluk adet 1, fi 8 Rebiülevvel sene 1046/10 Ağustos 1636, İstavroz Bağçesi'nde.

Reis Hüseyin Efendi'ye in'âm-ı sâhib-i devlet, Paris çuka donluk adet 1, fi 9 Rebiülevvel sene 1046/11 Ağustos 1636, İstavroz Bağçesi'nde.

[vr. 83a]

Defter budur ki Üsküdar göçüne hazinedâr ağa getürdügü hâreler ve kumaşları beyân eder, fi 20 Rebiülevvel sene 1046/12 Ağustos 1636.

Hâre telli donluk adet 5

... katife donluk adet 3

Kumaş donluk adet 4.

Sâhib-i devlet hazretleri biçildi, hazinedâr ağa yediyle, ... kadife donluk adet 3, fi 28 Rebiülevvel sene 1046/30 Ağustos 1636, an göç-i Üsküdar.

Emirgüneoğlu'ndan gelen sâzende hadıma in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, fi 20 Rebiülevvel sene 1046/22 Ağustos 1636, an göç-i Üsküdar.

Tatar Süleyman Bey yediyle İstavroz Bağçesi'ne sâhib-i devlet gönderir, bir hatuna verilmiştir, fi 22 Rebiülevvel sene 1046/24 Ağustos 1636, an göç-i Üsküdar.

Tavşan dilsüz yediyle sâhib-i devlet içerüye hadım gönderildi, dibâ donluk adet 2, fi 20 Rebec sene 1046/18 Aralık 1636, an göç-i Üsküdar.

Defter budur ki def'a Üsküdar göçüne hazinedâr getürdügü çuka ve kumaşları beyân eder, fi 18 Muharrem sene 1047/12 Haziran 1637.

Kumaş donluk adet 4

Paris çuka donluk adet 4

Def'a hazinedâr ağa getürdügü çuka ve kumaşlardır, fi 20 Muharrem sene 1047/14 Haziran 1637.

Paris çuka donluk adet 2

Kumaş donluk adet 2

Kandil göçüne Şaban Ağa'ya gönderildi, sâhib-i devlet fermân ile, an yed-i Helvaî Kiçi yediyle, fi 27 Muharrem sene 1047/21 Haziran 1637.

Paris çuka donluk adet 2

Kumaş donluk adet 2.

İstavroz Bağçesi'nde bağçe ustasına in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, Paris çuka donluk adet 1, an Helvaî Zülfikar, fi 17 Safer 1047/11 Temmuz 1637.

Aşçılar bölükbaşısına Usta Üveys in'âm, kumaş donluk adet 1, fi 25 Muharrem sene 1047/19 Haziran 1637, an Üsküdar.

Cerrahbaşı Ali Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, Paris çuka donluk adet 1, fi 17 Safer sene 1047/11 Temmuz 1637, İstavroz Bağçesi'nde verilmiştir.

[vr. 83b]

Üsküdar göçünde Tavşan Ağa yediyle içe-
rüye sâhib-i devlet gönderdi, kumaş donluk
adet 2, fî 28 Cemâziyelevvel sene 1047/18 Ekim
1637.

[vr. 84a]

**Defter budur ki İstavroz göçünde iken hazi-
nedâr ağa getürdügü at esbâbın beyân eder, fî
21 Muharrem sene 1046/25 Haziran 1636.**

Köstek... Halil Ağa işledüğü adet 1

Altun ince raht adet 1

İbrişim püsküllü raht adet 2

Sim üzengi çift 1

Haleb kadısından gelen ...sim raht adet 1.

Altun ince raht Üsküdar göçünde hazine-
dâr ağaya gönderildi. Kirli Mehmed yediyle an
fermân-ı sâhib-i devlet, raht adet 1, Mısır at ile
hünkâra verilmiştir.

Celâlî İbrahim Ağa verdiği altun savât
teslîm-i hazinedâr ağa, fî 18 Muharrem sene
1047/12 Haziran 1637.

Def'a sa'âdetlü hünkâr hazretlerine İstavroz
Bağçesi'nde sâhib-i devlet verilmiştir, ibrişim
püsküllü raht, sarâc yediyle verilmiştir, fî 17
Safer sene 1047/11 Temmuz 1637.

[vr. 87a]

Sefer-i hümâyûna Üsküdar'a göç oldukda
sa'âdetlü pâdişâh için sâhib-i devlet fermân
ile on bir dane semmur kabaniceye yaka olı-
cak biçildi, lâkin kabanice biçilmedi hâlâ yaka
mevcûddur, semmur dane 11, fî 5 Zilhicce sene
1047/20 Nisan 1638.

Üsküdar göçünde sa'âdetlü pâdişâh için
küçük bayram cübbeleri biçildi, sâye çukadan
murassa dügmeli yakalığa verildi, sâhib-i devlet
fermân ile hazinedâr ağa yediyle, semmur dane
aded 60, fî 9 Zilhicce sene 1047/24 Nisan 1638.

Üsküdar göçünde Rûznâmecî İbrahim Efen-
di yediyle geldi, semmur tahta adet 1, fî 12 Re-
ceb sene 1046/10 Aralık 1636.

İstanbul'da hazinedâr ağaya ..tahta semmur
adet 1, 22 Şaban 1046/19 Ocak 1637.

[vr. 87b]

Defter budur ki hazinedâr ağa vergi için
getürdügü gergeleri beyân eder, çuka gerge
adet 10, an göç-i İstavroz, fî 20 Muharrem sene
1045/6 Temmuz 1635.

[vr. 89b]

**Defter budur ki Üsküdar'a göç oldukdan
sonra Kaftancı İsmail'den aldugumuz kaftan-
ları beyân eder, sa'âdetlü pâdişâh sefere çık-
dukda, fî 18 Zilkaade sene 1047/3 Nisan 1638.**

Nebi Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, cebe don
kaftan adet 1.

İbşir Beg'e in'âm-ı sâhib-i devlet, cebe don
kaftan adet 1.

Bölükbaşı Mustafa Beg'e in'âm-ı sâhib-i dev-
let, cebe don kaftan adet 1.

Def'a Bölükbaşı Mustafa Beg'e in'âm-ı sâhi-
b-i devlet, cebe don kaftan adet 1, poslu pehli-
van almıştır.

Def'a Mustafa Beg'e in'âm-ı sâhib-i devlet,
cebe don kaftan adet 1, Barmaksız Hüseyin Ağa
almıştır.

Alay Çavuşu Deli Musta'ya in'âm, kaftan
cebe don adet 1.

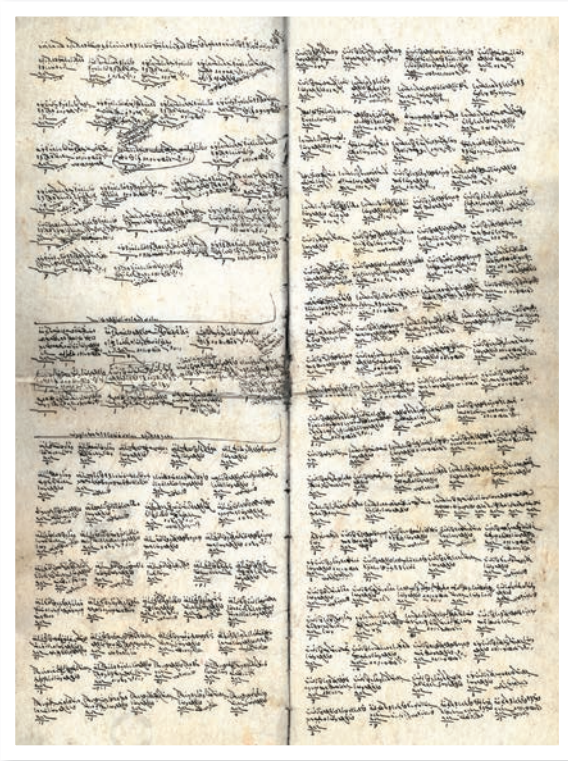
Siyavüş Ağa'ya in'âm kaftan cebe don adet
1.

Hekimbaşı'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, alaca
duhâvî don adet 1, kumaş

Tavşan Ağa'ya cebe don adet 1.

Nezir Ağa'ya in'âm, cebe don adet 1.

Abdülkerim Ağa'ya in'âm cebe don, Ahmed
Paşalı adet 1.

T SMA. d. nr.
2014, vr. 1b-2a

T SMA.d, nr. 2014 (Defterde yalnızca Üsküdar ile ilgili kısımlar transkribe edilmiştir).

[vr.1b]

Defter budur ki Diyarbekir'den kalkup yol üzerine harc olunan İstanbul'a varıncaya dek ve İstanbul'da göçlerde ve Tersâne'de harc olunan beyân eder, fî 10 Zilhicce sene 1049/2 Nisan 1640.

Diyarbekir'den İstanbul'a varınca dek harc olunan riyal gurus kise 2, akçe 500.

İbtidâ Üsküdar'a göç oldukda hazinedâr ağa harc için getürdü, esedî gurus kise 1, 500 akçe, fî 12 Muharrem sene 1049/18 Mayıs 1639.

Def'a Üsküdar göçüne hazinedâr ağa harc için getürdü, esedî gurus kise 2, 500 akçe, 24 Safer sene 1049/26 Haziran 1639.

Def'a Üsküdar göçüne hazinedâr ağa getürdü, ceb için, çil akçe kise 2, 28 Safer sene 1049/30 Haziran 1639.

Def'a Üsküdar göçüne hazinedâr ağa harc için getürdü, riyal gurus kise 1, 500 akçe, 2 Rebîülevvel sene 1049/3 Temmuz 1639.

Def'a hazinedâr ağa Kandil göçüne Hasan Kalfa Bakçesi'ne harc için getürdü, gurus kise 2, 500 akçe, 18 Rebîülevvel sene 1049/19 Temmuz 1639.

Üsküdar göçünde Silistre Beglerbegisi Halil Paşa'dan gelen kara akçe kise 2, 28 Rebîülevvel sene 1049/29 Temmuz 1639.

Def'a Üsküdar göçüne hazinedâr ağa gönderdiği harc için olan mehter ile, gurus kise 2, 500 akçe, 18 Rebîülâhir sene 1049/18 Ağustos 1639.

Def'a Üsküdar göçüne hazinedâr ağa gönderdiği harc için Kirli mehter Mehmed ile, rub' gurus kise 2, 500 akçe, 18 Rebîülâhir sene 1049/18 Ağustos 1639.

Def'a Üsküdar göçünde hazinedâr ağa harc için olan ...mehter Mehmed ile, rub' gurus kise 2, 50000 akçe, 6 Cemâziyelevvel sene 1049/4 Eylül 1639.

Def'a Üsküdar göçünde hazinedâr ağa getürdüğü sâhib-i devlet harçlık için çil akçe kise 1, fî 20 Cemâziyelevvel sene 1049/18 Eylül 1639.

Tersâne'den Üsküdar'a göç oldukda hazinedâr ağa harc için Kirli Mehmed ile gönderdiği iki kise gurus, 1 kisesi esedî ve bir kisesi riyal, kise 2, fî 1 Receb sene 1049/28 Ekim 1639.

Üsküdar göçüne hazinedâr ağa harc için getürdü, iki kise ufak akçe, ellişer bin akçedir, kise 2, fî 15 Receb sene 1049/11 Kasım 1639.

Kandil göçünden Hasan Kalfa Bakçesi'nde sa'âdetlü hünkâra gice ile gelen burşak(?) maskara hatuna in'âm-ı sâhib-i devlet, riyal gurus kise 1, çil akçe kise 1, fî 19 Rebîülevvel sene 1049/20 Temmuz 1639.

Kandil göçünde sâhib-i devlet hasta iken kendi kullarına ve içoğullarına in'âm ve ihsân eyledi, riyal gurus kise-i kâmil 1, fî 18 Rebîülevvel sene 1049/19 Temmuz 1639.

[vr. 2a]

Üsküdar'a göç oldukda sâhib-i devlet bakıcılarına in'âm, be dest-i Tatar Süleyman, gurus 46, fî 8 Safer sene 1049/10 Haziran 1639.

Üsküdar göçünde Mercan Ağa sâhib-i devlet çamaşır getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet gurus 30 30, 8 Safer sene 1049/10 Haziran 1639.

Üsküdar'a göç oldukda harc, kayıklara ma'a hamaliyye verildi, guruş 22.

Sâhib-i devlet Boğaz'a kadırgalara vardıkda iki dane kayık için verildi, guruş 130, fi 12 Safer sene 1049/14 Haziran 1639.

Tanburî Hâcı Murad'a tanbur için verildi, guruş 1, 12 Safer sene [1049]/14 Haziran 1639.

Üsküdar göçünde Cünûn Hasan'ın sakalı traş oldukda in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 30, fi 13 Safer sene 1049/15 Haziran 1639.

Üsküdar'da Hekim Miha'ye in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 15, fi 14 Safer sene 1049/16 Haziran 1639.

Üsküdar'dan karanfil getiren bostancıya in'âm, iki dane saksıdır, guruş 10, fi 15 Safer sene 1049/17 Haziran 1639.

Üsküdar'da Dilsüzün babasına in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 10, fi 16 Safer sene 1049/18 Haziran 1639.

Üsküdar Helvacı Hasan'ı in'âm-ı sâhib-i devlet hasta oldukda, guruş 30, fi 18 Safer sene 1049/20 Haziran 1639.

Üsküdar'da Zülflübaltacı Ahmed'e in'âm-ı sâhib-i devlet, kuzu yedikde, guruş 25, fi 18 Safer sene 1049/20 Haziran 1639.

Üsküdar'da Zülflübaltacı pehlüvana in'âm-ı sâhib-i devlet, Deli Ahmed ile gelen, guruş 15, fi 18 Safer sene 1049/20 Haziran 1639.

Tersâne'den kayık için sâhib-i devlet Üsküdar'a varınca dek in'âm, guruş 60, be dest-i hazinedâr ağa, 20 Safer sene 1049/22 Haziran 1639.

Büyükmirahurun yanında olan kızılbaşdan gelen tanburîye in'âm, guruş 20, fi 29 Safer sene 1049/1 Temmuz 1639.

Sa'âdetlü hünkâr İstanbul'a arza gitdikde hazinedâr ağa harc-ı kayık için verildi, guruş 4, fi 29 Safer sene 1049/1 Temmuz 1639.

Üsküdar'da oda merammâtına ve bağçe kaptusu yeniden yapıldı, harc verildi, guruş 2,5, fi 1 Rebülevvel sene 1049/2 Temmuz 1639.

Üsküdar'da mehter gönderildi, sâhib-i devletin kaftanlar için İstanbul'a gice ile verildi, guruş 1.

Üsküdar'da bostancıbaşı köş bakıcı yemiş getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 10, fi 3 Rebülevvel sene 1049/4 Temmuz 1639.

Üsküdar'da bir fakir üzüm getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, sepet ile getürmüşdür, guruş 3.

Tersâne'den Üsküdar'a varınca dek sâhib-i devlet kayıkçılara in'âm, be dest-i hazinedâr ağa, guruş 50, fi 5 Rebülevvel sene 1049/6 Temmuz 1639.

Üsküdar'da hadım Nezir Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, fi 5 Rebülevvel sene 1049/6 Temmuz 1639.

Üsküdar'da Beşiktaşlı Tanburî ...ve Pir Ahmed'e in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 15, fi 6 Rebülevvel sene 1049/7 Temmuz 1639.

Üsküdar'da Cıfut Hasan'a in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 10.

Üsküdar'da Şeyhoğlu'na İbrahim Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 100, fi 10 Rebülevvel/11 Temmuz 1639.

Tersâne'den Üsküdar'a varıncaya dek kayıkçılara in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 50, be dest-i hazinedâr ağa.

Üsküdar'dan bir fakir Ömer Dede nâmında, sadaka ihsân, guruş 8.

Üsküdar'da Arnavud Çoğurcu Mehmed'e çoğur için verildi, guruş 30.

Üsküdar'da sa'âdetlü hünkâra mencâ(?) getiren Nezir Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 50.

Üsküdar'da cümle hânendelere in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri:

Hüseyin Halife'ye guruş 12

Tanburî Murad'a guruş 5

Behram'a guruş 5

Kör Acem Ahmed'e guruş 5

Arnavud Mehmed'e guruş 5

Çıfut Hasan'a guruş 5.

Üsküdar'da Eskisarây baltacıları kethüdâsına beş dirhem tüfenk getiren baltacıya in'âm, guruş 15, fi 16 Rebülevvel sene 1049/17 Temmuz 1639.

Tersâne'den Üsküdar'a varıncaya dek kayıkçılara in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 50, fi 18 Rebülevvel sene 1049/19 Temmuz 1639.

Kandil'e göç oldukda kurban alındı verildi, kurban iki, be derst-i hazinedâr ağa, guruş 2,5.

Kandil'e göç oldukda İstanbul'a mehter gönderildi verildi, harc-ı kayık, kaftanlar için guruş 1.

Kandil'e göç oldukda harc-ı kayık verildi, kayık 3 ma'a hamaliyye, guruş 2,5, fi 22 Rebülevvel sene 1049/23 Temmuz 1639.

[vr. 2b]

Kandil'den Hasan Kalfa Bağçesi'nde taht bozan neccârlara verildi, gurus 2,5

Kandil göçünde Hasan Kalfa Bağçesi'nde gice ile Tatar Süleyman Beg için gelen bostancılar, kayık ile, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50, fi 25 Rebîülevvel sene 1049/26 Temmuz 1639.

Tersâne'den Kandil göçüne Hasan Kalfa Bağçesi'ne dek Tersâne kayık için in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 60, fi 27 Rebîülevvel sene 1049/28 Temmuz 1639.

Kandil göçünde Hasan Kalfa Bağçesi'nde Mehmed Efendi getirdüğü Yahudi hekime in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 30, fi 27 Rebîülevvel sene 1049/28 Temmuz 1639.

Kandil'de Hasan Kalfa Bağçesi'nde sâhib-i devlet hünkârdan geldüğü pereme ile peremecilere in'âm, gurus 6.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde sâhib-i devlet kan aldı, Cerrâh Usta Ali'ye in'âm-ı sâhib-i devlet gurus 30.

Kandil'de Hasan Kalfa Bağçesi'nde hekim Miha'ye in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 20, fi 28 Ra sene [1049]/29 Temmuz 1639.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde hünkârın aşçıbaşısı gönderdüğü şerbet getiren aşçıya in'âm, gurus 12.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde kılarcıbaşından Abdürrahman Ağa'dan yemiş getiren helvacılara in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 20.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde sabun alındı, gurus 2.

Kandil'de Hasan Kalfa Bağçesi'nde kapulara ipler alındı, gurus 2.

Kandil'de [Hasan Kalfa] Bağçesi'nde Tersâne ağasından yemiş getiren âdemisine in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 10.

Kandil'de sâhib-i devlet hasta iken hoşabacıbaşı usta Üzide'den(?)... ve ba'zı sular getiren helvacılara in'âm, gurus 6, fi 29 Rebîülevvel sene 1049/30 Temmuz 1639.

Kandil'de Hasan Kalfa Bağçesi'nde sâhib-i devlet hasta iken Küçük Mehmed Ağa hünkârdan geldikde in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50.

Tersâne'den Hasan Kalfa Bağçesi'ne varınca dek Tersâne kayıkçılara in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 80, be dest-i hazinedâr ağa.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde Helvacıbaşı Üveys envâ'ından ... gönderdükde getiren helvacılara in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 12.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde hünkârdan sâhib-i devlet geldüğü peremecilere in'âm, gurus 4.

Tersâne'den Hasan Kalfa Bağçesine varınca dek kayıkçılara in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50, be dest-i Silahdar Mustafa Ağa.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde Acem Minûçehr'e in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 6.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde bir fakir limon getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 6.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde sâhib-i devlet hünkârın peremesiyle geçüp karşuya, in'âm, gurus 6.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde bir âdem alma getürüp, iki dane sebettir, gurus 4.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde bir âdem tavşan getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 4.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde Hisar'dan bir âdem armud getürdü, gurus 5.

Kandil'de Hasan Kalfa Bağçesi'nde Tatar Süleyman Beg yediyle sâhib-i devlete gönderildi, Kozbekci Deli İbrahim'e verilmişdir, gurus 70.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde bir yeniçeri şişe ile çiçek getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 3.

Kandil'de Hasan Kalfa Bağçesi'nde küçük kayık hünkâra varup gelmesiçün kayıkçılara in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 25.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde Hânende Kör Acem'e in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 15.

Tersâne'den Hasan Kalfa Bağçesi'ne varınca dek kayıkçılara in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50. Be dest-i hazinedâr ağa.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde Acem Turşucuusta Rıdvan'a in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 20, fi 10 Rebîülâhir sene 1049/10 Ağustos 1639.

Mevlevî Şeyhi Ârifî Çelebi'ye in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 200, fi 11 Rebîülâhir sene 1049/11 Ağustos 1639.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde Emirgüneoğlu'nun meşkalecesine in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 30, fi 13 Rebîülâhir sene 1049/13 Ağustos 1639.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde Tatar Süleyman Beg gice ile hünkârdan çakır getirdükde peremecilere gurus 6.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde Kör Acem Hânende Mahmud'a in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 5.

Diger Kör Acem Ahmed'e in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 5.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde hünkârın etmek-cibaşısı etmek göndermiş, getüren etmeccilere in'âm, guruş 20, be dest-i kapucular kethüdâsı Mustafa Ağa.

Def'a Hasan Kalfa Bağçesi'nde Hekim Mesiha'ya in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, guruş 15, fi 18 Rebiülâhir sene 1049/18 Ağustos 1639.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde bir âdem kavun getürdü, in'âm, guruş 4.

Kandil ve Üsküdar'a göç oldukda Hasan Kalfa Bağçesi'nde olan bostancılara in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 20, fi 19 Rebiülâhir sene 1049/19 Ağustos 1639.

Kandil'den göç oldukda, Üsküdar'a, sâhib-i devlet geldüğü kayık ile kayıkcılara in'âm olundu, guruş 20, fi 19 Rebiülâhir sene 1049/19 Ağustos 1639.

Kandil'den Üsküdar'a göç oldukda dört dane kayık ma'a hamâliye esbâb getürenlere verildi, guruş 6,5.

Üsküdar'da Mercan Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 20, 21 Rebiülâhir sene 1049/21 Ağustos 1639.

[vr.3a]

Def'a Üsküdar'a Hekim Mesiha'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 10, fi 22 Rebiülâhir sene 1049/22 Ağustos 1639.

Üsküdar'da zülüflübaltaçı bir kitâb getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 750, yine kitâb kendüsüne ihsân eyledi.

Hânende Osman Çelebi'ye oda pabucu için in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, guruş 3700, fi 22 Rebiülâhir sene 1049/22 Ağustos 1639.

Üsküdar'da sâhib-i devlet binâ eyledüğü ke-revet kereste için ve üstâdiye verildi, guruş 30, fi 23 Rebiülâhir sene 1049/23 Ağustos 1639.

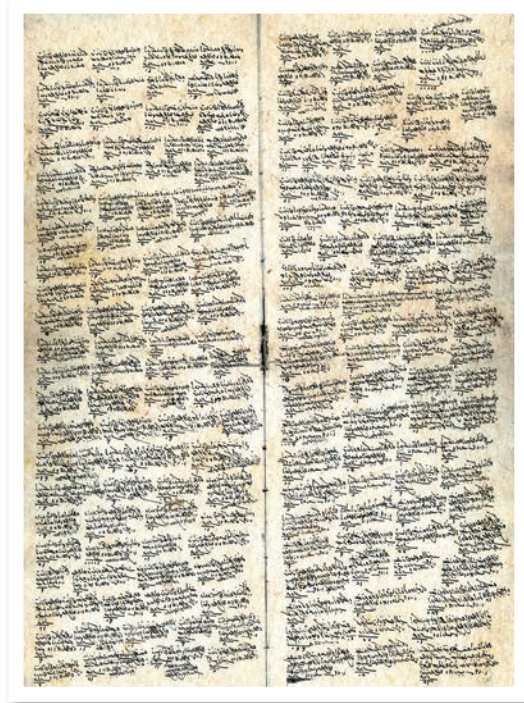
Tersâne'de târîh söyleyen Cevrî Çelebi'ye in'âm-ı sâhib-i devlet, fi 23 Rebiülâhir sene 1049/23 Ağustos 1639.

Üsküdar'da Acem kalıçeye in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 10.

Tersâne'den Üsküdar'a varınca dek kayıkcılara in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 50, fi 25 Rebiülâhir sene 1049/25 Ağustos 1639.

Üsküdar'da Emirgüneoğlu'ndan tabak ile yeni ... getüren âdemisine in'âm, guruş 8, be dest-i Tatar Süleyman Beg.

Nayzan Usta Ahmed'e in'âm-ı sâhib-i devlet, der Üsküdar, guruş 20

TSMA. d. nr. 2014, vr. 3b-4a

Üsküdar'da hânendelere aşağıki odada sâhib-i devlet otururken kendi tevzi' eylemiştir, guruş 50: Osman Çelebi, Tanburî Murad, Behram ,Kör Acem, Arnavud Mehmed, Çifut Hasan, meşkaleci.

Tersâne'den Üsküdar'a varınca dek sâhib-i devlet kayık in'âm, akçe 5000.

Üsküdar'da Yusuf Koca yemiş ve çiçek getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 20.

Üsküdar'da Kara Hoca ile gelen kâfir borozanlara in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 10.

Üsküdar'da köşk bakıcısı yemiş getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 10, fi 26 Rebiülâhir sene 1049/26 Ağustos 1639.

Tersâne'den Üsküdar'a varınca dek kayıkcılara in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 50, fi 28 Rebiülâhir sene 1049/28 Ağustos 1639.

Üsküdar'da Kasımpaşa'dan gelen sâzendelerine in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 110: Tanburî Murad ve Behram ve meşkaleci Anber ile bir yerde verilmiştir.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde olan usta Üsküdar'a yemiş getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 5.

Def'a Üsküdar'da Hânende Osman Çelebi'ye oda yapusuna in'âm-ı sâhib-i devlet, akçe 5000.

Urumlu Deli Arslan'a Üsküdar'da in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 15.

Def'a Nayzan Usta Ahmed'e in'âm-ı sâhib-i devlet an Üsküdar göçü, guruş 20.

Fener göçünde Silahdar Siyavüş Ağa'dan der-nişân tüfenk getüren çukadarına in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 30.

Fener'e göç olduğunda iki dane kayık esbâb için alındı, guruş 2.

Fener'den İstanbul'a mehter getirüldü, Hasan Çelebi için verildi, fermân-ı sâhib-i devlet, guruş 3.

Tersâne'de sâhib-i devlet payzen zindanına vardıkda zindanda olan hasta payzenlere in'âm, guruş 10, fi 29 Rebûlâhir sene 1049/29 Ağustos 1639.

İki dane payzen yol üzerinde dururken hasta olmağla in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 2.

Tersâne'den Fener'e varınca dek kayıkcılara in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 50, fi 30 Rebûlâhir sene 1049/30 Ağustos 1639.

Fener'de Tavşan Ağa'dan siyah ibrişim üzerinde sırmalı raht getüren helvacıya in'âm, guruş 12.

Fener'de hekimbaşidan yemiş getüren hizmetkârına in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 5.

Fener'de helvacıbaşidan yemiş getüren helvacıya in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 5.

Fener'de kılarcıbaşidan yemiş getüren zülûflü baltacılar in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 10.

Tersâne'den Fener'e varınca dek küçük kayık ile sâhib-i devlet gelüp in'âm, kayıkcılara guruş 25.

Üsküdar'da hünkârın at oğlanı, ayu getüren, in'âm, guruş 3.

Tersâne'de Hekim Mesiha'nın oğluna in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 5, fi 3 Cemâziyel evvel sene 1049/1 Eylül 1639.

Üsküdar'dan Küçük Musa, İstanbul'a esbâb bicmek için mehter ile gönderildi, guruş 2.

Üsküdar'da kılarcıbaşidan yemiş getüren helvacıya in'âm, guruş 4.

Üsküdar'da Acem Ahu Baba'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 10.

Merhûm olan Yakut Ağa'nın mezarını yapmak için verildi, akçe 9940.

Üsküdar'da bostancıbaşidan yemiş getüren bostancılara in'âm, guruş 4.

Tersâne'den Üsküdar'a varınca dek kayıkcılara in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 45, fi 8 Cemâziyelevvel sene 1049/6 Eylül 1639.

[vr.3b]

Üsküdar'da Acem hakkaka pîrûze yüzük getürdükte in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 40, fi 9 Cemâziyelevvel sene 1049/7 Eylül 1639.

Üsküdar'da Acem kaliçeye in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 20, fi 9 Cemâziyelevvel sene 1049/7 Eylül 1639.

Üsküdar'da Boşnak Uzun Aşçıya in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 5, fi 9 Cemâziyelevvel sene 1049/7 Eylül 1639.

Üsküdar'da Kürman(?) dilsüzün oğluna in'âm, guruş 3.

Üsküdar'da hokkabaz dilsiz in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 100, fi 11 Cemâziyelevvel sene 1049/9 Eylül 1639.

Tersâne'den Üsküdar'a varınca dek kayıkcılara in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 50, fi 12 Cemâziyelevvel sene 1049/10 Eylül 1639.

Üsküdar'da av oğlanlarından buldıcınları getüren hizmetkârlarına in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 6, fi 13 Cemâziyelevvel sene 1049/11 Eylül 1639.

Üsküdar'da Hasan Kalfa Bağçesi'nde olan usta yemiş getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet guruş 5, fi 15 Cemâziyelevvel sene 1049/13 Eylül 1639.

Üsküdar'da sâhib-i devlet kan aldıkda Usta Receb'e in'âm, guruş 25, fi 16 Cemâziyelevvel sene 1049/14 Eylül 1639.

Tersâne'den Üsküdar'a varınca dek kayıkcılara in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 50, fi 18 Cemâziyelevvel sene 1049/16 Eylül 1639.

Hekim Usta Mehmed Kasımpaşalı Osman Çelebi'ye gönderildi, guruş 2, fi 18 Cemâziyelevvel sene 1049/16 Eylül 1639.

Hekim Usta Kasımpaşalı Mehmed'e in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 15, an Üsküdar, fi 18 Cemâziyelevvel sene 1049/16 Eylül 1639.

Üsküdar'da olan iç oğlancılara İstanbul'a gönderildi, hasta olmağla, mehterlerde tanburîde olanlardır, İstanbul'a gönderildi, guruş 2, fi 18 Cemâziyelevvel sene 1049/16 Eylül 1639.

Üsküdar'da Mehmed Efendi ile Malta ahvâlin söyleşen âdeme in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 4, fi 19 Cemâziyelevvel sene 1049/17 Eylül 1639.

Üsküdar'da Hancı Mustafa Ağa'ya in'âm, gurus 30, fi 21 Cemâziyelevvel sene 1049/19 Eylül 1639.

Üsküdar'da Tanburî Koca Acem in'âm, gurus 30, fi 21 Cemâziyelevvel sene 1049/19 Eylül 1639.

Tersâne'den Üsküdar'a varınca dek kayıcılara in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 55, fi 21 Cemâziyelevvel sene 1049/19 Eylül 1639.

Üsküdar'dan kilarkethüdâsından yemiş getiren helvacıya in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 5, fi 3 Cemâziyelevvel sene 1049/1 Eylül 1639.

Tersâne'den Üsküdar'a varınca dek kayıcılara in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50, fi 26 Cemâziyelevvel sene 1049/24 Eylül 1639.

Üsküdar'da açılara bahşış in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50, fi 26 Cemâziyelevvel sene 1049/24 Eylül 1639.

Üsküdar'da çaşnigirlere bahşış in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50, fi 26 Cemâziyelevvel sene 1049/24 Eylül 1639.

Üsküdar'da Hânende Osman Çelebi'ye in'âm-ı sâhib-i devlet, riyal gurus 15, fi 27 Cemâziyelevvel sene 1049/25 Eylül 1639.

Üsküdar'da nezir ağaya in'âm-ı sâhib-i devlet, riyal gurus 30, fi 27 Cemâziyelevvel sene 1049/25 Eylül 1639.

Üsküdar'da Çavuş Deli Mustafa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, riyal gurus 5, oğluna başka, gurus 5, fi 27 Cemâziyelevvel sene 1049/25 Eylül 1639.

Üsküdar'da bostancıbaşı ile çiçek getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 3, fi 29 Cemâziyelevvel sene 1049/27 Eylül 1639.

Üsküdar göçünde Anadolu'dan ma'zûl kadaskerden karpuz getiren âdemisine in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 6, fi 29 Cemâziyelevvel sene 1049/27 Eylül 1639.

Üsküdar'dan Tersâne'ye varınca dek Tersâne kayıcıkları in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50, fi 29 Cemâziyelevvel sene 1049/27 Eylül 1639.

Üsküdar'dan göç oldukda İstanbul'a kayık dört dâne navlun, Üsküdar'da ve ... hamallara, hamal 60, gurus 2,5, fi 2 Cemâziyelâhir sene 1049/30 Eylül 1639.

Üsküdar'da sa'âdetlü hünkârdan nezir ağa sâhib-i devlete hunnâb yemiş getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 30, fi 2 Cemâziyelâhir sene 1049/30 Eylül 1639.

Tersâne'den Üsküdar'a varınca dek kayıcılara in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50, fi 4 Cemâziyelâhir sene 1049/2 Ekim 1639.

Davudpaşa'da Kasımpaşalı Hekim Usta Mehmed'e in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 15, fi 7 Cemâziyelâhir sene 1049/5 Ekim 1639.

Sâhib-i devlet Tersâne'de kol dolaşmağa pereme ile gıtdükde peremecilere in'âm, gurus 8, o gün meyhâneleri kırdılar, fi 10 Cemâziyelâhir sene 1049/8 Ekim 1639.

Davudpaşa'da Uzun Boşnak açıcıya in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 5, fi 11 Cemâziyelâhir sene 1049/9 Ekim 1639.

Davudapaşa'da Hekim Usta Mehmed'e in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 10, fi 11 Cemâziyelâhir sene 1049/9 Ekim 1639.

Tersâne'de bir şâ'ir şiir söyleyüp sâhib-i devlete vermiş idi, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 10, fi 12 Cemâziyelâhir sene 1049/10 Ekim 1639.

Tersâne'de Hafız Ali Dede arzuhâl vermiş idi, in'âm-ı sadaka ve ihsân-ı sâhib-i devlet, gurus 3.

Tersâne'de Hasan Kalfa Bağçe ustası üzüm ve anar ve sâiri yemiş getürmüş, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 8, fi 15 Cemâziyelâhir sene 1049/13 Ekim 1639.

Tersâne'de kehhâlbaşıya in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 60, be dest-i Tatar Süleyman Beg, sa'âdetlü hünkârdan gelmiş idi, sâhib-i devletin gözü ağrıyordu, fi 18 Cemâziyelâhir sene 1049/16 Ekim 1639.

[vr. 4a]

Tersâne'de Zurnacı Behram'a in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 20, fi 19 Cemâziyelâhir sene 1049/17 Ekim 1639.

Tersâne'de Tanburî Hacı Murad'a in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 20, fi 19 Cemâziyelâhir sene 1049/17 Ekim 1639.

Tersâne'de Hânende Kör Acem Mahmud'a in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 5, fi 19 Cemâziyelâhir sene 1049/17 Ekim 1639.

Tersâne'de hânendelere in'âm-ı sâhib-i devlet, fi 23 Cemâziyelâhir 104/21 Ekim 1639:

Nayzan Ahmed'e, gurus 10,

...Ahmed gurus 10,

Arnavud Mehmed'e gurus 5,

Tanburiye Rıdvân'a gurus 5,

Şehbaz'a gurus 5.

Tersâne'de Hekim Mehmed Çelebi'ye

hazinedâr ağa yediyle in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 20, fi 24 Cemâziyelâhir sene 1049/22 Ekim 1639.

Tersâne'de Tuluî Çavuş'a in'âm-ı sâhib-i devlet, bir kasîde getürmüş idi, gurus 50, fi 28 Cemâziyelâhir sene 1049/26 Ekim 1639.

Tersâne'den üç kayak navlun Üsküdar'a göç oldukda verildi, gurus 3,5, hamaliyye iskelede akçe 100, fi 28 Cemâziyelâhir sene 1049/26 Ekim 1639.

Üsküdarî Şeyh Ahmed Efendi'den bir sûfi şişe ile çiçek getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 4, fi 1 Receb sene 1049/28 Ekim 1639.

Tersâne'den Üsküdar'a varıcak dek kayıkçılara in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50, fi 1 Receb sene 1049/28 Ekim 1639.

Tersâne'de Ahmed Efendi namında bir târih söylemiş sâhib-i devlete vermişdir, kulle husûsu için, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 10, be dest-i kapucular kethüdâsı, fi 1 Receb sene 1049/28 Ekim 1639.

Üsküdar'da Çavuş Deli Mustafa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 10, fi 2 Receb sene 1049/29 Ekim 1639.

Kara ağalardan Mercan Ağa raht için ma'ayer için, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 100, an Üsküdar, fi 3 Receb sene 1049/30 Ekim 1639.

Tersâne'de Hekim Usta Mehmed şişe ile bir su getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 10, fi 3 Receb sene 1049/30 Ekim 1639.

Üsküdar'ın köş bakıcısına in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 5, fi 3 Receb sene 1049/30 Ekim 1639.

Üsküdar'da hânendelere in'âm-ı sâhib-i devlet, fi 3 Receb sene 1049/30 Ekim 1639:

Hasan Çelebi'ye, Osman Çelebi'ye, Nayzan Ahmed, Behram, Şehbaz, Rıdvan, Arnavud Mehmed'e cümlesi birer birer sâhib-i devlet kendi tevzi' eylemişdir, gurus 50, fi 3 Receb sene 1049/30 Ekim 1639.

Tersâne'de Hüseyin Dede nâmında bir deriş arzuhâl virüp sadaka ihsân-ı sâhib-i devlet, gurus 10, be dest-i Mahmud emîn-i Tersâne, fi 5 Receb sene 1049/1 Kasım 1639.

Üsküdar'da Yedikulle'de burton gemisine Sarı Ali sâhib-i devlete gönderdi, birer akçesi verildi, gurus 6, fi 5 Receb sene 1049/1 Kasım 1639.

Üsküdarî Şeyh Ahmed Efendi'den üzüm ve ayva getüren sûfiye in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus

10, be dest-i Mehmed Efendi, fi 5 Receb sene 1049/1 Kasım 1639.

İstanbul'da surre çıktığı vakt sâhib-i devlet Tersâne'de iken sa'âdetlü hünkâr Üsküdar'a göç edüp sâhib-i devlet küçük kayak ile Üsküdar'a gidüp kayakçılara in'âm, gurus 50, fi 5 Receb sene 1049/1 Kasım 1639.

İkinci doğancılardan çıkma Ali Ağa Tersâne'ye gelüp sâhib-i devlete arzuhâl virüp evlenmek niyyet eylemişdir, in'âm-ı sâhib-i devlet hazretleri, gurus 50, be dest-i kapucular kethüdâsı, fi 8 Receb sene 1049/4 Kasım 1639.

Cihangir'de sâhib-i devlet binâ eylediği çeşmeye târih kazduran Mahmud Efendi'ye in'âm, aded akçe 3.000, be dest-i kapucular kethüdâsı, fi 9 Receb sene 1049/5 Kasım 1639.

Üsküdar'da acemoğlanları, avcılar geyik eti bastırma getürdiler, sâhib-i devlete, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 15, fi 9 Receb sene 1049/5 Kasım 1639.

Tersâne'den Üsküdar'a varınca dek kayıkçılara in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50, fi 9 Receb sene 1049/5 Kasım 1639.

Üsküdar'da odun baltası alındı, gurus 1, fi 9 Receb sene 1049/5 Kasım 1639.

Üsküdar'da ocak maşası alındı, gurus 2, fi 9 Receb sene 1049/5 Kasım 1639.

Üsküdar'da bir şamdan alındı verildi, gurus 2, fi 9 Receb sene 1049/5 Kasım 1639.

Üsküdar'dan Beykoz'a göç oldukda kayak için virildi, navlun, gurus 22, fi 10 Receb sene 1049/6 Kasım 1639.

Üsküdar'dan Beykoz'a göç oldukda Tersâne'den sâhib-i devlet Beykoz'a gelince dek Tersâne kayakçılarına in'âm, gurus 50, fi 10 Receb sene 1049/6 Kasım 1639.

Üsküdar'da Çavuş Deli Mustafa'nın oğluna in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 10, fi 10 Receb sene 1049/6 Kasım 1639.

Beykoz'da bostancı sâhib-i devlete getürdü, bir sebet armud ve bir tabak kestane, in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 3, fi 10 Receb sene 1049/6 Kasım 1639.

Beykoz'da bakıcı ustasının oğlu sâhib-i devlet hazretlerine yemiş getürdü, in'âm, gurus 3, fi 11 Receb sene 1049/7 Kasım 1639.

Tersâne'den Beykoz'a varınca dek Tersâne kayakçılara in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 55, fi 12 Receb sene 1049/ 8 Kasım 1639.

Tersâne'den sâhib-i devlet gelürken Beykoz göçüne, Beykoz İskeleyi'nde olan sâhib-i devlete etmek getürdü, in'âm eyledi, guruş 5, fi 12 Receb sene 10498 Kasım 1639.

Beykoz İskeleyi'nde kayıkcılara ve hamallar çıkar getürdiler, çadırlara verildi, guruş 12, fi 12 Receb sene 1049/8 Kasım 1639.

Beykoz'da sabun alındı, 2 vukıyye verildi, guruş 2, fi 12 Receb sene 1049/8 Kasım 1639.

Beykoz'da kilar kethüdâsından sâhib-i devlete tabaklar ile ... helvacı getürdü, helvacıya verildi, guruş 5, fi 13 Receb sene 1049/9 Kasım 1639.

Beykoz'a göç oldukda çadırları iskeleye getürmek için arabalara kira virildi, guruş 2.

Beykoz'da göç oldukda Üsküdar iskelesinden Üsküdar köşküne varınca dek arka hamalları ve kayıkcılara verildi, akçe 380, fi 13 Receb sene 1049/9 Kasım 1639.

Üsküdar'da sâhib-i devletin odasında camlı pencerelere cam alındı, cam 8, pare tahta 4, akçe 320, fi 14 Receb sene 1049/10 Kasım 1639/10 Kasım 1639.

Üsküdarî Şeyh Ahmed Efendi sebet ile sâhib-i devlete elma göndermiş, bir sûfi ile, in'âm-ı sâhib-i devlet, gelen sûfiye, guruş 10, fi 14 Receb sene 1049/10 Kasım 1639.

Üsküdar göçüne Kandil Bağçesi'nde usta olan sâhib-i devlete getürdü, muşmula sebet ile ve kafes içinde sulgur [sungur] kuşu, sa'âdetlü hünkâra verilmiştir, in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 15, fi 19 Receb sene 1049/15 Kasım 1639.

[vr. 4b]

Üsküdar'da Trablus beglerbegisine tatarlar sâhib-i devlet emr-i şerif ile ve mektûb ile göndermiştir, Efrek esirlerden ötürü, in'âm, yol harçlık, akçe 2.000, guruş 17, fi 19 Receb sene 1049/15 Kasım 1639.

Tersâne'de Devirhân Ahmed Çelebi'ye İstanbul'da sâhib-i devlet binâ eyledüğü câmi derhâm in'âm, arz ile gelmiş idi, aşr okudu, guruş 5, fi 20 Receb sene 1049/16 Kasım 1639.

Tersâne'den Üsküdar'a varınca dek Tersâne kayıkcılara in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 60, fi 20 Receb sene 1049/16 Kasım 1639.

Üsküdar'da Sakızlı Efendi'nin, hekim, in'âm-ı sâhib-i devlet, akçe 600, fi 20 Receb sene 1049/16 Kasım 1639.

Üsküdar'dan İstanbul'a şatır gönderildi, Tersâne Emîni Mehmed Ağa için bereme akçesi

verildi, guruş 200, fi 20 Receb sene 1049/16 Kasım 1639.

Üsküdar'dan göç oldukda, İstanbul'a, Kici Mehmed ile sâhib-i devletin esbâb sarâya gönderildi, kayık dahi verildi, akçe 50, fi 22 Receb sene 1049/18 Kasım 1639.

Üsküdar'dan Tersâne'ye göç oldukda iki dâne at kayık dutup verildi, harc-ı kayıklar akçe 300, hammaliye akçe 100, hamal 20, fi 22 Receb sene 1049/18 Kasım 1639.

Tersâne'de bir a'ma Arab derviş kasîde-i bürde yazup sâhib-i devlete vermiş idi, in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 6, fi 23 Receb sene 1049/19 Kasım 1639.

Tersâne'den gümrüğe varınca dek Tersâne kayıkcılara in'âm-ı sâhib-i devlet bahşiş, be dest-i hazinedâr ağa, hava yağmurlu hava idi, akçe 5.000, fi 11 Şabân sene 1049/7 Aralık 1639.

Diyarbakirli Monlâ Çelebi'ye sâhib-i devlet sekiz pâre kitâb alıverdi, Mehmed Efendi yediyle alınmıştır ma'a tellalîyedir, sâhib-i devlet kendi kalemi ile hesâb idüp fermân eylemiştir, akçe 51.050, fi 12 Şabân sene 1049/8 Aralık 1639.

Tersâne'de Mevlevî şeyh ile Âdem Çelebi ile gelen dervîşlere in'âm-ı sâhib-i devlet, akçe 2.000, fi 12 Şabân sene 1049/8 Aralık 1639.

Tersâne'den gümrüğe varınca dek Tersâne kayıkcılara in'âm-ı sâhib-i devlet, kendi bindüğü kayığa akçe 5.000, be dest-i hazinedâr ağa, fi 17 Şabân sene 1049/13 Aralık 1639.

Tersâne kayıkcılara in'âm-ı sâhib-i devlet, büyük fırtuna ve yağmur olmuş idi, küçük kayığa verilmiştir, akçe 5.000, ol gün Mehmed Paşa katl olundu, be dest-i hazinedâr ağa, fi 20 Şabân sene 1049/16 Aralık 1639.

Güreşçiler şeyhi Tersâne'de arzuhâl virüp sadaka ve ihsân-ı sâhib-i devlet, guruş 5, fi 26 Şabân sene 1049/22 Aralık 1639.

Gümrük emininin odasına sâhib-i devlet vardıkda Tersâne'ye karşı olan yalıda kendi kullarına bahşiş ihsân eyledüğü, fi 29 Şabân sene 1049/25 Aralık 1639.

Mehmed Efendi akçe 1000

Cümdi Ali'ye akçe 800

Mustafa Beg'e akçe 800

Vekil-i harc...

Çukadar Hızır akçe 800

Karındaşına akçe 500

Çukadar Mehmed'e akçe 1.000

Aşçıbaşıya akçe 800
 Yedi dâne aşçıya üçer guruş, guruş 21
 Beş dâne kılarcıya, guruş 15
 Mehmed Efendi'nin hizmetkarlarına guruş 8
 Hazinedâr ağa haraciye guruş 2
 Beremeciye guruş 3
 Ermeni sakaya guruş 1
 Sâhib-i devlet kendi cebine ne kadar olduğu nâ-ma'lûmdur.

Ve başka yağma eyledi, meydana döküp ne kadar olduğu nâ-ma'lûmdur. Oğlancıklar ile Mustafa Beg yağma eylemiştir, Allah a'lemdir, guruş 20.

[vr. 5a]

Üsküdar'da Ahmed Efendi'nin sūfisine in'âm-ı sâhib-i devlet, lahana getürmüş idi, guruş 5, fi 8 Ramazân sene 1049/2 Ocak 1640.

Şamî Efendi'ye berâ-yı en'âm-ı şerif okuyanlara verildi, akçe 10.000, be dest-i Mehmed Efendi hazretleri, fi 10 Ramazân sene 1049/4 Ocak 1640.

İçerüden çıkma Osman nâmında bir kasîde söylemiş idi, sâhib-i devlete vermiş idi, in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 30, fi 28 Ramazân sene 1049/22 Ocak 1640.

Bir âdem sâhib-i devlete bir kitâb getürüp vermiş idi, Tersâne'de, in'âm-ı sâhib-i devlet, guruş 10, fi 29 Ramazân sene 1049/23 Ocak 1640.

Bir âdem sâhib-i devlete arzuhâl virüp ve bir kasîde söyleyüp vermiş idi, Şâir Karahisarî, in'âm, guruş 10, fi 29 Ramazân sene 1049/23 Ocak 1640.

Budin'e kalktuğumuzda otuz dâne kilit alındı, akçe 900.

Budin'e kalktuğumuzda kâğıt (deste 700), mürekkebe (...70), kemük (150), kozluk (600), tahvîl alındı (100), cem'ân 1.600, fi 26 Şevvâl sene 1049/19 Şubat 1640.

[vr. 9b]

Defter budur ki İbtidâ Üsküdar'a göç oldukda hazinedâr ağa harc için getürdüğü çuka ve kumaş beyân eder, fi 17 Safer sene 1049/19 Haziran 1639.

Paris çuka donluk, adet 3
 Şam çuka donluk, adet 4
 İskerlât çuka donluk, adet 2
 Sakız kemhâ donluk, adet 5
 Kumaş donluk, adet 9

Def'a harc için hazinedâr ağa getürdüğü, Mehter Mustafa ile, fi 28 Rebîülevvel sene 1049/29 Temmuz 1639, an Üsküdar.

Acem katife donluk, adet 3

Dibâ donluk, adet 4

Kumaş donluk, adet 5

Darâyî Şam donluk, adet 5

Kutnî Şam donluk, adet 5

Sâye çuka donluk, adet 1

İskerlât çuka donluk, adet 3

... sarık, adet 5

Mukaddem kuşak, adet 5

Def'a harc için hazinedâr ağa getürdüğü, Mehter Mustafa yediyle, fi 2 Rebîülâhir sene 1049/2 Ağustos 1639, an Üsküdar.

Darâyî Şam donluk, adet 5

Def'a hazinedâr ağa getürdü, darâyî donluk adet 3, an Üsküdar, fi 4 Rebîülâhir sene 1049/4 Ağustos 1639.

Def'a hazinedâr ağa Kandil göçüne getürdü, be dest-i mehter başı, fi 6 Rebîülâhir sene 1049/6 Ağustos 1639.

Şal keşmirî, adet 3

Dülbend, adet 4

Sof top, adet 3

Sâye çuka donluk, adet 3

İskerlât çuka donluk, adet 3

Kutnî-i Şam donluk, adet 4

Def a Üsküdar göçüne hazinedâr ağa getürdü, harc için, fi 10 Rebîülâhir sene 1049/10 Ağustos 1639.

Şal Keşmirî, adet 3

Dülbend, adet 4

Sof donluk, adet 3

Sâye çuka donluk, adet 3

İskerlât çuka donluk, adet 3

Kutnî-i Şam donluk, adet 3

Kutnî-i Hindî donluk, adet 5

Bağdadî Kutnî donluk, adet 4

Davudpaşa göçüne hazinedâr ağa harc için getürdü, 6 Cemâziyelâhir sene 1049/4 Ekim 1639.

Def'a hazinedâr ağa harc için getürdü, Fener göçünde, fi 29 Rebîülâhir sene 1049/29 Ağustos 1639.

Kumaş donluk, adet 4

MASÂRİF

Diyarbakırlı Hasan Çelebi'ye in'âm, kumaş donluk adet 1, Üsküdar, fi 17 Safer sene 1049/19 Haziran 1639.

Tanburî Murad'a, Paris çuka donluk adet 1, Üsküdar, fi 27 Safer sene [1049]/29 Haziran 1639.

Acem hânende Kör Ahmed'e, in'âm, isketlât çuka donluk adet 1, Üsküdar, kumaş donluk adet 1, Üsküdar, fi 27 Safer sene [1049]/29 Haziran 1639.

Cıfut Hasan'a, Sakız kemhâ donluk adet 1, Üsküdar, fi 27 Safer sene [1049]/29 Haziran 1639.

Civan Dilsüz'ün oğluna in'âm, kumaş donluk adet 1, Paris çuka donluk adet 1, fi 1 Rebîülâhir sene 1049/1 Ağustos 1639.

Üsküdar'da sa'âdetlü hünkârdan ... getüren Salih Ağa'ya in'âm, kumaş donluk adet 1, fi 5 Rebîülevvel sene 1049/6 Temmuz 1639.

Merhûm İbrahim Efendi'nin oğullarına in'âm-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 2, fi 8 Rebîülevvel sene 1049/8 Temmuz 1639.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde hoşabıcı usta Üveys'e in'âm-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 1, fi 18 Rebîülevvel sene 1049/19 Temmuz 1639.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde Tanburî Murad'a in'âm-ı sâhib-i devlet, darâyî Şam donluk adet 1, fi 22 Rebîülevvel sene 1049/23 Temmuz 1639.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde zurnacı Behram'a in'âm-ı sâhib-i devlet, darâyî Şam donluk adet 1, Kör Ahmed hânende, donluk 1, fi 22 Rebîülevvel sene 1049/23 Temmuz 1639.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde Emirgüneoğlu'nun meşkalecisine in'âm-ı sâhib-i devlet, darâyî Şam donluk adet 1, Cıfut Hasan'a in'âm-ı an mezbûr darâyî donluk adet 1, fi 22 Rebîülevvel sene [1049]/23 Temmuz 1639.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde Şehroğlan İbrahim'e, al makdem adet 1, fi 23 Rebîülevvel sene 1049/24 Temmuz 1639.

Üsküdar'da zülflübaltacılar kethüdâsı Hoş Kadem sade kılıç getürdü, in'âm-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 1, fi 7 Rebîülâhir sene 1049/7 Ağustos 1639.

Üsküdar'da hekimbaşıya in'âm-ı sâhib-i devlet, Keşmirî şal adet 1, kutnî donluk adet 1, fi 8 Rebîülâhir sene 1049/8 Ağustos 1639.

Tersâne'de Mevlevî Şeyh Ârif Çelebi'ye in'âm-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 2, sâye çuka donluk adet 1, Paris çuka donluk adet 1, guruş 200, fi 10 Rebîülâhir sene 1049/10 Ağustos 1639.

Tersâne'de şâ'ir Cevrî Çelebi'ye in'âm, iskerlât çuka donluk adet 1, sarık adet 1, fi 10 Rebîülâhir sene 1049/10 Ağustos 1639.

Küçük Mehmed Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, darâyî Şam donluk adet 2, an Üsküdar, fi 11 Rebîülâhir sene [1049]/11 Ağustos 1639.

Üsküdar'da Tavşan Ağa'nın hizmetkârına in'âm-ı sâhib-i devlet, sarık adet 1, fi 12 Rebîülâhir sene 1049/12 Ağustos 1639.

Üsküdar'da Şeyh Ahmed Efendi hazretlerine in'âm-ı sâhib-i devlet, fi 12 Rebîülâhir sene 1049/12 Ağustos 1639.

Sâye çuka donluk adet 1
Paris çuka donluk adet 1
Kutnî-i Hindî donluk
... Şam donluk adet 3
Dülbend adet 1
Keşmirî şal adet 1

Tersâne'de Kenan Paşa oğullarına in'âm-ı sâhib-i devlet, sâye çuka donluk adet 2, kumaş donluk adet 4, fi 18 Rebîülâhir sene 1049/18 Ağustos 1639.

Tersâne'de Tatar hândan gelen köleler ile âdemisine in'âm-ı sâhib-i devlet, iskerlât çuka donluk adet 1, kumaş donluk adet 1, fi 26 Rebîülâhir sene 1049/26 Ağustos 1639.

Üsküdar'da Tavşan Ağa'nın oğulluğuna in'âm-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 1, fi 26 Rebîülâhir sene 1049/26 Ağustos 1639.

Üsküdar'da Kuşcubaşı Halil Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 1, fi 2 Cemâziyelevvel sene 1049/31 Ağustos 1639.

Üsküdar'da Çerkes dilsüze in'âm-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 1, sâyye çuka donluk adet 1, fi 5 Cemâziyelevvel sene 1049/3 Eylül 1639.

Av ağalarından Rıdvan Ağa'ya Üsküdar'da in'âm-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 1, Paris çuka donluk adet 1, fi 6 Cemâziyelevvel sene 1049/4 Eylül 1639.

Diyarbakırlı Monla Çelebi'ye in'âm-ı sâhib-i devlet, kutnî Şam donluk adet 2, keşmirî şal adet 1, dülbend adet 1, fi 26 Cemâziyelevvel sene 1049/24 Eylül 1639.

Reis Hüseyin Efendi'ye in'âm-ı sâhib-i devlet, kahve renk sâyye çuka donluk adet 1, kutnî Şam donluk adet 1, fî 27 Cemâziyelevvel sene 1049/25 Eylül 1639.

Üsküdar'da Nezir Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, darâyî Şam donluk adet 1, fî 29 Cemâziyelevvel sene 1049/27 Eylül 1639.

Merhum İbrahim Efendi'nin vâlidesine in'âm-ı sâhib-i devlet, darâyî Şam donluk adet 1, kutnî Şam donluk adet 1, kutnî Hindî donluk adet 1, fî 29 Cemâziyelevvel sene 1049/27 Eylül 1639.

Üsküdar göçünde Kürüman(?) dilsüze in'âm-ı sâhib-i devlet, kutnî Şam donluk adet 1, fî 29 Cemâziyelevvel sene 1049/27 Eylül 1639.

İbrahim Efendi'nin vâlidesi Tersâne'ye geldikte in'âm-ı sâhib-i devlet, kuttî Hindî donluk adet 2, darâyî Şam donluk adet 2, fî 30 Cemâziyelevvel sene 1049/28 Eylül 1639.

Tersâne'de Nayzen Usta Ahmed'e in'âm-ı sâhib-i devlet, iskerlât çuka donluk adet 1, fî 19 Cemâziyelâhir sene 1049/17 Ekim 1639.

Beykoz'dan göç oldukça çukadar Eyüb Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, dibâ donluk adet 1, Sakız kemhâ donluk adet 1, fî 12 Receb sene 1049/8 Kasım 1639.

Beykoz'dan göç oldukça Rikabdar Dilaver Ağa'ya kumaş donluk adet 1, Sakız kemhâ donluk adet 1, Doğancıbaşı Hasan Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet kumaş donluk adet 1, Sakız kemhâ donluk adet 1, fî 12 Receb sene 1049/8 Kasım 1639.

Tersâne'de Hazinedâr Ağaya teslim mor çuka iskerlât donluk adet 1 (Üsküdarî Ahmed Efendi'nin sūffisine verilmiştir. Uzun sakallıdır) fî 25 Receb sene 1049/21 Kasım 1639.

Tersâne'de ... Çavuş bir kasîde söyleyüp sâhib-i devlete, in'âm-ı sâhib-i devlet, kumaş donluk adet 1, çuka iskerlât donluk adet 1, fî 12 Şabân sene 1049/8 Aralık 1639.

[vr. 10a]

Tersâne'de iki şâ'ir sâhib-i devlet hazretlerine birer şi'ir söyleyüp vermişler idi. Birer kutnî in'âm-ı sâhib-i devlet, kutnî donluk adet 2, be dest-i Mehmed Efendi, fî 28 Ramazân sene 1049/22 Ocak 1640.

Hasan Kalfa Bağçesi'nde olan ustaya in'âm-ı sâhib-i devlet, Budun'a gittüğümüzde, iskerlât çuka donluk adet 1, fî 25 Şevval sene 1049/18 Şubat 1640.

Budun'a kalktuğumuz Cerrah Hüseyin yıllık çuka verilmiştir, hazinedâr ağa buyurdu, bir donluk çuka ve biri sâde çuka iskerlât donluk, fî 26 Şevval sene 1049/19 Şubat 1640.

Filibe'de müftü efendiye in'âm-ı sâhib-i devlet, kutnî Şam donluk adet 1, 21 Zilkaade sene 1049/14 Mart 1640.

Nayzân usta Ahmed'e in'âm-ı sâhib-i devlet, Paris çuka donluk adet 1, an menzil-i Filibe.

Filibe'de müftü efendiye in'âm-ı sâhib-i devlet, kutnî Şam donluk adet 1, fî 21 Zilkade sene 1049/14 Mart 1640.

Sofya'da imâm efendi Ahmed Efendi'ye in'âm, kutnî Şam donluk adet 1, beyaz çuka ile verilmiştir, fî 9 Zilhicce sene 1049/1 Nisan 1640.

Sofya'da Ali Bölükbaşıya in'âm-ı sâhib-i devlet, al makdem adet 1, 10 Zilhicce sene 1049/2 Nisan 1640.

Sofya'da Bosnalı İbrahim Dede'ye in'âm-ı sâhib-i devlet, dülbend adet 1, kavuk eski, fî 16 Zilhicce sene 1049/8 Nisan 1640.

Budur ki sâhib-i devlet, sa'âdetlü ve azametlü pâdişâh hazretlerine murassa eşyaları virdüğü beyân, göçlerde, fî 18 Safer sene 1049/20 Haziran 1639.

Kandil göçünde sâhib-i devlet gice ile sa'âdetlü hünkâra Tatar Süleyman Beg ile gönderdi, altun murassa kapaklı kadeh, adet 1, fî 12 Rebülevvel sene 1049/13 Temmuz 1639.

Def'a Kandil göçünde sâhib-i devlet Kaya Sultân hazretlerine gönderdi, altun murassa matara adet 1, Diyarbekir'den alınmıştır, fî 15 Rebülevvel sene 1049/16 Temmuz 1639.

Def'a Kandil göçünde sâhib-i devlet sa'âdetlü hünkâra gönderdi, billur kadeh adet 1, Tatar Süleyman yediyle, fî 18 Rebülevvel sene 1049/19 Temmuz 1639.

Def'a Üsküdar göçünde sa'âdetlü hünkâra sâhib-i devlet gönderdi, Küçük Mehmed Ağa ile Emirgüneoğlu'ndan gelen sarı yeşim maştaraba(?) kabağı murassa adet 1, fî 20 Rebüülâhir sene 1049/20 Ağustos 1639.

Def'a Üsküdar göçünde sa'âdetlü hünkâra gönderdi, Küçük Mehmed Ağa yediyle, billur murassa maştaraba(?) adet 1, fî 29 Rebüülâhir sene 1049/29 Ağustos 1639.

Üsküdar'da sa'âdetlü hünkâra verildi, Ceza-yir ince ihrâm sırma kenarlı adet 1, fî 10 Cemâziyelâhir sene 1049/8 Ekim 1639.

Def'a sa'âdetlü hünkâra verilmiştir, Beykoz göçünde incülü murassa altun sürahi aded 1, fi 8 Receb sene 1049/4 Kasım 1639.

Beykoz'dan göç oldukda sa'âdetlü hünkâr sâhib-i devlet hazretlerine sarı dibace don ih-sân eyledi. Küçük Mehmed Ağa yediyle sâhib-i devlete gönderdi, yeşim kadeh yakut ile murassa, sene 1049.

[vr. 11b]

Budur ki sâhib-i devlet mukaddem kuşakları in'am eyledi ki beyân eder, 18 Safer sene 1049.

Üsküdar göçünde sâhib-i devlet sa'âdetlü hünkâra verdi, Cezayir ince mukaddem aded 2, fi 2 Rebülevvel sene 1049/3 Temmuz 1639.

Def'a Üsküdar'da sâhib-i devlet hünkârın şatırlarına in'am, Kıbrıs ince şatırlara, mukaddem aded 2, Mustafa Beg'den getürdüğü.

İstanbul'da sarâyda Mir Mehmed'e in'am-ı sâhib-i devlet, Kıbrıs ince mukaddem aded 1, fi 12 Rebülevvel sene 1049/13 Temmuz 1639.

İstanbul'da sarâyda küçükodabaşıya in'am-ı sâhib-i devlet, Kıbrıs yazma mukaddem aded 1, fi 12 Rebülevvel sene 1049/13 Temmuz 1639.

Fener göçünden kozbekci çadırında ağalardan birisine in'am-ı sâhibi devlet, açık yeşil Şam mukaddem aded 1, fi 26 Rebüülâhir sene 1049/26 Ağustos 1639.

Azm- sarâyda ol gece ki Sultân Murad merhûm oldu. Sâhib-i devlet sarâyda gelüp kırmızı mukaddem ol gece zâyi' oldu, fi 18 Şevval sene 1049/11 Şubat 1640.

Çavuş Deli Mustafa'ya in'am-ı sâhib-i devlet, orta mendil aded 1, an göç-i Üsküdar, fi 26 Rebüülâhir sene 1049/26 Ağustos 1639.

Kıbrıs şal Reis Hüseyin Efendi'ye in'am-ı sâhib-i devlet, an menzil-i Kayalı, aded 1, deve tüyü şaldır, fi 18 Zilkade sene 1049/11 Mart 1640.

Kapıcılarkethüdâsı Mustafa Ağa'ya in'am-ı sâhib-i devlet, deve tüyü Kıbrıs şal aded 1, an menzil-i Kayalı, fi 18 Zilkade sene 1049/11 Mart 1640.

İçoğlan Bektaş'a in'am-ı sâhib-i devlet, turuncu Cezayir mukaddem aded 1, an menzil-i Filibe, fi 23 Zilkade sene 1049/16 Mart 1640.

Sofya'da içoğlan Rüstem, in'am-ı sâhib-i devlet kırmızı Cezayir küçük mukaddem aded 1, fi 10 Zilhicce sene 1049/2 Nisan 1640.

Kapıcılarkethüdâsı Mustafa Ağa'ya in'am-ı sâhib-i devlet, deve tüyü Kıbrıs şal aded 1, an

menzil-i Kayalı, fi 18 Zilkade sene 1049/11 Mart 1640.

Kürman(?) dilsüze in'am-ı sâhib-i devlet, Kıbrıs mukaddem aded 1, an menzil-i Filibe, fi 23 Zilkade sene 1049/16 Mart 1640.

Harc olunamı beyân eder.

Def'a Üsküdar'da sâhib-i devlete giydürüldü, cedid gömlek aded 1, fi 20 Rebüülâhir sene 1049/20 Ağustos 1639.

Beykoz göçünde sâhib-i devlete iki dane yüz yazdıkları yorganlara konmuştur, 8 Receb sene 1049/4 Kasım 1639.

Tersâne'de mühürdar begden gelen altun aded 1000, Üsküdar'da sâhib-i devlet bin altunu kiseye koyup hazinedâr ağa sarâyda götürmüştür, fi 20 Rebüülâhir sene 1049/20 Ağustos 1639.

Tersâne'de Abdurrahman Beg'den gelen altun aded 316, Üsküdar'da iki yüz dört altını sâhib-i devlet kiseye koyup hazinedâr ağa sarâyda götürmüştür, fi 20 Cemâziyelâhir sene 1049/18 Ekim 1639.

Budur ki vergü için başka verilen akçedir ve ba'zı yerde hedyâ gelen akçedir beyân eder, fi 20 Rebülevvel sene 1049/21 Temmuz 1639.

Boğdan beyinden Tersâne'de gelen, kethüdâ beg yediyle, guruş 300, fi 28 Rebülevvel sene 1049/29 Temmuz 1639.

Venedik elçisinden gelen, Tersâne'de, guruş 150, gümüş tabak aded 2, fi 2 Rebüülâhir sene 1049/2 Ağustos 1639.

Üsküdar'da Küçük Mehmed Ağa'ya in'am-ı sâhib-i devlet, ufak akçe 20.000, fi 5 Rebüülâhir sene 1049/5 Ağustos 1639.

Def'a Üsküdar'da Küçük Mehmed Ağa'ya in'am-ı sâhib-i devlet, sa'âdetlü hünkârdan kırmızı ... kürk getürdükdü, 30.000 akçe, fi 20 Cemâziyelâhir sene 1049/18 Ekim 1639.

Üsküdar'da nalband başı Ahmed Ağa'ya in'am-ı sâhib-i devlet, guruş 150, fi 21 Rebüülâhir sene 1049/19 Ekim 1639.

Üsküdar'da hânende Kör Acem'e in'am-ı sâhib-i devlet, guruş 100, fi 21 Cemâziyelâhir sene 1049/19 Ekim 1639.

Üsküdar'da aşcılara in'am-ı sâhib-i devlet, bahşiş verilmiştir, guruş 50, fi 22 Cemâziyelâhir sene 1049/20 Ekim 1639.

Üsküdar'da çaşnigirlere sâhib-i devlet bahşiş ih-sân eyledi, guruş 50, fi 26 Cemâziyelâhir sene 1049/24 Ekim 1639.

[vr. 13a]

Defter budur ki sâhib-i devlet hazretlerine gelen hediyeleri beyân eder, 15 Rebiülevvel sene 1049.

Üsküdar'da kızlar ağası getürdü, fi 28 Rebiülevvel sene 1049/29 Temmuz 1639.

Bez içinde mühürlü anber, top aded 1, sâhib-i devlet birer mikdâr alup harz olunur, sâhib-i devletin çekmecesinde durur.

Sefer Paşa'dan gelen, Üsküdar göçünde, fi 22 Cemâziyelevvel sene 1049/20 Eylül 1639.

Müht kesesi aded 1

Tuz kesesi aded 1

Eldiven aded çift 1

Diz çorabı çift 1

Terlik çorabı çift 4

Gulam ras aded 2

Üsküdar göçünde Anadolu beglerbegisi Hüseyin Paşa'dan gelen hediye, fi 27 Cemâziyelevvel sene 1049/25 Eylül 1639.

Sâyve çuka donluk adet 3

Dibâ donluk adet 1

Nağışlı sâde donluk adet 2

Sâde hâre donluk adet 2

Tersâne ağası Üsküdar'da getürdüğü hediye, fi 22 Receb sene 1049/18 Kasım 1639.

Hammâm gömlek aded 1

Abdest makrama aded 2

Hammâm döşeme aded 1

Kıbrıs çarşaf aded 1

Beyaz ...deste aded 80

[vr. 13b]

Üsküdar'da Küçük Mehmed Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, 20.000 akçe, fi 5 Rebiülâhir sene 1049/3 Ekim 1639.

Def'a Küçük Mehmed Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, sa'âdetlü hünkârdan kırmızı ...kürk getürdü, an Üsküdar, 30.300 akçe, fi 20 Cemâziyelâhir sene 1049/18 Ekim 1639.

Üsküdar'da açılara in'âm-ı sâhib-i devlet, bahşış ihsân eylemiştir, gurus 50, fi 26 Cemâziyelevvel sene 1049/24 Ekim 1639.

Üsküdar çarşınirlere in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 50, fi 26 Cemâziyelevvel sene 1049/24 Ekim 1639.

Üsküdar'da Kör Ahmed hânendeye in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 100, fi 21 Cemâziyelâhir sene 1049/19 Ekim 1639.

Üsküdar'da nalbandbaşı Ahmed Ağa'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, gurus 150, fi 21 Cemâziyelâhir sene 1049/19 Ekim 1639.

Sa'âdetlü hünkârın kayığı itmâm oldukda bostancılarına, kürek çekenlerine in'âm-ı sâhib-i devlet, ufak akçe kise 1, an Sinan Paşa, elli bini kâmil, fi 11 Şabân sene 1049/7 Aralık 1639.

Sâhib-i devlet zekât için virdüğü altı kise ellişer bin akçedir.

6 kise, fi 4 Ramazân sene 1049/29 Aralık 1639, bir kise çıkınlara bağlanmışdır, hâlâ bizde mevcûddur.

1 kise def'a zekât için verildi, 1 kise, Sinan Paşa'dan gelmiştir, fi 6 Ramazân

1 kise def'a zekât için verildi, 1 kise, Abdi Efendi'den kethüdâbeg yediyle gelmiştir, fi 6 Ramazan.

1 kise def'a zekât için verildi, 1 kise, Abdi Efendi gelmiştir, ellisi kâmil, Mustafa Halife'ye teslim olunmuşdur, fi 12 Ramazân sene 1049.

1 kise def'a zekât için verildi, 1 kise verildi, elli bin kâmil, kethüdâbege teslim olunmuşdur, Hüseyin Paşa'dan gelmiştir, fi 18 Ramazan sene 1049.

1 kise def'a zekât için Tersâne'de fukarâya tevzi', 1 kise, elli bin kâmil gurus, defterdardan gelmiştir, Mehmed Efendi yediyle ve Mustafa Halife yediyle tevzi' olunur, fi 28 Ramazan sene 1049.

Vezîr-i a'zâmın kapucular kethüdâsı Budun emr-i şerifin getürdükde in'âm, kise 1, hass hil'at adet 1, altı bin kâmil, fi 25 Şevval sene 1049/18 Şubat 1640.

Budun'a kalktuğumuzda sâhib-i devlet fermân ile Mustafa Halife'ye verildi, iki kise ellişer bin akçedir, ba'zı mühimmât için çadırlar meremmâtına ve sair ba'zı ...içün ve kethüdâbeg ma'rifetiyle virilmiştir, fi 25 Şevval sene 1049/18 Şubat 1640.

Budun'a kalktuğumuzda sâhib-i devlet fermân eylemiş, kethüdâbeg ma'rifetiyle Mirahur Ali Ağa'ya teslim elli bin akçe kâmil, kise 1, fi 25 Şevval sene 1049/18 Şubat 1640.

Budun'a kalktuğumuzda Edrene Kapusu'nda Behram Paşa Bağçesi'ne kondukda iki kise elli beşer bin akçelik kethüdâbeg ma'rifetiyle Ali Çavuş yediyle Osman'a gönderildi, kethüdâbeg defter ile harc eylemiş, fi 25 Şevval sene 1049/18 Şubat 1640.

Bayrampaşa Bakçesi'nde sâhib-i devlet kondukda Bosnevî ...Çelebi'ye in'âm, nakdiye akçe 20.000, kutnî donluk adet 2, dülbend adet 2, fi 29 Şevvâl sene 1049/22 Şubat 1640.

Küçükçekmece'de sâhib-i devlet hazretlerine tedâvisiyle(?) harc olunmuştur, Hasan ile gönderildi, elli guruş, kise 1, fî 2 Zilkade sene 1049/24 Şubat 1640.

[vr. 15b]

Defter budur ki sâhib-i devlet hazretlerine göçlerde ba'zı kimesnelerden gelen hediyedir ve hediyelerden ba'zı kimesnelere in'âm eyledüğü beyân eder.

Davudpaşa'da küçük sultân hazretlerine sâhib-i devlet in'âm eyledüğü: Vezîria'zaman gelen dibâ-i Efrengi donluk adet 3, telli katife donluk adet 3

Yeniçeri ağasından, Mustafa Ağa'dan, gelen atlas donluk adet 2, fî 6 Cemâziyelâhir sene 1049/4 Ekim 1639.

Diyarbakır'de Vezîria'zam Mustafa Paşa'dan gelen hediyeye, guruş kise 6, akçe 3.000, Kilerci-başı Mehmed Ağa, Tersâne'de teslim olunmuştur. Sabun için sâhib-i devlet vakf eylemiştir, fî 23 Cemâziyelâhir sene 1049/21 Ekim 1639.

Mevlevî Şeyhi Âdem Çelebi'ye in'âm-ı sâhib-i devlet, Şam defterdarı Yakub Efendi'den gelen Şam kutnî donluk adet 3, fî 13 Şabân sene 1049/9 Aralık 1639.

Üsküdarî Ahmed Efendi'ye sâhib-i devlet yıllık gönderdikde hazinedâr ağa bizden dibâ aldı, sâir çuka ve kumaş hazinedâr ağa sarâyında gönderilmiştir, be dest-i Mehmed Ağa, donluk adet 1, fî 3 Ramazân sene 1049/28 Aralık 1639.

Nakkaş Kadı'ya in'âm-ı sâhib-i devlet, Şam defterdarından gelen kutnî donluk adet 1, fî 3 Ramazân sene 1049/28 Aralık 1639.

Tersâne'de emin odasında Nakkaş Kadı, tularlar getürdü ve bir cüz Kelâm-ı şerif'den nakş eylemiş idi, in'âm-ı sâhib-i devlet, 29 Ramazân sene 1049/23 Ocak 1640.

Sâhib-i devlet Tersâne'de harreme pişkeş gönderdikde, sâyve çukarı beyân eder, Mehmed Efendi'nin defterinde işâret olunmuştur ne kadar verilmiştir, fî 28 Ramazân sene 1049/22 Ocak 1639: Kaya Sultân (2), Haseki Sultân (2), Diğer Haseki Sultân (2), Kethüdâ Kadın (1), Vâlîde Sultân.

Sâhib-i devlet bize panzehirleri teslim eyledüğü beyân eder, fî 20 Rebîülevvel sene 1049/21 Temmuz 1639.

İki dâne panzehir altun içinde bazubend, adet 2, fî 20 Rebîülevvel sene 1049/21 Temmuz 1639.

Def'a Üsküdar göçünde sâhib-i devlet bize teslim eyledi iki dâne panzehir küçük sâde adet 2, fî 18 Receb sene 1049/14 Kasım 1639.

Üsküdar göçünde Gümrük Emîni Ali Ağa getürdükde, Moralı yediyle, panzehir pâre adet 4, fî 19 Receb sene 1049. Üsküdar göçünde **sa'âdetlü hünkâr hasta olduğu zamân sâhib-i devlet hünkâra verdi, panzehir pâre adet 1, fî 20 Receb sene 1049/16 Kasım 1639.**

Def'a Tersâne'de sâhib-i devlet bize teslim eyledi, panzehir pâre 5, fî 30 Receb sene 1049/26 Kasım 1639.

Def'a sâhib-i devlet gümrük emîninin odasında bize teslim eyledi, panzehir dâne 1, Moralı getürmüş idi, fî 29 Şabân sene 1049/25 Aralık 1639.

Def'a Tersâne'de sâhib-i devlet bize teslim eyledi, iki dâne panzehir, tecrübe olunmuş idi, ikisi, adet 2, fî 2 Ramazân sene 1049/27 Aralık 1639.

Bizde olan anberdir ki sâhib-i devlet kiseden çıkarup harc ederiz, ba'zı şerbete ve ba'zı yiyecege verilen beyân eder.

Tersâne emîni odasında İsa Efendi hünkâr için ve sâhib-i devlet için karbuz ma'cûnu bîşirdi, dirhem anber 20.

Def'a Tersâne'de İsa Efendi ile Kici Mehmed hünkâr için ma'cûnlar ve şerbetler bîşirdiler:

Anber dirhem 12,

Acem razvan(?) dirhem 5.

Acem razvan(?) def'a sarây'da Ramazân-ı şerif'de hünkâr münciye bîşirdiler, dirhem 10. An ma'rifet-i kethüdâbeg iki def'a münciye verilmiştir.

Hasan Çelebi'ye çay için üç def'a anber verilmiştir.

Kahveci Hüseyin'e çay için iki def'a verilmiştir.

Filibede bir şeyhe pâre anber adet 1.

Sofya'da kadı efendiye in'âm-ı sâhib-i devlet anber top 1.

Sofya'da in'âm-ı sâhib-i devlet müftü efendiye anber pâre 1

Def'a Acem razvan(?) şerbet için anber pâre 1.

Yahıda gümrük emîninin odasında sâhib-i devlet, sa'âdetlü hünkâra getürdü iki dâne panzehir, fî 29 Şabân sene 1049/25 Aralık 1639.

Hızır İlyas Efendi (1801-1864)

TALİP MERT
Emekli Öğretim Üyesi

İlyas Efendi'nin Ailesi

Hızır İlyas Efendi'nin babası Mehmed Emin Şükûhî Efendi Bâbîâli'nin kalem efendilerindendir. Daha yakın bir ifadeyle Sadaret Kethudalığı (İçişleri Bakanlığı) kâtiplerindendir. Şükûhî Efendi'nin devlet hizmetine ne zaman başladığı henüz bilinmiyor. Şükûhî Efendi ile ilgili ele geçen bundan başka dört arşiv belgesi vardır. Mustafa Şukuhi Efendi ile ilgili belgelerden ilki 25 Haziran 1785 tarihlidir. Bu belge kısaca "...Şukuhi Efendi'ye günde bir torba buz verilmesi için masraf-ı padişahi katibine emir verilmesi..." şeklindedir¹.

İkinci bir kayıta; Şükûhî Efendi'nin Amasya Sancağı-Argoma nahiyesinin İlarlan köyünde 9.700 akçelik bir tımara sahip olduğu yazılıdır. Bu tımara sahip iken vâris bırakmadan ölen Ali isimli bir kişiden mahlul olan bu tımar 04 Şubat 1786'da Sadrazam [Koca] Yusuf Paşa hizmetinde bulunan Mehmed Şükûhî'ye tevcih edilmiştir².

Üçüncü bir belgeye göre de Mehmed Emin Şükûhî Efendi Menteşe (Muğla) Sancağı Milas kazasının Beçin Nahiyesine bağlı Gereme-i Büzürg karyesinde 18.600 akçelik bir başka tımara daha sahipmiş. O tarihte görevden ayrılmış olan Yusuf Paşa'nın bir iltimasıyla Şükûhî Efendi'nin bu tımarına bir şerh verilmiş. 07 Eylül 1789³.

1 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Cevdet Tasnifi Dahiliye Evrakı (=C.DH), C. DH. 27 / 1337.

2 BOA, C. Tımar Tasnifi (TZ), 72 / 3562.

3 AE. SABH. I. 114 / 7706.

Üsküdar,
19. yüzyıl

Dördüncü belge ise Şükûhî Efendi'ye verilen bir ihsanla ilgilidir. Bu belgede Onun “Uzun müddetten beri Sadaret kethüdalığı kalemünde mühürdar yamaklığında ve umur-ı mühimme zabt ve tahriri hizmetinde bulunduğundan bahisle bir mikdar atıye tayini istidasına mukabil almakta olduğu elli kuruş mevkuf ikramiye üzerine 450 kuruş zam yapılarak yıllık ikramiyesi 500 kuruşa çıkarılmıştır. 15 Ağustos 1790⁴.

Şükûhî Efendi'nin Ailesi

24 Haziran 1798 (10.M.1213) tarihli bir mahkeme kaydına göre Mehmed Emin Efendi devrin meşhur ulemasından Rumeli Kadıaskeri ve Hekimbaşı el-Hac Hayrullah Efendi'nin kızı Nefise Hanım ile evlidir. Fakat Nefise Hanım 29 Eylül 1795 (15.Ra.1210) tarihine yakın bir zamanda vefat etmiş ve en büyüğü dokuz yaşında olan Abdülhak (1786-1854) ile Hatice ve Fatma isiminde üç küçük çocuğu öksüz kalmıştır. Bu belgede Mehmed Emin Şükûhi Efendi'nin baba isminin el-Hac İsmail olduğu kaydı da vardır. Bu belgede yaşı büyük olduğu için en büyük ağabey Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi (1774-1834)'nin adı geçmemektedir. Bu tarihte Hızır İlyas Efendi ise henüz doğmamıştır. Dolayısıyla İlyas Efendi'nin iki ağabey ve iki ablasıyla aynı anneden doğmadıkları ve üvey kardeş oldukları ortaya çıkıyor. Ve mevcut kayıtlarda İlyas Efendi'nin anne adı yoktur.

Hızır İlyas Efendi'nin ağabeyi Abdülhak Molla ile ablalarına anneleri Nefise Hanım'dan 32.000 kuruş nakit miras kalmıştır. Bu para o zamanın şartlarına göre epeyce büyük bir paradır. ⁵ Zaman zaman istekte bulunanlara vasileri ve babaları Şükûhi Efendi vasıtasıyla bu paradan borç da verilmiştir. Bu borç alanlardan birisi de Boğdan kapı kethüdası Loğofet'in büyük kızı Kadenko'dur. Kadenko'ya vasileri Mehmed Emin Şükûhî Efendi eliyle ve bir takım kıymetli mücevherlerin rehini mukabili 13.000 kuruş borç vermişler, Kadenko da borcunu vaktinde ödemiştir⁶.

4 C. DH. 241 / 12003.

5 Kısım-i Askeriye Mahkemesi defter 701, s. 31 b (701 / 31 b)

6 Kısım 713 / 86 14.05.1799 (09.Z.1213).

Hızır İlyas Efendi veya İlyas Ağa

Hızır İlyas Efendi'nin doğum tarihi 1801 yılı kabul edilir. Bunun için de Enderûn'a giriş tarihi ve o günkü yaşı esas alınmıştır. Prensip olarak bu tarih doğrudur ve bu tarihi te'yid eden 1857 tarihli nüfus defterinde de şöyle bir kayıt vardır:

“Rum Mehmed Paşa Mahallesi 5 numaralı hanede sakin Seretıbbıba / Hekimbaşı biraderi uzunca boylu kısa sakallı İlyas Efendi (45) yaşında.” İlyas Efendi'nin saray hayatı ve faaliyetleri göz önüne alındığında 45 rakamının 55 olması gerektiği ortadadır. O zaman 1802 tarihi ortaya çıkıyor ki bu durumda İlyas Efendi'nin doğum tarihi 1801 veya 1802'dir⁷. Burada şu hususu belirtmekte fayda vardır. Arşiv belgeleri her ne kadar doğruları net olarak ortaya koysa da zaman zaman böyle kalem hataları da yok değildir.

Hızır İlyas Efendi “Hâfız İlyas veya Çuhadar İlyas Ağa” adlarıyla da bilinir. Vak'a-nüvis Ahmed Lutfi Efendi ise ondan Saraylı İlyas Efendi şeklinde söz eder (*Târih*, IX, 38).

Ağabeyi Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi vasıtasıyla Enderûn'a giren Hızır İlyas Efendi on dokuz yıl sarayda kaldı, iyi bir eğitim gördü ve çeşitli görevler yaptı. Bu arada sesinin güzel olması sebebiyle padişahın takdirini de kazandı ve Hazine Odası ağaları arasına girdi. 1824'te çuhadar, ardından çakırsalanlık görevlerinde bulunduktan sonra yine ağabeylerinin yardımlarıyla çerağ edilerek saraydan ayrıldı. Kendi ifadesine göre burada bulunduğu süre içinde hiç kimseden kötü söz işitmemiş, ancak bağlı olduğu efendilerinden de hiçbir yardım görmemiştir. Çerağ edilmeyi sabırla beklemiş, nihayet Keklik Mehmed Efendi'nin ölümüyle boşalan bir kâtiplik görevine tâlip olarak saraydan çıkma arzusu ağabeyleri Behcet Efendi ve Abdülhak Molla vasıtasıyla padişaha iletilince gerekli izin alınarak Hızır İlyas Efendi 15 Şubat 1831 (03.N.1246)'de teravihten sonra çerağ müjdesini almış... Sahur vakti de hazine kethüdasından ruhsat tahsil ettikten sonra seher vakti ağabeyi Mustafa Behcet Efendi'nin konağına gitmek üzere saraydan ayrılmıştır⁸.

Kâtiplik göreviyle saraydan çıktıktan sonra ilmiye mesleğine giren İlyas Efendi 1840'ta ilmiye rütbelerinden devriye mevleviyeti, Temmuz 1845'te mahreç mevleviyeti pâyelerini aldı ve [24 Haziran 1845'te] Sofya kadısı oldu.

7 NFS. d (nüfus defteri) 180 / 2.

8 Feridun Emecen, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, XVII, s. 417.

Boğaziçi,
Preziosi

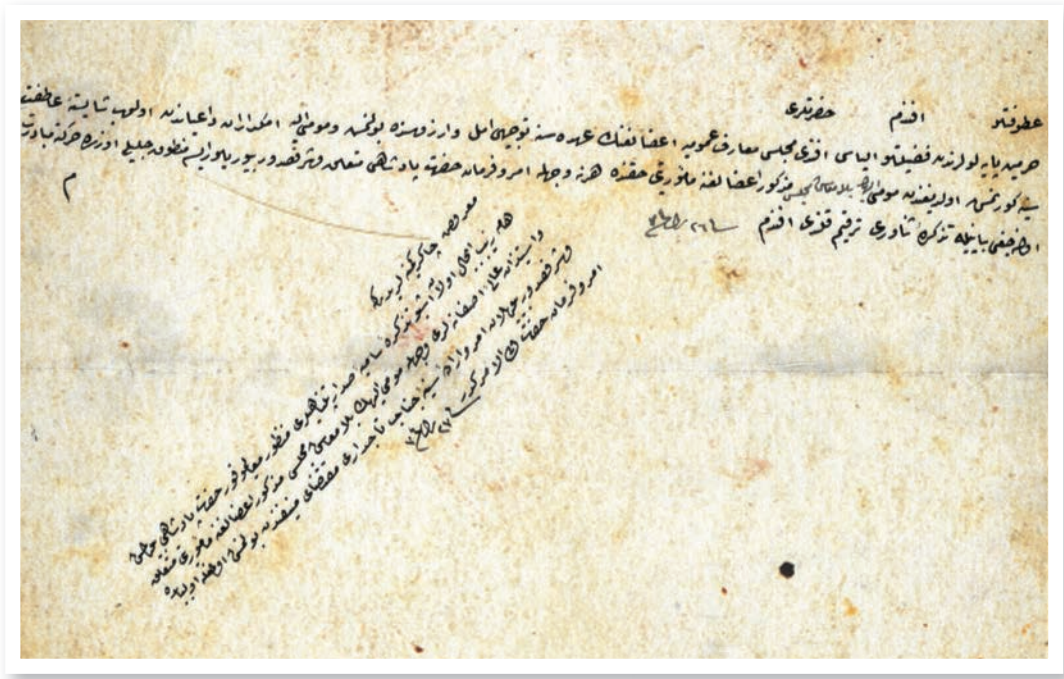
1845'te Sofya Kadısı olan İlyas Efendi'nin 24 Haziran 1846'da görev süresi dolacaktır. Bu sürenin üç ay uzatılması talebiyle devrin Şeyhülislamı Mustafa Âsım Efendi Sadarete 16 Şubat 1846 tarihli bir teklif sunmuştur. Bu teklif Sadaretçe de tasdik edilerek İlyas Efendi'nin görevi süresi üç ay daha uzatılmıştır⁹.

29 Eylül 1847 tarihinde Sultan Abdülmecid'in oğulları ve müstakbel Osmanlı Pa-dışahları V. Murat, II. Abdülhamid ve Sultan Reşad sünnet ettirilmişti. Osmanlı saray geleneğine göre bu düğünlerde isteyen herkes çocuğunu sünnet ettirebili-yordu. Nitekim bu sünnet merasiminde de şehzadelerle beraber 7948 çocuk sün-net edilmiştir¹⁰. Bu düğün sırasında pek çok meslek erbabına saraydan ziyafetler ve hediyeler verilmiştir. Bu düğüne ilmiye mensubu olarak iştirak eden ulema-dan birisi de İlyas Efendi'dir¹¹.

9 C. ADL. 83 / 5033.

10 MB. 58 / 65-3.

11 A. TŞF. 286 / 35.

İlyas
Efendi'nin
Meclis-i
Maarif
Azalığı'na
atanması,
İ.DH 389-
25754

Hızır İlyas Efendi 17 Ocak 1849 (21.S.1265) tarihinde elindeki “mansıp tezkiresi ve müraselesini arz ederek Sadarettten terfi-i rütbe” talebinde bulunmuştur. Bu talebi Sadaret de Rumeli Kadıaskerliğine yazarak “... Efendi terfie lâıyk olduğundan rütbesinin terfiine himmet buyrulmasını” talep etmiştir¹².

Mevcut arşiv bilgilerine göre Üsküdar sâkinlerinden olan Hızır İlyas Efendi 24 Mayıs 1850'de “... Gülfemhatun Mahallesinde Hüdayi evkafından tahtani ve fevkani üç oda, bir matbah, bir su kuyusu ve bir miktar bahçeyi müştemil bir evi 6000 kuruşa satın almıştır¹³.

Mekke pâyelilerinden Seretıbâ-yı hazret-i şeriyari esbak Abdülhak Molla'nın biraderi İlyas Efendi'ye bir kıt'a “Mekke-i Mükerreme pâyesi” nişan verilmiştir¹⁴.

İlyas Efendi'ye daha sonra ilmiye rütbelerinden Bilâd-i Hamse ve Eylül 1850'de (Za.1266) ise Mekke kadılığı pâyeleri verildi. Ertesi yıl da yeni teşkil edilen Encümen-i Dâniş'in aslı üyeliğine seçildi.

12 A. MKT. 169 / 40.

13 Rumeli Sadareti (Kadıaskerliği) sicili 513 / 78.

14 BEO, Sadaret 369 / 185, MB. 18 / 97 06 Ağustos 1851 [08.L.1267].

1857’de Hızır İlyas Efendi Sadaret’e bir dilekçe vererek kendisinin Meclis-i Maarif-i Umumiye azalığına seçilmesini talep etmiştir. İlyas Efendi’nin bu arzusu yerinde bulunarak İlyas Efendi için “... Devletin emekdar duacılarından olup bu göreve layık görünmüş olduğundan maaşsız olarak bu azalığa tayinini...” saraydan talep etmiştir. Abdülmecid Han da bu teklifi uygun bulduğundan 15 Kasım 1857’de İlyas Efendi’nin bu azalığa tayini için irade vermiştir. Bu günlerde İlyas Efendi Haremeyn Payesini hâiz ulemâdandı¹⁵.

İlyas Efendi Aralık 1857’de (Rebûlâhir 1274) İstanbul kadılığı pâyesini almaya hak kazandı ve Hassa Ordusu müftüsü oldu. 20 Haziran 1864’de (15 Muharrem 1281) vefat ederek Üsküdar Doğancılar’da Nasûhî Tekkesi hazîresine defnedildi.

Letâif-i Enderûn’un Yayınlanması

Bu konuda epeyce yazışmalar olmuştur. Bu yazışmaların ilki 25 Mart 1858 tarihlidir. Bu tarihten bir müddet önce İlyas Efendi kitabını bastırmak arzusuyla Maarif’e sunmuş. Maarif Komisyonu eseri inceleyerek beğenmiş ve şöyle bir de takdim ve takdir yazısı kaleme almıştır:

“İstanbul pâyelilerinden ve Meclis-i Maarif-i Umumiye azasından İlyas Efendi... Sultan Mahmud Han-ı Sâni’nin saltanat günlerinde Enderûn’un 19 senelik vakalarını hâvi kaleme alarak bu kerre bitirdiği Vakaayi-i Letâif-i Enderûniye adlı bir cilt nefis tarihini göstermiş ve bunun padişaha takdim edildikten sonra basılmasına ruhsat verilmesini istemiştir. Bu kitap mütalaa olunduktan... Hayli senelerden beri emek sarf eyleyerek böyle bir güzel eser meydana koyduğundan bu kitabın masraf ve gelirleri kendisine ait olmak üzere bu eserin bastırılması [komisyonumuzca] uygun bulunmuş, baskıdan sonra da İlyas Efendi’nin münasip bir miktar maaşla taltif buyrulması bizlerce münasip görülmüştür. Mühürler:

Şerif Mehmed Tahir	Hüsâm Efendi [toplantıda] bulunamadı	es-Seyyid Mehmed İmadüddin	es-Seyyid Mustafa Vehbi
Cevdet Efendi [toplantıda] bulunamadı	Şinasi	Ali Sırrı	Abdülkerim

15 İ. DH. 389 / 25754, A. MKT. MHM. 120 / 52, A. DVN. MHM. 24 / 28.

Mihrimah
Sultan
Camii, İBB
Atatürk
Kıtaplığı

Bu tarihten dört gün sonra Maarif Nazırı Sami Paşa durumu Sadaret'e sunmuş ve bu eser hakkındaki müspet düşüncelerini de yazısına eklemiştir. Sami Paşa'nın arzını inceleyen Sadrazam Âli Paşa kitabın basılmasına onay verirken maaş bağlanmasına itiraz etmiştir. Sadaret'in bu konudaki görüşü ve saraya sunduğu arz şöyledir:

“[İlyas Efendi'nin] taltifi için bir miktar maaş bağlanması beyan olunmuş ise de şu aralık bu iltimasın yerine getirilmesi için hazinenin durumu müsait değildir. İlerde münhal vuku' bulursa icabına bakılacaktır.” 11 Ekim 1858 tarihinde Sultan Abdülmecid Han Sadrazam Âli Paşa'nın istediği gibi bir irade çıkarmıştır¹⁶.

30 Ekim 1858 tarihli bir başka belge ile de Hızır İlyas Efendi'ye maaş bağlanamayacağı hususu Maarif Nezaretine ayrıca bildirilmiştir¹⁷. 11 Kasım 1858'de *Letâif-i Enderûn* Padişah Abdülmecid'e sunulmuş ve padişahın kitabı takdir etmiş ve basılması için de irade vermiştir¹⁸.

Letâif-i Enderûn'un baskısının bitmesi ancak bir sene sonra mümkün olabilmiştir. Baskı bitince bu sefer de matbu kitap padişaha sunulmuş ve saraya gönderilen kitaplar padişahça beğenilerek sarayda alıkonulmuştur¹⁹.

Kitap piyasaya çıktıktan sonra Hızır İlyas Efendi'nin henüz ödeyemediği 30.700 kuruş kâğıt ve baskı masraflarından doğan borcundan dolayı Tabhane Müdürü Mehmed Lebib Efendi tarafından 29 Nisan 1860 (07.L.1276) tarihli bir yazıyla İlyas Efendi şikâyet edilmiştir. Lebib Efendi bu şikâyetinde Tabhane “... İçinde bulunduğu mali sıkıntı sebebiyle bu tür alacakları tahsile mecburdur. Hiç olmazsa peşin olarak 10.000 kuruş verilsin ve geri kalanı da ayda 2'şer bin kuruş taksitle ödensin...” diye bir de yol göstermiştir.

03 Mayıs 1860'da Tabhane-i Âmire Müdürlüğünce Meşihat'e bir yazı yazılarak bu paranın tahsili için Meşihat'tan yardım talep edilmiştir²⁰. Bu şikâyet üzerine İlyas Efendi Meşihat'a davet edilerek bu gecikmenin sebebi kendisinden sorulmuş. Buna cevap olarak İlyas Efendi yazılı bir beyanda bulunmuş ve bu beyan Sadaret'e iletilmiştir. Hâfız İlyas Efendi savunmasında “Tabhane memurları tarafından aldatıldığını” söylemiştir. Ama bu aldatmanın mahiyeti hakkında arşivden

16 İ. DH. 415 / 27463

17 A. MKT. MHM. 144 / 27, A. AMD. 90 / 15.

18 A. MKT. MHM. 145 / 80.

19 İ. DH. 446 / 29477 02 Kasım 1859 (05.R.1276).

20 A. MKT. NZD. 311 / 29 (11.L.1276).

her hangi bir belge çıkmadığından ne olduğu tam olarak bilinmiyor. Meşihat ise bu tip şeyleri senede bağlamak lazım gelirken senet bile yapılmamış olduğunu belirterek durumu 13 Haziran 1860'ta Meclis-i Maarif'e havale etmiştir²¹.

Letâif-i Enderûn isim ve mahiyeti itibarıyla çok latif bir eser olmakla beraber baskı sonrası çok ciddi sıkıntılara muhatap olmuştur. Bu arada İlyas Efendi 30.700 kuruş borcunun 15.700 kuruşluk kısmını ödemiş ise de geri kalan 15.000 kuruş borca bedel kitapların tanesi 30'ar kuruştan Tabhane-i Âmir'e satın alınarak bu mesele böylece kapatılmıştır. 18 Ağustos 1861 (11.S.1278)²². Hızır İlyas Efendi'nin maruz kaldığı bu talihsizlik üzerine birkaç tane iyi misal yazmak mecburi bir görev oldu. Bu örnekler gözönüne alınınca İlyas Efendi'nin maruz kaldığı ilgisizlik ister istemez insanı düşünceye sevk ediyor.

Nevres Paşa'ya Beşiktaş'ta ihsan buyurulan konağın 250.000 kr. muaccesinin verilmesi 31 Mart 1866 (14.Za.1282)²³. Âli Paşa'ya ihsan buyurulan tasvir-i hümayunun masrafı olan 299.913 kuruşun Hazine-i Hassa'dan ödenmesi 27 Haziran 1865 (04.S.1282)²⁴. Tıbbiye muallimlerinden Kolağası Dr. Hüseyin Efendi'nin Türkçe'ye tercüme ettiği "Fenn-i Saydalânî" adlı kitaptan dolayı 75 altın ihsan-ı şahane verilmesi ve telif hakkının da onun uhdesinde kalması 26 Kasım 1870 (03.N.1287)²⁵. Tıbbiye muallimlerinden Dr. İzzet Bey'in Türkçe'ye tercüme

Letâif-i
Vekâyi'-i
Enderûniyye

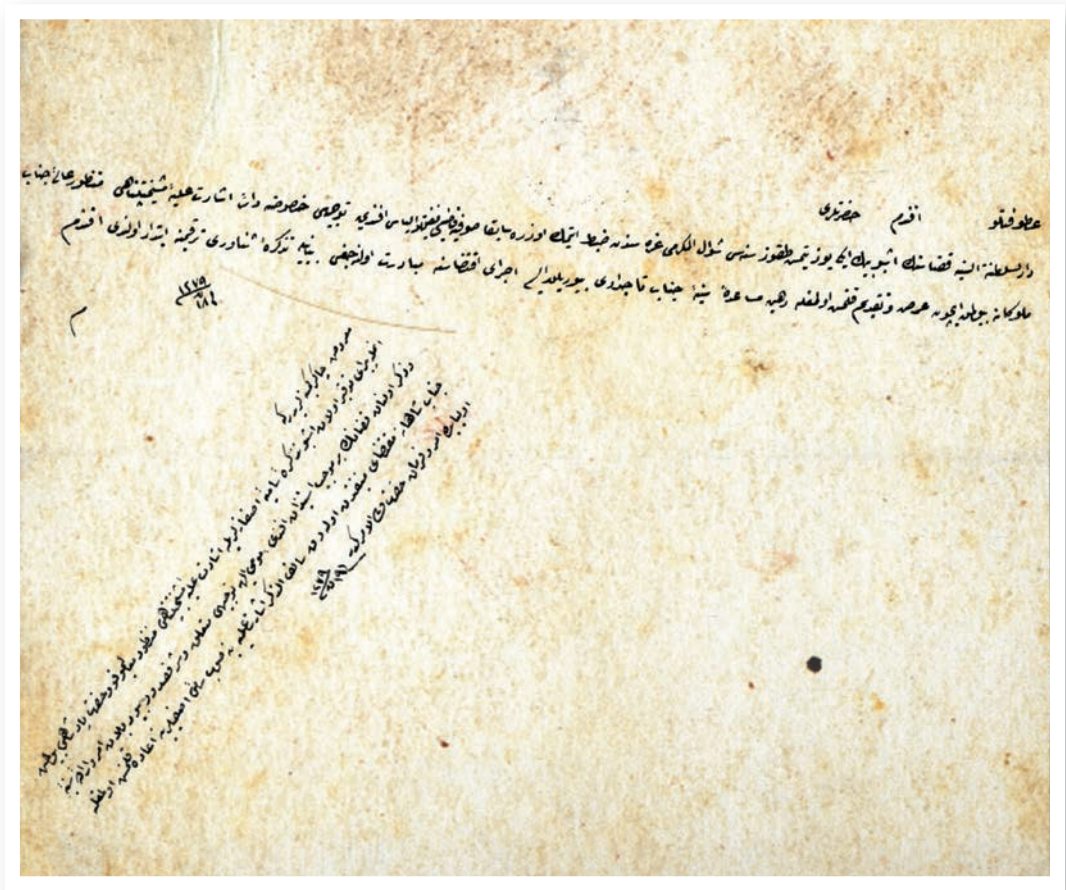
21 A. MKT. NZD. 314 / 107, A. MKT. NZD. 316 / 97.

22 A. MKT. NZD. 363 / 2

23 MB 110 / 1.

24 MB 107 / 6.

25 MB 132 / 129.

Sofya eski
kadısı İlyas
Efendi'ye
İstanbul
kazasının
tevcihi, İ.DH
1291-101567

ettiği kimya kitabının bir cildini takdim ettiğinden kendisinin 150 altınla taltifi 01.11.1870 (08.Ş.1287)²⁶. Mevlevi Hacı Hasan Dede'nin yazıp bastırduğu ve huzura sunduğu "İzharu'l-hak" adlı eserinden dolayı 7500 kr. ihsanla taltifi 17.01.1871 (26.L.1287)²⁷. İlm-i nebâtata dair bir eseri tercüme eden Bn. Ali Efendi'ye 200 altın ihsan ve IV. rütbeden mecidi nişanı 07.05.1876 (13.R.1293)²⁸.

Letâif-i Vakaayi'-i Enderûniye'nin bu çok zor ve sıkıcı yayınıyla ilgili yazışmalar devam ederken bir ara İlyas Efendi'nin Hassa Ordusu Meclis Müftülüğüne tayini gündeme gelmiştir. Bu konudaki yazışma 11.07.1860 (21.Z.1276) tarihinde olmuş

26 MB 132 / 53.

27 MB 133 / 40.

28 MB 169 / 78.

ve hemencecik de bu tayin işi gerçekleşmiştir²⁹. Yalnız bu zatın muhtemelen Hızır İlyas Efendi olmadığı, bir isim benzerliği olduğu onun İstanbul Kadılığı'na tayini ile ilgili yazışmalardan anlaşılmaktadır.

İlyas Efendi'nin İstanbul Kadılığına Atanması

Hızır İlyas Efendi'nin İstanbul Kadılığı görevine tayini için Sadaret'le saray arasında yapılan yazışmalar şöyledir:

“Atufetlu efendim hazretleri!

Dâru's-saltanat-ı seniye kazasının işbu 1279 senesi Şevval'i guresinden (21 Mart 1863) zabt etmek üzere sâbıkan Sofya Kadısı İlyas Efendi'ye tevcihi hususuna işaret-i... Meşihat-penâhi manzur-i... Mülûkâne buyrulmak için arz ve takdim kılınmış olmakla... Müsaade-i seniyye buyrulması hâlinde icabı icra kılınacaktır. 08 Mart 1863 (18.N.1279).

Ertesi gün Sultan Abdülaziz bu tayini onaylamış ve atama işi de kesinleşmiştir³⁰.

İlyas Efendi'nin bu görevi normal şartlarda bir senedir. Görev süresinin uzatılıp uzatılmadığı hakkında başkaca bir bilgi yoktur. Bu görevde bulunduğu günlerde ne gibi icraatları olmuştur? Bu konuda da bilinen bir şey yoktur. Ancak Hızır Efendi bu görevi sırasında Ramazan'ın başlangıç gününü tespit bâbında Cerrah Paşa Cami-i Şerifi şerefesinden yapılan bir gözetlemeyi o günkü adıyla “rü'yet-i hilali” tespitle zapta geçirmiş ve saraya arz etmiştir. 08 Şubat 1864 (30.Ş.1280)³¹.

Hızır İlyas Efendi'nin vefatında eşi Ayşe Hanım'a 13 Ocak 1866'da 212 kuruş maaş bağlanmıştır³². Ayşe Hanım'ın bu maaşı daha sonra dört kuruş indirilerek 208 kuruşa düşürülmüştür³³.

Hızır İlyas Efendi'nin üç kızı hakkında arşivlerde bilgi bulunmaktadır. Bunlardan başka çocuklarının olup olmadığı ise henüz bilinmemektedir. İlyas Efendi'nin kızları: Ayşe Sıdika, Emine Vesile ve Fatma Nâzime hanımlardır³⁴.

29 A. MKT. NZD. 317 / 65, A. DVN. 153 / 78.

30 İ. DH. 1291 / 101567.

31 MB. 100 / 94.

32 MAD. 9395 / 289.

33 MAD. 9372 / 214

34 Üsküdar Mahkemesi 678 / 77, 713 / 84, 714 / 55.

***Letâif-i Enderûn*'un Tarihi Kaynak Olarak Değeri**

İlyas Efendi'nin bir yazar olarak bilinen tek eseri daha ziyade *Letâif-i Enderûn* adıyla yazdığı bu kitaptır. Eserin önsözünde müellif, II. Mahmud döneminde Enderûn'a kabul edildiği tarihten itibaren on dokuz yıl boyunca meydana gelen olayları, sarayla ilgili tevcîhatı, teşrifatı kronolojik sırayla kaleme aldığını ve bunda sadece minnet borcunu bir ölçüde ödeme amacının ağır bastığını belirtir. Eserinin ismini *Vekaayı-i Letâif-i Enderûniyye* şeklinde kaydeden İlyas Efendi, şahidi olduğu olaylara dair tuttuğu notlarını çerağ edilene kadar temize çekemediğini, daha sonra Abdülmecid'in tahta çıkması ile (1839) sağlanan güvenli ve adaletli ortamdan faydalanıp etrafının da teşviki sonucu notlarını topladığını ve eserinde sade bir üslûp kullandığını yazar. Yer yer hâtırat ve vekâyi'nâme hüviyeti taşıyan bu eserde ilk kaydedilen olay, 1227'de (1812) Derviş İsmâil Efendi ile Hânende Ârif Efendi'ye verilen musâhiplik unvanına dair kayıttır.

Hızır İlyas Efendi'nin verdiği bu bilginin ışığında İsmail Dede Efendi'ye musahiblik unvanının verilişi arşiv kayıtlarına göre 14 Ekim 1812 (07.L.1227)'de vâki' olmuştur. Bu tarihli teşrifat defterine şu kayıt düşülmüştür: "İki nefer musahiban-ı hazret-i şehriyarilik [için] ilbas olunan kubur sincap kürk 2 sevb"³⁵. Daha sonra kitapta Farsça başlıklar altında Enderûn içinde cereyan eden olaylara geçilir. Burada özellikle pek bilinmeyen veya az bilinen Enderûn hayatı, orada oynanan oyunlar, tertip edilen eğlenceler, padişahın biniş merasimleri, vefatlar, şehzade ve hanım sultanların doğumu, ağaların ve saray görevlilerinin birbiriyle olan münasebetleri, çerağ edilenler, tevcîhat ve aziller, bayram, ramazan merasim ve eğlenceleri, saz ve söz âlemleri, yangınlar başlıca konuları oluşturur. Bu arada meydana gelen siyasî olaylara ve İstanbul'daki karışık ortama da yer yer temas edilir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı saray çevresinin görüş açısıyla anlatılırsa da Navarin Vak'ası (1827) ve Mısır meselesi gibi önemli siyasî olaylar eserde hiç yer almaz. Müellif, genellikle kendisinin şahit olduğu veya bizzat içinde bulunduğu hadiseleri geniş olarak anlatır. İlyas Efendi ayrıca eserinde kardeşleri hakkında da yer yer bilgiler verir, onların tayinlerine sevinir, azillerine üzülür, düşmanlarını da ailesinin hasmı olarak nitelendirir.

35 BEO Sadaret (Teşrifat) Defterleri 358 / 98.

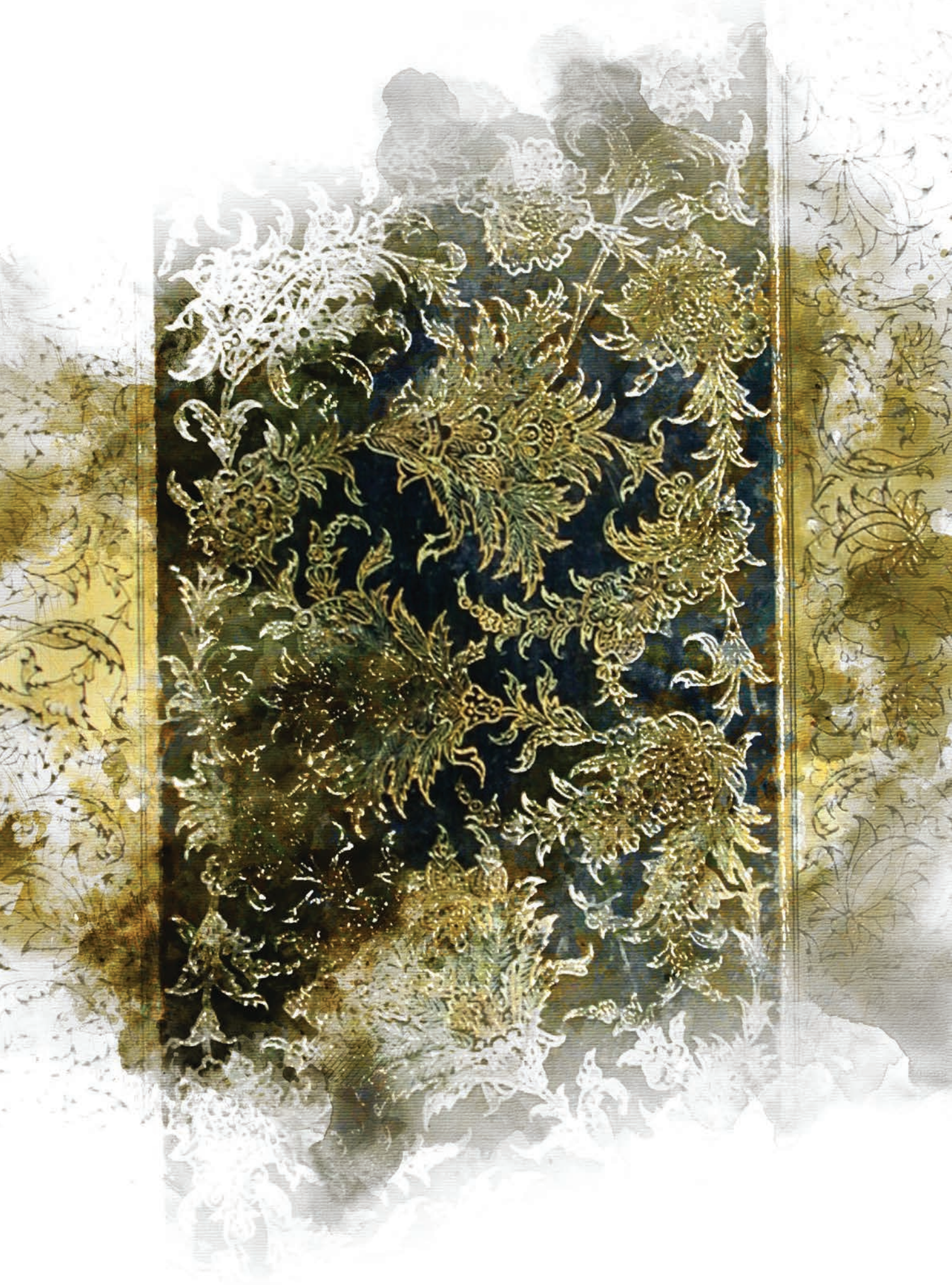
Sonuç

II. Mahmud devrinin on dokuz senesinin en değerli kaynak eseri olan *Vekaayi-i Letâif-i Enderûniyye* Osmanlı nesrinin gerçek şaheserlerindedir. Adeta bir sec'î hazinesidir. Bu özellikler ise İlyas Efendi'nin Enderûn'da aldığı eğitimin ne kadar sağlam ve üst seviyede olduğunun net bir göstergesidir. Keşke bu tür eserler her yüz senede bir yazılısaydı. Bu kıymetli eser hakkında yakın zamanlarda üç çalışma yapılmıştır. İlk çalışma 1987'de yapılmıştır. Bu çalışmada *Letâif-i Enderûn* yeni harflere ve yeni dile aktarılmış ise de bu yayının ilmi bir değeri yoktur. Çok dikkatsiz ve özensiz bir yayındır. Ve eserin tamamını da kaplamaz. Hemen hemen musikiye dair kısımların naklinden ibarettir. Bunun dışında *Letâif-i Enderûn'un* Dr. Ramazan Balcı ile Doç. Dr. Ali Şükrü Çoruk tarafından da birer baskısı yapılmıştır. Ramazan Balcı'nın yayını sadeleştirme şeklindedir. Bu eserde her hangi bir tahrifat yoktur. Ama İlyas Efendi'nin o şeker mi şeker dili günümüz Türkçesine ne kadar aktarılabilir? Bu zor sorunun her halde net bir cevabı olmaz³⁶. Çoruk ise eseri kendi asıl tatlı ve zarif diliyle Latinize etmiş, sadece Farsça olan konu başlıklarını günümüz Türkçesine aktarmıştır. Bu hâliyle de başarılı ve güvenilir bir yayındır³⁷.

Bu araştırmanın konusu her ne kadar Hızır İlyas Efendi ve değerli eseri *Letâif-i Enderûn* ise de bu kitabın bir benzeri de Tayyar-zade Atâ Bey'in *Tarih-i Enderun* adlı eseridir. Bu eser ilk defa 1297 / 1880'de basılmıştır. Son zamanlarda bu kitap Prof. Dr. Mehmet Arlan tarafından Latin harflerine aktarılarak Kitabevi tarafından 2010'da yayınlanmıştır.

36 Ramazan Balcı, *Enderûnlu Hafız İlyas Ağa'nın Hatıraları Saray Günlüğüm*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2012.

37 Hâfız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

Müzehhibleri Üsküdarlı Üç Yazma Eser ve Tezhibi

DR. ÖĞR. ÜYESİ EBRÜ KARAHAN DALBAŞ
Uludağ Üniversitesi

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın başlarından itibaren görülen “Batılılaşma” hareketleri Sultan III. Selim Dönemi'nde (1789-1807) daha bilinçli ve sistemli bir şekilde yürütülmüş ve bu hareketin izleri askerî, siyâsî, sosyal alanda olduğu kadar kültür ve sanat alanında da kendini göstermiştir. Gerek Batılılaşma hareketleri gerekse Batılıların çeşitli nedenlerle Türkiye ile ilgilenip özellikle İstanbul'da türlü faaliyetlerde bulunmaları sonucunda Türkiye'deki sanat hayatı Batı'nın etkisi altına girmiştir¹.

Sultan III. Selim döneminde Batılılara eskisinden daha fazla değer veren bir görüş hâkim olmaya başlamış, bunun sonucunda zevk ve anlayışlarda olağan dışı gelişmeler görülmüştür. İstanbul'da özellikle Fransız modası, Sultan III. Selim'in yakınlarında tesirini göstermiş ve bu etkileşim daha sonraki yıllardaki gelişmelerin temeli olmuştur².

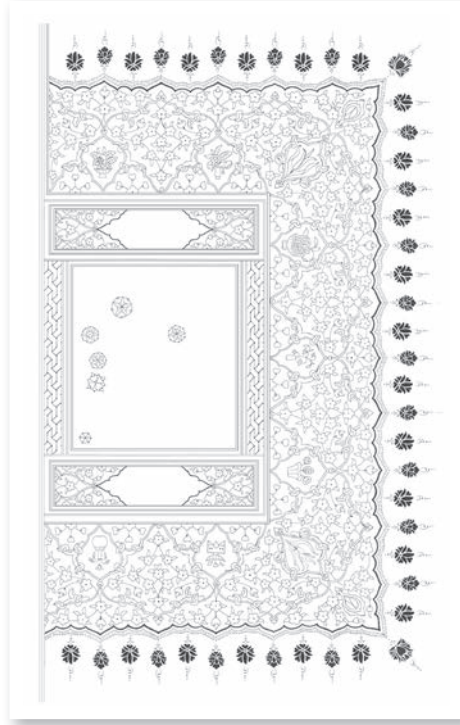
Yeniliklerden nasibini alan tezyînî sanatlarımıza Batının barok ve rokoko tarzlarının nüfuz etmesiyle yeni zevk ve görüşler meydana gelmiş ancak Osmanlı tezhibi; renk, desen ve motiflerini kısmen koruyarak devam etmiştir³.

Türk kitap sanatlarının tarihî gelişimine baktığımızda müzehhib imzâsının nâdir olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Araştırmamıza konu olan üç yazma eserde

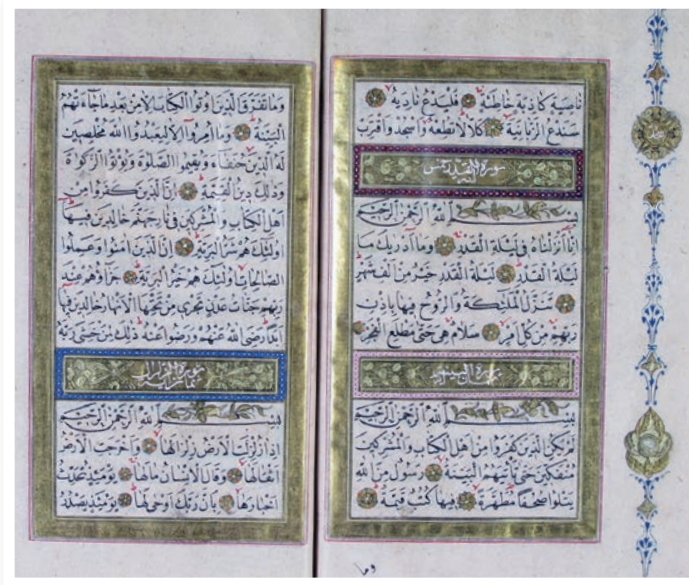
1 Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul 1971, s. 32.

2 Tuncer Baykara, *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir, 1992, s. 89-94.

3 F. Çiçek Derman, “İstanbul'da Tezhib Sanatı”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi; Edebiyat Kültür ve Sanat*, c. 7, İstanbul 2015, s. 368.

Resim 1 /
Çizim 1: SK,
Pertevniyal
Sultan 8, v.1b-
2a.

Resim 2 /
Çizim 2: SK,
Pertevniyal
Sultan 8,
v.351a.

Resim 3,4 /
Çizim 3,4: SK,
Pertevniyal
Sultan 8, v.27a,
v.240b.

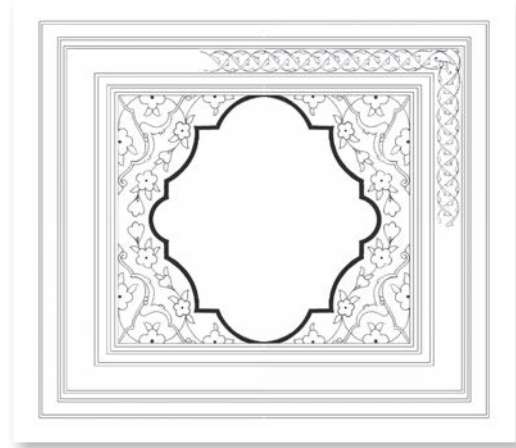

Resim 3,4 /
Çizim 3,4: SK,
Pertevniyal
Sultan 8, v.27a,
v.240b.

Resim 5 /
Çizim 5: SK,
Pertevniyal
Sultan 8,
v.354b.

de müzehhib imzası bulunmaktadır. İmzâlardan Üsküdarlı oldukları anlaşılan sanatkârların bu eserleri, Sultan III. Selim Dönemi'ne (1789-1807) tarihlenmekte ve devrin başları ile sön dönemleri tezhib sanatı hakkında fikir vermektedir.

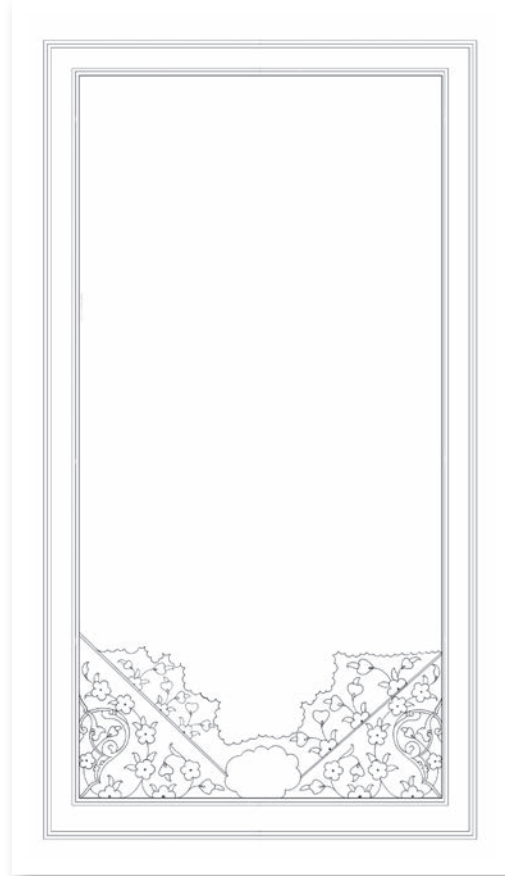
Sultan III. Selim devrinde, tezyînî sanatlara henüz girmeye başlayan bazı yenilikler haddini aşmadan, millî değerleri yok etmeden ve onlarla birlik-

te kâfi miktarda yer alarak, geleneğe bağlı sanatkârlarımızı fazla rahatsız etmemiştir⁴. Saray Nakkaşhânesi'nde bulunan sanatkârlar, Avrupa'dan gelen tesirlere kendi zevk ve görüşlerini de ilâve ederek "*Türk Rokosu*" denilen yeni bir üslûpta eser vermişlerdir. Barok ve rokoko gibi yenilikler, tezhib sanatında önceleri zenginlik olarak görülmüş ancak zamanla önlenemez hâle gelerek bezeme sanatımızdaki millî karakterleri silip süpürmüştür⁵.

Bu dönemde Saray Nakkaşhânesi'nin hâlâ faaliyette olduğu bilinmektedir. Çeşitli bölüklerden oluşan, ulufeli yani aylıklı sanatçı ve zanaatçılar topluluğu olan Ehl-i Hiref adlı sanatkâr zümresine ait bir hayli defter vardır ve bunların içinde en

4 F. Çiçek Derman, "Sultan III. Selim Devri Tezyînâtındaki Batı Tesirleri", *Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar Ve Sanatsal Yansımaları*, Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu Onuruna Sempozyum, Ankara, 2012, s. 93.

5 F. Çiçek Derman, "İstanbul'da Tezhib Sanatı", s. 368-370.

Resim 6 /
Çizim 6: SK,
Pertevniyal
Sultan 8, v. 35
7b.,

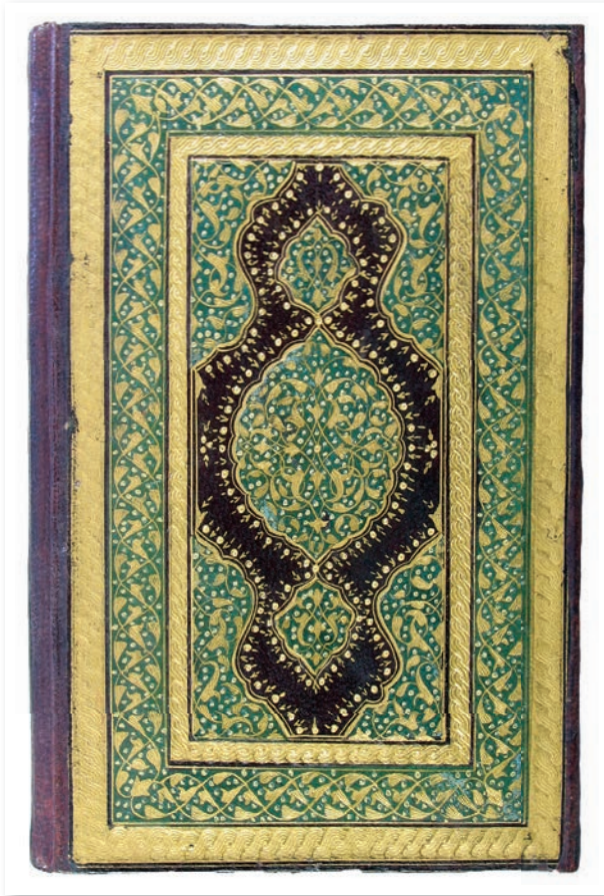
son tarihli defter Recep 1211/Aralık 1796 tarihlidir. (TSMA.d 9613/13)⁶ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan 1790–1796 tarihli Ehl-i Hıref defterlerinde Sultan III. Selim Dönemi'nde saray nakkaşhânesinde çalışan nakkaşların isimleri ve aldıkları maaşlar görülebilmektedir⁷. Döneme âit tezhib örnekleri Kur'ân-ı Kerîmler, Delailü'l-Hayrât'lar ve diğer duâ kitapları ile çoklukla dîvanlar olmak üzere edebî eserler ve ilim kitaplarında karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîmlerde klasik sayfa düzeninin korunduğu, motif, desen ve işçilik kalitesinin azalmasına rağmen klasik tarzdaki bezemelerin yapılmaya devam ettiği görülmektedir. Rokoko ve barok etkili bezemeler genellikle Kur'ân-ı Kerîm dışındaki eserlerde uygulanmıştır.

6 Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatçıları 18. Yüzyılda Ehl-i Hıref*, İstanbul 2008, s. 13.

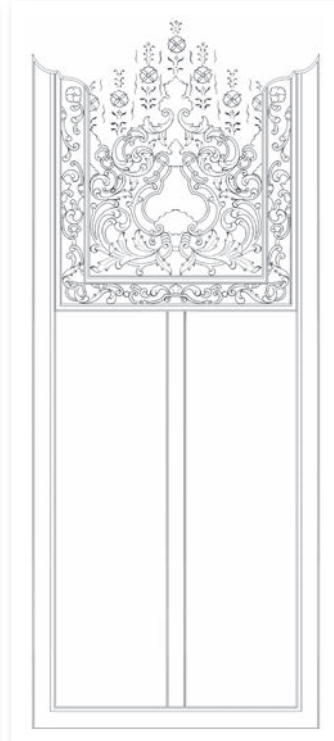
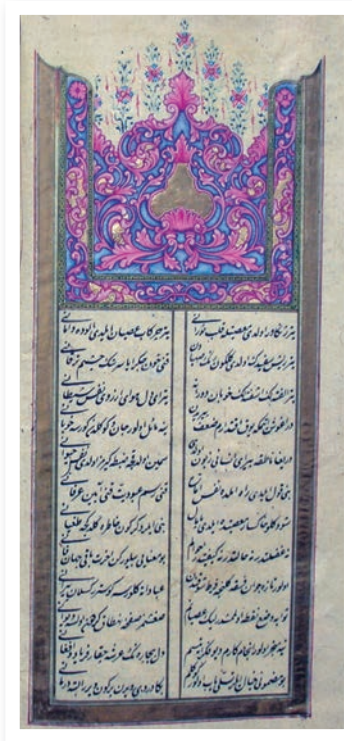
7 Bahattin Yaman, a.g.e., s. 148, 151.

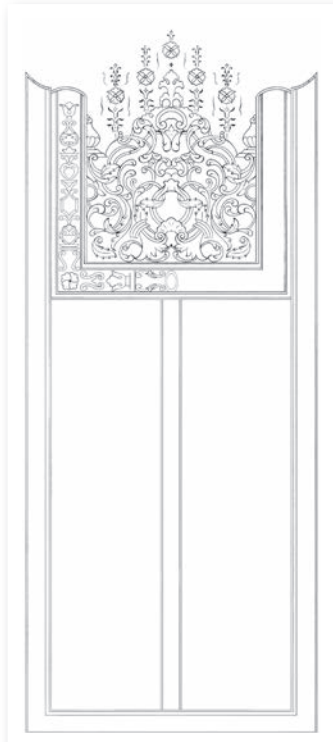
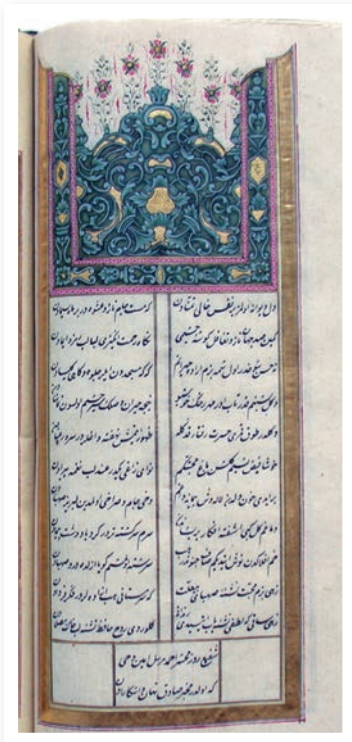
Resim 7: SK,
Pertevniyal
Sultan 8, v.
357b ve aynı
sayfadan
ayrıntı;
müzehhib
imzâsı.

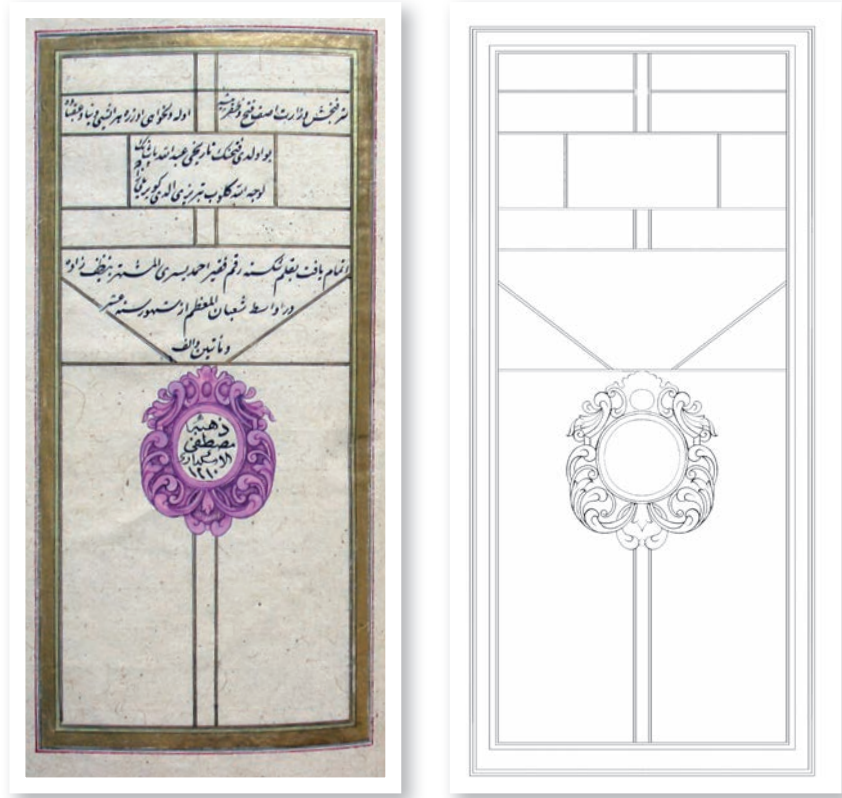
Resim 8: SK,
Pertevniyal
Sultan 8.

Resim 9 / Çizim
7: TSMK,
EH.1682, v. 1b.

Resim 10 /
Çizim 8: TSMK,
EH. 1682, v.
77b.

Resim 11 /
Çizim 9: TSMK,
EH. 1682, v.
154a.

İnceleyeceğimiz ilk eser olan 1205/1791 tarihli, nesih hatlı Kur'ân-ı Kerîm; Hâfız Mehmed Sâlih el-Üsküdârî (ö.1236/1821) eliyle yazılmıştır. Süleymaniye Kütüphânesi Pertevniyal 8 numarada kayıtlı olup bezemeleri Hasan el- Üsküdârî (?-?) imzâlıdır. 162 x 113 x 30 mm. eb'adındaki, 358 varaktan oluşan eserde serlevha, sûrebaşları, Mushaf gülleri, duraklar ve hâtime sayfası bezemelidir. Bezemeler, yazma eserin tamamında birbiriyle uyum içindedir ve zer-ender-zer usûlünde yapılmıştır. Serlevha dışındaki bütün sayfalarda 96 x 50 mm. eb'adındaki yazı sahalarının etrâfı 3,5, 1 ve 0,5 mm.'lik altın cetvellerle çevrilidir. Çapları 2,5-4,5 mm arasında değişen duraklar şeşhâne ve pençhânedir.

v.1b-2a, serlevha tezhibidir. Klasik sayfa düzeninde, dikdörtgen iklîl şeklinde düzenlenen serlevha bezemelerinin tamamı zer-ender-zer tarzındadır. 50 x 35 mm. eb'adındaki yazı sahasına altınla beyne's-sütûr yapılmış, üzeri üç nokta iğne perdahtı ile süslenmiştir. Yazı sahasının iki yanında ince arasuyu ve altın zemin üzerine zencerek işlemeli koltuklar görülmektedir. Altın zemin üzerine üstübeç

Resim 12:
TSMK, EH.
1682. Kitap
kabi.

Resim 13 /
Çizim 10: SK
Nuri Arlasez
317, v.1b.

mürekkebi ile yazılmış olan sûrebaşları, tahrirlenmemiştir. Her iki sayfada sırt cetveline bitişik olarak, 4,5 mm. kalınlıkta bir şerit üzerine zencerek işlenmiştir. 30 mm. enindeki kenarsuyu bezemesinin deseni 1/2 simetrlili kompozisyon esâsına göre hazırlanmıştır. Sûrebaşı ve kenarsuyu desenleri hatâyî ve rûmî motifleriyle oluşturulmuştur. Hatâyî grubu desen, aynı penç, yaprak ve gocagül motiflerinden ibârettir. Sarılma rûmî motifleri ile yapılan; altın ve yoğun iğne perdahtlı zeminli paftalara lâle, vazo içinde çiçek demetleri, kâsede meyveler, palmiyeler, Mekke ve Medîne tasvirleri çizilmiştir. Siyah ve altın ipliklerle dendanlı şekilde biten desen sahasından sonra, altın ve lâcivert renkli çifttahrir tarzındaki tığlarla bezeme tamamlanmıştır. (Resim 1/ Çizim 1.)

7x45 mm eb'adındaki sûrebaşları, birbirine çok benzeyen, hatâyî grubu ve rûmî motifleriyle oluşturulmuş desenlere sahiptir. Altın zemin üzerine üstübeç mürekkebi ile yazılmış olan sûrebaşları tahrirsizdir. (Resim 2 / Çizim 2.)

Resim 14 /
Çizim 11: SK,
Nuri Arlasez
317, v. 10b.

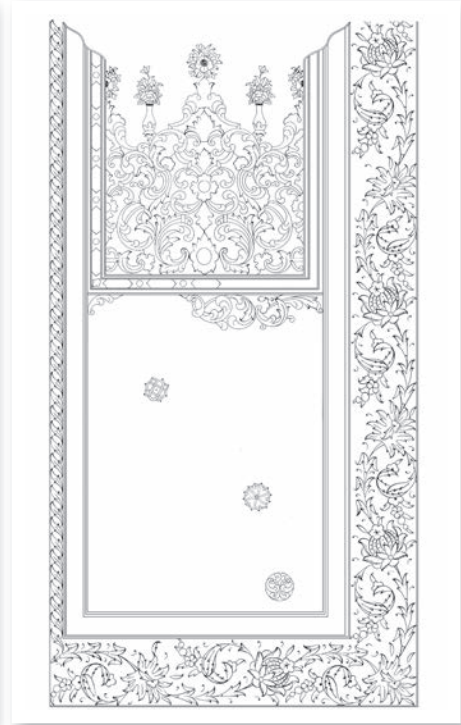
Hatâyi grubu ve rûmî motifleriyle yapılan Mushaf gülleri zer-ender-zer tarzında işlenmiştir. Hizib gülleri dâire ve armudî; secde ve cüz gülleri dâire ve mekik biçimindedir. Dâire olanlarının çapları 12- 13 mm arasında değişmekte; mekik olanlarının boyları 17-18 mm.'dir. Yazıları altın zemin üzerine üstübeç ile yazılmış, tarihlenmemiştir. Lâcivert çifttahrir tarzındaki tığlarla Mushaf gülü bezemeleri tamamlanmıştır. (Resim 3, 4/Çizim 3, 4.)

v. 354 b'de sayfa sonunda, sıvama altın zemin üzerine üstübeç mürekkebi ile hatim duâsının başlığı yazılmıştır. Köşebentler, hatâyi grubu ve rûmî motifleriyle oluşturulan desenlerle işlenmiştir. Etrâfında, mavi ve pembe zeminli ince arasuların arasında altın zemin üzerine işlenmiş 3 mm.'lik üç iplik rûmî arasuyu görülmektedir. (Resim 5 /Çizim 5.)

v. 357b'de bulunan ketebe kaydı şöyledir: “Bunu, Üsküdarlı Hâfiz Sâlih 1205 senesinde yazdı.” Satırları kısalarak biten yazı sahasının altındaki iki üçgen saha,

Resim 15 /
Çizim 12: SK,
Nuri Arlasez
317, v. 37b.

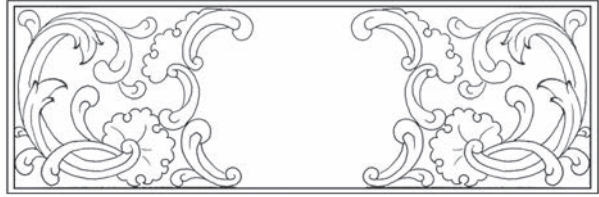

Resim 16 /
Çizim 13: SK,
Nuri Arlasez
317, v. 5b.

Resim 17 /
Çizim 14: SK,
Nuri Arlasez
317, v.57b.

Resim 18 /
Çizim 15: SK,
Nuri Arlasez
317, v.9b.

Resim 19 /
Çizim 16: SK,
Nuri Arlasez
317, v.20a.

kitabın geneliyle uyum içinde bezenmiştir. En altta siyah zeminli paftanın içinde turuncu renkteki müzehhib imzâsı okunmaktadır: “*Hasan el-Üsküdârî*”⁸. (Resim 6, 7/ Çizim 6.)

Yazma eserin kahverengi deri kitap kabı; şemse, salbek, köşebentler ve kenarsuyu, yeşil zemin üzerine yekşah demiri ile tarama yapılmış rûmî motiflerinden müteşekkil desenlerle bezemelidir. (Resim 8)

İnceleyeceğimiz ikinci eser olan 1210/1796 tarihli, hurde ta’lîk hatlı Dîvân-ı Hâzik; Ahmed Yusrî bin Mehmed Nazif (?-?) eliyle yazılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi EH.1682 numarada kayıtlı olan eser 40 x 135 x 18 mm. eb’adında olup, bezemeleri Mustafa el-Üsküdârî (?-?) imzâlıdır.

Yazma eserde unvan sayfaları ve ketebe sayfası bezemelidir. 156 x 69 mm. eb’adındaki yazı sahalarının etrâfı; 0,5; 1 ve 3,5mm.’lik altın cetvellerle çevrilmiştir. Rokoko üslûbundaki bezemelerin tamamı birbiriyle uyum içindedir. v.1b, 15b,

8 Ebrû Karahan Dalbaş, *Tezhip Sanatında Sultan III. Selim Dönemi (1789-1807)*, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul, 2017, s. 129-138.

Resim 20 /
Çizim 17: SK,
Nuri Arlasez
317, v.10a.

77b, 82b unvan tezhibi olan varaklardır ve birbirine çok benzeyen desenlere sahiptir. Eserin rokoko tarzı unvan tezhiblerine baktığımızda renk paletinin genişlediği, eflâtun, pembe, mor gibi renklerin yanısıra yeşil, turuncu, sarı ve mavinin parlak, canlı tonları da çalışıldığı görülmektedir. Altın yüzeyler yoğun iğne perdahtlıdır. Cetveller kalınlaşmış, âdetâ barok mîmârî eleman görüntüsünde, üst kısmı dalgalı biçimde bitirilmiş, tığlar irileşmiştir. (Resim 9, 10 / Çizim 7, 8)

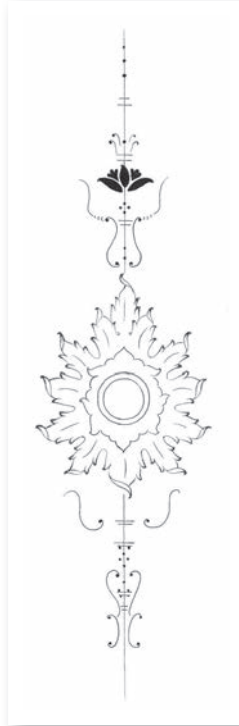
v.154a, hâtîme tezhibidir. Kısaltılarak bitirilen ketebe kaydı şöyledir: “*Bunu, Nazîfzâde lakabı ile tanınan fakîr Ahmed Yusrî, 1210 senesi Şâban’ının ortasında tamamladı.*” Yazı sahasının altında sayfanın ortasında, eflâtun ile renklendirilmiş rokoko bir çerçevenin içinde müzehhib imzâsı görülmektedir: “*Zehebehû Mustafa el-Üsküdârî, 1210*”⁹ (Resim 11 / Çizim 9.)

Yama eserin miklebli ruganî kitap kabı, XVIII. yüzyılın ilk yarısında eser vermiş olan tezhib ve ruganî üstâdı Ali Üsküdârî (?-?) üslûbunun devam ettiği zarif örneklerden biridir. (Resim 12.)

9 Ebrû Karahan Dalbaş, a.g.t., s. 220-232

Resim 21, 22
 / Çizim 18,
 19: SK, Nuri
 Arlasez 317,
 v.47b, 93a.

İnceleyeceğimiz üçüncü eser olan 1220/1805 tarihli Delâilü'l-Hayrât; Süleymâniye Kütüphanesi Nûri Arlasez 317 numarada kayıtlıdır. Mustafa Resmî Efendi (?-?) eliyle yazılmış nesih hatlı eserin bezemeleri Seyyid Mehmed Üsküdârî (?-?) imzâlıdır.

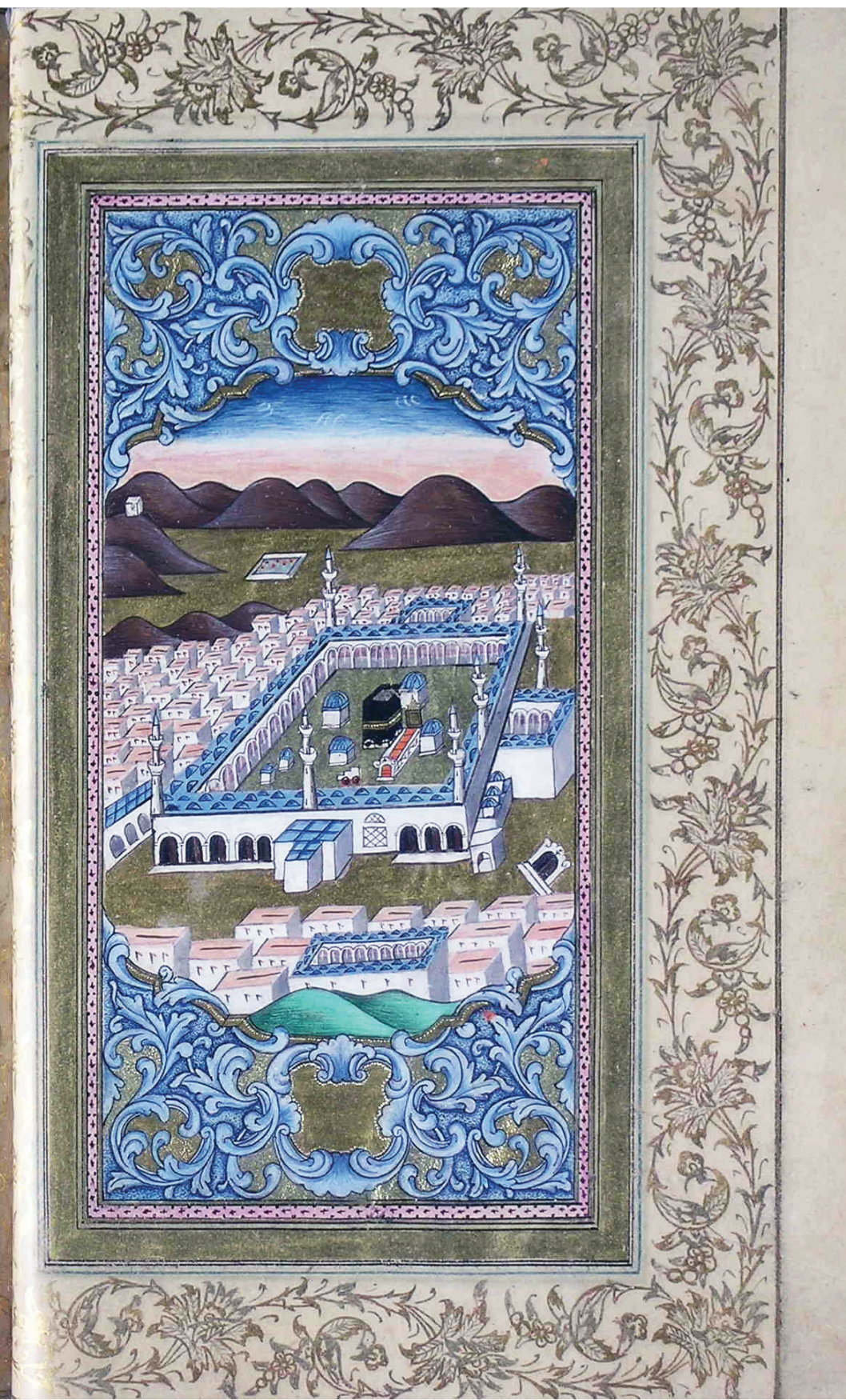
Yazma eserde unvan sayfaları, fasılbaşları, fasılsonları, hizib gülleri, hâtime sayfası bezemelidir. Bezemelerin tamâmı birbiriyle uyum içindedir; gerek motif ve renk kullanımı gerekse boyama teknikleri ile rokoko üslûbundadır. Unvan sayfaları dışındaki bütün sayfalarda 124 x 60 mm. eb'adındaki yazı sahalarının etrâfı 2,5; 1 ve 0,5 mm.'lik altın cetvellerle çevrilmiştir. 6-8 mm. çapında olan duraklar geçmeli, pençhâne ve müzehhebdir. Keşîde üstleri bezemelidir.

Unvan sayfalarında yazı sahasının üzerinde bulunan alanlar rokoko tarzı motiflerden oluşan desenlerle; yeşil, mavi ve pembenin canlı tonlarında bezenmiştir. Açık ve koyu tonların kullanımıyla, tarama ve noktalama tekniği uygulanarak motiflere hacim kazandırılmıştır. Desenlerin üzerine oturduğu sahaların zemini, sık iğne perdahtı ile parlatılmış altındır. Her üç unvan tezhibinde de halkârî tarzında yapılmış olan kenarsuyu, yazı sahalarının etrâfını çevrelemektedir. Bezemelerde rokoko üslûbunun en belirgin motifleri olan *s* "c" kıvrımları ve bu şekilde kıvrılıp bükülmüş yapraklar, akant yaprakları, deniz hayvanı kabuğuna benzetilmiş akant yaprakları dikati çekmektedir. Unvan tezhîbi ve fasıl sonlarında görülen, desen sahasının ortasında sıvama altın zeminli pafta üzerinde tabîi üslûptaki çiçek demetleri; tıglarda tabîi üslûpta yapılmış çiçek demetlerini taşıyan simetrik veyâ asimetrik vazolar bu akımın dikkat çeken motiflerindedir. (Resim 13 - 15 / Çizim 10 - 12)

Fasıl başları, fasıl sonları ve hizib gülleri de bezemelerin geneliyle uyum içindedir. Bezeme sahalarının ortasında sıvama altın zemin üzerine üstübeç mürekkebi ile yazılan fasılbaşları tahrirlenmemiştir. Bâzılarının ise fasılbaşları yazılmamıştır. Fasılbaşı bezemesi olan varaklar şunlardır: v.5a, v.5b-6a, v.8b, v.20b, v.45b, v.47b, v.56b, v.58a, v.63a, v.68b, v.77a, v.80b, v.88b, v.93a, v.94b, v.100b, v.105b, v.109a, v.117b, v.123b, v.128b. Fasıl sonlarında sayfa sonlarına doğru kısaltılarak bitirilen satırların dışında kalan sahalar rokoko üslûbunda ½ simetrikli kompozisyonda desenlerle bezemelidir. Fasılsonu bezemesi olan varaklar şunlardır. v. 7b-8a, v.9b, v.10a, v.20a, v.37a, v.123a, v.126a, v.128a, v.131a. (Resim 16 - 19/Çizim 13-16.)

Resim 23: SK
Nuri Arlasez
317, v.35b-36a.

Resim 23,
24: SK, Nuri
Arlasez 317,
v.126b, 127b.
Çizim 19. SK,
Nuri Arlasez
317, v. 127b.

v. 10a ve v.128a'da fasılsonlarına cetvel içlerine tam sayfayı dolduracak şekilde hatâyî grubu motiflerden oluşan serbest kompozisyon, is mürekkebi ile tahrirlemek ve tarama yapmak sûretiyle çalışılmıştır. “Bu şekilde halkârî havası verilmiş olan bezemeye, halkârî isminden ilham alınarak siyahkârî denilebilir.”¹⁰ Her iki varaktaki desenler birbirine çok yakındır. Motifler, Ali Üsküdârî'nin motiflerine benzemektedir. Ancak işçilik, o döneme göre daha zayıftır. (Resim 20 / Çizim 17.)

Yazma eserde 6 adet gül bezemesi vardır. Bunlar: v.47b, v.58a, v.69a, v.80b, v.93a, v.109a. Rokoko üslûbundaki motif renk ve boyama teknikleri ile yapılan güllerde (Resim 21,22 / Çizim 18, 19.) 5 farklı desen uygulanmıştır.

v. 35 b–36 a'da alt ve üst kısımlarından rokoko tarzı bir çerçeve içine alınan Mekte-Medîne minyatürü vardır. Halkârî tarzında yapılmış olan kenarsuyu, minyatürlerin etrâfını çevrelemektedir. (Resim 23.)

10 Prof. M.Üğür Derman ile 17 06 2016 tarihinde yaptığımız görüşmeden naklen.

v. 126b'de bulunan ketebe kaydı şöyledir: “*Merhum Sadrâzamlardan Yusuf Paşa'nın Dîvan Kâtibi ve Dîvân-ı Hümâyun Hocalarından Mustafa Resmî, bunu, 1220 senesinde yazdı.*” Bu sayfada duraklar hârici bezeme bulunmamaktadır. (Resim 23.) v. 127b'de sayfa sonuna doğru kısa tutularak bitirilen yazı sahasının dışında kalan sahalarda; ½ simetrikli kompozisyonlu, rokoko üslûbuna *âit* desen, renk ve boyama tekniği ile bezenmiştir. Bezeme sahasının ortasında altın zeminli pafta içinde müzehhib imzâsı okunmaktadır: “*Zehebehû Seyyid Mehmed Üsküdarî*”¹¹ (Resim 24 / Çizim 19.)

Bahsi geçen üç el yazması eser, ihtivâ ettikleri klasik ve rokoko tarzı bezemelerin yanısıra Türk kitap sanatlarında nâdir olarak görülen müzehhib imzâları ve bu müzehhiblerin de Üsküdarlı olmaları açısından önem taşımaktadır.

Daha önceki devirlerde de dönem dönem yabancı akımlardan etkilenen Türk sanatkârları XVIII. yüzyılda rokoko ve barok üslûplarının tesirinde kalmakla berâber Avrupa'daki örnekleri hiçbir zaman birebir uygulamamış, bu üslûpları kendi sanat gelenekleri içinde yeniden şekillendirmiştir. Böylece “*Türk Rokokosu*” olarak adlandırılan yeni üslûpta üretilmiş eserler ortaya çıkmıştır. Sultan III. Selim Dönemi, tezhip sanatındaki yeni uygulamalar için başlangıç olmuş, yeni üslûbun tadında uygulandığı örnekler verilmiştir. Klasik kâidelerin desen ve işçilikteki kayıplara rağmen hâlâ korunduğu bu dönemde rokoko ve barok üslûplarının etkisi, motif, desen, renk ve boyama tekniklerinde net bir şekilde izlenebilir.

11 Ebrû Karahan Dalbaş, a.g.t., s.272-300.

Üsküdar'da Medfun Dağıstanlı Nakşibendî Şeyhi Cemâleddin Gazikumukî, Hayatı ve Tasavvufî Şaysiyeti

Ö Ğ R . G Ö R . D R . İ B R A H İ M E R O L
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Giriş

Nakşibendîlik/Hâlidîlik Mevlânâ Hâlid- Bağdâdî'nin Şirvanlı halifesi İsmail Sirâcedîn-i Şirvânî-i el-Kürdemirî'nin (ö. 1265/1848) şeyhinden icazet alarak 1817'de günümüzde Azerbaycan hudutları içinde yer alan Kürdemir bölgesine dönmesiyle yayılmaya başlamıştır. Tarikat Azerbaycan'da hızla yayılırken Molla Muhammed Yeragî (1253/1830) ile de Dağıstan'da intişar etmiştir. Yeragî'nin tek halifesi ise Şeyh Cemâleddin Gazikumukî (ö. 1286/1869) olmuştur. Şeyh Cemâleddin o dönemde bölgenin yöneticisi olan Aslan Han'ın kâtibi görevindeyken Yeragî vasıtasıyla Nakşibendîliğin Hâlidîyye koluna intisap etmiştir. Tarikata girdikten sonra resmî görevlerinden istifa eden Şeyh Cemâleddin terk-i dünya ederek münzevi bir hayat yaşamaya gayret etmiş ve Dağıstan'da pek çok kimsenin tasavvuf yoluna girmesine sebep olmuştur. Rusların sıcak denizle inme siyasetini hayata geçirip Kafkasları işgal etmeye başladığı dönem aynı zamanda Şeyh Cemâleddin'in de "Kafkas'ın Şeyhi" olarak anılmaya başladığı döneme denk gelmiştir. Gazi Muhammed ve Şeyh Şâmil gibi Müridizm hareketinin liderleri Şeyh Cemâleddin sayesinde tarikata intisap etmiş böylelikle Ruslara karşı yürütülen kutsal cihat tasavvufî bir karakter kazanmıştır. Şeyh Cemâleddin Gazikumukî pek çok özelliği sebebiyle bölgenin manevî hayatı üzerinde ve Hâlidîliğin Dağıstan'da yayılmasında etkili olmuştur. Âlim, zahit bir şahsiyet oluşunun yanı sıra son derece güzel bir ahlaka sahip olması hüsn-i hat, hitabet ve şairlik gibi özellikleri

Şeyh
Cemaledin
Efendi'nin
damadı Şeyh
Şamil

cem etmesi onu bölge halkı arasında mümtaz bir şahsiyet haline getirmiştir. Kendi döneminde bölgede pek çok ili adamı ve molla olmasına rağmen Şeyh Cemâleddin, yaşadığı Kur'ân - Sünnet eksenli hayat tarzı ve samimiyeti sebebiyle bölgede en çok tercih edilen şeyh olmuştur. Şeyh Şâmil'in idareciliği döneminde (1834-1859) Dağıstanlıların ve Çeçenlerin büyük bir kısmı onu üstat olarak kabul etmiştir. 1859'da Şeyh Şâmil'in teslim olmasıyla birlikte Şeyh Cemâleddin de Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. Hayatının geri kalan kısmını Üsküdar'da kendisine tahsis edilen evde geçirmiş ve 1869'da yine Üsküdar'da vefat etmiştir. İstanbul'a göç ettiğinde Sultan Abdülmecit hürmet göstererek onu "Kafkas'ın şeyhi" olarak adlandırmıştır. Üsküdar'da yaşadığı müddette evi Dağıstan'dan gelen pek çok sûfî ve mücahit tarafından ziyaret edilen bir mekân olmuştur.

A. Şeyh Cemâleddin Gazikumukî'nin Hayatı

1. Gazikumukî'nin Tarikat öncesi Hayatı

Asıl adı Cemâleddin'dir. Dağıstan'ın Gazikumuk bölgesinde doğmuş bundan dolayı da Gazikumukî olarak meşhur olmuştur. Bazı araştırmalar onun "Seyyid"

olduğunu ve Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini iddia etmektedir¹. Hayatının büyük bölümünü Dağıstan'ın Sokratlı kasabasında geçirmiştir. Dönemin âlimlerinden şariat ilimlerini tahsil etmiş tahsilinden sonra Gazikumuk hanı Aslan Han'ın sekreteri olarak çalışmıştır. Çalışkanlığı ve dürüstlüğünden dolayı Aslan Han Kürin bölgesinde üç köyün² vergisini o gün ki Rus idaresinin de onayıyla ona bağışlayarak ödüllendirmiştir³.

Bir müddet kendisine hibe edilen bu köylerden aldığı vergilerle hayatını idame ettiren Şeyh Cemâleddin daha sonra alınan tüm vergileri bağışlayarak tövbe etmiş ve Hakk'a yönelmiştir⁴. Aslan Han'ın hizmetinde iken işlediği bütün günahlara, “zâlimler topluluğuyla münasebette olanlar– ilâhî rahmetin korudukları hariç- hayatlarını günah içinde geçirirler.”⁵ Mantığından hareketle tövbe eden Şeyh Cemâleddin kendisine bir mürşit aramaya koyulmuştur. Bu dönemde bölgede medrese dersleri vermeye devam eden Şeyh Cemâleddin'in pek çok öğrencisi de olmuştur. Bunlardan birisi de genç yaşlardan beri onu yakından tanıyan Şeyh Şâmil olmuştur. Şâmil henüz on iki yaşlarındayken Şeyh Cemâleddin'in ders halkasına katılarak ondan şer'î ilimleri öğrenmiştir⁶.

2. Gazikumukî'nin Tarikata İntisabı

O günlerde Dağıstan'ın Yukarı Yerag köyünde yaşayan Molla Muhammed Yeragî adlı âlim bir sūfînin şöhreti tüm Kafkasya'ya yayılmıştı. Şeyh Cemâleddin de Molla Muhammed Yeragî'nin huzuruna giderek Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir⁷.

Bir diğer rivayete göre Yeragî'nin şöhretinin Kafkasya'ya yayılması ve Kürin Hanlığı'ndaki pek çok insanın ona intisap etmesinden rahatsız olan Aslan Han, şeyhin bu işleri bırakması ve insanları etrafına toplamaması için o sırada sekreterliği vazifesinde bulunan Şeyh Cemâleddin'i ona göndermiştir. Aslan Han'ın emrini

1 Muhammed Tâhir el-Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaı*, trc. Cafer Barlas İstanbul 1999, s. 92; Alexandre Benningsen–C. Lemerrier-Quelquejay, *Sūfî ve Komiser; (Rusya'da İslâm Tarikatları)*, trc. Osman Türer, Ankara 1988 s. 335; Şeyh Cemâleddin'in resmi için bk. Ek-1.

2 Genel adı Astal olan bu köylerin sayısını Benningsen on beş köy olarak ifade etmiştir. Bk. Benningsen-Quelquejay, *a.g.e.*, s. 337.

3 Nezir Durkilî, *Nüzheti' l-ezhân fi terâcim-i ulemâ-i Dağıstan*, hzr. Ebû Bekir b. Sehâvet ed-Durkilî, Dağıstan t.y, 499; Benningsen-Quelquejay, *a.g.e.*, s. 297.

4 Nezir Durkilî, *a.g.e.*, 499; Benningsen- Quelquejay, *a.g.e.*, s. 297; Mehmed Rıhtım ve Fariz Halilli, *Mevlânâ İsmayıl Sirâceddîn Şirvânî*, Bakü 2011, s. 86.

5 Bu ifade Şeyh Cemâleddin Gazikumukî'nin *el-Âdâbu' l-marziyye fi' l-Tarikat-i Nakşibendiyye* adlı eserine kendi oğlu tarafından yazılan önsözünde yer almaktadır. Lâkin kitabın elimizdeki nüshasında bu ifade mevcut değildir. Benningsen- Quelquejay, *a.g.e.*, s. 297.

6 İbrahim Erol, “Şeyh Şâmil'in Nakşibendiliği Meselesi”, *RTEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII, Rize 2020, 13-38.

7 Nezir Durkilî, *a.g.e.*, s. 499; Benningsen- Quelquejay, *a.g.e.*, s. 297; Rıhtım ve Halilli, *a.g.e.*, s. 86.

ona iletmek için Yeragî ile görüşmek için huzura giren Şeyh Cemâleddin ondan çok etkilenerek hemen orada tarikata intisap etmiştir⁸.

Konu hakkındaki rivayetler farklı olsa bile Şeyh Cemâleddin'in daha memur iken dünyadan el-etek çektiği ve bir mürid arayışı içinde olduğu görülmektedir. Tarikata intisabından sonra tüm vazifelerinden istifa etmesi⁹, seyrüsülûkünü tamamlayıp kısa sürede Molla Muhammed'den hilafet alması Şeyh Cemâleddin Gazikumukî'nin manevî ilimlerde kararlı ve istidatlı olduğunu göstermektedir.

Molla Muhammed Yeragî Şeyh Cemâleddin'e insanları irşad etmesi ve tarikatu bulunduğu bölgede yayması için izin vermiştir. Kürdemirî'nin müridi Yeragî de kendisinden sonra tarikatu devam ettirmesi için Şeyh Cemâleddin'i görevlendirmiş ve ona bazı tavsiyelerde bulunarak yardımcı olmuştur. Durkilî'nin naklettiğine göre Yeragî, Şeyh Cemâleddin Efendi'ye şu mektubu göndermiştir:

*“Bismillahirrahmanirrahîm. ... Ey âlim ve değerli dost. Nerede, ne zaman ve ne şekilde olursan ol Allah'ın dinine sınıksız sarılmalısın ve bütün Müslümanlara nasihatte bulunmalısın. Kendin için istediğin şeyleri müminler için istemeli, kendin için sevmediğin şeyleri diğer müminler için de istememelisin. Tıpkı sağlam bir iman gibi. Kendinin ve sana tabii olanların işlerini elinizden geldiğince sessizce yapmaya çalışın ve halka karşı kibarlık ve nezaketten ayrılmayın. Bununla birlikte tarikata intisap edenlere gizli şekilde seyr u sülûklerini tamamlamayı öğretmelisin. Tarikata girmeyen Müslümanlara da açıktan vaaz ve nasihat etmeli ve onları uyarmalısın. Tüm işlerini Allah'a havale ederek ona tevekkül et ve ancak ondan kork, güçlü olsa bile başkasından korkma. Tüm benliğinizle Allah'a yönel, fakirliğe düşsen bile başkasından isteme. Esselamu Aleyküm...”*¹⁰

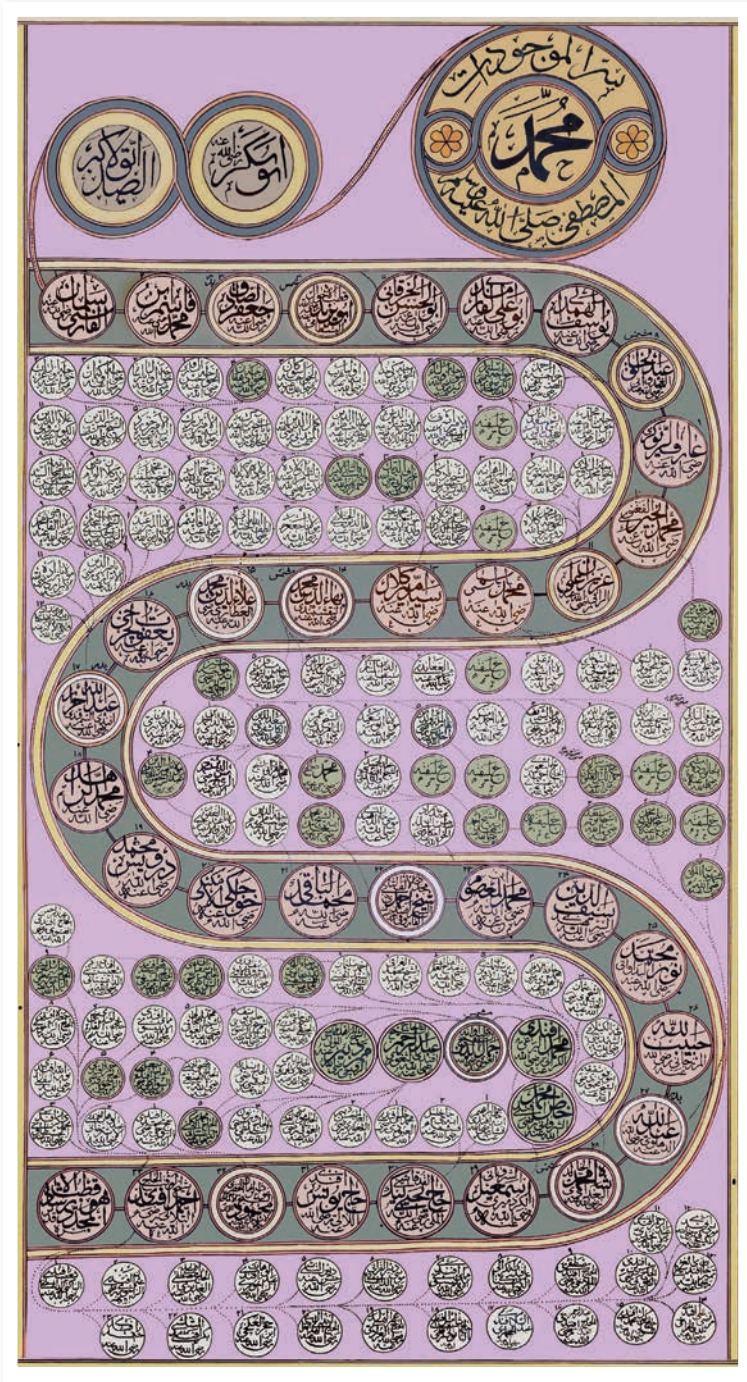
Yaşadığı yere geri dönen Şeyh Cemâleddin vakitlerini terk-i dünya içinde ibadet ve onu ziyarete gelenleri tarikata davetle geçirmiş, Dağıstan'ın hemen her yerinden birçok insanın Halidîliğe girmesine vesîle olmuştur. Bunlar arasında Gimrili Gazi Muhammed ve İmam Şâmil de mevcuttur. Şeyh Cemâleddin Gazi Muhammed'e tarikatı icâzet vermiştir¹¹. Böylece Dağıstan'da Ruslara karşı yapılan cihat Hâlidî şeyhlerinin ve müridlerinin organize ettiği bir harekât olarak Müridizm adını almıştır.

⁸ Şuayb b. İdrîs el-Bâkînî, *Tabakâtü'l-havâceğân-ı Nakşibendîyye ve sâdâti'l-meşâihi'l-Hâlidîyye el-Mahmûdiyye*, Mohaçkale 2014, s. 421; Rıhtım ve Halilli, a.g.e., s. 86

⁹ Nezir Durkilî, a.g.e., s. 499

¹⁰ Nezir Durkilî, a.g.e., s. 500-501.

¹¹ Nezir Durkilî, a.g.e., s. 500; Benningsen- Quelquejay, a.g.e., s. 300; Muhammed Tâhir el-Karakî, Dağıstan a.g.e., s. 91.

Şeyh Cemâleddin'in orjinal silsilesi

İlk başlarda bu duruma sessiz kalan Aslan Han Şeyh Cemâleddin'in ziyaretçilerinin arttığını görünce Müridizm'in Gazikumuk'a yayılmasından korkmuş ve onun inziva hayatını terk etmesi hususunda baskı yapmıştır. Bu baskı karşısında Şeyh Cemâleddin, kendisinin hiç kimseyi davet etmediğini fakat kendini görmeye gelenleri de geri çevirmeye niyeti olmadığını belirtmiştir¹².

Daha sonra düşmanca bir tutum sergileyen Aslan Han Şeyh Cemâleddin'den bu yoldan dönmesini istemiş, ancak başarılı olamayınca onu ölümle tehdit ederek kovmuştur. Hatta bir rivayete göre Aslan Han bir defasında şeyhi yanına çağırıp ona: "*Senin velî olduğunu ve kerametler gösterdiğini söylüyorlar. Bana bir keramet gösterirsen senin velî olduğunu kabul ederim.*" demiştir. Bunun üzerine Şeyh Cemâleddin; "*Beni serbest bırak. Ben bir velî değilim. Fakat Allah'ın bir kuluyum.*" diye cevap vermiştir. Bundan

¹² Benningsen- Quelquejay, a.g.e., s. 297.

sonra Aslan Han bir keramet göstermesini aksi halde onu öldüreceğini söylemiştir. Han'dan kurtulamayacağını anlayan Şeyh Cemaledin Efendi kendisine bir nöbetçi vermesini ve ana caddeye çıkarmasını istedi. Yanında nöbetçiyle ana caddede bir müddet yürüyen şeyh birden durmuş ve yere dikdörtgen çizerek; burada kâfirlerle savaşırken şehit olmuş Hayhana adında bir kadın olduğunu, vücudunun kefeni içinde hiç bozulmadan durduğunu söylemiştir. Nöbetçi kendisine gülmüş ve bu caddede gübreden başka bir şey olmadığını, Aslan Han'ın onu öldüreceğini söyleyerek şeyhi alaya almıştır. O sırada oradan öküzüyle geçmekte olan şeyhin bir müridi, şayet burada bir mezar varsa öküzü hemen orada kurban edeceğini söyleyerek Şeyhe destek olmuştur. İşaret edilen yer kazıldığında söylenildiği gibi bozulmamış bir kadın cesedi bulunmuş bu olay üzerine Aslan Han da Şeyh Cemâleddin'i öldürmeyerek serbest bırakmıştır.¹³ Gazikumuk'u terk eden Şeyh Cemâleddin Sudahar kasabasına göçmek zorunda kalmış ve Aslan Han'ın vefatına kadar da geri dönmemiştir. Aslan Han'ın ölümünden sonra Gazikumuk'a dönen Şeyh Cemâleddin, İmam Şâmil hareketine kadar burada yaşamıştır¹⁴.

İmam Şâmil'in imameti döneminde (1834-1859) Dağıstanlıların ve Çeçenlerin çok büyük bir kısmı Şeyh Cemâleddin'i üstat olarak kabul etmişlerdir. İmam Şâmil şeyhinin kızı Zahide ile evlenmiş, kendi iki kızını da Şeyh Cemaleddin'in iki oğluna vermiştir¹⁵.

Nakşibendiliğin Molla Muhammed Yeragî'den sonra Dağıstan'daki tek ve en önemli mürşidi olan Şeyh Cemâleddin'den sonra tarikat onun farklı halifeleriyle çeşitli kollara ayrılmıştır. Bu halifeler arasında Mamma Debîr er-Rûcî (ö. 1323/1905), Hacı Abdurrahman Efendi es-Sugûrî (1299/1882) ve Hacı Halil Efendi el-Cinîgî (1290/1874) gibi dönemin meşhur Dağıstanlı sûfileri mevcuttur¹⁶.

3. Gazikumukî'nin İstanbul'a Göç Etmesi ve Üsküdar Günleri

Gâzi Muhammed ve Şeyh Şâmil'in gazavâtı döneminde bölgeden ayrılmayan Şeyh Cemâleddin, 1859 yılında Şâmil'in Ruslarla anlaşıp teslim olmasından sonra pek çok kimse gibi Kafkaslardan ayrılıp Anadolu'ya hicret etmiştir.

13 Bk. Benningsen-Quellejey, *a.g.e.*, s. 300.

14 Nezir Durkili, *a.g.e.*, s. 499; Şuayb el-Bâkîni, *a.g.e.*, s. 421, Rihtım ve Halilli, *a.g.e.*, s. 86.

15 Cafer Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İstanbul 1999, s. 337.

16 Geniş bilgi için bk. İbrahim Erol, *Azerbaycan'da Nakşibendilik*, İstanbul 2000, s. 106.

Arşiv kayıtlarında ve Şeyh Cemâleddin'in Sultan Abdülaziz'e sunulmak üzere gönderdiği 20 Rebiülevvel 1279/15 Eylül 1862 tarihli arzualde kendisinin Dağıstanlı bir Nakşibendî şeyhi olduğunu, Şerîat-ı Muhammediyye'yi ve Nakşibendî tarikatını gücü nispetinde yaymaya çalıştığını, damadı Şeyh Şâmil'le birlikte Ruslara karşı omuz omuza mücadele ettiğini belirtmiştir. Bu cihatlarında Hakkı ve adaleti üstün tuttıkları sürece galip geldiklerini fakat kaderin bir cilvesi olarak hallerinin değiştiğini ve Şâmil'in Ruslara esir düştüğünü, kendisinin de bütün variyetinin ve de mülkünün telef olduğunu, Hristiyanların elinde bîçare ve yalnız kaldığını da ifade etmiştir. Ayrıca Ruslar tarafından kendisine Kafkas mahkemelerinde şer'î hâkimlik görevi teklif edildiğini bunun içinde yıllık üç yüz Tuman verileceğini belirtmiş fakat bunun Ruslar tarafından bozuk ve kötü bir niyetle düşünüldüğü söylemiştir. Aslında Rusların niyetinin; *"bakın sizin şeyhinizi ve müşşidinizi para ile doyurduk, o da bizim şer'î hâkimimiz olup tarikatı terk etti"*, dedikodusunu yaymak suretiyle İslâm'ın ateşini söndürmek ve Müslümanların hamiyetini yok etmiş olduğunu vurgulamıştır. Kendisinin de bu sebeple bölgeden ayrılp Kars'a geldiğini, beraberinde de altı hane ile on kişilik ailesini de getirdiğini ifade eden Şeyh Cemâleddin geçimi konusunda yardım talebinde bulunmuştur¹⁷.

Gerekli tahkikat ve yazışmalardan sonra Şeyh Cemâleddin'in durumu tespit edilmiş ve geçinmesi için herhangi bir gelirinin olmadığı anlaşılmıştır. Bu sebeple Sedâret'in emriyle kendisine on bin kuruşluk bir ev hediye edilmiş, aylık da bin kuruşluk maaş bağlanmış¹⁸. Şeyh Cemâleddin bir müddet sonra İstanbul Üsküdar'a gelmiş ve vefatına kadar burada yaşamıştır. Üsküdar döneminde Şeyh Cemâleddin Sultan Abdülmecit ile görüşmüş, Sultan kendisine hürmet göstererek onu tüm Kafkas'ın şeyhi olarak adlandırarak taltif etmiştir¹⁹.

Osmanlı Devlet'i Müslüman Sünnî Kafkas halkları tarafından da hilâfetin merkezi olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple Kafkaslardan göç eden sûfilerin ilk tercihi Osmanlı olmuştur. Ayrıca gerek Kafkasya'dan Hac yolculuğu yapanların gerekse de ilim talebinde bulunanların uğradığı yerlerden biri de yine Osmanlı olmuştur. Bu veya diğer sebeplerle İstanbul'a yolu düşen Kafkaslıların uğradığı mekânlardan biri de Şeyh Cemâleddin'in Üsküdar'daki evi olmuştur. Burada ikamet ettiği dönem zarfında şeyhin hem yerli hem de Kafkaslı pek çok müridi olmuştur. Şeyh

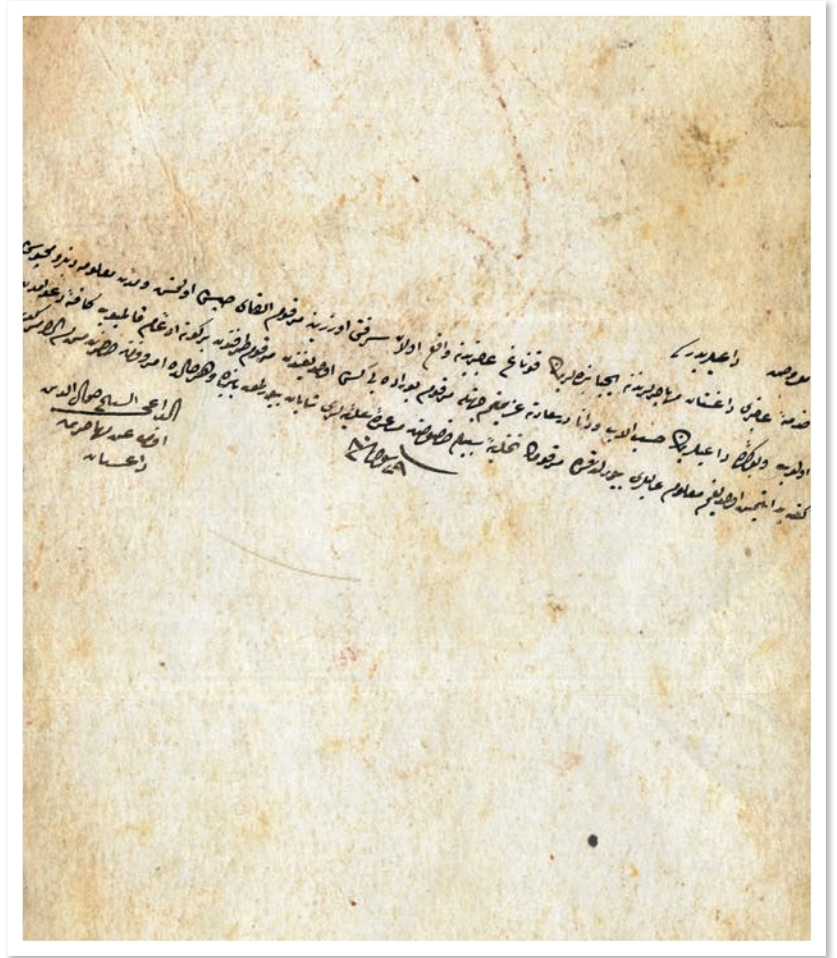
17 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), MVL. 408/15. (bk. Ek-2).

18 BOA. İ. MVL. 493/22297-4. (Bk. Ek-3)

19 Hasan Alkadarî, *Âsâr-i Dağıstan*, çev. Musa Ramazan, İstanbul 2003, s. 121; Nezir Durkilî, *a.g.e.*, s. 500.

Cemâleddin bu evde 1869 yılında vefat etmiş ve Üsküdar - Karacaahmet Mezarlığı'na Şeyh Şâmil ailesinin bulunduğu kısma defnedilmiştir²⁰.

Şeyh Cemâleddin'in Üsküdar'daki hayatı hakkında bazı menkıbelerin dışında fazla bir bilgiye maalesef ulaşamadık. Bölgede bulunduğu dönemde Üsküdar'da büyük bir yangının çıktığı ve pek çok evin zarar gördüğü rivayet edilmiştir. Yangın esnasında evini terk etmesi için kendisini uyaranlara; “*bu evde bir kuruş dahi haram para yok. Haram parayla inşa edilmeyen eve yangın zarar vermez*”. Diyerek mukabelede bulunmuştur. Yangının Şeyh Cemâleddin'in evine yaklaştığı esnada çıkan bir rüzgârla yön değiştirdiği mervîdir²¹.

Şeyh Cemalettin Efendi'nin evinden hırsızlık zanıyla tutuklanan kişilere dair, BOA, A.MKT. UM, nr. 818-14

B. Gazikumukî'nin Kafkas Tasavvufundaki Yeri ve Önemi

Kafkas Tasavvufu veya Kafkas Nakşibendî-Hâlidîliği denilince akla gelen ilk ve en önemli isimlerden biri Şeyh Cemâleddin'dir. Özellikle Avarların yaşadığı Dağıstan coğrafyasında tasavvuf sünnî tasavvuf geleneğinin gelişmesinde etkisi büyüktür. Nakşibendî-Hâlidî tasavvuf öğretisini izah ettiği “el-Âdâbu'l-maziyya

20 Bk. Ek-4.

21 evliyalr.net/seyh-cemalettin-kumuki-k-s/ (16.10.2021)

el-Âdâbu'l-
Mardıyye
fi't-Tarikati'n-
Nakşibendiyye'nin
ilk sayfası

hemîye'de, tasavvufun bölgede daha iyi anlaşılması ve halkın bazı geleneklerini İslâm'a uygun hale getirmek amacıyla eseri telif ettiğini belirtmiştir²³. Eserin içeriği, mahiyeti ve konuları başka bir çalışmanın konusudur. Fakat Şeyh Cemâleddin'in, eserinde tarikatın Hz. Peygamberden kendisine kadar gelen silsileyi zikretmesi, kendisinden sonra özellikle Dağıstan'daki Nakşibendî silsilenâmlerinin tek kaynağı olmuştur²⁴. Buna göre onun silsilesi, Molla Muhammed Yerağî, Has Muhammed Şirvânî ve İsmâil Siraceddîn-i Şirvânî-i Kürdemirî vasıtasıyla Mevlâna Hâlid'e dayanmaktadır. Fakat tarikat kendisinden sonra bölgede birden fazla halifeyle temsil edilmiştir.

Şeyh Cemâleddin bir diğer önemli özelliği ise onun tüm halklar arasında meşhur olan güzel ahlakı, ilmî derecesi ve hüsn-i hat, hitabet, şairlik gibi hususiyetleridir. Bu özellikleri sebebiyle o Kafkaslarda hem sûfîler hem de diğer Müslümanlar arasında bir cazibe merkezi olmuştur. Kendisinin ayrıca devlet terbiyesi

22 Eserin orijinal nüshasından örnek için bk. Ek-5.

23 Bk. Cemâleddin Gazikumukî, *el-Âdâbu'l-marziyya fi't-Tarikati'n-Nakşibendiyye*, Mohaçkale 1905, s. 2.

24 Bk. Gazikumukî, *a.g.e.*, s. 78-80. Silsile için ayrıca bk. Ek-6.

görmüş olması, siyasetten anlaması ve dönemin sürekli değişen politik duruma yönelik isabetli tavırları halkın onu bir çözüm merkezi olarak görmesi sonucunu doğurmuştur. Avar olması, halkın örf, adetlerini iyi bilmesi ve halk arasındaki problemleri halletmesi de onun “Kafkas’ın şeyhi” olarak anılmasında müessir bir amil olmuştur²⁵.

Şeyh Cemâleddin’in örnek şahsiyetine Rusların da vurgu yaptığı bazı kaynaklarda belirtilmiştir. Çarlık idaresinin bölgedeki yöneticilerinden Orbeliani, Şeyh Cemâleddin Efendi hakkında şunları yazmaktadır. “*Dağıstan’da imamlığın ilk günlerinden bugüne kadar her an ve her yerde en büyük saygıyla anılan bir adam var ki sessiz ve münzevi hayatı, ahireti dünya menfaatlerine tercih etmesi, doğruluğu, adaleti, ilmi ve şeriat kurallarına sıkı sıkıya bağlı olması halkın nazarında ona evliya şöhreti kazandırmıştır.*”²⁶

Dağıstan’da XIX. asırda pek çok din adamı olmasına rağmen yaşantılarının İslâmî hayat tarzına aykırı olması sebebiyle halk Şeyh Cemâleddin’e rağbet göstermiştir. Hatta Müridizm Hareketinin lideri Gazi Muhammed (ö. 1832) bile kendi hocası Harakunili Said’e değil de Şeyh Cemâleddin’e intisap etmiştir. Hatta o, içki ve eğlenceye düşkün olan ve dönemin en meşhur âlimlerinden olan Harakunili Saîd’e mektup gönderip onu uyarmış ve kendisine din adamlarının sorumluluklarını hatırlatmıştır²⁷.

Şeyh Cemâleddin’in Kafkaslardaki en önemli fonksiyonlarından biri de Ruslara karşı yürütülen ve batılılar tarafından “Müridizm” olarak anılan kutsal cihadın (gazavât) liderlerinin Nakşibendî tarikatına intisap etmelerini sağlaması olmuştur. Gazi Muhammed ve Şeyh Şâmil ilk önce şeyhin vasıtasıyla tarikatı öğrenmiş ve daha sonra Yeragî ile manevî eğitime başlamışlardır. Bunun sonucu olarak da Kafkaslıların “Gazavât”, Batılıların “Müridizm” olarak isimlendirdiği cihat hareketi tasavvufî (Nakşibendî) karakter kazanmıştır. İlk başlarda Ruslarla usulü gereği mücadele edilmesinin gerekliliğini savunan Şeyh Cemâleddin Kafkas halklarıyla Ruslar arasında silahlı bir mücadelenin sonuçlarının ağır olacağına yönelik Gazi Muhammed’i ve Şeyh Şâmil’i uyarmıştır. Kafkas halklarının Rus kanunları altında yaşamaya alıştığı, hanların da Ruslara sadık oldukları için ve onlarla birtakım anlaşmalar yaptıkları bu sebeple bu insanların böyle bir mücadeleye hazır

25 İbrahim Erol, *Azerbaycan’da Nakşibendilik*, s. 100.

26 Bennigsen-Quelquejay, *a.g.e.*, 339; Rıhtım ve Halilli, *a.g.e.*, s. 87.

27 Muhammed Karakî, *a.g.e.*, s. 91-92; Nezir Durkilî, *a.g.e.*, s. 482; Cafer Barlas, *a.g.e.*, s. 83-84.

olmadıkları konusunda Müridizm hareketi liderlerini uyarmıştır. Neticede Şeyh Cemâleddin haklı çıkmış, Şeyh Şâmil Ruslarla savaşmanın yanı sıra bazı yerli halklarla da savaşmak zorunda kalmıştır²⁸.

Tüm bunlara rağmen Şeyh Cemâleddin yine de Şâmil'den desteğini çekmemiş, Şâmil'in ve naiplerinin halkla sorun yaşadığı zamanlarda aralarında hakemlik yapmıştır. Bu hakemliklerden biri de Bennigsen-Quelquejay tarafından nakledilmiştir. Rivayete göre Şâmil'in askerlerinin Tarku beldesinde halka zulmetmiş, onların koyun ve keçilerini gasp ederek mallarını yağmalamışlar. Bu olay üzerine halk bu zulümden kurtulmak maksadıyla Şeyh Cemâleddin'i çağırılmış ve ertesi gün herkes büyük mescitte toplanmış. Şeyh Cemâleddin meclise gelince kadı, çoluk-çocuk herkes şeyhin eteğini öpmek için yarış halinde ona saygı ve hürmet göstermiştir. Ayrıca halk "*Lâ ilahe illallah Cemâleddin veliyullah*" şeklinde tezahürat yapmıştır. Şeyh Cemâleddin burada hem halka hem de Şâmil ve askerlerine dönerek uyarılarda bulunmuş ve ona gerçek bir mürit olmayı, dünya menfaati için değil Allah'ın rızası için cihat etmeyi ve de insanlara zulmetmemeyi tavsiye etmiştir. Bu toplantıdan sonra halkın hüngür hüngür ağladığı ve ortamın sakinleştiği de nakledilmiştir²⁹.

Ayrıca Şâmil'e destek verilmesi konusunda da bazı kimselerle görüşmüş özellikle Khaydak ve Taberasan gibi bölgelerden destek alınmasında önemli rol oynamıştır.³⁰ Bununla da yetinmeyip Şeyh Cemâleddin 1848 yılında dönemin Osmanlı Şeyhülislam'ına mektup yazıp Ruslara karşı cihatlarında Şâmil'e ve kendilerine destek talep etmiştir. Mektubunda; Dağıstan'daki tüm âlimlerin görüşünü aldığını ve onlar adından bu mektubu kaleme aldığını belirtmiş ve içinde buldukları feci durumun Osmanlı tarafından bilindiği halde herhangi bir yardımın ulaştırılmamasına çok şaşırduklarını ifade etmiştir³¹.

Şeyh Cemâleddin'in önemli rol oynadığı bir diğer husus da Sünnî olan Kafkas Müslümanlarının Sünnîliğin ve hilafetin merkezi konumunda bulunan Osmanlı Devleti'yle olan manevî ve organik irtibatlarını sağlamlaştırması olmuştur. Özellikle Sünnî tasavvuf networkünün en önemli kurumlarından biri olan Nakşibendî

28 Şuayb el-Bâkunî, *a.g.e.*, s. 448; Muhammed Karakî, *a.g.e.*, s. 92; Bennigsen-Quelquejay, *a.g.e.*, s. 339; A. N. Smirnov, *Muridizm na Kavkaze*, Moskova 1963, s. 151.

29 Bennigsen-Quelquejay, *a.g.e.*, s. 338-339.

30 *Târihçe-i Gazavât-ı Dağıstan*, haz. M. Fahrettin Kırzioğlu, İstanbul 2000, s. 60.

31 Mektup için bk. Bennigsen-Quelquejay, *a.g.e.*, s. 343-346.

-Hâlidî tefekkürünün de merkezi Osmanlı coğrafyasıdır. Tarikatın pîri sayılan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Osmanlı sultanlarını Dîn-i Mubîn-i İslâm'ın hâmisî sayması ve müntesiplerine de halife sıfatına sahip padişaha hatm-i hâcegândan sonra dua etmelerini söylemesi³² Hâlidîlerin Osmanlı'yı tarikatın merkezi olarak görmelerini sağlayan sebeplerinden sadece biridir. Bu sâikle Kafkas Hâlidîleri de Sünnîlik ve tasavvufî meslek açısından hem de hilâfetin merkezi olması sebebiyle Osmanlı'yı ikinci yurtları olarak görmüşlerdir. Pek çok Kafkaslı öğrenci ilmî eğitimleri için Osmanlı'ya gelerek Osmanlı kültürünü vatanlarına taşımış, İstanbul'dan getirdikleri kitaplarla Kafkaslar'da dinî hayatı ihya etmişlerdir³³. Şeyh Cemâleddin de Ruslara karşı mücadelelerinde kendilerine kardeş gördükleri Osmanlı halkında yardım istemiş ve Osmanlı sultanını en büyük imam, yüce halife ve ulu sultan sıfatlarıyla anmıştır. Şâmil'in teslim olduğu 1859 yılından sonra da kendisine en uygun yurt olabilecek yer olarak Osmanlı'yı görmüştür.

Sonuç

Bir bölgenin tarihî zenginliğinin ve kültürel değerlerinin oluşumunda o bölgede yaşamış olan veya medfûn bulunan manevî şahsiyetlerin önemi büyüktür. Bununla birlikte Türk-İslam kültürü kendi ulvî değerleri bağlamında öncelediği, geçmişini tarihî-manevî unsurlarıyla öğrenip gelecek perspektifini bu bağlamda oluşturmaya çalışan insan şahsiyetini oluşturmada bu manevî şahsiyetleri her daim müstesna bir yere koymuştur. Bu ideal çerçevesinde Türk-İslam tefekkürü tarihî refleksiyle itibariyle ister yerli ister yabancı olsun Sünnî düşünceye sahip, halifeye bağlı, İslam toplumunu kaynaştırıcı her değere, düşünceye ve kişiye sahip çıkmaya çalışmıştır. Makalemizde hayatını ve tasavvufî şahsiyetini incelediğimiz Şeyh Cemâleddin Gazikumukî de bu abidevî şahsiyetlerden biridir. O, Sünnî tasavvuf tefekkürünün en önemli ekollerinden biri olan Nakşibendî-Hâlidî tefekkürünün Dağıstan ve Azerbaycan gibi Kafkasların önemli merkezlerinde yayılmasına sebep olmuştur. Ayrıca Arapça olarak kaleme aldığı eseri "*el-Âdâbu'l-mardıyya fi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*" Kafkas halklarına yönelik

32 Mevlânâ Hâlid mektûbâtında şu şekilde duayı tavsiye etmiştir. "Allah'ım büyük himmet sahibi olan sultanımızı muhafaza eyle. Onu gaybın askerleriyle teyid eyle. İslam dîni muhafaza etmeye yardım eyle. Günler devam ettikçe ehliinden ona halef olabilecek kimseleri payidar eyle. KArad enizde askerlerimizi galip eyle. Vezirlerini, yardımcılarını ve elçilerini ıslah eyle. Sultanımızı ve yardımcılarını, beldelerin imarına kulların rahatına sebep kıl. Onlarla Sünnet-i seniyyeyi ihya ettir. Parlak ve açık nebevî şeriatın alametlerini onlarla yücelt." Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, haz. Muhammed Ali Karadâği, Beyrût 2015, s. 344.

33 Bunların en önemlilerinden birisi de Nakşibendî-Hâlidîliği Kafkaslara taşıyan İsmail Sirâceddîn-i Kürdemîrî-i Şîrvânîdir. Bk. İbrahim Erol, *a.g.e.*, s. 78-85.

Nakşibendiliğin esaslarını öğreten ve Hâlidîyye silsilesini Hz. Peygamberden o güne kadar sıralayan ilk eser olması hasebiyle önemli bir yeri haizdir. Kafkaslar da Ruslara karşı yürütülen ve batılılar tarafından “Mürîdizm” olarak isimlendirilen hareketin Gâzi Muhammed ve Şeyh Şâmil gibi liderlerini Nakşibendîlik’le tanıştırap onların tarikata intisap etmesine vesile olan da yine Şeyh Cemâleddin olmuştur. İlk başlarda Ruslarla savaş fikrine olumlu bakmayan Şeyh Cemâleddin daha sonra durumun Kafkas halklarının aleyhine dönmesi sebebiyle mecburen duruma müdahil olmuş, gerek Şâmil’le halk arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümünde gerekse de Şâmil için maddî destek talep etme hususunda gayret etmiştir. Fakat o, 1859’da Şâmil’in teslim oluşundan sonra bölgede kadılık yapması yönündeki Rusların teklifini reddedip önce Kars’a oradan da Üsküdar’a hicret etmiştir. Üsküdar’da kaldığı müddet zarfında Dağıstan’dan gelen ziyaretçilerin uğrak noktası da yine Şeyh Cemâleddin olmuştur. Tasavvufî şahsiyetin yüceliği, Şâmil’le olan yoldaşlığı, tarikat silsilelerindeki yeri ve telif ettiği eseri sebebiyle Şeyh Cemâleddin adı halen daha halk arasında yaşamaktadır. Günümüzde Dağıstan ve Kuzey batı Azerbaycan’da sûfî gelenekten gelen insanların nazarında Şeyh Cemâleddin ismi bilinmekte ve halen hatırlansa bile şeyhin Üsküdar’da medfûn olduğu –pek az kimse hariç- maalesef unutulmuştur. Bu bağlamda hem şeyhin Kafkas İslam ve tasavvuf medeniyeti için hem de Mürîdizm hareketindeki fonksiyonlarını izah edecek çalışmalara ihtiyaç duyulmakla birlikte kabrinin de Üsküdar’da olduğu bilgisinin kitlelere duyurulması gerekmektedir.

Üsküdarla Özdeşleşmiş Bir Mutasarrıf: Tosun Paşa

YURDAL DEMİREL
Öğretmen

Giriş: XIX. Yüzyıldaki “Tosun Paşa”lar

Biyografi çalışmalarında hakkında çalışma yaptığınız kişi ile aynı veya yakın dönemde yaşayan aynı isimdeki ve aynı görevlerde bulunan kişiler birbirine karıştırılmaya çok müsaittir. Bunun bir örneğini de XIX. yüzyıldaki “Tosun Paşa”larda yaşanabilmektedir. Bu yüzyılda valilik veya mutasarrıflık görevinde bulunan birçok Tosun Paşa bulunmaktadır.

Tosun Paşa denilince akla ilk olarak Kavalalı ailesine mensup olanlar ön plana çıkmaktadır. Kavalalı ailesinde Osman Ağa'nın en küçük oğlu olan ve Kavala mütesellimi iken idam edilen Tosun Ağa'dan sonra ailede aynı ismi taşıyan ikinci kişi hanedanın kurucusu olan Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olan Ahmed Tosun Paşa'dır. Ahmed Tosun Paşa, 1812 yılında vezir rütbesi ile Cidde ve Habeş valisi olmuştur. Ahmed Tosun Paşa, Abbas Hilmi Paşa'nın babasıdır. Kavalalı hanedanında ayrıca, amca Tosun Ağa'nın oğlu Tosun Ali Paşa, Hidiv Said Paşa'nın oğlu Mehmed Tosun Paşa'da bulunmaktadır.

XIX. yüzyıl Osmanlı tarihinde bir diğer vali olan Tosun Paşa, burada incelediğimiz Üsküdar Mutasarrıfı Tosun Paşa ile karıştırılan¹ Moralı Mustafa Tosun Paşa'dır. 1834 yılında miralay olarak Trablusgarb² ve Edirne Redif Mansure

¹ Moralı Mustafa Tosun Paşa ile Üsküdar Mutasarrıfı olan Harputlu Tosun Paşa'nın karıştırılmasındaki temel neden her iki Tosun Paşa'nın hem Hakkari hem de Maraş'ta idareci olarak görev yapmış olmalarıdır.

² BOA., Cevdet Tasnifi Askeriye Belgeleri (C.AS), 755/31791, 29/04/1250 (4 Eylül 1834).

alayında³ miralay olarak görev yapmıştır. Kısa bir süre sonra Trablusgarb'a mirli-va olarak tayin olmuştur⁴. Burada ferikliğe terfi etmiştir⁵. Uzun süre burada görev yattıktan sonra Maraş⁶, Konya⁷, Hersek ve Üsküb⁸, Hakkari Valiliği⁹ yapmıştır. Üsküb Valiliğinden sonra Sofya'da komutanlık¹⁰, şeyhülharemlik yapmıştır¹¹. 1858 yılında şeyhülharemlik görevini yürütürken vefat etmiştir¹².

1. Harputlu Tosun Paşa

Çalışmamıza konu olan Üsküdar Mutasarrıfı Tosun Paşa, Harputlu olup asıl adı Abdullah Tosun'dur. Doğum tarihi tespit edilememiştir. Harput'taki ailesi ve buradaki yaşam hikayesi ve İstanbul'a ne zaman geldiğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Tosun Paşa'nın büyük oğlu olan Mehmed Tevfik Bey'in Haleb Vilayeti Maarif Müdürlüğü görevi sırasında teminat olarak gösterdiği babasından kalan ve Mamuretülaziz Vilâyeti Harput Kazası'nda bulunan ve üzerinde haciz bulunan arazinin, buradaki hizmetine ait görülen muhasebesinin üzerinden bir sene geçmediğinden usulen kaldırılamayacağına ve arazinin kıymetinin vilayetten sorulduğuna dair olan iki ayrı belgeden ailenin 1894 tarihinde halen Harput ile bağlantısı olduğunu anlamaktayız¹³.

Tosun Paşa'nın İstanbul dışındaki bildiğimiz ilk resmi görevi olan Aksaray Kazası müdürlüğü görevine 1 Ağustos 1850 tarihinde başlamış olması ve burada görev yapmaya başladığında rikab-ı hümayun kapıcıbaşlarından biri olması onun bu tarihten çok önceki bir dönemde İstanbul'a gelmiş olduğunu düşündürmektedir.

3 BOA., C..AS., 358/14323, 29/08/1253 (28 Kasım 1837).

4 BOA., Hatt-ı Hümayun (HAT.), 319/18749, 29/12/1253 (26 Mart 1838).

5 BOA., C..AS., 500/20881, 29/12/1255 (4 Mart 1840).

6 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, c.VI-VII-VIII, yay. haz. Yücel Demirel, İstanbul 1999, s. 1251.

7 BOA., Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Kalemî Odası Belgeleri (A.}MKT.MHM.), 14/91, 03/08/1265 (24 Haziran 1849).

8 BOA., Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı (A.}MKT.NZD.), 33/47, 29/06/1267 (1 Mayıs 1851); BOA., Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemî (A.}DVN.), 68/78, 23/07/1267 (21 Mayıs 1851); BOA., A.}TŞF., 9/69, 28/07/1267 (26 Mayıs 1851).

9 BOA., İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.), 7/288, 29/09/1272 (3 Haziran 1856); BOA., A.}MKT.NZD., 318/90, 01/01/1277 (20 Temmuz 1860).

10 BOA., İrade Dahiliye (İ.DH.), 281/17647, 22/01/1270 (25 Ekim 1853).

11 BOA., A.}MKT.MHM., 111/34, 22/09/1273 (16 Mayıs 1857).

12 BOA., A.}MKT.NZD., 266/7, 05/03/1275 (13 Ekim 1858); BOA., A.}MKT.NZD., 267/52, 23/03/1275 (31 Ekim 1858).

13 BOA., Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT.), 206/54, 06/11/1311 (11 Mayıs 1894); BOA., MF. MKT., 186/67, 29/04/1311 (9 Kasım 1893).

Üsküdar
mutasarrıflık
binası

2. Tosun Paşa'nın Üsküdar'da Görev Yapmadan Önceki Yılları

Tosun Paşa, Üsküdar'da ilk görevi olan Üsküdar zabıta memurluğu görevinden önce rikab-ı hümayun kapıcıbaşılığı, kaza müdürlüğü, mültezimlik, zabıta memurluğu gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur.

Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşısı Tosun Ağa

Abdullah Tosun Ağa'nın devlet hizmetindeki ilk görev yeri olan Aksaray kazası müdürlüğü görevi sırasında halkın onun hakkında memnun ve hoşnut olduğunu bildiren bir tahriratta onun rikab-ı hümayun kapıcıbaşlarından biri olduğunu öğrenmekteyiz¹⁴.

14 BOA., A.}DVN., 75/36, 15/04/1268 (7 Şubat 1852).

Kapıcılar kethüdâsının divan ve rikâb-ı hümayun hizmetlerindeki yoğun meşguliyetleri yüzünden kapıcıların tayin, terfi ve emeklilik işleri ikinci büyük âmirleri olan kapıcıbaşı tarafından yapılırdı. II. Mahmud tarafından 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından merkezde ve taşrada sadece otuz kapıcıbaşı bırakılmış, diğerleri 300'er kuruş maaşla emekliye sevk edilmiştir. 1840 yılında sayıları kırka yükseltelen kapıcıbaşılar, "serbevâbîn-i rikâb-ı hümayûn-ı mülûkâne" unvanıyla mîrâhurluğa bağlanmıştır. Böylece rikâb-ı hümayun ve dergâh-ı âlî unvanlarıyla kapıcıbaşılık ikiye ayrılmıştır. Daha imtiyazlı olan rikâb hizmetindekiler nöbetleşe olarak cuma ve bayram selâmlıkları ile diğer resmî günlerde istihdam edilmiştir. 1851 yılında kapıcıbaşılığın derecesi yeniden belirlenmiştir. Mülkî rütbelere arasında önemli yeri olan kapıcıbaşılık 1908'de kaldırılmıştır¹⁵.

Abdullah Tosun Ağa'nın ne zaman kapıcıbaşı ve rikab-ı hümayun kapıcıbaşılığı yaptığı yıllara dair bir bilgiye sahip değiliz.

Kaza Müdürü Tosun Ağa

Tosun Ağa'nın rikab-ı hümayun kapıcıbaşılığından sonra devlet memuru olarak ilk görevi kaza müdürlüğü olmuştur. 1842 düzenlemeleri ile muhassıllık meclisleri kaldırılırken, mülki yapıda sağlanan en önemli değişim, adli bir ünite olarak zaten var olan kaza biriminin idari ve mali fonksiyonlarla yeniden örgütlenmesidir¹⁶. Kaza idaresinin başında kaza müdürleri bulunmaktaydı. Kaza müdürleri seçimlerinde kaza bölgesinin ileri gelenleri toplanarak aralarından birini kaza müdürü seçeceklerdi. Seçimde müdür olacaklarda iyi huylu olma, halkın yararını kollayan, işbilir, becerikli bir kişi olmak gibi genel vasıfları taşıması beklenirdi. Kaza müdürlerinin yolsuzluk yapmalarını önlemek için öteden beri Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan kefalet uygulamasına başvurulmuştur. Seçimle iş başına gelmelerine rağmen kaza müdürlerinin görevine valiler son verebilirdi. Ancak gerekçeli nedeni en kısa zamanda hükümete bildirmek zorunda idi. Kaza müdürlerinin öncelikli görevini kazalarına bağlı köylerde aşar ve diğer vergilerin zamanında toplanmasını sağlamaktı. Ayrıca kazalarındaki asayiş ve güvenliği sağlayarak, Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin kolaylıkla uygulanmasını sağlamak müdürlerin görevleri arasında idi¹⁷.

15 Abdulkadir Özcan, "Kapıcı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.24, İstanbul 2001, s. 346-347.

16 Ayla Efe, "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, c. 6, sayı 22 (2009), s. 94.

17 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 241-248.

Tosun Ağa, 1 Ağustos 1850 tarihinde Konya Eyaleti dahilindeki Aksaray Kazası müdürlüğüne tayin olmuştur¹⁸. Burada görev yaparken bir kısım ahali tarafından hakkında çeşitli şikayetlerde bulunulmuş¹⁹ ise de öte yandan eşraftan bir kısım ileri gelenler de onun çalışmalarından memnun ve hoşnut olduklarını²⁰ iletmişlerdir. Tosun Ağa, Aksaray Kazası müdürlüğü görevini 11 Mart 1852 tarihine kadar bir yıl yedi ay yürütmüştür.

Kırşehir Kazası müdürü Naşid Bey'in emval-i miriyeden zimmetine elli dört bin kuruş kuruş geçirmesi ve bunun neticesinde görevinden azl edilmesi²¹ üzerine Tosun Ağa, Aksaray Kazası müdürlüğü görevinden 11 Mart 1852 tarihinde ayrıldıktan bir gün sonra 12 Mart 1852 tarihinde Kırşehir Kazası müdürlüğüne tayin olmuştur²².

Tosun Ağa'nın Kırşehir kazasındaki görevi Aksaray kazasındaki görevine göre bir müddet daha uzun sürmüştür. Burada iki yıla yakın bir süre görev yapmıştır. Bu görevinden istifa etmek suretiyle 14 Şubat 1854 tarihinde ayrılmıştır²³.

Tablo 1: Tosun Ağa'nın Kaza Müdürlüğü Yaptığı Yerler

Sıra	Görev	Göreve		Görev Süresi			MAAŞI
		Başlama	Ayrılma	Yıl	Ay	Gün	
1	Aksaray Kazası Müdürlüğü	1 Ağustos 1850	11 Mart 1852	1	7	10	2500 Kuruş
2	Kırşehir Kazası Müdürlüğü	12 Mart 1852	14 Şubat 1854	1	11	2	2500 Kuruş

(BOA., ŞD., 865/30, 10/01/1302 (30 Ekim 1884).

Mültezimlik Dönemi

Tosun Ağa Aksaray ve Kırşehir kazalarında üç buçuk yıl görev yaptıktan sonra istifa etmek suretiyle İstanbul'a gelmiştir. Burada değişik vilayetlerde çeşitli iltizam ihalelerini alarak mültezimlik yapmaya başlamıştır.

Özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması anlamına gelen iltizam işini yapan kişiye mültezim

18 BOA., Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD.), 865/30, 10/01/1302 (30 Ekim1884).

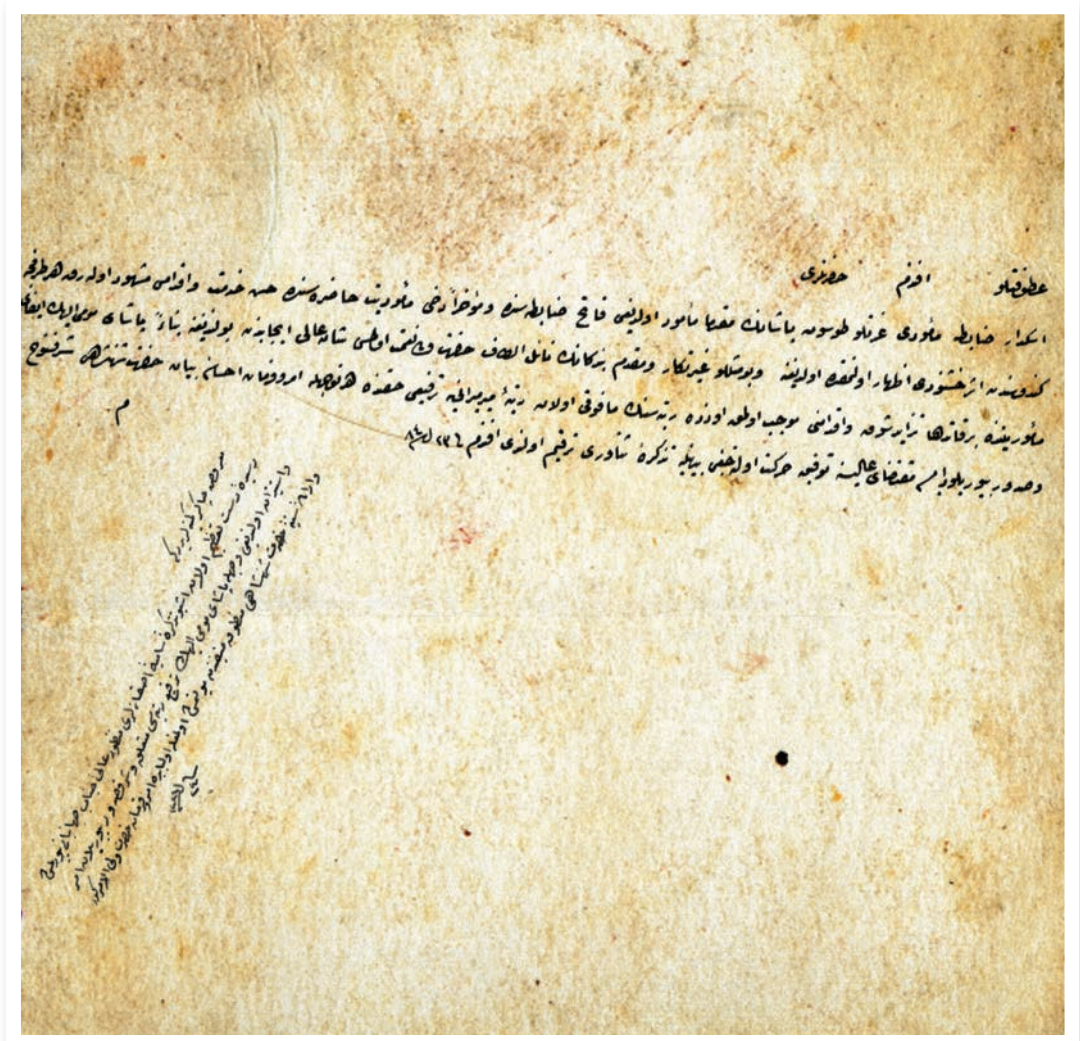
19 BOA., İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.), 227/7762, 28/02/1268 (23 Aralık1851).

20 BOA., A.}DVN., 75/36, 15/04/1268 (7 Şubat 1852).

21 BOA., Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.}MKT.MVL.), 53/50, 20/08/1268 (9 Haziran 1852).

22 BOA., ŞD., 865/30, 10/01/1302 (30 Ekim1884).

23 BOA., MVL., 270/51, 21/05/1270 (19 Şubat 1854).

Üsküdar Zabıta
Memuru
Tosun Paşa'nın
rütbesinin
mirimiranlığa
terfii

denir. Devlet için vergilendirmenin başlıca iki yolu vardır. Bunlardan biri, günümüzde hemen her devlette olduğu gibi maaşlı memur kadroları ile vergilendirme yapılması, diğeri ise vergilendirme görevinin özel teşebbüs gibi hareket eden kişilere belirli şartlarda devredilmesidir. İltizamda her zaman tek bir şahıs olarak veya ortaklık halinde faaliyet gösteren bir mültezim vardır. Mültezim sivil sektörden, reâyâ, hatta yabancı yahut askerî zümre mensubu olabilir. İltizamda bir peşin ödeme de az veya çok daima vardır; hazinenin ihtiyacına ve mültezimlerin rekabet gücüne göre miktarları yahut iltizam bedeline oranları değişmekle

birlikte her zaman için bir peşin ödeme söz konusudur. İltizamda süreler uzayıp kısalmış, fiilen birkaç günden on-on beş yıla, hatta mültezimin ölümüne kadar birçok değişmeye uğramışsa da daima sınırlı kalmıştır²⁴.

Tosun Ağa'nın mültezim olarak bazen tek başına bazen de ortaklarıyla birlikte değişik şehirlerdeki iltizamları almıştır. Tosun Ağa, Selanik²⁵, Harput²⁶, Trabzon²⁷, Dersaadet²⁸, Erzincan²⁹ ve Erzurum'da³⁰ aşar ve gümrüklerin iltizamını almıştır.

Midhat Paşa'nın Yanında

19. yüzyıl Osmanlı siyasi ve idari tarihinde en önemli bir isimlerden biri olan Midhat Paşa Tosun Ağa'nın kayınbiraderiydi. Tosun Ağa'nın onunla tanışması ve ablası Sıdika Hanım ile ne zaman evlendiği hususunda kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır.

Midhat Efendi ile Tosun Ağa'nın mültezimlik dolayısıyla tanışmış ve akrabalık ilişkisini kurmuş ve 1850'li yılların ilk döneminde olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü, bu dönemde Midhat Efendi 1856 yılı içerisinde Meclis-i Vâlâ'ya bir dilekçe vererek İstanbul Balıkhanesi mültezimi Ali Bey ile gizli ortaklık kurduğuna dair söylentilerin araştırılması ile ilgili bir dilekçe vermiştir. Dilekçe neticesinde açılan soruşturma da sorgulananlardan biri de Tosun Ağa olmuştur³¹. Bu soruşturma sırasında Tosun Ağa'nın Midhat Efendi'nin eniştesi olduğunu öğrenmekteyiz.

Tosun Ağa, Üsküdar zabıta Memurluğuna tayin olmadan önce kayınbiraderi Midhat Efendi'nin yanında da bulunmuştur. Tuna Vilayeti'ndeki valiliği sırasında ona yardımcı olmuştur.

24 Mehmet Genç, "İltizam", *DİA*, c. 22, İstanbul 2000, s. 154-155.

25 BOA., Sadaret Mektubi Kalemî Deâvî Evrakı (A.}MKT.DV.), 89/44, 16/06/1272 (23 Şubat 1856); BOA., Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı (A.}MKT.UM.), 298/9, 03/04/1274 (21 Kasım 1857); BOA., A.}MKT.NZD., 264/79, 18/02/1275 (27 Eylül 1858); BOA., A.}MKT.MVL., 139/86, 18/07/1278 (19 Ocak 1862); BOA., A.}MKT.MVL., 142/35, 02/09/1278 (3 Mart 1862).

26 BOA., A.}MKT.UM., 385/100, 24/05/1276 (19 Aralık 1859); BOA., A.}MKT.UM., 463/61, 10/10/1276 (1 Mayıs 1860); BOA., A.}MKT.UM., 501/29, 13/03/1278 (23 Eylül 1861); BOA., A.}MKT.MVL., 136/90, 29/05/1278 (2 Aralık 1861); BOA., A.}MKT.MVL., 138/52, 20/06/1278 (23 Aralık 1861);

27 BOA., A.}MKT.NZD., 285/97, 25/12/1275 (26 Haziran 1859); BOA., A.}MKT.NZD., 288/34, 17/01/1276 (16 Ağustos 1859); BOA., İ.MMS., 18/766, 26/08/1276 (19 Mayıs 1860); BOA., A.}MKT.MVL., 145/71, 22/11/1278 (21 Mayıs 1862).

28 BOA., A.}MKT.NZD., 468/81, 01/08/1279 (22 Ocak 1863).

29 BOA., A.}MKT.MHM., 178/72, 14/08/1276 (7 Mart 1860); BOA., A.}MKT.UM., 500/78, 16/03/1278 (21 Eylül 1861).

30 BOA., A.}MKT.MVL., 116/71, 08/11/1276 (28 Mayıs 1860); BOA., A.}MKT.UM., 500/100, 18/03/1278 (23 Eylül 1861).

31 Adem Korkmaz, *Midhat Paşa İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Ankara 2019, s. 24-25.

Midhat Paşa çektiği sıkıntıları ve yaptığı çalışmaları şifahen anlatmak için İstanbul'a gelmek istemişse de zaman uygun olmadığından eniştesi Tosun Ağa ve Umûr-ı Ecnebiye Müdürü Odyan Efendi'yi sık sık İstanbul'a göndermiştir³².

3. Üsküdar Zabıta Memuru Tosun Paşa

Zaptiye Nezaretinin 1846 yılı itibariyle kurulmasını takiben 1855 yılında Üsküdar Zabıta Müdürlüğü oluşturulmuştur. Oluşturulan bu birimin ilk zabıta müdürlüğü görevine Tufeyl Paşa getirilmiştir. Geçen zamana bağlı olarak Zabıta Müdürlüğü'nün adı Zabıta Memurluğu olarak değiştirilmiştir.

Tosun Ağa, 20 Eylül 1864 tarihinde Fatih Zabıta Müdürlüğüne tayin olmuştur. Bu görevi iki yıl bir gün başarılı bir şekilde yürütmüş ve 21 Eylül 1866 tarihinde Üsküdar Zabıta Müdürlüğüne tayin olmuştur³³. Tosun Paşa'nın Üsküdar Zabıta Müdürlüğü'ne tayiniyle, yerine Zabıta Meclisi azasından Abdülhalim Paşa tayin olmuştur³⁴.

İlk Üsküdar Zabıta Memuru olan Tufeyl Paşa'nın emekliye sevk edilmesi üzerine yerine bu göreve Meclis-i Zabıta Azasından Hacı Nuri Bey teklif edilmiştir. Fakat bir süre sonra Hacı Nuri Bey'in tayininden sarf-ı nazar olunarak bu görev için daha uygun birisinin bulunması istenmiştir³⁵.

Hacı Nuri Bey'in tayini iptal edilince Tufeyl Paşa'dan boşalan Üsküdar Zabıta Memurluğu görevine Tosun Ağa tayin olmuştur. Böylece Tosun Ağa Tufeyl Paşa'dan sonra ikinci Üsküdar Zabıta Memuru olmuştur.

Üsküdar Zabıta Memuru olarak görev yaptığı dönemde Tosun Ağa'nın rütbesi mir-i miranlığa terfi etmiştir³⁶. Böylece bundan sonra paşa unvanı ile anılmaya başlanmıştır.

Fatih zabıta memurluğu sırasında 4000 kuruş olan Tosun Paşa'nın aylık maaşı Üsküdar'a tayin olduktan sonra 8000 kuruşa çıkmıştır.

32 Adem Korkmaz, *a.g.e.*, s. 101.

33 BOA., ŞD., 865/30, 10/01/1302 (30 Ekim1884).

34 BOA., A.}MKT.MHM., 363/44, 15/05/1283 (25 Eylül 1866); BOA., A.}MKT.MHM., 363/77, 19/05/1283(29 Eylül 1866).

35 BOA., A.}MKT.MHM., 362/57, 02/05/1283 (12 Eylül 1866).

36 BOA., İ.DH., 571/39804, 23/10/1284 (17 Şubat 1868).

Tablo 2: Tosun Paşa'nın Zabıta Memurlukları

SIRA	GÖREV	GÖREVE		GÖREV SÜRESİ			MAAŞI
		BAŞLAMA	AYRILMA	YIL	AY	GÜN	
1	Fatih Zabıta Memuriyeti	20 Eylül 1864	21 Eylül 1866	2		1	4000 Kuruş
2	Üsküdar Zabıta Memuriyeti	22 Eylül 1866	12 Mart 1871	4	5	21	8000 Kuruş

(BOA., ŞD., 865/30, 10/01/1302 (30 Ekim 1884).

4. Üsküdar Mutasarrıfı Tosun Paşa

Üsküdar Mutasarrıflığı

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı mülki yönetimini yeniden yapılandıran birçok düzenleme ve uygulama hayata geçirilirken, İstanbul çoğunlukla bunların dışında tutulmuştur. Bu dönemde taşrada muhassıllık meclislerinin kurulması ve daha sonra bunların "Memleket Meclisi" ve "Eyalet Meclisi"ne dönüşmelerine karşın, benzeri kurumlar İstanbul'da oluşturulmamıştır³⁷.

1864 yılında taşra idaresinin yeniden yapılandırılması amacıyla Fransa mülki teşkilatından yararlanılarak hazırlanan Vilâyet Nizamnâmesi yürürlüğe konulmuştur. Osmanlı taşra idaresinde geçerli olan eyalet sistemine son verilmiştir. Bu nizamname ile yeni idari yapı vilayet, sancak, kaza ve karye olarak belirlenmiştir. Valinin vilayetin en üst mülki amir olmaya devam ettiği bu nizamname ile sancaklarda mutasarrıflar, kazalarda kaymakamlar görev yapmaya başlamıştır. 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi ile eyalet sisteminden vilayet yapısına geçildiğinde, İstanbul istisna tutulmuştur. 1864 ve 1867 vilayet nizamnamelerine tamamlayıcı olarak hazırlanan 1871 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi ile vilayet uygulaması Osmanlı taşrasında yaygınlaştırılırken, İstanbul bir kez daha bu uygulamanın dışında bırakılmıştır. Vilayet idaresi kurulmayan, dolayısıyla vali de atanmayan İstanbul'da 1867'de başta güvenlik olmak üzere mülki işlerin önemli bir kısmı Zabıta Müşiriyeti sorumluluğuna verilmiştir³⁸.

37 Tarkan Oktay, "Tanzimat'tan 21. Yüzyılda İstanbul'un Yönetimi", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. 3, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2015, s. 182.

38 Tarkan Oktay, a.g.m., s. 182.

Tosun Paşa'nın oğlu
Mehmed
Tevfik Bey

1865'te Kaza-ı Erbaa denilen Çatalca kazası ile Kordon kazaları olarak anılan Gekbuze (Gebze), Kartal ve Şile kazalarının mülki işlerini yürütmek üzere Meclis-i İdare-i Liva-i Zabtiye adı ile bir meclis oluşturulmuştur³⁹.

22 Şubat 1870 tarihinde yayımlanan Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesi'ne *Dair Nizamname*'yle Dersaadet'in kolluk kuvvetlerinde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre Dersaadet ve buna bağlı civar kazalarda mülkî zabıta görevlerinin yürütülmesi Zabtiye Müşiriyeti'ne verilmiştir. Zaptiye müşirlerine "Dersaadet Valisi" Bu

amaçla dört meclis ve daire kurulmuştur. Bunlardan "Meclis-i İdare" mülkî ve mali meselelere; "Meclis-i Fırka-i Zabtiye" zaptiye subay ve askerlerinin seçimi ve idaresine; "Teftiş Dairesi" maiyetindeki teftiş memurları vasıtasıyla müşirlikten gönderilecek evrakı inceleme, yangın söndürmede gerekli tedbirleri alma, hükûmetçe aranılan şahısları buldurma ve memleketlerine gönderilen veya sürülen kişilerin işlemlerini yürütmeye; "Hapishane Dairesi" ise hapishanelerin idaresine bakmakla görevliydi⁴⁰.

Aynı nizamnameye göre İstanbul'da dört mutasarrıflık, sekiz kaymakamlık ve beş müdürlük oluşturulmuştur. Buna göre Dersaadet, Beyoğlu, Üsküdar ve Çekmece mutasarrıflıkları ile Galata, Adalar, Kartal, Fatih, Eyüp, Yeniköy, Beykoz ve Çatalca kaymakamlıkları ve Küçükçekmece, Suyolu kurâsı, Terkos, Gekbuze (Gebze) ve Şile müdürlükleriydi⁴¹.

39 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul 1995, c. 3, s. 1500.

40 "Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesi'ne Dair Nizamname", *Düstur*, Tertib-i Evvel, Matbaa-i Amire 1289, C. 1, s. 688.

41 "Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesi'ne Dair Nizamname", s. 688.

Mutasarrıflıklar birer mutasarrıf ve birer mutasarrıf muavini ile birer baş katib ve yeterli derecede katib ve diğer memurlardan ibaretti. Her mutasarrıfın maiyyetinde ve muavinlerin riyaseti tahtında birer tahsil ve kefalet cemiyeti vardı⁴².

Üsküdar mutasarrıflığı Bostancıbaşı köprüsünden Şile'ye kadar olan bölgeyi kapsamaktaydı. Üsküdar mutasarrıflığının Şile müdürlüğünden Anadolu Hisarı'na kadar olan mahalleri Beykoz Kaymakamlığına bırakılmış olup Üsküdar'dan Paşa Limanı, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Vaniköy, Kandilli ve Küçüksu'ya oradan Arnabud, Kurddoğmuş, Bakkal-ı Kebir, Nerd-ban karyelerinin yani Şile ve Kartal'a mülhak mahallerin hudud-ı kadimesi hizasıyla Bostancıbaşı köprüsü, Fenerbağçesi, Gazi karyesi, Kavak ve Harem iskeleleri, Salıcak hududu dahilinde bulunan mahalleri mutasarrıflık idaresindeydi⁴³.

Üsküdar mutasarrıflık binası olarak Dürrizadeler Konağı kullanılmıştır. Konak, Paşakapısı mevkiinde ve Üsküdar Paşakapısı Ceza Evi, Üsküdar Adliyesi, Paşakapısı Orta Okulu ve Üsküdar Lisesi'nin üzerinde bulunduğu geniş alanda yer almaktaydı. Dürrizade Şeyhülislam Mehmed Arif Efendi'nin oğlu ve II. Mahmud dönemi şeyhülislamlarından olan Abdullah Efendi'nin 1822 tarihinde vefat ederek babası gibi cediti Dürrî Mehmet Efendi'nin yanına gömülmesinden bir müddet sonra aileye ait olan konaklar istimlak edilerek önce Müşirlik Dairesi olarak sonra da "Bab-ı Ser-askeri-i Anadolu" binası olarak kullanılmıştır⁴⁴.

Üsküdar'da mutasarrıflığın tesis edilmesiyle de bu konaklardan biri mutasarrıfa, diğeri de şer'îye mahkemesi'ne verildi. 1847 yılında mutasarrıflık binasının yerine Paşakapısı Mektebi Rüşdiyesi'nin yaptırılması üzerine mutasarrıflık, Doğancılar Parkı karşısında bir dönem SSK Dispanseri olarak kullanılan binanın bulunduğu yerdeki büyük ahşap konağa taşınmıştır. Tosun Paşa'nın mutasarrıflık görevini yürüttüğü dönem de yönetim binası olarak burada bulunan konak kullanılmıştır⁴⁵.

Üsküdar Mutasarrıfı Tosun Paşa

Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesi'ne *Dair Nizamname*' 22 Şubat 1870 tarihinde yayımlanmıştır. İlgili, nizamname

42 "Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesi'ne Dair Nizamname", s. 689.

43 "Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesi'ne Dair Nizamname", s. 689-690.

44 Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. 3, İstanbul 2001, s. 1345-1346.

45 Mehmet Mermi Haskan, *a.g.e.*, s. 1346.

Üsküdar Zabıta Memurluğunun adı Üsküdar Mutasarrıflığı olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bu değişikliğin yapıldığı dönemde Üsküdar Zabıta Memurluğu görevini yürüten Tosun Paşa ilk mutasarrıf olarak görevine devam etmiştir.

Tosun Paşa, Üsküdar Mutasarrıflığı görevini iki ayrı dönemde yapmıştır. İlk dönem zabıta memuru olarak devam ederken görevindeki isim değişikliği ile devam eden dönemdir. Tosun Paşa'nın bu dönemdeki görevi 13 Mart 1871 tarihinden 5 Mayıs 1872 tarihine kadar devam etmiştir. 6 Mayıs 1872 tarihinde "*lüzûm-ı azliyle tebdiline mebni yerine ümera-yı askeriyeden*" bir zatın Tosun Paşa'nın yerine Üsküdar Mutasarrıflığına ve Tosun Paşa'nın da Gelibolu Mutasarrıflığına tayin olması uygun görülmüştür⁴⁶.

Tosun Paşa'nın Gelibolu Mutasarrıflığı uzun süreli olmamıştır. Kayınbiraderi olan Midhat Paşa'nın 31 Temmuz 1872 tarihinde sadrazam olmasından kısa bir süre sonra Ağustos ayı içerisinde taşrayla ilgili bir dizi tayinler gerçekleştirilmiştir. Bu tayinlerden biri de Tosun Paşa'nın Üsküdar Mutasarrıflığına ikinci defa tayin edilmesi olmuştur.

Tosun Paşa'nın ikinci Üsküdar mutasarrıflığı görevi birincisinden daha uzun süre devam etmiştir. Tosun Paşa'nın Üsküdar mutasarrıflık dönemi iki ayrı dönemde iki yıl dokuz ay devam etmiştir.

"Üsküdar Mutasarrıfı Sa'âdetlü Tosun Paşa'nın lüzûm-ı tebdiline mebni yerine diğerrinin ta'yini lâzım geldiğine ve Beyoğlu Mutasarrıfı Sa'âdetlü Mehmed Paşa hazretleri oraya daha ziyâde münâsib olduğuna binâen müşârünileyh Mehmed Paşa'nın zikir olunan Üsküdar ve Dâr-ı Şûrâ-yı 'Askerî Levâzım Dâiresi a'zâsından Ferîk Sa'âdetlü Hacı Hasan Paşa hazretlerinin dahi açılacak Beyoğlu Mutasarrıflığına nasbı..."

uygun görülerek Tosun Paşa ikinci defa Gelibolu'ya mutasarrıf olarak tayin edilmiştir⁴⁷.

46 BOA., İ.DH., 650/45162, 27/02/1289 (6 Mayıs 1872).

47 BOA., A.}MKT.MHM., 475/53, 29/01/1291 (18 Mart 1874).

Tablo 3: Tosun Paşa'nın Üsküdar Mutasarrıflığı Yılları

Sıra	Görev	Göreve		Görev Süresi			Maaşı
		Başlama	Ayrılma	Yıl	Ay	Gün	
1	Üsküdar Mutasarrıflığı	13 Mart 1871	12 Ekim 1871		7		8000 Kuruş
2	Üsküdar Mutasarrıflığı	13 Ekim 1871	5 Mayıs 1872		6	22	8600 Kuruş
3	Gelibolu Mutasarrıflığı	7 Mayıs 1872	10 Ağustos 1872		3	5	6760 Kuruş
4	Üsküdar Mutasarrıflığı	11 Ağustos 1872	17 Mart 1874	1	7	6	10000 Kuruş

(BOA., ŞD., 865/30, 10/01/1302 (30 Ekim 1884).

5. Üsküdar'dan Sonra: Mutasarrıflıklar Dönemi

Tosun Paşa'nın mutasarrıflıklar dönemi 26 Haziran 1874 tarihinde Gelibolu'ya atanmasıyla başlamış ve 5 Kasım 1883 tarihinde Maraş Mutasarrıflığı yaptığı dönemde vefatıyla son bulmuştur. Tosun Paşa dokuz yıla yakın bir süre devam eden bu sürede Gelibolu, Yenipazar, Filibe, Kıbrıs, Rodos, Kastamonu, Erzincan, Hakkari ve Maraş olmak üzere dokuz ayrı yerde mutasarrıflık yapmıştır.

Gelibolu'da ilk olarak 1872 yılında üç aylık kısa bir süre görev yaptıktan sonra 1874 yılının haziran ayında ikinci defa tayin edilmiştir. Buradaki ikinci dönemi ilkinde göre daha uzun sürmüştür. 12 Nisan 1875 tarihine kadar burada görev yapmıştır.

Gelibolu mutasarrıflığını müteakiben Tosun Paşa 1875 yılı içerisinde Yenipazar ve Filibe'de mutasarrıflık yapmıştır. Her iki sancaktaki görevi kısa süreli olmuştur. Yenipazar'da iki ay yedi gün, Filibe'de ise dört ay altı gün görevde kalmıştır. Tosun Paşa'nın kısa süreli mutasarrıflıkları Kıbrıs ve Rodos'ta da devam etmiştir. Kıbrıs'ta altı ay beş gün, Rodos'ta ise üç ay on beş gün görev yapmıştır.

Tosun Paşa'nın Kastamonu, Erzincan ve Hakkari mutasarrıflıkları önceki mutasarrıflık görevlerine göre daha uzun devam etmiştir. Kastamonu'da bir yıl bir ay, Erzincan'da bir yıl altı ay ve Hakkari'de iki yıl altı ay görev yapmıştır. Hakkari'deki görevi onun mutasarrıflıklar dönemindeki en uzun süreli devam eden mutasarrıflık dönemi olmuştur.

Tosun Paşa'nın mutasarrıflık görevindeki ve devlet hizmetindeki son görev yeri Maraş olmuştur. 1882 yılının sonunda göreve başladığı Maraş mutasarrıflığı on ay devam ettikten sonra 5 Kasım 1883 tarihine kadar devam etmiştir.

Tablo 4: Tosun Paşa'nın Mutasarrıflık Yaptığı Yerler ve Tarihleri

SIRA	GÖREV	GÖREVE		GÖREV SÜRESİ		
		BAŞLAMA	AYRILMA	YIL	AY	GÜN
1	Gelibolu Mutasarrıflığı	26 Haziran 1874	12 Nisan 1875		9	17
2	Yenipazar Mutasarrıflığı	13 Nisan 1875	19 Haziran 1875		2	7
3	Filibe Mutasarrıflığı	20 Haziran 1875	26 Ekim 1875		4	6
4	Kıbrıs Mutasarrıflığı	27 Ekim 1875	1 Mayıs 1876		6	5
5	Rodos Mutasarrıflığı	2 Mayıs 1876	14 Ağustos 1876		3	13
6	Kastamonu Mutasarrıflığı	1 Ocak 1877	12 Şubat 1878	1	1	11
7	Erzincan Mutasarrıflığı	13 Şubat 1878	26 Ağustos 1879	1	6	14
8	Hakkari Mutasarrıflığı	27 Ağustos 1879	15 Mart 1882	2	6	16
9	Maraş Mutasarrıflığı	31 Aralık 1882	5 Kasım 1883		10	6

(BOA., ŞD., 865/30, 10/01/1302 (30 Ekim 1884).

6. Vefatı ve Ailesi

Tosun Paşa, son görev yeri olan Maraş'ta mutasarrıflık yaptığı dönemde 5 Kasım 1883 tarihinde görevi sırasında vefat etmiştir. Tosun Paşa, İki evli olup birinci eşi Sıdıka Hanım, İkinci eşi Fatma Afife Hanım'dır. Ayşe Sıdıka Hanım, Midhat Paşa'nın tek kız kardeşi olup, 1918 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Üsküdar Paşalimanı Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Tosun Paşa'nın bu evliliklerinden Faika, Samiye, ve Fatıma isminde üç kızı ile Mehmed Tefvik, Mehmed Sedad ve Ali Rıza isminde üç oğlu olmuştur. Kızlarından Samiye Hanım, Gelibolu Muhasebecisi Abdulhamid Bey ile evlenmiştir. Bir kızı ve bir oğlu olmuştur. Kızları Aynülhayat Hanım, oğlu Abdurrahman Sami Bey'dir.

Mehmed Tevfik Bey

Mehmet Tevfik Bey, Tosun Paşa'nın büyük oğludur. 1861 yılında İstanbul'da doğmuştur. Sıbyan mektebinden sonra Üsküdar Rüştüyesinden mezun olmuştur. 13 Temmuz 1876 tarihinde Mithat Paşa'nın delâletiyle 9 numara ile Mekteb-î Sultaniye (Galatasaray) leylî olarak girmiştir. 1883 yılında buradan mezun olarak şehadetname almıştır⁴⁸.

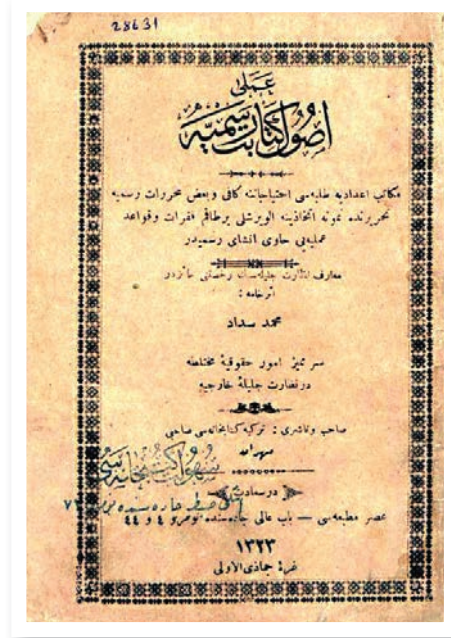
13 Eylül 1883 tarihinde 600 kuruş maaşla Mekteb-i Sultanî idadî kısmı Farisî ve Fransızca muallimliğine tayin olmuştur. 17 Eylül 1883 tarihinde 800 kuruş aylıkla Mülkiye Mektebi Fransızca muallimliği de uhdesine tevcih olunmuştur. Beş gün sonra Sultanî Fransızca muallimliğinden istifa ederek 300 kuruş maaşlı Farisî muallimliğine devam etmiştir.

26 Ağustos 1884 tarihinde Mekteb-i Sultanî tahrirat kitabeti inzimamıyla muhasebe refakati de uhdesine tevcih edilmiştir. 14 Mart 1887 tarihinde 800 kuruş maaşla Mekteb-i Mülkiye Fransızca muallimliğinden İdadî-i Mülkî Farisî ve Fransızca muallimliğine naklolunmuştur⁴⁹.

9 Aralık 1889 tarihinde 2500 kuruş aylıkla Erzurum Maarif Müdürlüğüne, 3 Haziran 1892 tarihinde 2500 kuruş aylıkla Halep Maarif Müdürlüğüne tayin olmuştur.⁵⁰

23 Ekim 1894 tarihinde 300 kuruş maaşla Mevalîd muallimliklerinin inzimamı ve 2000 kuruş maaşla Kastamonu Maarif Müdürlüğüne nakledilmiş ise de, gitmeden 2500 kuruş aylıkla Edirne Maarif Müdürlüğüne tahvil olunmuştur. 300 kuruş maaşla idadî mektebi Kavanîn muallimliği uhdesine tevcih edilmiştir⁵¹.

Havasıyla imtizaç edemediğinden bahisle vaki müracaatı üzerine 26 Şubat 1899 tarihinde 1800 kuruş maaşla ve becayiş suretiyle Tevfik Bey Trabzon Maarif Müdürlüğüne nakledilmiştir. 1 Ekim 1907 tarihinde 3500 kuruş maaşla ve rütbesi

Mehmed Sedad Bey'n Amelî Usûl-i Kitabet-i Resmiye 1 Eserinin Kapağı

48 BOA., Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri Deâvi Evrakı (DH.SAİDd...), 47/75, 29/12/1277.

49 BOA., DH.SAİDd..., 47/75, 29/12/1277.

50 BOA., DH.SAİDd..., 47/75, 29/12/1277.

51 BOA., DH.SAİDd..., 47/75, 29/12/1277.

ûlâ sânilige terfi edilmek suretiyle Bağdat Maarif Müdürlüğüne nakledilmiştir. 22 Ağustos 1908 tarihinde 4500 kuruş maaşla Erzincan Mutasarrıflığına tayin olunmuştur. 10 Şubat 1909 tarihinde Erzincan'da dimağ sektesinden füc'eten ölmüş ve naaşı Terzibaba haziresine defnedilmiştir⁵².

İbrahim Alaettin Gövsa Türk Meşhurları Ansiklopedisi adlı eserinde Mehmed Tefvik Bey'i şöyle tarif etmektedir:

“Dayısından ve hür mi- ı zaçından dolayı o dev- | rln mimli memurlarından olmakla beraber kuvvetli kültürü ve sağlam seciyesile bulunduğu yerlerde metodla çalışan dürüst ve vazife âşıkı bir memur örneği sıfatile saygı kazanmış ve yokluklar içinde imkânlar yaratarak mektepler açmış, müesseselerin ıslahına uğraşmış ve memleket maarifine faydalı olmuştur.”⁵³

Mehmed Sedad Bey

Mehmed Sedad Bey, 1870 yılında İstanbul'da doğmuştur. İbtidai tahsilinden sonra Üsküdar Paşakapusu Askeri Rüşdiye Mektebinden mezun olmuştur. Mekteb-i Mülkiye'ye kayıt yaptırmış fakat iki yıl okuduktan sonra tasdikname alarak tahsil hayatını yarıda bırakmıştır. 1886 yılında on altı yaşında iken Dahiliye Nezareti Telgraf Odasına, üç yıl sonrasında ise Babıali Tercüme Odası'na girmiştir⁵⁴.

Mehmed Sedad Bey, 3 Eylül 1899 tarihinde Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Kalemi mümeyyizliğine tayin olmuştur⁵⁵. Mehmed Sedad Bey sonraki yıllarda aynı kalemde mümeyyiz-i sani ve mümeyyiz-i evvel olmuştur⁵⁶.

Mehmed Sedad Bey'in bundan sonraki hayat hikayesi hakkında bir bilgi edilememiştir. Mehmed Sedad Bey'in eğitim, biyografi, siyasi tarih, eğitim, aile yaşamı, resmi yazışmalar gibi değişik konularda yayınlanmış kitapları bulunmaktadır. Tespit ettiğimiz on üç eserinden dokuzu telif eser olup dördü ise çeviri eserdir. Telif eserlerinden tespit ettiğimiz ilk eseri olan *Esatir-i Yunaniye ve Latiniye Vakayii* adlı çalışmasını 1892 yılında yayınlamıştır. *“Vezaiül-Müteallim”* ve *“Esatirü'l-evvelin”* isimli çalışmaları el yazması olup yayınlanmamıştır.

52 BOA., DH.SAİDd..., 47/75, 29/12/1277.

53 İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul 1946, s. 380.

54 BOA., DH.SAİDd..., 43/347, 29/12/1287.

55 BOA., Bâbiâli Evrak Odası Evrakı (BEO), 1366/102421, 29/04/1317 (6 Eylül 1899).

56 BOA., DH.SAİDd..., 43/347, 29/12/1287; BOA., BEO., 3407/255494, 04/09/1326 (30 Eylül 1908).

Tablo 5: Mehmed Sedad Bey'in Telif Eserleri

SIRA	ESER	TELİF	ÇEVİRİ	KONUSU	SAYFA SAYISI	BASIM	
						YILI	YERİ
1	Muamelat-ı Zevciye-de Adem-i İktidar	x		Hastalıklar	16	1912	Şems Matbaası
2	Yıldız Esrarı	x		Siyasi Tarih	16	1910	
3	Çocuk Yetiştirmek Sanatı	x		Eğitim- Aile Yaşamı	21	1915	İtimad Kütübhanesi
4	Davud Aleyhisselâm	x		Biyografi	141	1916	Sada-yı Millet Matbaası
5	Amelî Usûl-i Kitabet-i Resmîye (2 Cilt)	x		Resmî Yazışmalar	93+3 / 104	1905	Asır Matbaası
6	Tayyazade Binbirdirek Batakhanesi	x			32	1925	El-Adl Matbaası
7	Esatir-i Yunaniye ve Latiniye Vakayii	x		Siyasi Tarih	24 / 14	1892	
8	Vezaif el-müteallimin	x					
9	Esatirü'l-evvelin	x					

Mehmed Sedad Bey'in çeviri eserlerinin hepsi roman çevirisidir. Bunlardan Siyah Elbiseli Kadın Yahud, Kibar Alemindeki Facia ve Entrikalar , Fantoma (Müthiş Bir Ölü) ve Tenebra Fransız edebiyatından, Zâlîm Hükümdarlardan Çar İvan Vasiliç ise Rus edebiyatından yapılmış çevirilerdir.

Tablo 6: Mehmed Sedad Bey'in Çeviri Eserleri

SIRA	ESER	YAZARI	KONUSU	SAYFA SAYISI	BASIM	
					YILI	YERİ
1	Siyah Elbiseli Kadın Yahud, Kibar Alemindeki Facia Ve Entrikalar	Emile Richebourg	Roman	576	1912	Sühulet Kitabhanesi,
2	Zâlîm Hükümdarlardan Çar İvan Vasiliç	Lev Nikolayeviç Tolstoy	Roman	223	t.y.	Sühulet Kitabhanesi,
3	Fantoma. Müthiş Bir Ölü	Pierre Souvestre - Marcel Allain	Roman	249+7	1912	Sancakçıyan Matbaası
4	Tenebra	Galopin Arnould	Roman	56	1915	Şems Matbaası

7. Üsküdar'da Tosun Paşa'nın İzleri

Tosun Paşa Konağı

Tosun Paşa Konağı, Üsküdar'ın en büyük konaklarından biriydi. Konak, İhsaniye semtinde, Tosun Paşa Sokağı, Köprülü Konak Sokağı, eski Çit yeni Neyzenbaşı Sokağı ve Şerif Bey Çeşmesi Sokağı ile çevrili geniş bir alanı kaplayan bahçe içinde idi. Konağın ön tarafında meşhur Üsküdar Sarayı, Tosun Paşa Sokağı başında 1206 (1791) tarihinde Hibetullah Sultan adına yaptırılan mermer çeşme, Cit Sokağı üzerinde 1186 (1772) tarihinde vefat eden Şeyh Salih Efendi Türbesi, 1178 (1764) tarihinde yaptırılan Hatice Sultan Çeşmesi, ünlü Köprülü Konak ve Neyzenbaşı Halil Can Sokağı ile Şerifbey Çeşmesi Sokağı'nın birleştiği yerde ve ikinci sokağın sağ köşesinde ahşap, iki katlı Neyzenbaşı Halil Can Bey'in evi bulunuyordu⁵⁷.

Tosun Paşa Konağı'nın selamlık dairesi, 1918 tarihinde çıkan ve İhsaniye'nin büyük bir bölümünü yakan, yangın sırasında yanmıştır. Diğer bölümü ise 1919 yılında yok olmuştur. Burhan Felek Bey, İhsaniye yangını anlatırken;

“... ”

Bir küçük evden çıktı, yanmdakini yaktı. Bize uzak, derken Tosun Paşa'nın arsasındaki şemsiye fıstığı dediğimiz büyük fıstık ağacına sarmaz mı? O büyük ağaç tutuşunca bizim evlerin akabeti artık belli oldu.

Ağacı söndürmeye imkân yoktu. Ne ev gibi yıkılır ne tahta gibi söndürülebilirdi. Serapa çıra ve çam sakızı olan ağaç yavaş yavaş bir muazzam meşale gibi yanmaya başlayınca bütün mahalleyi dehşet sardı...

FISTIK TUTUŞUNCA ateşin söndürülemeyeceği belli oldu. Bütün sokak, eşyalarını daha uzaklara taşımaya ve evlerini boşaltmaya başladı. İşte Üsküdarlı şair Talât beyin evi bu fıstık ağacının tutuşmasından sonra yandı ve boyasız çıralı çigdene tahtalarıyla kaplı olduğu için hiç nazlanmadan ateş aldı. Ve ondan sonra karayele doğru sarkan ateş dolanıp çizim sokağa çıktı. Talât beyin cıvan yandıktan sonra sıramızda Üsküdar İdadisi Müdürü (ismini hatırlamıyorum) Arnavut asıllı bir zatın dört tane eş evlerini yaktı ve geldi bizim yanımızda bakkal dükkânını tutuşturdu.”⁵⁸

57 Mehmet Mermi Haskan, *a.g.e.*, s. 1441.

58 Burhan Felek, *Yaşadığımız Günler*, İstanbul 1974, s. 158-159.

Tosun Paşa'nın vefatından sonra köşk, oğulları Tefvik ve Sedad Beyler'in tasarrufuna geçmiştir. Konaktan günümüze gelen Tosun Paşa Sokağı tarafında bulunan ve konağın su ihtiyacını gideren tonoz çatılı haznesi bugün de mevcuttur. Su haznesi günümüzde konağın yerine yapılmış olan ve bir süre adliye binası olarak kullanılan 3. Selim İlkokulu bahçesinde bulunmaktadır.

Tosun Paşa Sokağı

Tosun Paşa'nın günümüz Üsküdarındaki izlerinden biri de ismini taşıyan sokaktır. Tosun Paşa Sokağı, Üsküdar'ın Salacak Mahallesi sokaklarındandır. Şerif Bey Çeşme Sokak ile Köprülü Konak Sokağı birbirine bağlayan sokaktır. 3. Selim İlköğretim Okulu da bu sokak üzerinde yer almaktadır⁵⁹.

“Tosun Ağa” Tiyatro Eseri

Koşuyolu'nun sağ tarafında, bugün Polis Prevantoryumu olarak kullanılan köşkün sahibi Direktör Ali Bey (1844-1898), Üsküdar Mutasarrıfı bulunan Tosun Paşa'yı alaya almak ve onu küçük düşürmek için “*Tosun Ağa*” isimli bir tiyatro eseri yazmıştır. “*Tosun Ağa*” eseri modern Türk tiyatrosunda bir şahsı hedef alıp alay içerikli olarak oluşturulan ilk tiyatro eseri kabul edilmektedir⁶⁰.

Direktör Ali Beyin *Tosun Ağa* isimli tiyatro eseri, Molière'in *George Dandin* adlı tiyatro eserinden uyarlamadır. Eser sonraki yıllarda *Memiş Ağa* ismiyle çeşitli tiyatrolarda oynanır. Direktör Ali Bey'in *Tosun Ağa* isimli eserinin elle yazılan müsveddelerle sahnelenmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir⁶¹.

Osmanlı tiyatro tarihinin önemli isimlerinden biri olan Güllü Agop “*Tosun Ağa*” eserini *Memiş Ağa* adıyla sahnelemiştir. Bu oyunla ilgili *Tiyatro* gazetesinde, Güllü Agop'un tiyatroyla ilgili hizmetlerini, tiyatro anlayışını müdafaa eden bir yazı çıkar. *Hayâl* gazetesinde ise isimsiz bir yazıda Güllü Agop tenkit edilir. Güllü Agop, en çok, sahiplendiği tiyatro repertuarından dolayı eleştirilir. Bu tenkit yazısında Güllü Agop'un Türkçesinin iyi olmadığı, Fransızca'yı ise hiç bilmediği hâlde

59 *Üsküdar Sokak İsimleri Tarihçesi*, İstanbul 2013, s. 331.

60 Mehmet Mermi Haskan, *a.g.e.*, s. 1441.

61 Emir Ali Şahin, *Tanzimat Dönemi Türk Tiyatrosu Etrafında Direktör Ali Bey'in Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Edirne 2019, s. 255.

Fransızcadan tercüme eserleri kendi hanesinde gösterdiği ifade edilir. *Hayâl* gazetesinde yer alan yazıda Direktör Ali Bey'in "Tosun Ağa" eseriyle ilgili kısım şöyledir:

"Memiş Ağa namında olan komedyya Ayyar Hamza oyununun muharriri saâdetlü Âli Beyefendinin Tosun Ağa namıyla Molière'den tercüme ettiğini her dakika is-pata hazırız.

*Bu Tosun ismini muahhiren kendince bazı mütalaaya mebnî Güllü Agob Memiş Ağa'ya tahvil ederek berbat etmiştir."*⁶²

Direktör Ali Bey, *Diyojen*'de, "Bir Zat Tarafından Gönderilmiştir" başlığı adı altında, bir okuyucunun *Manzume* gazetesindeki *Memiş Ağa* oyunu hakkındaki menfi mektubuna cevap mahiyetindeki yazısında şu hususlara dikkat çeker: Öncelikle *Memiş Ağa* oyununu uyarlayan kişinin, mektup sahibine kırk yıl hem Türkçe hem Fransızca ders verecek birikim ve kabiliyette olduğunu belirtir. İkinci olarak ise Molière'den *Tosun Ağa* adıyla tercüme edilen oyunun, neden *Memiş Ağa*'ya çevrildiği sorusudur, yoksa Tosun Paşa'nın gazabından mı çekinildi diye ekler. Direktör Ali Bey, hem okuyucuya cevap vermiş, hem de *Tosun Ağa* uyarlamasının asıl sahibine dikkat çekmiştir. Ayrıca *Tosun Ağa* eserinin isminin tesadüfî olmayıp hakikî bir şahsı esas aldığını söylemek mümkündür⁶³.

Ebuzziya Tevfik, Güllü Agop'un kurduğu tiyatrodaki Türkçe oyunlar sahneye koyduğunu yazmaktadır. Bu oyunlardan bir kısmının Direktör Ali Bey'in eserlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Direktör Ali Bey'in tiyatro eserlerinden birinin Üsküdar Mutasarrıfı Tosun Paşa'yı konu aldığını kaydetmektedir:

*"Bir zamandan beri Güllü Agop adlı bir Ermeni (522), Gedikpaşa'daki eski bir sirk binasını bazı değişiklikler yaparak tiyatro haline getirmiş ve bütün oyuncularını Ermenilerden meydana gelme bir de kumpanya kurmuştu. Bu tiyatrodaki Türkçe oyunlar sahneye koyuyordu. Bu arada Âli Bey bazı ufak tefek komediler tercüme ediyor ve bir kısmını da Fransızcadan alarak telif ediyor. Bunlar "Kokana Yatıyor", "Yarabbim Şükür Sofra Kuruldu" gibi eserlerdi. O tarihte Üsküdar mutasarrıfı görevinde Tosun Paşa isminde bir adam vardı. Rahmetli Âli Bey, bu adamı sarakaya almak için "Tosun Ağa" gibilerden komediler de hazırlardı."*⁶⁴

62 "Geçen Nüşamızdaki Tiyatro Bendinin Mabadi", *Hayâl*, S. 86, 20 Temmuz 1874, s.3-4; Emir Ali Şahin, *a.g.t.*, s. 255-256.

63 "Bir Zat Tarafından Gönderilmiştir", *Diyojen*, sayı 4 (2 Kanunievvel 1286/14 Aralık 1870), s. 2-4; Emir Ali Şahin, *a.g.t.*, s. 256.

64 Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Şemsettin Kutlu, İstanbul 1973, s. 492.

Metin And, Güllü Agop'un Direktör Ali Bey'e ait olan *Tosun Ağa* isimli uyarlamayı *Memiş Ağa*'ya çevirmesinin o dönemin sıkıdenetim mekanizmasının tesiri ile olabileceğini belirtmektedir. Tanzimat ve istibdat döneminde tiyatro eserlerinin sahnelenmesine sıkı kontrollerden sonra müsaade edilmiştir. Bazen küçük bir teferruat dahi oyunun sahnelenmemesi için kusur sayılmıştır. "*Tosun Ağa*", "*Aziz Ağa*" vb. eserlerin doğrudan şahsı işaret ettiğini ve isimlerinden kaynaklı bir yasaklamaya tabî olduklarını belirterek şunu eklemektedir: "... O tarihte Üsküdar mutasarrıfı bulunmuş olan *Tosun Paşa*'yı tezyîfen *Tosun Ağa* gibi eserler vardı."⁶⁵

Sonuç

Aksaray Kaza Müdürlüğü'nden önceki hayat hikayesi hakkında fazla bir bilgimiz olmayan Üsküdar Mutasarrıfı Tosun Paşa, Harputlu olup ömrünün son otuz üç yılını Osmanlı bürokrasisinde geçirmiştir. Bu süreçte gerek kendi kabiliyeti gerekse Midhat Paşa gibi ikinci şahıslar vasıtasıyla değişik devlet kademelerinde hizmetlerde bulunmuş bir devlet adamıdır.

Tosun Paşa, Üsküdar zabıta memurluğu görevinden önce rikab-ı hümayun kapıcıbaşılığı, kaza müdürlüğü, mültezimlik, zabıta memurluğu gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Ayrıca kayınbiraderi olan Midhat Paşa'nın Tuna Valiliği sırasında onun yanında yer alarak ona yardımcı olmuştur.

Tosun Paşa, Tuna'da Midhat Paşa'nın yanında görev yaptıktan sonra 20 Eylül 1864 tarihinden 21 Eylül 1866 tarihine kadar Fatih Zabıta Memurluğu görevinde bulunmuştur. 22 Eylül 1866 tarihinde Üsküdar Zabıta Memuru olarak tayin olmuştur. 22 Şubat 1870 tarihinde yayımlanan Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesi'ne *Dair Nizamname*'yle Üsküdar Zabıta Memurluğunun adı Üsküdar Mutasarrıflığı olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bu değişikliğin yapıldığı dönemde Üsküdar Zabıta Memurluğu görevini yürüten Tosun Paşa ilk mutasarrıf olarak görevine devam etmiştir.

Tosun Paşa, Üsküdar Mutasarrıflığı görevini iki ayrı dönemde yapmıştır. İlk dönem zabıta memuru olarak devam ederken görevindeki isim değişikliği ile devam eden dönemdir. Tosun Paşa'nın bu dönemdeki görevi 13 Mart 1871 tarihinden 5

65 Metin And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908*, Ankara 1972, s. 245; Emir Ali Şahin, *a.g.t.*, s. 256.

Mayıs 1872 tarihine kadar devam etmiştir. İkinci mutasarrıflık dönemi 11 Ağustos 1872 tarihinden 17 Mart 1874 tarihine kadar sürmüştür. Tosun Paşa'nın Üsküdar'daki mutasarrıflık görevi iki ayrı dönemde iki yıl dokuz ay devam etmiştir.

Tosun Paşa, Üsküdar Zabıta Memuru ve Üsküdar Mutasarrıfı unvanları ile yedi yıldan uzun bir süre burada yönetici olarak görev yapmıştır. Üsküdar Mutasarrıflığı görevinden sonra farklı yerlerde mutasarrıflık görevinde bulunmasına rağmen yaşadığı dönemde Tosun Paşa Üsküdar ile özdeşleşmiş kişilerden biri olmuştur. Otuz üç yıllık devlet hizmeti süresinde en uzun süreli görev yaptığı yer Üsküdar olmuştur. Üsküdar'da uzun yıllar görev yapması onun buraya yerleşmesine neden olmuştur. Evinin Üsküdar'da olması ve ailesinin burada yaşamlarını sürdürmesi onun da "Üsküdarlı Tosun Paşa" olarak anılmasını sağlamıştır.

Tosun Paşa, bundan yaklaşık 140 yıl evvel vefat etmesine rağmen halen günümüz Üsküdar'ın da gerek konağı gerekse isminin verildiği sokağı ile ismi unutulmayan bir şahsiyet olmayı başarmıştır.

Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Üsküdarlı Bürokratların Eğitim ve Mesleki Kariyeri

DR. ÖĞR. ÜYESİ ERHAN BEKTAŞ
Üsküdar Üniversitesi

Giriş

Osmanlı imparatorluğu on dokuzuncu yüzyılda yaşanan büyük toprak kayıplarına rağmen çok geniş bir coğrafya üzerinde hâkimiyet sürdürmeye devam etmekteydi. Bu tür bir hâkimiyetin sürdürülebilirliği hem rasyonel idari kurumları hem de nitelikli personel ihtiyacını gerekli kılıyordu. Bu anlamda, on dokuzuncu yüzyılda imparatorluğun nitelikli ve ehliyetli idari personel ihtiyacının karşılanması için modern mekteplerin kurulmasına hız verilmiş ve bu mektepler sayesinde idari personel açığı giderilmeye çalışılmıştır. Devletin merkezileşme politikalarına hizmet edecek idari personelin, medrese eğitiminden farklı olarak, yeni kurulan modern mekteplerde alacakları mesleki ve teknik eğitim ve öğretimle belirli bir alanda uzmanlaşmalarının sağlanmasına çalışılmaktaydı. Batı tarzı yeni bir müfredata sahip olan modern eğitim kurumları, ihdas edilen kurumlarda çalışabilecek nitelikli personel ihtiyacını giderme hedefindeydi. Bu bağlamda, bu çalışma, son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda bahsi geçen modern eğitime sahip olan bürokratik kadroların eğitim ve mesleki kariyerlerine odaklanarak profesyonel bürokrasinin teşekkülünün Üsküdar kökenli bürokratlar özelinde bir panoramasını sunmaktadır. Ayrıca, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı mülki idaresinin gelişmesinde yeni kurulan modern okulların nasıl bir rol oynadıkları ve yeni ihdas edilen kurumlarda modern eğitim alan kişilerin istihdam edilme şekilleri, bürokratik kadroların kimlerden oluştuğu ve atamaların toplumun hangi

1888-1893
Üsküdar İdadi
Mülkiyesi

kesimlerinden yapıldığı, tayin ve terfilerinin hangi kriterlere göre gerçekleştirildiği ve iltimas durumunun söz konusu olup olmadığı gibi birtakım soruların cevapları Üsküdar doğumlu memurlar özelinde ele alınacaktır.

On dokuzuncu yüzyıl öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda idari yöneticilerin kendi maiyetindeki kişileri kendilerinin oluşturması bürokrasi içerisinde

de sıklıkla karşılaşılan durumlardan biriydi. İdarecilerin çoğu zaman küçük yaşlardan itibaren kabiliyetli olduklarını düşündükleri kişileri seçip eğitmeleri ve bunları kendi maiyetlerine almaları söz konusu olup, efendi-kul ilişkisine dayanan bir yapı mevcuttu¹. Bu kişiler usta-çırak ilişkisi içerisinde mesleki olarak kendilerini geliştirirler ve uygun olan pozisyonlarda görev alıp maiyetinde bulunduğu kişilerin yanında mühürdarlık ve kitabet gibi hizmetlerde bulunurlardı². Ancak, imparatorluğun merkezileşme ve kurumsallaşma politikalarının sonucunda yeni açılan kurumlarda görev alacak ehliyet ve liyakat sahibi personel ihtiyacının artmasıyla, bürokratik kadrolarda efendi-kul ilişkisine dayanan görevlendirmeler yerine, daha profesyonel eğitim almış kişilerin istihdam edilmesine ve liyakate dayalı bir atama sisteme geçilmesine çalışılmıştır³.

Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezileşme çabalarının temel bir amacı vardır: tek bir merkezden idare edilen bir imparatorluk kurmak ve bunun için imparatorluğun tüm sınırlarında merkezi hükümet adına hareket edecek idari kadrolar oluşturarak gücünü tahkim etmeye çalışmaktır. İmparatorluk içinde düzeni sağlamanın ve merkezden gelen emirlerin harfiyen yerine getirilmesinin en etkin yolu devletin idari kurumlarının ve personel ağının genişletilmesinden

1 İlber Ortaylı, "Türk Dışişleri Memuru", *Yeni Türkiye* 1/ 3, Mart-Nisan 1995, s. 536-537.

2 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Kataloğu Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Defterleri (DH. SAİD. D) 4/ 82.

3 Françoise Dreyfus, *Bürokrasinin İcadı: Fransa, Büyük Britanya ve ABD'de Devlete Hizmet Etmek (16.-20. yüzyıl)*, İstanbul 2014, s. 193-194.

geçmekteydi. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti merkeziyetçiliğe dayanan bir idari sistem kurarak doğrudan merkezi devlete bağlı, maaşları merkezi bütçeden sağlanan, atama, terfi ve emeklilikleri belirli bir hiyerarşik düzen içerisinde merkezden gerçekleştirilen ve tek bir merkezden yönetilen bir personel ağı oluşturma hedefindeydi.

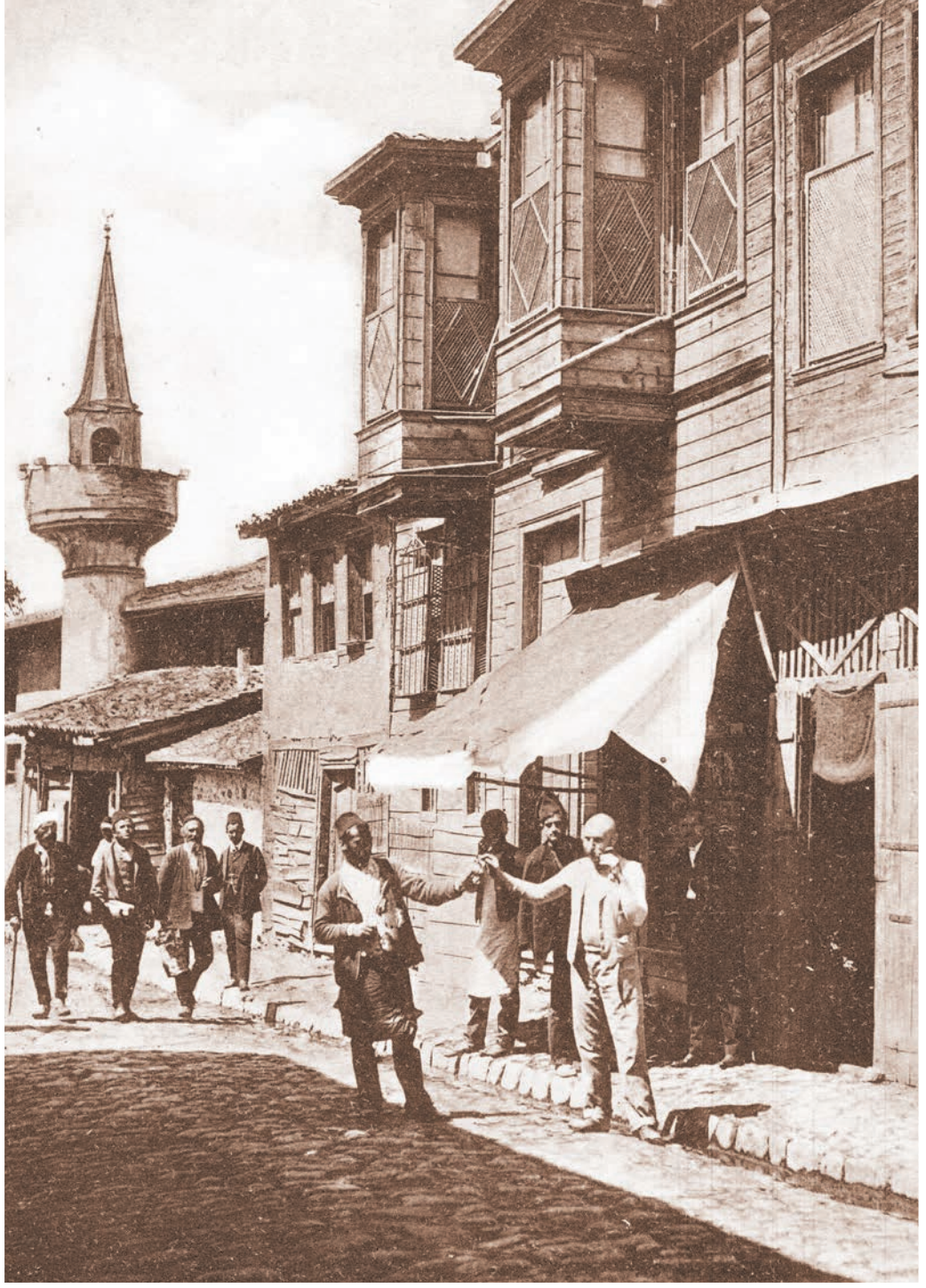
III. Selim dönemi ile başlatılan ve II. Mahmud döneminde de devam ettirilen merkezi idarenin güçlendirilmesine yönelik yapılan reformların ve uygulamaların önündeki en büyük engel imparatorluğun idaresinde vazife alacak olan memurların niteliği ve istihdamı problemiydi. Bu istihdam sorunu başlangıçta medrese mezunu kişilerin ihdas edilen kurumlarda vazifelendirilmesiyle çözülmeye çalışılmıştır⁴. Ancak sivil bürokrasinin gelişimi için özellikle mali ve idari konularda ihtisas sahibi idari personel ihtiyacını karşılamak için medreseler yetersiz kalmaktaydı. Sivil bürokraside istihdam edilecek idari personel aracılığıyla, hem padişahın mutlak iradesi tecelli ettirilmek istenmekte hem de devletle tebaa arasında bir iletişim kanalı oluşturulmasına çalışılmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyılda idari hizmet alanlarında çalışacak personelin hem niceliğine hem de niteliğine büyük önem vermiştir. Bu anlamda on sekizinci yüzyılın başında bürokraside görev yapan toplam memur sayısı 1.000-1.500 kişiyken, on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru istihdam edilen personel sayısında büyük artış yaşanmış ve bu sayı Carter Findley'e göre yaklaşık 50.000 ila 100.000 arasında bir rakama ulaşmıştır⁵.

1864 yılında kurulan sicil-i ahval komisyonlarıyla birlikte devlet pozisyonlarında çalışan her bir görevlinin özlük dosyalarının kaydı tutulmaya başlanmıştır. Sicill-i ahval dosyaları profesyonel ve kurumsal bürokrasi anlayışının tezahürü olarak bürokraside görev yapmış memurların sosyal kökenleri, eğitim ve mesleki yaşamlarına dair bilgiler içermektedir. Sicill-i ahval dosyalarının oluşturulması, herhangi bir devlet personelinin özgeçmişi, diplomaları, kariyer hayatı, hakkında yürütülen dava veya soruşturma, şikâyet ve benzeri birçok bilginin merkezi hükümet tarafından kaydının tutulmasını sağlamıştır. Ayrıca dosyaların içeriğine

4 Halil İbrahim Erbay, *Teaching and Learning in the Madrasas of Istanbul During the Late Ottoman Period*, University of London School of Oriental and African Studies, Doktora Tezi, London 2009; Jun Akiba, "From Kadi to Naib: Reorganization of the Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period," *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, ed. Colin Imber ve Keiko Kiyotaki, London 2005, s. 43-60; Jun Akiba, "A New School for Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire," *Turcica*, sayı 35 (2003), s. 125-163.

5 Carter Findley, *The Bureaucratic Reform in The Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton 1980, s. 65, 167.

Üsküdar

bakıldığında, imparatorlukta görevli memurların niceliği ve niteliği gibi durumlar rahatça görülebilmekte ve idari mekanizmanın nasıl işlediği ve yeni oluşturulan kadrolarda kimlere istihdam sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda, Sicill-i ahval kayıtları Osmanlı bürokrasisinde çalışan devasa memur ordusunun hangi kadrolarda istihdam edildiği ve sosyal köken, eğitim ve mesleki kariyerleri hakkında değerlendirmelerde bulunabilme açısından eşsiz bir kaynak sunmaktadır⁶.

Merkezi idare, oluşturulan sicil-i ahval dosyaları sayesinde, devlet hizmetinde çalışan memurların hangi sosyal sınıftan geldiği, eğitimi ve memurluk süresince geçirdiği tüm evreleri hakkında detaylı bir şekilde bilgi sahibi olabilmekteydi. Bu defterlerin onayından o bölgenin en yetkili idari amiri sorumlu olup, dosyalarda verdikleri bilgilerin kontrolü çalıştığı kurumdaki amiri tarafından yapılmaktadır. Hülâsa, imparatorluk sıkı bir denetimle sınırlarının en ücra köşesine ulaşacak şekilde memurlarının tüm faaliyetlerinden haberdar olmaya çalışmıştır. Bu açıdan, modern anlamda bürokratik bir zümreyi oluşturan Üsküdar doğumlu memurların sicil-i ahval dosyalarında yer alan biyografilerini incelemek suretiyle son dönem Osmanlı bürokrasisinin kurumsal niteliği ve yeni bürokratik elitin nicelik ve nitelikleri hakkında çıkarımlarda bulunabilmesi açısından ihtiva ettiği bilgiler son derece önem arz etmektedir.

Osmanlı Arşivi'nde Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi (DH.SAİD) kataloğundaki memurların sicil kayıtlarına bakıldığında doğum yerini Üsküdar olarak belirten toplam 75 memur bulunmaktadır⁷. Bu çalışma, Üsküdar doğumlu 20 memur ile sınırlandırılmıştır. 75 Üsküdarlı memur doğum yıllarına göre sıralanarak ilk 10 memur (1820-1835 yılları arasında doğan) ile son 10 memur (1870-1894 yılları arasında doğan) olmak üzere toplam 20 memur seçilmiştir. DH.SAİD kataloğunda yer alan 75 tane Üsküdar doğumlu memur arasından en genci 1893 en yaşlısı 1820 doğumludur. En genç memur ile en yaşlı memur arasında 73 yıl fark bulunmaktadır. İki farklı grubun seçilmesindeki amaç farklı

6 Sicill-i Ahval Komisyonunun kurulmasından itibaren (1866'dan) 1922'ye kadar olan dönemde özlük bilgilerinin kaydedildiği toplam memur sayısı 51,652'dir. Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992), s. 286-287.

7 Sicill-i Ahval kaydı bulunan devlet memurları arasında doğum yerini İstanbul olarak belirten memurlar içerisinde sibyan mektebini ve Rüştiyeyi Üsküdar'da okuduğu bilgisini veren çok sayıda memur bulunmaktadır. Doğum yerini yalnızca 'İstanbul' olarak belirten memurların içerisinde ilk eğitimlerini Üsküdar'da aldıklarını söyleyenlerin varlığı, bu memurların İstanbul'un Üsküdar ilçesinde doğmuş olma ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca, Mehmed Zeki Pakalın'ın, Sicill-i Ahval defterlerinden faydalanılarak hazırlanan Sicill-i Osmani Zeyli'nde Üsküdar doğumlu toplam 17 memur olduğu görülmüştür. DH.SAİD.d kataloğunda yer alan Üsküdar doğumlu memurlar ile Sicill-i Osmani Zeyli'nde yer alan Üsküdar doğumlu memurların isimleri karşılaştırıldığında ise sadece 1 isimde benzerlik bulunması, Üsküdar doğumlu memur sayısının bilinenen çok daha fazla olabileceğini göstermektedir.

dönemlerde çalışan Üsküdarlı memurlar arasında karşılaştırma yaparak bu kişiler arasındaki sosyal köken, eğitim ve mesleki normlarında ne tür farklılıklar ve benzerlikler var olduğunu görebilmektir. Bu sayede, zaman içinde son dönem Osmanlı imparatorluğu memur profilinde ne gibi değişiklikler olduğunu izleme imkânımız olabilir.

Sosyal Kökenleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki merkezileşme ve modernleşme politikalarıyla birlikte daha belirgin bir rol oynamaya başlayan bürokratik sınıfı, üstlendikleri idari ve yönetsel pozisyonlarla bağlı buldukları kurumların merkezi yönetime eklenmesi açısından güçlü bir konum elde etmişlerdir. Yeni ihdas edilen bürokratik yapıların kurumsal kimliklerinin yanında, bu yapılarla özdeşleşmiş bürokratik sınıfın sosyal kökenleri devletin nasıl bir sınıf inşa ettiğinin somut göstergesi olarak ele alınabilir.

On dokuzuncu yüzyılda, merkez ve taşra kurumlarında bürokratik kadroların genişlemesiyle birlikte askeri, mali ve idari birimlerde modern bir kadrolaşma sistemi hâkim olmaya başlamıştır. Bu modern idari sistemde memurlar merkezi atamayla taşra ve merkez kurumlarında hiyerarşinin en alt basamağından başlayarak çeşitli kadrolarda istihdam edilmişlerdir. Bu dönemde tüm kurumlarıyla devlet yeniden yapılanırken bu yapılanmanın merkezinde askeriye, maliye, dahiliye ve hariciyeyle ilgili birimler yer almıştır. İncelenen 20 Üsküdarlı memurdan sırasıyla 8'i maliye, 5'i askeriye, 4'ü hariciye, 3'ü de dâhiliye kadrolarında istihdam edilmiştir. Mesleki dağılımları ise 13'i çeşitli kalemlerde kâtip, 1'i başkâtip, 3'ü müdür, 1'i sefir, 1'i müsteşar ve 1'i de müfettiş şeklindedir. Bu mesleki dağılım imparatorluğun hangi alanlara öncelik verdiği ve hangi birimlerde istihdam sağlandığını görebilmek açısından önemlidir. Buna göre kadroların çoğunluğu mali ve askeri alanlarda istihdam edilmiş ve onu hariciye kadroları takip etmiştir. Bu kadrolar içinde ise kâtiplik mesleğinin öne çıkması, merkezi hükümetin bürokrasi içerisinde kâtiplik hizmetini verecek nitelikli personele duyduğu ihtiyacı göstermektedir.

İncelenen memurlar dini kökenleri açısından ele alındığında ise, Üsküdarlı 20 memurdan sadece 1 tanesi gayrimüslim olup diğer 19'u Müslümandır. Memurların kullanmış oldukları unvanlarında ise 14 tanesi 'Efendi' unvanını kullanmış, 5'i 'Bey' unvanını 1 tanesi ise 'Paşa' unvanını kullanmıştır.

Mülkiye
Mektebi hoca ve
talebeleri

Sosyal kökenleri açısından incelenen bir diğer önemli husus da baba meslekleridir. İncelenen Üsküdarlı memurlardan 19'u pederinin ismi ve mesleği hakkında tercüme-i hallerinde bilgi vermiştir. Bunlardan 12'si farklı makamlarda çeşitli devlet hizmetlerinde çalışan memur; 5'i aynı şekilde farklı askeri birimlerde görev yapan asker; 1'i şeyh ve 1 kişi de esnaf olarak görev yapan kişilerden oluşmaktadır. Buna göre sicill-i ahval kaydında baba mesleğini belirten toplam 19 Üsküdarlı memurdan 17'sinin babası devlet hizmetinde çalışan kişilerdir.

Üsküdarlı 20 memurun babalarının kullanmış oldukları unvan ve şöhretlerine bakıldığında ise 9'u Efendi, 4'ü Bey, 3'ü Ağa, 2'si ise Paşa olup diğer kalan 2 memur ise baba şöhretleri hakkında bilgi vermemiştir. Bunlardan Düğmenciler Kethüdası, Asakir-i Hassa Süvari Kolağası, ve Mabeyn-i Hümayun Kethüdası için 'ağa' unvanı kullanılırken, Hudeyde Mutasarrıfı ve İdare-i Örfiye ve Divan-ı Harp Azası için 'paşa' unvanı kullanılmıştır. Diğer 'efendi' ve 'memur' unvanını kullananlar ise çeşitli devlet kademelerinde çalışan devlet memurlarıdır. Ayrıca, sicill-i ahval dosyalarında kaydı tutulan memurlardan maruf bir sülaleye mensup ise belirtilmesi istenmesine rağmen ele alınan Üsküdarlı memurlardan hiçbiri mensup oldukları sülale hakkında bir bilgi paylaşmamıştır. Bu durum incelenen memurlardan hiçbirinin maruf bir sülaleye mensup olmadığı yorumunu yapmamıza sebep olabilir.

Numune-i
Terakki mektebi
hocaları ve
talebeler

İncelenen grup içerisinde baba meslekleriyle oğul mesleklerinin karşılaştırılması yapıldığında, toplam 19 Üsküdarlı memurdan 17'sinin babası kendileri gibi devlet hizmetinde çalışan kişilerden oluşmaktadır. Yani çeşitli bürokratik kadrolarda çalışan memurların birçoğu daha önce çeşitli devlet hizmetlerinde çalışan memur ve askeri kökene sahip babaların çocuklarıdır. Son dönem Osmanlı bürokrasisi içinde görev yapan memur babaların oğullarının da çeşitli devlet pozisyonlarında görev almaları, memur babaların oğullarını da devlet hizmetinde görev yapmaya teşvik ettiklerini ve bu minvalde bir eğitim almalarını sağladıklarını göstermektedir. Bu durum Tanzimat öncesi bürokratik yapı içerisinde süre gelmekte olan baba mesleğinin oğula geçmesi geleneğiyle⁸ benzerlik taşıyabilir. Ayrıca, ele alınan Üsküdarlı memurlar içerisinde baba-oğul aynı kurum ve aynı birimde çalışan örnekler vardır. Hariciye Nezareti Tabiiyet Kalemî Mümeyyizi olarak çalışan Ahmed Memduh Bey babası Mehmed Salim Bey gibi Hariciye Nezareti Tabiiyet Kalemî mümeyyizi olarak çalışmıştır.⁹ Bir diğer örnek, Tarsus Kaymakamı Abdülatif Bey'in oğlu Umur-ı Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye Kaleminde çalışan Hüseyin Kadri Bey'dir. Hüseyin Kadri aynı zamanda meşhur Reisülküttap Mehmed Said (Halet) Efendinin¹⁰ torunudur. Halet Efendinin babası da Kadı Kırımı Hüseyin Efendidir¹¹.

8 Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara 1974, s. 63.

9 BOA, DH.SAİD.d 43/ 463.

10 Abdülkadir Özcan, "Halet Efendi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 15, İstanbul 1997, s. 249-251.

11 BOA, DH.SAİD.d 41/ 219.

1. Kuşak	Kadı	Kirimi Hüseyin Efendi
2. Kuşak	Reisülküttap	Mehmed Said (Halet) Efendi
3. Kuşak	Kaymakam	Abdüllatif Bey
4. Kuşak	Hariciye Nezareti	Hüseyin Kadri Bey

Dört kuşak boyunca farklı kurum ve pozisyonlarda olsa da devlet hizmetinde memur olarak çalışarak kariyerini sürdüren bu aile son dönem Osmanlı bürokrasisinin sosyal kökenleri açısından ipucu vermektedir. Osmanlı'da mesleki kariyer seçiminde belirleyici olan baba mesleğini sürdürme geleneğiyle ilgili birtakım sonuçlara ulaşmak için daha fazla bulguya ihtiyaç bulunmakla birlikte, eğitim ve kariyer sahibi babaların veya ailelerin çocuklarına eğitim ve mesleki yaşamlarında örnek olmaları, nitelikli eğitim almalarını sağlamaları ve onları bürokraside çalışmaya teşvik etmeleri açısından çocukları için büyük bir avantaj sağlamaktadır.

Eğitim Hayatları

On dokuzuncu yüzyılda devletin merkezileşme reformları çerçevesinde ihtiyaç duyulan personel ihtiyacının karşılanması amacıyla Batı tarzı yeni bir eğitim modelinde, nitelikli bir eğitim almak önemli bir hale gelmeye başlamıştı. Bu yüzyılda eğitim alanında yaşanan en önemli gelişmelerden biri örgün ve sistematik yeni tip modern eğitim kurumlarının kurulmasıydı. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak 1842'de öğretmen yetiştirme amacıyla Darülmuallimin kurulmuştur. 1845 yılında eğitimle ilgili konuların tetkiki, planlanması için Meclisi Maarif teşkil edilmiştir. Eğitim başlı başına merkezi devletin sıkı denetimi altına alınarak kalıcı reformlar yapılması için 1869 yılında Maarif Nizamnamesi hayata geçirilmiş ve eğitim sisteminin altyapısı yeniden tasarlanmaya çalışılmıştır. Nizamname ile üç aşamalı bir eğitim modeli kararlaştırılarak Sıbyan, Rüşdiye ve İdadi okullarının ağı imparatorluk içinde giderek genişletilmeye çalışılmıştır. Ardından 1870 senesinde kız öğretmen okulu olan Darülmuallimat açılmıştır. 1879 senesinde kurulan Maarif Nezareti ise kendisine bağlı olarak kurulan alt şube ve birimlerle tüm eğitim alanındaki gelişmelerin takibini üstlenmiştir.

Ele alınan memurların temel eğitimi, daru't-talim, daru'l-huffaz ya da taş mektep olarak adlandırılan İslami eğitim metodunun uygulandığı sıbyan mektepleri ile

başlamıştır. 1824 yılında çıkarılan bir fermanla birlikte ilkokul eğitimi tüm çocuklara zorunlu hale getirilerek sıbyan mektepleri eğitimin ilk basamağı olarak kalmıştı.¹² Buna göre incelenen Üsküdarlı 20 memurdan 16'sı sıbyan mektebi mezunu olup 4 tanesi ise muallim-i mahsusda (*özel öğretmen*) eğitim alarak ilk eğitimlerini tamamlamıştır. Hem sıbyan mektebine gidip hem de muallim-i mahsusdan eğitim alan örnekler de mevcuttur. Maliye Kalemî Varidat Şubesi Memuru Mehmed Nuri Efendi bu örneklerden biridir. Mehmed Nuri Efendi ilk olarak sıbyan mektebine giderek mukaddeme-i ulumu öğrendiğini ve ardından muallim-i mahsusdan da Arapça, Farsça, hesap, coğrafya, sülüs ve divani hatlarını öğrendiğini ifade etmektedir.¹³ Kostaki Antopulo Paşa ise ilk eğitimini sıbyan mektebinde tamamladıktan sonra muallim-i mahsusa devam etmek suretiyle Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca'yı öğrendiğini belirtmektedir. Kostaki Antopulo sıbyan ve muallim-i mahsusdaki eğitiminin akabinde Fener Rum Mektebi'ne devam ettiğini söylemiştir¹⁴.

Sahip olunan eğitimin niteliğinin bir memur adayının mesleki kariyerini doğrudan etkilediği muhakkaktır. Devlet pozisyonlarında istihdam edilecek memurun eğitim derecesi ve özellikle de yabancı dil eğitimi (Fransızca, İngilizce, Arapça, Farsça vb. dilleri bilmeleri) onları rakipleri karşısında mesleki kariyerlerinde üst basamaklara çıkararak etmenler olmaktadır. Yani son dönem Osmanlı bürokrasisinde bir devlet memurunun mesleki kariyer hayatını etkileyen en önemli kriterin istidadının yanı sıra nitelikli eğitim ve mesleki tecrübesi olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci olarak, on dokuzuncu yüzyılda rüşdiye okullarında eğitim sıbyan mektebinden farklı olarak modern bir sisteme sahipti. Bu yüzyılda Batı tarzı orta öğretim modeliyle tasarlanan Rüşdiye mekteplerine devam etmek zorunlu olmamasına rağmen, sıbyan mektebini bitiren bazı memurlar bu modern okullara devam etmişlerdir. Rüşdiye mekteplerinin eğitim süresi genellikle dört yıl olarak belirlenmiş ve burada Türkçe, Arapça ve Farsça dil bilgisi, din, aritmetik, geometri, genel ve Osmanlı tarihi, coğrafya ve beden eğitimi gibi derslerin yanı sıra Almanca ve Fransızca gibi yabancı dil eğitimi verilmekteydi.¹⁵ İncelenen grup içinde 1820-1835 yılları arasında doğan Üsküdarlı memurlar içerisinde toplam

12 Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1999, s. 58-59

13 BOA, DH.SAİD.d 5/ 609.

14 BOA, DH.SAİD.d 4/ 230.

15 Cemil Öztürk, "Rüşdiye" *DİA*, 35, İstanbul 2008, s. 300-303.

Üsküdar'da bir
çarşı, Warwick
Goble

10 kişiden sadece 2 kişi Rüşdiye mektebine giderken ve 1286-1309 (1870-1893) yılları arasında doğan toplam 10 memurdan 8'i Mekteb-i Rüşdiye'ye gitmiştir. Bu da 1850'li yıllar birlikte açılıp yaygınlaşmaya başlayan rüşdiye mekteplerine giden öğrenci sayısında 1880'li yıllarda büyük artış yaşandığını göstermektedir. Örneğin, Üsküdarlı Hüseyin Kadri Bey sicill-i ahval dosyasında, Fatih Askeri Rüşdiyesinde Arapça, Farsça, Fransızca, coğrafya ve tarih, hendese ve hesap dersleri gördüğünü belirtmektedir¹⁶. Üsküdarlı Ahmed Memduh Bey ise, Mekteb-i İbtidaiye'yi okuduktan sonra 3 sene Paşakapısı Askeri Mekteb-i Rüşdiyesi'nde ve 1 sene de Soğukçeşme Askeri Mekteb-i Rüşdiyesi'nde tahsil gördüğünü, fakat sağlık sorunları sebebiyle mezuniyet diploması alamadığını belirtmiştir¹⁷.

16 BOA, DH.SAİD.d 41/ 219.

17 BOA, DH.SAİD.d 43/ 463.

Üsküdar kayık
iskelesi, 19. yy

Merkezi ve modern bir devlet örgütlenmesi amacıyla kurulan modern okullar, mülki ve idari kadrolara memur yetiştirmekteydi. Kurulan okullarla modern devlet kurumlarının ihtiyaç duyduğu nitelikli teknik bilgiye sahip bürokratların, devletin her kademesinde görev alabilecek şekilde yetiştirilmesi amaçlanmıştı. Bu yüzden modern okullardan, medrese eğitiminden farklı olarak alanında uzmanlaşma sağlamış ve bürokrasinin ihtiyaç duyduğu yabancı dil eğitimini tamamlamış bireyler mezun etmesi beklenmekteydi. Bu doğrultuda, Bab-ı Ali Tercüme Odası, Dar-ül Maarif, Mekteb-i Maarif-i Adliye, Muallimhane-i Nüvab, Darülmualimin, Mekteb-i Osmani, Mekteb-i Mülkiye, Mahrec-i Aklam ya da Mekteb-i Sultani gibi on dokuzuncu yüzyılın modern okulları inşa edilmiştir. İncelenen Üsküdarlı grup içerisinde 4 kişi yüksek tahsillerini memur ve idareci yetiştirme amacıyla kurulan bu okullarda tamamlamıştır. Bunlardan Mehmed Refik Efendi, Üsküdar'da Paşakapısı'nda bulunan Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye'yi bitirdikten sonra Mekteb-i Mülkiye-i Şahanede gerekli eğitimi tahsil edip

şahadetname alarak mezun olmaya hak kazanmıştır.¹⁸ Ahmed Muhiddin Bey muallim-i mahsusdan mukaddeme-i ulumu talim etmiş ve askeri rüşdiyeyi bitirdikten sonra Mekteb-i Hukukiye'de tahsiline devam etmiştir.¹⁹ Hüseyin Kadri Bey ise Üsküdar'da Valide Camii Şerifi Sıbyan Mektebi ve Fatih Askeri Rüşdiyesi'nde eğitim aldıktan sonra Umur-ı Hariciye Nezareti Umur-u Hukukiye Muhtelita Kalem-i'nde çalıştığı esnada Lisan Mektebi'ne dahil olmuştur.²⁰ Son olarak, İbrahim Edhem Efendi, sıbyan mektebinde eğitim aldıktan sonra Üsküdar'da bulunan Toptaşı Rüşdiyesi'ni bitirmiş ve ardından ordudaki katip sınıfına eleman yetiştirmek için kurulan Bab-ı Seraskeri Menşe-i Küttab-ı Askeriye girmiştir.²¹ Bunların haricinde yüksek tahsil olarak ele alınabilecek İsmail Tevfik Efendi ise Mekteb-i İbtidaiyeyi bitirdikten sonra 10 sene mukaddemat-ı ulumu tahsil için cami-i şerifde ders aldığını belirtmektedir²².

On dokuzuncu yüzyılda yeni ihdas edilen kurumlarda görev almak için yeni tip mekteplerden mezun olmak ön şart haline gelmeye başlamasıyla birlikte yabancı dil bilgisine sahip memur sayısında artış yaşanmıştı. İncelenen 20 Üsküdarlı memur arasından; 1820-1835 yılları arasında doğan toplam 10 memurun 9'u Arapça ve Farsça bilmekte ve sadece 1 kişi (Kostaki Antopulo Paşa) Arapça ve Farsçanın yanında Fransızca, Almanca, İtalyanca gibi Avrupa dillerini bilmektedir. Diğer taraftan, 1870-1893 yılları arasında doğan toplam 10 memurdan sadece 1'i Arapça ve Farsça bilmekte, 2 kişi Fransızca bilmektedir. Arapça ve Farsçayı bilenlerin geneli bu dili muallim-i mahsus'dan özel ders alarak öğrendiklerini belirtmektedir. Örneğin, Kostaki Antupolo Paşa, Arapça ve Farsça derslerini muallim-i mahsusdan aldığını belirtmektedir. Latin dilini ise Rum Mekteb-i Kebir'inde tahsil ettiğini söylemiştir.²³ Hüseyin Kadri Bey ise Arapça, Farsça ve Fransızca derslerini Fatih Askeri Rüşdiyesinde tahsil ettiği bilgisini vermiştir.²⁴ Mekteb-i Mülkiye mezunu olan Mehmed Refik Efendi ise Fransızcayı Mülkiye'de öğrendiğini ifade etmiştir.²⁵ İncelenen grup içinde en zengin yabancı dil bilgisine sahip olan Kostaki Antopulo Paşa, Fransızca, Almanca, Farsça, Arapça, Latince, İngilizce,

18 BOA, DH.SAİD.d 37/ 257.

19 BOA, DH.SAİD.d 102/ 353.

20 BOA, DH.SAİDd 41/ 219.

21 BOA, DH.SAİDd 44/ 91.

22 BOA, DH.SAİDd 38/ 35.

23 BOA, DH.SAİDd 4/ 230.

24 BOA, DH.SAİDd 41/ 219.

25 BOA, DH.SAİDd 37/ 257.

İtalyanca ve Rumca olmak üzere toplam 8 yabancı dil bilgisine sahiptir. Bu zengin yabancı dil bilgisi sayesinde, Kostaki Antopulo Paşa mesleki kariyeri boyunca birçok vazifede bulunmuş valilik, sefirlik gibi üst mevkilerde görev yapmıştır.

İncelenen memurlar arasında hem eğitim hem de mesleki kariyeri açısından en avantajlı olan Kostaki Antopulo Paşa'dır. Rum kökenli olan Kostaki Antopulo Paşa, Londra sefirliği gibi üst düzey görevlerde bulunan Çorbacı²⁶ Atanas Efendi'nin oğludur. Antopulo Paşa'nın mensup olduğu Rum cemaatinin okulunda eğitim görmesi ve bu okulda dönemin revaçta olan yabancı dillerini iyi düzeyde öğrenmesi, on dokuzuncu yüzyıl bürokratik kadrolarının gerektirdiği eğitim düşünüldüğünde kendisine avantajlar sağlamaktaydı.

İstihdam edilen 20 Üsküdarlı memurun eğitim hayatından anlaşılacağı üzere, modern mektepler kuruluş misyonlarına uygun olarak devletin merkez ve taşra bürokrasisinin ihtiyaç duyduğu idari kadronun yetiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu mekteplerin zaman içerisinde geçirmiş olduğu evrelere bakıldığında müfredat ve kadrosu ile Batı tarzı eğitim sistemine adaptasyon sağladığı ve imparatorluğun acil ihtiyaç duyduğu mülki idari görevlileri, devlet dairelerindeki katipleri hızlı bir şekilde yetiştirdiği görülmektedir. Bu mekteplerden yıllar içerisinde mezun olanların mesleki kariyerlerine bakıldığında bu durumu daha net görmek mümkündür.

Mesleki Kariyerleri

İmparatorluğun modern eğitim kurumlarının sayısında yaşanan artış kurumsal çerçevesi oldukça güçlü bürokratik kadroların oluşmasını beraberinde getirmiştir. Merkezi hükümet tarafından ihdas edilen kurumlara atanan personeller niteliklerine göre uygun olan pozisyonlarda mesleki kariyerlerine devam etmişlerdir. Ayrıca on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru askeri, idari ve mülki kurumlarda çalışan personelin atama, tayin, terfi, maaş ve emekliliklerine ilişkin temel kurallar birçok yönüyle netliğe kavuşmuş ve kurumsallık kazanmışlardır.

20 Üsküdarlı memur içerisinde farklı mesleki kariyer çizgilerini takip eden devlet görevlileri bulunmaktadır. Bürokrasiye katılmak isteyen kişilerin ekseriyeti ilk aşamada uzun yıllar Osmanlı bürokrasisi içinde çeşitli birimlerde mülazemeten

26 Abdülkadir Özcan, "Çorbacı", *DİA*, 8, İstanbul 2006, s. 369-370.

çalışmaktaydılar. 20 Üsküdarlı memurun 18'i farklı birimlerde mülazemet yapmış; sadece 2 kişi mülazemet yapmadan maaşlı olarak ilk işine başlamıştır. Mülazemette kalanların ortalama süresi ise 7 yıldır. Mülazemeten işe başlama yaş ortalaması 16 olup, en erken başlayan 14, en geç başlayan 23 yaşındadır. Maaşlı olarak ilk işe giriş yaş ortalaması 23'ken, en yaşlısı 35 en genci 16 yaşında işe başlamıştır. En uzun süre mülazemette kalan Üsküdarlı Ahmed Nazif Efendi'dir. Kendisi 1834 yılında aylık 40 kuruş maaşla mülazemeten başladığı Divan-ı Hümayun Kaleminden 1849 yılında Hassa-i Ordu-yu Hümayun Tahrirat Kalemine aylık 1.600 kuruş maaşla girdiği döneme kadar 16 yıl süre boyunca maaşsız olarak çalışmıştır²⁷. Bununla birlikte mülazemette 1 yıldan az süre kalan memur da mevcuttur. Mehmed Nuri Efendi mülazemeten 1850 yılında aylık 30 kuruş maaşla girdiği Esham Muhasebesindeki görevinin ardından aynı yıl Divan-ı Hümayun Muhasebat Kalemine aylık 800 kuruş maaşla atanmıştır. 1820-1835 yılları arasında doğan memurların mülazemeten girdikleri işlerinde ortalama aldıkları maaş miktarı 61 kuruşken, 1870-1894 yılları arasında doğan memurların mülazemeten girdikleri işlerinde aldıkları maaş ortalama 325 kuruştur.

On dokuzuncu yüzyılda memurların mülazemetleri sırasında yeterli mesleki donanıma sahip olmasıyla birlikte maaşlı olarak atamaları gerçekleşmekteydi. Mülazemet süreleri her memur için değişkenlik gösterse de memurlar devletin ihtiyaç olan kurum ve yerlerine maaşlı olarak atamalarını yapmaktaydı. Doğal olarak imparatorluğun başkenti olan İstanbul'a atanan memur sayısı taşraya atanan memur sayısından yüksektir. Buna göre, ele alınan Üsküdarlı 20 memur mülazemetlerini İstanbul'da tamamladıktan sonra 18 tanesi maaşlı olarak İstanbul'a atanmışlardır. Sadece 2 kişi mülazemet sonrası maaşlı olarak atandıkları ilk yerin taşra olduğu bilgisini vermiştir. Bunlardan biri Yafa Rüşumat Müdüriyeti Mübeyyizliğine atanan Mehmed İzzet Efendi²⁸ ve diğeri 11 yıl boyunca Evkaf-ı Hümayun Muhasebesinde mülazemeten çalıştıktan sonra aylık 500 kuruş maaşla Gümülcine Telgraf Müdürlüğüne atanan İsmail Hakkı Efendi'dir²⁹. Ayrıca, 20 Üsküdarlı memurun son görev yerine bakıldığında 18'i İstanbul, 1 tanesi Londra ve 1 tanesi de Selanik olduğu bilgisini vermiştir.

27 BOA, DH.SAİD.d 37/ 399.

28 BOA, DH.SAİD.d 88/ 115.

29 BOA, DH.SAİD.d 2/ 94.

Üsküdar, Amicis

On dokuzuncu yüzyılda gittikçe artan kurumsallaşmanın zorunluluklarından biri olarak memurların atandıkları görevde ihtisas sahibi olmaları ve yeterli mesleki olgunluğa erişmiş olmaları beklenmeye başlamıştı. Bu anlamda incelenen Üsküdarlı memurlar arasında da farklı kurumlar içerisinde görev ve yer değişiklikleri çok nadir olduğu ve memurların genellikle aynı kurum ve aynı birim içerisinde kalmalarına özen gösterildiği görülmüştür. Örneğin, Ali Mümtaz Efendi, 1903 yılında 20 yaşında mülazemeten başladı-

ğı Ziraat Bankası Memurin Kalemine 1911 yılında maaşlı olarak atanmıştır ve uzun yıllar maaşlı olarak bu kalemdeki görevine devam etmiştir.³⁰ Aynı şekilde Halil Hulusi Efendi 1890'da 19 yaşında mülazemeten başladığı Balıkhane ve Tuz Nezareti Mütenevvia Kitabetindeki görevine 2 yıl aradan sonra 1892'de maaşlı olarak atanmıştır.³¹

İncelenen Üsküdarlı 20 memurun maaş durumları çeşitlilik göstermekle birlikte rütbe, maaş, kıdem ve pozisyonlarına göre aldıkları ücretin farklılık gösterdiği

30 BOA, DH.SAİD.d 195/ 327.

31 BOA, DH.SAİD.d 132/ 391.

görülmektedir. İncelenen memurlar arasında en yüksek maaş, 1859'da Londra Sefiri olarak atanan Kostaki Antopulo Paşa'ya verilmiştir. Paşanın Londra Sefiri iken aldığı aylık maaş 36.000 kuruştur. Antopulo Paşa'dan sonra en yüksek maaş 1878 yılında aylık 8.000 kuruş maaşla Bahriye Müsteşarı olarak atanan Mustafa Nazmi Bey'e verilmiştir³². En düşük maaş ise 1844 yılında aylık 150 kuruş maaş ile Selanik Vilayeti Tahrirat Kalemî'nde kâtip olarak çalışan Mehmed Haşim Efendi'ye verilmektedir³³. Bunun haricinde katiplerin maaş aralığı 1.750 kuruş ile 350 kuruş arasında değişmekte olup ortalama 1.000 kuruştur. Ayrıca, memurların maaşsız olarak çalıştıkları veya maaşlarında kesintilerin olduğu dönemlerde olmuştur. Divan-ı Muhasebat Mazbata Odası'nda memur olan Mehmed Nuri Efendi sicill-i ahval dosyasında 2 ay boyunca bila-maaş çalıştığını ve 1880 yılında da maaşında tenzilata (*azaltma*) gidildiğini ifade etmektedir³⁴.

Osmanlı bürokrasisinin çeşitli kademelerinde vazife almış Üsküdarlı 20 memurun mesleki kariyerleri, bürokratların mesleki deneyim elde ettikçe hiyerarşik bir nizam içinde bir üst mevkiye atandıklarını göstermiştir. Örneğin, Çorbacı Atanas Efendi'nin oğlu olan gayrimüslim Kostaki Antopulo Paşa, kariyerine 1859 yılında 23 yaşında Heybeliada Mekteb-i Bahriyesi'nde 500 kuruş maaşla Rum lisanı muallimi olarak başlamıştır. Ardından sırasıyla, 1866'da Ticaret Nezareti'nde teşkil olunan İstatistik Kalemî Kitabeta Mütercimi; 1868 yılında da Divan-ı Ahkam-ı Adliye Hukuk Dairesi azası; 1877 yılında Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi azası; aynı yıl içinde daha sonra ayan azası olarak görev yapmıştır. 1879'da Diyarbakır vilayetleri ikinci komiserliğine tayin edilmiş ise de kısa bir süre sonra bu görevinden istifa etmiştir. Daha sonra 1879'da Mahkeme-i Temyiz Baş Müddei Umumiliğine atanmıştır. 1887 yılında aylık 25.000 kuruş maaşla Girid Valiliğine tayin edilmişse de 1888 yılında açığa alınmıştır. Aradan geçen 7 yıldan sonra 1895'te aylık 36.000 kuruş maaşla 59 yaşında Londra Sefirliğine tayin olunmuştur³⁵.

Bir diğer örnek Ambar Emîni Ataullah Efendi'nin oğlu Mustafa Nazmi Bey'dir. 1845 yılında 16 yaşında Nizamiye Kitabeta odasına atanan Nazmi Bey, aylık 100 kuruş maaşla kâtip olarak başladığı mesleki kariyerinin zirvesine aylık 8.000 kuruş maaşla atandığı Bahriye Müsteşarı vazifesinde ulaşabilmiştir. Mustafa Nazmi

32 BOA, DH.SAİD.d 4/ 128; BOA, DH.SAİD.d 4/ 230.

33 BOA, DH.SAİD.d 39/ 479.

34 BOA, DH.SAİD.d 5/ 609.

35 BOA, DH.SAİD.d 4/ 230; Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli* 11. Cilt, yay. haz. Mehmet Metin Hülâgu, Ankara 2008, s. 4-5.

Bey'in sırasıyla ifa ettiği vazifeler şu şekildedir: Nizamiye Kitabet Odası- Kastamonu Vilayeti Tahrirat Kalemi- Basra Tahrirat Baş Kitabeti- Divan-ı Muhasebat Maliye Mazbata Odası- Hassa-i Orduyu Hümayun Muhasebeciliği- Dar-ı Şura-yı Seraskeri Azalığı- Tophane-i Amire Muhasebeciliği- Bahriye Muhasebeciliği- Şura-yı Devlet Azalığı ve Bahriye Müsteşarlığıdır³⁶. Mustafa Nazmi Bey, 1878 yılında Bahriye müsteşarı olduğunda 50 yaşındadır. Mustafa Nazmi Bey'in müsteşarlık gibi yüksek bir rütbeye ulaşması yukarıda sıralanan birçok idari görevi ifa etmesi ve yeterli mesleki tecrübe, birikim ve olgunluğa ulaşması sonucunda kazandığı bir görevdir.

Hem Mehmed Nazmi Bey'in hem de Kostaki Antopulo Paşa'nın sahip oldukları idari görevlerdeki mesleki deneyimlerine bakıldığında, hiyerarşik terfi düzeni içinde hareket edildiği görülmüştür. Mehmed Nazmi Bey ve Kostaki Antopulo Paşa'nın üst düzey makamlara ulaşmaları ortalama 30-35 yıl boyunca süren mesleki kariyerlerinin sonunda gerçekleşmiştir. Buna göre her iki devlet görevlisinin de atama ve terfilerinin belirli bir nizam ve program içinde yapıldığı, dini inançlarının ya da babalarının pozisyonlarının atamalarında etkili olmadığı görülmüş ve mensup olukları ailelerin sınıfsal durumu göz önünde bulundurulduğunda üst düzey bürokratik mevkilere atanmanın toplumun her kesimi için açık olduğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda Mehmed Nazmi Bey'in ve Kostaki Antopulo Paşa'nın eğitim ve uzun yıllar sonunda elde ettikleri mesleki tecrübelerinin, ve çalıştıkları kurumlardaki referanslarının³⁷ bürokratik mevkilere atanma ve terfi-lerinde daha etkili olduğu açıktır. Mehmed Nazmi Bey ve Kostaki Antopulo Paşa haricindeki diğer Üsküdarlı memurların da tamamına yakını babalarının izini takip eden memur ailelerin çocuklarıdır. İçlerinde zadedan ailelere mensup olanlar bulunmamakla birlikte her biri modern eğitim kurumlarında eğitim alabilmiş ve memur olarak devlet hizmetinde çalışabilmelerinin önünde herhangi bir engel bulunmamıştır. Sonuç olarak incelenen memurlar mesleki deneyim elde ettikçe yükselmiş ve mesleki kariyer basamaklarını adım adım tırmanmıştır. Buna göre memurların atama, terfi ve tayin durumlarında iltimaslı bir durum söz konusu değildir.

36 BOA, DH.SAİD.d 4/128

37 Sicill-i ahval dosyalarında her bir memur için çalıştığı kurumdaki en yetkili kişi tarafından mülahazada bulunmakta ve çalışan kişilerin iş ahlakına, yeterliliğine ve sadakatine vurgu yapılmakta ve referans olunmaktaydı. Örneğin, Ahmed Nazif Efendi'nin sicill-i ahval dosyasında, Hassa-i Orduyu Hümayun Tahrirat Kalemi şube müdür muavini Miralay İzzetli Ahmed Fehim Bey tarafından yazılan mülahazada şu şekilde belirtilmiştir "mumaileyhin[Ahmed Nazif Efendi] bihakkın muktadir ve erbab-ı dirayet ve istikametten olub hizmet-i haliyesinde ibraz-ı müessir riyyet ve kifayet etmekte olduğu tasdik olunur." BOA, DH.SAİD. d 37/ 399.

Ayrıca, incelenen memurların sicil-i ahval kayıtlarında yer alan bilgilerinden suçu sabit olmadıkça görevden el çektirilmedikleri ve alanından ihtisas sahibi oldukları ve padişah ve devletine karşı sadakatlerinden şüphe duyulmayan kişiler oldukları anlaşılmaktadır.

Üsküdar'dan bir görünüm

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu on sekizinci yüzyıldan itibaren nüfuz alanını giderek genişleten ve hızla yayılan Avrupa'ya karşı, başta askeri kurumlar olmak üzere eğitim, mali, idari, hukuki ve dini alanlarda merkezi bir yapılanmaya gitmiştir. Bu dönemde, modern eğitim kurumları ve bürokrasi yeniden inşa edilerek imparatorluk içindeki düzen ve istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, on dokuzuncu yüzyıl boyunca imparatorlukta yaşanan istikrarsızlık, idari boşluk ve yetişmiş devlet adamının olmaması (*kaht-ı rical*) sebebiyle alanında yetkin kişilerin yoksunluğu devletin idari yönetim mekanizmasının işleyişini sekteye

uğratmaktaydı. Bu bağlamda, Osmanlı merkezi ve taşra idaresinde kurumsallaşmış, hiyerarşik nizam içinde hareket edecek bir personel yapısının inşa edilmesi gerekmekteydi. Mevzubahis olan rasyonel idarenin tesis edilmesi için on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyılın başlarında modern eğitim merkezleri devamlı gelişerek ve genişleyerek çok sayıda nitelikli personel yetiştirilmiş ve mezunlarına ihdas edilen bürokratik kadrolarda istihdam olanağı açılmıştır.

Bu çalışmada, Üsküdarlı 20 memurun sicil-i ahval dosyalarında yer alan sosyal kökenlerini, eğitim ve mesleki kariyer çizgilerini içeren bilgilerinden yola çıkılarak, on dokuzuncu yüzyıldaki rasyonel bürokrasi mekanizmasının yürütülmesinin istihdam edilen memur profili üzerinde nasıl gerçekleştiği ve uygulamalarının neler olduğu gibi birtakım konulara odaklanılmıştır.

Üsküdar doğumlu memurlar özelinde yaptığımız bu çalışmada, söz konusu grubun sosyal kökenlerine, eğitim ve mesleki kariyerlerine bakıldığında memurlar arasında ilmi kifayetsizliği bulunan, hiyerarşik nizam içinde normalden daha hızlı bir şekilde yükselen herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır. Atamaların ve terfilerin belirli nizam ve program içinde yapıldığı, liyakate dayandığı, eğitimin her grup için ulaşılabilir olduğu, sosyal kökenlerinin belirli makamlara ulaşmada etkisinin sınırlılığı olduğu ve mevkilerin belirli gruplar içinde kümelenmediği ve her Osmanlı tebaasına açık bir işe alım sisteminin olduğu görülmüştür.

EK-1

Dahiliye Nezareti Kataloğu Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi (DH.SAİDd) Fonunda yer alan Üsküdar Doğumlu İncelenen Toplam 20 Memurun Sicil Dosyaları Listesi

Arşiv Kodu	İsmi	Doğum Yeri
BOA, DH.SAİDd 37/399	Ahmed Nazif Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 4/82	Mehmed Mukim Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 7/203	Mehmed Sadık Vahab Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 39/479	Mehmed Haşim Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 4/128	Mustafa Nazmi Bey	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 38/35	İsmail Tevfik Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 2/94	İsmail Hakkı Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 5/609	Mehmed Nuri Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 4/230	Kostaki Antopulo Paşa	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 37/401	Mehmed Cemil Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 195/327	Ali Mümtaz Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 185/180	Mehmed Ruşen Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 88/115	Mehmed İzzet Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 108/5	Halil Hulusi Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 132/391	Mehmed Hamid Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 37/257	Mehmed Refik Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 44/91	İbrahim Edhem Efendi	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 102/353	Ahmed Muhiddin Bey	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 41/219	Hüseyin Kadri Bey	Üsküdar
BOA, DH.SAİDd 43/463	Ahmed Memduh Bey	Üsküdar

Üsküdarlı Bir Bektaşî Babası Ali Nutki (Nur) Baba (1869-1934)

DOÇ. DR. FAHRİ MADEN
Kastamonu Üniversitesi

Giriş

Ali Nutki Baba, 1866 yılında¹ Üsküdar Çamlıca'da Tahir Baba Tekkesi'nde o sıradaki tekke postnişini Mehmet Nuri Baba'nın evladı olarak dünyaya gelmiştir. Dergâha düzenlediği vakfiyede ismi "Şeyh Mehmet Ali Nutki Baba Efendi ibn el-merhûm Şeyh el-Hâc Mehmet Nuri Dedebaba" şeklinde geçmektedir². Dönemin meşhur Bektaşî şeyhlerinden Mehmet Ali Hilmi Dedebaba'ya mürid olup, Hacı Bektaş Veli Tekkesi'nden Bektaşî icazeti almıştır³. Ali Nutki Baba'ya 1893 yılı Ramazan ayında Hacı Bektaş Veli Dergâhı'ndan postnişinlik icazetnâmesi verilmiştir. Nuri, Türkçe'de "nura ilişkin, nura mensup" anlamına gelir. Bu sebeple Ali Nutki Baba'nın doğumu hakkında "Nurdan bir daha nur doğdu" dizeleri yazılmıştır. Hakkında Hulki Baba, Kemteri, Fennî, Deli Şükrü, Kemâli, Sadık Baba⁴, İkbâl Bacı ve Şeref Bacı gibi çoğu kendi yetiştirdiği şairler tarafından çok sayıda şiir kaleme alınmıştır. İcazet aldıktan sonra ona da "Nur Baba" lakâbı verildi. Ali Nutki Baba, İstanbullu ve deniz subaylığından emekli, Bektaşî ozanı Sadık

1 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. I, İstanbul 2001, s.508; Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik*, c. VI, Ankara 2002, s. 32.

2 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defterleri (VGMA.d) 609, s. 198-199.

3 Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşîler*, İstanbul 2003, s. 221; Burhan Kocadağ, *Şahkulu Sultan Dergâhı ve İstanbul Tekkeleri*, İstanbul 1998, s. 259; Müfid Yüksel, *Bektaşîlik ve Mehmed Ali Hilmi Dedebaba*, İstanbul 2002, s. 86.

4 Ali Nutki Baba'nın kayınbabası Sadık Baba, Bahriye subaylığından emekli olduktan sonra zamanını Çamlıca Tekkesi'nde geçirmiştir. Nefesler yazan bir şair olan Sadık Baba, 1899 yılında vefat etmiştir. "Biz esrâra olduk aşına/Durmuşuz adû taşına/Belası kendi başına/Biz Bektaşî fukarasıyız" mısralarıyla başlayan bir nefesi için bkz: Kocadağ, *a.g.e.*, s. 260-261.

Resim 1.
Çamlıca Tahir
Baba Bektaşî
Tekkesi
Postnişini, Ali
Nutki Baba'nın
babası Mehmet
Nuri Baba.

Baba'nın kızı Emine Mukime Hanımla evlendi⁵.

1826 sonrası Bektaşîliğin yaygınlaştırılmasında başarılı oldukları anlaşılan İstanbul tekkeleri, Muharrem ayında aşure pişirme ve mersiye okuma gibi çeşitli adetleri de sürdürmüşlerdi. Bu cümleden olarak her yıl sırayla bir Bektaşî tekkesinde aşure pişirilir ve gelen gidene dağıtıldı. Ayrıca aşure hangi tekke de pişiriliyorsa orada mersiyeler okunurdu. İstanbul'da tekkelerinin yeniden tesis edilmesiyle başlayan⁶ bu âdeti 1895 yılında Çamlıca tekkesi yerine getirdi⁷.

Çamlıca Tekkesi'ni yeniden ihya eden Mehmet Nuri Baba 1892 yılında vefat et-

miştir⁸. Geride zevcesi Aliye Şerife Hanım, oğlu Ali Nutki Baba ile kızları Fatma Şehvar ve Hatice Nesibe hanımları bırakmıştır. Hatice Nesibe Hanım, Ali Nutki Baba'dan önce bir süre tekke idaresini yürüten Sehrâb Tefvik Efendi'nin eşidir. Bu evlilikten Ali Reşad ve Ahmed Ferid isminde iki evlat dünyaya gelmiştir. Hatice Nesibe Hanım 16 Mart 1911 tarihinde vefat etmiştir⁹.

Mehmet Nuri Baba'dan sonra meşihat görevini bir süreliğine damadı Sehrâb Tefvik Efendi yürüttü¹⁰. Ancak bir süre sonra Ali Nutki Baba ile Sehrâb Tefvik Efendi arasında postnişinlik ve tevliyet konusunda bir sürtüşme yaşanıp olay mahkemeye intikal etti. Ali Nutki Baba tekkenin gerek vakfiye kayıtları gerekse babası Mehmet Nuri Baba'nın burada postnişin bulunması dolayısıyla bu göreve kendisinin getirilmesi gerektiğini ileri sürdü. Buna karşılık Tefvik Efendi, II. Mahmut'un 1826

5 Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik*, c. VI, Ankara 2002, s. 133-139.

6 1840 yılının Muharrem ayının 10. günü İstanbul'daki Bektaşî tekkelerinde aşure pişirilip mersiye okutulmuştur. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Tasnifi Evkaf Evrakı (C. EV), 312/15889.

7 BOA, Yıldız Arşivi Perakende Evrak, Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ZB) 13/42; BOA, Y. PRK. ZB, 16/6.

8 Bazı araştırmalarda Nuri Baba'nın 1908 yılına kadar Tahir Baba Tekkesi'nin başında olduğunu kaydetmektedir. Kocadağ, *a.g.e.*, s.258.

9 İstanbul Müftülüğü Evkaf Müfettişliği Defterleri, Defter nr. 777, s. 79.

10 İstanbul Müftülüğü Evkaf Müfettişliği Defterleri, Defter nr. 777, s. 79-81; VGMA, Tekâyâ ve Zevâyâyâ Mahsûs Defter, nr. 109 (366), s.35; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s.505.

yılındaki fermanıyla Bektaşî tekkeleri kapatılırken vakfiyelerin de fesh edildiğini, bu itibarla Tahir Baba vakfiyesinin geçersiz hale geldiğini, ayrıca yapılan soruşturmada onun da eşinden dolayı vakıf hisselerinden üçte birine sahip olduğu anlaşıldı¹¹. Bu itibarla Ali Nutki Baba 1912 yılında tekkenin başına geçebilmiştir. Yirmi yıl bu görevden mahrum kalmıştır. 1912 yılında Tahir Baba türbesi türbedarlığının boş bulunması hasebiyle Ali Nutki Baba, bu görev için kendisinin ehil olduğunu belirterek vazifeye talip olunca¹² 19 Mayıs 1912 tarihinden itibaren Ali Nutki Baba'ya türbedarlık vazifesi tevdi edildi¹³. Meclis-i Meşâyih kayıtlarına göre Ali Nutki Baba 11 Temmuz 1914 tarihinde Büyük Çamlıca'daki Tâhir Baba Tekkesi şeyhi olarak Büyük Çamlıca'daki Tahsîn Baba ile birlikte bazı meseleleri görüşmek üzere meclise davet edilmiştir¹³. Yıkılmaya yüz tutmuş olan Çamlıca Tekkesi Ali Nutki Baba döneminde büyük bir konak haline geldi¹⁴. Halûk Şehsuvaroğlu XX. yüzyıl başlarında Tahir Baba tekkesini hala Nakşî tekkesi olarak kaydetmektedir¹⁵. Oysa Yeşîlzâde Mehmet Salih'in *Rehber-i Tekâyâ'sı*'na göre o dönemde Tahir Baba Tekkesi İstanbul'daki on iki Bektaşî tekkesinden biridir¹⁶.

Ali Nutki Baba'nın hayatındaki talihsiz olaylardan biri kaza sonucu Kastamonu Valisi Mehmet Galib Bey'in eşi Makbule Hanım'ın ölümüne sebebiyet vermesidir. Bu konuda 1918 yılında yürütülen etraflı tahkikatta olayın kazaen meydana geldiği anlaşılır. Uzunçayır'da Kastamonu valisinin eşi Makbule Hanım 24 Mayıs Salı günü Büyük Çamlıca'da Hacı Tahir Baba Dergâhı postnişini Ali Nutki Baba'nın nezdinde misafireten buldukları sırada Nutki Baba elindeki silahı karıştırırken patlayınca kurşun Makbule Hanım'ın arkasından girmiş ve karnından çıkmıştır. Makbule Hanım orada vefat eylemişti¹⁷.

Ali Nutki Baba'nın diğer bir özelliği Milli Mücadele'de gördüğü hizmettir. Zira Kuzguncuk Milli Kurtuluş Örgütü'nün kurucuları arasında yer almış olmasıdır. Bu örgüt vasıtasıyla işgal altındaki İstanbul'dan Anadolu'ya silah sevkiyatı yapıldı¹⁸.

11 İstanbul Müftülüğü Evkaf Müfettişliği Defterleri, Defter nr. 777, s. 79-81.

12 İstanbul Müftülüğü Evkaf Müfettişliği Defterleri, Defter nr. 794, s. 72.

13 Meclis kaydı şöyledir: "Tarih-i tebyizi fi 28 Haziran 330 (11 Temmuz 1914) Üsküdar'da Büyük Çamlıca'da Tahir Baba Dergâhı şeyhi Ali Nutki Baba Efendi'ye. Bazı hususun müzakeresi zımında mâh-i hâl-i Rûmî'nin birinci Salı günü Büyük Çamlıca'daki Tahsin Baba ile birlikte meclise gelmekliğiniz mütemennâdır." İstanbul Müftülüğü Meclis-i Meşâyih Defterleri, Defter nr. 1737, s. 105.

14 Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. I, s. 506.

15 Halûk Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul 2005, s. 269.

16 Mustafa Aşkar, "Son Dönem Tekke Mecmûalarından Yeşîlzâde Mehmed Salih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı", *Tasavvuf*, sayı 3 (2000), s.129-166.

17 BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri (DH.EUM) 6.Şb., 40/8 (9 Haziran 1918).

18 Hüsâmettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1957, s. 222-239.

Resim 2. Ali Nutki Baba'nın gençlik yılları.

Turgut Koca da onun Milli Mücadelede casusluk ve silah kaçırma faaliyeti yapan MM (Milli Müdafaa) Grubu üyeleri arasında yer aldığını belirtmektedir¹⁹.

Ali Nutki Baba'nın Yetiştirdiği Kişiler ve Vahit Lütfi Salcı'nın İzlenimleri

Ali Nutki Baba pek çok halife yetiştirdiği gibi ve dönemin önemli bazı isimleri de onun müridi olmuştur. Ondan icazet alanların en meşhuru Eyüp'teki Karyağdı Baba tekkesinde şeyhlik yapan, mersiye okumakla şöhret bulan Yaşar Baba (v. 1934)'dır²⁰. Ali Nutki Baba'nın icazet verdiği bir diğer zat İzmir Balpınarı tekkesinde postnişinlik yapmış olan Ali Ulvî Baba ve eşi Vasfiye Hanım'dır. Vasfiye Hanım (Vasfiye Bacı)'ın sesinin çok güzel ve yumuşak olduğu rivayet edilmektedir²¹. Noyan'a göre Yusuf Fahir Baba da Ali Nutki Baba'dan babalık icazeti almıştır²².

Ali Kemteri Baba da 1932 yılında babalık icazetini ondan aldı²³. Çamlıca'daki Küçük Zabit Mektebi'nin müzik öğretmenliğinde bulunan Vahit Lütfi Salcı onun yetiştirdiği dervişler arasında yer almaktadır. Salcı, Ağustos 1934'te Ali Nutki Baba ile ilgili bir "Nefes" kaleme alarak ve ona "Şahım" şeklinde hitap etmiştir²⁴. Müridleri arasında *Bektaşilik ve Bektaşiler, Tarikat-ı Aliyye-i Bektaşiyye* isimli eserlerin yazarı Süreyya Baba ile Ahmed Muammer Tarhan da vardır²⁵. Saçlı Emir Tekkesi son şeyhi Bektaşi Mehmet Süreyya Baba (Münci Baba) Çamlıca Tekkesi şeyhi Mehmet Nuri Baba'ya bağlanıp hem Bektaşi hem de Nuri Baba'nın manevi evladı olmuş, babalık icazetini ise Ali Nutki Baba'dan almıştır. Bu sebeple eserlerinde Nuri Baba mahlasını kullanmıştır²⁶. Mübadele ile Girit'ten Türkiye'ye gelen

19 Turgut Koca, *Bektaşî Nefesleri ve Şairleri (13. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Kadar)*, İstanbul 1990, s. 739.

20 Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. I, s. 507-508.

21 Ali Ulvî Baba, *Bektaşilik Makâlâtı*, haz. İsmail Kasap-Yusuf Turan Günaydın, İstanbul 2006, s. 8; Noyan, *a.g.e.*, C. V, s.202.

22 Noyan, *a.g.e.*, c. V, s.188.

23 Refik Engin, "Ali Kemteri Baba", www.refikengin.com, *Erişim 14.10.2012*; Ali Kemteri 1872 yılında Bulgaristan'ın Ayvalı Burgaz ilinin (Ah-yolu) Belveren (Belören,Böleren) köyünde doğmuş. Amucalar'ın Kebeler soyundandır. 1878 yılında ailesi ile birlikte Abdal Ahmet Baba'nın kurduğu Tekirdağ'ının Kılavuzlu köyüne göç etmişler. Zamanın şartlarında bir öğrenim görme imkanı bulamamış olmasına rağmen kendi kendini yetiştirmiştir. 1902 yılında Abdal Ahmed Baba'dan oğlu Şaban Baba'nın rehberliğinde Bektaşi nasibi olarak yola girmiştir. Babası Hüsmen Halil olarak biliniyormuş. 1928 yılında Şaban Sırrı Baba'nın dervişi olmuş, 1932 yılında Çamlıca'daki Bektaşi Halife Babası Ali Nutki'den Babalık icazetini almıştır."

24 "Doğmamış nuru gibi nur/Ukulü hayretlerde kor/Âşıklara gülbank okur/Şahım Âli Nutki Baba" dizeleriyle başlayan "Nefes" in tamamı için bkz. Mevlüt Yaprak, *Vahit Lütfi Salcı'nın İzinde*, Edirne 2003.

25 H. Küçük, *a.g.e.*, s. 222.

26 Sadeddin Nüzhet Ergun, *Ondokuzuncu Asırdan Beri Bektaşi-Kızılbaş, Alevi Şairleri ve Nefesleri*, İstanbul 1956, s.302; Baki Öz, *Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşi Dergâhları*, İstanbul 2001, s. 212-213; Noyan, *a.g.e.*, c. V, s. 134.

Postacı Ali Baba, Ali Nutki Baba'dan nasip almıştır²⁷. Nazım Hikmet'in annesi ressam Celile Hanım'ın da Tahir Baba tekkesiyle yakın ilişkileri olan bir isimdir. Yine Yakup Kadri'yle birlikte Yahya Kemal'in de, Ali Nutki Baba'dan Bektaşî icazeti aldığı ve kendisine baba tarafından "Derviş Üskübi" mahlası verildiği rivayet edilmektedir²⁸.

Çamlıca Tekkesi'nin müdavimlerinden ve Ali Nutki Baba'nın müridlerinden Vahit Lütüfî Salcı'nın tekkeyle ilgili hatıraları hem orada yaşanan gelişmelere hem de tekkenin diğer mensuplarına ışık tutmaktadır. Salcı'nın hatıraları tekkeye Hristiyan şairlerin ve Ermeni din adamlarının da gelip gittiğini haber vermektedir. O, Çamlıca tekkesinde Ermeni Papazı Yero Raif ile nasıl karşılaştığını 1939 yılında şöyle anlatmaktadır:

"Bundan tam otuz sene önceydi. İstanbul'un yedi büyük tepesinden Büyük Çamlıca adlı tepenin تنها bir kenarında yapılmış büyük bir Bektaşî tekkesindeydim. Vakit akşam oluyor. Tekkenin içi dışı hıncahınc dolu. Bir taraftan da davetli mihmanlar geliyorlar. Evli olanlar harem kapısında girerek kendilerine tahsis edilen odalarda geceliklerini giydikten sonra vazife alıp iş görüyorlar. Bekârlar da selâmlık kapısından girerek meydan odası denilen mihman odasında üstlerini değiştirerek onlar da vazife alıp iş görüyorlar. Her ne rütbe ve mevkide olursa olsun davetli ve mihman da bulunmuş olsa gene herkes tekkede elinden gelen küçük büyük, bir işi yapmak vazifesini alır. Bilhassa böyle kalabalık gün ve gecelerde. Bu gece ayin-i cem var. Mevki ve memuriyeti yüksek, parası bol, hatırı çok sayılır, zarif ve nazif bir zat, bu gece nasip alacak; yani merasim ve kâidesine göre Bektaşî olacak. Davetliler de o nisbette kalabalık. Bu gece olacak işin çokluğuna göre vazifeler de çok. Dört tane kurban tıglanıyor; büyük aşevi kadınlı, erkekli insanlarla dolu; kimi soğan doğruyor, kimi pirinç ayıklıyor (Yirmi kişi birden pirinç ayıkladıklarını bilirim.) kimi bulaşık yıkıyor, kimi ocakları yakıyor, kimi şamdanları parlatıyor, kimi meydan levhalarını siliyor. Her tarafta harıl harıl bir iş gürültüsüdür gidiyor.

Ben o zaman pek genç ve dinç bir delikanlı olduğumdan birkaç arkadaşımınla beraber gelen misafirleri tekkenin önündeki yokuşun alt başından karşılar ve ellerinde getirdikleri bohça ve zembilleri alarak onları bu suretle dışardan ağırlar ve içeriye

27 Şevki Koca, *Bektâşîlik ve Bektâşî Dergâhları*, İstanbul 2005, s. 272-273.

28 Şevki Koca, "Boğaziçi'nde Bir Bektaşî Dergâhı: Şehitlik", *Cem*, Sayı 106, İstanbul 2000, s. 13-14.

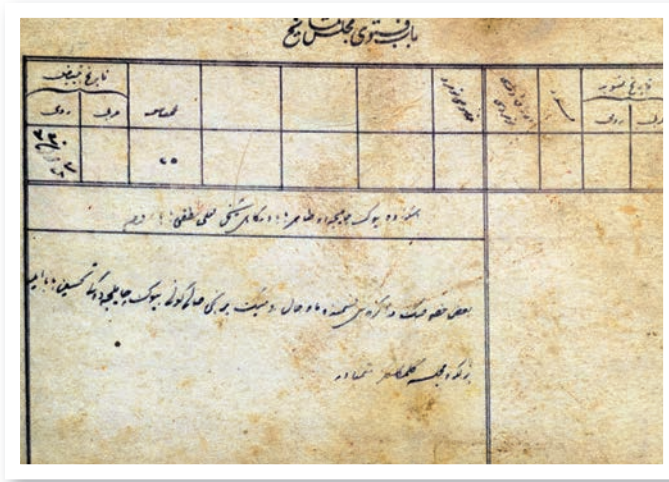
icap eden odalara götürür yerlerini gösterirdik. Biz böyle bir kaç delikanlı tekkede yetişip büyümüş, çekirdekten yetişmiş, içi kavrulmuş, içli dışlı olmuş, halis muhlis kızılbaş çocukları idik. İş hususunda her ehemmiyetli vazife bize verilirdi. Haremle selâmlık arasında girip çıkan bir nevi irtibat adamı idik. Hatta bazı şakacı adamlar ve onlardan işiterek biz zat tekkenin şeyhi Ali Nutkî Baba bana harem ağası unvanını vermişlerdi. Bu akşam büyük *ayin-i cem* vardı. Davetlilerin şahsiyetleri ve mevkileri büyüklüğü daha ziyade büyütüyordu. Buna örnek olmak üzere bir kaçını sayayım. Ayan azasından Abdulhak Nasuhi Bey, Reşit Akif, Süleyman Hakkı paşalar ve Niğdeli Galip Bey, Mebusandan Filibeli Rıza Paşa, Feylesof Rıza Tefvik, Görüce- li Şahin Naki, Ergirili Müfit beyler, sefir ve hariciye nazırlıkları yapan iki kardeş Ziya ve Reşit Paşalar. Bunlardan başka bahriye miralayını Tefvik, doktor miralayını Muzaffer, doktor kaymakamı Nuh Kuyusu'nda oturan Eşref Ruşen ve merkez kumandanı Kaymakam Şahap beyler ve bu kabilden daha birkaç kişi vardı.

Misafirler bir taraftan geliyorlardı. Bir defasındaki karşı gidişimde çok büyük hayretlere düştüm. Misafirler arasında altmışı geçkin bir de Ermeni Papazı vardı. Bize bu kıyafette misafir hiç gelmemişti. Acaba bu ne demek oluyordu? Bu papaz da mı bin bir türlü sırlar içine gizlenen ve bu gizlilik yoluna can baş verilen deriler yüzdürülen, darlara çekilen *ayin-i ceme* bu gâvur da mı girecekti? Şimdi benim tecrübesiz ve genç dimağım içinde şimşekler çakıyordu. Papaza hayran hayran bakıyordum. Yanındakilerle ne güzel, ne fasih ne edâlı konuşuyordu. Yokuşu ağır ağır çıkarken nükteli sözleri ile beraber geldiği arkadaşlarını zerafetle güldürüyordu. Bu grubu da meydan odasına götürdüm, bıraktım. Ben başka işlerle meşgul oluyordum amma, papaz aklımdan çıkmıyordu. Bir aralık işten fırsat bularak

Resim 3.
Çamlıca'daki
Bektaşî
Dergâhı Şeyhi
Nuribabazâde
Ali Nutki Baba.
(Ahmed Rıfki,
Bektaşî Sırrı,
c. II, Dersââdet
1325, s. 8.)

Belge 1.
Ali Nutki
Baba'nın 11
Temmuz 1914
tarihinde
Büyük
Çamlıca
sakinlerinden
Tahsin
Baba ile
birlikte bazı
meseleleri
görüşmek
üzere Meclis-i
Meşayih'e
davet
edilmesi.
(İstanbul
Müftülüğü
Meclis-i
Meşayih
Defterleri,
Defter nr. 1737,
s.105.)

onun üzerinde papaz elbisesi yerine; başında Bektaşî tacı, boynunda teslim taşı, belinde kanberkiye dedikleri kuşak, göbeğinde çifte zülfikarlı “Ya Ali” yazılı cilbent vardı.”²⁹

“...vaktaki, o gece Bektaşî tekkesinde nasibini alan aldı, merasim bitti. Çok iyi hatırımdadır ki o gece her biri on beş, yirmi kişi alan büyük meydan sofralarından ve onun ufaklarından kuruldu. Dem ve devrâna başlanıldı. Artık hepimizin işleri hafiflemiş olduğundan hepimiz sofralardan birine oturduk ve muhabbetin deryasına katıldık. Dem üçlemek âdeti usulüne uygun olduktan sonra Ali Nutki Baba'nın sofrasında bulunan Papaz Raif okumağa başladı. “Huuu dost” demesini muteakip kendi eseri olan kâlenderîyi okudu... Bu manzumeyi o gece oraya gelişinin sebebini dervişâne olarak anlatmak için zarifâne benzetmeler ile söylüyor. Dördüncü beyti ise Ali Nutki Baba'nın yüzündeki, yüzüne yakışan büyük siyah ben için tasvir yapıyor. Görülüyor ki Papaz Raif bu sözleriyle yaman ve muvaffâk olan içli bir Türk şairidir. İnanişî ne olursa olsun, o mutlak ve mutlak bizim güzel edebiyatımıza hizmet etmiş, yardımı dokunmuş bir şairdir. O gece böyle geçti. Fakat bu papaz benim aklımı çelmişti. Zaif kalpli ve hafif meşrep olmamaklığıma rağmen az daha beni inanişimden ayıracaktı. Fakat o da nihayet benim gibi inanmıyor muydu?”³⁰

29 Vahit Lütfi Salcı, “Türkleşmiş Hristiyan Şairler”, Aktaran. Elvan Torun, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 31 (Ankara 2004), s. 221-224.

30 Salcı, “Türkleşmiş Hristiyan Şairler”, s. 226-227.

“Bir muharrem ayı idi. Tekkede aşure pişirilmiş ve merasimi yapılmış idi. Fakat Papaz Raif bu defa gelmemişti. Böyle hatırı sayılır mensuplara ufak destiler içine aşureler konarak evlerine kadar götürülüyordu. Papaz Raif’e götürülecek aşure destisinin götürülmesine ben tâlip oldum. Papaz Raif, Üsküdar’da Yeni Mahalle Kilisesi’nin papazı idi. Aşureyi götürdüm. Beni mütevazî odasına kabul etti. Gerek Nutki Baba’dan ve gerek o geceki muhabbetten memnun kaldığımı söyledi. Aşureyi getirdiğim için bana bir mecediye bahşîş verdi. Almamak olmazdı. Çünkü bu, tarikat erkânınca nezir ve niyaz idi. Lâkin ben, kalkıp gitmedim. Ona dedim ki, ‘Raif Efendi erenlerimiz, o gece okuduğunuz nutuk beni çok alâkadar etti. Ne olursunuz, onun bir suretini bana veriniz’ ve evvelce hazırladığım bir şiirimi de ona uzatarak: ‘Bu da’, dedim, ‘Benim acizâne eserimdir. Karşılık olarak size yadigâr olsun.’”³¹

“...Raif, tamamıyla olgun bir mutasavvıf ve aynı zamanda inanışı Türkçe ifade eden pek güzel bir Türk şairidir. Bir gün ona gençlik saikasıyla dedim ki, ‘Hem papazlık, hem Bektaşilik olur mu?’ Cevap verdi, ‘Sarı Saltuk diye tanıdığımız Bektaşî ulularından olan zat, Nikola isminde bir kör Papaz değil miydi? İsim bir boncuktur oğlum. Gönüle bak, gönüle’ dedi.”³²

Salcı’nın verdiği bilgilere göre Çamlıca tekkesinde kadın şairler de yetişti. Bunlardan en meşhuru Zeliha ismini taşıyan, ancak Lütfiye mahlasıyla bilinen hanımdı. Hoş sohbet ve rindâne bir yaşamı olan Şair Lütfiye Hanım, Çamlıca tekkesine gittiğinde bunu duyan pek çok musikişinas sazlarını alıp soluğu tekkede alırlardı³³. Bu itibarla Ali Nutki Baba’nın postnişinliği döneminde Çamlıca Tekkesi musikişinaslar ve şairlerle dolu, şiirin, edebiyatın ve musikinin merkezlerinden biridir.

Yakup Kadri’nin Bektaşiliği ve Nur Baba Romanı

Çamlıca tekkesinin müdavimleri arasında Yakup Kadri ve Yahya Kemal gibi edebiyat dünyasından simalar da bulunmaktaydı. Yakup Kadri gençlik yıllarında Bektaşiliğe ilgi duyarak Yahya Kemal ile birlikte Tahir Baba tekkesinde yapılan

31 Salcı, “Türkleşmiş Hristiyan Şairler”, s. 227.

32 Salcı, “Türkleşmiş Hristiyan Şairler”, s. 229.

33 Vahit Lütfi Salcı, “Türkleşmiş Hristiyan Şairler-II”, Aktaran. Elvan Torun, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 32 (2004), s. 310.

Bektaşî ayin ve törenlerine katıldı. Bu sırada Ali Nutki Baba'yı yakından tanıyan ve tekkede yaşananları gözlemleyen Yakup Kadri bilahare bu tecrübelerini Nur Baba romanı olarak ortaya koydu. Yakup Kadri, bu romanında 1910'larda Yahya Kemal ile beraber kendisinin de müdavimi olduğu Çamlıca Bektaşî Tekkesi ve postnişini Ali Nutki Baba'yı konu alarak adı geçen tekkede yaşadıkları ve gördükleri etrafında tekke hayatının bozulmuşluğunu ve yozlaşmayı gözler önüne sermek istemiş, ancak bunun için bir Bektaşî tekkesini ve babasını seçerek sistematik bir hata yapmıştır. Keza dönemin tartışılan mevzularından olan tekke hayatı ve yaşamına eleştirel bir gözle bakmak isterken bir Bektaşî tekkesinde gelişen hadiseleri kendi muhayyilesinin de katkısıyla abartarak ve olduğundan farklı göstererek anlatmıştır. Bu da hem Bektaşîliğe karşı hem de Ali Nutki Baba gibi toplum nezdinde itibarı olan, naif, saf derun ve maneviyat sahibi bir Bektaşî babası için açık bir haksızlığı beraberinde getirmiştir.

Yakup Kadri hatıralarını anlattığı eserinde Yahya Kemal ile birlikte gittikleri Çamlıca tekkesi ve Bektaşîler hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

“...arada bir Çamlıca'daki Bektaşî tekkesinin yolunu boyluyordum. Orada ne yapılır? Nasıl vakit geçirilir? Bunu Nur Baba romanında uzun uzadıya anlattığım için burada tekrar anlatmağa lüzum görmemekteyim. Ancak, şu da var ki, çok defa bir gece kaldığımız o yerde bazen iki üç gece kaldığımız olurdu. O vakit, ben, eve derin bir vicdan azabı içinde dönerdim ve Yahya Kemal'i üst üste içtiği cigaraların dumanıyla bir akvaryuma dönen odasında bir koltuğa gömülü, elinde o tarihte yazmakta olduğum Nur Baba'nın müsveddelerini gözden geçirerek beni bekler görür...”³⁴ diyerek başladığı tekkeyle ilgili hatıralarında başlangıçta burada yaşananları “yadırgadığımı” söyleyen Yakup Kadri, Yahya Kemal'e tekkedeki “rindâne” yaşamı övmüş ve birlikte Bektaşî tekkelerinin müdavimi olmuşlardır.

Yakup Kadri Çamlıca tekkesinde Yahya Kemal'le birlikte katıldıkları bir “Nevruz âyini”ni şöyle anlatmaktadır: “...Hiç unutmam, bir Nevruz günüydü. Tekkede her yıl olduğu gibi bir bayramlaşma töreni vardı. Buna ‘Nevruz âyini’ de diyebiliriz. Çünkü Baba -âyîn-i cem de dâhil olmak üzere- bütün Hacı Bektaş Veli törelerinin yerine getirildiği ‘meydan’ adını taşıyan geniş bir sâlin başköşesindeki postuna oturur ve bağıllık derecelerine göre birer birer önüne gelen kadın, erkek müridleriyle tarikat muhiblerine elini, dizini öptürürdü... Yahya Kemal, Meydan'a

34 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıralarım*, Ankara 1969, s. 167.

girerken ayağından kunduralarını çıkarmak, benim arkamdan yürüyerek Baba ile musâfaha etmek, sonra işin en ağırı, bir koyun postu üzerine diz çöküp oturmak zorunda kaldığı vakit yüzü öylesine ekşimişti ve kulağımın dibinde öylesine mırıldanmaya başlamıştı ki, her an bir hadise çıkarır korkusuyla yüreğim ağzıma gelmişti... Hele, Baba 'Nevrûziyye'sini okuyup sıra herkesin birbiriyle sarılıp kucaklaşmasına ve tarikat erkânına göre omuz başlarından öpmelerine gelince Yahya Kemal artık kendini tutamaz olmuştu... Törenin sonunda, biraz soluk almak için tekkenin bahçesine çıkınca telâşlı ve endişeli bir sesle sordu:

-Yakup'cuğum, bütün bir geceyi burada nasıl geçireceğiz, bu Bizanslı kadın yüzleri, bu yeniçeri döküntüsü adamların pos bıyıkları karşısında?

-Hele biraz sabret, dedim. Akşama her şey değişir. Bu, Nevrûz bayramının kuru kalabalığıdır. Çok geçmeden, bunun yerini rindler, ehl-i diller cemiyeti alır. Zaten, bugünkü bayram merasimine ben de senin gibi ilk defa katılmış bulunuyorum ve emin ol ki, bunu senin kadar yadırgadım."

Bu hatırayı aktardıktan sonra Yakup Kadri, renkli kalemiyle âyinden sahneler vermektedir. Başlangıçta âyin'den pek memnun olmayan Yahya Kemal'in ise bir süre sonra meclisten pek hoşlandığını, nefes ve şarkı okuma faslından sonra adeta bir kâbustan uyanır gibi olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca Yakup Kadri bu ilk tecrübenin ardından Yahya Kemal'in gerek kendisiyle gerekse yalnız başına Bektaşî tekkelerine devam ettiğini kaydetmektedir. O kadar ki Yahya Kemal "Son zevkin eğer aşk ise, ummana karış tat!/Boynundan o cânan dediğin lâşeyi silk at!" mısralarını söyleten kadına bir Bektaşî tekkesinde rastladığını ilave etmektedir³⁵.

Yakup Kadri, Çamlıca tekkesine Bektaşîliğe duyduğu ilgi ve alakadan dolayı gidip, 1913 yılında tekkedeki gözlemlerini ve tecrübelerini de kullanarak Nur Baba romanını yazdı. Ancak bu romanı aradan sekiz yıl geçtikten sonra, 1921 yılında Akşam gazetesinde tefrika edildi³⁶. Yakup Kadri romanın neşrini bu kadar geciktirmesinin sebebini Bektaşîliğe ihanet etme gibi ahlâkî bir endişeye kapılışı olarak göstermekte; ayrıca bu gecikmenin gerek cehâleti, gerekse sâdedilliği sebebiyle bir Bektaşî sırrı mevcut bulunduğuna inanışından kaynaklandığını ifade etmektedir. 1921 yılına geldiğinde bu düşüncesinden vazgeçerek ve tam aksine

35 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıralarım*, Ankara 1969, s. 167-169; E. Şener, "50 Yıl Önceki Nur Baba Olayı", *Hayat Tarih Mecmuası*, c. II, sayı 11 (1972), s. 76-77.

36 Nur Baba romanı Akşam gazetesinde 38. bölüme kadar tefrika edilmiştir: *Akşam*, nr. 949-986, 13 Mayıs-22 Haziran 1921, s. 2.

Bektaşiliğe hizmet edeceğini düşünerek romanı yayınladı³⁷. Ancak gelen tepkiler karşısında yarım kalan romanını daha sonra 1922 yılında kitap haline getirerek neşretti³⁸. Böylece 1922’de Akşam matbaası tarafından ilk baskısı³⁹ yapılan eserin gelen tepkilere rağmen 1923 yılında bu defa Orhaniye matbaası tarafından ikinci baskısı⁴⁰ yayınlandı.

Bektaşilik aleyhinde yazılan bu romanda konu edilen zatın Nuri Baba’nın oğlu Ali Nutki Baba olduğu ileri sürüldü⁴¹. Ancak romanın olay örgüsü ve roman karakterleri bu kişinin daha çok Mehmet Nuri Baba ile örtüştüğü intibai olmaktadır. Her halükarda Nur Baba romanı Tahir Baba tekkesini konu edinmekte, tekkenin müdavimlerinden olarak yazar bu çevreden aldığı tipler ve olaylarla tüm tekkelerin o dönemdeki bozulmuş ve aslından uzaklaşmış halini anlatmak amacını taşımaktadır. Ancak romanda kullanılan dil ve üslup tepkilere neden oldu. Akşam gazetesinde tefrika edilmesiyle başlayan tepkilerin bir yıl sonra kitap olarak yayınlandığında ve hatta filmi yapıldığında şiddeti artıp, olay Bektaşilerin film stüdyosunu basmalarına kadar vardı⁴².

Nur Baba romanının konusu kısaca şu şekildedir: “Nur Baba bir Bektaşi şeyhidir. Kendini ömrün sınırlı olduğuna, bu sınırlı ömür içinde de insanın hayattan mümkün olduğu kadar istifade etmesi gerektiği felsefesine bağlamıştır. Tipik bir para canlısıdır, kadınlara da çok düşkündür. Kara sakallı, güzel sesli, gözlerinde ve sesinde kadınları büyüleyen bir güç vardır. Yakışıklı, kadınları cezbeden bir tiptir Nur Baba. Ayrıca şeyh oluşu kadınlarla ilişkilerinde de kendisine büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Tekkeye düşen zengin kadınlar, servetlerini ve kendilerini onun elinden kurtaramazlar. Önce tekkeye şeyh olabilmek için ölen şeyhin karısı Celile Bacı ile evlenir. Böylece hem şeyhlik postuna oturur, hem de tekke üzerinde kesin bir hâkimiyet kurar. Bir süre sonra tanınmış ailelerden birinin kızı olan Zibâ Hanım’ı tuzağına düşürerek, bütün servetini tüketir. Sonra Zibâ

37 Yakup Kadri, *Nur Baba*, İstanbul 1338 (1922), s. 5-6.

38 Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. I, s. 506.

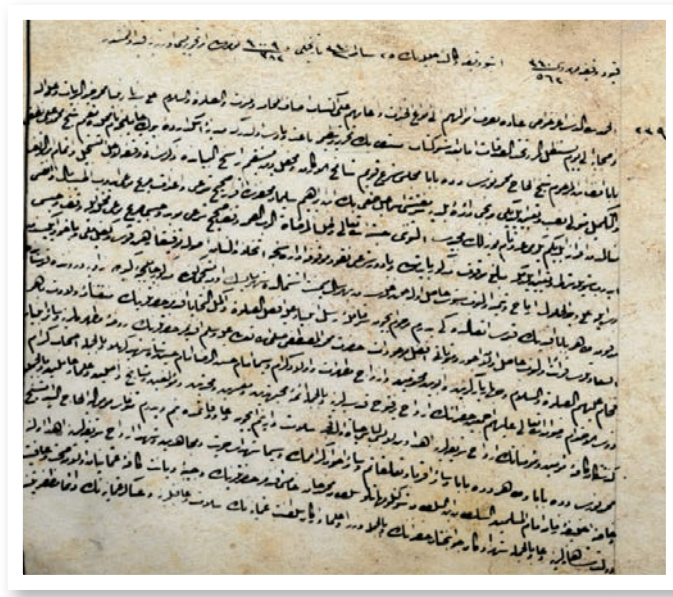
39 Yakup Kadri, *Nur Baba*, İstanbul 1338 (1922).

40 Yakup Kadri, *Nur Baba*, Orhaniye matbaası, İkinci tab’, İstanbul 1339 (1923); Böylece ilk iki baskısı eski harflerle yapılan Nur Baba romanı sırasıyla 1932, 1939, 1948, 1977, 1981, 1983, 1987 ve 1991 yıllarında muhtelif defalar basıldıktan sonra 1996 yılından itibaren bugüne değin her yıl baskısı gerçekleştirildi. 2000 yılında roman üzerine tez hazırlanmış olup, ayrıca roman yurtdışında da yayımlandı. Annemarie Schimmel tarafından Alıncaya çevrilen roman, ilk kez 1947 yılında Florestan Yayinevi tarafından *Flamme und Falter* (Ateş ile Pervane) adıyla yayımlandı. Cafer Gariper-Yasemin Küçükcoşkun, “II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan *Nur Baba* Romanı ve Yarattığı Akisler”, *Bilig*, sayı 47 (Güz 2008), s. 67; Bununla birlikte roman 2004 yılında İngilizce’ye, 2007 yılında ise Ukraynaca’ya çevrildi.

41 Ekrem Işın, “Bektaşilik”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul 1994, s. 137.

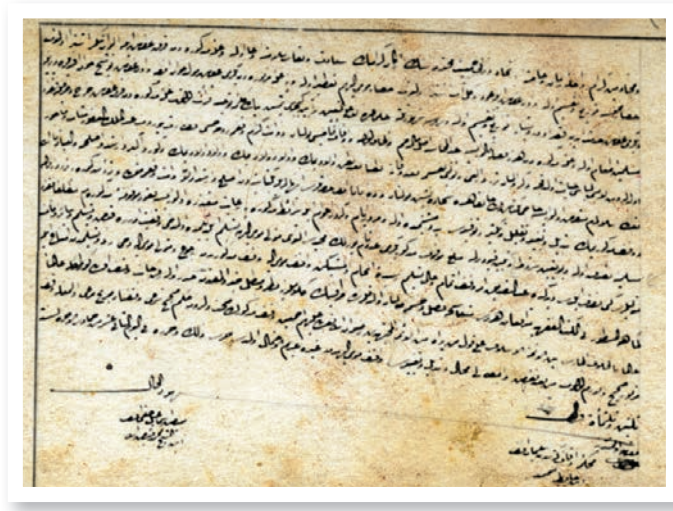
42 Şener, a.g.m, s. 75.

Hanımın yeğeni olan Ni-gâr şeyhin hayatına girer. Ni-gâr, Celile Bacıdan da gençtir, ikisinden de güzeldir. Nur Baba bu evli barklı, hali vakti yerinde kadınla da ilişki kurmakta bir mahzur görmez. Ni-gâr, Nur Baba uğruna evini barkını terk eder, nesi var nesi yoksa hepsini tekkeye bağışlar. Bir süre sonra Nur Baba ondan da bıkar, kendinden çok genç bir kız olan Süheylâ ile evlenir...”⁴³

Belge 2. Ali Nutki Baba'nın 1912 yılında Çamlıca Tekkesi'nde tesis ettiği nü kud vakfı vakfiyesi orijinal metni ve transkripsiyonu. (VGMA.d 609, s.198-199)

Yakup Kadri, Akşam gazetesinde tefrika edildiği sırada gelen tepkiler sebebiyle romanı kitap olarak yayınlarken “Bir İzah” başlığıyla açıklamalarda bulunmayı lüzumlu gördü. Yaptığı açıklamalarda romanı yazış ve yayınlayış sebeplerini açıklayıp, gelen tepkilerin yersiz olduğunu dile getirdi. Yakup Kadri bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: “Bu kitap *Akşam* gazetesinde tefrika edildiği esnada epeyce kıl ü kâli mucip oldu; bazı kimsele-ri kızdırdı, bazılarını he-yecân ve endişeye düşür-dü, bir kısım halkın ise lüzumundan fazla hayret ve tecessüsünü tahrik etti; bunlar meyânında

43 Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, c. II, İstanbul 1977, s. 157-158.

birtakım bedhâh ve mürâî kişiler de muharriri meslekî iffet ve millî ahlâk nâmına mes'ûl ve mütehhim tutmağa çalıştı. Fakat ahlâk ve iffetin samimî taraftarları benim bu kitabı yazmakla ne yapmak istediğimi pekâlâ anladılar ve her vasıta ile beni tebrik ve teşvik etmek civanmertliğini gösterdiler. İşte şimdi, bu teşvik sâikasılıydır ki, birçok esbâba binâen nâ-tamam kalan bu eseri tamamlayarak kitap hâlinde çıkarıyorum; lâkin birinci kısımlarının tefrikası sırasında halk meyânında hâsıl olan sûitefehümelerin bu kitabın intişarıyla da tekrar uyanmasına meydan vermemek için burada birkaç söz söylemekten kendimi alamayacağım.”⁴⁴.

Daha sonra Yakup Kadri romanına yapılan itirazları başlıca üç problem etrafında toplayarak bunları cevaplandırmaktadır. Birincisi kendisinin Bektaşî âyinlerini alenen tasvir ve hikâye etmekle hainâne bir boş boğazlıkta bulunduğu ve böylece Bektaşî sırrını açıkladığının söylendiğini, oysa Bektaşî sırrı'nın yalnız âvamin beyninde yer bulan esassız mefhumlardan biri olduğunu ve böyle bir açıklanacak sırrın olmadığını söylemektedir. Bu arada sözü Bektaşî ayinlerinin gizli yapılışı meselesine getirerek, önceleri cem ayinlerine tarikata yeni girenlerin bile katıldığını, Bektaşî babalarının halkın arasında dolaşarak irşatta bulunabildiğini, Yeniçeriliğin kaldırılması ve Tanzimat hareketiyle Bektaşîlerin takip ve kovuşturmaya, sürgünlere maruz kaldığını, bunun üzerine ayinlerini açıkça yapamayınca gizli yapmak zorunda kaldıklarını, böylece halk arasında yayılan ne kadar iftira, ne kadar kötü düşünce varsa faaliyetlerini gizlilik içerisinde yürütmelerinden dolayı ortaya çıktığını ileri sürmektedir⁴⁵. Bu sayede yazar Bektaşîliği konu alan romanı aracılığıyla, dışa kapalılık ve gizlilikten doğan yanlış anlamaların, kötü düşüncelerin ve saptırmaların önüne geçmiş olduğunu ima etmektedir.

Yakup Kadri ikinci problem olarak romanda yer alan kadın-erkek ilişkilerindeki serbestlik konusunu ele almaktadır. “Bu kitapta yazılan şeyler, mevzuu bahsimiz olan tarikata halkın lisanında dolaşan menkıbelerden daha ziyâde mi şeyn getiriyor? ‘Mum söndürmek’ten, ‘çırçıplak mu’ânekalar’a kadar bütün o biri birinden şenî biri birinden müstehcen masallar Nur Baba romanında tasvir edilen vecd ve cuşîş sahnelerinden daha çok mu mucib-i ârdır?” diye sormaktadır. Devamında halkın bir kısmının Bektaşîlere olumsuz baktığını, mutaassıp çevrelerin Bektaşîleri “mülhid” ve “zındık” şeklinde değerlendirdiğini, *Nur Baba* romanının böyle bir kanaatle yazılmadığını; hatta halk arasında var sayılan birtakım iğrençliklerin

44 Yakup Kadri, *Nur Baba*, s. 5.

45 Yakup Kadri, *Nur Baba*, s. 6.

bu tarikat terbiyesi içinde olmadığını, cem âyinlerinin gerçek mahiyetini göstermekle Nur Baba'nın Bektaşiliğe hizmet ettiğini ifade etmektedir.

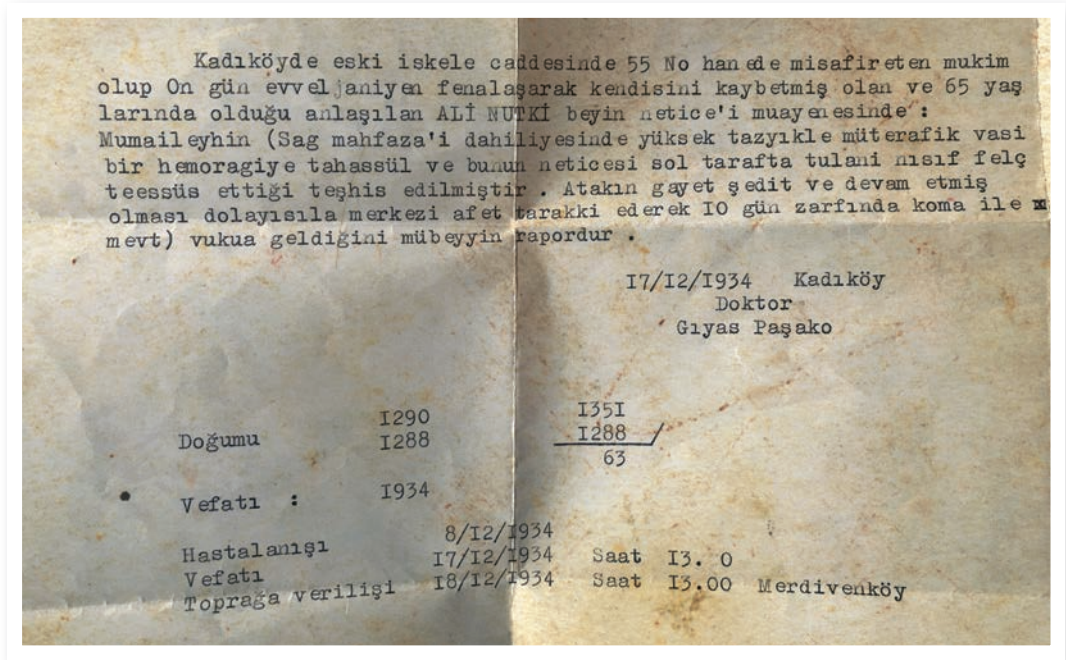
Bunu yaparken bir taraftan da Bektaşî tekkesindeki kadın-erkek ilişkilerine ve âyinlerdeki serbestliğe üstü kapalı göndermede bulunarak bu gibi uygulamaların genel olarak son dönemlerdeki bütün kurum ve kuruluşlarda baş gösteren bozulmanın sonucu olduğunu, Bektaşî dergâhlarının da bu bozulmadan etkilendiğini, cahil ve ehliyetsiz kişilerin elinde kalarak gerilediğini ve içten içe çöktüğünü ifade etme ihtiyacı duymaktadır. Yakup Kadri, Bektaşîliğin geleneğin dışına çıkarak tanınmaz hâle geldiğini de sözlerine ekleyerek, “Ananeden yetişmiş hakikî ve samimi Bektaşîler Bektaşî dergâhlarının bugünkü hâli karşısında dilhündurlar. Ben bunlardan biriyim ve yaraya parmağımı koymak sûretiyle tedaviye nereden başlamak lâzım geldiğini bu kitapla göstermeğe çalışıyorum. İcap eder ki iş yalnız marazın teşhisiyle kalmasın, Hacı Bektaş Veli ocağının sadık hâdimleri, her tarafından ‘âlem-i zâhir’in ham ruhları esen bu virâneyi tamir ve ıslaha çalışsınlar, tâ ki günün birinde Yunus Emre gibi, ‘Çiğdik, piştik elhamdülillah’ diyebilelim.”⁴⁶ diyerek romanı yazış amacını da açıklamış olmaktadır.

Yakup Kadir izahında romanla ilgili üçüncü problemin romanın hayatı aynen yansıtan bir belge gibi değerlendirilmesinde görmektedir. “Nur Baba’ya yapılan itirazların bir kısmı da, bu kitabın Fransızların tabiri vechle bir ‘roman a clef’ –yani hakikatte vâki birtakım vak’aları ve hayatta mevcut birtakım eşhâsı musavver bir hikâyeye olabilmesi ihtimaline istinat ediyor. Güya Nur Baba filan mürşit imiş, onun dergâhı filan yerde kâin imiş, Ziba Hanımefendi filan aileye mensup, herkesin bilip tanıdığı bir kadımmış, Nigâr Hanımın asıl ismi şu imiş, Macit adlı kahramanımın asıl şahsiyeti bu imiş. Bütün bu zanlar, bu faraziyeler katiyen esassızdır”.

Zira Yakup Kadri’ye göre Bektaşî dergâhlarında Nur Baba gibi mürşitlere de Ziba Hanımefendi gibi “muhibbelere” de rastlamadığını, anlattığı olay örgüsünün ve kişilerin “muhayyel” olduğunu söyleyip, romanının okuyucular arasında gerçeklik hissi uyandırmış olmasını roman sanatı açısından başarı saymaktadır⁴⁷. Bu izaha rağmen romana tepkilerin devam etmesi üzerine romanın ikinci baskısında “İkinci İzah”ı yazmıştır. 28 Mart 1923 tarih kaydını taşıyan bu izahında ise romana

46 Yakup Kadri, *Nur Baba*, s. 7-8.

47 Yakup Kadri, *Nur Baba*, s. 8-9.

Belge 3. Ali Nutki Baba'nın vefatında düzenlenen belge.

yapılan eleştirilerin birinin dışındakileri (Halide Edib'in dışındakiler) yersiz ve değersiz bulunduğunu belirterek meseleyi Bektaşilik yönünden ele alanlara da artık cevap vermeyeceğini söylemektedir⁴⁸.

Netice olarak Yakup Kadri bu romanın konusunu Çamlıca Tekkesi'nden, bilhassa da Ali Nutki Baba'nın yaşamından almıştır. Genel anlamda gerçek yaşamdan hareket edildiği söyleniyorsa ve tekke hakkında verilen bazı bilgiler gerçekte örtüşüyorsa da romanın tamamı için böyle bir yargıya varmak mümkün gözükmemektedir. Roman tekke yaşamını bazı abartılarla sunarak kamuoyunu yönlendirme ve tekkeler hakkında –öyle anlaşılıyor ki Bektaşilik hakkında- bir kanaat meydana getirme amacındadır. Böyle olunca roman okuyucuyu ister istemez tüm tekkeler ve mensuplarının aynı yaşam tarzı içerisinde oldukları gibi gayet sakıncalı bir genellemeye götürmektedir. Çamlıca Tekkesi açısından ele alındığında Nur Baba romanı bu tekkenin son döneme dair bazı bilgileri vermesi açısından önemlidir. Ancak Ali Nutki Baba'yı gerçek kişiliğinden uzaklaştırmış, böylece kişilik haklarına karşı son derece dikkatsiz ve özensiz davranarak, ahali nezdinde Ali Nutki Baba'yı ve onun ismi etrafında Bektaşileri küçük düşürmüştür.

48 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Nur Baba*, İstanbul 1939, s. 10-12.

Ali Nutki Baba'nın Vakfı

Ali Nutki Baba 29 Mayıs 1912 tarihinde Çamlıca Tekkesi'nde bir nükud vakfı tesis etmiştir. Vakfettiği 20 adet tam yüzlük mecdi altını için mütevellî olarak belediye müfettişlerinden İsmail Hakkı Bey'i tayin edip, vakfın senelik hasılatıyla da vakıf şartlarının yerine getirilmesini istemiştir.

Vakıf şartlarına göre Mayıs ayının 15. günü tekke haziresinde medfun bulunan Nuri Baba için mevlid (Hz. Peygamberin veladet bahri) okunup hâsıl olan sevabı Hz. Peygamberin ruh-ı mutahharasıyla diğer peygamberlere, dört halife (cihâr-ı yâr-ı güzîn) ile onların anne ve babaları, zevceleri ve evlatlarına; İmam Hasan ve Kərbela şehidi İmam Hüseyin'e; ashab-ı kirama; müctehid imamları, müfessirler, hadis âlimleri, müellifler, cümle meşayih ve alimler ile mümin erkek ve kadınların ruhlarına bağışlanacaktı. Ayrıca Ali Nutki Baba hayatta iken selameti için dua edilip vefatı üzerine kendisi, babası Mehmet Nuri Dede Baba ve Tahir Dede Baba ile sair akraba ve ihvanlarıyla hürriyet şehitleri ve mücahidleri ruhlarına hediye edilecekti. Bilhassa halife ve Müslümanların imamı, Sultan V. Mehmet Reşad'ın sıhhati ve inayet-i devletine; ilaveten bilcümle şehzadegân, vüzera, ulema ve erkân-ı saltanat-ı Osmanıyyenin selamet ve afiyetlerine; Osmanlı askerinin daima muzaffer olmasına; İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ve mensuplarının saadet ve bekası için de dua edilecekti⁴⁹.

Vakıf gelirlerinden kırk kuruşla elvan-ı şeker satın alınıp mecliste hazır bulunanlara dağıtılacak, on kuruş ile de gülsuyu ve güzel koku tedarik edilip yine mevlide iştirak eden kişilere ikram edilecekti. Ayrıca gelirden yirmi kuruş mevlidi okuyan kişilere, on kuruş tevşihhânlara, yirmi kuruş hizmet eden dervişlere taksim olunacaktı⁵⁰.

Her yıl üç ayların başlangıcında bir ayın gecesi tertip edilip yetmiş bin kelime-i tevhid okunacak, vakıf gelirinden kırk kuruş sarf edilerek yemek verilecekti. Tüm bu masraflardan sonra geride kalan gelir tekke gelirlerine aktarılacaktı. Vakıf evkaf kadısının nezareti altında idare edilecek, tevliyet ve türbedarlık görevi ölünceye kadar Ali Nutki Baba'nın tasarrufunda bulunup onun vefatından sonra bu göreve Hacı Bektaş Veli tekkesi postnişini olan dedebabanın inhasıyla erkek evlatlarından en olgun ve yaşça büyüğü getirilecekti. İlerleyen zamanda bu şartın

49 VGMA.d 609, s. 198-199; İstanbul Müftülüğü Evkaf Müfettişliği Defterleri, Defter nr. 784, s. 237-238.

50 VGMA.d 609, s. 198-199; İstanbul Müftülüğü Evkaf Müfettişliği Defterleri, Defter nr. 784, s. 237-238.

yerine getirilememesi durumunda nükud vakfının idaresi mutlaka “fukara-i Müslimin”in tasarrufuna verilecektir⁵¹.

Bu şartlar dâhilinde Ali Nutki Baba 20 adet tam yüzlük mecdi altını müteveliye teslim edip vakıf şartlarına göre tasarruf etmesini istedi. Böylece vakıf kurulmuşken Ali Nutki Baba vakıftan vazgeçmek istemiş, fakat müteveli tayin ettiği İsmail Hakkı Bey bunu kabul etmeyip altınları kendisine teslim etmemiştir. Bunun üzerine konuyla ilgili fıkıh kitabına da müracaat edilerek vakfın sahih ve lüzumlu olduğuna hükmedilerek vakıf kurulmuştur⁵².

Burada dikkat çeken bir husus Ali Nutki Baba'nın *dört halife (cihâr-ı yâr-ı güzîn) ve yakınlarına da dua edilmesini vakıf şartı olarak belirlemesidir*. Zira Bektaşilikte Hz. Ali'nin dışında kalan halifelere sıcak bakılmadığı öteden beri iddia ve ifade edilen bir konudur. Ali Nutki Baba'nın bu tavrı bu iddianın her zaman ve herkes için geçerli olmadığını göstermesi bakımından kayda değerdir.

Ali Nutki Baba ve Atatürk

Çamlıca tekkesinin son postnişini Ali Nutki Baba'nın Atatürk'le de temasları oldu. 1925 yılında tüm tekke ve türbelerle birlikte Çamlıca tekkesinin de kapatılması sonrası bu temaslar sürdü. Rivayete göre Atatürk, Yakup Kadri'nin Nur Baba adlı romanının okuduktan sonra bu eserde konu edilen Ali Nutki Baba'yı yakından tanımak istemiş ve sofrasına davet etmişti. 1930 yılı sonrası Atatürk ile Ali Nutki Baba arasındaki bu görüşmeyi Ali Nutki Baba'nın yol evlatlarından ve Atatürk'ün başhekimisi Dr. Hasan Ragıp Erensel Baba şu şekilde anlatmaktadır:

“...Mürşidim Ali Nutkî Baba, Çankaya'daki evimize birkaç hafta konuk olurdu. Bir gün Rahmetli Atatürk fakiri çağırırdı ve:

-Nur Baba'yı görmek ve onunla tanışmak istiyorum. Ankara'ya geldiğinde bana haber ver, dedi.

O yıl mürşidim yanında Haydar Nakî Baba ile birlikte gelmişlerdi. Ali Nutkî Baba'ya Atatürk'ün buyruğunu bildirdim. Haydar Nakî Baba bu görüşmede bulunmayı çok istediğini söyledi.

51 VGMA.d 609, s. 198-199; İstanbul Müftülüğü Evkaf Müfettişliği Defterleri, Defter nr. 784, s. 237-238.

52 VGMA.d 609, s. 198-199; İstanbul Müftülüğü Evkaf Müfettişliği Defterleri, Defter nr. 784, s. 237-238.

Atatürk'e 'Nur Baba Ankara'da, Fakat yanında Haydar Nakî Baba da var ve O da huzurunuzda çıkmak istiyor' dedim. O da, 'bu akşam her ikisini yemeğe getir' buyruğunu verdiler...

Evime döndüm. Her ikisine de, frak ve silindir şapkalar buldum. Akşam zamanı gelince köşke gittik, salona girdik, Atatürk'ün sık sık birlikte olduğu insanlar yanımdaki iki yabancıyı hiç tanımıyordu.

Atatürk, 'Ragıp misafirlerini beylere tanıt' diye emir verdi. Ben, Ali Nutkî Baba, yani sizlerin tanıyacağınız ad ile Nur Baba ve Haydar Baba diye tanıttım... Hiç kimsede ses yoktu. Sofraya oturuldu..."

Sofrada Atatürk bazı konular hakkında Yunus Nadi ve Kılıç Ali beylerin fikirlerini soruyor, ardından bir de Nur Baba'nın fikrini soruyordu. Onun verdiği yanıt şu oldu:

-Muhterem Atatürk biz Bektaşiyiz. İnsanları ham alır, onları olgun hale getirmeye çalışırız. Yanlış yolda ise doğruyu göstererek düzeltiriz. Bu sizlerin sözünü ettiği kimseler, mademki yanlış yoldadırlar, beylerin ileri sürdüğü gibi, bunları tutuklamak, öldürmek gibi çarelerden daha çok, bizim yöntemimizi salık veririm. Doğruyu göstererek ve inandırarak, yanlış yolda olduklarını kendilerine anlatmak daha iyi bir yol olur.

Atatürk bu yanıtı çok beğendi. Bir ara Atatürk şarkı söyledi. Nur Baba'dan da söylemesini istedi. O da hiç nazlanmadan, 'emredersiniz' dedi ve 'Eşrefoğlu al haberi, bahçe biziz gül bizdedir' diye başlayan nefesi okudu.

Atatürk, Ali Nutkî Baba'ya Bektaşiliğin özelliğini sorunca:

-Bektaşilik yüzyıllarca önce, bu günün ileri temiz sosyetesini ortaya koymuştur. Türk ulusu için toplumsal düzen meydana getirmiştir. O zaman kadın-erkek bir arada oturup konuşmaz, yiyip içmezdi. Bektaşilik erkânı içinde bu günkü uygar medeni toplumu kurmuştur. Hacı Bektâş Velî Hazretleri bu ileri adımı atmışlardır. Bu arada Türklüğü, Türk dilini ve Türk müziğini canlandırmıştır.

Atatürk Ali Nutkî Baba'ya Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Nur Baba Adlı Romanı'ından bahsedince:

-Muhterem Atatürk'üm, bu Yakup Kadri evladımın, bir muzipliği bir şakası olsa gerektir. Dostlar ve evlatlar arasında alçak gönüllüce bir yaşamımız vardı, dedi.

4

استانبول ولایتی
تکون بخیرین
مهر
مهر

دافنه نضد به بلیدی جان سنا سینه
طوفی وائی سابق غلب بکده
مرند قند راء

مددعه جار کینه رید
او زوده چایر ده طوفی وائی سابق محمد غلب بکده حرمی قبود خاتم مایک بکده دردی
صای کوفی بویتون چایر ده حاجی طاهر بابا در لاهی بویت نسی علی نطفه بابا بکده نزد
سافره کیدوب او طو و قدری اساده نطفه بابا بدنه بولنامه برویغ ره و ولور
قار بیدر که یا طلا مایله بیفانه قوشوندک قبود خاتمک آتق سنده رجون وقا سنده
فروع ایتمه و دجی وفات ایتمه اولدین و جهت عدیم جم تحقیقات لازم و تمقیقات
قانونیه اجرا ایکنک بولمیش اسکا نطفه سنده بیدرید ایطاع اروزنامه خدمت و قی لاکر

وائی و کیمای ۲

اسمانه
۲۹

Belge 5. Ali Nutki Baba'nın kaza sonucu Kastamonu Valisi Mehmet Galib Bey'in eşi Makbule Hanım'ın ölümüne sebebiyet vermesi. (BOA, DHEUM.6.Şb., 40/8, Tarih 9 Haziran 1918.)

Saat gece yarısına yakındı. Bir süre sonra Yakup Kadri Bey geldi. Salona girince Nur Baba'yı Atatürk'ün yanında görünce çok şaşırıldı. Atatürk selamını alıp ona: 'Şuraya oturun' diyerek bir yer gösterdi. Hiç kimse Yakup Kadri'ye tek kelime söylemiyordu. Atatürk uzun zaman onunla bir daha ilgilenmedi. Neden sonra, birdenbire Yakup Kadri'ye Ali Nutkî Baba'yı göstererek:

-Tanır mısınız?, dedi. O da:

-Evet efendim babamdır, diye yanıt verdi.

Atatürk Yakup Kadri'ye:

-Nur Baba adlı romanınız Ali Nutkî Baba'yı üzmüş olacaktır. Gerçi tanınmış bir edibin eserine ben de konu olsam kızmazdım. Ama yine de kalk ve babanın elini öp, diye buyruk verdi.

Salonda çıt çıkmıyordu. Ali Nutkî Baba'nın ince zekâsı burada derhal işledi ve Yakup Kadri'yi bu sıkıntılı durumdan kurtarmak için fevkalade bir jest yaptı.

Derhal Atatürk'e hitaben:

-Muhterem Gazi Hazretleri... Bizde usüldür, önce babalar evlatlarını alnından öperler. Lütfen müsaade buyurunuz da bendeniz önce uzun süredir görmediğim ve şimdi sayenizde kendisine kavuştuğum bir evladımın alnından öpeyim, dedi.

O sırada yanına gelmiş olan Yakup Kadri'ye doğru bir adım atarak, onu usulüyle kucakladı. Niyazlaştılar ve alnından öptü. Böylece, kendisine acı bir oyun oynamış bir evladı olmasına karşın, büyük bir huzurda ve tanıdıkları arasında onun gurur ve onurunu korudu.

Bu manzaradan Atatürk çok duygulandı ve bana dönerek:

-Ragıp, İstiklâl Savaşı başlarında sizinkiler Pîr Evi (Hacıbektaş İlçesi'ndeki dergâh)'nde bana mutluluk gözyaşı döktürmüştü. Şu anda aynı zevk ve heyecanı yaşadım. Bektaşî Dergâhlarını zamanın gereklerine uygun bir şekilde, yine irfan yuvası olarak canlanacakları, elverişli ortamı bekliyorum, müjdesini verdi.

Zamanı gelince Atatürk, her zaman yaptığı gibi, iki elini birden kaldırarak, avuçlarını masaya vurdu. Bu vuruş, artık dağılın işareti idi. Herkes birer birer onun elini öpüp çekildi. Yakup Kadri de gitti... Atatürk bize işaret etmişti. En son iki baba ile dördümüz kaldık.

Atatürk,

-Ragıp senden bir ricada bulunacağım, bu akşam konuklarını burada yatırmama müsaade et. Gel beraber onlara yatacakları yerleri gösterelim dedi. Onları odalarına değin birlikte götürdük. İyi geceler dileyip fakirde evime döndüm.”⁵³

Bu olaydan sonra Atatürk, Nur Baba romanının kendisine verdiği üzüntüyü giderir düşüncesiyle Ali Nutki Baba’yı Mucur kaymakamlığına, Naki Baba’yı da Kadıköy Hal Müdürlüğü’ne atamıştır⁵⁴.

Atatürk’ün Ali Nutki Baba ile Nur Baba romanı münasebetiyle görüşmesini Yakup Kadri de hatıralarında anlatmaktadır. Romanı okuyan Atatürk, Nur Baba tipinin gerçek hayattaki temsilcisi olarak gösterilen Çamlıca’daki Bektaşî Şeyhi Ali Nutki Baba’yı görmek istemiş ve Ali Baba’yı ve romanın yazarı Yakup Kadri’yi bir gün akşam yemeğinde bir araya getirmiştir. Yani romanda anlatılanları gerçek hayatta arayanlardan biri de Atatürk olmuştur. Yakup Kadri, 1961 yılında Ulus gazetesinde yayınlanan hatıralarında bu yemekle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“...Mustafa Kemal Paşa telaşla ayağa kalktı ve bana hitaben; ‘Sizi, dedi, bu akşam buraya davet etmekte hayli tereddüde düştüğümü söylemek isterim. Fakat gönlüm, şimdi aramızda bulunan bir eski dostunuzla buluşmanıza mâni olmağı bir türlü kabul etmedi. Biliyorum, o dostunuz “Nur Baba” romanınız yüzünden size ‘muğber’ olabilir. Ama burası bir ‘muhabbet sofrası’dır’ bütün ‘iğbirar’ların ve küskünlüklerin, hatta ihtilafların bu sofraya etrafında unutulup gitmesi lâzım gelir’ ve eliyle yanında duran sakallı bir adamı işaret ederek ‘Ali Beyin fikri de bu merkezdedir’ sözünü ilâve etti. Bu adam birçok kişi tarafından benim ‘Nur Baba’ romanımın erkek kahramanına örneklik ettiği sanılan Çamlıca Bektaşî dergâhı şeyhi Ali Baba idi ve fıpraklı, plâstronlu, beyaz kravatlı balo kıyafeti içinde ilk bakışta kim olduğunu tanıyamamıştım... Mustafa Kemal Paşa da, sanırım, böyle bir teecessüse kapılmıştı ve bilmem kimden Ankara’ya Ali Baba adında birinin geldiğini duyar duymaz Köşke çağırıp yakından tetkik etmek hevesine düşmüştü ve gene sanırım ki; ilk anlardan itibaren bu adamla ‘Nur Baba’ romanı kahramanı arasında bir münasebet bulamayıp işin esasını benden öğrenmek istemişti. Hakkı da vardı. Gerçi bu Baba kalıbı ve yüzü bakımından romandaki Babayı andırıyordu ama ne beriki gibi ‘rind’ ve ‘ehli dil’ görünüyor; ne de şarkı söyleyip ‘Nefes’

53 Noyan, *a.g.e.*, c. V, s. 133; Noyan, *a.g.e.*, c. VI, s. 31.

54 Sadi Borak, *Atatürk ve Din*, İstanbul 1962, s. 54; Bedri Noyan, “İstiklal Savaşında Bektaşîler”, *Yeni Gazete*, 2 Haziran 1966, s. 5.

okumasını biliyordu. Üstelik, Nur Baba'nın zıddına olarak tavır ve hareketlerinde de kaba saba bir adamdı. Mustafa Kemal Paşa beni bir müddet onunla hoş beş etmekte bıraktıktan sonra kendi yanına çağırdı ve kulağıma eğilip: 'Bu herifte, dedi, senin Nur Baba'ndan hiçbir şey göremiyorum.' Ben gülerek: 'Sizi hayal sukutuna uğratmış olmaktan çok müteessirim' dedim. 'Ali Baba benim roman kahramanımın sadece ham maddesidir. Bir heykeltıraş nasıl taştan veya tunçtan âdeta canlı denecek bir insan vücudu meydana getirirse ben de Nur Baba'yı öylece bir adamdan meydana getirdim. Her sanatkârı yaptığı iş zaten bundan ibaret değil midir?' Mustafa Kemal Paşa: 'Anlıyorum' dedi ve ilâve etti 'Şimdi, Nur Baba romanının değeri benim nazarımda bir kat daha artmıştır.'

Yakup Kadri'nin ifade ettiğine göre bu kısa konuşmadan sonra Atatürk, artık Ali Nutki Baba ile hiç meşgul olmayıp diğer misafirlere dönerek başka konularla ilgilenmeye başlamıştır. Yine Yakup Kadri 1961 yılında kaleme aldığı bu yazısında Ali Nutki Baba ile olan bu karşılaşması sırasında Nur Baba romanını kast ederek onun şunları söylediğini nakletmektedir: "Vallahi o kitap yüzünden sana zerre kadar dargın değilim. Bilâkis müteşekkirim. Zira o bize büyük reklâm oldu. Der-gâhımız yeni yeni muhipler ve müritlerle dolup taşı. Hepsinin bilmek istediği Nur Baba'nın gerçekten ben olup olmadığımıdır."⁵⁵

Neyzen Burhanettin Ökte de olayın şahitleri arasındadır. Ökte'nin anlattığına göre Atatürk tarikatları kapatmadan önce onlarla ilgili araştırma yapmış ve bazı şeyhlerle görüşmüştür. Görüştikleri arasında Ali Nutki Baba ve Haydar Naki Baba da vardır. Atatürk bu şeyhleri yakından tanımak amacıyla onları yemeğe davet etmiş, Nur Baba romanında güzel sesli olduğu yazılan Ali Nutki Baba'dan bir şarkı söylemesini istemiş, ancak o şarkı söylemediğini ifade edince şaşırmıştır. Bektaşilik hakkında onlarla sohbeti sırasında Ali Nutki Baba Bektaşiliği Hacı Bektaş Veli tarafından kurulan "sosyete hayatı" diye tarif etmiştir. Atatürk Galatasaray Lisesi mezunu Haydar Naki Baba'ya ise bu cemiyet hayatının özelliklerini sormuştur. O da tarikat üyelerinin her hafta tekkede toplandıklarını, Baba'nın etrafında halka şeklinde oturduklarını, karşı tarafa ise Bacı ve diğer kadınların oturup müzik eşliğinde yenilip içildiğini, nefesler okunduğunu söylemiştir. Saki hakkında bilgi almak isteyince Haydar Naki Baba, Saki'nin Baba ile manevi bağı olan, herkesin ne kadar içmesi gerektiğini ayarlayan, fazla içenleri uyaran biri

⁵⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Bir Bektaşî Babasının Sergüzeşti", *Ulus*, 27 Nisan 1961, s. 3.

olduğunu söylemiştir. Bu arada yemeğe Yakup Kadri katılmış, Atatürk ona romanın ana karakteri olarak neden Ali Nutki Baba'yı seçtiğini sorunca Yakup Kadri aslında Nur Baba'nın o olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Atatürk onun çekingen tavır sergilediğini görünce bu duruma engel olmak için romanda ana karakter seçilmenin gurur verici bir şey olduğunu, şahsen kendisinin de böyle bir şeyden hoşlanacağını belirtmiştir⁵⁶.

Ali Nutki Baba'nın Şairliği, Vefatı ve Ailesi

Şair olan ve nefesleri bulunan Ali Nutki Baba Fuzûli'nin Divan'ına da bir nazire kaleme almıştır. Ali Nutki Baba'nın nefesleri elimizde olup şimdiye kadar meçhul kalmış olan bu nefesler tarafımızdan literatüre kazandırılacaktır. Ali Nutki Baba soyadı kanunu çıkması üzerine "Pektaş" soyadını almıştır. Ali Nutki Baba vefatında tutulan tıbbi rapora göre 17 Aralık 1934 tarihinde vefat etmiş ve Merdivenköy'deki Şahkulu Tekkesi'nin arkasındaki Mansur Baba Mezarlığı'na defnedilmiştir⁵⁷. Tespit ettiğimiz bilgilere göre dört evlilik yapan Ali Nutki Baba'nın eşi Emine Mukime Hanım'dan doğma Turhan Bey ve İşve Türkan Hanım ile diğer ismini tespit edemediğimiz bir hanımından büyük kızı Neşeriz Hanım vardır.

Ali Nutki Baba'dan sonra Tahir Baba Tekkesi'nin şeyhliğini aynı zamanda bölgedeki Ivaz Fakih türbesi türbedarlığını yapan Hasan Tahsin Baba'nın yürüttüğü tespit edilmektedir⁵⁸. Ancak Ali Nutki Baba'nın postnişinliği zamanında ikinci defa kapanan tekke mescidiyle beraber 1950'lerde tamamen yıkılmış⁵⁹, geride küçük bir hazire kalmıştır. Tekkenin bulunduğu arazi Ali Nutki Baba'nın mirasçıları tarafından ekonomik şartlar sebebiyle satılmış ve zamanla tekke arazisi üzerine apartmanlar yapılmış, geride kalan küçük hazire 1998 yılında Üsküdar Belediyesi tarafından temizlenip etrafı parmaklıklarla çevrilmiş olup bugün bakımsız bir halde bulunmaktadır⁶⁰.

56 H. Küçük, *a.g.e.*, s. 221-222; Cemal Kutay, *Sisli Tarihimiz*, c. I-II, İstanbul 1975, s. 542.

57 H. Küçük, *a.g.e.*, s. 222; M. Yüksel, *Bektaşılık ve Mehmed Ali Hilmi Dedeaba*, s. 86; Günümüzde yapılan bazı araştırmalar onun 1936 yılında vefat ettiğini, önce Çamlıca Tekkesi'ne defnedildiğini, sonra bu tekke yıktırılınca kabrinin Merdivenköy Şahkulu Sultan Tekkesi arkasında yer alan, Mansur Baba Kabristanı'na nakledildiğini ifade etmektedir. Mehmet Akif Köseoğlu, "Üsküdar Tekkelerinin Son Şeyhleri", *VIII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 21-23 Kasım 2014 Bildiriler*, ed. Coşkun Yılmaz, c. III, İstanbul 2015, s. 133.

58 Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, C. II, İstanbul 2001, s. 571.

59 Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. I, s. 507.

60 Salim Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergâhları*, haz. Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul 2004, s. 107.

EKLER**Ali Nutki Baba'nın 1912 yılında Çamlıca Tekkesi'nde tesis ettiği nükud vakfı vakfiyesi orjinal metni ve transkripsiyonu VGMA, Defter nr. 609, s.198-199.**

(s.198) kuyûd-ı vakfiyye numarası 340/562 iş bu vakfiye vekâlet-i celîlenin 25 Şubât sene 340 (25 Şubat 1924) târihli ve 4009/382 numaralı emr-i tah-rîrisi üzerine kayd olunmuşdur.

Elhamdülillahillezi e'izze havâs-ı ibâde be-sarf-i emvâlihîm alâ envâ'î'l-hay-rât ve i'ânehüm ale'l-kitâb esnâfu'llahî müdevvrirü'l-hayrât ve s-salavatü ve s-selâm alâ seyyidinâ ve nebiyyinâ Muhammed hayrû'l-beriyât ve alâ âlihi ve ashâbihi alâ yevm yestezzilü'l-merrî tahtü's-sadakât ammâ ba'd iş bu kitâb-ı müstetabın tahrîr ve tanzîmine bâ'is ve bâdî oldur ki medîne-i Üsküdâr'da Büyük Çamlıca nâm mahalde mukîm Şeyh Mehmed Ali Nutkî Baba Efendi ibn el-merhûm Şeyh el-Hâc Mehmed Nuri Dede-baba meclis-i şer'-i kadîm şâmihü'l-erkân ve mahfel-i dîn-i müstakîm râsihü'l-beyânda zikrî âtî vakfa li-ecli't-tescîl ve itmâm-ı emrû'l-vakf ve't-tekmîl mütevellî nasb ve ta'yîn ey-lediği birinci dâ'ire-i belediyye ser müfettişi İsmail Hakkı Bey ibn İbrahim Süleymân mahzarında ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î idüb atyeb-i mâl ve enfes-i menâlimden ifrâz eylediğim yirmi aded tâm yüzlük mecîdî altını hasbinallahu te'âlâ ve taleben li-merzâti'r-rabbi's-samed vakf-ı sahîh-i şer'î-i mü'eyyed ve habsî-i sarîh-i mer'î muhalled ile vakf ve habs idüb şöy-le şart ve ta'yîn eyledim ki meblağ-ı merkûf-ı mezkûr bâ-yed-i mütevellî ve bâ-devr-i şer'î nükûd-ı mevkûfe idâresince ittihâz olunan usûle tevfi-kân rehîn-i kavî ve kefil-i melî veyahûd ikisinden biri ile alâ vechi'l-helâl erbâh ve tehiyye olunub senevî hâsıl olacak gallesinden beher-sâl meymenet-i iş-timâlde şehir-i mayısın on beşinci günü mezkûr Çamlıca-i Kebîrde zâviye derûnunda kabristânda medfûn Tâhir Baba Efendi'nin kabri ittisâlindeki pe-derim merhûm için ser kâfile-i Resûl-i enbiyâ-i izâm aleyh-i efzalü's-salavat ve ekmelüt-tehiyyâ efendimiz hazretlerinin müttekîtnâme-i velâdet-i bâhi-rü's-sa'âdetleri kirâ'et olunub hâsıl olan ecûr ve sebebâtı efzal-i mevcûdât hazret-i Muhammedü'l-Mustafa Sallallahü Te'âlâ Aleyhi Vesellem Efendimiz Hazretlerinin rûh-ı mutahharalarına ve sâ'ir enbiyâ-i fihâm aleyhimü's-sala-vatü ve s-selâm ve cihâr-ı yâr-ı güzîn ve ebeveyn-i muhteremeyn ve ezvâc-ı mutahherât ve evlâd-ı kirâm ve sîmâ-i İmâm-ı Hasanü'r-rızâ İmâm Hüseyin şâh-ı şehîd-i Kerbelâ ve bi'l-cümle ashâb-ı kirâm-ı zü'l-ihtirâm rıdvânulla-hi te'âlî aleyhim ecma'in hazerâtının ervâh-ı pür-fütûh-ı kudsiyyelerine ve bi'l-cümle e'imme-i müctehidîn ve müfessirîn ve muhaddisîn ve mü'ellifîn ve meşâyih-ı vâsılîn ve ulemâ-i âmilîn ve bi'l-cümle güzeştegân-ı kâffe-i mü'minîn ve mü'minâtın ervâh-ı şerîfelerine ihdâ ve ben lâbis-ı libâs-ı hayât oldukça selâmet-i dârenim için du'â ve vefâtımda benim ve pederim müte-veffâ-yı mûmâileyh el-Hâc Esseyyid Eşşeyh Mehmed Nuri Dede-baba ve Tâhir

Dedebaba ve sâ'ir akraba ve ta'allukatım ve sâ'ir ihvân-ı kirâmımın ve sîmâ-i şühedâ-yı hürriyet ve mücâhidîn ve şühedâ ervâh-ı şerîfelerine ihdâ oluna ve hassaten halîfe-i zamân imâmü'l-müslümîn e's-sultan ibnü's-sultan şevket-lû mehâbetlû Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis efendimiz hazretlerinin vecîbe-i diyânet kâffe-i Osmaniyan olan sıhhat ve inâyet-i devlet-i şâhânelerine du'â ve bi'l-cümle şehzadegân-ı civânbahtâr hazerâtının ve bi'l-cümle vüzerâ ve ulemâ ve erkân-ı saltanat-ı Osmaniyyenin selâmet ve âfiyetlerine ve asâkir-i Osmaniyyenin dâ'imâ muzaffariyetine ve muhâdimîn-i kirâm ve ecille-i zaman ve hâssaten İttihâd ve Terakkî cem'iyet-i muhteremesinin erkân-ı kirâmının sa'âdet ve bekâ-yı selâmetine du'â oluna ve galle-i mezkûreden kırk gurus ile elvân-ı şeker iştirâ olunub hüzzâr-ı meclise tevzi' ve taksîm oluna ve on gurus ile üd ve gülâb iştirâ olunub hüzzâr-ı mumaiyehim ta'tîr oluna ve yine galle-i mezbûreden yirmi gurus mevlüdhavân efendiye ve on gurus tevşîhhavân efendilere verile ve yirmi gurus hizmet iden fakîr ve dervîşâna tevzi' ve taksîm oluna ve beher sene şühûr-ı sülûse hulûlünde lâ'la't-ta'yîn bir âyîn gecesi yetmiş bin kelime-i tevhid kırâ'et olunub galle-i mezkûreden kırk gurus harç ve sarfla fukarâ-i Müslümîn it'âm oluna ve galle-i mezkûreden her ne fazla kalır ise inde'l-muhâsebe asl-ı mâla zam ve ilhâk oluna ve evkâf kadısı bulunan zevât-ı kirâm vakfıma ber vech-i hasbî nezâret buyurub inde'l-melikü'l-gafûr mesâb ve me'mûr olalar ve ben libâs-i libâs-i hayat oldukça zikr olunan türbedârlığı ve tevliyeti nefsim ba'd-ı vefâta batnen ba'de batn evlâdımın ve evlâd-ı evlâdımın ve evlâd-ı evlâdımın zükûr ve ekber ve erşed ve ıslahına ve'l-ibâdetullahi te'âlî sülâlem mutasarrıf olur ise Hacı Bektaş Veli Hangâhı'nda seccâdenişîn bulunan dedebaba efendi hazretleri inhâlarıyla Bektâşîyyeden ıslah ve erşed olan zât vakfıma mütevellî ve türbe-i mezkûreye türbedâr ola ve vakf-ı mezkûrumun tebdîl ve tagyîr ve taglîl ve teksir ve tevkîri yed ü meşîyyetimde ola ve mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı a'vâm şerâ'it-i mezkûreye ri'âyet müte'azzire olur ise nükûd-ı mevkûfe-i mezkûrem mutlaka fukarâ-i müslimîne tasarruf oluna deyû ta'yîn-i şurût ve tebeyyün-i kuyûd birle meblağ-ı mevkûf-ı mezkûr yirmi aded tâm yüzlük mecidî altını mütevellî-i mûmâileyhe teslîm eyledğimde ol dahî vakfiyyet üzere kasr-ı yed ve teslîm ve sâ'ir evkâf mütevellileri gibi tasarruf eyle dedikde gibe't-tasdik emr-i vakf itmâm ve hâl-i teslîm resîde-i itmâm olmuşken vâkıf-ı mûmâileyh vakf-ı mezkûrdan rücu' ve mütevellî-i mûmâileyh dahî red ve teslîmden imtinâ' ile kemâ hüve'l-mestûr fi'l-kütübî'l-fıkhiyye müterâfi'ân her biri müste'âsınca fasl ve hasma tâlibân olduklarında tarafeynin kelâmına nazar ve müsattel-i haber olmakdan hazer olunarak cânib-i vakf evlâ görülmekle âlimen bi'l-hilâfi'l-cârî beynü'l-e'immetü'l-eslâf alâ kavîl min yerâh mine'l-e'immeti'l-müctehidîn ridvânü'llahi te'âlî aleyhim ecma'în vakf-ı mezkûrun sıhhat ve lüzûmuna hükm-i sahîh-i şer'î ve kazâ-i sarih-i mer'î olmağla vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olub min ba'd naks ve ibtâli muhâl ve tebdîl ve tagyîri vâkıf-ı mûmâileyhden gayra adîmü'l-ihimâl olmadı cerî zalike ve hurrire

fi'l-yevmi's-sânî aşere min Cemâzi'e'l-ahire li-sene selasîn ve selasemi'e ve elf (12 Cemaziyelahir 1330/29 Mayıs 1912) kayd olmuştur.

Şühûdü'l-*hâl*: Mahkeme-i Evkâf Ketebesinden Süleymân Efendi ibn Hâfız Mehmed, İsmâ'îl Hakkı Efendi ibn eş-Şeyh Mehmed Feyzullah.

Ali Nutki Baba'nın kaza sonucu Kastamonu Valisi Mehmet Galib Bey'in eşi Makbule Hanım'ın ölümüne sebebiyet vermesi BOA, DH.EUM.6.Şb., 40/8, Tarih 9 Haziran 1918.

İstanbul Vilâyeti

Dâhiliye Nezâret-i Celilesi Cânib-i Sâmisine

Hülâsa: Kastamonu vâli-i sâbıkı Galib Bey'in hareminin katline dâ'ir

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir

Uzunçayır'da Kastamonu vâli-i sabıkı Mehmed Galib Bey'in haremi Makbule Hanım Mayısın yirmi dördüncü Salı günü Büyük Çamlıca'da Hacı Tahir Baba Dergâhı postnişini Ali Nutki Baba'nın nezdine misafireten gidüb oturdukları esnâda Nutki Baba yedinde bulunan "Burunig" revölverini karıştırırken patlamasıyla çıkan kurşun makbule hanımın arkasından duhul ve karnından huruç etmiş ve derhal vefat eylemiş olduğu ve cihet-i adliyece tahkikat-ı lâzime ve ta'kibât-ı kanûniyye icrâ edilmekde bulunduğu Üsküdar mutasarrıflığından bildirilmiştir ol bâbda emr u ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 29 Şa'ban sene (1)336 ve fi 9 Haziran sene (1)334 (9 Haziran 1918).

Vali vekili

Altın Şehir Üsküdar ve Üsküdarlı İsa Behzat Bey'in Türk Sanatına Katkısı

DOÇ. DR. FİRDEVS MÜJDE GÖKBEL
Kastamonu Üniversitesi

Giriş

Yedi tepeli İstanbul, tarihsel olarak incelendiğinde üç büyük imparatorluğun başkenti olması ve farklı kültürlerle ev sahipliği yapmasıyla eşsiz bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır¹. Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başşehri İstanbul, şüphesiz her medeniyetten büyük kültürel zenginlikler kazanmıştır. Kent kavramına gelindiğinde, fiziki bir mekân ve nüfus tanımı olmasının yanında farklı bir anlam taşıyan, aynı zamanda köklü yapılanmalar sürecini de içinde barındırmakta olan bir kavram olduğu izlenmektedir. Kent kültürü ise; söz konusu mekânda yaşayan bireylerin ortak bir paydada buluşarak ortaya koydukları maddi ya da manevi değerlerin oluşum sürecini temsil etmektedir. Burada önemli olan husus, o kente dair bir hafızanın oluşarak üretilen kültürel çıktılarının kentli insanlar aracılığıyla anlamlı bir hale gelmesidir². Bu bağlamda, şehirlerin yetiştirdiği şairler, mimarlar, sanatkârlar ve diğer tüm toplum bireyleri, o kenti eşsiz kılan kültürel öğeleri hep birlikte oluşturmaktadırlar. Kimi zaman o şehre dair söylenmiş bir söz, yazılmış bir şiir ya da roman, kimi zaman oraya özgü mimarisi yahut yaşam tarzı ile söz konusu kentin özü meydana gelmektedir. İşte Altın Şehir Üsküdar da sahip olduğu köklü kent tarihi ve kültürel zenginliği ile

1 Mehmet Karakuyu, Saadet Tuğçe Tezer, Hatice Balık, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası ve Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 8, sayı 16 (2010), s. 33-60.

2 Yasemin Hayta, "Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 5, sayı 2 (2016), s. 165-184.

Eski İstanbul'dan nostaljik bir fotoğraf.
Kaynak: (<http://idora.gazetevatan.com/vatan-galerifile/Detail/2019/01/06/eski-istanbul-dan-nostaljik-fotograf-lar--2033899.jpg>)
Erişim Tarihi: 08.11.2021))

belirgin bir kent hafızasına sahiptir. Gün batımının doyasıya izlendiği Salacak Sahili ve Boğaz'a huzurla baktığımız Çamlıca Tepesi ile kozmopolit yapıya sahip Üsküdar, belleklerde yer etmiştir.

Üsküdar, İstanbul'un Anadolu yakasında bulunan ve antik döneme kadar uzanan tarihiyle büyük öneme sahip eski bir yerleşim yeridir. Bizans döneminde henüz küçük bir bölge halindedir. Osmanlı dönemine gelindiğinde ise; İstanbul'un üç önemli yönetim merkezinden biri haline gelmiştir. Özellikle hac yolculuğu için yola revan olan kervanların, öte yandan Doğu'ya sefere çıkan orduların adeta ilk durağı niteliğindedir. Üsküdar, sultanlar ile üst düzey yöneticiler tarafından 15. ve 19. yüzyıllar arasında kurulmuş olan vakıflarla İstanbul'un Anadolu ile bağlantısını sağlayan iskelesi dolaylarında, kervan yolu üzerinde kurulmuştur. Üsküdar'ın vakıf kökenli kültür mirasına sahip olduğu, ancak kültürel zenginliklerinin sadece mimari anıtlardan ibaret olmadığı aşikârdır. Örneğin selvi ağaçları, çeşme, sebil ve mescitleri ile Karacaahmet Mezarlığı, Üsküdar'ın en büyük kabristanıdır. Halk tarafından kutsal sayılan bu bölge, veli türbeleri, tarihi sofalarıyla adakların adandığı ve ziyaret edildiği önemli bir yerdir. Sultan vakıflarına

tabi Büyük ve Küçük Çamlıca Tepeleri ile Validebağ gibi korular ise mesire alanı haline getirilmiş; mescit, namazgâh, çeşme, sebil, kuyu vb. yapılar ile Üsküdar halkına hizmet vermiřtir³. Günümüzde kullanımı halen devam eden mezarlık, birçok tanınan şahsiyetin de defnedildiği İstanbul'un en eski kabristanıdır. Çok büyük bir alana kurulu olan mezarlık sahip olduğu bitki örtüsü ve ağaçları ile pek çok canlı için de yuva konumundadır. Özellikle eski devirlerde defnedilen zatların kabristanlarının sanatsal olarak çok özenli birer taş ustalığı sergilediği görölmektedir.

Üsküdar, Asya ile Avrupa yakası arasında köprübaşı vazifesi görmektedir. Bu nedenle "iki karanın el sıkıştığı yer" anlamına gelen "Mercü'l-Berreyn" olarak adlandırılmıştır. Söz konusu ilçe, Boğaziçi'nin güney kıyılarından başlayıp doğuya doğru uzanarak iç kesimlere yayılmaktadır. Kandilli'den Harem'e uzanan kıyı şeridine bakıldığında genellikle çok dar olduğu, kıyıların hemen gerisinde ise bir hayli dik yamaçların bulunduğu görölmektedir. Bu sebeple Üsküdar'da birçok tepe bulunmaktadır. Eski zamanlarda tepelerin arasında yer alan vadiler boyunca pek çok dere akmakta idi. Günümüzde ise bu derelerin çoğu kurumuş ve önceki isimleri genellikle bir semt adına dönüşmüştür. Tarihi boyunca birçok farklı medeniyetin hâkimiyetine giren Üsküdar'ın eski çağlarda bilinen ilk ismi, **Altın Şehir** manasına gelen **Khrisopolis**'tir. İlk rivayete göre, Miken kralı Agamemnon'un oğlu Khrişen, Üsküdar'da öldüğu ve ardından oraya gömüldüğu için adına ithafen şehre Khrisopolis denmiştir. İkinci bir rivayete göre ise; İranlıların Üsküdar'a hâkim oldukları dönemde çevreden aldıkları vergileri burada toplayarak ortaya çıkan zenginlik sonucunda bölgenin adını Khrisopolis koydukları şeklindedir. Söz konusu rivayetin bir benzerinde ise, vergiyi toplayanlar Grek, vergiyi ödeyenler ise Karadeniz'deki ticaret gemileri olarak geçmektedir. Öte yandan güneşin batarken Üsküdar'ın ufuklarını sarı renge boyaması sebebiyle, buraya "Altın Şehir" denilmiş olabileceği de bazı kaynaklarda öne sürölmektedir⁴.

Geçmişten günümüze Üsküdar, halen gün batımının en güzel izlendiği yerlerden biridir. Koşturmacayla geçen gün sona ererken, şehir altın sarıya bürünen rengiyle huzur ve dinginlik vermektedir.

3 Gelengöl Ekimci, Betül, Zeynep Ahunbay, "Üsküdar'ın Vakıf Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler", *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, sayı 12 (2016), s. 6-15.

4 Sinan Yılmaz, *Altın Şehir Üsküdar Kitabı*, İstanbul, 2017, s. 1110.

Karacaahmet
Mezarlığı, Üs-
küdar / Mihran
İranean Fotoğrafi
Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net/resimler/karacaahmet-mezarli-uskudar-mihran-iranean-fotografi.jpg> (Erişim Tarihi: 08.11.2021)

Khrysopolis olarak anılan şehirle ilgili Antik Döneme ait az sayıda yazılı metin mevcuttur. Milattan Önce 430-354 yılları arasında yaşayan Yunanlı tarihçi Xenophon, Anabasis (Onbinlerin Dönüşü) adlı yapıtında Onbinlerin Mezopotamya'dan dönerken kuzeye yöneldiğini, devamında Karadeniz boyunca ilerleyerek Khrysopolis'e geldiğini ve beraberinde getirdikleri ganimetleri sattıklarını belirtmektedir. Ayrıca Atinalılar'ın buraya geldiklerini, gümrük binasını kurup komutanları bıraktıkları ve şehri surlarla çevirdiklerini ifade etmektedir. Söz konusu metne göre M.Ö. 547-546 yıllarında Anadolu'yu ele geçiren Pers İmparatoru Büyük Darius, M.Ö. 513'de İskit seferine çıkmıştır. Seferinde Boğaz'ı bir dizi sandal ile geçmiş ve Persler'in ganimet ile vergileri Khrysopolis'te toplandığı için bu bölgeye "Altınşehir" ismini vermiştir. Bizanslılarca "Khrysopolis" olarak adlandırılan Üsküdar, daha sonraları "Skoutarion" olarak tanınmaya başlamıştır. Yazılı kaynaklarda "Üsküdar" teriminin Roma Dönemi askeri birliklerinden olan "Scutarii" ve buradaki Skoutarion Kışlası'ndan geldiği düşüncesinin yaygın olduğu görülmektedir.⁵ Farklı

5 Ergun Lafı, "Eskiçağ'da ve Bizans Dönemi'nde Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII, 21-23 Kasım 2014, Bildiri Kitabı*, ed. Coşun Yılmaz, Cengiz Tomar, Uğur Demir, 1, İstanbul 2015, s. 81-97.

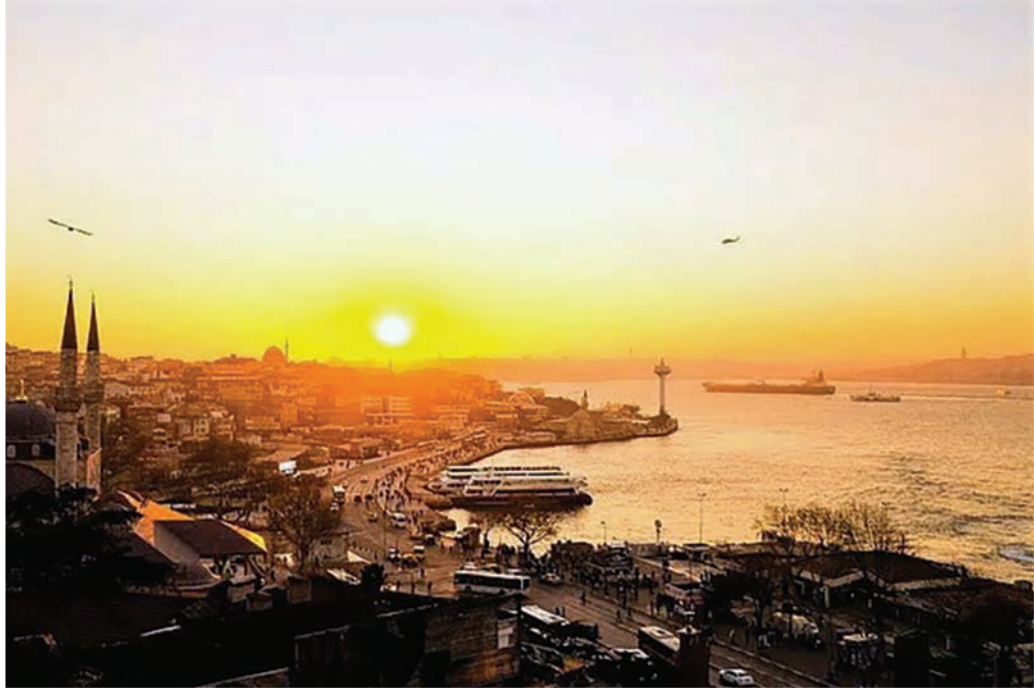

Denizden Üsküdar Meydanı
 Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net/resimler/denizden-uskudar-meydani.jpg>
 (Erişim Tarihi: 08.11.2021)

adlandırmaların yanında, Üsküdar sokaklarında ilerlerken farklı medeniyetlere ait kültür izlerine rastlamak mümkündür. Örneğin Bizans Dönemi'nden günümüze ulaşan "Kız Kulesi", "Bizans Sarnıcı" veya Osmanlı Dönemi'nden "Seli miye ve Kuleli Kışlaları" ile "III. Ahmet Çeşmesi" gibi birçok tarihi yapı, şehrin eski devirlerden bu yana ne kadar önemli bir konuma ve kültürel mirasa sahip olduğunu gösterir niteliktedir.

Medeniyetler beşiği Üsküdar, birçok önemli mimar, yazar, şair, sanatçı vb. şahsiyetleri bağrında yetiştirmiştir. Bahsi geçen önemli şahsiyetlerden biri de Türk Heykeltıraş İsa Behzat Bey'dir. Eserlerinin tümüne ulaşılammakla beraber, alanında öncü isimlerden biri olması nedeniyle İsa Behzat, Türk Sanatı için büyük önem taşımaktadır.

1875-1916 yılları arasında yaşayan üstat, Bestekâr Haydar Bey'in oğludur. Orta öğrenimini Toptaşı Rüştüyesinde gerçekleştiren İsa Behzat Bey, 1898'de Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin heykel bölümünü tamamlamıştır. Ardından İzmir İdadisinde resim öğretmeni olarak görev almıştır. Bu görevinin yanında Evkaf Fen Heyeti'nde

Gün Batımında
Üsküdar
Kaynak: <https://onedio.com/haber/sadece-uskudar-da-yasayanlarin-cok-iyi-bildi-gi-15-sey-705989>
(Erişim Tarihi:
08.11.2021)

çalışmış ayrıca Arkeoloji müzesinde eski eserlerin onarımı ile ilgilenmiştir. 1913'te Kavala Mekâtibi Hidiviyei Hayriyesi'nde resim öğretmenliği yapan Behzat Bey son olarak Yıldız Çini ve Porselen fabrikasının müdürü olarak hizmette bulunmuştur. Çalışmaları arasında özellikle portre resimlerine olan ilgisi dikkat çekmektedir. Heykel kompozisyonları, büstleri, torsları ve alçak kabartmaları 20. yüzyılın başında Türk heykel sanatı için bir aşama sayılmaktadır.⁶ Birincilik ile bitirdiği heykeltıraşlık sınıfının haricinde resim bölümünü de pekiyi derece ile tamamlamıştır. Günümüze ulaşan sınırlı sayıdaki eserleri arasında "Aşık" adlı bir boy figürü ile akademi yıllarında gerçekleştirdiği "Kitap Okuyan Yahudi" isimli kabartması İőa Behzat Bey'in doğalcı üslubunu yansıtmaktadır. Doğayı yakından izleyen sanatçı, yoğun araştırmalarının ardından gözlemlerini detaylı bir şekilde eserlerine yansıtılmıştır. "Muhacir Çocuğu" ile "Genç Kız Başı" adlı yapıtları ise plastik özelliklere ayrıntılardan daha önem veren tutumuyla İőa Behzat'ın küçük ölçekli çalışmaları arasındadır⁷.

6 <http://hakkindabilgi.com/isa-behzat-bey/> (Erişim Tarihi 11.06.2021)

7 Adnan Çoker, *Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi, Katalog*, İstanbul, 1983, s. 1-51.

İsa Behzat Bey. Kaynak: Adnan Çoker, Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi, Katalog, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1983, s. 48

Yervant Oskan Efendi, Avrupa'ya heykel eğitimi almak için yollanan ilk Osmanlı öğrencisi olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. İtalya'da eğitim gören sanatçı, İtalyan natüralizminden etkilenmiştir⁸. İsa Behzat Bey, Yervant Oskan Efendi'nin ilk öğrencileri arasındadır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Oskan tarafından eğitilen genç heykeltıraşların neredeyse her yıl düzenlenen yılsonu mezuniyet sergilerinde genelde kopya eserlerden oluşan çalışmaları ile yer aldıkları görülmektedir. Bahsi geçen genç sanatkarların özgün üretimlerinden örnekleri de haliyle o dönemde sınırlı sayıda bulunmaktadır. İki elin parmakları kadar olan isim ve yapıt sayıları ile bir üslup takibi yapılması mümkün olamamaktadır. Ülkemizde heykel sanatı 1883 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi ile başlamış olup akademi hocası ve müdür yardımcısı Yervant Oskan, mektebin ilk öğrencisi İhsan Özsoy, İsa Behzat, daha çok dekoratif tarzda çalışan Mesrur İzzet Ebu Şeneb, Mehmet

Bahri, Basri Bey ve söz konusu şahsiyetlerin üretimleri ile sınırlıdır. Heykel sanatının coğrafyamızda gerçek üslûp denemelerinin görüldüğü dönem ise Osmanlı İmparatorluğu'nun son 40 yılıdır. Üretken dönemi ise 1923'teki Galatasaray ve Ankara Resim Sergileri' ne tekabül etmektedir. Türk heykel sanatının temsilcileri konumundaki ilk sanatçıların sayıca çoğalması ve daha fazla sayıda üretim gerçekleştirebilmesi için Cumhuriyet'in ilanı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türk toplumu için Cumhuriyet sadece siyasî bir değişim değil aynı zamanda yeni sanat dallarının filizlendiği bir yönetim sürecidir⁹.

Daha önce de belirtildiği üzere Yervant Oskan'ın öğrencisi olan ve bu alanda etkinlik gösteren İsa Behzat'ın da Oskan Efendi ve İhsan Özsoy'da olduğu gibi

8 Derya Uzun, "Heykel Sanatının Türk Kültürü İçindeki Yeri ve Yervant Oskan Efendi", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, c. 1, sayı 1 (2012), s. 279-291.

9 Halil Özyiğit, "Türk Heykel Sanatının Az Bilinen Bir Yüzü: Rezan Ramiz Hanım", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt, Sayı 28, 2017, s. 171-182.

Sanayi-i Nefise
Mektebi, 1883.
Kaynak: <https://www.gzt.com/arkitekt/bir-donem-hicvi-kap-lumbaga-terbiyecisi-3548078>
(Erişim Tarihi: 08.11.2021).

akademik ve doğalcı bir anlayışı benimsediği görölmektedir¹⁰. Roma Akademisi mezunu, klasik heykel kaidelerine bağlı, ustalık ve bilgiyle donanmıő olan Yervant Oskan, Cumhuriyet'le birlikte ölkemizdeki gelişimi hızlanacak olan heykel sanatının ilk Türk öncülerini yetiőtirmesi bakımından büyük öneme sahiptir. Hocası Oskan Efendi'nin ölümünün ardından 1914'te Sanayi-i Nefise Mektebi'nde açılan sınava İhsan Özsoy ile birlikte giren İőa Behzat Bey, sınavı İhsan Bey'in kazanması neticesinde Yıldız Çini ve Porselen Fabrikası'nın müdürü olmuştur. Resim çalışmaları bulunan sanatçı, özellikle alçı ve piőtmiő toprak ile etüt ettiği çalıőmalarıyla önem kazanmaktadır. Doğadan uzun süreli çalışmalarında, ayrıntıların eksiksiz iőtlenmesi, oran ve modelin doğruluğu, gerçek mekân sorununa sadık kalınması İőa Behzat'ın natüralist tavrının belirgin iőtaretleridir. Bu özelliği

10 Kıymet Giray, *Sanat Tarihi Türk Heykel Sanatı Heykel Sanatında Gerçekçi Yorumlar*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Kasım 2009, Ankara, s. 1-9.

Yervant Oskan
(1855-1914).
Kaynak: Derya
Uzun, "Heykel
Sanatının Türk
Kültürü İçindeki
Yeri ve Yervant
Oskan Efendi",
Batman Üni-
versitesi Yaşam
Bilimleri Dergisi,
Cilt 1, Sayı 1,
2012, s. 286.

içinde barındıran "Saz Şairi" isimli yapıtı, o dönemden günümüze ulaşan nadir çalışmalarındandır. Eser aile koleksiyonunda olup, oğlu Ferruhzat Turaç'tadır¹¹.

İsa Behzat Bey'in İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan "Sakallı Adam Başı" adlı heykeli alçı kabartma şeklindedir. Plastik öğelerin ön plana çıktığı eseri öğrencilik yıllarına aittir. Figürün gerçekçi yansıtımı ve mekân vurgusu dikkat çekmektedir.

İsa Behzat Bey'in dâhil olduğu heykel sınıfı öğrencilerinin eserleri önce kilden yapılarak daha sonra ise alçıya aktarılan heykeller şeklindedir. Görsel 9'da izlenen "Kitap Okuyan Yahudi" isimli eseri, İsa Behzat Bey'in en çok beğenilen eserleri arasında olup yapıldığı dönemde "Heyet-i Müme-yize tarafından fevkalade takdir edilmiş" ibaresi ile değerlendirilmiştir. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin öğrenci sergilerindeki en önemli özelliklerinden biri de her yıl sınav

için bir değerlendirme jürisinin, başka bir deyişle sınav komitesinin oluşturulmasıdır. Sınav jürisinde devlet kademelerinde önemli görevlerde yer alan kişiler bulunmaktadır. Söz konusu durum, mektebin sınavları ne kadar ciddiye aldığını gösterir niteliktedir.¹²

İsa Behzat Bey, sanatla ilişkili olarak farklı kurumlarda hizmet vermiş, son görev yeri ise Yıldız Çini ve Porselen Fabrikası olmuştur. İstanbul'da bulunan fabrikanın kurulması ile ilgili çeşitli varsayımlar mevcuttur.

İlk olarak Fransız elçisi Mösyö Paul Cambon'un, II. Abdülhamid'i ziyareti esnasında masasının üzerinde gördüğü bir bardağı çok beğenmesi üzerine II. Abdülhamid bardağın Sevres Fabrikası üretimi olduğunu söyler. Bunun üzerine Cambon, "O zaman o fabrikadan bir tane de burada kuralım" diyerek padişaha bir öneride bulunur. Diğer bir rivayete göre, Cambon'un desteklediği bir adama

11 Adnan Çoker, a.g.e. s. 48.

12 Halil Özyiğit, *1830-1920 Yılları Arasında Süreli Yayınlar da Türk Resim Sanatı Eleştirisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2012, s. 222-432.

iş alanı sağlamak amacıyla padişaha böyle bir teklifte bulunduğu şeklindedir. Rivayetlerin haricinde Yıldız Porselen'in asıl kurulma sebebi, o sıralar Prusya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve Rusya gibi Avrupa ülkelerinde porselen fabrikalarının bulunması ve II. Abdülhamid'in de böyle bir fabrika kurma arzusu içinde olduğudur. Öte yandan padişahın güzel sanatlara olan merakı ve Tahsin Paşa'nın da hatıratında belirttiği gibi, marangozluk yanında çini ve porselen işleri ve resme karşı olan duyarlılığı göz önüne alındığında sadece bir elçinin teklifiyle fabrikanın kurulması zayıf bir ihtimaldir. Fabrikanın kurulmadan önce Abdülhamid'in konuya dair fikirlerinin olduğu ve yurtdışından gelen kimselere de ön bir araştırma yaptırıldığı bilinmektedir.¹³

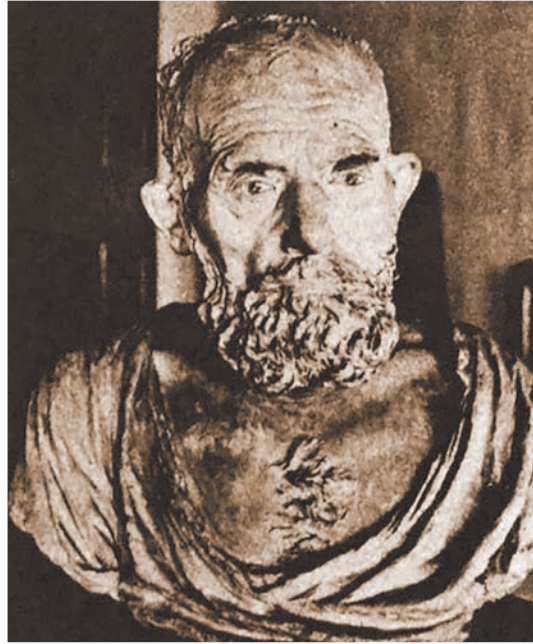
Sonuç

Asırlardır varlığını sürdüren, nice imparatorluklara başkentlik yapmış kadim şehir İstanbul' un en önemli ilçelerinden biri olan Üsküdar, zengin tarihi ve kültürel

13 Sinem Serin, *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 11-13.

İsa Behzat Bey, "Saz Şairi (Aşık)", 47x23,5x39 cm. 1910'lar
Kaynak: Adnan Çoker, Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi, Katalog, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1983, s. 49.

İsa Behzat Bey, "Sakallı Adam Başı", Alçı, 55x30x52 cm. İstanbul Resim Heykel Müzesi
Kaynak: Adnan Çoker, Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi, Katalog, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1983, s. 48.

İsa Behzat Bey, "Kitap Okuyan Yahudi", 101x70x16 cm. Alçı Rölyef, 1898
Kaynak: Adnan Çoker, Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi, Katalog, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1983, s. 48.

yapısı ile ayrı bir önem kazanmaktadır. Kent hafızası bağlamında, İstanbul denilince akla ilk gelen yerlerden birinin Üsküdar olduğu görülmektedir. Sosyo-kültürel yapısı, mimarisi, sanata ve bilime olan tavrı, yetiştirdiği önemli şahsiyetleri ile gün yüzüne çıkan Altın Şehrin maddi ve manevi tüm kültürel mirasının gelecek nesillere taşınarak korunması son derece önemlidir. Yapılan ulusal ve uluslararası bilimsel faaliyetler aracılığıyla Üsküdar'a dair önemli şahsiyetlerin ve bilgilerin derlenerek kayıt altına alınmasına çalışılmaktadır.

Üsküdar'ın önemli değerlerinden İsa Behzat Bey, ülkemizde heykel sanatının öncü isimleri arasındadır. Söz konusu dönemin imkânları değerlendirildiğinde, İsa Behzat Bey'in eserlerinin sınırlı bir bölümünün kayıt altına alındığı gözlenmektedir. Söz konusu eserlerde temel malzeme olarak kile yönelen sanatçı, kil bünyenin plastik dilini son derece başarılı şekilde ortaya koymaktadır. Figürlerinde oluşturduğu zemin ile gerçek mekân izlenimini arttırmaktadır. Eserlerini doğalcı bir üslupla ifadelendiren sanatçı, böylelikle eser ve izleyiciyi birbirine

İŐa Behzat Bey, "Kitap Okuyan Yahudi", 101x70x16 cm. Alçı Rölyef, 1898
Kaynak: Adnan Çoker, Osman Hamdi ve Sannayi-i Nefise Mektebi, Katalog, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1983, s. 48.

yaklaştırmaktadır. Natüralist bir yaklaşım sergileyen İŐa Behzat Bey, öte yandan Türk Seramik Sanatında çok önemli bir yeri olan Yıldız Çini ve Porselen Fabrikası'nın da müdürlüğünü yürütmüştür. İŐa Behzat Bey, disiplinler arası etkileşimin yoğun olduğu seramik ve heykel alanında, bu durumun neticesi olarak sır üstü bezemeli eserler üretmiştir. Söz konusu eserlerin varlığının bilinmesiyle birlikte görsellerine ulaşılamamıştır. Netice itibariyle İstanbul'un en önemli sembolik yerleşimlerinden biri olan Üsküdar'ın yetiştirdiği Heykeltıraş İŐa Behzat Bey, üç boyutlu figüratif sanat anlayışının kabul görmeye çalıştığı Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında, bu alanda eser vererek ilk adımların atılmasında önemli bir rol üstlenerek Türk Sanatına büyük katkı sağlamıştır.

Bahriye Hizmetinde Kırk Yıl: Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Reisi Faik Paşa*

DR. KASIM HIZLI
Devlet Arşivleri Başkanlığı

Giriş

Faik Paşa, Osmanlı denizcilik tarihinin sâhibü's-seyf ve'l-kalem (kalem ve kılıç sahibi) simalarından biridir. Kırk yıl süren denizcilik serüveni, 1858 yılında Mekteb-i Bahriye'de başlamıştır. 1865 yılında Basra Körfezi'ne gönderilen Bursa Korveti'nde seyr-i sefain mühendisi olarak görev almıştır. On beş ay süren bu seferin sonunda *Seyahatname-i Bahr-i Muhit* isimli eseri kaleme almıştır. Yaklaşık on beş yıl Erkân-ı Harbiye-i Bahriye reisliği (Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı) yaparak II. Abdülhamid dönemi bahriye bürokrasisinin tepe noktalarından birinde görev almıştır. Kariyerinin zirvesinde iken aleyhine verilen jurnalden endişeye kapılarak 1901 yılında Malta'ya firar etmiştir. II. Meşrutiyet'in ardından yurda dönmüş, rütbesinin iadesi için mücadele etmişse de başarılı olamamıştır.

Acıbadem semtindeki konağı (günümüzde Acıbadem Dr. Şinasi Can Hastanesi) ve konağın bitişiğindeki camisi ile adı İstanbul'da yaşamaktadır. Cumhuriyet Türkiye'sinde diplomasi ve akademi mensubu fertleri ile mevcudiyetini sürdüren ailenin denizcilik geçmişi Faik Paşa ile sınırlı değildir. Faik Paşa'nın Royal Naval College'da (Greenwich) eğitim gören oğlu Ali Naci Bey ile torunları İhsan Naci ve Hasan Dengiz de bahriyelidir. Bu çalışmada, yazılı ve yapılmış eserleriyle İstanbul'da adı yaşayan fakat hikâyesi unutulmuş bir Osmanlı denizcisinin biyografisi merkeze alınarak en az üç kuşak bahriyeli bir ailenin serüveni ortaya konmaya çalışılmıştır.

* Çalışmanın ortaya çıkmasında desteklerini gördüğüm Prof. Dr. Selçuk Esenbel ile Milli Savunma Üniversitesi'nden Dr. Öğrt. Üyesi Mehmet Korkmaz'a teşekkür ederim.

Erkân-ı Harbiye-i
Bahriye Reisi Faik
Paşa (İstanbul
Üniversitesi
Nadir Eserler
Kütüphanesi, II.
Abdülhamid Han
Fotograf Albümleri,
90966/10)

Biyografisi

Asıl adı Süleyman Faik'tir. 1846 yılında İstanbul'da Hekimoğlu Ali Paşa mahallesinde doğmuştur. Girit Evkaf Müdürü Hasan Efendi'nin oğludur. Altı yaşında iken annesi vefat etmiş, çocukluğunun bir kısmını babasının yanında geçirmiştir. İstanbul'dan Girit'e gitmek üzere bindiği yelken gemisi hava muhalefeti yüzünden yirmi beş günde adaya ulaşabilmiştir. Bu zorlu yolculuk Faik Paşa'da denizciliğe karşı küçük yaşta merak uyandırmıştır. İlk eğitimini Girit'te almış, Girit valisi Pepe Mehmed Paşa (ö. 1867) aracılığıyla İstanbul'a dönerek 1858 yılında Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne'ye kaydolmuştur. 1864 yılında Bahriye Mektebi'nden mülâzım-ı sâni rütbesiyle mezun olmuştur¹.

Bağdat valisi Namık Paşa'nın talebi üzerine Basra Körfezi için iki savaş gemisi gönderilmesi kararlaştırılmış, Faik Bey mülâzım-ı evvel rütbesi ve seyr-i sefain mühendisi sıfatıyla Bursa korvetinde görev almıştır. Bursa ve İzmir korveti, Sü-

veyş Kanalı henüz açılmadığından on beş ay süren yolculuğun ardından 1866 yılının sonunda Ümit Burnu yoluyla Basra'ya ulaşmıştır. Faik Bey, heyecanlı ve bir o kadar zorlu geçen bu seferi anlatan bir seyahatname kaleme almıştır. Bu

¹ Faik Paşa'nın biyografisinde, Osmanlı Arşivi'ndeki sicil kaydı esas alınmıştır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Parkende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK), 192/21). Ayrıca *Nevsâl-i Osmani*'deki Faik Paşa maddesi ile Mehmed Zeki Pakalın'ın *Sicill-i Osmani Zeyli*'ndeki bilgilerle paşanın biyografisi ikmal edilmiştir (Ekrem Reşad-Osman Ferid, "Süleyman Faik Paşa", *Nevsâl-i Osmani*, Dersaadet 1325, s. 185-187; Mehmed Zeki Pakalın, "Faik Paşa (Süleyman Faik Paşa)", *Sicill-i Osmani Zeyli-Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, haz. Özen Tok-Hava Selçuk, c. VI, Ankara 2008, s. 50-52; İbrahim Alaettin Gövsa, "Süleyman Faik Paşa", *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul (Tarihsiz), s. 130).

esere karşılık Keçecizade Fuad Paşa tarafından yüzbaşılığa terfi ettirilmiş ve Mecidi Nişanı verilmiştir². Bu eser, *Seyahatnâme-i Bahr-i Muhît* ismiyle basılmıştır³.

1867 yılında Aziziye firkateyni ve Şadiye kalyonuyla Girit mevkiinde icra ettiği görevin ardından Bahriye Nazırı Mahmud Nedim Paşa'nın yaverliğine tayin edilmiştir. 1868 yılında fenn-i bahriyeye dair tercüme ettiği kitaptan dolayı kolağalık rütbesi verilmiştir. 1869 yılında İngiltere'de üretilen Muin-i Zafer korvetini getirmek üzere Londra'ya gönderilmiş, dönüşünde binbaşılık rütbesi ve dördüncü rütbeden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilerek Hıfz-ı Rahman korvetinin süvariliğine tayin edilmiştir. Mısır hidivliğinin Fransa'da inşa ettirdiği üç zırhlının teftişi için Toulon'a gönderilmiş, ardından İngiltere'de üretilen Avnullah korvetini İstanbul'a getirmek üzere İngiltere'ye gönderilmiştir. Dönüşünde Âsâr- Şevket korveti süvariliğine tayin edilmiştir. Firkateyn inşasını denetlemek üzere üçüncü defa İngiltere'ye gönderilmiş, dönüşünde sadrazamlığa yükselen Mahmud Nedim Paşa'nın yaverliğine tayin edilmiştir⁴.

1872 yılında Londra'da inşa edilecek zırhlı firkateyn-i hümayunun inşasına nezaret etmek için "malûmât-ı sâbıkasına mebni" dördüncü defa İngiltere'ye gönderilmiştir⁵. Napier fabrikasına sipariş edilen zırhlı firkateynin alımından vazgeçilmiş, Faik Bey de İstanbul'a dönmüştür⁶. İngiltere'deki görevinin ardından Hüdavendigar gemisi süvariliğine memur edilerek iki yıl Akdeniz'in muhtelif mevkilerinde bahriye öğrencilerinin talimi ile meşgul olmuştur⁷.

1873'de komodorluk⁸ sıfatıyla Tunus ve İspanya sularında özel talimat gereği vazife icra etmiş, 1874 yılında miralaylık rütbesiyle Girit'te bulunan Selimiye firkateyninin kumandanlığına tayin edilmiştir. 1875 yılında Hersek'te çıkan isyanın bastırılması için sevk edilen askerlerin nakliyesini gerçekleştirmiş, aynı yıl Liman Kumandanlığı muavinliğine getirilmiştir. Karadeniz'de fırtınaya yakalanarak arızalanan Sultaniye vapurunun İstanbul'a getirilmesindeki hizmetinden ötürü üçüncü rütbe Nişan-ı Âli-i Osmâni ile ödüllendirilmiştir⁹.

2 BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM), 583/40622 (29 Kasım 1868).

3 Mühendis Faik, *Seyahatnâme-i Bahr-i Muhît*, Dersaadet 1285, 81 s.

4 BOA, Y.PRK.ASK, 192/21.

5 BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 646/44940 (26 Şubat 1872).

6 BOA, Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR. MKT), 762/10 (30 Eylül 1872).

7 BOA, Y.PRK.ASK, 192/21.

8 Amiral yetkisine sâhip deniz subayı. <http://lugatim.com/s/KOMODOR>

9 BOA, Y.PRK.ASK, 192/21.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Sünne'de¹⁰ (Sulina) filo kumandanlığı vekâle-tinde iken üç ambar süvariliği rütbesiyle Karadeniz'in Anadolu sahilleri muhafaza-sına memur olmuştur¹¹. Fransa'nın Tunus'u işgali esnasında bölge hakkındaki bil-gisi sebebiyle durumu öğrenmek üzere iki savaş gemisi ile bölgeye gönderilmiştir¹².

Faik Paşa'nın hafızalara kazınan görevi Erkân-ı Harbiye-i Bahriye reisliğidir. Sultan Abdülaziz döneminde Bahriye Nezareti'nde nitelikli subay ihtiyacını karşılamak amacıyla teşkil edilen kurmay sınıfı Erkân-ı Harbiye-i Bahriye reisliğine temel teş-kill etmiştir. Sayıları hızla artan askerlerin sevk ve komutasının başarılı şekilde yü-rütülebilmesi için oluşturulan bu sınıfın teknik olarak mühendis kadar donanımlı, pratikte ise bir muharip asker seviyesinde savaş bilgisine sahip olması amaçlan-mıştır. 1864 yılında kurulan Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Zabıtlığı ile kurmay subay (staff officer) sınıfı teşkil edilmiştir¹³. İlerleyen yıllarda Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Reisliği'nin işlerliğini artırmak için düzenleme yapılarak reisliğe Hobart Paşa, reis yardımcılığına o dönem miralay rütbesinde bulunan Faik Bey getirilmiştir (31 Mart 1877)¹⁴. Hobart Paşa'nın tedavi için gittiği Milano'da ölümü üzerine 1886 yılında Faik Paşa Erkan-ı Harbiye reisliğine tayin edilmiştir¹⁵.

12 Nisan 1883'te mirlivalık rütbesi verilerek paşa olmuştur¹⁶. 1885 yılında ortaya çıkan Yunan meselesinde Liman Kumandanlığı'na tayin edilmiştir¹⁷. 10 Haziran 1888'de ferikliğe terfi etmiştir¹⁸. Erkan-ı Harbiye-i Bahriye reisliğine ek olarak Şura-yı Bahriye başkan vekilliği görevini yürütmüştür. 1890 yılında fahri yave-ran-ı hazret-i şehriyari arasına dâhil edilmiştir¹⁹.

Yunan kralının Avusturya imparatoru ile yapacağı görüşmede donanmaların birleştirilmesi ihtimali göz önüne alınarak Osmanlı donanmasının eksiklerinin giderilmesi için bir komisyon kurulmasına karar verilmiş ve bu komisyonun re-isliğine Faik Paşa tayin edilmiştir²⁰.

10 Sünne Boğazı: Tuna Nehri'nin Karadeniz'e bağlandığı çıkışlardan biri. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2017, s. 705.

11 BOA, Mabeyn-İrade (MB.İ), 37/146 (5 Temmuz 1877).

12 BOA, MB.İ, 75/110 (5 Mayıs 1881).

13 Mehmet Korkmaz, "Türk Bahriyesinde Modernleşme Çabaları: Kurmay Sınıfının Teşkili ve Gelişimi", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, sayı 642 (Nisan 2021), s. 59-61.

14 Deniz Tarihi Arşivi, ŞUB.d, 1/40; MB.d, 125/20.

15 *Bahriye Salnamesi*, Dersaadet 1318, s. 32.

16 BOA, İ.DH, 881/70282 (10 Haziran 1888).

17 BOA, Y.PRK.ASK, 192/21.

18 BOA, İ.DH, 1082/84912.

19 BOA, Y.PRK.ASK, 192/21.

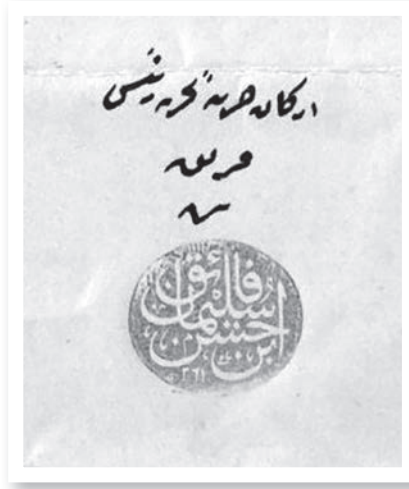
20 Komisyon azaları: Tersâne-i Âmire memuru ferik Şekib Paşa, Tersane-i Amire sermimarı ferik Hüsnü Paşa, Liman Kumandanlığı vekili mirl-

18 Ekim 1890'da Divanhane önünde su alarak batan sandaldaki yedi nefer askerin kurtarılmasında emeği geçtiğinden Tahlisiye Madalyası ile ödüllendirilmiştir²¹. Girit madalyası verilmiştir.²² Faik Paşa'ya 30 Ocak 1898'de atıye-i seniye olarak 10000 kuruş verilmiştir²³.

Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa ile aralarındaki rekabetten dolayı iki defa Basra Tersanesi'ne sürölmek istenmiştir²⁴. Nazır ile kurmay başkanı arasındaki anlaşmazlık, bahriye içinde gruplaşmaya ve güvensizlik ortamının oluşmasına sebep olmuştur. Oluşan atmosfer, bahriye içinde sehven yapılan bir hataya ya da olağan bir talebe maksadını aşan anlamlar yüklenerek saraya jurnaller verilmesiyle sonuçlanmıştır. Devrin baskıcı havası içerisinde kritik konumundaki kişiler hakkında verilen jurnaller ağır sonuçlar doğurmuştur. Faik Paşa'nın istikbalinin sönmesi böyle bir ihbar sonucunda olmuştur.

Kronik karaciğer rahatsızlığı olan Faik Paşa, tedavi maksadıyla zaman zaman yurt dışına çıkmıştır. 1901 yılında doktorlar, Faik Paşa'nın iklimi sıcak ve rutubetsiz bir yerde yaşaması gerektiğine dair rapor vermişlerdir. Bakımına yardımcı olmak üzere eşini de yanında götürmesi gerektiği için en uygun seçenek Mısır'dır. Faik Paşa'nın tedavi maksadıyla eşi ile birlikte Mısır'a gitmek istemesi, okların üzerine çevrilmesine sebep olmuştur. Tedavi için yurt dışına gittiğinde muhaliflerle görüştüğü ve sempati beslediği Jön Türkler'e Mısır'da yardım edeceği iddiasıyla aleyhinde jurnal verilmiştir. Üç gün Yıldız Sarayı'nda sorguya çekilen paşa, Fizan'a sürölme korkusuyla 1901 yılında Malta adasına firar etmiştir²⁵.

1906 yılında askerlik mesleğinden çıkarılarak "efendi" rütbesine indirilen Faik Paşa, II. Meşrutiyet'e kadar Mısır ve Kıbrıs'ta yaşamıştır²⁶. Devrim sonrası İstanbul'a

Faik Paşa'nın mührü: Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Reisi Süleyman Faik bin Hasan (BOA, Y.PRK.ASK, 64/3)

va Hasan Paşa, Zirhli sūfün-i şahane komodoru miriliva Mehmed Paşa, Fabrika-i hümayunlar müdür miriliva Ârif Paşa, Zirhli Orhaniye firkateyn-i hümayunu süvarisi miralay Rıza Bey, Zirhli Osmaniye firkateyn-i hümayunu süvarisi Rasim Bey. BOA, Y.PRK.ASK, 48/53 (6 Ağustos 1888).

21 BOA, İ.DH, 1200/93946.

22 BOA, İ.DH, 1218/95353.

23 BOA, ML.EEM, 274/66.

24 BOA, Yıldız Mütevviva Maruzat Evrakı (Y.MTV), 6/83 (11 Temmuz 1881); BOA, Y.MTV, 18/48 (7 Temmuz 1885).

25 BOA, Hariciye Nezareti-Siyasi (HR.SYS) 1802/42; 1812/3 (27 Ağustos 1901); Y.A.HUS, 419/52 (27 Ağustos 1901).

26 BOA, Şûra-yı Devlet (ŞD), 15/12 (1 Şubat 1909).

Faik Paşa Camii
(Fotoğraf: Kasım
Hızlı, 2021)

dönmüş, rütbesinin iadesi için mücadele etmişse de başarılı olamamıştır. *Ceride-i Bahriye*'de aleyhinde çıkan haberi okuduktan sonra 29 Ocak 1909'da üzüntüsünden vefat etmiştir.²⁷ Eyüb Sultan civarına defnedilmiştir. İstanbul'a dönüşünde Acıbadem'de inşa etmeye başladığı camiyi ikmal etmek için uğraştı ise de ömrü vefa etmemiştir²⁸.

Ailesi

Faik Paşa'nın ilk eşi Bahriye paşalarından Navarin kahramanı Ferik Şişman Ahmed Paşa'nın kızı Salise Hanım'dır.²⁹ Salise Hanım'ın soyu anne tarafından Rumelihisarı Şehitlik Dergâhı (Nafi Baba Tekkesi) şeyhlerinden Mahmud Baba'ya dayanmaktadır³⁰. Faik Paşa, ilerleyen yıllarda bir evlilik daha yaparak Münevver Hanım'la hayatını birleştirmiştir³¹.

Faik Paşa ve Salise Hanım çiftinin Ali Naci isminde bir oğlu olmuştur. Ali Naci Bey, Robert Kolej ve Mekteb-i Sultani'de eğitim görmüştür³². 14 Nisan 1891'de Bahriye Mektebi'nden mezun olmuştur. 1 Haziran 1898'de binbaşı, 19 Eylül 1900'de yarbay, 23 Temmuz 1908'de albaylığa yükselmiştir. Jön Türk Devrimi'nden sonra yapılan tensikatta 7 Ağustos 1909 girişli binbaşı sayılmıştır. 22 Ocak 1917'de emekli edilmiştir³³.

Ali Naci Bey, parlak ve macera dolu bir eğitim kariyerine sahiptir. 14 Nisan 1891'de Mekteb-i Bahriye'den derece ile mezun olmuştur. Teamüle göre derece yapan öğrenciler eğitimlerini ilerletmek üzere İngiltere'ye gönderilmektedir. Ancak Faik Paşa, oğlunu yurtdışına gönderdiği takdirde Bahriye'deki yüksek mevkiini kullanarak oğlunu kayırdığı yönünde bir izlenim oluşmaması için Ali Naci Bey'in kazanılmış hakkını kullanmasına müsaade etmemiştir.³⁴ Babasının muamelesinden müteessir olan Ali Naci Bey, eğitimini ikmal etmek üzere eline

27 "Havadis", *Pertev-i Adalet*, Sayı 13, 19 Kanuniansani 1324, s. 2.

28 Ekrem Reşad-Osman Ferid, *a.g.e.* s. 187.

29 Osman Öndeş, *Bin Renk Bir Ömür Sefire Emine Esenbel'in Anıları*, İstanbul 2004, s. 17; Salise Hanım'a 15 Eylül 1897'da şefkat nişanı verilmiştir. BOA, İ.TAL, 119/90.

30 Prof. Dr. Selçuk Esenbel ile 1 Mayıs 2021 tarihli telefon görüşmesi.

31 Faik Paşa'nın Münevver Hanım'la olan evliliğinden, ismini tespit edemediğimiz bir çocuğu, bu çocuktan Besim isminde bir torunu olduğu bilinmektedir. "Teessüf-i Azim", *Pertev-i Adalet*, Sayı 12, 31 Ocak 1909, s. 1.

32 Öndeş, *a.g.e.* s. 17-18.

33 Fahri Çoker, *Deniz Harp Okulumuz 1773*, İstanbul 1977, s. 61.

34 Öndeş, *a.g.e.* s. 18-21.

geçen ilk fırsatı değerlendirmiş ve 19 Mayıs 1891 Salı günü Dolmabahçe önünde demirleyen bir İngiliz gemisine gizlice binerek İngiltere'ye gitmiştir³⁵.

Ali Naci Bey, İngiltere'deki eğitimine Royal Naval College'da (Greenwich) devam etmiştir³⁶. Yurda dönüşünde Mekteb-i Bahriye'de görev alarak Hendese muallimliği yapmıştır³⁷. Ali Naci Bey'in hafızalara kazınan görevi, 1899-1908 yılları arasında icra ettiği Mekteb-i Bahriye Seyr-i Sefain ve Hey'et-i Bahriye muallimliğidir³⁸.

II. Abdülhamid'e bağlılığı ile bilinen Ali Naci Bey, Jön Türk Devrimi'nin ardından rütbesi düşürülerek pasif görevlerde istihdam edilmiştir. Yaşadığı onur kırıcı muamele, İttihat Terakki idaresine olan aleyhtarlığını artırmış, zamanla İttihatçılar'ın keskin bir muhalifi haline gelmiştir³⁹. Bu durum Ali Naci Bey gibi iyi yetişmiş bir subaydan istenen verimin alınamaması sonucunu doğurmuştur. 1917 yılında emekli olduktan sonra Amerikan Sefareti'nde çalışmıştır. Ömrünün son yıllarını Rumelihisarı Şehitlik Dergâhı'nda geçirmiştir. Beline kuşandığı tabanca ile dergâha ait tarlaların ekim-biçimine nezaret eden Ali Naci Bey, asabi hallerinden dolayı "Deli Ali Bey" olarak nitelenmiş ve 1934 yılında "Kurtaran" soyadını almıştır. 10 Mayıs 1942 tarihinde vefat etmiş, Rumelihisarı Şehitlik Dergâhı hazinesine defnedilmiştir⁴⁰.

Ali Naci Bey, Nuri Pirî Bey'in kızı Fevziye Hanım'la evlenmiştir. Çiftin dört çocuğu olmuştur: Ahmed İhsan, Hasene, Hasan, Emine Rabia. Ahmed İhsan ve Hasan, babası ve dedesi gibi bahriyelidir. Ahmed İhsan ya da bilinen ismiyle İhsan Naci, Gv. Kd. Yüzbaşı iken 15 Eylül 1929 tarihinde vefat etmiştir⁴¹.

Ali Naci Bey'in diğer oğlu Hasan (Dengiz), 1 Kasım 1931 tarihinde Mekteb-i Harbiye'den mezun olarak deniz subayı olmuştur. 20 Ağustos 1960 tarihinde yüksek mühendis tuğamiral rütbesiyle emekliye ayrılmıştır⁴².

35 BOA, Y.PRK.ASK, 72/18 (23 Mayıs 1891).

36 Michael Talbot, "Ali Naci Goes to Greenwich: The Education of a Late Ottoman Naval Officer", <http://www.docblog.ottomanhistorypodcast.com/2015/09/ali-naci-goes-to-greenwich-education-of.html?q=ali+naci> (Erişim: 06.12.2021).

37 *Salname-i Bahri*, Dersaadet 1315, s. 60.

38 *Bahriye Salnamesi*, Dersaadet 1317, s. 61.

39 Ali Naci Bey'in, evde velev ki bakkal çırağının adı olsun "Enver" isminin anılmasına müsaade etmediği, ittifak kurulan Almanları beğenmediği bilinmektedir. Almanlar hakkında, "A people who eat potato can not be intelligent" (Patatesle beslenen millet zeki olamaz) şeklinde bir tanımlama yaptığı, İngilizlere sempati beslediği bilinmektedir. Prof. Dr. Selçuk Esenbel ile 1 Mayıs 2021 tarihli telefon görüşmesi.

40 Deniz Tarihi Arşivi, YKL.d, 3942/243-244; Deli Ali Bey'in (Ali Naci Kurtaran) cenazesi, kızı Hasene Tlabar'ın davet ettiği Bahriye erleri tarafından kaldırılmış, yokluk sebebiyle askerlere bir leğen yoğurt ikram edilebilmiştir. Ali Naci Bey'in kitapları torunu Prof. Dr. Selçuk Esenbel tarafından Deniz Müzesi'ne başlanmıştır. Prof. Dr. Selçuk Esenbel ile 1 Mayıs 2021 tarihli telefon görüşmesi.

41 Çoker, *a.g.e.*, s. 106-107.

42 Çoker, *a.g.e.*, s. 34, 61.

Ali Naci Bey'in kızı Hasene Hanım, Abdurrahman Raif Tlabar'la evlenmiştir. Füsün ve Aydın isimli iki çocukları olmuştur. Hasene Tlabar, 22 Nisan 1989'da vefat etmiştir⁴³.

Ali Naci Bey'in diğer kızı Emine Rabia Hanım'dır. Çorluluzâdeler'den Dışişleri Bakanını büyükelçi Melih Rauf Esenbel'le evlenmiştir. Çiftin Selçuk ve Ahmet isimli iki çocuğu olmuştur. Emine Esenbel, 26 Şubat 2010 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir⁴⁴.

Ali Naci Bey ve Fevziye Hanım, geçimsizlik sebebiyle ayrılmıştır. Çiftin çocukları annelerinin yanında büyümüştür. Babaları ile yaşadıkları anlaşmazlıktan dolayı "Kurtaran" yerine "Dengiz" soyadını almışlardır. Ali Naci Bey'in eşi Fevziye Dengiz, 1972 yılında İstanbul'da vefat etmiştir⁴⁵.

Eserleri

• Seyahatnâme-i Bahr-i Muhît

Bağdat valisi Namık Paşa, İngiltere'nin Arap Yarımadası ve Kızıldeniz'deki etkisini kırmak ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığını görünür hale getirmek amacıyla bölgeye kontrolü sağlayacak iki savaş gemisi gönderilmesini istedi. Ücreti, Bağdat eyaleti emvalinden karşılanan ve İstanbul'da Tersâne-i Âmire'ye kayıtlı olan Bursa ve İzmir Korveti'nin bölgeye gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu karar, daha önce İstanbul'dan Basra'ya gemi göndermekte tereddüt yaşayan Osmanlı idaresi için sürpriz nitelikte idi. Mesafenin uzunluğu, savaş gemilerinin okyanusu katedecek olması tereddüte sebep olmaktaydı. İki korvet, 24 Eylül 1865 Pazar günü Haliç'teki Tersâne-i Âmire'den hareket etti. İspanya'nın Mayorka Adası'na kadar sorunsuz bir yolculuk yapan gemilerden Bursa Korveti, ada yakınlarında çıkan fırtınaya kömür sıkıntısının eklenmesiyle Cezayir limanına girmek durumunda kaldı. Cezayir'de beş gün geçirdikten sonra denize açılan gemiler kış mevsimi geldiği için okyanusa açılmak yerine İspanya'nın Kadis Limanı'na girdi. İzmir Korveti burada havuza alınarak tamir gördü. Altı aylık bir sürenin ardından Atlas okyanusuna açıldılar. Okyanusta fırtınaya tutulan gemiler rotayı kaybettiğinden Güney Amerika açıklarına sürüklendiler. Rio de Jenario Limanı'nda bir araya gelen gemilerden Bursa korveti havuza alınarak tamir edildi. Buradaki Müslümanlara önderlik etmesi için Bursa korveti imamı Bağdatlı Şeyh Abdurrahman Efendi

43 "Vefat", *Milliyet*, 25 Nisan 1989, s. 14.

44 "Vefat", *Cumhuriyet*, 26 Şubat 2010, s. 11.

45 "Vefat", *Milliyet*, 02 Mayıs 1972, s. 2.

Faik Paşa köşkü.
Günümüzde
Acıbadem Dr. Şinasi
Can Hastanesi
(Fotograf: Kasım
Hızlı, 2021)

BAHRIYE HİZMETİNDE KIRK YIL:
ERKÂN-I HARBİYE-İ BAHRIYE REİSİ FAİK PAŞA

görevli olarak bırakıldı.⁴⁶ Gemiler daha sonra Ümitburnu'na ulaştılar. Burada, Güney Afrika Müslümanları'na dini bilgileri öğretmek için gönderilen Ebubekir Efendi ile görüştüler. Gemiler, on beş aylık bir yolculuğun ardından 1866 yılının Aralık ayının ikinci haftası Basra Limanı'na ulaştılar. İzmir ve Bursa korveti Basra Körfezi'nde sahil muhafaza ve karakol görevi icra etti⁴⁷. Faik Paşa, heyecanlı ve bir o kadar zorlu geçen bu seferi anlatan bir seyahatname kaleme almıştır. Bu esere karşılık Keçecizade Fuad Paşa tarafından yüzbaşılığa terfi ettirilmiş ve Mecidi Nişanı verilmiştir⁴⁸. Bu eser, *Seyahatname-i Bahr-i Muhit* ismiyle basılmıştır⁴⁹.

• Bahr-i Sefid ve Siyah Boğazları'yla Marmara ve Karadeniz'in Tarifati

Üç Ambar Süvarisi Faik, *Bahr-i Sefid ve Siyah Boğazları'yla Marmara ve Karadeniz'in Tarifati*, Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Matbaası, Dersaadet 1294, 171 s.

Boğazlarda gemicilerin dikkat etmesi gereken akıntı ve rüzgârlar hakkında bilgi vermektedir.

• Rehber-i Derya

İki cilttir. Birinci cilt: Süleyman Faik, *Rehber-i Derya*, Kısım-ı Evvel, Mihran Matbaası, İstanbul 1299, 172 s.

Gemilerin kaza yapmadan seyredebilmesi için denizcilere rehber olmak üzere hazırlanmış kıta, ada ve sahil tariflerini içermektedir. İlk cilt, Akdeniz'e ayrılmıştır. Kısmen tercümedir.

• Deryada Sefayinin Müsadematını Men Etmek İçin Nizamname-i Bahriye

Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Reisi Süleyman Faik, *Deryâda Sefâyyinin Müsademâtını Men Etmek İçin Nizamnâme-i Bahriye*, Bahriye Erkan-ı Harbiye Matbaası, Dersaadet 1296, 56 s. Gemilerin seyir esnasında çarpışmalarını önlemek için Bahriye'ce yapılması gereken manevralar, fenerlerin kullanımında cari olan uluslararası kuralların açıklamalı tercümesidir.

46 Abdurrahman Efendi aynı yolculuğa dair maceralarını ve Brezilya'da yaşadıklarını yayınlamıştır. Orijinal dili Arapça olan eser Şerif Efendi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Şerif Efendi, *Terceme-i Seyahatname-i Brezilya*, İstanbul 1288, 44 s. (Eserin sadeleştirilerek yapılan yayınları için bkz. Bağdatlı Abdurrahman Efendi, *Brezilya'da İlk Müslümanlar Brezilya Seyahatnamesi*, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul 2006, 72 s; Bağdatlı Abdurrahman Efendi, *Brezilya Seyahatnamesi Rio de Jenario, Bahia, Pernambuco Müslümanları*, haz. N. Yusuf Turan Günaydın, İstanbul 2018, 76 s.)

47 Mehmet Korkmaz, *Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri (1847-1914)*, Ankara 2021, s. 36-46; Mehmet Korkmaz, "İstanbul'dan Basra'ya Gönderilen İlk Osmanlı Harp Gemileri: Bursa ve İzmir Korvetlerinin Seyir Günlüğü (24 Eylül 1865-3 Aralık 1866)", *Tarih Dergisi*, 69 (2019/1), s. 87-112; Halim Gençoğlu, "Osmanlı Korvetleri: Bursa ve İzmir", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 620, Eylül 2014, s. 90-94.

48 BOA, A.MKT.MHM, 583/40622 (29 Kasım 1868).

49 Mühendis Faik, *Seyahatname-i Bahr-i Muhit*, Dersaadet 1285, 81 s.

Köşkü ve Camisi

Küçükçamlıca'nın güneybatı eteğinde kalan Acıbadem semtinde, Tekin Sokak üzerinde betonarme binalar arasında iki farklı eser göze çarpar. Biri kırmızı aşı boyalı iki katlı bir köşk, diğeri mini mini kubbesi ve ferah bahçesiyle mahalleye ferahlık katan kâgir cami. Bu iki eser, II. Abdülhamid döneminde askeri bürokrasinin üst kademelerinde kırk seneye yakın varlık göstermiş olan Erkân-ı Harbiye-i Bahriye reisi Faik Paşa'ya aittir⁵⁰.

Acıbadem semti, II. Abdülhamid devrinde yüksek tabaka ailelerin gözdesi olmaya başlamıştır. Temiz havası ve derin sükûneti ile yirminci asrın başlarında rağbet edilen kibar sayfiye yerlerinden biridir. Semtin ilk camisi, Faik Paşa Camii'dir. Bu cami halk arasında Acıbadem Camii diye de anılmıştır.⁵¹ Cami günümüzde Acıbadem Mahallesi, Tekin Sokak No: 14 Kadıköy/İstanbul adresine kayıtlıdır.

Kare planlı olan cami kesme taştan inşa edilmiştir. Taş kasnak üstünde kurşun örtülü bir kubbesi mevcuttur. Minaresi de kesme taştandır. Yapıya 1956-1957 arasında son cemaat yeri eklenmiştir⁵².

Caminin bahçesinde Faik Paşa'ya ait olduğu iddia edilen bir mezar varsa da Faik Paşa'nın mezarı Eyüb Sultan'dadır⁵³.

Faik Paşa'nın Acıbadem semtindeki köşkü, yaklaşık 53 dönümlük geniş bir arazi üzerinde bulunmaktaydı. Köşk arazisi, Mabeynci Emin Bey'in köşkünün bulunduğu arazinin bitiminden başlamaktaydı. Köşkte, Faik Paşa'nın duvarları kaplayan zengin bir kütüphanesi vardı⁵⁴.

Köşk 1961 yılında polis huzurevi olarak kullanıldıktan sonra yanmıştır⁵⁵. Acıbadem Grubu tarafından satın alınarak Acıbadem Hastaneleri'nin ilki köşkün arazisinde faaliyete başlamıştır. Bugün Acıbadem Dr. Şinasi Can Hastanesi müştemilatına dâhil olan köşk, hastanenin idari binası olarak hizmet vermektedir.

50 Faik Paşa Camii, kuzeyinde bulunan Faik Bey mescidi ile karıştırılmamalıdır. Mescidin bânisi belediye müfettişlerinden Faik Bey'dir. II. Abdülhamid devrinde yaptırılan mescit bugün Altunizade Mahallesi, Faik Bey Mescidi Sk. No:13 Üsküdar/İstanbul adresine kayıtlıdır.

51 Reşad Ekrem Koçu, "Acıbadem", İstanbul Ansiklopedisi, c. I, İstanbul 1958, s. 191.

52 Reşad Ekrem Koçu, "Acıbadem Camii", İstanbul Ansiklopedisi, c. I, İstanbul 1958, s. 192; Cami hakkında bilgi veren diğer çalışmalar için bkz. Hayri Necdet İşli-İsmail Büyükseçgin, *Osmanlı Devri İstanbul Camileri*, İstanbul 2017, s. 76; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, c. I, Ankara 1962, s. 23.

53 Ekrem Reşad-Osman Ferid, *a.g.e.* s. 187.

54 Öndeş, *a.g.e.* s. 26, 27, 32

55 Sudi Yenigün, *İstanbul'un İncileri Anadolu Yakası Camileri*, İstanbul 2017, s. 281.

Komitacı ve İstihbaratçı Serkomiser Bulgar Sadık'ın Üsküdar Günleri

DR. YÜCEL YİĞİT
Polis Akademisi

“Üsküdar, halâs ve istiklâl diyarına giden mübarek yolun ilk istasyonu olmuştur. Özbekler Tekkesi bu yola çıkacakların ilk durağı. Her gün ve her gece bu gizli yoldan yalnız gönüllü yolcular değil, İstiklal Savaşı'nda patlayacak silahlar, atılacak kurşunlar bile bir sel gibi fakat sessizce akıp gidiyordu doğuya...”

Bulgar Sadık

Giriş

Komitacı ruhuyla ve eşkıya takibiyle maruf Bulgar Sadık, ciddi bir eğitim almamış olmasına rağmen liderlik vasıfları ön plana çıkan alaylı tarihi bir karakterdir. Beyaz perdeye ve romanlara yansıyan hayatı, çoğu zaman belgelerden ve tanıklıklardan beslenmeden efsaneleşmiştir. Dolayısıyla vatan ve bağımsızlık uğrunda fedakârlıkları ve çabaları, çoğu zaman tartışmaların gölgesinde kalmıştır. Hâlbuki kangren olmuş ayakları nedeniyle katılmadığı Büyük Taarruz müstesna, Balkanlar'dan Kafkasya'ya uzanan bütün savaflara katılmış ve birçok gizli görevi ifa etmiştir. Hem resmi hem de sivil düzeyde ülkeye hizmetleriyle gerçek bir vatanperver olduğu aşikârdır. Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası'nın layık görülmesi de bu iddianın en büyük ispatıdır.

Nam-ı meşhur Sadık Baba, ihtida ettikten sonra Sultan II. Abdülhamit döneminde 9 Eylül 1907 tarihinde serkomiserlik rütbesiyle Osmanlı polis teşkilatına kabul edilmiştir. Yaşam tarzı ve zihniyet bakımından uyuştukları İttihatçıların iktidarı kontrol etmesinden sonra güvenlik bürokrasisi onu 14 Haziran 1911 tarihinde

Bulgar Sadık,
EGM Arşivi

Üsküdar Polis Müdürlüğü sertaharri¹ memurluğuna atanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Bulgaristan'da istihbarat hizmetlerinde bulunduktan sonra başkente dönerek Üsküdar'daki görevine kaldığı yerden devam etmiştir.

Savaş yıllarında değişik cephelerde bulunan ve 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin akabinde Anadolu'da başlayan işgallere karşı çaresiz, eli kolu bağlı beklemeyi fitratına uygun bulmayan Sadık Bey, etrafına topladığı vatanperverlerden oluşan bir çete kurmuş ve İstanbul'un Anadolu yakasında, Beykoz, Üsküdar ve Alemdağ'da Rum ve Ermeni çetelerinin takibi ve ortadan kaldırılmasına mesai harcamıştır. Daha sonra Karakol Cemiyeti'ne girerek bu cemiyetin yönlendirmesi ve yardımlarıyla Üsküdar'dan Sakarya'ya ulaşan hat üzerinde, Anadolu'ya gönderilen silah, cephane ve insan naklinde büyük yararlılıklar göstermiştir.

Çalışmamızın temel amacı, Bulgar Sadık'ın arkadaşlarıyla birlikte I. Dünya Savaşı yılları, Mütareke günleri ve Millî Mücadele döneminde Üsküdar'daki emniyet ve istihbarat hizmetleriyle gayrimüslim çetelere karşı verdiği mücadele ortaya konulmasıdır. Yine Karakol Cemiyeti adına bölgedeki faaliyetleri de konumuz içerisinde yer almaktadır. Çalışmamızın kronolojik çerçevesi 1907-1922 yılları arasındadır. İncelemeyi hazırlarken Bulgar Sadık'ın Mustafa Razi Yalkın tarafından kaleme alınan hâtıratı dışında Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı ve Emniyet Genel Müdürlüğü arşivlerindeki belgeler başlıca veri kaynağımızı oluşturdu. Ayrıca telif eserlerden de istifade edilmiştir. Biyografisi, EGM Arşivindeki *R.215 Numaralı* sicil dosyası kullanılarak gözler önüne serilmiştir. Spekülasyondan uzak en sıhhi bilgiler de bu bölümdedir. Üsküdar günleri için ağırlıklı olarak hâtıralarından istifade edilmiştir.

¹ Emniyet Müdürlüğü bünyesinde asayiş ve siyasi şube müdürlüklerinde suçluların yakalanabilmesi amacıyla somut deliller arayan ve adli tahkikat yapan sivil kıyafetli polis memuru. Bu asli görevlerinin yanında suç tahkikatında istihbari bir bilgiye ulaştıklarında rapor tanzim ederek ilgili birimlere gönderirlerdi. Katkılarından dolayı Emekli 1. Sınıf Emniyet Müdürü ve Türk polis tarihinin duayen yazarı Eyüp Şahin'e çok teşekkür ederim.

Hüviyetindeki ismiyle Mehmet Sadık'ın (Poğda) 68 yıllık yaşam mücadelesinde Üsküdar'ın yeri apayrıdır. Zira Üsküdar Emniyet Müdürlüğü'nde polislik mesleğine sertaharri memuru olarak ilk adımını atmış, uzun süre ailesiyle Üsküdar'da mukim olmuş ve Üsküdar'dan Ankara'ya uzanan bağımsızlık mücadelesinin ilk istasyonu Üsküdar'da çetelerle mücadele etmiş, Anadolu'ya insan, silah ve cephane sevkiyatında gizli görevler almıştır. Dolayısıyla onun Üsküdar günlerini: “Mütareke'ye Kadar”, “Mütareke/Millî Mücadele” ve “Millî Mücadele Sonrası” olmak üzere kronolojik üç alt başlığa ayırabiliriz. Dönemsel başlıkların temelinde tematik ayrışma yatmaktadır.

Araştırmamızın ana kaynağı olan Bulgar Sadık'ın hâtıraları, ilk olarak Mustafa Razi Yalkın tarafından *Tan* gazetesinin 8 Kasım 1938-1 Nisan 1939 yılları arasında 132 tefrika olarak “*Bulgar Sadık (Yakın Tarihin En Esrarlı Çehresi)*” ismiyle basıldı. Akabinde tarihsiz olarak İstanbul'da *Orhan Alkaya Matbaası*'nda basıldı. Hâtıratın ikinci baskısı, 1944 yılında İstanbul'da İnkılap *Kitabevi* tarafından hazırlanarak okuyucunun hizmetine sunulmuştur. Dolayısıyla ilk hâtıratın baskısı 1939 ile 1944 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Çalışmada ikinci baskı kullanılmıştır.

Prof. Dr. Ali Birinci'nin ifade ettiği gibi ‘*resmi bilgilerin teyidi ve teftişi hâtıralardır*’. Lakin hâtıraların, tarih anlatımındaki yeri titizlikle gözden geçirilmelidir. Bulgar Sadık'ın hâtıralarında karşılaştığımız belki en büyük sıkıntı, bazı anlatılarını vesikalarla sağlama yapma imkânının kısıtlı olmasıdır. Şüphesiz veri kontrolünün teyit edilememesindeki en büyük katkı onun gizli ve istihbarat işleriyle meşgul olmasıdır. Nitekim Sadık Babanın hâtıralarında da özlük dosyasındaki bilgilerle örtüşmeyen; bahsettiği konularla kesişmeyen malumat mevcuttur. Örneğin hâtıralarında emekliliğini istediğini ifade eder. Hâlbuki EGM Arşivindeki *R.215 numaralı* sicil dosyasında değişik sebeplerden dolayı görevinden uzaklaştırıldığı görülmektedir. İlk defa vefatından iki yıl önce 66 yaşındayken tefrika edilen hâtıraları, kronolojik olarak problemlidir. Mekân ve olay anlatımını ana eksene almıştır. Başarısızlıkları ve olumsuzları yok saymış, bazen de basit bir olayı gereğinden fazla abartmıştır. Bu bağlamda araştırmamıza konu olan hâtıratının Üsküdar safhası titizlikle incelenmiş, yanlışlıklar ve mübalağalar ayıklanmıştır.

Mütareke'ye Kadar Üsküdar Günleri

Bulgar Sadık, ihtida ettikten bir süre sonra Gazi Edhem Paşa'nın himayesine girmiş ve 1907 yılının hemen başında İstanbul'a davet edilmiş ve Sultan II. Abdülhamit'in

huzuruna çıkmıştır. Yaklaşık bir ay kaldığı bu ziyaret onun İstanbul'a ilk gelişidir. Lakin başkentte uzun süre kalamamıştır. Çünkü dağlarda ve ovalarda, elinde mavzeriyle at üstünde eşkıya takibine ve çatışmaya aşına biri için İstanbul çok kalabalık ve gürültülü gelmiştir. Resmiyete, bürokrasiye ve çıkar esaslı ilişkiler ağına bir türlü alışamamış ve kısa sürede İstanbul'da bunalmıştır. Ayrıca Osmanlı bürokrasi ile II. Abdülhamit dönemi muhbirlerinin de ayak oyunları hiç ona göre değildir. Zira komitacı Bulgar Sadık, siyasetten anlamazdı. O, bir aksiyon adamıydı. Verilen emirleri sual sormadan ifa ederdi. Dolayısıyla İstanbul'da kendini adeta açık hava hapishanesinde hissetmiştir. Üstelik gönüllü olmaktan başka resmi bir görevi de yoktur.

Başkentte bulunduğu bir aylık süre zarfında bir gün Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Tahsin Paşa tarafından Sadık Babaya, Kolağası Mahmut Bey ve Zaptiye Nezaretinden Tırnovalı Hacı Mehmet ve Debrelî Sadık isimli iki sivil komiserle, Bulgar komitacıların takibiyle görevlendirildiğine dair bir irade-i seniyye tebliğ edilmiştir. İsimleri ve fotoğrafları takip ekibine verilen Bulgar komitacılar, uzun süre aranmasına rağmen bulunamamıştır. Zira onları bulmanın imkânı yoktur.² Çünkü saraya yaranmak isteyen güvenlik bürokrasisi mensupları ve jurnalciler, daha evvel Rumeli'de öldürülmüş, vücudu dahi olmayan birilerini İstanbul'a gelmiş gibi göstererek Sultan'a suikast yapılacağı ihbarını sık sık saraya bildirmişlerdir. Böylece Sultan II. Abdülhamit'i hayatıyla test etmeye ve onun güvenini kazanmaya gayret etmişlerdir. Şüphesiz ihbarlar, sultandaki vesveseyi ve güven bunalımını ziyadeleştirmiştir.

Neredeyse başkentteki bütün sütçü ve bahçıvan Bulgarlara, komitacı yaftası vurulmuştur. Hâlbuki Bulgar eşkiasını yakından tanıyan Bulgar Sadık, bunların birkaç yıl önce yer ve zaman vererek öldürüldüğü bilgisini güvendiği birimlere verince birçok makam sahibinin ve muhbirin oyununu bozduğu için hedef tahtasına oturtulmuştur. İstanbul'da istenmeyen adam ilan edilmiş ve hayatı tehlikeye girmiştir. Başkentte bulunduğu bu kısa sürede Gazi Edhem Paşa'nın ricasıyla sadece Nikola isimindeki bir Bulgar komitacıyı, Rumeli'ye dönmeden üç gün evvel -10/11 Mart 1907- Haydarpaşa'da İbrahimağa'da sütçülük yapan Bulgarların arasında tespit ederek yakalamış ve paşaya bizzat teslim etmiştir.³ Neticede İstanbul'da uzun süre kalamayacağını idrak eden ve alışamayan Bulgar Sadık, müsaade isteyerek 14 Mart 1907 tarihli bir irade-i seniyye mucibince Rumeli'de eşkıya takibinde görevlendirildi.⁴

2 Mustafa Razi Yalkın, *Bulgar Sadık (Yakın Tarihin En Esrarlı Çehresi)*, İstanbul 1944, s. 60-61.

3 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 63.

4 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), ZB, Dosya No: 610, Gömlek No:9, Rumi: 19 Eylül 1323; ZB, Dosya No: 473, Gömlek

En iyi ve en sevdiği işi yapmak üzere doğup büyüdüğü topraklara, vatanı Bulgaristan'a nihayet yeniden kavuşmuştur. Verilen emir gereğince hemen işe koyulmuş ve burada Bulgaristan'daki ünlü Sandanski çetesiyle çatışmaya başlamıştır. Çeteyi tepeleyen, ancak kendisi de yaralanan Bulgar Sadık, uzun süre Selanik Hamidiye Hastanesi'nde tedavi olmuştur. Çete üyelerinin hastanede onu öldürme planlarını haber alınca biraz iyileştikten sonra ivedilikle İstanbul'a dönmüş ve Sirkeci istasyonunun karşısındaki Dora'nın pansiyonuna yerleşmiştir.

Güvenlik ve kolluk bürokrasi- si nazarında sicili kabarık ol- duğu için ikinci İstanbul gün- leri yeniden sıkıntılı geçmeye başlamıştır. Çünkü Zaptiye Nazırı Şefik Paşa'nın bazı kur- gularını boşa çıkarması barda- ğı büsbütün taşırmıştır. Hatta paşa, Sadık Baba'yı öldürmek için peşine suikastçılar tak- mıştır. Bunlardan bazılarını Çamlıca Tepesi'nde gözaltına alan eski komitacı, onları Üsküdar Mutasarrıflığı'na teslim etmiştir. Dolayısı- la Bulgar Sadık hâtıralarında ilk defa kendisine yönelik bu saldırı vesilesiyle

Bulgar Sadık'ın Nüfus Hüviyeti, EGM Arşivi

Bulgar Sadık,
Hande Şefika
(Poğda) Bertan
Yöntem Arşivi

Üsküdar ve civarından bahsetmiştir.⁵ Bu arada 14 Haziran 1911 tarihinde Üsküdar Emniyet Müdürlüğü sertaharri memurluğuna ataması yapılmıştır.

Bulgar Sadık, 27 Aralık 1914 tarihine kadar başkentte ve Balkanlar'da devlet tarafından verilen güvenlik ve istihbarat işleriyle uğraşmıştır. Bu dönemde Beşiktaş ve Beyoğlu civarında daha çok asayiş işleriyle meşgul olmuştur. Neredeyse Üsküdar'la hiç irtibatı olmamıştı. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na hukuken iştirak etmeden evvel Talat Paşa, Bulgar Sadık'ı istihbarat derlemek üzere Bulgaristan'a göndermiştir lakin Bulgar istihbaratı onu

gözaltına almış ve casusluk yaptığı ithamıyla Köstendil hapisanesine kapatılmıştır. Bir süre hapis yattıktan sonra Osmanlı hükümetinin girişimiyle serbest kalmış ve 27 Aralık 1914 tarihinde İstanbul'a dönmüştür. İki gün sonra eski görev yeri -29 Aralık 1914- Üsküdar Emniyet Müdürlüğü sertaharri memurluğunda yeniden görevlendirilmiştir.⁶ Lakin bu kâğıt üzerinde göstermelik bir atamadır. Çünkü Talat Paşa, onu I. Dünya Savaşı yıllarında değişik cephelerde ve faaliyetlerde görevlendirmiştir.

Hâtıralarında savaş yıllarının bir kısmında Üsküdar'da olduğunu belirtmesine rağmen ayrıntılı bilgi vermemiştir. Daha çok hükümetçe verilen gizli vazifelerde görev almıştır. 1 Nisan 1918 tarihinde komutanlığını Nuri (Kılıgil) Paşa yaptığı Kafkas İslam ordusunda kısm-ı siyasi memuru olarak görevlendirilmiştir. Bu atama netice-

5 Mustafa Razi Yalın, *a.g.e.*, s. 103.

6 Mustafa Razi Yalın, *a.g.e.*, s. 157-200.

sinde 10 Nisan 1918 tarihinde Üsküdar Emniyet Müdürlüğü'ndeki görevinden istifa etmiş ve İstanbul'dan ayrılmıştır.⁷

Kafkasya'da İngiliz ve Ermeni casuslarla mücadele edip Gence Umûm Hapishaneler Müdürlüğü yaptıktan sonra başkentte dönmüş ve Üsküdar'daki evine yerleşmiştir. Zaten o sırada Mondros Mütarekesi de çoktan imzalanmış-

tır. Esasında onun Üsküdar günlerinin en kesif dönemi Mütareke ve Millî Mücadele dönemlerine tekabül eder. Mütareke döneminde İstanbul'da yaşananları Üsküdar'daki evinde takip etmiş ve akabinde eyleme geçmiştir.

Bulgar Sadık'ın Tercüme-i Hal Varakasının İlk Sayfası, EGM Arşivi

Mütareke/Millî Mücadele Dönemlerinde Üsküdar Günleri

Mütareke günlerinin o karanlık günlerinde Üsküdar'daki evinde otururken eli silahlı Paşaköylü bir Rum, ailesinden Bulgar Sadık'ı sormuş ve galiz küfürler eşliğinde şu tehditleri savurmuştur: “*Dönek Gospodin'in İstanbul'a geldiğini işittik de hoş geldine geldik. Söyleyin ona. Karı gibi evde oturmasın...*”⁸ Ölüm riski altındaki eski komitacı, böyle eli kolu bağlı oturarak çaresizce bekleyemezdi. Hiçbir yerden emir almadan kendi iradesiyle harekete geçmiş ve eski silahlı adamlarından bir çete teşkil ederek mücadeleye karar vermiştir. Zaten tercüme-i hal varakasında 16 Mart 1919 tarihinde Alemdağı'na çekilerek ilk Kuvâ-yi Milliye teşkilatını oluşturduğunu da beyan

7 Mustafa Razi Yalçın, *a.g.e.*, s. 203.

8 Mustafa Razi Yalçın, *a.g.e.*, s. 206.

Bulgar Sadık'ın
Eşi Nimet Hanım,
Hande Şefika
(Poğda) Bertan
Yöntem Arşivi

etmektedir.⁹ İtilaf devletlerince desteklenen Gayrimüslim çetelere karşı yürütülen bu çaba bir plan çerçevesinde olmamıştır. Ne zaman Karakol Cemiyeti'ne intisap etmiş o zaman bir amaca matuf vatanına hizmet etmiştir.

Bulgar Sadık eylem yapabilmesi için silah, cephane, insan ve para kaynağına ihtiyacı vardır. Bu amaca matuf üç aşamalı bir plan yapar. İlk aşamada önce silah ve cephane tedarik etmesi elzemdir. Nitekim kendini Şileli bir Rum gibi takdim ederek, Ragıp'ın meyhanesinde toplanan müttefik askerlerden bir çavuşun önce güvenini kazanmış akabinde beş lira vererek bin fişek ve iki mavzeri satın almayı başarmıştır. Sonraki günlerde de çavuştan para karşılığında silah ve cephane almaya devam etmiş ve neticede on gün içerisinde 25 adet mavzer ve parabellum ile 25 bin tüfek ve tabanca mermisini Küçük Çamlıca suyunun karşısında oturan Müderris Tefvik hocanın ahırında toplamayı başarmıştır. Ancak yüklü miktardaki silah ve cephane burada uzun süre saklanmazdı. Bulgar Sadık, silah ve cephaneyi fırsat buldukça Binbaşı Mehmet Bey'in Bulgurlu Köyü'ndeki köşkünde nakletmiştir.¹⁰

Silah ve cephaneyi tedarik ettikten sonra sıra işgale karşı sessiz kalmak istemeyen yol arkadaşlarını bulmaya gelmiştir. El altından yolladığı haberlerle eski dostlarını kısa sürede etrafında toplamıştır. O dönemde kendisine eşlik edecek 16 kişiden mürekkep silah arkadaşları şunlardır: “*Hasan Kardeşko, Bebekli Rüştü, Tayyip, Hacı Süleyman, Bulgurlulu Mehmet Pehlivan, Halim Paşa çiftliğinin korucusu İslâm, Çekmeköylü Veli, Salih, Haydar, Şile'nin Heciz köyünden Ali, Erzincanlı Şakir, İmam Nuri, Alemdağ'ı Laz köyünden Tahir, Ömerli korucusu*

9 EGM Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası*, Belge No:006.

10 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 206.

Yaşar, Kurna korucusu Osman, Muratlı köyünden Gül Ahmet Ağanın korucusu Karanfil” dir. Hemen organize olan ve 9 Mart 1919 tarihinde harekete geçen çetenin sığınağı Beylerbeyi Burhaniye Mahallesi’nde Arabacı Hüseyin’den kiralanan evdir. Ömerli kazasının Muratlı köyü de çetenin merkezi olmuştur.¹¹ Böylece hedef planının ikinci aşaması da gerçekleşmiştir.

Üçüncü ve son aşamada çetenin ihtiyaç duyduğu mali kaynakların karşılanmasına sıra gelmiştir. Giderler, daha çok bazen bölgedeki Müslüman köylülerin rızasıyla bazen de zengin Gayrimüslimlerin mallarına mafya gibi çökme usulüyle karşılanmıştır. Ayrıca nankör yerli işbirlikçiler de unutulmamıştır. Çetenin ilk hışmına uğrayan Ömerli civarında Sarapınar köyünde Gırgır’ın değirmenini işleten iki Ermeni kardeş olmuştur. Öte yandan vatanperver Üsküdar ahalisi ile civar köy sakinleri de istihbarat ve lojistik destek konusunda çeteye çok büyük katkılar sağlamışlardır.¹² Böylece çete, Gayrimüslimlere karşı İslam köylerini korumuş ve yerel ölçekte işgale karşı direnmiştir.

Anadolu tarafındaki Rum ve Ermeni çetelerle mücadele etmek için daha çok paraya ve insana ihtiyaç vardır. Çünkü küçük ve ses getirmeyen çatışmalardan ziyade daha büyük çaplı eylemler tercih edilmelidir. Bu amaçla ilk olarak 1919 yılının Mart sonu veya Nisan başlarında 17 Paşaköylü Rum, pusuya düşürülerek üzerlerindeki değerli eşyalar ve paralar gasp edilmiş ancak canları bağışlanmıştır. Bu pusudan 3.600 lira gelir elde edilmiştir. Bunun üzerine Alemdağ ve civarının Sandanski’si kesilen Paşaköylüler de karşılık vermek üzere İngilizlerce desteklenen Milti Kaptan liderliğinde teşkilatlanmışlardır. Hatta Paşaköylüler,¹³ yerli ahaliden bazıları ile Darıca Jandarma komutanı Davut’u kaçırıp öldürmüşler ve Şile Karakolu’nu basmışlardır. Dağa kaldırdıklarından Milti Kaptan çetesi fidye de istemiştir. Dolayısıyla İstanbul’un Anadolu yakasında Şile-Alemdağ hattında devlet otoritesi çetelerin eline geçmiş, kurtarılmış bölgeler ilan edilmiştir. Aralarında Üsküdarlıların da bulunduğu bölge sakinlerinin can ve mal güvenlikleri tehlike altında kalmıştır.

Öte yandan bütün bu olup bitenler yaşanırken Mütareke günlerinde Anadolu tarafındaki asayişsizliği tespit etmekle görevli Osmanlı hükümetinin üst düzey bir memuru, teftiştan dönerken Üsküdar iskelesinde bir gazeteciye şu beyanatı

11 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 207.

12 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 208.

13 Mütareke günlerinde Kartal-Üsküdar ve Beykoz arasındaki asayiş meseleri için bkz.: Murat Aydoğdu, *Mütareke Döneminde (1918-1922) İstanbul’un Anadolu Yakasında Asayiş Problemleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019. Ayrıca bu tezde Bulgar Sadık’ın çetesi ile Paşaköylü Rumlar arasındaki mücadeleye dair de kıymetli bilgiler mevcuttur. M. Aydoğdu, *a.g.t.*, s. 114-117.

Bulgar Sadık,
Hande Şefika
(Poğda)Bertan
Yöntem Arşivi

vermiştir: “Bu devir ve teftişim bende pekiyi ihtisâsât tevhit etmiştir. Gezmiş olduğum Darıca, Gebze ve Şile’de asayiş-i inzibatı pek mükemmel buldum. Halkı evlerinde ve köylerinde huzur ve sükûn içinde işleriyle meşgul gördüm. Hatta diyebilirim ki o tarafların inzibat ve asayışı İstanbul’dan daha iyidir. Bunların evvelki hallerine bakarak hayret etmekten kendilerini alamazlar”.¹⁴ Hükümet görevlisi işgalcilere yaranmak maksadıyla gerçekleri görmezden gelmiş ve doğruları raporlamamıştır. Bu açıklamayı duyan Bulgar Sadık ve çetesi iyice çileden çıkmıştır.

Bulgar Sadık ve Milti Kaptan çeteleri arasında ilk başlarda küçük çaplı bazı gerginlikler yaşanmışsa da ciddi bir çatışma olmamıştır. Çünkü sayıca ve malzemece üstün çetelerle çatışmak bu aşamada Bulgar Sadık için stratejik

bir hatadır. Sadık Baba, rasyonel davranarak yeterince kuvvetleninceye kadar Milti Kaptan çetesiyle sıcak çatışmadan sakınmıştır. Dolayısıyla hemen Üsküdar’a gelerek Üçköşkler civarındaki Yavuz Fehmi Bey’in evinde gizlenmeyi tercih etmiştir. Bu arada müttefik askerler ile gayrimüslim çeteler, Alemdağ ve civarında Bulgar Sadık ve adamlarını bulmak amacıyla geniş çaplı bir arama-tarama faaliyetinde bulunmuşlardır lakin Kosoy isimli bir Beyaz Rus, Sadık Baba çetesine önceden istihbarat sağladığı için Bulgar Sadık ve çetesi bulunamamıştır. Zira Kosoy olup bitenleri önceden Bulgar Sadık’a gün ve gün aktarmış ve onları büyük bir felaketten

¹⁴ Mustafa Razi Yalın, *a.g.e.*, s. 214.

kurtarmıştır. Hizmetlerine karşılık kendisine teklif edilen parayı da hiçbir zaman kabul etmemiş ve Bulgar Sadık'a her daim sadık kalmıştır.¹⁵

İyice palazlanan Bulgar Sadık'ın çetesi, İngiliz işbirlikçisi Milti Kaptan çetesini Kuzgun panayırındaki eğlenceden dönerken 9 Ağustos 1919 tarihinde Kısıklı'da pusuya düşürmüş ve attığı bir el bombasıyla ortadan kaldırmıştır.¹⁶ Bu olay İngilizler arasında problem yaratmış ve Bulgar Sadık ve çetesini iyice hedef yapmıştır. Dolayısıyla Bulgar Sadık'ın bir süre ortalarda görünmemesi gerekiyordu. O da ilk önce Arnavutköy sonra da Polonezköy yoluyla Taşdelen köyünde gizlenmiştir. Gündüzleri saklanmış, geceleri de çete faaliyetlerine devam etmiştir. Bu durum yaklaşık bir ay devam etmiştir. Milti Kaptan çetesinin ortadan kaldırılması onun plansız döneme ait son eylemidir. Artık eski komitacı, planlı bir evreye geçiş yapmış ve çetesiyle enerjisini bir amaca kanalize etmiştir.

Tam bu günlerde Bulgar Sadık, Karakol Cemiyeti'ne intisap etmiştir. Yavuz Fehmi Bey'in teklifiyle Karakol Cemiyeti'nin üyelerinden Yenibahçeli Şükrü ve Tolçalı Halim beyler ile görüşmüş; çetesiyle cemiyet emrinde çalışmayı kabul etmiştir. Kadıköy İnzibat Zabiti Yüzbaşı Dayı Mesut ile endahat mektebinden Yüzbaşı Yavuz Fehmi Bey, Üsküdar'dan başlayıp Anadolu'ya uzanan gizli bir menzil teşkilatı kurarak silah, cephaneye ve insan kaynağını Anadolu'ya nakletmişlerdir. Bulgar Sadık artık şuursuzca etrafındaki millî varlığa düşman çeteler yerine bir amaç uğrunda hizmet etmeye başlamıştır. Bulgar Sadık'ın çetesi eskisine göre daha da kuvvetlenmiştir. Bunun üzerine Gayrimüslim çete üyeleri iyice sinmiş ve faaliyette bulunamamışlardır. Artık enerjisini daha planlı ve programlı gizli işlere harcayacaktır. Şüphesiz Üsküdar Jandarma Kumandanı Binbaşı Remzi Bey onlara gizliden gizliye destekleri de inkâr edilemez.¹⁷

Karakol Cemiyeti, Bulgar Sadık'a Sadrazam Damat Ferit'e suikast yapmakla görevlendirmiştir. Bu tebliğ üzerine Sadık Baba, hemen Beylerbeyi'ndeki Burhaniye Mahallesi'ne gelmiş ve sadık elamanlarından Bebekli Rüştü'yü bulmuştur. Gereken planları yapmışlar ve Beylerbeyi Camisi'nin rıhtımından bir sandalla Ortaköy'e geçmişlerdir. Enver Paşa'nın Ortaköy'deki yalısının arkasındaki koruluk yoluyla Balta Limanı'na gelmişlerdir. Rumelihisarı'nda Robert Koleji'nin altındaki kayalıklarda pusu kurmuşsalar da suikastın haber alınmasıyla teşebbüs

15 Mustafa Razi Yalın, *a.g.e.*, s. 209-212.

16 Mustafa Razi Yalın, *a.g.e.*, s. 215.

17 Mustafa Razi Yalın, *a.g.e.*, s. 217-218.

başarısız olmuştur.¹⁸ Tutuklanmaktan ve Damat Ferit'in hışmından onu, Üsküdar Emniyet Müdürlüğü Taharri Dairesi memurlarından Ahmet Hamdi Efendi kurtarmıştır. Bir süre çareyi onun Üsküdar'daki evinde saklanmakta bulmuştur. Ancak burada daha fazla kalamamıştır Çünkü her yerde aranmıştır. Yağmurlu bir gece, Bülbülderesi Bağlarbaşı yoluyla Alemdağ civarındaki Muhacir köyüne kaçarak sığınmıştır.¹⁹ Burada daha fazla bulunmanın sakıncalı olduğunu anlayan Bulgar Sadık, Şile ve civarındaki köylere geçmiştir.

Mehmet Sadık'ın Şile günleri, bölgede huzursuzluk çıkaran Müslüman ahaliye zulüm eden çetelerle tepelemekle geçmiştir. Öte yandan İngiliz kuvvetleri, Bulgar Sadık'ın Üsküdar'daki evini sık sık basarak ailesini taciz edip gözdağı vermeye başlamışlardır. Aile üyelerini sürekli darp etmişlerdir. Bulgar Sadık ailesinin uğradığı bu zulmü önlemek amacıyla bir oyun yapmaya karar vermiştir. Hemen eşinden ayrıldığına dair bir kâğıdı imzalayarak en güvendiği çete üyesi aracılığıyla hane halkına göndermiştir. Şayet eve bir daha İngiliz askerleri gelirlerse kâğıdı göstererek; Bulgar Sadık'la hiçbir ilgilerinin kalmadığını göstermelerini istemiştir lakin bu çare ailenin şiddet görmesini engelleyememiştir. Hatta yaşananlara dayanamayan Bulgar Sadık, bir gece ansızın Şile Kızılca köyünden ayrılarak Üsküdar'daki evine gelmiş; ailesini teselli etmeye çalışmış ve sabah ezanıyla evi terk etmek zorunda kalmıştır.²⁰ Uzun bir süre sonra ailesini ziyaret ettiği, çocuklarını gördüğü o gecenin gündüzünü Bulgar Sadık, Altunizade'de Yavuz Fehmi'nin evinde geçirmiştir. Akabinde Gazhane yoluyla Uzunçayır'a vasıl olmuş oradan Latin Mezarlığı yanındaki sırttan Küçük Çamlıca yoluyla Bulgurlu'ya giderek Binbaşı Mehmet Bey'in evinde gizlenmiştir. İlk fırsatta da merkez sığınağı Şile Kızılca köyüne dönmüştür.²¹

Öte yandan İngiliz takip müfrezeleri, Bulgar Sadık ve çetesini Şile'de ve Alemdağ ormanlarında sıkıştırmaya başlamış hareket alanının iyice kısıtlamıştır. Takip müfrezesinden kurtulmak üzere çete üyeleri, küçük gruplara ayrılarak ortadan kaybolmuşlardır. İngilizlerin baskısından kaçan Bulgar Sadık da uzunca bir yolculuktan sonra Şile'den Sultan Çiftliği'ne ulaşmıştır. Burada Sultan Murat'ın metruk sarayında bir süre gizlenmiştir. Buradayken dostu Beyaz Rus Kosoy, tüm istihbarat ve lojistik desteği kendisine sağlamıştır. İngiliz birliklerinin saraya yerleştirileceği

18 Mustafa Razi Yalkın, a.g.e., s. 218-219

19 Mustafa Razi Yalkın, a.g.e., s. 220.

20 Mustafa Razi Yalkın, a.g.e., s. 223.

21 Mustafa Razi Yalkın, a.g.e., s. 225-226.

سؤال	جواب
<p>۱ - ترجمه حال صاحبك اسم وخلصي وشهرت ولفي ، برسالة معروفه به منسوب ايله كيفيت ليلقي مذهبي ، اجنبي ايمه تاييبي ، بدرتك اسم وملك وشهرتي</p>	<p>آسم محمد مخلصم صادق دريم تجار اولوب اكي ديميدير افضه اسميله يار اولوب ايدى وفاته ايمده مدفون برسلايه منسوب دكلم وشهرتمه بو قدر .</p>
<p>۲ - تاريخ ومحل ولادتي</p>	<p>شني سجاغله اسكى سانبولمه قفاسله ووريجي قريه سنه ۱۸۸۸ سنه مالیه سنه اولوب ايديم</p>
<p>۳ - عمالك عثمانيه واجنيه نك رسى وخصوصى هانكي مكتب ومدرسه لرته ياخود معلم مخصوصدن هانكي علم وفن وصنعت ولسلاري نه درجه به قدر تحصيل ايلديكي ، شهادتنامه وتصديقهنامه واجازتنامه آلوب آلمديكي ، آلمش ايله تاريخلري ، هانكي لسافلره كتابت ياخود يالكرتكم ايتديكي ، طبع ونشر اولمش اثر وتاليف وار ايله نه به دائر اولوب نه زمان نزهده طبع ونشر اولنديكي اختراعات قيه وخصوصات سائره به دائر بر امتياز ورنصقي حائر ايله ماهيتي . برطامورته حائده آتخاينامه ويا اهليتنامهي وارسه اوامورنيك قاچنچي صني ايجون هانكي مصلدن نه تاريخده وبرلديكي</p>	<p>مملكتم بولسا به بفا رساله داخنده شني سجاغله سوليج قريه سي بفا رساله ايند نيسنه وشني نكبه اعدا نيسله وردنچي صنف قدر فصيل كوردم شهادتنامه آلمسايم سه صفا بولم ايديم وكوهيله ضابطه كتبه دوام وقفه طويجي موزونلني ريسيله كتبه نكش ايديم بفا رجه وفرانسه جه اوخور بازارم بلبله نكبه نكلم ايديم اوقولوبيه بازارم ائرو تاليفم بو قدر اجهاته قيه وضاعليه دائر استازاتم بو قدر .</p>

Bulgar Sadık'ın
Tercüme-i Hal
Varakasının İlk
Sayfası, EGM
Arşivi

Yaşlılık
Döneminde
Bulgar Sadık,
Hande Şefika
(Poğda) Bertan
Yöntem Arşivi

istihbaratını alınca Üsküdar'a inmeye karar vermiştir.²² Kamufle olarak uzunca bir yolculuktan sonra Dudullu köyüne gelmiş Hekimbaşı çiftliğinin fundalıklarında istirahate çekilmiştir. Ortalık kararınca Muhacir köyünün batısından Bulgurlu ve Küçük Çamlıca Köy arasından geçerek Küçük Çamlıca'ya çıkmıştır. Orada Tefik hocanın evinde yatsı namazı sıralarında biraz dinlendikten sonra Altunizade'deki Yavuz Fehmi'nin evine vasıl olmuş ve kümeşte gizlenmeye başlamıştır. Zira evin basılacağı haberi gelmiş ve yollar kesilmiştir. Başka çare kalmadığından Yavuz Fehmi'nin tavuklarıyla bir gece vakit geçirmiştir.²³ Ertesi sabah Validebağı, Sarıkaya yoluyla dostu Bebekli Rüştü'nün Burhaniye'deki evine geçmiş ve dört gece kalmıştır. Evin basılacağını anlayınca Tomrukağası bayırı yoluyla

la Çakal dağına kaçmıştır. Kılık değiştirip hasta rolüne girerek Havuzbaşı yoluyla Çengelköy'e oradan da bir sandalla Tophane'ye geçmiştir. Galata polis merkezinden aldığı bir fakirlik ilmühaberi ile Gurebâ hastanesine gidip gelmeye başlayarak geçişi süre izini kaybettirmiştir.

Bulgar Sadık, İstanbul'un Avrupa yakasında 21 gün geçirmiştir ancak çalışmanın teması gereği bu günlere değinilmemiştir. Üç hafta boyunca aklında hep Üsküdar'da yaşayan ailesi vardır. Onlardan haber alamamak Sadık Baba'yı, çaresiz bırakmış ve Silahtarağa, Kâğıthane yoluyla Şişli'ye çıkmış Ortaköy'den bir sandalla Kuzguncuk'a çıkmayı planlamıştır. Ancak reji kolcuları, sandalda kaçak tütün yakalayınca sandalı Unkapanı'na götürüp tahkikat yapmışlardır. Kaçak tütünlere kimse sahip çıkmamış ve Bulgar Sadık'tan şüphelenilmiştir. Suçsuz olduğu anlaşılınca bir motorbot ile Salacak ile Harem iskelesi arasındaki sahile bırakılmıştır. Artık Üsküdar'a gelmiş İhsaniye, Çiçekçi kahvesi yoluyla önce Ahmet Hamdi

22 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 229-230.

23 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 231.

Efendinin Tunusbağı Karacaahmet polis noktasının karşısındaki evine akabinde de Yavuz Fehmi'nin Altunizade'deki evine gelmiştir.²⁴ Kısa süre de olsa ailesiyle zaman geçirmiş özlem gidermiştir.

Ertesi gün Karakol Cemiyeti, Zeytinburnu'ndaki silah fabrikasındaki cephanenin Kara Mürsel'e taşınmasında kendisine görev verince Haydarpaşa vapuruyla İstanbul'a geçmiştir. Başarılı bir operasyonla muvaffak olunmuştur. Bulgar Sadık daha sonra Alemdağ'a oradan da Üsküdar Müdde-i Umûmisi Mazhar Beyle görüşmek üzere Maltepe'ye gitmiştir. Amacı hapishanedeki arkadaşlarını kurtarmak için savcıdan yardım istemektir. Mazhar Bey, onu Üsküdar Müstantiki Yordanaki Efendi'nin Üsküdar Bağlarbaşı'ndaki evine yönlendirmiştir. Yordanaki Efendi, arkadaşlarının dosyalarını daha evvel incelediğini ve ciddi bir delil olmadığını belirterek yardımcı olacağını belirtmiştir. Bulgar Sadık arkadaşlarını kurtarmak için şöyle bir plan yapmıştır: Yordanaki Efendi, gözaltındakileri sorguya çekmek için onları Şile Kaymakamlığı'ndan isteyecek yolda Bulgar Sadık da arkadaşlarını jandarmanın elinden kaçıracaktır. İki gün sonra Ömerli ve Hiciz arasındaki Dindere mevkiinde pusuya yatarak arkadaşlarını kurtarmış ve hep birlikte Küçük Çamlıca'ya sığınmışlardır.²⁵

Bulgar Sadık, Karakol Cemiyetinde görev almaya başlamasıyla Alemdağ-Kadıköy-Üsküdar-Beykoz ve Şile'de bulunduğu süre zarfında daha çok silah, cephane ve insan sevkiyatıyla uğraşmıştır. Daha çok da Alemdağ ile Gebze arasında uzanan menzil teşkilatında görev almıştır. Yine bu görevlerle uğraşırken o günlerde Malta adasından dönen Kuşçubaşı Eşref ile bu hatta beraber çalışmışlardır. Kendi ifadesiyle: "*Mustafa Kemal Paşa, K. Eşref'e Kocaeli ve Bolu havalisinde müdafaa-i hukuk teşkilatına memur edilmiştir*".²⁶

Bulgar Sadık bir gün Yavuz Fehmi Bey'den aldığı bir haber üzerine Karakol Cemiyeti'nin Üsküdar Şubesi İdare Heyeti Azasından Ahmet Halim Bey'in İmrahor'daki evine gitmiştir. Evde K. Eşref, Ahmet Halim Bey'in biraderi Adil, Enver Paşa'nın Başyaveri Eşref Bey de bulunmaktadır. Cemiyet, onlara Kartal, İzmit, Adapazarı, Kandıra, Geyve, Bolu ve Şile havalisinde müdafaa-i hukuk teşkilatı yapma ve halkı silahlandırma görevi vermiştir. İhtiyaç duyulan silah ve cephane Yenibahçeli Şükrü Beyin merkez edindiği Çal köyünden temin edilecektir.²⁷ İşte bu noktadan

24 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 236-237.

25 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 239-241.

26 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 244.

27 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 244.

itibaren Bulgar Sadık'ın Üsküdar'la bağlantısı Mütareke ve Millî Mücadele dönemlerinde zayıflamıştır. Artık enerjisini ve birikimini Anadolu'da harcayacaktır.

Yanında K. Eşref olduğu halde yaklaşık 24 arkadaşla Gebze üzerinden Adapazarı'na geçmiştir.²⁸ Menzil teşkilatı genişleyerek, Üsküdar'dan Adapazarı'na kadar uzanmıştır. Ancak Üsküdar'ın onun hayatındaki yeri bambaşkadır. Evinin ve ailesinin bulunduğu Üsküdar'ı şöyle tarif etmiştir: “*Üsküdar, halâs ve istiklâl diyarına giden mübarek yolun ilk istasyonu olmuştur. Özbekler tekkesi bu yola çıkacakların ilk durağı. Şeyh Atalar, Hafız Nuriler, İmam Naciler ve Rızalar, Hoca Saitler ve Refikler, Binbaşı Adil, Ahmet Halim, Necmi, Tolçalı Süleyman Beyler ve diğer erler bu gizli durağım becerikli rehberleri olmuştur. Her gün ve her gece bu gizli yoldan yalnız gönüllü yolcular değil, İstiklal savaşında patlayacak silahlar, atılacak kurşunlar bile bir sel gibi fakat sessizce akıp gidiyordu doğuya...*”²⁹

Mili Mücadele Sonrası Üsküdar Günleri

Bulgar Sadık, 1922'ye kadar Anadolu'da TBMM hükümetine karşı düzenlenen iç isyanlar olmak üzere II. İnönü ve Sakarya savaşlarına iştirak etmiştir. II. İnönü Savaşı sırasında ayağı donup kangren olduğu için 26-30 Ağustos 1922 tarihleri arasındaki Büyük Taarruza katılamamıştır. Anadolu'da bulunduğu süre zarfında Sadık Baba'nın aklı hep Üsküdar'daki ailesinde kalmıştır. Özellikle Damat Ferit Paşa suikast teşebbüsünden sonra Üsküdar'daki evde aile üyeleri sürekli baskıya maruz kalmıştır. Eşi ve çocukları, eski dostlarından Şeref Bey tarafından himaye edilmesi bu baskıyı bir nebze olsun hafifletmiştir.³⁰

Büyük Taarruz'dan sonra Millî Mücadele başarıyla tamamlanmış ve Refet Paşa'nın da İstanbul'a girişiyle zafer tüm dünyaya ilan edilmiştir. Ankara'da dostu, polis müdürlerinden Dilaver Bey'in evinde tedavi ve istirahat eden Bulgar Sadık, 1922 yılının sonbaharında iyileştikten sonra İstanbul'a dönmüş ve eski görev yeri olan Üsküdar Emniyet Müdürlüğü'ndeki baştaharri memurluğuna atanmıştır.³¹

İstanbul'a döndükten sonra şehrin Vali Vekili Esat Paşa, Bulgar Sadık'ı makamına davet etmiş ve hoş iltifatlarda bulunmuştur. Birkaç gün dinlendikten sonra

28 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 247.

29 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 226-227.

30 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 272.

31 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 289.

30 Kurusluk
pul ilisiktir

Emniyet umumiye Müdüriyetine.

Madolu harbinde 3 üncü süvari fırda-
si, 28 üncü alay I inci bölük Kumandanı
olarak çalışırken her idi ayağım donmuştu.
Vazifemin o zamana mahsus emniyeti
dolayısıyla ödevimden ayrılamayarak Tedavii
edilememiştim. —

Bunun netice olarak 16-2-938 tarihinde
her idi ayağımın tabanları ortasından
ameliyat suretiyle kesilmiştir. —

3 üncü şubemizde dosyamda bulunan
kayıtlı askeri verikalaramın birer suretim
bana verilmesini lüzum gelenbre emir
feridmesini diler üzere saygılarımı suna-
rım. —

Adres
İstanbul
Samatya hacı
Hüseyniye mahallesinin
Yokulbah sok. 2 Numaralı-
erde tekaüt.
İstanbul polis I inci
şube 3 üncü kesim
baş memuru
Sadık Pağda

Bulgar Sadık'ın
Kendi El Yazısıyla
Kaleme Aldığı
Emniyet Umûm
Müdürlüğüne
Gönderdiği
Dilekçesi, EGM
Arşivi

Bulgar Sadık'ın Vefatından İki Yıl Önceki Bir Fotoğrafi, 7 Ağustos 1938, Tan Gazetesi

kendisine bazı mühim vazifeler vereceğini de sözlerine ekleyerek uğurlamıştır. İki gün sonra Esat Paşa, Bulgar Sadık'ı yanına çağırarak şu görevi tevdi etmiştir: “Bazı düşman zabitleri sivil olarak şehzade saray ve köşklarine girip çıktıklarını haber verilmektedir. Haydarpaşa İbrahimağa mahallesinde bulunan Ziyaeddin, Bağlabaşı'nda Ömer Hilmi ve Üsküdar Paşalimanında Selim Efendilerin yahları, şehzade ve misafirlerinin kuşkulandırılmayacak bir şekilde gözlemlenecek ve şehzadelerin vaziyet ve meşguliyetleri hakkında malumat alınmaya çalışılacak”.³²

Bu talimattan anlaşılacağı üzere TBMM hükümetince saltanat henüz ilga edilmemiştir. Dolayısıyla olay 1 Kasım 1922 tarihinden önce Ekim ayında yaşanmıştır. Bulgar Sadık, işe ilk önce Şehzade Ziyaeddin ile başlamıştır. Şehzadenin horoz dövüşüne merakından dolayı İbrahimağa Mahallesi'ndeki horozcuların

toplandığı kahveye giderek ön incelemeye başlamıştır. Bir horoz dövüşü müsabakasında şehzadeyi bulmuş ve dövüşün ardından şehzadenin Çamlıca'ya bakan köşkünün kamelyasında sohbetle koyulmuşlardır. Bulgar Sadık'ın çeşitli sorularına kayıtsız kalan şehzade susmayı tercih etmiştir. Değişik şayialardan bahsetmesine rağmen şehzadenin dilinin bağı çözülmemiştir. Daha sonra Ömer Hilmi ve Selim efendilerle görüşmüş ancak bir netice alamamıştır. İsmi geçen şehzadeler arasında ciddi bir gerginlik ve Millî Mücadele'ye karşı bir soğukluk olması ortaya çıkan en büyük neticedir. Bulgar Sadık bu tahkikat sırasında en büyük faydayı ismini vermediği ve “S” olarak kodladığı bir beyden almıştır.

Bu görevin akabinde İstanbul Vali Vekili Esat Paşa, Millî Mücadele'ye tavır takınan Çerkes Zeki'nin yakalanarak Anadolu'ya teslimi görevini vermiştir. Eski komitacı, daha önce hiç görmediği ve tanımadığı hedefini yakalamakta büyük problem yaşamıştır. Ayrıca elinin altındaki adamlarla ciddi koordinasyon sıkıntısı çekmiş ve mu-

32 Mustafa Razi Yalkın, a.g.e., s. 289.

vaffak olamamıştır. Çerkes Zeki'nin yerine Abdurrahman isimli saraydaki bir kapıcıyı yanlışlıkla kaçırmışlardır. Yalnız Abdurrahman, sarayda olup bitenler ile hanedan ailesinin yurt dışına çıkmak üzere hazırlık yaptığına dair çok mühim bilgiler vermiştir.³³ Belki de Çerkes Zeki'yi yakalasalar bu kadar kıymete haiz bilgiler veremezdi.

Bulgar Sadık, Sultan Vahdettin ve hanedan üyelerinin 17 Kasım 1922 tarihinde ülkeyi terk ettiği geceyi Üsküdar'daki evinde geçirmiştir. Ertesi gün İstanbul'a geçmek üzere vapura bindiğinde bir gazetede firar hadisesini okumuştur. O sırada Erzincanlı Şakir'in uyarısıyla vapurda kendilerini işkillendiren palabıyıklı bir adama gözleri ilişmiştir. İlk nazarda tanıyamamıştır lakin gözü onu bir yerden ısırılmaktadır. Tekrar karşılaşıncı bunun Sandanski çetesiyle yıllar evvel çatışmada yaralanan Vangel olduğunu hatırlamıştır. İntikam hırsıyla suikast için İstanbul'a geldiğini düşünmüştür. Ona, İstanbul sokaklarında kendini takip ettirerek bağlantılarını çözmeye çalışmıştır. Neticede Vangel yalnız değildir. Bir ekip halinde başkentte gelmişler ve günlerdir Bulgar Sadık'ı arayıp sormuşlar ve nihayet bulmuşlardır. Üsküdar vapur iskelesinde suikast yapmaya karar vermişlerdir. Bunu anlayan Bulgar Sadık o gece Üsküdar'a geçmemiştir. Olaydan Esat Paşa'yı haberdar etmiştir. Esat Paşa, kesinlikle silahına sarılmamasını rica etmiştir. Zira artık kanun devrine girdiklerinden bahsetmiş ve suikastçıları yakalayarak Emniyet 1. Şube'ye teslim etmelerini ısrarla tembih etmiştir. Yakalananlar böylece kanun dairesinde sınır dışı edileceklerdir.

Esat Paşa'nın uyarılarına rağmen eski komitacı Bulgar Sadık, onları canlı olarak yakalamayı ve neden peşine takıldıklarını öğrenmek için bir plan yapmıştır. İstanbul'un yabancısı üç Bulgar suikastçı, kısa sürede yakayı ele vermişlerdir. Üsküdar vapur iskelesinde gözaltına alınan başında Vangel'in olduğu komitacıları, ilk önce Tefik Hocanın Küçük Çamlıca suyunun karşısındaki evi ile Esat Paşanın Libadiye'deki çiftliğine götürmeyi planlamıştır. Lakin olayın Esat Paşanın kulağına gitmesinden endişe eden Bulgar Sadık ve arkadaşları bu fikirden vazgeçmişlerdir. Bulgar komitacıları sorgularını, Erzincanlı Şakir'in Boyacı köyündeki evinde yapmaya karar vermişlerdir. Sorguda, Vangel ve arkadaşları suikast için geldiklerini açıkça itiraf etmişlerdir. Bulgar Sadık, eski düşmanlarını fiziken biraz hırpaladıktan sonra Esat Paşa'ya verdiği sözün arkasında durarak yasal olarak onları sınır dışı ettirmiştir.³⁴

33 Mustafa Razi Yalın, *a.g.e.*, s. 290-299.

34 Mustafa Razi Yalın, *a.g.e.*, s. 302-306.

Sonuç

Bulgar Sadık'ın İstanbul/Üsküdar günleri serkomiser rütbesiyle polislik mesleğine kabul edildiği 1907 yılının şubat ayının ortalarına tekabül etmekte ve bir ay kadar devam etmektedir. Çünkü 14 Mart 1907 tarihindeki bir irade-i seniyye mucibince başkentten ayrılmıştır. Yaşam tarzı ve zihniyet açısından İstanbul ona yabancı gelmiştir. Osmanlı hükümeti tarafından Rumeli'de kendisine verilen istihbarat hizmetlerini ifa ettikten sonra Osmanlı yönetiminin resmen I. Dünya Savaşına girdiği ayda 29 Aralık 1914 tarihinde Üsküdar Emniyet Müdürlüğü ser-taharri memurluğuna ataması yapılmıştır. Lakin Sadık Baba, üniformalı olduğu bu dönemde Üsküdar hakkında araştırmacıya hiç malumat vermemiştir. Onun hâtıratındaki Üsküdar bilgileri, Mondros Mütarekesinin akabinde İstanbul'a dönüp sivil olduğu dönemle birlikte yoğunluk kazanmaktadır.

Cesur ve gözü pek Bulgar Sadık, Mütareke sonrası gelişmelere kayıtsız kalamamış ve üç aşamalı bir planı devreye sokarak mücadeleye atılmıştır. Plansız ve emir komuta zinciri olmadan vatanperverlik hissiyatıyla İstanbul'un Anadolu yakasındaki gayrimüslim çetelerle kıyasıya mücadele edip onları sindirmiştir. Lakin bu gönüllü bir milis harekâtıdır. Silah arkadaşlarıyla birikimimi bir amaca yönlendirmesi gerekiyordu. Bu fırsat Karakol Cemiyeti'ne girmesiyle başlamıştır. Nitekim onun Üsküdar'da mücadeleyle geçen günlerini üçe ayırabiliriz: Birincisi: Plansız bir surette çetecilik yaptığı günler, ikincisi: Karakol Cemiyeti'ne intisap edip bir planın parçası olduğu günler, üçüncüsü de Millî Mücadele sonrası üniformalı ve resmi görevliyen yürüttüğü istihbarat ve asayiş günleridir. Özellikle ikinci evrede Ankara hükümetine silah/cephane ve insan sevkîyatının yanın da istihbarat desteği sağlanmasında önemli rol almıştır.

Gerek ailesine ev sahipliği yapması gerekse mübarek yol diye nitelediği Üsküdar ile Ankara arasındaki menzil hattının sıfır kilometresinin Üsküdar'dan başlaması nedeniyle Sadık Baba'nın gönlünde Üsküdar'ın yeri çok faklıdır. Çok kısa süre geçirdiği ailesiyle Üsküdar'da oturduğundan hâtıralarında bahsediyor lakin tam adresini henüz tespit edemedik. Hâlbuki vefat ettiği sırada mukim olduğu Samatya'daki açık adresini sicil dosyasından tespit ettik. Onun Üsküdar günleri Beykoz-Üsküdar ve Alemdağ'ı arasında mücadeleyle geçmiştir. XX. yüzyılın ilk çeyreğinin Üsküdar'ı hakkında toponomi ve topoğrafyası hakkında bize bazı bilgiler sunmaktadır. Şimdilerde Üsküdar'ın merkezi haline gelen Dudullu, Kü-

çükbakkalköy, Altunizade gibi yerlerin bir asır evvelin köyleri olduğu hâtıralarda aşikârdır.

Balkanların meşhur komitacısı Anadolu yakasının coğrafyasını çok mükemmel kullanmıştır. Özellikle sıkıştığı problem yaşadığı zaman dilimlerinde Alemdağ'ı ve Şile'yi bir sığınak ve saklanma yeri olarak kullanmıştır. Takip edildiğini anladığında dostlarının da yardımıyla daha çok Üsküdar'daki farklı kamu görevlilerinin evinde geçici süre gizlenmeyi başarmış ve peşindekileri atlatmıştır. Hâtıralarından anladığımıza göre eylemlerine ve sıcak çatışmalarına ise daha çok Üsküdar ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Anadolu'da milis yüzbaşı olarak cep-helerde savaşırken Üsküdar'da kalan ailesine Üsküdarlılar sahip çıkmış ve gözü arkada kalmamıştır. 21 Aralık 1922 tarihinde İstanbul Polis Müdürlüğü birinci sınıf taharri memurluğu görevine atanması yapılıncaya muhtemelen Üsküdar'dan ayrılıp Samatya'ya taşındığını ön görüyoruz. Çünkü gerek hâtıralarında gerekse belgeler de buna dair hiçbir ipucu bulunmamaktadır.

Öte yandan hâtıralarında Cumhuriyet dönemi Üsküdar'ı hakkında neredeyse hiçbir bilgi vermemektedir. Hâlbuki vefat ettiğinde neredeyse Cumhuriyet ilan edileli 17 yıl olmuştur. Şüphesiz bunda 1925 yılında çeşitli bahanelerle ve zoraki işten uzaklaştırmasının da etkisinin olması kuvvetle muhtemeldir. Mustafa Kemal Paşaya İzmir suikastı sonrası İttihatçılardan Cumhuriyet'e naklolanların tasfiye sürecinde memuriyetten uzaklaştırılmıştır. Mahkemeye başvurusu dilekçenin zamanını geçirmekten dolayı usulden reddedilmiştir. Zaten İstiklal Madalyası sahibi ve onlarca ödüllü böyle vatanperver bir kahraman, bir türlü resmi görevinden uzaklaştırmayı sindirememiş ve köşesine çekilerek son nefesini vermeyi beklemiştir.

Ek 1: Bulgar Sadık'ın Kısa Hayat Hikayesi³⁵•

Emetullah (Katerina) ve Tüccar Abdullah (Dimitri) oğlu Mehmet Sadık daha çok bilinen namıyla Bulgar Sadık, 1872 yılında Kuzey Bulgaristan'ın tarihi şehri Şumnu sancağının Eski İstanbulluk (Volpiçe) kasabasında doğdu. Baba Sadık namıyla bilinir.³⁶ Hidayete ermeden önceki ismi Stoyan'dır.

35* Bulgar Sadık'ın biyografisi, 11-12 Eylül 2021 tarihleri arasında Atatürk Araştırma Merkezi-Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Haymana Belediyesince ortaklaşa düzenlenen "Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. Yılı: 1921 Yılı'nın Askeri ve Siyasi Gelişmeleri" konulu uluslararası sempozyumunda sunduğum "Komitacı ve İstihbaratçı Serkomiser Bulgar Sadık Sakarya Savaşında" isimli tebliğden aynen nakledilmiştir. Zira biyografisindeki ana bilgileri değiştirmek söz konusu değildir. Bahsedilen sempozyum tebliğleri, 2021 yılının sonuna doğru Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde kitaplaştırılacaktır.

36 EGM Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası*, Belge No:005.

Annesi ve babası da Müslüman ismi kullandığına göre onlar da sonradan ihtida ettikleri aşikârdır. Nüfus hüviyetinde orta boylu, ela gözlü, beyaz tenli ve vücutça herhangi bir noksanlığı bulunmayan mühtedi Mehmet Sadık³⁷, Şumnu'nun Sumuliç köyünde iptidaiye mektebinde ilk eğitimini aldı. Şumnu rüştiye mektebinden mezun olduktan sonra Bulgar Harbiye Mektebi bünyesindeki Küçük Zabit Mektebine kaydoldu lakin eğitimini tamamlamadı.³⁸ Buna rağmen kale topçu mülazımı rütbesiyle Bulgaristan ordusundaki yerini aldı. 1907'de Nimet hanımla hayatını birleştirdi. Bu evlilikten 1908'de İbrahim Feridun³⁹ isimli bir oğlu ile 1916'da Asiye Selma⁴⁰ isimli bir kızı dünyaya geldi. Bulgarca, Sırpça, Rusça ve Fransızca okuyup yazabilen Bulgar Sadık, Türkçe'yi ise sadece konuşabiliyordu.⁴¹ Zira Türkçe okuyup yazamaması sonraki memuriyetlerinde üç defa açığa alınmasının en temel problemi oldu.

Bulgar ordusuna hizmet ederken birlik komutanının muamelelerine dayanamayıp muhtemelen 1897 yılında firar ederek komitacılığa başladı. Yıllarca Bulgaristan dağlarında eşkıyalık yaptıktan sonra profesyonel bir komitacı olarak 1906 yılında Osmanlı'ya sığınarak Serez sancağı Demirhisar kazasına yerleşti. Burada İslam'la müşerref oldu ve tabiiyetini değiştirdi ve Gazi Edhem Paşanın himayesine girdi.⁴² Eşkıya takibiyle maruf Bulgar Sadık, 1907 yılının ilk aylarında İstanbul'a geldi lakin başkentte uzun süre kalamadı ve 14 Mart 1907 tarihli bir irade-i seniyye mucibince Rumeli'de eşkıya takibinde görevlendirildi.⁴³ 14 Ağustos 1907 tarihinde Balkanların meşhur eşkıyalarından Sandanski ve çetesi karşısına çıktı. Çıkan çatışmada karşı çetenin büyük bir bölümünü imha etti lakin kendi de yaralandı. Tedavi edilmek üzere Selanik'teki Hamidiye Hastanesine kaldırıldı.⁴⁴

37 EGM Arşivi, *Mehmet Sadık'a Ait Nüfus Tezkeresi*, Belge No:13.

38 EGM Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası*, Belge No:002.

39 İbrahim Feridun Poğda, Üsküdar Karacaahmet Mezarlığındaki kabir taşına göre 1909 doğmuş ve 1978'de vefat etmiştir. Aile üyelerinin Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğünde çalıştığını bildiği Poğda, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) adına çalıştığı ancak vefat edince ortaya çıkmıştır. Bu bilgi, torunu *Hande Şefika Poğda* tarafından verilmiştir. Ayrıca aile üyelerinin medfün olduğu mezarlarla ilgili bilgi desteği sağlayan *Deniz İnan*'a da müteşekkirim.

40 Asiye Selma, Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü Daireler Müdürlüğünde hesap uzmanı olarak çalışan Namık Özen'dir. Bkz.: EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No: 71.

41 EGM Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası*, Belge No:002.

42 EGM Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası*, Belge No:003; Eyüp Şahin, "Serkomiser Mehmet Sadık Poğda", *Türk Polisinden Seçme Biyografiler*, C. I, Ankara, 2012, s. 221.

43 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), ZB, Dosya No: 610, Gömlek No:9, Rumi: 19 Eylül 1323; ZB, Dosya No: 473, Gömlek No:3, Rumi: 22 Kânunuevvel 1322.

44 EGM Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası*, Belge No:003; Eyüp Şahin, *Mütareke Döneminde İstanbul Polisi*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2016, s. 90.

İyileştikten sonra eşkiyayla mücadelesinde gösterdiği başarıdan dolayı 9 Eylül 1907 tarihinde polis ahkâmına mugayir bir irade-i seniyyeyle sivil serkomiserlik rütbesiyle o dönem polis hizmetlerini yürüten Zaptiye Nezaretine ataması yapıldı.⁴⁵ Yöneticiler her ne kadar onu kolluk birimine atamışsa da daha çok ellerinin altında tutarak eşkiya ve istihbarat işlerinde kullandılar.⁴⁶ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 14 Mart 1909 tarihinde Türkçe okuma ve yazma bilmediği için açığa alındı lakin daha önceki hizmetlerinin hatırına eski görevine iade edildi.⁴⁷ Dolayısıyla Türkçe okuyup yazamaması ömründe hep bir ayak bağı oldu. Hâlbuki Türkçe müstesna dört dil bilmekteydi.

13 Nisan-14 Ağustos 1909 tarihleri arasında Mabeyn-i Hümayun Muhafızlığında istihdam edildi. 31 Mart Vakası patlak verince asilere karşı Hareket Ordusunun yanında saf tuttu ve Sultan II. Abdülhamit'e karşı muhalefet etti. İsyan sırasında Zaptiye Nazırı Farukizâde Sami Paşa, ondan bir asker üniforması giyerek Sultan Ahmet Meydanında toplanan asiler hakkında bilgi toplamasını istedi. Ayrıca Velihaht Mehmet Reşat'ın hayatta kalabilmesi için gereken tedbirleri alması emretti. Genel durum hakkında Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşaya gönderilen mektupları İstanbul dışında kendisine teslim etti. Paşanın mektubunu da Velihaht Mehmet Reşat'a ulaştırdı.⁴⁸ Sultan II. Abdülhamit'in hal' edilip İttihatçıların iktidara gelmesinden sonra lağvettikleri Zaptiye Nezaretinin yerine 4 Ağustos 1909 tarihinde kurulan Emniyeti Umûmiye Müdüriyetine 14 Ağustos 1909 tarihinde istihbarat memuru olarak atandı.⁴⁹ Bu dönemde Aydın vilayetinde meşhur Çakırcalı Mehmet Efendinin takibi ile Sultan V. Mehmet'in 1909'daki Bursa ve 1911 yılının ortalarındaki Rumeli seyahatleri sırasında yakın koruma ekibinin içerisinde görevlendirildi. Kadrosunun ilgası üzerine yine bir süre açıkta kaldıktan sonra 14 Haziran 1911 tarihinde Üsküdar sertaharri⁵⁰

45 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *BEO*, Dosya No: 3140, Gömlek No:235476, Hicri: 1 Şaban 1325; *DH.TMİK.S.*, Dosya No: 71, Gömlek No:8, Hicri: 18 Zilkade 1325; İHUS., Dosya No:157, Gömlek No:1325, Hicri: 28 Recep 1325; *YMTV*, Dosya No: 299, Gömlek No:1, Hicri: 1 Cemaziyülahır 1325; *YMTV*, Dosya No: 301, Gömlek No:2/3, Hicri: 20 Recep 1325; EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:001.

46 Birinci sınıf komiserlerden ve halen açıkta bulunan mühtedi Bulgar Mehmet Sadık ve Estoyan'ın İstihbarat Dairesinde istihdamları hakkında. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *DH. MÜL.*, Dosya No: 15/2, Gömlek No:14, Hicri: 12 Şevval 1327; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *DH.TMİK.S.*, Dosya No: 71, Gömlek No:8, Hicri: 18 Zilkade 1325.

47 EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:008.

48 Mustafa Razi Yalkın, *Bulgar Sadık (Yakın Tarihin En Esrarlı Çehresi)*, Anlatan: M. Sadık Poğda, Gün Basımevi, İstanbul, 1944, s. 110-118.

49 EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:010; Ali Rıza Öge, *a.g.e.*, s.83.

50 Emniyet Müdürlüğü bünyesinde Asayiş ve Siyasi Şube Müdürlüklerinde suçluların yakalanabilmesi amacıyla somut deliller arayan ve adli tahkikat yapan sivil kıyafetli polis memuru. Bu asli görevlerinin yanında suç tahkikatında istihbari bir bilgiye ulaştıklarında rapor tanzim ederek ilgili birimlere gönderirlerdi. Katkılarından dolayı Emekli 1. Sınıf Emniyet Müdürü ve Türk polis tarihinin duayen yazarı Eyüp Şahin'e çok teşekkür ederim.

memurluğuna getirildi.⁵¹ 1911-1912 yıllarında Bulgaristan'da eşkıya takibi ve istihbarat derlemek üzere görevlendirildi. Haziran 1912'de Sofya'da iken Bulgar istihbaratı tarafından yakalandı ve Köstendil hapisanesine konuldu.⁵² Kendisinden haber alınmadığı sürede ailesinin mağdur olmaması için hükümet, ailesine mali yardımda bulundu.⁵³ Hem Osmanlı hükümetinin devreye girmesi ve konuyu ısrarlı takibi hem de tutuklandığı haberlerinin asılsız çıkmasından⁵⁴ sonra Bulgar Sadık, Balkanlar'da 29 Aralık 1914 tarihine kadar kaldıktan sonra İstanbul'a döndü ve Üsküdar'daki görevine kaldığı yerden 1 Nisan 1917 tarihine kadar devam etti. Talat Paşa dolayısıyla Teşkilat-ı Mahsusa tarafından yurt dışında verilen görevlerde bulundu. Onlardan bazıları I. Dünya Savaşı yıllarında Petersburg'daki 'Oknita' silah fabrikasını havaya uçurmak ve Rusya'dan Varşova'ya giden tren yolunun Volga nehri üzerindeki köprüyü kullanılamaz hale getirmektir. Bunlardan silah fabrikasını patlatmayı becermişti.⁵⁵

Nisan 1917'den sonra naklen İstanbul Polis Müdüriyeti kadrosunda geçiş yaptı. Burada birinci sınıf taharri memuru olarak görev yapmakta iken hazırlanan 1 Nisan 1918 tarihli atama kararıyla, kumandanlığını Enver Paşa'nın kardeşi Nuri (Kılıgıl) Paşa'nın⁵⁶ yaptığı Kafkas İslam ordusu kısm-ı siyasi memurluğu görevine ataması yapıldı. Burada Ermeni ve İngiliz casuslarının takip ve yakalanmasında rol aldı. Kısa bir süre sonra 12 Haziran 1918 tarihinde Gence vilayeti Umûm Hapishaneler Müdürlüğüne getirildi.⁵⁷ I. Dünya Savaşında mağlubiyeti kabul eden Osmanlı Devletinin, ateşkes talep etmesinden sonra İstanbul'a döndü.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesinin akabinde Anadolu'da başlayan işgallere karşı çaresiz, eli kolu bağlı beklemek Bulgar Sadık'ın fit-

51 EGM Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası*, Belge No:004.

52 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *DH. KMS.*, Dosya No: 1, Gömlek No:21, Hicri: 19 Zilkade 1331; *DH.EUM.MTK.*, Dosya No: 15, Gömlek No:19, Hicri: 10 Rebiyülevvel 1332; EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:19-20.

53 EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:21-22

54 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *HR.ŞFR.*, Dosya No: 278, Gömlek No:78, Hicri: 18 Cemaziyülâhır 1330.

55 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 158-180.

56 Nuri (Kılıgıl) Paşa'nın, Bulgar Sadık'la ilgili kanaati şöyledir: "Elyevm İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Şube İkinci Kısım başmemuru Şumnu lu Sadık Bey bin Abdullah Efendinin Üsküdar sertaharri memuru iken vazifesi başından alınarak 334 senesi nisan mahında Kafkas İslam Ordusu Kısm-ı Siyasi şehri 3.000 kuruş maaşla bit-tayin vazifeye ibtidar ettirilmesiyle beraber Kafkasya'ya izam kılınmış, Azerbaycan Hükümetinin nakline yakın sene-i mezkûr temmuz mahında merkez-i hükümet olan Gence vilayeti Umûm Hapishaneler Müdürlüğüne naklen tayin edilip ve maaşına da 1.000 kuruş zamlı 4.000 kuruşa iblağ' olunmuştur. İlave memuriyet olarak eşkıya ve Ermeni çetelerinin takibine memur edildiğinde, mühim ve nazik vazifelerin hüsnü suretle ifasına muvaffak olmuştur. Bakii'nün bil-muharebe istirdadını müteakip, mümâ-ileyh celp edilip Milli Vatanına mühim vazifeler tevdi edilmiş olmakla şayan-ı hayret bir derecede ifa ettiği hizmetlere mükâfaten maaşına tekrar 1.000 kuruş zamlı 5.000 kuruşa iblağ olmuştur. Mümâ-ileyh muhit-i vataniye ile hüsnü vazife husule getirmiş, cereyan-müteşabişe müstakim ve şayan-ı emn-u itimat bir memur olduğuna mebni işbu vesika talebi üzerine ita kıldı. 20 Teşrinievvel 340". Onunla ilgili askeri ve mülki erkanın değerlendirmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Eyüp Şahin, *a.g.m.*, s. 226-230.

57 EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:10.

ratına tersti. Sadık elemanları ve etrafına toplandığı vatanperverlerden oluşan bir çete teşkil etti. İstanbul'un Anadolu yakasında Üsküdar, Beykoz ve Alemdağ'da Rum ve Ermeni çetelerin takibi ve ortadan kaldırılmasına mesai harcadı. Küçük üniteler halindeki çetelerin çok faydalı olamayacağını idrak edince 16 Mart 1919 tarihinden itibaren Kuvâ-yı Milliye saflarına dâhil oldu.⁵⁸ Akabinde Karakol teşkilatına intisap ederek, Kara Vasıf ile tanıştı. Cemiyetin yönlendirmesi ve yardımlarıyla Üsküdar'dan Sakarya'ya ulaşan hat üzerinde İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilen silah, cephane ve insan naklinde büyük yararlılıklar gösterdi. Örneğin müfrezesiyle İngilizlerin kontrolündeki Maltepe Endaht Mektebinden 120 sandık cephane ile yüz kat elbiseyi gizlice Ankara'ya gönderdi.⁵⁹ Karakol teşkilatı ondan Damat Ferit'e suikast yapmasını talep edince Rumelihisarı civarında adamlarıyla pusu kurdu lakin olayın faş olmasıyla bir netice alamadı.⁶⁰

Başarılarından sonra Anadolu'da daha fazla görünür olmaya başladı. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından düzenli askeri birlikler kuruluncaya değin çetesiyle birlikte Çolak İbrahim'in kumandasındaki Kuvâ-yı Seyyare adına mücadele etti. Sorumluluk mıntıkası: Kocaeli Yarımadası, Sakarya ve Düzce mıntıkalarıydı. Burada işgal kuvvetlerinin yanı sıra Rum ve Ermeni çeteleriyle de mücadele ederek onları imhaya gayret etti. Öte yandan sadece azınlıklarla değil Anadolu'da baş gösteren iç isyanların bastırılmasında da rol aldı. Huzur ve sükûnetin sağlanması amacıyla Taraklı, Göynük ve Mudurnu çatışmaları ile II. ve II. Yozgat isyanlarının bastırılmasına iştirak ederek kahramanlık gösterdi. Bu sırasında Geyve boğazında, Batı Cephesi Kumandanlarından Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile teşrik-i mesaisi oldu. Paşanın talimatlarıyla hareket yönünü ve enerjisini Batı Cephesine kaydırды. İlk olarak 1920 yılının Ocak ayında mensubu bulunduğu Kuvâ-yı Seyyare birlikleriyle I. İnönü Savaşına katılmak üzere Ankara'dan trenle yola çıktıklarında Yunan ordularının mağlup olduğu haberi gelince fiilen savaşa iştirak edemedi. Maiyetindekilerle II. İnönü Savaşına aktif olarak katılarak sıcak çatışmada yer aldı. Bu savaşta her iki ayakları donma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.⁶¹ Bu arada 12 Nisan 1920 tarihinde Milis Yüzbaşısı rütbesiyle 3. Süvari Fırkası, 28. Alay, 1. Bölük⁶² Kumandanı oldu.⁶³ Bu bölük, Sadık Baba bölüğü ismiyle de bilinir.

58 EGM Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası*, Belge No:006.

59 Eyüp Şahin, *a.g.e.*, s. 94.

60 Eyüp Şahin, *a.g.m.*, s. 226; Eyüp Şahin, *a.g.e.*, s. 95.

61 Mustafa Razi Yalın, *a.g.e.*, s. 278-286.

62 Bu bölük, daha evvel Kuvâ-yı Seyyarenin bir unsuru olarak bilinirdi. Başında Yarbay Çolak İbrahim vardır. TBMM hükümetince düzenli orduların kurulmasıyla askeri düzene ve hiyerarşiye uygun olarak yeniden yapılandırılmıştır.

63 EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:006.

Ayağındaki rahatsızlığının ilerlemesine rağmen tam iyileşmeden 1921 yılının Ağustos ayında başlayan Sakarya Meydan Muharebesine dâhil oldu. Şiddetli çarpışmaların yaşandığı Beşköprü, Uzunbey, Alpullu baskını, Hamidiye köyü, Mangal dağının batı yamacındaki çatışmalarda yoğun çaba gösterdi.⁶⁴ Ayağındaki şiddetli ağrılar artıp yere basamayacak hale gelince 3. Süvari Fırkası Kumandanı Yarbay Çolak İbrahim'den müsaade alarak Bayram Çavuş'un muavenetiyle Ankara'ya dönmek zorunda kaldı. Yakın arkadaşı Ankara Polis Müdürü Dilaver Beyin evine yerleşerek uzun süre ayaklarından tedavi oldu. Yürüyebilecek hale gelince İstanbul'a döndü.⁶⁵ Hâtıralarında Büyük Taarruz'dan sonra Üsküdar Taharri Memurluğu Dairesinde başmemurluğa atandığı ifade etmektedir lakin sicil dosyasındaki göreviyle uyuşmamaktadır. Dosyada görev yeri İstanbul Polis Müdürlüğü gözükmemektedir.

Millî Mücadelenin başarıyla tamamlanması üzerine 21 Aralık 1922 tarihinde İstanbul Polis Müdürlüğü birinci sınıf taharri memurluğu görevine atandı. Takriben burada bir buçuk yıl çalıştıktan sonra 24 Ağustos 1924 tarihinde İstanbul Emniyet Müdürlüğü 1. Şube, 3. Kısım başmemurluğu⁶⁶ görevine ataması yapıldı. 30 Eylül 1925 tarihine kadar başmemurluk görevini sürdürdü.⁶⁷ 1925 yılı içinde görevine devamsızlık yapmak, Türkçe okuma ve yazma bilmemesi ve görevinin haricinde ticaretle meşgul olması, görevi esnasında acz ve kabiliyetsizliğinin tahakkuk etmesi gibi sebeplerden dolayı 30 Eylül 1925 tarihi itibarıyla Emniyeti Umûmiye Müdüriyeti Heyet-i İnzibatıyesince Memurun Kanununun muvakkat 1. maddesi gereğince azledildi.⁶⁸ Kaydı silindi ve Emniyet Teşkilatından ilişiği kesildi. Bunun üzerine Sadık Bey, ilk İstanbul Polis Müdürlüğüne akabinde Başvekâlete, mağduriyetinin giderilmesi amacıyla dilekçeler verdi.⁶⁹ Netice alamaması üzerine 1933 yılında Şûrâ-yı Devlet nezdinde dava açtı lakin altmış günlük başvuru süresini geçirdiği için usul yönünden talebi reddedildi.⁷⁰

Hükmün kesinleşmesi üzerine emeklilik işlemleri başladı. Millî Mücadeledeki hizmetleri iki kat hesaplanıp normal hizmet süresiyle birleştirilince, 30 Mart 1929 tarihinde emekli olmaya almaya hak kazandı ve 525 kuruş aylık maaş

64 EGM Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası*, Belge No:002-006.

65 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 286-287.

66 Günümüzdeki Başpolis Memuru.

67 EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:10.

68 EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:48-60.

69 EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:60-62.

70 EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:67.

bağlandı.⁷¹ Boş durmaya alışık olmayan Sadık Baba, emeklilik sonrası İlyas Bey isimli bir şahsın yanında tütün inhisarı istihbaratında çalıştı. Bu işten ayrılınca Nuri (Kılıgıl) Paşanın çiftliğinin müdürlüğünü üstlendi başladı lakin kangren ayakları daha fazla çalışmasına müsaade etmedi.⁷² Çünkü Millî Mücadele yıllarında cephede mücadele ederken ayağı donmuş ve tedavi olamamıştı. 60'lı yaşlarda itibaren bu acının ceremesini ciddi şekilde çekmeye başladı ve dayanılamayacak hal alınca her iki ayağının arka tabanları, 16 Şubat 1938 tarihinde Haseki hastanesinde yapılan bir ameliyatla kesildi.⁷³ Hayatta koşturmayaya ve mücadele etmeye alışık Bulgar Sadık artık bir bastonla ayakta duracaktı.

22 Nisan 1925 tarihinde Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyasıyla kahramanlığı tescillenen Bulgar Sadık, beşinci dereceden Mecidiye madalyası da almıştı.⁷⁴ Ayrıca mesleki başarılarından dolayı birçok defa harp madalyası, takdirname, teşekkürname, nakdi maaşla de taltif edildi.⁷⁵ 1934 tarihli soyadı kanunu mucibince 'Poğda'⁷⁶ soyadını aldı. İstanbul'da Samatya (Fatih) Tren İstasyonu karşısında Hacı Hüseyin Ağa Mahallesi İç Kalpakçı Sokak No: 17'de mukimdi.⁷⁷ Çileli bir yaşam sürdürdükten sonra Bulgar Sadık, 68 yaşındayken 2 Ocak 1940 tarihinde saat 01.30 sularında zatürreden son nefesini verdi. Cenazesi 4 Ocak 1940 tarihinde Merkez Efendi Mezarlığına defnedildi.⁷⁸ Eşi Nimet Hanım da 19 Ekim 1949 tarihinde İstanbul'da hayata gözlerini yumdu.⁷⁹ Bu arada mesleği gazetecilik olan torunu Necati Renda Poğda, ünlü sanatçı Ajda Pekkan ile bir süre nişanlı kaldı.⁸⁰

71 EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:69-81. Rıza Yalkın'a yazdırdığı hatıralarında Sadık Poğda, meslekten tasfiye edildiğinden bahsetmez. Bu noktada duygusallık ön plana çıkmakta ve emeklilik sürecini normal bir işlem gibi olduğunu beyan etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 311-312.

72 Mustafa Razi Yalkın, *a.g.e.*, s. 312.

73 EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:68.

74 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *DH.MKT.*, Dosya No:919, Gömlek No:80, Hicri: 27 Şevval 1322.

75 Eyüp Şahin, *a.g.m.*, s. 232; Bütün Avrupa zabıtasınca tanınmış, Fransa'da, İtalya'da, Yunanistan'da mühim sirkatler ifa etmiş ve pek çok kasalar kırması meşhur kasa hırsızlarından "Jan" isminde Fransız tebaasından birisi yine kasa hırsızlarından "Aleko" ve Büyükdereyi arabacı "Koço" namında iki hırsızla birleşerek, Dolmabağçe'deki Hazine-i Hassa kasasını soymaya karar vermişler. Bulgar Sadık ile Ali Rıza Öge'nin de aralarında bulunduğu Osmanlı polisinin Hazine-i Hassa hırsızlarının yakalanması hususunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Rıza Öge, *a.g.e.*, s. 83-96.

76 Bulgar Sadık'ın torunu Necati Renda Poğda'nın kızı Hande Şefika Poğda, Türkiye'de sadece bu soy ismin kendi ailelerinin kullandığını ve Bulgarca'da "yiğit, gözü pek ve kahraman" anlamına geldiği ifade etmiştir. Öte yandan Ömer Çelikkönmez bir yazısında kelimeyi kıyafet aksesuarıyla ilintilendirmiştir. Onun tespitlerine göre Poğda/Poğda, kare şeklinde örtüdür. Nakışlı poğda beyaz pamuklu kumaş üzerine, tel kırma tekniği ile işlenen ve kenarları pullu firkete oyası ile süslenen başörtüsü bir tür poşu demektir. Dağlarda çetecilik yaptığı günlerde başını sardığı için hatırasını yaşatmak istemiş ve soyadını tercih etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://misyongazetesi.com/yazi/omur-celikdonmez/bulgar-ordusunda-yuzbasi-ustianov-turk-istihbaratinda-bulgar-sadik/143/>, Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2021.

77 EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:77.

78 İkdâm Sabah Postası, 4 Ocak 1940, s. 2; *Son Telgraf*, 5 Ocak 1940, s. 2; *Tan*, 4 Ocak 1940, s.2; *Yeni Sabah*, 4 Ocak 1940, s.2. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü nezdinde yaptığımız incelemede Bulgar Sadık'ın kabir kayıt ve yer bilgisi, başta Merkez Efendi Mezarlığı olmak üzere İstanbul'daki diğer mezarlıklarda da bulunmamaktadır. Bu bilgi, aile üyelerinden Hande Şefika Poğda tarafından da teyit edildi. Hatta Hande Hanım, kabrinin Türkiye'de olup olmadığını dahi bilmediklerini beyan etti. Merkez Efendi Mezarlığına defnedildiği bilgisi, vefat haberini veren İkdâm Sabah Postası, *Son Telgraf*, *Tan* ve *Yeni Sabah* gazetelerinde yer almaktadır. Devrin diğer gazete koleksiyonlarında Bulgar Sadık'ın vefat haberine dair bir malumat bulunmamaktadır.

79 EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, *Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası*, Belge No:74-76.

80 Bu magazin bilgisi Hürriyet gazetesi yazarlarından Yalçın Bayer tarafından sütunlarına taşınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.hurriyet.com.tr/rizeli-bakkal-endiseli-batakliga-surukleniyoruz-7812965>, Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2021.

Sultan Abdülhamid'in Şeyhi Zafir Efendi'nin Üsküdar'da Cenaze Merasimi

PROF. DR. TUFAN BUZPINAR
Medipol Üniversitesi

Bu tebliğde, Sultan Abdülhamid döneminin (1876-1909) önemli Arap ileri gelenlerinden olan ve padişahın 1880'lerde Beşiktaş Serencebey yokuşunda bir külliye yaptırarak Yıldız Sarayı'nın yakınına yerleştirdiği Şeyh Muhammed Zâfir Efendi'nin Eylül 1903'te Üsküdar Çamlıca'daki köşkünde vefatının ardından düzenlenen cenaze merasimi ele alınacaktır. Dikkat çeken cenaze töreninin anlaşılmasına katkı yapması amacıyla önce, Şeyh Zâfir'in Sultan-Halife ile ilişkisinin seyri ve Şeyhin Abdülhamid siyasetindeki yeri gibi hususlar hakkında kısa bilgiler verilecektir. Saraydan, Sadarettin, İstanbul bürokrasisinden ve İstanbul eşrafından önemli isimlerin katıldığı cenaze töreninin, Çamlıca'dan başlayarak Üsküdar üzerinden Beşiktaş Sinan Paşa Camii'ne ve oradan da Beşiktaş Şâzelî Dergâhı haziresine kadar nasıl gerçekleştirildiği anlatıldıktan sonra cenaze namazı ve duasının icrasında kimlerin görev aldığı da belirtilecektir. Tebliğin son kısmında ise, şeyhin cenaze törenine katılan seçkinlerin listesine yer verilecektir.

Şeyh Muhammed Zâfir'in (1829–1903) İstanbul Yılları¹

Şaban 1244 (Şubat 1829)'da Trablusgarp'ın yaklaşık 200 km. doğusunda bulunan Misrâte kasabasında doğan Muhammed Zâfir, Şâzelî tarikatı şeyhi olan babası

¹ Şeyh Zâfir'in hayatı ve Sultan Abdülhamid ile ilişkileri hakkındaki bilgiler şu çalışmalardan özetlenmiştir. Tufan Buzpınar, "Şeyh Zâfir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX (2010), s.78-79; a.mlf., *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, İstanbul 2016, s. 171-190; a.mlf., *Abdülhamid II, Islam and the Arabs: Ottoman Rule in Syria and the Hijaz*, İstanbul 2021, s. 61-72.

II. Abdülhamid

Şeyh Hasan'ın yanında yetişti ve 1847'de babası vefat ettiğinde onun kurduğu Şâzelîyye-Medeniyye kolunun şeyhi oldu. Muhammed Zâfir, şeyhliği sırasında Tunus, Cezayir ve Medine'de bulundu ve neredeyse ayrı bir tarikat hüviyetine büründürdüğü Medeniyye'nin başta Trablus ve Tunus olmak üzere Mısır, Suriye ve Hicaz'da yayılmasını sağladı.

Trablusgarp'ta bilinirliği giderek artan Şeyh Zâfir, 1860'lı yıllarda Osmanlı mahalli yönetimiyle iyi ilişkiler kurdu. Bunun sonucunda hem müderrislik görevi elde etti hem de Mahmut Nedim Paşa'nın Trablusgarp valiliği döneminde (1860-1867) onun ilgisine mazhar oldu. Bu ilişki Mahmut Nedim Paşa İstanbul'a döndükten sonra da devam etmiş görünmektedir. Bir rivayete göre, şeyhin kardeşi Hamza Zâfir 1287 'de (1870/71) İstanbul'da Pertevniyal Valide Sultan'ın iltifatına mazhar olmuş ve Mahmut Nedim Paşa ve Hamza Zâfir'in tavsiyeleri üzerine Şeyh Zâfir İstanbul'a davet edilmişti. Burada Osmanlı ileri gelenlerinin yanı sıra Şehzade Abdülhamid ile de tanıştırıldığı ve ona tahta çıkacağı öngörüsünde bulunduğu belirtilmektedir. İstanbul'un en eski ikinci Şazelî tekkesi olan Balmumcu Tekkesi'nin bulunduğu Unkapanı civarında bir süre ikamet ettikten sonra bir rivayete göre memleketine döndü, bir başka rivayete göre de ölünceye kadar İstanbul'dan ayrılmadı. Ekim 1876'da aylık 2,000 kuruş maaş tahsis edilmesi kararlaştırılmış ve Medine'de ikamet edeceğinden bahisle tahsis edilen maaşın da oradan ödenmesi hususunda irade çıkmış olmasına rağmen Şeyh Zâfir İstanbul'dan ayrıl(a)mamıştır.

Şeyh Zâfir, İstanbul'da geçirdiği ilk yıllarında Unkapanı Şazelî tekkesi civarında ikamet etmiş ve bu semtte sohbet halkaları oluşturmuştu. Hangi tarihten itibaren Beşiktaş Serencebey'e yerleştiği ise bilinmemektedir. Ancak Zilhicce 1299/Kasım 1882'de Serencebey'de oturduğuna dair arşiv verilerinden hareketle Abdülhamid'in 1877'de Yıldız Sarayı'na yerleştikten sonra saraya daha yakın olan Serencebey yokuşuna yerleşti(rildi)ği söylenebilir. 1884 yılındaki ikamet adresi, Cihannüma Mahallesi, Serencebey sokağı, 38 numaralı hane olarak kayda geçmiştir. 1885 yılında Yıldız Hamidiye Camii'nin tamamlanmasının ardından Serencebey yokuşunda Ertuğrul tekkesi adıyla bilinen cami-tevhidhane inşasına başlandı. 1888 yılı itibariyle ibadete açılan Cami'ye ilave olarak harem, selamlık ve misafirhane inşa edildi. Tamamı saray tarafından yaptırılan ve günümüze kadar ulaşan külliye'nin misafirhane ve harem binaları yıkılmaya terk edilmiş gibidir ancak cami dahil diğer binalar Mayıs 2010'da tamamlanan geniş çaplı bir tamire tâbi tutulmuştur.

Sultanın Şeyhe verdiği değeri gösteren başka emareler de mevcuttur. Şeyh Zâfir için Ekim 1884'te düzenlenen nüfus tezkiresinde “sanat ve sıfat ve maişeti” başlığı altında “Şeyh-i Hazreti Şehriyari” ifadesi yer almaktadır. Tebliğin başlığının belirlenmesinde de etkili olan bu ifadenin hangi anlamda kullanıldığı ise açık değildir. Padişahın şeyhi ifadesiyle, Sultan Abdülhamid'in Şâzelî-Medenî tarikatına intisap ettiği ve dolayısıyla da Şeyh Zâfir Efendi'nin padişahın şeyhi olarak özel bir konuma sahip olduğuna mı işaret edildiği, yoksa Şeyh Zâfir Efendi padişahın maişetini karşıladığı şeyhlerden bir şeyh anlamında mı kullanıldığı bilinmemektedir.² Ayrıca, padişahın bazı Cuma namazlarını Ertuğrul Cami'nde kılması ve Cuma selamlığı merasiminin burada yapılması ve bazı dinen özel günlerde Şeyh Zâfir'i Yıldız Sarayı'na davet etmesi bilinen örneklerdendir. Sultan Abdülhamid'in saray baş imamı ile birlikte Şeyh Zâfir'i kendi nikahı için şahit olarak bulundurması ve hanedan mensuplarının düğün törenlerine özel davetli misafir olarak katılımını sağlaması da şeyhe verdiği değere işaret eden verilerden sayılabilir.³ Sultanın iltifatının şeyh ile sınırlı kalmadığı da bilinmektedir. Zâfir ailesi mensupları çeşitli rütbelerle taltif edilmişler, resmî kurumlarda görevlendirilmişler ve eğitim vb. diğer giderleri de devlet tarafından karşılanmıştır. Örneğin aile fertlerinden bazılarının, Şura-yı Devlet, Meclis-i Emanet, Şehremaneti Meclisi ve Evkaf İdare Meclisi azalıklarında görevlendirilmelerinin yanı sıra nişan-ı Mecidî, nişan-ı Osmânî ve Haremeyn payelerinin verildiği bilinmektedir. Ayrıca, Misrâte'deki tekkenin bakımının yapıldığı ve Şeyh'in Trablusgarp'ta kalan aile efradının ihtiyaçlarının karşılandığı da belirtilmelidir.⁴

Şeyh Zâfir'in siyaset alanında belli konularda müdahil olduğundan ve belirgin etkilerinden de bahsedilebilir. Bunlardan en belirginini, 1873–1877 arasında Tunus'ta reis-i müdürân olarak görev yapan ve *Akvemü'l-mesâlik* (Tunus, 1868) adlı eserinde dile getirdiği reformcu görüşleriyle İstanbul'da da tanınan Hayreddin Paşa'yı Sultan Abdülhamid'e tavsiye ederek Ağustos 1878'de İstanbul'a davetini sağlamasıdır. Aralık 1878-Temmuz 1879 tarihleri arasında sadrazamlık görevinde bulunan Hayreddin Paşa, Tunus idaresinde yaşadığı sıkıntıları ve istifa nedenlerini ve sadrazamlığı sırasında merkezde karşılaştığı güçlükleri Şeyh Zâfir ile

2 Nüfus tezkiresinin ilk yayımlandığı eser için bk. Abdülkerim Ömer Ebu Şuveyrib, *eş-Şeyh Muhammed Zâfir el-Medeniy fi İstanbul*, Trablus-Libya 2012, s. 25. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda Sultan Abdülhamid döneminde yaşayan ve sarayla irtibatlı diğer şeyhlerin nüfus tezkirelerine ulaşılabilmiştir. Bu tür tezkirelerin ortaya çıkmasıyla daha sağlıklı yorumlar yapılabilir.

3 Nazif Sururi, *Saray ve Sürgün*, haz. Evren Levent Demir, İstanbul 2021, s. 63; Ali Akyıldız, *Nazime: Aydın ve Dindar Bir Sultan*, İstanbul 2020, s. 54.

4 Osmanlı Arşivi bu hususlarda çok sayıda veriye sahiptir. Bir kısmının listesi için bk. Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s. 182-183.

Yıldız Sarayı
Büyük Mabeyn
Dairesi

paylaşırdı. Komşu iki vilayetin İstanbul'da yaşayan bu iki seçkin ismi arasındaki yakın ilişkinin bazı jurnallere konu olduğu da bilinmektedir. Her ikisi de Tunus ve Mısır'ın işgali sürecinde Sultan Abdülhamid'in politika oluşturmasında yardımcı olmaya çalışmış ve her iki vilayetin ve genel olarak Kuzey Afrika'nın güvenliği açısından İstanbul ile irtibatlarını kuvvetli tutmaya katkı sağlamışlardır.

Mayıs 1881'de Şeyh Zâfir'in birçok bağlantısının bulunduğu ve aynı zamanda yetiştiği topraklara komşu olan Tunus'un Fransa tarafından işgal edilmesi şeyhe olan ilgiyi artırdı. Şeyhin bölgedeki nüfuzunu aleyhlerine kullanabileceği endişesini taşıyan Fransızlar, bir taraftan onu yakın takibe alırken, diğer taraftan da onunla doğrudan irtibata geçerek işgal sonrası gelişmelerle ilgili tavrını anlamaya çalıştılar. Şeyh Zâfir ise Tunus meselesi hakkında Fransızlarla yaptığı görüşmelerde "siyasetle ilgilenmediği, tarikatı ve mensuplarıyla ilgilendiği" intibamı vererek onların kaygılarını gidermeye çalıştı. Diğer taraftan Şeyh Zâfir'in Tunus'un işgaline bîgane kalmasının zorluğu da aşıkardı. İşgalin ardından kardeşi Hamza Zâfir'in Trablusgarp'a gönderildiği ve bir kısmı yakın akrabaları olan

Yıldız Sarayı
Şale Kasrı

mahalli yöneticilerle Fransız yayılcılığına karşı çalıştıkları bilinmektedir. Bu faaliyetlerin yanı sıra birkaç tabur askerin Trablusgarp'a gönderilmesi Sultanın Tunus'un işgaline karşı taarruz hazırlığında olduğu intibamı yaydı. Esasında daha 93 Harbi'nin yaraları sarılmadan ve maddi yükü kaldırılabilir hale getirilmeden sultanın Fransızlara karşı bir askeri harekate kalkışamayacağı açıklı, ama en azından sınırlı sayıda askeri hareketlilikle ve mültecilerle yakından ilgilenerek Sultan-Halife olarak itibarını korumaya çalışmalıydı. Böylesi bir amaca ulaşmada bölge ile kuvvetli bağı olan ve dini nüfuz sahibi Şeyh Zâfir'in katkısı önemliydi.

Şeyh Zâfir, benzer bir şekilde, İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgali sürecinde Urabi Paşa ile irtibata geçerek işgali önlemeye çalıştı. Şubat 1882'de Hidiv Tefik Paşa'nın ve İngiltere diplomatlarının Urabi Paşa'yı sultan-halifeye karşı isyancı gibi göstermeye çalıştıkları bir zamanda, Urabi Paşa Sultan'a itaatini teyit eden mektuplar göndermiş, bu mektuplara cevap, ilginç bir şekilde, Sultan adına Şeyh Zâfir Efendi'den gelmişti. Schölch, Şeyh Zâfir'in Sultan Abdülhamid adına Urabi

Paşa'ya gönderdiği 23 Şubat 1882 tarihli bir mektuptan bahsetmektedir. Burada Sultan'ın Urabi Paşa'nın itaatini bildiren mektubundan duyduğu memnuniyet ve paşaya güveni ifade edildikten sonra sultana göndereceği mektupları özel güven duyduğu şahıslarla göndermesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁵

Şeyh Zâfir, Dünyanın farklı bölgelerinden ve özellikle Arap vilayetlerinden gelen Müslümanları sarayın da desteğiyle Ertuğrul Tekkesi'nde ağırlayarak Sultan-Halife'nin nüfuz ve itibarına katkı yapmaya çalışmakla kalmamış kuvvetli bağlantılarının bulunduğu Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de Halife olarak Sultan'a itaat ve sadakati kuvvetlendirmeye de çalışmıştır. Abdülhamid döneminde yaygın olarak kullanılan ve çok sayıda nüshası günümüze kadar ulaşan *Envaru'l-Kudsîye* ve *Nuru's-satır*'adlı eserlerinde Abdülhamid'in hilafetine vurgu yapması ve onu âdil, şeriata uyan ve Müslümanların iyiliği için çaba sarf eden bir sultan olarak sunması dikkat çekmektedir.

Buraya kadar verilen kısa özetten de anlaşılacağı üzere, Sultan Abdülhamit nezdinde saygın bir yer edinmeyi başardığı anlaşılan Şeyh Muhammed Zâfir, Küçük Çamlıca'da bulunan köşkünde ikamet etmekte iken 23 Eylül 1903'te Çarşamba'yı Perşembe'ye bağlayan gece vefat etmiştir. Padişah şeyhin vefat haberini alır almaz cenaze masraflarının tamamının Hazine-i Hassa tarafından karşılanması ve cenazenin Şâzelî Dergâhı haziresine defnedilmesi kararlarını duyurdu. Aynı şekilde, Başmabeyinci Hacı Ali Paşa ile Yıldız Sarayı İkinci Kâtibi İzzet Paşa'yı cenaze işleri ve merasimin organizasyonu ile görevlendirdi. Yarı resmî gazete konumunda olan *Tercüman-ı Hakikat* vefat haberinin ardından Sultan Abdülhamit ve Şeyh Muhammed Zâfir ilişkisini şu ifadelerle özetler: “*Şeyh-i müşarünileyh hazretleri velinimet-i bîminnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerine fart-ı sadâkat ve ubûdiyetle mütehallî ve her an dua-yı bi'l-hayr hazret-i şehinşah-ı a'zamiyi yâd u tilâvet ile iktisâb-ı memduhiyet eylemiş ve nâil-i feyz bî-nihâye olmuş bir zât-ı diyânet-perver idi*”.⁶

Şeyh Zâfir'in cenazesi 24 Eylül Perşembe günü Küçük Çamlıca'daki köşkten “*ihtifâlât-ı lâyika ve fâika*” ile alınarak “*önde asâkir-i şâhâne, dedegân, polis ve jandarma efradı, belediye çavuşanı hazır buldukları halde doğruca Üsküdar iskelesine*” getirilmiştir. Cenazeyi taşıyanlar Üsküdar iskelesinde beş çifte kayığa

5 Alexander Schölch, *Egypt for the Egyptians: The socio-political Crisis in Egypt 1878-1882*, Londra 1981, s. 244.

6 *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Eylül 1319/24 Eylül 1903, s. 3.

Ertuğrul
Tekkesi'nde
Selamlık Resmi

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN ŞEYHİ ZAFİR EFENDİ'NİN
ÜSKÜDAR'DA CENAZE MERASİMİ

bindirilerek Beşiktaş iskelesine yönelirken, cenaze merasimine katılan resmi ve gayri resmi zevat da özel olarak hazırlanan *Nâhid* ve *Rağbet* adlı iki istimbot ile dörder çifte kayıklarla Beşiktaş vapur iskelesine nakledilmişlerdir. Sinan Paşa camiinde eda edilen ikindi namazının ardından cenaze namazı kılınarak Şâzelî Dergâhı'na geçilmiştir. Burada defin işleri gerçekleştirilirken “dedegân ve derişan” tarafından zikirler yapılmış, “aşr-ı şerif ve hatm-i Kur’an kıraat ve tilavet olunmuş ve duâ-gû Hacı Hüsnü Efendi” tarafından dua edilmiştir. Akşam ise Beşiktaş Şâzelî Dergâhı'nda hatim duası merasimi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, cenazede fukaraya “pek çok bezl-i sadakât edilmiştir”.⁷

Sultan Abdülhamid tarafından “*merhumun aile-i kederdidesi hakkında bir iltifat-ı mahsus-ı fevkalade olarak*” görevlendirilen İkinci Kâtip İzzet Paşa ile Sermu-sahip Cevher Ağa aileye taziye ziyaretlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca, padişahın Şeyh Zâfir Efendi'nin vefatı dolayısıyla gösterdiği özel ilgi, itina ile tertip edilen cenaze merasimi ve zengin ikramlara teşekkür etmek üzere Zâfir ailesinin erkek ileri gelenleri Sarayı ziyaret etmişlerdir. Başta Şeyh Zâfir'in kardeşi Hamza Zâfir olmak üzere Zâfir ailesinden Ahmet, Mustafa, Hüseyin, Abdullah, Selim, Hasan, İbrahim, Ebülhasan, Kadri, Abdüsselam, Ömer ve Bekir Beyefendiler Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'yı ziyaret ederek “*haklarında râygân buyurulan kerem u inayetten dolayı arz-ı vecaib-i sadâkat ve ubûdiyet eylemişler*”dir.

Padişahın talimatıyla cenaze merasimine katılan yaverler

Ferik Abdullah Paşa, selamlık resm-i âlisine memur Ferik Memduh Paşa, Ferik Mehmed Paşa, Miralay Tahir Hayreddin Bey, Miralay Hacı Rıza Bey, Miralay Ubeydullah Bey, Kaymakam Salih Hayreddin Bey, Binbaşı Rasih Bey, Kolağası Ahmed Bey, Kolağası Mehmed Bey, Yüzbaşı Talat Bey ve Yüzbaşı Cemil Bey.

Cenazede hazır bulunan zevat-ı kirâm

Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Azası Şerif Abdullah Paşa, Başmabeynci Hacı Ali Paşa, Mabeyn İkinci Katibi Ahmet İzzet Paşa, Feraşet-i Şerife Vekili İbrahim Esad Efendi, Şerif Hüseyin Beyefendi⁸, Şerif Haydar Beyefendi, Şeyh Hamza Efendi,

⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Eylül 1319/25 Eylül 1903, s. 3-4.

⁸ Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne isyan eden Şerif Hüseyin olmalı.

Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Azası Sahib Bey, Fetva Emimi Nuri Efendi, Hazine-i Hassa Müsteşar ve Muhasebecisi Halis Bey, Mezahip Müdürü Zebûr? Beyefendi, Bâbîâli Hukuk Müşaviri Mehmed Ali Beyefendi, Dördüncü Daire-i Belediye Müdürü Mustafa Beyefendi, Şura-yı Devlet Azası Mısırlı Muhammed Beyefendi, Ticaret ve Nafia Nezareti Müsteşarı Necip Melhame Efendi, Şura-yı Devlet Azası Mustafa Arif Hikmet Beyefendi, Meclis-i Maliye Azası Hacı Hafız İbrahim Beyefendi, Muhacirin Komisyonu Azası Vahid Beyefendi, Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Beyefendi, Sermusahib-i Hazreti Şehriyari Cevher Ağa, Seyyid Fazl Paşazâde Süheyl ve Muhammed Paşalar⁹, Meclis-i Evkaf Reisi Selim Sırrı Paşa, Teftiş-i Askeri Komisyonu Azası yâverândan Muhyiddin Paşa, Matbah-ı Âmire Müdürü Mazhar Bey, Merhumun mahdumu Şura-yı Devlet Azası Mustafa Zâfir Beyefendi, Evkaf-ı Hümayun Meclisi Azası Ahmed Zâfir Efendi, Şehremaneti Meclisi ve Beyoğlu Ceza Mahkemesi Azası Hüseyin Beyefendi, Şehremaneti Meclisi ve Beyoğlu Ceza Mahkemesi Azası Abdullah Beyefendi, Süvari Feriki Şükrü Paşa, Şura-yı Devlet Azası Mansur Paşa, Dokuzuncu Daire-i Belediye Müdürü Musa Beyefendi, Teftiş-i Askeri Komisyonu Azası Mehmed Paşa, Seyyid Fazl Paşazâde Ahmet Beyefendi, Gurebâ-yı Müslimin Hastahanesi sertabibi Ahmet Paşa, Altıncı Daire-i Belediye muhasebecisi Fevzi Beyefendi, Yahya Efendi degahı Secadenişini Şevkullah Efendi, Kantar İdaresi Müdürü Sadık Beyefendi, Üsküdar Jandarma Alay Kumandanı Ömer Paşa, Selimiye Kışlası Kumandan Muavini Ali Şamil Paşa, merhumun büyük mahdumu ve Trablusgarb Dergahı Seccadenişini Ahmet Zâfir Efendi, Dahiliye Mektubi Kalemi Hulefasından Selim Beyefendi, Şura-yı Devlet Muavinlerinden Hasan Beyefendi, İstinaf Mahkemesi Azasından Tahir Efendi, Vilayât-ı Mümtaze Kalemi Müdürü Fuad Beyefendi, Dersaâdet Bidayet Mahkemesi İkinci Ceza Reisi Tahsin Beyefendi, Beyoğlu Mustantik Azası İhsan Beyefendi, Beyoğlu Mustantik Azası Şevket Beyefendi, Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Azası Artin Efendi, Bahriye Nezareti Tevzi-i Muayyenât Komisyonu Başkatibi Ahmet İzzet Beyefendi, Şişli cihetinde memur Mirliva Mehmet Paşa, merhumun damadı ve Şehremaneti Azası Ahmet Naib Beyefendi, Tunus ulemasından Seyyid Mekki Efendi, Seyyid Fazl Paşazâde Haşim ve Cafer Beyefendiler,

9 Sultan Abdülhamid döneminde saray ile yakın diyalog içerisinde bulunan üç Arap ileri geleninden birincisi Şeyh Muhammed Zâfir, ikincisi Şeyh Ebülhüda ve üçüncüsü de Seyyid Fazl Paşa'dır. Fazl Paşa 26 Ekim 1900'de vefat ettiğinde Şeyh Zâfir ve Şeyh Ebülhüda cenaze merasimine iştirak etmişlerdi. Şeyh Zâfir'in cenaze merasimine Fazl Paşa'nın mahdumları katılırken Şeyh Ebülhüda'nın kendisinin ve ailesinden hiçbir ferdin katılanlar listesinde yer almaması dikkat çekilmesi gereken bir durumdur. Şeyh Ebülhüda'nın Şeyh Zâfir aleyhindeki faaliyetleri bilinen bir husustur. Sayyadı ailesinden cenazeye katılmın olmaması, husumetten mi, başka bir nedenden mi kaynaklandığı bilinmemektedir. Ebülhüda'nın Zafir aleyhtarlığı için bk. Buzpınar, *Abdulhamid II, Islam and the Arabs*, s. 78-79.

Selimiye degahı Seccadenişini Kemaleddin ve biraderi Mehmet Hüsameddin efendiler, Altunizde Necip beyefendi, Musiki-I Hümayun Miralaylarından Kanuni-i Şehîr Hilmi Beyefendi, Hamidiye Etfal Hastahanesi etibbasından Kaymakam Muhyiddin Beyefendi, Şâzelî Dergahı İmam-Hatibi Mehmet Efendi, Şerif Abdullah Beyefendi, merhumun mahdumları İbrahim, Ebulhasan, Kadri, Abdüsselam, Ömer, Bekir, Mahmut Beyefendiler Şeyh Hamza Efendinin mahdumu Yüzbaşı Hamit Bey, Abdurrahman ve Abdulmuhsin Beyler, Matbah-ı Âmire Vekilharcı İsmail Efendi, Hazine-I Hassa veznedar-ı Sanisi Hacı İbrahim Beyefendi, Muhasbe Kalemi hulefasından Mustafa Beyefendi ve “daha birçok zevât-ı kirâm hazır bulunmuşlardır.”¹⁰

Cenazenin defnedildiği 24 Eylül Perşembe günü, Şeyh Zâfir’in “kabri üzerine suret-i mükemmelede bir türbe” inşası için padişahın karar verdiği duyuruldu. Padişah türbenin tasarımını saray baş mimarı Raimondo d’Aranco’ya emanet etmiş ve sonunda türbe, kütüphane ve çeşmeden oluşan bir üçlü ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl İstanbul mimarlık tarihiyle ilgili literatürde “art nouveau” tarzında yapılmış önemli örneklerden birisi olarak zikredilen türbe ve kütüphane 1904 tarihinde tamamlanmıştır. Türbe mimarisiyle ilgili önemli çalışmalar yapan ve İtalya’da bulunan Udine Müzesi Arşivi’ndeki taslak ve çizimleri inceleyen Afife Batur, d’Aranco’nun konu üzerinde ciddi çalışmalar ve denemeler yaptığı kanaatine varmış ve müzede muhafaza edilen özgün çizimlerin “d’Aranco’nun yeni Osmanlıcı (Osmanlı revivalist) espirisine ne kadar hâkim olduğunu” ispatladığını düşünmüştür.¹¹

Şeyh Zafir’in cenaze merasimini aynı statüde bir başka şeyhin cenaze merasimi ile mukayese ederek değerlendirme imkânı bulunmamaktadır. Ancak, II. Abdülhamid döneminde sarayla ilişkileri bakımından bir arada zikredilen Arap ileri gelenlerinden Şeyh Zafir, Şeyh Ebülhüda ve Sayyid Fazl üçlüsünden Seyyid Fazl Paşa Ekim 1900’de vefat ettiği ve sarayın benzer ilgisine mazhar olduğu için kısa bir değerlendirme yapılabilir. Şeyh Zâfir örneğinde olduğu gibi, Seyyid Fazl’ın cenaze masrafları da Hazine-i Hassa tarafından karşılanmış ve Sultan Abdülhamit, cenazenin Sultan II Mahmut türbesi haziresine defnedilmesine karar vermiştir. Cenaze “ihtifâlât-ı mahsusa” ile Maçka’dan Dolmabahçe Valide Camii rıhtımına, oradan da deniz yoluyla Sirkeci üzerinden Ayasofya Camii’ne nakledilmiştir.

10 *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Recep 1321/25 Eylül 1903, s. 3. Metindeki liste ve unvanlar gazetede yer aldığı şekilde verilmiştir.

11 Afife Batur, “Şeyh Zâfir Külliyesi”, *DİA*, XXXIX (2010), s.79-80.

Ancak, iki cenaze merasimi arasındaki en belirgin fark, Yıldız Sarayının ilgisi ve saraydan katılımla alakalıdır. Seyyid Fazl'ın cenaze merasimini tertip etmek üzere saraydan bir görevlinin belirlendiği bilgisi mevcut değil iken Başmabeynci Hacı Ali Bey ve İkinci Kâtip İzzet Paşa'nın Şeyh Zâfir'in cenaze merasimiyle ilgili görevlendirildikleri bilinmektedir. Aynı şekilde, Seyyid Fazl'ın cenazesine saraydan katılım mukayese edilemeyecek kadar zayıf kalmış görünmektedir. Bilindiği kadarıyla, saraydan sadece Mabeyni Hümayun mütercimlerinden Mahmut Zeki Bey, Hazine-i Hassa veznedarı Cevdet Bey ile yâverândan Şerif Abdullah Bey katılmışlardır.¹²

Sonuç

Beşiktaş Şâzelî Dergâhı şeyhi Muhammed Zâfir Efendi'nin Üsküdar Küçük Çamlıca'da bulunan köşkünde vefat etmesi ve "ihtifalat-ı layıka ve faika" ile Çamlıca'dan Üsküdar iskelesine ve oradan da özel hazırlanmış deniz vasıtalarıyla Beşiktaş'a nakledilmesi literatürde bilinen bir husus değildir. Aynı şekilde, Sultan Abdülhamid'in Başmabeynci Hacı Ali Paşa ile İkinci Kâtip İzzet Paşa'yı görevlendirerek cenaze merasimine özel önem verdiğini göstermesi, cenazeye ilgili bütün masrafların saray tarafından karşılanacağını duyurulması ve daha da önemlisi cenazenin defnedildiği gün, şeyhin mezarının üzerine "suret-i mükemmelede" bir türbe inşa edileceğine karar vermesi bu tebliğin aydınlattığı hususlardandır. Saraydan, devlet erkanından, bürokrasiden ve İstanbul eşrafından merasime katılanların listesine ulaşılması da önemli bir katkıdır. Bununla birlikte, şeyhin vefat ettiği köşkün tam olarak Küçük Çamlıca'nın neresinde bulunduğu ve akıbetinin ne olduğu hususlarının netleştirilemediği de belirtilmelidir.

12 Bu değerlendirme *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlanan bilgilere dayanmaktadır. 28 Ekim 1900/15 Teşrin-i evvel 1316, s. 1.

İstanbul Şehir Meclisi'nde Bir Üsküdarlı: Makbule Esat Işık Hanım ve Faaliyetleri

SONGÜL GÜNEŞ
Araştırmacı

Giriş

Makbule Esat Hanım, 1934-1938 yılları arasında görev yaptığı İstanbul Şehir Meclisi'nde Üsküdarlıların oylarıyla seçilen ilk kadın üyedir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kadın bürokratlar arasında yer alan Makbule Esat Hanım, Tapu Kadastro Mektebi'nin eski müdirelelerinden. Millî Mücadele yıllarında büyük yararlıklar göstermiş olan Dr. Esat Işık Paşa'nın eşi, Dışişleri ve Millî Savunma Bakanlığı görevlerinde bulunmuş olan Hasan Esat Işık'ın annesidir. Osmanlı Sarayı'nda yetişmiş Çerkez bir anne ile Osmanlı Veziri bir babanın dört çocuğundan biriydi. Cumhuriyet idaresinin yürürlüğe koyduğu ilk belediyeçilik kanunu olan *1580 sayılı Belediye Kanunu*, kadınların 1930 yılı belediye seçimlerinde seçime ve seçilme hakkına sahip olmasına imkân tanınmasıyla ülkenin birçok yerinde olduğu gibi İstanbul'da da kadınlar şehirlerin idaresinde söz sahibi olmaya başladı. İstanbul'un muhtelif kazalarından beş kadın üye İstanbul Şehir Meclisi'nde görev yaparken bu dönemde Üsküdar'da bağımsız aday olan Sabiha Sertel Hanım ise seçilememişti. 1934 yılında meclisin ikinci döneminde Üsküdar'ın iki kadın adayından biri olan Makbule Esat Hanım, 25.388 Üsküdar seçmeninden aldığı 12.478 oyla seçilmiştir. Görev dönemin boyunca yaşadığı Üsküdar'a ve Üsküdarlıların yaşamına daima katkı sağlamaya gayret eden Makbule Esat Hanım, şehirli kadın kimliğini muhafaza ederek görevinden ayrıldıktan sonra da şehre dair problemlerin çözümü için çaba göstermeye devam etmiştir.

Hayatı ve Ailesi

Makbule Esat Hanım, 1881 yılında İstanbul'da doğdu. Anneanesi, Rus harbinde İstanbul'a kaçan Çerkezlerdendir. Annesi Meyyale Hanım, Osmanlı Sarayı'nda yetişmiştir¹. Babası Hasan Hilmi Paşa, Sultan II. Abdülhamid döneminde Konya, Hicaz ve Sivas valiliklerinde bulundu². Makbule Hanım'ın Rebia, Seniye ve Nazmiye adında üç kız kardeşi vardı³. Makbule Hanım'ın hayatını birleştirdiği Dr. Esat Paşa, Paris'te tıp eğitim alan ve Türkiye'deki ilk göz kliniğini kuran kişidir. Makbule-Esat Işık çiftinin iki çocukları vardı: Tomris ve Hasan Esat. Fransız Filolojisi'nden mezun olan Tomris Işık, Tümgeneral Sadi Atikkan ile evliydi⁴. 23 Şubat 1965-22 Ekim 1965 tarihleri arasında Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Hasan Esat Işık⁵ Türkiye Cumhuriyeti'nin Brüksel ve Moskova elçiliklerini de yapmış olan başarılı bir diplomattı. 1965 yılında Suat Hayri Ürgüplü'nün kurduğu hükümette meclis dışından Dışişleri Bakanı olarak görevlendirildi. I., II. ve III. Ecevit hükümetlerinde Milli Savunma Bakanı olarak görev yaptı. 2 Temmuz 1989 tarihinde vefat etti⁶.

Üsküdar, Millî Mücadele döneminde işgal altındaki başkentten Anadolu'ya sağlanan silah ve kadro sevkiyatının merkezi konumunda idi. Özbekler Tekkesi Anadolu'ya geçecek kişilerin ulaşımını sağlarken, Dr. Esat Işık Paşa ile Makbule Hanım'ın Üsküdar'daki ikametgahı olan Çamlıca'daki çiftlik, silah sevkiyatının merkezi işlevini üstlenmişti⁷. İngiliz askerleri tarafından evleri basılarak Dr. Esat Paşa Malta'ya sürüldü. Baskında direnen Makbule Hanım, işgal güçleri tarafından bacağından süngülenmiş ancak eşi sürgündeyken dahi Millî Mücadele'de kullanılacak silah ve cephaneliği muhafaza etmiştir⁸. Söz konusu çiftlik, Makbule Hanım tarafından II. Dünya Savaşı zamanında da erlerin soğuktan korunması için tahsis edilmiştir⁹.

1 Leyla Neyzi, *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak: Birey, Bellek ve Aidiyet*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 182.

2 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi* (BOA), Y.MTV. No: 49/50, H. 16.08.1308/1892; BOA, Y.MTV. No: 109/14, H. 21.05.1312/1896; BOA, Y.PRK.UM.. No:39-81, H. 25.03.1315/1899.

3 Hıfzı Topuz, *Meyyâle*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2021, 40. Baskı, s. 177.

4 Neyzi, *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak*, s. 184.

5 *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, "Sayın Hasan Esat Işık'ın Özgeçmişi", Erişim tarihi: 07.03.2021, http://www.mfa.gov.tr/sayin-hasan-esat-istik_in-ozgecmisi.tr.mfa

6 *T.C. Millî Savunma Bakanlığı*, "Hasan Esat Işık", Erişim tarihi: 27.03.2021, <https://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/hasan-esat-istik>

7 Rıdvan Akın, "Mütareke İstanbul'unda Bir Semt: Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V Bildirileri (1-5 Kasım 2007)*, II, İstanbul 2008, s. 152.

8 Torunu Ekonomist Yusuf Işık ile 08.10.2021 tarihinde yapılan görüşme.

9 Hasene Ilgaz, "Acı Bir Kayıp (Makbule Esat Işık)", *Kadın Gazetesi*, S.1066, (Temmuz 1974), s. 4-5.

Malta sürgününde Makbule Hanım ile Dr. Esat Paşa arasında yoğun bir mektuplaşmanın yaşandığı kayıtlarda yer almaktadır. Dr. Esat Paşa, eşi Makbule Hanım'a 102 adet mektup göndermiş ve bu mektupların hepsini numaralandırmıştır¹⁰. Bu mektupların birinde eşine şu şiiri kaleme almıştır¹¹:

“Şüphesiz nesl-i necibin zâde-i mahsulüsün
Her cihetle gönlümün merhumu hem makbulüsün.
Sen peri-i şiirim en ruhlu medlulüsün
Takatım yoktur seni tasvir ve tevkir etmeye.”

Daha evvel bir evlilik daha yapmış olan Dr. Esat Paşa, Makbule Hanım ile evlendikten sonra çocuklarına; “*Annenizle tanışmasaydım ben bir hiçtim*” diyecek kadar eşine bağlılık duyuyordu¹². Kızları Tomris Işık'ın naklettiğine göre, Dr. Esat Paşa, İstanbul Şehir Meclisi üyeliği döneminde eve gece saat 10.00'da gelen eşi Makbule Hanım için “*Efendi geldi*” tabirini kullanmıştır¹³.

Makbule Esat Hanım, İstanbul Şehir Meclisi üyesi olarak görev yaptığı dönemde eşi Dr. Esat Işık Paşa'yı kaybetti. 31 Ekim 1936 günü vefat eden Dr. Esat Paşa, uzun süredir hastaydı¹⁴. Eşinin erken ölümünün ardından Makbule Hanım, 19 Haziran 1974 tarihinde hayata veda etti. Şişli Camii'nde kılınan namazın ardından Beşiktaş'ta bulunan Yahya Efendi Dergâhı'ndaki aile kabristanına defnedilmiştir¹⁵.

Makbule Hanım ile Esat Işık Paşa'nın nikah merasimine ait bir fotoğraf (Topuz, *Meyvâle*, Albüm.)

10 Hıdır Kadırcan Keskinbora, “Mehmet Esat Işık Paşa Hayatı, Tıp Tarihimizdeki ve Türk Oftalmoloji Tarihindeki Yeri ve Katkıları” İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 59.

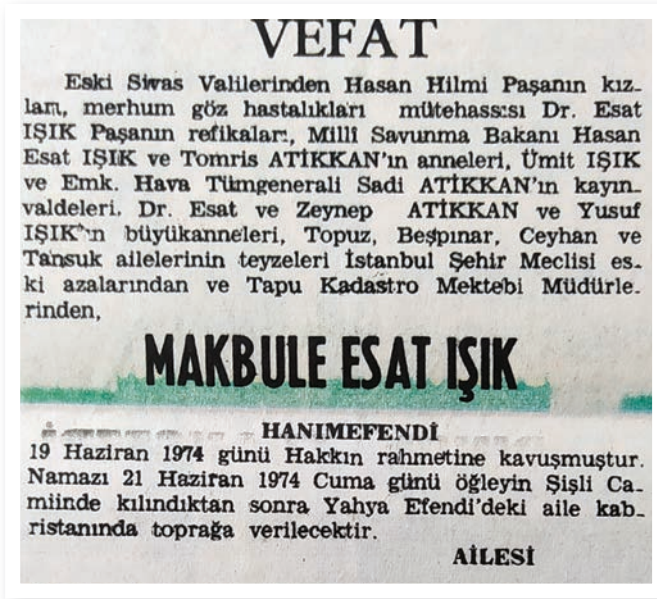
11 a.g.e., “Mehmet Esat Işık Paşa Hayatı”, s. 84.

12 Neyzi, *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak*, s. 181-182.

13 a.g.e., s. 184.

14 *Kurun*, 1 Teşrinisani 1936, s. 4.

15 *Milliyet*, 20 Haziran 1974, s. 10.

Milliyet, 20 Haziran
1974, s. 10.

Üsküdar'da Seçimler

1 Eylül 1930 tarihinde yürürlüğe giren *1580 sayılı Belediye Kanunu*, Cumhuriyet idaresinin yerel yönetim politikaları bakımından bir dönüm noktası idi. O tarihe kadar yürürlükte kalan Osmanlı devri kanunları ilga edilerek yerine Cumhuriyetin kendi yerel yönetim anlayışı hayata geçirilmiştir. Belediyelere hak ve görev bakımından birçok yenilik tanıyan söz

konusu düzenleme, aynı zamanda kadınların seçme ve seçilme hakkına sahip olmasını da beraberinde getirmişti¹⁶. Yeni düzenlemenin hayata geçirilmesinin yanı sıra, çok partili yerel seçimler de yine bu dönemde yapılmış ve ülkenin birçok yerinde olduğu gibi İstanbul'da da kadınlar aday gösterilmişti. İktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası arasında geçen mücadelede Üsküdar'dan Sabiha Zekeriya Sertel bağımsız kadın aday olmuştu¹⁷. Sertel, 19 Ekim 1930 günü açıklanan seçim sonuçlarına göre yalnızca bir oy almıştı. İstanbul Şehir Meclisi, seçimlerin ardından ilk dönemini icra ettiği 1930-1934 yılları arasında İstanbul'un muhtelif kazalarından beş kadın temsilci yer almayken Üsküdar kazası meclisin ikinci döneminin başlangıcı olan 1934 yılında kadın temsilci gönderebilecekti.

1934 yılına gelindiğinde İstanbul'un birçok kazasında kadın adaylar listelerde yer almıştı. İkinci bir partinin bulunmaması sebebiyle seçimler, halkın C.H.F listesini oylaması şeklinde icra edilmekteydi. İstanbul Şehir Meclisi'nde Üsküdar'ı temsilen; Dr. Hazım Paşa, Avukat Faruki Bey, Makbule Esat Hanım, Avukat Muhammed Naili Bey, Eczacı Celal Bey, Noter Servet Yesari Bey, Avukat Celal Bey ve

16 *Resmî Gazete*, 14 Nisan 1930, S. 1471. Üçüncü Fesil, Madde: 23-24.

17 Cemil Koçak, "1930 Belediye Seçimlerinde Sabiha Sertel'in Adaylığı", *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, Cilt:9, S.51, s. 28-29.

Safiye Hüseyin Hanım 23 Eylül 1934'te aday olarak basında yer aldılar¹⁸. Bu seçimlerin 1930 yılında yapılan seçimlerden bir diğer farkı da listenin asil ve yedek adaylar biçiminde düzenlenmemesidir. Böylece listede bulunan isimler arasında halktan en çok oy alanlar asil olarak seçilmiş oluyordu¹⁹. Üsküdar'ın sekiz adayı arasında iki kadın aday bulunmaktaydı. Makbule Esat Hanım ve Safiye Hüseyin Hanım. Safiye Hüseyin Hanım, İstanbul'un 1930 yılında seçilen ilk kadın meclis üyeleri arasındaydı. Kadıköy'den aday gösterilmiş ve seçilerek dört yıl boyunca görev yapmıştı. 1934 yılı seçimlerinde ise Üsküdar listesinde kendisine yer bulmuştu²⁰.

18 yaşından büyük her Türk vatandaşı seçme, 25 yaşından büyükler de seçilme hakkına sahipti. 1 Ekim 1934 günü başlayan seçimlerde halk, oy kullanmaya yoğun bir biçimde teşvik edilmekteydi²¹. Günler alan seçimler İstanbul'un kazalarında muhtelif yapı ve alanlarda yapılmaktaydı. Bu yapılar bazen bir cami bazen bir kamu binası olabiliyordu. İlk gün oy sandığı Üsküdar Belediyesi'nin bahçesine konulmuştu. Aynı zamanda bir bando hazır bulunmaktaydı. Devam eden günlerde oy verme işlemi Üsküdar'ın; Çinili Karakol²², Kuzguncuk Belediye Hekimliği, Arakiyeci Hacı Mehmet Ağa Mescidi²³ ve Valide-i Atik Camii'nde icra edildi.

50.000'i²⁴ aşkın nüfusa sahip olan Üsküdar'da 25.388 oyun 17.347'i kullanıldı. Oy kullanmayanların sayısı ise 8.041 kişi idi. Resmi seçim sonuçlarına göre; Eczacı Celal Bey 16.194, Muharrem Naili Bey 15.585, Makbule Esat Hanım 12.478 ve Faruki Bey 11.706 oy almıştı. Üsküdarlıların en çok teveccüh gösterdiği bu dört aday, İstanbul Şehir Meclisi'nde kazayı temsil etmeye hak kazandılar²⁵. Üyelerden Eczacı Celal Bey, önceki dönem mecliste görev yapmıştı. Listede yer alan diğer adaylardan Hazım Paşa 6.407, Avukat Celal Bey 4.701, Servet Yesari Bey

18 *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1934, s. 3.; *Son Posta*, 23 Eylül 1934, s. 10.

19 *Cumhuriyet*, 3 Teşrinievvel 1934, s. 1-6.

20 *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1934, s. 2.

21 *Cumhuriyet*, 7 Teşrinievvel 1934, s. 3.

22 *Cumhuriyet*, 4 Teşrinievvel 1934, s. 6.

23 *Cumhuriyet*, 2 Teşrinievvel 1934, s. 6.; Bu mescid, 1934 yılında yapılan seçimlerden bir süre sonra yıkılmıştır. Bkz. Üsküdar Belediyesi, Arakiyeci Hacı Mehmet Ağa Mescidi (Kapiağası Mescidi), <https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/erehber/camiler/8/arakiyeci-haci-mehmet-aga-mescidi-kapiagasi-m/20> Erişim tarihi: 20.07.2021.

24 Seçimlerinden sonra Cumhuriyet tarihinin ikinci nüfus sayımı 1935'te yapıldı. Üsküdar, 54.848'i belediye sınırları içinde, 2.223'ü de nahiye ve köylerde olmak üzere 57.071 kişilik nüfusa sahipti. Üsküdar bu dönemde 883.599 kişilik İstanbul nüfusunun %15,48'ini barındırıyordu. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1936, s. 6.

25 *İstanbul Belediye Mecmuası*, "İstanbul'da Belediye Seçimi", 1934, Yıl 11, S. 121, s. 96.

4.635 ve Safiye Hüseyin Hanım 2.190 oy alarak yedek üye olmuşlardı²⁶. Makbule Esat Hanım, 53 yaşında İstanbul Şehir Meclisi üyeliğine seçilmişti.

İstanbul Şehir Meclisi

1580 sayılı Belediye Kanunu çıkmadan evvel İstanbul'da Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ve Vilayet Umumi Meclisi adlı iki yerel meclis bulunuyordu. Söz konusu kanunla İstanbul'un belediye ve vilayet idareleri birleştirilmiş ve her iki meclis de lağvedilerek İstanbul Şehir Meclisi adında tek bir meclis ihdas edilmiştir²⁷. İstanbul'un 15 kazasından 61 temsilci ile 8 encümenin yer aldığı meclisin başkanlığını ise vali ve belediye reisi yürütmekteydi. İstanbul Şehir Meclisi'nin başkanlığını, kurulduğu 1930 yılından 1938 yılı sonuna kadar dönemin Vali ve Belediye Reisi Muhittin Memduh Üstündağ yürütmüştür²⁸. Meclis üyeleri her yılın sonbahar ve ilkbahar aylarında şehir işlerine dair konuları görüşmek için toplanıyor ve 10 lira huzur hakkı alıyorlardı.

Meclis, ikinci döneminin ilk toplantısını, seçimlerin akabinde 6 Kasım 1934 günü yaptı. Öncelikle üyelerin ilgi ve ihtisas alanlarına göre komisyonlara ayrılması gündeme geldi. Eğitim yaşamına dair detaylı bilgi bulunmayan Makbule Esat Hanım, görev süresi boyunca Sıhhiye Encümeni'nde görev almıştır²⁹. Makbule Esat Hanım ile birlikte Nakiye, Resmiye, Hakkıye Emin ve Refika Hulusi Behçet hanımlar 1934-1938 yılları arasında İstanbul Şehir Meclisi'nde görev yapan beş kadın üyeydi³⁰.

1930'lu yılların başında, Üsküdar Meydanı'nın genişletilmesi projesi hayata geçirilmişti. İskelenin hemen karşısında bulunan Mihrimah Sultan Camii imareti, meydanı genişletme amacıyla belediye tarafından yıktırıldı. İmareti uhdesinde bulunduran İstanbul Evkaf İdaresi, durumu Ankara'ya bildirerek alanın tarihi öneme haiz olduğu ve kanunsuzca yıktırıldığı bilgisini ilettili. Bunun üzerine merkezi hükümet tarafından yıkım nedeniyle tahkikat yürütülmüştür³¹. Başvekalet

26 *Akşam*, 15 Teşrinievvel 1934, s. 2.; *Cumhuriyet*, 15 Teşrinievvel 1934, s. 4.

27 Meclis tutanaklarında "İstanbul Umumi Meclisi" ismi yer almasına karşın kamuoyunda "İstanbul Şehir Meclisi" olarak adlandırılmaktaydı.

28 Songül Güneş, *Muhittin Memduh Üstündağ'ın Hayatı, İstanbul Valiliği ve Belediye Reisiği (1884-1953)*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020, s. 72-73.

29 *İstanbul Belediye Mecmuası*, "İstanbul Umumi Meclisi'nin Açılması", 1934, Yıl 11, S. 121, s. 105.

30 *Akşam*, 18 Teşrinievvel 1934, s. 2.; *Cumhuriyet*, 18 Teşrinievvel 1934, s. 3.

31 *BCA*, Fon Kodu: 30.10.0.0. Yer Bilgisi: 213.446.2. Belge Tarihi: 03.04.1934.

Muamelat Umum Müdürü Emrullah Barkan'ın hazırladığı rapora istinaden olayda ihmali olduğu anlaşılan Üsküdar Kaymakamı ve Belediye Reisi İzzettin Bey, vekalet emrine alınmıştır³².

Sultan I. Abdülhamid döneminde inşa edilen Beylerbeyi Camii'nin muvakkithanesinde bulunan güneş saati, Üsküdar Meydanı'nın genişletilmesi esnasında Mihrimah Sultan Camii avlusuna nakledilmiştir. Muvakkit Derviş Yahya Muhiddin tarafından 1770 yılında yaptırılan mermer levha, çizili ve demir tırnaklarla duvara tutturulmuş vaziyetteydi.

Namaz vakitlerini gösteren güneş saati, meydan düzenlemesinin devam ettiği 1936-1938 yılları arasında Mihrimah Sultan Camii'ne taşınmıştır³³. Caminin güney yan cephesinde bulunan saat, günümüzde hala yerini korumaktadır. Kızı Tomris Işık, Makbule Esat Hanım'ın Üsküdar Meydanı'nda yer alan saati girişimleri sonucu konulduğunu nakletmiştir³⁴.

İstanbul Şehir Meclisi'nin Sıhhiye Encümeni, şehirde halk sağlığını korumaya yönelik çalışmalarını meclise sunuyor ve bu yönde kararlar alınması için gayret gösteriyordu. Üyeler arasında Makbule Esat ile Resmîye Hakkı Şinasi hanımların

Makbule Esat
Işık (Yusuf Işık
Arşivi)

32 BCA, Fon Kodu: 30-11-1-0. Yer Bilgisi: 84-3-10. Belge Tarihi: 03.02.1934.

33 Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Bir Modernleşme ve Tarihi Yıkımın Hikâyesi; Üsküdar Meydanı", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI Bildirileri (6-9 Kasım 2008)*, 1, İstanbul, 2009, s. 523.

34 Neyzi, *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak*, s. 183.

dışında Dr. Etem Akif, Necip, Dr. İhsan Arif, Dr. Ali Rıza ve Ferit beyler yer almaktaydı.

1930'lu yılların İstanbul'unda şehirde tüketilen tarım ürünlerinin önemli bir kısmı şehir içinde yetiştirilmekteydi. Tarımsal üretimin sıhhi koşullarda yapılması önem arz ediyordu. Bu sebeple Sıhhiye Encümeni tarafından şehirde bostanların lağım sularıyla sulanmaması ve lağım muhteviyatının gübre olarak kullanılmaması için bir mazbata hazırlanmış, meclisin 17 Kasım 1935 tarihli toplantısında okunarak kabul edilmesini sağlanmıştı³⁵.

I. Dünya Savaşı esnasında bir süre özel hizmet verdikten sonra kapanan Üsküdar Zeynep Kâmil Hastanesi, Zeynep Kâmil Hanımefendi'nin İstanbul Belediyesi'ne hediye etmesinin ardından 24 Temmuz 1933 günü açılarak 40 yatak kapasitesi ile hizmet vermeye başlamıştı. Hastanenin açılışında Vali ve Belediye Reisi Muhittin Bey; *"Umumi meclis azalarının gayretiyle mali imkânsızlıklara rağmen hastaneyi açmaya muvaffak olduklarını"* beyan etmiştir³⁶. Doğumevi olarak hizmet veren Zeynep Kâmil Hastanesi'nde gebe kadınlarla çocukların muhafazası için kalorifer tesisatının güçlendirilmesi talebi meclis gündemine taşınmış ve bu yönde karar alınmıştır³⁷. Gıda hijyeninin sağlanması hususunda Sıhhiye Encümeni tarafından İstanbul fırınlarından ekmek ve francala mamullerinden alınan numunelerin un çuvallarından da alınması gerektiğine karar verilmişti. Söz konusu numunelerin yirmi dört saat içerisinde kimyahaneye sevk edilmesi ve yine yirmi dört saat içinde de sonuçlandırılması gerekmekteydi³⁸.

Berber dükkanlarında damgasız saç kıvrırma makinalarının bulundurulmaması ve bu şekilde kullanılmasının yasaklanması da Sıhhiye Encümenin tarafından alınan meclise sunulan kararlar arasındaydı³⁹.

Makbule Hanım, meclis üyeliği görevi esnasında bir süredir hasta olan eşi Dr. Esat Işık Paşa, 31 Ekim 1936 günü kaybetmişti. Dr. Esat Paşa'nın vefatından iki gün sonra meclis üçüncü yıl çalışma devresine başladı. Yeni çalışma devresinin ilk toplantısında Makbule Hanım, meclisten izin isteyerek çalışmalarından bir süre

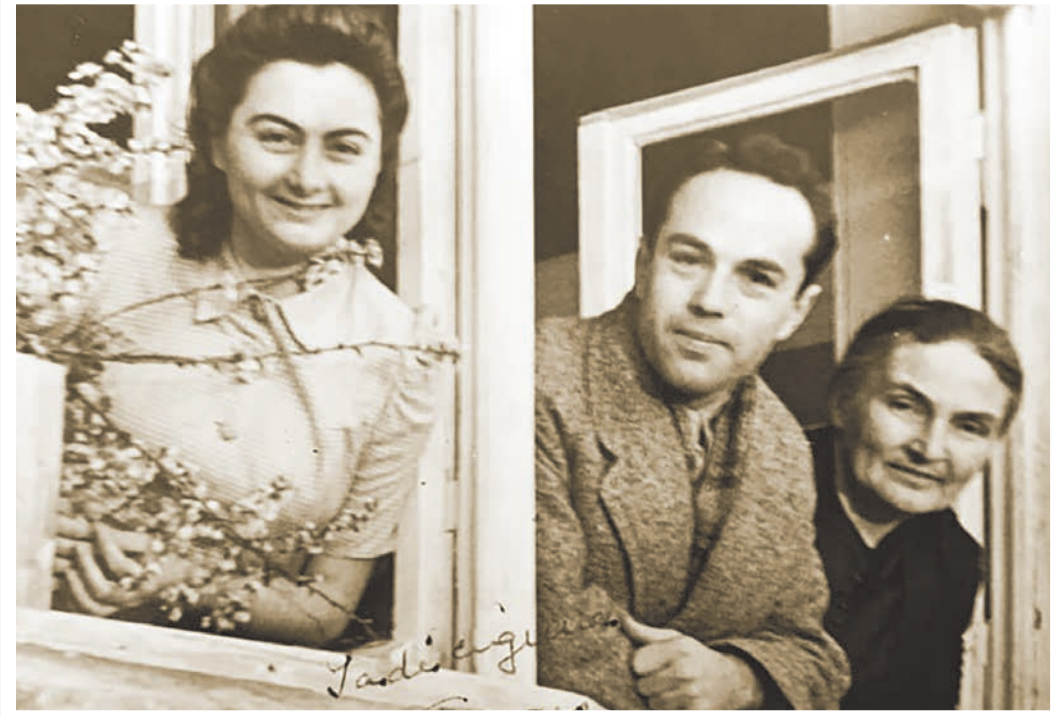
35 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meclis Müdürlüğü Kurum Arşivi: 17.11.1935 tarihli ve 230/159 nolu karar. Bundan sonra "İBBKA" şeklinde anılacaktır.

36 *İstanbul Belediye Mecmuası*, "Zeynep Kâmil Hastanesi'nin Açılması", S. 106-107, Yıl 9, (Haziran-Temmuz 1933), s. 876.; *Akşam*, 25 Temmuz 1933, s. 2.; *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1933, s. 1.

37 *İBBKA*, 27.02.1936 tarihli ve 296/64 nolu karar.

38 *İBBKA*: 18.03.1936 tarihli ve 281/52 nolu karar.; 15.04.1937 tarihli ve 36/379-380 nolu karar.

39 *İBBKA*: 23.11.1937 tarihli ve 87/93 nolu karar.

Makbule Esat Hanım, oğlu Hasan Işık ve kızı Tomris Işık ile (Yusuf Işık Arşivi)

uzak kaldı. 2 Kasım 1936 tarihli toplantıda Makbule Hanım'ın izin talebi görüşülen konular arasında yerini almış ve meclis adına kendisine taziye ziyaretinde bulunmak üzere bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁰ Makbule Esat Hanım, görev süresinin bittiği 1938 yılında yapılan yerel seçimlerde ise Kadıköy'den aday gösterilmişti.

Anılarda Makbule Esat Işık

Makbule Hanım, gençlik yıllarında annesi ve kardeşleriyle İstanbul'da yaşamaktayken babası Sultan II. Abdülhamid döneminin Sivas Valisi olarak görev yapmaktaydı. Hasan Hilmi Paşa, bu görevi esnasında hayatını kaybetmişti. Vefatından önce ailesine yolladığı bir mektup ve hediyeler arasında kızı Makbule Hanım'a da atlas üzerine işlemeli bir yorgan ve seccade göndermişti⁴¹. İstanbul

40 *Akşam*, 3 Teşrinisani 1936, s. 3.; *Cumhuriyet*, 3 Teşrinisani 1936, s. 3.

41 Topuz, *Meyyâle*, s. 212.

Makbule Esat
Hanım. (Yusuf
Işık Arşivi)

Şehir Meclisi üyeliği görevinin yanı sıra Tapu Kadastro Mektebi Müdiri-
liği de yapan Makbule Hanım, I. Dünya Savaşı sırasında Nişantaşı'n-
daki bir konağın hastane haline ge-
tirilmesini sağlamış ve burada hasta
bakıcılığı yaparak Kızılay'ın çalış-
malarında görev almıştı⁴². Yaşamının
sonuna kadar meclis üyeliği kimliği-
ni muhafaza etmiş ve şehrin sorun-
larına karşı daima duyarlılığı ile bi-
linmekteydi. Ailesiyle birlikte yılın
belirli zamanlarını Kadıköy Moda'da
bulunan evlerinde ve Üsküdar Çam-
lıca'da bulunan çiftliklerinde geçir-
mekteydi. Meclis üyeliği döneminde
Üsküdar için yaptığı girişimlerden
biri de Karacaahmet mezarlığının yı-
kık duvarlarının düzenlenmesidir⁴³.
Mezarlığın başboş hayvanlardan
muhafazası için belediyeyi hareke-
te geçirmeye çalışmış fakat maddi
imkansızlıklar gerekçe gösterilerek
herhangi bir sonuç alınamamıştı.
Makbule Hanım bunun üzerine her
ailenin maddi katkı vermesini sağla-

arak mezarlığın etrafına duvar ve bir kapı yaptırmıştır⁴⁴.

Makbule Hanım, oğlu Hasan Esat Işık'ın Brüksel ve Paris Büyükelçiliği görevleri münasebetiyle bir süre ikamet ettiği bu şehirlerde gıda güvenliği alanında incelemeler yapmaktaydı. Batı başkentlerinde yaptığı alışverişlerde süt, yoğurt ve ekmek gibi mamullerin hijyenik biçimde satılmasını sağlayacak önerileri numunelerle

42 Ilgaz, "(Makbule Esat Işık)", s. 4-5.

43 Makbule Esat Işık'ın torunu Gazeteci Zeynep Atikkan ile 05.08.2021 tarihinde yapılan görüşme.

44 Ilgaz, "(Makbule Esat Işık)", s. 4-5.

Türkiye'ye getirip yerel idarecilerle paylaşmaktaydı. Yaşamının son yıllarında dahi halk sağlığı ve kamu yararı adına elinden gelen gayreti göstermekten geri durmamıştı. Osmanlı son devrinde yetişmiş kültürlü ve güçlü bir kişiliğe sahip olan Makbule Hanım, kadınların hayatın her alanında aktif olmasını savunuyordu. Modernleşmeden ve dine saygıdan yanaydı, ikisini çelişmeyip birlikte var olmasının doğal olduğunu sergiliyordu⁴⁵. Makbule Hanım, Üsküdar'ın merkezine koydurduğu saatinin yanı sıra Çamlıca Tepesi'nin satılmasını engellediğini ve ailesinin soyuyla değil halk için yaptıklarıyla hatırlanmak istediğini söylemiştir.

Sonuç

Makbule Esat Işık, 1881-1974 yılları arasındaki ömründe Osmanlı son devrinin ve Erken Cumhuriyet döneminin önde gelen kadınları arasında yer almaktadır. Kadınların sosyal iktisadi yaşamda giderek daha görünür hale gelmesinin II. Meşrutiyet devrinde kazandığı ivme, Erken Cumhuriyet döneminde ileri bir boyuta ve siyasal alana da taşındı. Böylece kadınlar, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün açtığı yolda; meclis üyesi, belediye başkanı, milletvekili olabildi. Üsküdar'ın ilk kadın temsilcisi olan Makbule Esat Işık, İstanbul Şehir Meclisi'nde görev yaptığı 1934-1938 yılları arasındaki dönemde eşi ve daimî destekçisi olan Dr. Esat Paşa'nın vefatıyla meclis çalışmalarından bir süre uzak kalmıştı. Ancak meclisin Sıhhiye Encümeni'nde ve görevinin bitmesinden sonraki yıllarda halk sağlığı alanındaki gayretleri dikkate değerdir.

Makbule Esat Hanım, şehir yaşamına ilgisini hiçbir zaman yitirmemiş ve şehir meclisi üyesi kimliğini daima muhafaza etmiştir. Nitekim yaşamının ilerleyen yıllarında da şehirde müşahede ettiği belediye aksaklıkları dönemin idarecilerine doğrudan bildirmekten geri durmamış ve bunu yaparken de “şehir meclisi eski azası” sıfatını daima taşımıştır⁴⁶.

45 Torunu Ekonomist Yusuf Işık ile 08.10.2021 tarihinde yapılan görüşme.

46 Torunu Gazeteci Zeynep Atıkkın ile 05.08.2021 tarihinde yapılan görüşme.

Mehmet Genç Niçin Az Yazdı?

BEŞİR AYVAZOĞLU
Araştırmacı

Mehmet Genç, VI. Üsküdar Sempozyumu'na dinleyici olarak katılmış, başlıkları dikkatini çeken bildirileri dinlemiş ve değerlendirme oturumunda da görüşlerini kısaca açıklamıştı. Dinlediği tebliğlerin hepsini beğendiğini söylüyordu, ama bir de eleştirisi vardı: Tebliğ sözlü olarak yapılmalı, okunan bir şey olmamalıdır! Halbuki bizdeki sempozyumlarda tebliğler on beşer-yirmişer sayfalık uzun metinler olarak hazırlanmakta ve belli bir sürede tamamı hızlı bir şekilde okunduğu için kimse bir şey anlamamaktadır. Tebliğ bir konuda iyi kötü bir tezdir, tebliğ sahibi tezinin özünü bir dakikada da verebilir, on dakikada da... Özünü verebilirse işini en iyi şekilde yapmış olur. Mehmet Genç'in kısaca özetlemeye çalıştığım bu görüşleri bir tebliğin nasıl olması ve nasıl sunulması gerektiğini özlü bir şekilde ifade ederek değerlendirme oturumunu dinleyen tebliğ sahiplerine tebliğlerinin asıl mânâsında tebliğ olup olmadığını kendi kendilerine sormaları gerektiğini ima ile söylemiş olmaktadır. Benim şu anda onun hakkında yapmakta olduğum konuşmanın onun kriterlerine vurulduğu takdirde bir tebliğ olduğunu iddia etmek elbette mümkün değil. Bu konuşmayı, seksen yedi yıllık ömrünün aşağı yukarı yarısını Üsküdar'da yaşamış, dolayısıyla rahatlıkla "Üsküdarlı" olduğunu söyleyebileceğimiz büyük bir ilim adamının hatırasını yad etmek amacıyla yaptığımı söyleyebilirim.

Amacım, Mehmet Genç'in hayatını ve Osmanlı iktisat tarihine katkılarını anlatmak değil. Onun bu tarafını anlatabilmek için ayrı bir sempozyum yapılması

gerekir. Ben sadece merhumun niçin az yazdığını analiz etmeye çalışacağım. Fakat önce onun 1960 yılında İ.Ü. İktisat Fakültesi'nde Ömer Lütfi Barkan'ın asistanı olarak akademik hayata başladığını, asıl amacı Max Weber'inkine benzer genel ilkelere, soyut ve teorik sonuçlara ulaşmak olduğu için İktisat Tarihi Enstitüsü'nde yapılan pösteği saymaya benzer çalışmalar yüzünden bunalıma girdiğini hatırlatmak istiyorum. İki yıl sonunda "Sanayi Devriminin Osmanlı Sanayiine Etkisi" konulu bir tez talebinin Barkan tarafından kabul edildiğini biliyorsunuz. Bu tezi yazmak için 1962 yılında Osmanlı tarihiyle ilgili Fransızca literatüre gömülüp iki yıl boyunca iki yüz kadar seyahatname okuyan Mehmet Genç, istediği

sonuca ulaşamayınca İngilizce öğrenip bu dille yazılmış literatürü de gözden geçirmiş, fakat sonunda Osmanlı'yı anlamak isteyen herkes gibi o zamanki adıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne girmek zorunda kalmıştı.

Bu macerayı, onun *Devlet ve Ekonomi*'ye yazdığı harika bir metodoloji metni niteliği taşıyan "Hac Yolunda Bir Karınca" başlıklı giriş yazısını okuyan herkes bilir. Benim burada sormak istediğim soru, Mehmet Genç'in Fransızca ve İngilizce literatürü tararken –sayfalarca notlar aldığından elbette hiç şüphe etmiyorum– herhangi bir metin üretip üretmediğidir. Bu soruya cevap verebilmek için kütüphanesiyle birlikte Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi'ne intikal eden evrakının

tasnif edilmesini beklemek zorundayız. Ama ben tezini yazması gereken sürede sadece notlar aldığımı, pek bir şey yazmadığımı tahmin ediyorum.

Mehmet Genç, lise yıllarında yazmaya başlayan ve birçok gazete ve dergide yüzlerce köşe yazısı ve makalesi yayımlanan yakın dostu Erol Güngör kadar çok yazmadığı için işlek bir kaleme sahip değildi. Arşiv'e girdikten yedi yıl sonra kaleme aldığı "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi" başlıklı ilk makalesinden önceki tek yazısı, 1966 yılında kaleme aldığı, yazılırken nasıl bir sancı çektiğini de hissettiren "Nasjonal Sosyalizm" başlıklı yayımlanmamış yazısıdır. Çok emek verdiği "Malikâne" makalesinde çıtayı çok yükseğe

koyduğu için daha sonraki makalelerinde en azından seviyeyi koruma kaygısı, önünde büyük bir engel haline gelmişti. Üstelik yazıda eskilerin "efrâdını câmi ağyârını mâni" diye tarif ettikleri kriteri benimsemişti: Yazdığı her makale, tek kelimenin bile yerinden oynatılamadığı, sımsıkı, su sızdırmaz bir metin olmalıydı. Ne var ki yıllarca emek verilerek, yani çok yazarak kazanılabilecek bu beceriyi, kayda değer bir yazarlık tecrübesi yaşamadan elde etmek isteyen Mehmet Genç, yazdığı her makalede adeta doğum sancıları yaşıyordu. *Devlet ve Ekonomi* isimli eserinin başında entelektüel macerasını anlattığı "Hac Yolunda Bir Karınca" başlıklı meşhur giriş yazısını bile yayınevının zorlamasıyla yedi-sekiz ayda

yazabilmişti. 1985 yılında kendisine Balıkesir’den bir mektup gönderen ve Erol Gönör’le dostluğu, niçin az yazdığı, yayımlanmış kitabının olup olmadığı ve milliyetçilik anlayışı hakkında sorular yönelten Hikmet adında bir okuyucusuna yazdığı –fakat nedense göndermediği– kısa cevapta, az yazmasını ilim ve milliyetçilik anlayışına bağlar. 30 Nisan 1985 tarihini taşıyan mektupta bu görüşünü şöyle açıklamaktadır: “Benim çalışma ve yazma tarzım, elinizdeki örneklerin de göstereceği gibi, ilmin oldukça dar tuttuğum sıkı sınırlarının dışına çıkmama çalışmaktır. Benim milliyetçilik anlayışına uygun olanı budur. Türklerin her alanda en iyiyi yapmalarını, başarmalarını istemek mümkünse, buna örnek vermeye çalışmak.

Milliyetçiliğimin hâkim vasfını size böyle ifade edebilirim. Saham olan İktisat Tarihi içinde, bu düşünce ile çalıştığım için, dostlarım gereğinden fazla titizlik içinde çok az yazmakla beni suçlarlar. Onlar da ben de haklı olduğumuzu düşünerek iyi geçinmeye çalışıyoruz.”

Şurası bir gerçektir ki doktora için seçtiği tez konusunun (“Sanayi Devriminin Osmanlı Sanayiine Etkisi”) çetinliği de Mehmet Genç’in az yazmasının sebeplerinden biriydi. Uzun okumaları sonunda, kendilerini bugünkü Türkiye’nin sınırları içine hapseden Türk tarihçileri, çeşitlilik bakımından tarihte benzerine az rastlanacak olağanüstü büyüklükte bir imparatorluğu “ulus devlet” anlayışından hareketle anlamaya çalıştıkları kanaatine varmıştı; bu yüzden imparatorluğun sorumluluğunu üstlenmiş insanların ufuk genişliğini yakalamaları çok zordu. Maksadınız sadece Türkiye tarihini anlamak olsa bile, sınırlarımızın dışına bakmak zorundaydınız; çünkü bu tarihi beş yüz küsur yıl boyunca paylaşmış olan Suriye, Irak, Mısır, Kuzey Afrika, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya gibi Osmanlı bölgesi ülkelerinin tarihinden ayırarak anlamak imkânsızdı. Bu ülkelerin tarihine ait kaynakların önemli bölümü Türkçe ve bizde olsa da dillerini de öğrenip o dillerdeki belge ve yayınları takip edebilen uzmanlar yetiştirmek, Osmanlı tarihini doğru

anlayabilmek için şarttı. Ayrıca 21. yüzyılda tarih araştırmalarında bütün dünyada giderek önem kazanan teknoloji tarihi, entelektüel tarih, tarihî demografi gibi alanlara doğru genişleyen uzmanlıklara ciddiyetle yönelmek, daha da önemlisi tarih araştırmalarını sosyal bilimlerle sıkı temas halinde yürütebilmektir. Henüz böyle uzmanlara sahip olmadığımızı göre, iş başa düşüyordu.

Bu bakış açısıyla Osmanlı tarihine yönelmek, Mehmet Genç'in milliyetçiliğini de törpülemiş, Arşiv'in labirentlerinde hamasî duygularla geçmişi yüceltmek için değil ilim yapmak için gezinmeye başlamıştı. Tarihi bir sosyal ilim olarak yapmak gerektiğini düşünen ve hiçbir ayırım yapmaksızın oryantalistler aleyhinde ileri geri konuşulmasını da doğru bulmayan Genç'e göre, Osmanlı tarihini deforme etmek değil, ilim adamı haysiyetiyle analiz edip anlamak amacıyla çalışan yabancı tarihçilerin haklarını teslim etmek gerekirdi. Ancak onlar Osmanlı gerçeğini derinliğine anlamalarını sağlayacak enstrümanlara sahip olmadıkları için Osmanlı tarihçiliği bizim işimiz olmalıydı. Fransız tarihini en iyi Fransız tarihçilerin, Alman tarihini en iyi Almanların yazdığını unutmamak gerekirdi.

Osmanlı tarihçiliğinin problemlerini erkenden fark ederek eksik olduğunu düşündüğü alanlarda kendi çapında bilgi edinmeye çalışırken seçtiği konuda tezini yazabilmek için daha önce yapılmış olması gereken çalışmaları da yapmak zorunda kalan Mehmet Genç, ister istemez tez konusundan uzaklaşmıştı. Mukataa defterlerini incelerken neler yaşadığına dair söylediklerine dikkatinizi çekmek isterim: “Bunların sayısı da birkaç binden az değildi ve kopya edilmesi zahmetli bir işti. O tarihte fotokopi makineleri arşive yeni gelmişti ve çok pahalı idi. Bu sebepten elle kopya ederek çalışma mecburiyeti vardı. Binlerce kaydın, yüzlerce ciltlik koleksiyonun hacimli sayfalarının arasından bulunup kopya edilmesi çok vakit isteyen bir çalışma türü idi.”¹

Bu noktada Edhem Eldem’in önemli bir tespitinden söz etmek istiyorum. Tarihçiler için fotokopi devriminin Sanayi Devrimi’ne benzer bir nitelik taşıdığını düşünen Eldem, Mehmet Genç’ten naklettiğim yukarıdaki cümlelere atıfta bulunarak, “Fotokopi devriminin müthiş bir kolaylık sağladığını inkâr etmek mümkün olmasa da fotokopiyle birçok şey kaybettiğimiz fikrindeyim,” diyor, “Elinizdeki belgenin cazibesine kapılarak fotokopisini isteyip alıyorsunuz ve muhtemelen bir daha bakmıyorsunuz. Halbuki fotokopi öncesinde araştırmacılar için belgenin tamamını okumak, okunanlardan hareketle notlar almak, bazı kısımlarını doğrudan kâğıda geçirmek gibi zorunluluklar bulunuyordu. Bu zorunluluklar, belgeyi doğrudan okumanın verdiği hazzın yanında, ister istemez entelektüel bir çabayı ve bir tür ‘hazmetme’ mecburiyetini de beraberinde getiriyordu. Sanırım fotokopiyle birlikte bu süreç büyük ölçüde yok oldu.”²

Fotokopi devrimi, binlerce belgeyle gece gündüz haşır neşir olan Mehmet Genç’in –önceleri çok pahalı olduğu için uzak dursa da– hayatını kolaylaştırmış, fakat yazmasını bir kat daha zorlaştırmıştı. Bir araştırmacı için malzemenin azlığı kadar bolluğu da problemdir. Belki yüzde doksanı işe yaramayacak malzemeyi önemli bir ayrıntıyı gözden kaçırmak endişesiyle elden geçirmek zorunda kalan araştırmacılar çok vakit kaybederler. Ahmet Tabakoğlu, Arşiv’de fotokopi imkânını “vakit-nakit dengesini gözeterek” en iyi kullananın Mehmet Genç olduğunu söyler. Bir süre sonra Akatlar’daki evine kucak kucak fotokopiyle dönmeye başlayan ve sayısı sürekli artan dosyalarındaki belgeleri okuyup notlar almak-

1 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s. 20.

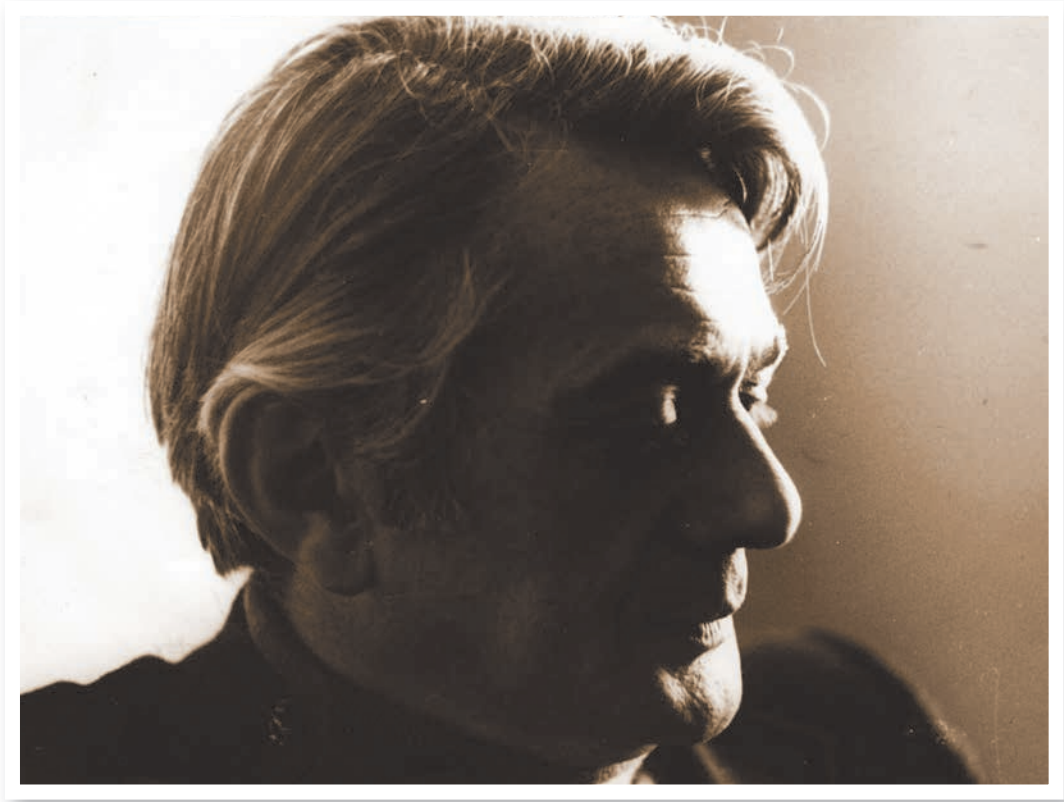
2 Edhem Eldem, “Mehmet Genç’in Osmanlı Klasik Sistemini Algılayışı”, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 174.

tan yazmaya vakit bulamayan Mehmet Genç, adeta bir okyanusta yüzüyordu. İlk fahrî doktora töreninde yaptığı konuşmada Nietzsche'nin "Uzun süre uçuruma bakarsan, uçurum da senin içine bakar," sözünü naklettikten sonra bu tecrübeyi şöyle açıklamıştı: "İnsan incelediği, zihin dünyasını yönelttiği obje ile bir şekilde kaynaşmaya başlar. Onun özelliklerine bulanır; obje nerede biter, zihin nerede başlar, fark edilmesi bile zorlaşır. İnsan okyanusta yüzmeye kalkınca, tabii ki derinliklerin üzerinde görünür. Aslında derinlik kendisinde değil, içinde yüzdüğü okyanustadır."³

Mehmet Genç, bu okyanusta boğulmayacak derecede yüzmeyi öğrendiğinde yahut tutunacak bir dal bulduğunda doktorasını yazmak için verilen süre dolmuştu. Bu süre, hocası Ömer Lütfi Barkan'ın teşebbüsüyle bir yıl uzatılmasına rağmen doktorasını yazamadığı için işine son verildi. Aslında beklenen bu sürpriz, Mehmet Genç'in boşanmayla sonuçlanacak ailevî problemler yaşamasına da yol

³ Mehmet Genç, *a.g.e.*, s. 354.

açmıştı. Zihniyle çalışan insanlar için bu türden problemlerin ne kadar yıpratıcı olduğunu ayrıca açıklamaya gerek yok. Ancak çok güçlü bir duygu olan ilim heyecanı, bu sıkıntıları da az çok bertaraf ediyordu.

Doktorasını teslim edemediği için işinden olan ve yine Ömer Lütfi Barkan'ın himmetiyle İktisat Tarihi Enstitüsü'ne çok düşük bir maaşla uzman olarak yerleştirilen Mehmet Genç'in akademiya da yaşadığı dram, aşağı yukarı aynı yıllarda Louis Althusser, Roland Barthes, Gilles Deleuze, Jacques Derrida, Michel Foucault gibi büyük filozofların Fransa'da yaşadıklarına benziyordu. Pierre Bourdieu, *Homo Academicus* isimli eserinde, kanonik bir biçimde tez yazamadıkları için tez de yönetemeyen bu seçkin entelektüellerin üniversitelerdeki marjinal konumlarını anlattığı genç bir Amerikalı misafirin büyük bir şaşkınlık yaşadığını söyler⁴. Tabii Mehmet Genç'in de resmî olarak tez yönetmesi mümkün değildi, fakat gayrı

4 Pierre Bourdieu, *Homo Academicus* (çev. Nazlı Ökten, Arzu N. Kocasu, Eren Gülbey), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021, s. 225.

resmî olarak iki doktora, birkaç da yüksek lisans tezi –tabii asıl tez hocalarının rica ve rızasıyla– yönetmişti.

Mehmet Genç'in bitiremediği doktorası hakkında “Althusser'in rekorunu kıracak!” diye espri yapıldığını da hatırlatmak isterim. Bu meşhur Marksist filozof, elli yedi yaşındayken daha önce yayınlanmış bazı incelemelerini sunarak Amiens Üniversitesi'nde doktora derecesi elde etmişti. Doktoranın bu üniversite tarafından Devrimci Öğrenciler Birliği Başkanı'nın ısrarıyla ve biraz da Althusser'in isminin büyüklüğü düşünülerek prestij kazanma amacıyla verildiği söylenir. Mehmet Genç'e de altmış dört yaşındayken Baykan Sezer'in teşebbüsüyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü tarafından şeref doktorası verildi.

Arşiv kaynaklarını kullanmadan tek satır bile yazmayan Mehmet Genç'in az yazmasının sebeplerinden biri de hastalık derecesinde titiz ve mükemmeliyetçi olmasıydı. Belli bir tarihten sonraki makalelerinin hemen hepsini müsveddelerden bilgisayara aktaran Fehmi Yılmaz'ın anlattığına göre, hocası bir makale yazmaya niyetlendiği zaman konuyla ilgili dosyayı indirip belgeleri çalışma masasının üzerine yayar, bu belgelerin üzerine daha önce yazmış olduğu notları ve özetleri dikkatle okuduktan sonra elle yazmaya başlardı. Kakofoniye yol açacak kelime tekrarlarından kaçınmaya ve lüzumsuz tek cümle değil, tek kelimenin bile bulunmadığı sıkı bir metin yazmaya çalıştığı için ızdırap çekmesine titizlenir, çok sigara içer, sonunda makalenin iskeleti sayılabilecek dört- beş sayfalık bir metin yazarak kendisine teslim ederdi. Fehmi Yılmaz, bilgisayarda yazıp çıktısını aldığı metne, hocasının yaptığı bütün düzeltme ve değişiklikleri –ki bunlar bazen yüzde doksan civarındadır– girer ve yeni bir çıktı alırdı. Böyle dokuz-on defa yazılıp çıktısı alınarak düzeltilen metne aşağı yukarı son şekli verilmiş olurdu. “Hoca, sistemini ve el yazısını çok iyi tanıdığım için bu düzeltmeleri sadece bana yaptırırdı. Başka öğrencilerinin yardım teklifini pek kabul etmezdi,” diyen Fehmi Yılmaz, hocasının başkalarının yardımıyla yazdığı metinlere de kendisiyle birlikte son şeklini verdiğini söylüyor.

Mehmet Genç, bir röportajda nasıl ve nerede yazdığına dair soruya da evde ve elle yazdığı, bilgisayara başkasının geçirdiği cevabını vermiştir. Normal şartlarda sabah yedide kalkıp kahvaltıdan sonra çalışma masasına oturmakla beraber asıl çalışma saatleri öğleden sonra başlamakta, gece ikiye, hatta üçe kadar

devam etmekte, bu çalışma temposu günlerce sürebilmektedir. Bazen de tıkılarak yazmaya birkaç gün ara verir, fakat çalışmasına kitap ve belge okuyarak devam eder. Yazma havasından çıkılmışsa, yazmak için çabalamak anlamsızdır. Aslında hemen her gün yirmi dört saat çalışmaktadır; çünkü daha az çalışılması halinde ilmin kapısının aralanamayacağı kanaatindedir.

Mehmet Genç, Fehmi Yılmaz'ın anlattığı bu zorlu yazma sürecini, yardım almadan yazmak mecburiyetinde olduğu yıllarda kim bilir nasıl yaşıyordu? Kendisine 2013 yılında sorulan tezini ne zaman yazmaya başladığı sorusunu, 1960 yılında asistan olduğunu, 1962 yılında tez için araştırmaya başladığını, on yıl sonra bir seminer tebliği verdiğini, sonraki yirmi beş yıl içinde çok sayıda makale yayımladığını, asistanlığa başladıktan kırk yıl sonra bunları bir kitaba dönüştürdüğünü söyleyerek cevaplandırmıştı. Ancak ciddi sancılar çekerek yazdığı metinlerin tek kelimenin bile yerinden oynatılmayacağı sınımsız dokunmuş metinler olduğu, hemen hiç dolgu malzemesi kullanmadığı için muhtevasının ağırlığına rağmen rahat okunduğu onu dikkatle okuyan herkesin ortak kanaatidir. Son günlerinde *Devlet ve Ekonomi*'nin ikinci cildi olarak düşündüğü, 2000'lerde yazdığı makalelerinin bir araya getirileceği kitap için elli-altmış sayfalık bir "Giriş" yazmak istiyordu. O güne kadar yaptığı çalışmaların özlü bir icmalî yahut hülâsası olarak düşündüğü bu girişi yazabilmek için arşiv belgelerine ve çeşitli disiplinlerden kitaplara yeniden gömülmüştü. Ömrü vefa etseydi, hayal ettiği giriş yazısını ne kadar zamanda yazabileceğini tahmin etmek kolay değildir⁵.

İlmin zor ve özellikle ilim yapan insanların verdikleri emeğin büyüklüğü bakımından çok pahalı bir iş olduğunu, bütün ömrünüzü verdiğiniz bir ilime katkınızın neticede belki de bir paragraftan ibaret olacağını söyleyen Mehmet Genç, hayatını emek verdiği ilim dalına değerli bir katkı için vakfetmiş gibi görünüyor, yazdığı her makalenin bir problemi halletmesi, bir bulmacayı çözmesi gerektiğini, aksi takdirde yazmanın bir anlam taşımadığını düşünüyordu. Nitekim unvanın hiç umurunda olmadığını, kendisi için önemli olanın merak ettiği problemi çözmek olduğunu her vesileyle söylerdi. Erol Özvar tarafından 2006 yılında Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi'nde düzenlenen "Tarihimize Işık Tutanlar" isimli konferans dizisindeki konuşmasında, *TDV İslâm Ansiklopedisi*'ne o günlerde yazdığı topu topu iki sayfalık "Nâzır" maddesi için, biriktirdiği belgeler elinin altında olmasına rağmen Arşiv'e gittiğini ve üç ay uğraştığını anlatmıştır⁶.

5 İhsan Ayal, "Hoca'nın Kütüphanesi Sosyal İlimler İhtisas Kütüphanesi Gibidir" (Konuşan: Merve Akbaş), *Yeni Şafak Kitap Eki*, 15 Nisan 2021.

6 *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar I*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s. 18.

Arşiv belgelerinden usare süzer gibi toplanan bilgilerle üretilen metinlerin az olması kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu bakımdan Mehmet Genç'in ikinci el kaynaklardan toplanmış bilgilerle yapılan ve mevcut bilgiye hiçbir katkı sağlamayan tasvirî çalışmaları küçümsemesi, dolayısıyla az ve öz yazması anlaşılır ve saygıya değer bir tercihtir. Ama bazı ilim adamlarında görülen, kendi anlayışlarına uymayan metinleri küçümseme eğilimi, onları başka türlü metinler yazmaktan alıkoymuştur. Halbuki felsefe ve musikiyle ciddi bir şekilde ilgilenen ve çeşitli disiplinlerde zengin bir bilgi birikimine sahip olan Mehmet Genç, belgelerle didişmekten bunaldığı zamanlarda düşüncelerini açıkladığı metinler de yazsaydı onu daha yakından tanıma imkânına kavuşurduk. Daha da basiti, Arşiv'e girdiği günden itibaren yaşadığı zorlukları, karşılaştığı problemleri, tanıdığı insanları anlattığı bir günlük tutmuş yahut hatırat yazmış olsaydı, bugün hepsi eşsiz bilgi kaynakları olarak kullanılırdı. Çok saygı duyduğu hocası Ömer Lütfi Barkan'ı ve ayrılmaz bir ikili teşkil ettikleri can dostu Erol Güngör'ü kaybettiğinde bile kaleme sarılmamıştı. "Hatıratınız var mı?" sorusuna verdiği cevap bu bakımdan dikkat çekicidir: "Yok, yazmadım. Şahsî şeylerden pek hoşlanmam."⁷

⁷ "Hakikati Arayan İnsanlara Çok İhtiyaç Var" (Konuşanlar: Harun Tuncer, Selman Kılınc, Ahmet Apaydın), *Yedikata*, nr. 78, Şubat 2015, s. 60-66.

Çok ve rahat yazmanın sürekli yazmakla mümkün olduğunu, üretken yazarların bile yazmaya ara verdiklerinde kalemlerinin tutuklaştığını unutmamak gerekir. Kısacası, Mehmet Genç'in az yazmasının bir sebebi de çok çalışkan olmasına, kendi ifadesiyle günün yirmi dört saatinde fiilen ve zihnen çalışmasına rağmen az yazdığı için kaleminin işlek olmaması ve bunun yarattığı “yazma korkusu”ydü. Son dört-beş yılında mutlaka ele almak istediği bazı dosyalarda yazılmayı bekleyen meseleleri birlikte yazmayı öğrencisi Fehmi Yılmaz'a teklif etmişti. Dosyaları sıraya koyup çalışmaya başlasalar da tek makale bile yazamadılar. Bu konularda son zamanlarda neler yazıldığını merak ediyor, daha doğrusu yeni araştırmaları görmemiş olmak gibi bir gaflete düşerek eleştiriye uğramak endişesiyle –o sıralarda interneti kullanmayı artık öğrenmişti, bilgiye hızlı ulaşabiliyor olmanın heyecanını yaşıyordu– her gün gece yarısına kadar *Academia*'dan onlarca makale indirip çıktılarını alıyor ve hepsini tek tek dikkatle okuyordu. Açıkçası, “fotokopi devrimi”nde yaşadıklarının bir benzerini internet devriminde yaşamıştı. Onun bu sonu gelmez çabası yüzünden yazmaya bir türlü başlayamadılar.

Bu ertelemeler belki de sadece akademik endişelerin değil, aynı zamanda yazmaktan kaçışın bir sonucuydu; başka bir ifadeyle, Mehmet Genç yazmamak için belki de farkında olmadan kendisine çeşit çeşit bahaneler icat ediyordu. Ama o, çok az yazmış olmasına rağmen sadece asıl çalışma sahası olan Osmanlı iktisat tarihine değil, genel olarak Osmanlı tarihine farklı açılardan bakarak getirdiği yorumlarla paradigma değişikliğine yol açmış büyük bir ilim adamıydı.

Mehmet Genç'in her makalesinde Osmanlı iktisat tarihinin çetin problemlerinden birini çözdüğü düşünülürse, kütüphanesinde rafları çökerten klasörlerdeki belge fotokopileriyle dolu yüzlerce dosyayı birer makaleye dönüştürebilseydi neler kazanmış olacağımızı tahmin etmek zor değildir. Onu az yazdığı için eleştirenlerin çoğu, hiç şüphesiz, bu büyük kayıptan duydukları üzüntüyü ifade ediyorlar.

Halûk Hoca'nın Üsküdarı

PROF. DR. MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞCI
Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi

1968 yazı sona ererken Galatasaray Lisesi'ne kayıt yaptırmak için Hereke'den İstanbul'a gelen Ahmet Halûk Dursun'un ilk tanıştığı mekân olan Üsküdar'la gelecekte nasıl bir ilişki kuracağı meçhul olsa da ilk gecesini geçirdiği Ortaköy'deki okulun bahçesi ve yatakhanelerinden ilk fark ettiği Üsküdar'ın ışıkları olmuştu. Henüz Yahya Kemal'in ikinci üzeri Cihangir'den seyrini terennüm ettiği Üsküdar'a dair şiirlerini okumamıştı ama İstanbul'a ve kültürüne âşinâ oldukça şu beyit hep burada geçirdiği ilk gecesini hatırlatacaktı:

Gece birçok fukara evlerinin lambaları
En sahil aynadan aksettiriyor Üsküdar'ı

Ortaköy'deki ilk günlerinden itibaren ileride tanışıp kendisinden ilim ve irfan bakımından istifade edeceği Fethi Gemuhluoğlu'nun "coğrafyaya dost olmak" sözünü farkında olmadan tecrübe etmeye başlamıştı. Bir yandan Boğaziçi'ni özellikle de Üsküdar'ı temâşâ ederken diğer yandan İstanbul ve Boğaziçi ile hemhal ve haldaş olmasının esas ve tali sebeplerini yaşamaya başlamıştı. Hereke'deki çocukluk günlerinde başta dedesi olmak üzere amcası ile babasının büyük bir heyecan ve hayranlıkla İstanbul'a dair anlattıkları gözlerinin önünden film şeridi gibi geçiyor, büyük merak beslediği Osmanlı payitahtını yakından tanıyıp anlamaya çalışıyor; "İstanbul'da yalısı olmayan, yalıda yaşamayan; ama İstanbul'da ve Boğaziçi'nde yaşama sanatının farkında olduğuma inanırım" sözlerini hayat felsefesinin esası hâline getirmesinin ilk adımlarını atıyordu. Mektepte geçirdiği

Topkapı Sarayı

her gün genelde İstanbul, özelde Boğaziçi ile bütünleşmesini beraberinde getirdiği gibi Üsküdar'ın tarihi, mimarisi, peyzajı, kültür ve sanatıyla bütünleşen bir sergüzeştin ve serüvenin de başlangıcı olmuştu. Bu çerçevede Ortaköy'deki aşağı mektepten başlayan Üsküdar'ı temâşâsı Beyoğlu'ndaki yukarı mektepte sürmüş, Cihangir'deki Cennet Bahçesi'ne inip taraça üstündeki kahveden Yahya Kemal gibi Üsküdar'ı seyretmek iştiyakı hiçbir zaman kaybolmamıştı.

Hereke'den İstanbul'a gelirken görmeye ve kalmaya değil İstanbullu olmaya geldiğinin altını çizen Halûk Hoca, ilk ayak bastığı Üsküdar'dan başlamak üzere İstanbul'un bir imparatorluk başkenti olduğunun farkına vardı. Hissederek öğrenmek, yegâne mefkûresi ve ülküsü oldu.

İmparatorluk kültürünü bütün derinlik ve genişliğiyle kendine mâl ederek İstanbul ve Boğaziçi'ne dair bilgi ve malumatını en üst seviyeye çıkarmasında şahsi gözlemlerinin yanında İstanbul âşığı, imparatorluk başkentiyle özdeşleşmiş ve

buraya dair sözü olan çok yönlü ilim, fikir, kültür ve sanat erbabının mühim katkıları olmuştu. Bir kısmıyla mülaki olduğu, bir kısmını kitaplarından bir kısmını da şifahî kültür vasıtasıyla tanıdığı bu kişilere İstanbul'un kültür ve medeniyetinin yazılı hâle gelmesine elleri değen Samiha Ayverdi, Münevver Ayaşlı, İffet Evin gibi kadınların ilâve edilmesi gerekir. İstanbul'un derûnuna âşina olmayı en büyük hedef olarak belirleyen Halûk Hoca'nın divan şiirinin XVIII. yüzyılda ortaya çıkmış olan ve İstanbul hakkında nazmedilen "Sâhîlnâme (Sevâhîlnâme)"¹ denilen sadece erbabının bildiği türden bile haberdar olması, Osmanlı payitahtına dair her türlü yazılı ve şifahî bilginin peşinde koştuğunu gösterir. Üsküdar'ın bu türden çalışmalardan ciddi manada nasiplendiğini Seyyid Vehbî'nin sâhîlnâmesinden Halûk Hoca şöyle aktarmaktadır:

Can bağışlar âleme âb ü hevâ-yı Üsküdar
Nevha-i İsa mıdır bâd-ı sabâyı Üsküdar
Var ise aklın sana benden nasihat Vehbiyâ
Âlem eyle geçmeden vakt-i safâ-yı Üsküdar

Halûk Hoca'nın genelde İstanbul'u özelde de Üsküdar'ı hayatının en mühim parçası haline getirmesinde ve buradaki yaşama kültürüne intibak edip tebahhur etmesinde Evliya Çelebi ile Yahya Kemal'in çok özel bir yerleri vardır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "güzel konuşan, gördüklerini anlatan adam" olarak tasvir etmenin en doğru yaklaşım olacağını ileri sürdüğü Evliya Çelebi'ye dair aşağıdaki değerlendirmelerinden ünlü gezginin Halûk Hoca'ya sadece bir seyyah olarak örnek olmadığı aynı zamanda entelektüel birikim ve derinliğinin oluşmasında, gördüklerini İstanbul lisanıyla anlatmak ve yazmak hatta gazetecilik gibi deruhte ettiği görevler bakımında da etkilediği anlaşılmaktadır:

"Yazmak, bir okuyucu kalabalığına bir şeyden bahsetmek, gördüğü veya işittiği veya düşündüğü bir şeyi anlatmak ve hepsinden daha güç(l)ü olan maşerî bir zihniyeti vermekte Evliya Çelebi emsalsizdir. Hiçbir ferdiyetçiliğin sızmadığı, tatlı, oynak bir tahkiye ve misli pek az bulunur bir pitoresk zevkiyle devam eden on büyük ciltlik Seyahatnamesi içinde Evliya Çelebi'yi bir defa için olsun yazı yazmak, cümle yapmak hevesine kapılmış görmeyiz. Bu, konuşmaktan haz duyan ve

¹ Bu eserlerde şairler İstanbul'un dillere destan sahillerini, buralarda kurulmuş yerleşim alanlarını birer ikişer beyit halinde anlatmış, özellikle Osmanlı kültür ve medeniyetinin en görüntü olduğu Boğaziçi'nin unutulmuş veya ismi değiştirilen bölgelerin eski şekilleri hakkında tarihî bilginin yanında semtlerin orijinalliklerinden, topografyasından, sosyal yapısından vb. özelliklerine dair çok mühim bilgileri bir araya getirmişlerdir. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2002, s. 399-400; Nihat Öztoprak, Fenni ve İzzet Efendinin Sahilnameleri ve Bu Sahilnamelerde Üsküdar, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2004, sy. 11, s. 11-148.

Topkapı Sarayı

muhayyilesi bir fertten ziyade, bir maşerin gözü ve muhayyilesidir. Kosova muharebesinde veya İstanbul fethinde bulunmuş gazilerin sade diliyle yazmakta tereddüt etmeyen bu İstanbul çocuğunda her şey, bütün zenginlikler halktan gelir. O halkın gözüyle görür, onun muhayyilesi ile düşünür, onun sinizmiyle kabul veya inkâr eder ve onun derin imanı ile yaşar. Fakat onun bilhassa hâkim vasfı, bir zihniyetin en asil ve en güzel tarafını nefsinde hülâsa etmesi, onun gözü ile etrafına bakmasıdır. İmparatorluğu anlamak için en kısa yol eserine, bu imparatorluğu yer yer, kasaba kasaba bizi kendi hava ve saatiyle muhafaza eden seyahatnamesine gitmektir. Onun kadar renkli ve neşeli bir gözle etrafa bakmak pek

Topkapı Sarayı

kendi fantezisinin cümbüşleriyle mest olan bir adamın eseridir. Evliya, nasıl çok defa kendi zevki için gezmişse, öylece kendi zevki için yazar yahut daha iyisi hatırlar. Sonradan kazandığı bir sanat telakkisinin değil, dünyaya beraberinde getirdiği gözünün ve muhayyilesinin emrindedir. Evliya Çelebi'nin ikinci ve daha büyük bir meziyeti vardır. Onun gözü ve

az kimseye nasip olmuştur. O karakter ifadesini vermediği gibi, öğrenmek ve anlamak için bakmasını da bilir. Mensup olduğu medeniyetin bütün ruh ve zekâ inceliklerine sahip olan seyyah, Viyana'da bir cerrahın yaptığı kafatası ameliyatını muasır bir gazeteci dikkatıyla takip ederek anlatır.”²

2 Ahmet Hamdi Tanpınar, “Evliyâ Çelebi”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, haz. Zeynep Kerem, İstanbul

Evliya Çelebi'nin en büyük muakiplerinden olan Halûk Hoca, İstanbul'un tarihinin tek başına ele alınamayacağı, kaderinin birleştiği Roma ve Osmanlı İmparatorluğu ile onların coğrafyalarıyla bütünleşen ihtişam ya da çöküşlerinden ayrı düşünülemeyeceği, Orta Asya'dan dalları Avrasya'ya yayılan Türk kültürünün kök ve dallarıyla bir arada tutularak Anadolu'daki bin yıllık ta-

Marmara
Üniversitesi

rihimizle yoğrulduğu düşüncesini temel hareket noktası kabul etmiştir. Tarihçinin vazifesi sadece olumlu ya da olumsuz bütün olayları gelecek nesillere aktarmak ya da belge neşretmek olmayıp hadiselerin meydana geldiği zamandaki cemiyet hayatına hükmeden ideal ile problem ve sıkıntılardan kurtulmak için gösterilen gayretleri görünür kılarak imparatorluk kültürü bağlamında dönemin idarî ve kültürel yapısının sırrına ererek bugüne taşınmasıdır. Evliya Çelebi'nin yaşadığı asrın bütün sıkıntı ve problemlerine bizzat şahit olup içinde yaşamasına rağmen Osmanlı ülkesini anlatırken halk muhayyilesi gibi her dokunduğu hadiseye bir dâsitân manzarası ve hüviyeti sindirerek vatan ve iman yekpareliği sağlamaya çalışması gibi Halûk Hoca da Suriye, Mısır, Hicaz, Balkanlar, Kırım, Azerbaycan, Doğu Türkistan gibi gittiği her yerde kökü İstanbul'da olan imparatorluk kültürünün izlerini aramıştır. Diğer bir deyişle Evliya Çelebi'nin gerçekleştirdiği imparatorluk mirasını zamanına taşıyıp geleceğe emanet etme vazifesini üstlenmeye çalışmıştır³.

Halûk Hoca İstanbul'u tanıdıkça, daha bir sevdikçe, hep Yahya Kemal'in kendisinden daima bir adım önde olduğunu, kendisinden önce o manzaraları temaşa edip âgâh olduğunu biraz da kıskançlıkla fark ettiğini belirttikten sonra şunları kaydeder: "O Aziz İstanbul'una hep bir tepeden bakmış, Cihangir'den Üsküdar'ı seyre dalmış, gurup vaktinde her zaman kendini karşıdaki rüyaya bırakmış, İstanbul'un fethini gören "hayal şehir Üsküdar'ı "dost ışıklarıyla" defalarca seyretmiş.

bul 1977, s. 161-163.

3 Ahmet Hamdi Tanpınar, "Evliyâ Çelebi ve İmparatorluk", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 164-168.

Haluk
Dursun'un
Hereke'deki
çiftlik evinde

Sonra içerilere girmiş, Atik Vâlîde'yi birileriyle ziyaret etmiş, orada aynı sokakta dolaşmış, dolaşmış... Benim çok sonraları mehtaba çıktığım Mihrâbât'ta nice şeb nice mah seyretmiş; Körfezdeki dalgın suya benden önce bakmış, Emirgan'ın Çınaraltı'ndaki kahvesinde bazen suların musikisine, Yesarî hatlarının en nefisine benden önce dalmış. Bebek'te

aşam vakitleri dolaşmış, Çubuklu'ya gazel söylemiş, İstinye koyunda mehtap uyanmasın diye kürekleri aheste çektiymiş.”⁴

Yahya Kemal, Türk tarihi ve coğrafyasının bir terkibi, hülasası ve tecelligâhı olarak nitelendirdiği İstanbul'un fethini “Türklüğün ve İslâm'ın hem en güzel hem de en büyük merhalesi” olarak nitelendirir. Buna göre İstanbul'un estetik ve güzel sanatlarla bütünleşerek idrak ettiği gelişme ve kazandığı tecrübe, Türk kültürünün kök ve dallarıyla ilgiliydi ve İslâmiyet ile yeni bir ruh kazanmıştı; bu da İstanbul'un hem mihverî hem de merkezi olduğu imparatorluk kültürüydü. İstanbul denilince ilk akla gelen yedi tepe üzerine kurulmuş olan “Nefs-i İstanbul” yani sur içi İstanbul'dur. Ancak imparatorluk kültürü ile ilişkilendirildiği zaman “bilâd-ı selâse” denilen Galata, Eyüp ve Üsküdar ile Boğaziçi buna dâhil olmuş ve zamanla şehrin ismi altında bütünleşmişlerdi. Nitekim biri “Nefs-i İstanbul” diğeri Galata, Eyüp ve Üsküdar olmak üzere İstanbul dört kadılıkla idare edilmiştir. Osmanlı padişahlarının İstanbul'un düzen ve asayişinin yanında sosyal ve ekonomik hayatıyla ilgili olarak birbirinden bağımsız hareket eden İstanbul ile bilâd-ı selâse denilen Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılarına hitaben çıkardıkları fermanlar şehir tarihinin en mühim belgeleri olduğu gibi bunların İstanbul'la bir bütün olduklarını göstermekte, ayrıca bilâd-ı selâse kavramının tek başına kullanıldığında İstanbul, Bursa ve Edirne kadılıklarını ifade etmesi de imparatorluk kültürünün vüs'at ve şumulünü göstermektedir⁵.

4 Haluk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, İstanbul 2017, s. 145.

5 Mehmet İpşirli, “Bilâd-ı Selâse”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, VI, 151-152.

Kıtalararası geçiş noktası olması, denizler arası ulaşırma ağı bakımından merkezî konumda olması, dünyada hakkında en çok şiir yazılmış, şarkı bestelenmiş, devletlerin hâkim olmak için en çok çaba gösterdikleri şehir olması, İslâm Peygamberi tarafından hedef gösterilmesi gibi yeryüzünde başka şehirlere nasip olmayan özellikleri olsa da İstanbul'u ayrıca-

Topkapı Sarayı

lıklı kılan en önemli hususiyeti Helen, Roma ve Osmanlı kültür ve medeniyetinin gözbebeği ve payitahtı olmasıdır. Roma tahtını ele geçirdikten sonra başkent olarak seçtiği İstanbul'u yeniden kuran İmparator I. Konstantinos 11 Mayıs 330'da günlerce süren tören ve eğlenceler içinde resmi açılışını gerçekleştirdiği şehir, İkinci Roma (Secunda Rome/Deutera Rome) ya da Yeni Roma (Nova Rome/Nea Rome) adını alarak başlangıçta kendine Roma'yı rakip olarak seçmiş ve İslâm kaynaklarında İstanbul için Nova Roma'dan türetilen Rûmiyyetü'l-kübâ, Taht-ı Rûm, Gulgule-i Rûm gibi tabirler kullanılmıştır⁶. Sadece Batı kültür ve medeniyeti ile Batı Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak kalan ve topografya bakımından çok farklı olduğu Roma'ya benzetilerek kurulan İkinci Roma, Bizans ile Batı'nın Osmanlı'yla da Doğu'nun başkenti olmuş, Pax Romana ile Pax Ottomana burada birleşip kaynaşmıştır. Sur içi İstanbul, Grek-Ortodoks-Bizanten özellikler yansıtırken; Galata, Latin-Katolik cephesiyle dikkat çekmiş; Üsküdar ile Eyüp Sultan ise İslâmî-Türk özellikleriyle öne çıkmışlardır. Esasen Nefs-i İstanbul'u sadece Bizans yönüyle değil Osmanlı yönüyle de ele almak gerekir. Çünkü bu iki imparatorluk arasındaki mücadele, 29 Mayıs 1453'te askerî alanda sona ermiş ve Bizans'ın "yaptığından daha güzelini yapma", "kattığından daha güzelini katma" mücadelesine dönüşmüştür. Bizanslıların 1123 senede yaptıklarını Osmanlılar 470 senede geçmek için hummalı bir gayret göstermişler ve şehrin silüetine, panoramasına, manzarasına damgalarını vurmuşlardır. Bunu yaparken sadece

6 Işın Demirkent, "İstanbul (Tarih)", *DİA*, XXIII, 206; Halil İnalcık, "İstanbul (Türk Devri)", *DİA*, XXIII, 220.

Petersburg'da
Osmanlı
sancakları
restorasyonu

Nefs-i İstanbul'u değil Galata, Eyüp ve Üsküdar'ı da içine alacak şekilde bir bakış açısı geliştirilmiş; mimarisinden florasına, su kültüründen peyzajına, saray edebiyatından halk edebiyatına, hayvanlar için kurulmuş vakıflardan kuşlar için yaptırılmış kuş evlerine, âşık edebiyatından tekke edebiyatına, medrese ve mekteplerden kütüphanelere, bina kitâbelerinden mezar taşlarına kadar Türk-İslâm kültürünün bütün özelliklerinin imparatorluk kültürü çerçevesinde İstanbul'da görünür kılınması için çaba gösterilmiş ve geçmişin güzelliklerini de üzerinde taşıyan yepyeni bir imparatorluk payitahtı ortaya çıkarılmıştır. Bu çerçevede imparatorluk siyasetinin biçimlendiği bir merkez olan ve dünyanın en büyük açık hava müzesine dönüştürülen İstanbul'da tamamen Türk dönemiyle özdeşleşip bütünleşen bir Boğaziçi kültür ve medeniyeti meydana getirilmiş, suya en iyi uyum sağlayan başta yalı olmak üzere ev türleri ortaya konulurken, kayık denilen su üzerinde yüzen sandal türlerinin de mucidi olunmuştur. Dünyada İstanbul kadar kamuya açık çeşme, hamam, sebil, selsebil, şadırvan, havuz gibi su

tesisleri olan başka bir şehrin olmaması Türklerin imparatorluk başşehirini su ve içecek kültürü bakımından ayrıcalıklı hâle getirdiklerinin en büyük işaretidir⁷. Nevşehirli İbrahim Paşa'nın hazırlattığı üzerinde çeşme, maslak, maksem, terazi, katma, ızgara, lağım, havuz gibi su kültür ve medeniyetine dair her şeyin gösterilmeye çalışıldığı "Üsküdar Suyolları Haritası" Osmanlıların Üsküdar'a kattıkların günümüze ulaşmış en eski örneklerinden biridir⁸.

İstanbul'un fethinden itibaren şairler nerede yetişirlerse yetişsinler, Osmanlı başkentini benimsiyorlar ve şehirli gözüyle seviyorlar, hayat modalarını zevk ve safa âlemlerini şiirlerinde övüyorlardı. Hepsinin birer şehir çocuğu olarak İstanbul'u çok sevdikleri ve bize bilinenin çok daha ötesinde malumat verdikleri ve XVIII. yüzyılda sadece İstanbul'a mahsus yukarıda zikredilen sâhîlnâme gibi özel bir tür ortaya çıkardıkları bilinmektedir. Bu çerçevede XVII. yüzyılın son çeyreği ile XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan ve divan şiirine İstanbul'u merkeze alarak yeni bir tarz ortaya koyan, şiir ve İstanbul denince ilk akla gelen şair olan Nedim'e Halûk Hoca'nın farklı bir gözle baktığı belirtilmesi gereken bir husustur. Çünkü Halûk Hoca, Yahya Kemal'i en iyi anlayan ve anlatan olarak nitelendirdiği Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yolundan gitmekte ve bu hususta şu görüşlerini dikkate almaktadır: "XVIII. asrın ilk yarısında Türk şiirinin orkestrasında birdenbire uyanmış olan zarif ve muhteşem sesin sahibi olan ve devrinin hayatını benimsemekten başka hiçbir meziyeti olmayan Nedim memleketteki fikir ve düşünce hayatı elverişli olmadığından bütün bir edebiyatı değiştirmeye imkân bulamadığı için sadece bir mevsim ve bir nevi hususi bahar olarak kalmıştır."⁹

Nedim'in Osmanlı kültür ve medeniyetini merkeze alarak İstanbul hayatından sahneler sunduğu "İstanbul Vafında Sadrazam İbrahim Paşa'ya Kaside" unvanlı şiiri İstanbul'un herkesin muradına eriştiği, dergâhlarının dilek sahiplerine sığınak olduğu, çarşılarında bilgi kumaşı satıldığı gibi ilim ve âlimler ocağı olan İstanbul'un camilerinin her birinde Allah bir nur ve ziya halinde görünürken mecitlerin de her biri de nurlar denizi olan ve kandilleri ay gibi ışıkla dolu, çeşmeleri insana ruh bağışlayan, hamamları cana safa vücuda şifa olan ve güzel tavırlıyken, güzelinin az sevgi gösterip vefasız olduğu bu şiir şöyledir:

7 Haluk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, s. 20-24.

8 Türk İslam Eserleri Müzesi (TİEM), nr. 3336; İbrahim Hakkı Konyalı, I, 353-355.

9 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 172-173.

Kâlâ-yı ma'ârif satılır sûklarında
 Bâzâr-ı hüner ma'den-i 'ilm ü 'ulemâdır
 Câmî'lerinin her biri bir kûh-ı tecellî
 Ebrû-yı melek andaki mihrâb-ı du'âdır
 Mescidlerinin her biri bir lücce-i envâr
 Kandîlleri meh gibi leb-rîz-i ziyâdır
 Ser-çeşmeleri olmada insâna revan-bahş
 Germâbeleri câna safâ cisme şifadır
 Hep halkının etvârı pesen-dîde vü makbûl
 Derler ki biraz dilberi, bî-mihr ü vefâdır

Halûk Hoca *Boğaziçi'nde Kırk Yılım* kitabında meslek olarak tarihçiliği seçmesinin Üsküdar'a dost olmasını beraberinde getirdiğini ancak bunun aşkın ötesinde taşkın hâline gelmesinin sebebinin ise Yahya Kemal olduğunu belirtir. Türk şiirine denizi getirerek sonsuzluğu ruhumuzun bir aynası yapan ve onu musikiyle bütünleştiren Yahya Kemal, İstanbul ve Üsküdar denince daima ilk sırada gelir. Onun nazım ve nesir vadisinde yazdıklarına estetik bakımdan nizam ve ahenk veren unsurların çoğu İstanbul'un etrafında döner; ruhumuzun aynası olan şehir teşekkür ederken imparatorluk kültürüne mahsus güzellikler de ortaya çıkar. Kendini İstanbul'a hasreden bir şair olarak diğer şairlerden ayrılan Yahya Kemal, yaşanan bir medeniyetin hazır çerçevesinden değil, bir ferdiyetin adesesinden, bir daüssılaya benzeyen sevgiden ve bir tefekkürün arasından İstanbul'u görerek teganni etmiş ve belki de daha ileri giderek bu şehrin güzelliklerinde sanatının nizamını aramış, buraya olan sevgisini estetik plandan vatanın manevî çehresine doğru genişletmiş ve cemiyetimize ait birtakım tarihî şartların da tam cevabını vermiştir¹⁰. İstanbul'a onun gözünden bakılmazsa fethin şahidi olması başta olmak üzere imparatorluk kültürünün en önemli unsurlarından birisi olan Üsküdar anlaşılabilir ve fark olunamaz ki buna Nedim'in şiirinin sanat ve estetik bakımdan daha gelişmiş ve Üsküdar özelinde İstanbul'la bütünleşmiş olan "Üsküdar Vafında Gazel" şiiri en güzel delildir:

Firdevs bu şehrin şeb ü rûzunda ıyandır
 Her çeşmeden âb-ı Şerefâbâd revandır
 Bir cûy-i bahârın negamâtiyle dolar gûş

10 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 302, 340-341.

Ermitaj
Müzesi'nde

Dil farkına varmaz ki akan cûy-i zamandır
 Her lâhzası bir zemzeme-i Sûz-i Dilârâ
 Her saâti bir fasl-ı Beyâtî Araban'dır
 Her bâğına ziynet nice bir serv-i hırâman
 Her kasrına revnak nice bir şûh-i cihandır
 Ammâ yine hicranla Kemâl andığım âfet
 Bağlarbaşı'nın goncası bir yosma civândır

Halûk Hoca, Boğaziçi'nde oluşan kültür ve medeniyetin neredeyse tamamına yakınının Osmanlı dönemine ait olduğunu, Doğu'nun renklerinin Batı'nın renklerini de taşıyan sur içi İstanbul'a göre daha görünür olan ve Nefs-i İstanbul'la bütünleşen üç beldeden Anadolu'yu temsil eden Üsküdar'ın hep yerli, hep millî, hep kalender, hep mütevazı olduğu gibi daima ulvî ve uhrevî bir huzur ve sükûna sahip olduğunun altını çizer. İmparatorluk kültürünün en görünür olduğu mekânların başında gelen Üsküdar, Türkçede çokça kullanılan "lâ şerefe ale'l-İslâm",

Petersburg

“şerefü'l-mekân bi'l-mekîn”, “şereftü'l-beyt bi-ehlihî” ve “şerefü ehlihî bi-sahâihî” şeklinde dört kelâmı kibarın¹¹ adeta bir özeti gibidir ve yaşanırken başka, temaşa edilirken başka, cevelân edilirken başka, hissedilirken başka, tarih ve medeniyeti ele alınırken başka, hayal edilirken ise bambaşka bir âlemdir.

İsmiyle müsemma çeşitli sıfatlarla anılan Üsküdar'ın meşhur isimlerinin başında “Altın Şehir” gelir. Bunun bir taraftan aynı anlamdaki İstanbul'u kuşatan İranlıların altınları sakladıkları için Üsküdar'ın eski ismi olan “Khrysopolis”ten geldiği diğer taraftan da ikinci vakti tam karşısına gelen güneşin evlerin camlarına vurarak aksetmesinden kaynaklandığı görüşleri vardır. Halûk Hoca Üsküdar'ın Altın Şehir denilmesinin Yahya Kemal'in şu beytiyle tescil edildiğini söyler:

Git bu mevsimde, gurup vakti, Cihangir'den bak!
Bir zaman kendini karşıdaki rü'yâya bırak!

11 Halûk Hoca'nın farklı yerlerde kullandığı bu kelâmı kibarların bir arada kullanılışı için bk. *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi II. Kitap* (nşr. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Zekeriya Kurşun), İstanbul 2007, II, 130.

Halûk Hoca Üsküdar'ın az süren bu ihtişamlı saltanatını Yavuz Sultan Selim'in tahtta kaldığı kısa süre içerisinde büyük işler yapmasına benzetir; ardından da XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ilim ve kültür hayatının en büyük temsilcilerinden birisi olan Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi İbn Kemâl'in şu dörtlüğünü hatırlatır:

Şems-i asr idi, asrda şemsin
Zıllı memdûd olur, zamânı kasîr
Tâc ü taht-ile fahr ider beyler
Fahr iderdi anunla tâc ü serîr

(Asrın güneşiydi. İkinci vakti güneşin gölgesi uzun, fakat müddeti kısa olur. Hükümdarlar, tâc ve tahtları ile övünürler. Tâc ve taht, onunla övünürdü.)

Üsküdar sadece “Altın Şehir” değildir, aynı zamanda hiçbir şehre nasip olmayanı görmüş bundan dolayı da gıpta edilen, imrenilen bir şehir olmuş ve İstanbul'a “ni'mel-ceys”le birlikte yüz bin meleğin uçtuğuna şahit olmuş, Belde-i Tayyibe'nin fethini asırlar boyunca hayalinde saklamış ve bunu Yahya Kemal şöyle dile getirmiştir:

Üsküdar, bir ulu rü'yâyı görenler şehri!
Seni gıptayla hatırlar vatanın her şehri,
Hepsi der: “Hangi şehir görmüş onun gördüğünü?
Bizim İstanbul'u fethettiğimiz mutlu günü!”

Fetihle birlikte Dârü'l-İslâm olan ve Fatih Sultan Mehmed tarafından “İslâm'ın bol olduğu” yer anlamındaki İslâmbol ismini alan Nefs-i İstanbul'un Anadolu'daki temsilcisi, fetihden itibaren Türkleşip-İslamlaşan Osmanlı kültür ve medeniyetini aksettiren Üsküdar, “Kâbe toprağı” hüviyeti de kazanmıştır. İstanbul'dan ve Rumeli'den hac ve umreye gitmek isteyenler ilk olarak onun toprağına ayak bastılar. Arz-ı mukaddes toprağı olup Anadolu, Arap, Acem, Hint ve Sind diyarlarının geçiş ve irtibat noktası olan¹² Üsküdar, Hicaz'a kadar “Kâbe toprağı” mahiyet ve hakikatine sahiptir. Üsküdar, Hz. Peygamber'in ziyaret edilmeye değer ve ibadet maksadıyla yolculuk yapılabilecek mescitler olarak nitelendirdiği Kâbe'yi kuşatan Mescid-i Harâm, Hz. Peygamber'in önderliğinde inşa edilen ilmin beşiği ve bu âlemden ayrılmasından sonra olan Resûl-i Ekrem ile şereflenen

12 *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*, II, 130.

bir medeniyet membaı olan Mescid-i Nebevî ile Müslümanların ilk kıblesi ve Hz. Peygamber'in miraca yükselerek manen bir araya geldiği peygamberlere imamlık yaptığı, Kudüs haremindeki kutsal kaya (hacerü'l-muallak) üzerine inşa edilen Kubbetü's-Sahre ile bütünleşen Mescid-i Aksâ'nın başlangıç noktasıdır. Müslümanlar için Karaca Ahmed'e defnedilmek bu üç mescitle irtibat anlamına gelirken, İstanbul Yahudileri Kuzguncuk'taki Yahudi Maşatlığı'na defnedilerek Kudüs ile bağlantı kurduklarını kabul ediyorlardı¹³.

Semavi Eyice, Üsküdar isminin Roma hâkimiyeti döneminde "scutari" denilen deri kalkan kullanan imparatorluk muhafızlarının yerleştikleri yeri ifade eden ve batılı çalışmalarda da benimsenen "scutari" ile "menzilhâne, menzil atı, ulak, ulakların mektup koydukları kese" anlamında Farsça "esküdar" kelimesiyle ilişkili olduğu görüşünden hareketle iki farklı kültüre mensup kelimedenden ortak bir netice olarak Üsküdar'ın ortaya çıktığını, bunun Bizans döneminde Farsça isimi verilmesinin mümkün olduğu gibi Türk dönemine ait olma ihtimalinin üzerinde durur¹⁴. Evliya Çelebi'ye dayanan bu görüş, Halûk Hoca'nın Üsküdar'ın Türkleşip İslamlaşmasıyla yerli ve millî oluşuna dair ileri sürdükleriyle ilişkilidir. Osmanlı Üsküdar'ının ortaya çıkışı Müslüman Arapların İstanbul kuşatmalarıyla başlamış, bu çerçevede Anadolu'da İslâm-Bizans mücadelesinin ilk kahramanı Battal Gazi, Üsküdar'ın mâmur edilip şenlendirilmesinde bizzat rol almıştır¹⁵.

Halûk Hoca, Evliya Çelebi'nin; "Ammâ zamânımızda Sultân Murâd Râbi' tahrîri üzre şehri azîm Eskidâr yedi dağın dere ve devesi üzre tokuz bin kat-ender-kat bâğlı ve bahçeli ve yalılı ve sarây-ı âliler ve gayri büyütlar ile âreste ve gûna-gûn imâretlerle pîrâste olmuş şehri Eskidâr'dır."¹⁶ kaydını da dikkate alarak Osmanlıların Üsküdar'ı kendilerine mâl ederken adeta yedi tepe üzerinde kurulmuş olan Nefs-i İstanbul'a nazire yapmak istemiş olduklarının altını çizer. Bundan dolayı İstanbul'un en güzel manzaralı camilerinden Üsküdar'ın hâkim tepelerinden birine konuveren Ayazma Camii, daha sahiline ayak basar basmaz karşınıza çıkan Mihrimah Sultan Camii, Çarşıbaşı'ndaki Yeni Vâlîde Sultan Camii, denizin dudağındaki Şemsi Paşa Camii, geride Rum Mehmed Paşa Camii ile Kaptan Paşa Camii, hele içeride dillere destan Atik Vâlîde Camii bu kaydın

13 Haluk Dursun, *Boğaziçi'nde Kırk Yılım*, İstanbul 2009, s. 138.

14 "İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme", *Türkiyat Mecmuası*, 1965, XIV, s. 208-209.

15 *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, II, 130.

16 *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, I, 229.

Petersburg

görünürlüğünü sağlamakta ve bulunduğu semtlere adını veren Selimiye Camii ile Çinili Camii de bunları tamamlamaktadır. Haluk Hoca, Çinili Camii İbrahim Hakkı Konyalı'nın şu sözleriyle anlatmayı çok severdi: "Çinili Camii Külliyesi, Haliç'i, Boğaz'ı, Marmara'yı bir Şark halısı gibi ayaklarının altına seren hâkim bir tepenin yamacına kurulmuştur. Bu cami eşsiz çinilerinden dolayı Çinili Camii, Eski Vâlide Sultan Camii ile Üsküdar İskele Meydan'ındaki Yeni Vâlide camileri arasında bulunduğu için Orta Vâlide Sultan Camii veya Orta Vâlide Camii adını da alır."¹⁷ Selimiye'den, İhsaniye'den Salacak'tan Ayazma'dan hatta daha yukarılardan Küçük ve Büyük Çamlıca tepelerinden İstanbul'un seyrine doyum olmazdı. Üsküdar'a hâkim bir tepe üzerindeki Aziz Mahmud Hüdâyi külliyesi adeta şehrin manevî muhafızı olduğunu hissettirmekte, Nasûhî, Sandıkçı Şeyh Edhem tekkeleri, Mevlevîhane ve nice kültür, sanat ve irfan yuvaları, birer sığınak olarak Üsküdar'ın mistik ve manevî yüzünü Şair Nedim'in şu beytiyle hatırlatmaktadır:

¹⁷ *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 2021, I, 121.

Topkapı
Sarayı

Herkes erişir anda murâdına anıncün
Dergâhları melce-i erbâb-ı recâdır

Bunlardan Piyale Paşa (Sultan) Tepesi'ndeki Boğaziçi'ni seyreden ve Özbekler Tekkesi Millî Mücadele esnasında İstanbul'un bütün yardımlarını sırtlayıp Anadolu'ya taşınmasını üstlenerek Üsküdar'a "Mücahid Şehir" unvanı kazandırmıştır. Halûk Hoca, burada Evliya Çelebi başta olmak üzere sadece imparatorluk düşünce ve kültürüne sahip ilim, fikir ve sanat erbabında var olan zamanlarındaki bütün olumsuzluklara rağmen halk muhayyilesinin dokunduğu her hadiseye bir dâsitân manzarası ve hüviyeti sindirmelerine işaret etmekte ve Millî Mücadele esnasında Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi gibi memleketin bütün köşelerinde kahramanlık ve velilik çağladığının altını çizmektedir¹⁸. İstanbul'daki diğer Özbek tekkeleri ve Üsküdar'ın bir başka irfan yuvası olan Afganîler Tekkesi ile yakın bağlantısı olan, başta İstanbul'u

18 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 164.

ziyaretten sonra hacca gideceklere konaklama işlevi gören bu dergah, aynı zamanda Orta Asya tasavvuf kültürünün ve özellikle Osmanlı payitahtında hiç bir zaman doğrudan temsil edilmeyen Yeseviyye'ye has tarikat adabının yaşatıldığı bir ocak olan¹⁹ Özbekler dergahının hareminded ikamet eden Şeyh Necmeddin Efendi'ye mülâki olmamış, onun tedaris ve terbiyesinde yetişmiş, sohbetine katılmış ve feyz almış Neyzen Niyazi Sayın başta olmak üzere Uğur Derman, Nezih Uzel, Ali Alparslan ve Mustafa Düzgünman gibi kültür ve sanat adamlarından istifade etmek imkanı elde etmiş, bu tekkeye has olan Özbek pilavını çeşitli vesilelerle yaşatmaya çalışmış; aşure, mevlit cemiyetleri, musiki ve sohbet toplantılarında burada oluşan kültürün ayakta kalmasına ve unutulmamasına katkıda bulunmayı bir vecibe addetmiştir.

Nefs-i İstanbul ile Üsküdar'ı bütünleştiren mimarî eserlerden birisi de III. Ahmed Meydan Çeşmesi'dir. Topkapı Sarayı'nın tören kapısı Bâb-ı Hümâyün ile Aya-sofya arasında Sultan III. Ahmed tarafından inşa ettirilen Osmanlı dönemi Türk sanatının çeşme mimarisinin şaheseri olan bu abidevî çeşmenin seviyesinde olmasa da III. Ahmed Çeşmesi, Türk sanatının klasik döneminin sonunu teşkil eden ve Lale Devri'nin güzel ve zarif eserlerinden biridir²⁰.

Anadolu tarafındaki kervan yoluyla İstanbul Boğazı'nın iki yakası arasındaki bağlantıyı temin eden iskelenin başındaki bu çeşme, III. Ahmed'in emriyle 1141'de (1728-1729) annesi Râbia Emetullah Gülnûş Sultan'ın (ö. 1715) hayratı olarak Sadrazam Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Çeşmenin kuzey cephesinde Nedim, doğu cephesinde Rahmi, güney cephesinde ise Şakir adlı şairlerin sonunda tarih düşürdükleri şiirleri hakkedilmiştir. Denize bakan tarafta III. Ahmed'in celî-sülûs hattıyla şöyle tarih düşürülmüştür:

Didi Han Ahmed ile bile İbrahim târîhin
Suvardı âlem-i dest-i Muhammed ile cevâd Allah
Ketebehû Ahmed Han²¹

(Bu çeşmenin yapılış) tarihini Sultan Ahmed ile İbrahim (Paşa) birlikte söyledi: Cömert/Kerîm olan Allah âlemi Muhammed eliyle suladı).

Sultan III. Ahmed'in hattat ve şairliğini ispatlayan ve Türk kültüründeki Hz. Peygamber aşkına ve idrakine işaret eden bu beyit ile diğer kitabelerdeki metinler

19 M. Baha Tanman, "Özbekler Tekkesi", *DİA*, XXIV, 123.

20 Semavi Eyice, "Ahmed III Çeşmesi", *DİA*, II, 39-40.

21 Konyalı, II, 79.

Halûk Hoca'nın tarihî bir eser ziyaret edilirken önce kitabelerden başlanması gerektiği prensip ve metoduna işaret etmek üzere başta su olmak üzere Osmanlı medeniyet fikrinin ve imparatorluk algısını gözler önüne sermekte ve Halûk Hoca'nın sıkça tekrarladığı Muallim Naci'nin şu beyti bu hususu teyit etmektedir:

İdraki olanlara ayandır

Fikrindeki cevdet ü selâmet

Çeşmenin suyu Merdivenköy civarındaki Karaman çiftliğiyle Sazlıdere'deki kaynaklardan alınmış ve İbrahim Paşa Su Yolu adlandırılan kanallar III. Ahmed tarafından inşa ettirilen Şerefâbâd Sarayı'na verilmiş, ayrıca buradaki birçok çeşmenin de beslenmesi sağlanmıştır.

Halûk Hoca, İstanbul'a ayak bastığı günden itibaren başlayan Üsküdar'a olan ilgi ve rabitası ile hissetme ve farkına varma ameliyesinin Ortaköy'deki aşağı mektepten başladığını, Beyoğlu'ndaki yukarı mektepte sürdüğünü, Ayaz Paşa'daki "Cennet Bahçesi" adlı yerde de zirveye ulaştığını *Boğaziçi'nde Kırk Yılım* kitabında kayıt altına almıştır. Yahya Kemal'in yolundan giderek İstanbullu olmaya çalışan Halûk Hoca'nın bu süreçte Üsküdar ile ünsiyet ve ülfeti derinleşerek sürmüş, hayatının herhangi bir döneminde hiç oturmadığı Üsküdar'ın sakinlerinden sayılmasına sebep olmuştu. Zira yazdıkları ve anlattıklarıyla hayatının en mühim parçası hâline getirdiği ve ilim, sanat ve irfan hayatının bütün ayrıntı ve inceliklerine vâkıf olduğu Boğaziçi ile Üsküdar'ın sadece tarihi ve kültürüyle değil aynı zamanda buradaki yaşama kültürüne intisap ederek kendini uyarlayan Halûk Hoca'ya başka bir yerde ikamet etmesi yakıştırılamamıştı. Bundan dolayı Üsküdar'a dair her türlü faaliyette ilk akla gelen olmuş ve bazen anlattıklarından Üsküdar'da yaşamayan birisinin bu bilgileri nasıl edindiği zihinleri kurcalamıştır. Çünkü hayatının her anında fırsat buldukça Üsküdar'da bulunmaya halkıyla ve kültür varlıklarıyla bütünleşmekten büyük zevk alması ve günümüzde artık Üsküdar'da oturan çoğunluğun unuttuğu ancak buradaki az sayıda insanın haberdar olduğu Üsküdar'a dair gelenek ve kültürel zenginliklerin birçoğunu hem yaşamayı hem de yaşatmayı vazife addetmiştir. Çocukluğunda Hereke'de kiraz mevsiminde dere kenarında dinlemeye başladığı bülbül merakını İstanbul'da özellikle de Üsküdar'da sürdürmüştür. Bülbül dere içlerini sever ve en güzel ötüşlerini tan yeri ağırırken oralarda yapar ki Üsküdar İstanbul'daki bülbül derelerinden (diğerleri Kanlıca ve Eyüp) birisidir. Ayrıca en güzel öttüğü mevsim Nisan-Mayıs

ayları olan bülbülün tarih boyunca en çok dinlendiği yer Kanlıca'daki Mihrâbâd Koyu olmuştur. Büyük Çamlıca ile Küçük Çamlıca'da Fethi Paşa Korusu'nda özellikle de Anadolu Hisarı'ndaki Dereağzı Mezarlığı'nda günümüzde pek çok Üsküdarlının haberdar olmadığı mevsiminde bülbül dinlemek Halûk Hoca'nın Üsküdar'daki muttat âdetlerindendi.

Halûk Hoca'nın İstanbul'a ayak bastığı andan itibaren başlayan Üsküdar ile olan rabıtası hiç kesilmeden sürmüştür. Halûk Hoca ve arkadaşlarının Edebiyat Fakültesi'nde okurken en çok gittikleri mekân, Enderun Kitabevi idi. Fakülteden mezun olunca M. Hanefi Bostan'ın Mihrimah Sultan Külliyesi'nin

yanında açtığı kitapçı, Ali İhsan Yurt başta olmak üzere Enderun Kitabevi'nin müdavimlerinin bir kısmı uğradığından Beyazıt'taki edebî ve kültürel meclisinin daha dar kapsamlı olan bir örneği olarak ortaya çıkmasını beraberinde getirmişti. 1982 yılının son günü Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'ne iki arkadaşı M. Hanefi Bostan ve Vahdettin Engin'le birlikte öğretim üyesi olarak tayin olan Halûk Hoca, başvuru dilekçesini burada hazırlamış ve başka isimlerin katılmasıyla daha sonra Üsküdar Pasajı'na nakledilen bu mekânda Üsküdar tarihi

Topkapı Sarayı

Topkapı
Sarayı

ve kültürüyle hemhal olmayı sürdürmüştür. Buradaki sohbetlere katılan Üsküdar'ın yöneticileri yapılan sohbetlerde konuşulan hususları dikkate almışlar ve icraate dönüştürmek için çaba göstermişlerdir. Halûk Hoca'nın Üsküdar'a dair fikirlerinin 2000'li yıllardan itibaren daha çok dikkate alınmaya başladığı görülür. Üsküdar'ın florasının tanınır olması ve canlandırılmasına

yönelik faaliyetler başta olmak üzere teorik bilgilerini pratiğe dökme imkânı elde etti. Bu çerçevede sadece Mehmet Çakır'dan Hilmi Türkmen'e kadar belediye başkanlarının değil Üsküdar'la ilgilenen herkesin en büyük yardımcısı ve musahibi oldu. Halûk Hoca'nın "bizim Hilmi" diyerek adeta kendi ailesinin bir parçası gördüğü Hilmi Türkmen başkan olmadığı dönemlerde başkan yardımcısı olarak bu süreçte yer aldığı için Halûk Hoca'dan herkesten fazla istifade etme bahtiyarlığına erişti ve bir vefa örneği olarak isminin Üsküdar'da yaşaması için adına bir kütüphane yaptırdığı gibi Üsküdar'da hatırasının yaşaması için her kültürel etkinlikte ismini anmayı vazife addetti.

Diğer taraftan 2000'li yıllardan itibaren üslendiği görevler itibariyle sur içi ve dışı İstanbul'u daha yakından hissetme imkânı elde etti. Üsküdar, bir taraftan sur içi İstanbul'un panoramasının en güzel temaşa edileceği mekânlara sahip, diğer taraftan da İstanbul ve denizden seyredilmeye de çok uygundur. Bundan dolayı Halûk Hoca Üsküdar'a belli güzergâhları takip ederek girip çıkar ve bu esnada fark edilmesi gereken ayrıntılara dikkat çekerdi. Hayatının hiçbir döneminde öğrenmeyi bırakmayan Halûk Hoca, aynı zamanda öğrendiklerini bazen Atik Vâlîde başta olmak üzere Üsküdar'ın muhtelif yerlerinde bazen de buradan uzak mekânlarda sanki Üsküdar'daymış gibi anlatır ve bundan büyük zevk alırdı. Bir Halûk Dursun klasiği olan boğaz gezileri ile ve Benim Boğaziçi'm derslerine Üsküdar'dan başlardı. Halûk Hoca Göztepe'deki evinden ya da Marmara Üniversitesi yerleşkesinden Üsküdar'a giderken Ankara asfaltı yoluyla Harem'e inip Salacak'a

ulaşmayı itiyat edinir ve buradan Üsküdar meydanına varıncaya kadar da önce Kız Kulesi'ni ardından Topkapı Sarayı'nı, Ayasofya'yı, Yeni Cami'yi ve tarihi yarımada'yı seyreder; Üsküdar'la tarihî yarımadanın bütünleşmesini her seferinde adeta ilk defa temaşa ediyormuş gibi yeni bir heyecanla yaşardı.

Topkapı Sarayı

Halûk Hoca'nın Üsküdar'a doğrudan girmek yerine yalıdan yukarılara doğru çıkıp, Çırcır Meydanı'na ve özellikle İmrahor Meydanı'na uğradığı da olurdu. Meydanda Mimar Sinan eseri olan Rüstem Paşa Sıbyan Mektebi, karşısında cami önünde Başkadın Çeşmesi, hemen yanı başında Ayşe Sultan Çeşmesi, biraz yukarıda Şerefabad Su Maksemi ve aşağıda Mevlevihânesi'yle İmrahor, tarihi dokusu çok zengin bir Üsküdar muhitidir. Doğancılar'dan yukarıya Küçük Selimiye'ye halk ağzıyla Çiçekçi'ye, oradan Kavak Deresi yoluyla tekrar Selimiye Kışlası önünden Harem'e inilir. Halûk Hoca'nın Üsküdar'ında en önemli yerlerden birisi çok sevdiği ve Topkapı Sarayı'nda görev yaparken katledildiği yeri fâtîha okumadan geçemediği padişah olan III. Selim'in külliyesidir. Boğaziçi'nin Anadolu yakasındaki en hâkim tepelerinden birine kurulan bu külliyyede; caminin barok mimarisi, taş ve mermer işçiliğinin yanı sıra kuş evleri de mutlaka görülmesi gereken unsurlarındandır. Yine camide, biri avlu duvarının köşesinde, diğeri Hünkâr Kasrı girişinde olmak üzere iki tane de kütüphane bulunur. Avludaki Kültür Bakanlığı'na Kasır'daki nüvesini Üsküdar'ın tarihini de yazan İbrahim Hakkı Konyalı'nın vakfettiği kitaplardan oluştuğu için Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlıdır.

Selimiye'den sonra III. Selim'in babası III. Mustafa'yı da ihmal etmemek gerekir ve Ayazma Camii'nden bahsetmemek eksiklik olur. Halkın bölgesinden dolayı Ayazma adını vermiş olduğu bu cami, pek mütenasip, çok gösterişli bir eserdir. Konumundan dolayı hemen Boğaziçi'nin girişinde dikkati çeker. Yakınına geldiğiniz zaman da avlu duvarından başlamak üzere dört bir yanında çok güzel kuş evleri fark edilir. III. Mustafa Camii'nin en kayda değer noktalarından biri giriş kapısının

kitabesidir. Zamanın sadrazamı meşhur ve muteber Koca Ragıp Paşa nezaketen padişahın da adını zikrederek tarih kitabesini ebcet hesabıyla şöyle düşürmüştür:

Muktedâ-yı ehl-i sünnet câmi'-i mecmû'-i hayr
Kıldı çün bu ma'bed-i zıbayı inşâ bî-riyâ
Sadr-ı asrı bendesi Râgıb didi târîhini
Câmi-i ra'nâ binâ-i Şah Sultan Mustafâ

Bu dörtlüğün altına; “Ketebehû ed-dâî Veliyyüddîn ufiye anhü” şeklinde Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'nin imzası yer alır.²²

Halûk Hoca imparatorluk kültürünün ihmal edilen bir yönünün İstanbul'a kadın elinin değdiği hususu olduğunu sıkça dile getirirdi. Osmanlı döneminde hanım sultanların üstlendiği bu işlevin en görünür olduğu yerin Boğaziçi özellikle de Üsküdar olduğunun altını çizer. Osmanlı hanedanının başta hanım sultanlar, Vâlîde sultanlar ve padişah kızlarından başlamak üzere birçok ferdi Boğaziçi'nde eser vakfetmişler ve sahil saraylarda, yalılarda ikamet etmişlerdir. Osmanlı hanedan üyesi kadınların Boğaziçi'ndeki ilk eserleri Eminönü ve Üsküdar gibi Boğaz'ın başlangıç iskelelerinde kendilerini göstermişlerdir. XVI. yüzyılda Kanuni'nin kadınlarından Gülfem Hatun Üsküdar'ın iç kesimlerinde bir camii yaptırmış, Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan ise Üsküdar iskelesindeki Mimar Sinan'ın meşhur eserini vakfetmiştir.

Sultan II. Selim'in hanımı Nurbanu Sultan Üsküdar'ın tepelerinden birisini seçmiş ve Mimar Sinan'a Atik Vâlîde Külliyesi'ni inşa ettirmiştir.

Atik Vâlîde'ye Sultan I. Ahmed'in hanımı Kösem Sultan Çinili Külliyesi'ni yaptırarak komşu olmuştur.

Üsküdar'ın en son hanım sultan külliyesini Avcı Mehmed'in kadını Rabia Gülnuş Sultan inşa ettirmiş ve adına da Yeni Vâlîde Külliyesi denilmiştir.

Boğaziçi'ne hanedan kadınlarının isimlerinin ve eserlerinin yazılmaya başlanması, Sultan I. Abdülhamid'in annesi Rabia Sermi Sultan için Beylerbeyi Camii'ni yaptırmasıyla başlar.

Sultan III. Mustafa Ayazma tepesindeki camiyi başkadını Mihrişah Sultan adına yaptırmıştır.

²² Konyalı, I, 95-96.

III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan için Küçüksu Kasrı'nın bahçesinde dört yüzlü çeşme inşa edilmiş, I. Abdülhamid'in kadını Ayşe Sineperver Sultan için de Üsküdar Balaban iskelesi arkasında üç yüzlü bir çeşme yapılmıştır.

Halûk Hoca İstanbul'un temaşası için zaman kadar seyir mekânın önemli olduğunu şöyle ifade eder: "Çünkü İstanbul'a uzaktan bakmanın bir yeri, raconu; hat-ta mevsimi, eski tabirle "vakt-i merhûnu" vardır. Beylerbeyi Camii'nin önündeki sebinin karşısında oturup, Boğaziçi'nin en güzel halleriyle erguvanlarını Mayıs başında seyre dalmak bile, bir bilgiden kaynaklanan zaman ve mekân seçimi değil midir?"²³

Boğaziçi'nde ilk erguvan Nisan ayından itibaren Sarayburnu açıklarından başlar ve yoğunlaşarak Emirgan'a kadar ulaşır. Anadolu yakasında ise Fenerbahçe (Dal-yan) burnundan başlayarak Üsküdar'da İhsaniye'ye doğru ortaya çıkar. Salacak'ta Çürüksulu Yalısı'nda kendine bir de yol arkadaşı olarak mor salkım bulur ve avlu duvarlarına, aşı boyalı yalıya – Çinili Köşk de denir – eşlik eder. Çürüksulu Yalısı, Boğaziçi'nin Anadolu yakasının görülmeye ve bilmeye değer ilk yalı köş-küdür. Erguvan'ın bundan sonraki mekânı olan Fethi Paşa Korusu'na, Çengelköy Papaz Korusu'na, Vaniköy'e, Kandilli'ye Mihrabat'a doğru ilerleyerek geçtiği her şeyi şenlendirerek Çubuklu'ya ulaşır. Buraya ulaştığında artık hava soğumuş ve yerini bu soğuğa daha dayanıklı olan Defne'ye bırakmıştır. Defne Boğaziçi'nin çok manalı, çok havalı, çok kokulu, çok edalı bir bitkisidir. Nisan yağmurdan sonra defne ağaçlarının dibinde dolaşmanın keyfi doyumsuzdur. Erguvanın estetik değerini ve romantizmini üstlenir. Bizans döneminde Boğaziçi'nin en kutsal süsü olan erguvanı Osmanlılar hilkatın ve yaratılışın bir numunesi ve nişanesi olarak hayranlıkla bakmışlar Süheyl Ünver'in tabiriyle Mayıs ayını "erguvan ayı" olarak nitelendirmişlerdir.²⁴

Halûk Hoca İstanbul'un ilkbaharı gibi sonbaharının da ayrı güzellikleri olduğunu altını çizer ve bu iki mevsimin erguvanda olduğu gibi İstanbul'un florasıyla buluşma ve hemhal olma günleri olduğunu daima hatırlatırdı. Tatil günlerinde de İstanbul'un ıssız ve تنها köşelerinde şehirle bütünleşen ağaç ve bitkilerle buluşurdu. Bunların bir kısmına ulaşamaz ve arkalarından yazılan güftelerin bes-telerini dinleyerek teselli bulurdu. Yine kış mevsimi için "kış tatlısı" ağacını ben

23 *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, s. 39.

24 *Boğaziçi'nde Kırk Yılım*, s. 29-31.

Marmara
Üniversitesi

hocadan öğrenmişim. Erguvanı hoca sayesinde tanı-
mıştım. Herhalde kış tatlısı ağacını bu yazıyı okuyanlar
eğer hocanın talebesi değil-
ler ise ilk defa duymuşlardır.
Bu manada Üsküdar Beledi-
yemiz mutlaka «kış tatlısı»
ağacı yetiştirmeli ve Üskü-
dar'da muhtelif bahçelerde
yer bulmasını sağlamalıdır.
Bir kış tatlısı Kuzguncuk'ta
ikâmet etmektedir. Bu vesile
ile aziz hocamızın kış tatlısı
ile ilgili yazısını paylaşmak
istedim.

Mısırlı İbrahim Efendi'nin
Hicaz'ı;

Solsan da sararsan yine gül
pembe dehensin

Rabbin bana bir nimeti var o da sensin

Ahmet Rasim Beyin güftesi Enderunî Hafız Hüsni Efendi'nin bestenigar bestesi;

Çok sürmedi geçti şevk-i tarab-ı bahârım

Soldu emelim, goncelerim reng-i izârım.

Gurup vakti girdiğinde Hacı Arif Bey'in bestelediği Kürdili-hicazkâr makamındaki
“Gurûp etti güneş dünya karardı” mısrai ile başlayan son şarkısını dinlemek Vaktin
Sahibine teslim olmaktan başka elden bir şey gelmediğinin hatırlanmasıydı.

Halûk Hoca başta Üsküdar olmak üzere İstanbul'da özellikle de Boğazın iki ya-
kasındaki belediyelerin mutlaka “kış tatlısı” ağacını yetiştirmeleri gerektiğinin
üzerinde dururdu. Bu ağacı merak edenlerin de yazdığı yazısından öğrenmeleri-
ni salık verirdi. Bir örneği Kuzguncuk'ta bulunan bu nadide ağaç bütün Üsküdar
bahçelerini süslemeliydi.

Halûk Hoca, hafta sonlarında gizli buluşmalarını en çok meşe ağacıyla gerçekleştirirdi. Meşe şehirlerin, meydanların, sarayın, resmiyetin ve bağlılığın değil köylerin, dağların, koruların ve özgürlüğün ağacı olan hakiki bir sığınaktır. Görüntüsü, gölgesi romantizmi; odunu, kerestesi ekonomiyi; yaprakları ve palamutları da hayvancılığı besler. Anadolu bir meşe yatağıdır. İstanbul'da bile hâlâ arayana, bulana, görene çok var. Anadolu yakasında Göztepe'den Çamlıca'ya kadar, bölük bölük, parça parça, kıyıda, köşede ve kenarda görülebilir. En güzeli Çubuklu Hidiv Korusu'nda, en görkemlisi Beykoz Kaymakkonduran'da Üsküdar'da Selami Ali Türbesi'nde ise hazirenin muhafızı. Ne demişler “Meşe gölgesi, paşa gölgesi.”²⁵

Halûk Hoca İstanbul'da yalısı olmadan ama İstanbul ve Boğaziçi'nde yaşama sanatının farkında olarak yaşamış, erguvansız, mehtapsız, sandalsız ve ille de balıksız Boğaziçi'nde yaşamının mümkün olmadığını sıkça belirtmiş; ansiklopedi, kitap, şiir, tarih ve musiki olmadan Üsküdar'ın anlaşılamayacağını altını çizmiştir. Bazı insanlar vardır ki hayatlarının başında bağlandıkları mefkûreye bu dünyadan geçinceye kadar bağlı kalırlar. Hiç savrulmadıkları gibi nefislerini de öne çıkarmazlar. Bunlar müstesna ve seçkin insanlardır. 19 Ağustos 2019'da rahmet-i Rahman'a kavuşan Ahmet Halûk Dursun, bu güzide insanlardandı. Akıp giden zamana, tarihe karışan hakikate rağmen hayatı boyunca Osmanlı'nın izlerini ve köklerini aradı. Osmanlı kültür coğrafyasını kaydetmeye ve belgelemeye ömrünü vakfetti. Yahya Kemal'in bütün gördüğü İstanbul'a kendini adadı. Kaybolmuş olanları ortaya çıkarmayı, var olanları muhafaza edip geleceğe taşımayı düstur edindi. Bu bağlamda Halûk Hoca'nın Nefs-i İstanbul, Bilâd-ı Selâse ve Boğaziçi'ne dair anlattıkları, yazdıkları bir rehber ya da kılavuz bilgisi olmayıp hatıra, duygu, düşünce, deneyim, özlem ve sevdanın yanında imparatorluk kültüründen süzülen engin ve şümüllü bilgi birikiminin ve bir hayat felsefesinin adeta bir hülasasıdır. Hereke'deki çocukluk günlerinde itibaren kendisine mâl ettiği gerek sözlü ve gerekse yazılı bilgileri kullanma maharetini göstermesi Halûk Hoca'yı farklılaştıran hususlardandı. Şifahî kültür ile yazılı kültürü bütünleştirmeye çalışan zaman ve mekân açısından Türk kültürünü bütün derinlik ve genişliğiyle ele alan ve kültürü yaşayan Halûk Hoca, İstanbul'la bütünleşmiş, öğrenmiş, öğretmiş ve bilgisini sürekli güncellemiştir. Önce ayırım yapmaksızın yazılı ve sözlü kültürü anlamaya çalışmış, anladıktan sonra da önce bugüne ardından da geleceğe nasıl taşınabileceğinin derdinde olmuştur.

25 *İncir Çekirdeği*, İstanbul 2021, 153-155.

II. BÖLÜM

EDEBİYAT

Halil Batur
Nazım Büyükbaş
Gülay Karaman
Mustafa Özkat
Münire Kevser Baş
Nihat Öztoprak
Nusret Gedik

سخن و لوه بېشېلېب سېست و كزاره ايليم
لكن مېروز كچيچين نېمال سونوفا اولوب
بېگه بر نعت شېرېنې كرمېم اولمز ادا
بولدېز لېك قېير سېبان سئانئ
ذاتېدر شېبان سېبېر آن مېبوس سېن
عقت خائېلئ مئق چسان سېچن اودار
شېبئ اه نابدراك شور لو كادر
اول سېب لادېرئ ائببا و كرمېم كائت
قېبئ مېنا و كادر مئق مېچون ائبئس
خامئ مئكئ اېدوب بېر كرون ائدوه
اضر اللېل زمانئ تېره قائلئك چئان
نابئل چئئو ك اولور دوزان سېبېر سز
سئمت بۇغ صق قز عاله طوعدي خرام
ايلدم كلاسئ نئبئله نئبئله مشام
قېبئ و ائق كلك نئظ شاعوان چوق ائقام
اوكلدر لال اولوب اظهار عجز اظھر كلام
ائبببا يه ذاتېدر رصف نئوتق اوم
عائكئه ذات بكي اولدي يادئ نغلام
ذاتئدو عالشئ اولدي بو صرخ سېبئرام
اھردا ائق نئوت بولدي ذاتئبئ مشام
ار ووكاه عاله اظھار كيان نئبئ مشام
مئدم نئشئرئئدئ نئبئله صم اھترام
ايلدي روش چرائق اءقو ئق مئطلام
سئع بئن سئلك نئبئ حضرت خرا ائام

Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî'nin Hayatı, Sanatı ve Şiirleri

DR. HALİL BATUR
Milli Eğitim Bakanlığı

Giriş

Menâkıbnâmeler, genellikle tasavvuf büyüklerini tanıtmak, onların hayatlarını ve kerametlerini anlatmak amacıyla yazılan İslamî Türk edebiyatı türlerinden biridir. Genellikle çoğul şekliyle “menâkıb” olarak kullanılan menkıbe; tasavvuf tarihinde, sufilerin izhar ettikleri harikulade olaylar demek olan kerametleri nakleden küçük hikâyeler manasında kullanılmıştır¹.

XVII. asır âlim ve mutasavvıf şairlerinden olan Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî, *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî* ve *Terceme-i Sırru'l-Mektûm fi İlmü'n-Nücûm* adlı iki önemli eser kaleme almıştır. Müellifin edebî bir dille ve yer yer şiirlerle zenginleştirerek tercüme ettiği *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî* adlı eseri, İslam ve tasavvuf tarihinin önemli şahsiyetlerden biri olan Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin hayatını konu almıştır. Veffâk, Seyyid Ahmed el-Bedevî ile ilgili, o günün şartlarında ulaşabildiği Arapça kaynakları inceleyerek eserini kaleme almıştır. Veffâk, menâkıbnâmenin sonunda Seyyid Ahmed el-Bedevî'ye ait, orijinali Arapça olan 62 beyti önce tercüme etmiş; daha sonra şerh ederek eserini bitirmiştir. Çalışmamızda öncelikle Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği ile ilgili bilgi verilecek; daha sonra şairin *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî* adlı eserinde yer alan şiirleri şekil ve muhteva

¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler*, Ankara 1992, s. 27.

Mihrimah Sultan
Camii, Süheyl
Ünver

açısından değerlendirilecektir. Çalışmanın sonunda da söz konusu eserde yer alan manzumelerin orijinal çeviriyazılı metinleri verilecektir.

Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği

Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî'nin hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Kaynaklarda Vifâk / Veffâk / Vifâkî Mehmed Hıfzî Üsküdarî veya Şeyh / Derviş Muhammed Üsküdarî en-Nakşibendî künyesi ile anılan Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî, künyesinden de anlaşıldığı gibi İstanbul'un Üsküdar semtinden olup XVII. yüzyılda yaşamıştır². Âlim, mütercim, mutasavvif ve astronomi bilgini

² Halil Batur, "Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî'nin Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî'si", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı 22 (2019), s. 111-136.

olarak bilinir³. İlim ve irfan erbabından olup garip ilimlerden olan vefk ve nücüm sahalarında mütehasstır. Vefk, sözlükte “uyuma, uygun gelme, uygunluk, tevafuk; sırlı, tılsımlı dua, dua yazılı eşkâli havi nüsha, muska”⁴ gibi anlamlara gelir. İslamî kültürde ise daha çok; harf, rakam, kelime, Esmâ-i Hüsna, âyet ve surelerin belli bir düzene göre kareler içine yazılarak bunda bâtinî manalar arayan bir tılsım türü, muska anlamında kullanılır⁵. Veffâk, “vefk” ilmi ile uğraşan anlamına gelir ki bu da Veffâk’ın hem astronomi alanında hem de tılsımlı duaları yani muska yazma hususunda uğraşları olduğunu gösterir. *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ahmed el-Bedevî* adlı eserinin sonunda vefk ilmine dair görsel şekillerin mevcudiyetinden ve tercüme ettiği eserlerin muhtevasından da anlaşıldığı kadarıyla bu uğraş, kendisine “Veffâk” lakabının verilmesine vesile olmuştur.

İstanbul’un Üsküdar semtinden olduğu künyesinden anlaşılan müellifin telif ve tercüme ettiği eserlerine bakılarak iyi bir eğitim aldığı, Arapça ve Farsçayı bu dillerde şiir yazacak derecede öğrendiği anlaşılmaktadır. Nitekim müellifin *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ahmed el-Bedevî* adlı eserinde kendisine ait birçok Arapça ve Farsça şiir bulunmaktadır. Söz konusu eserinde yer alan yüz elliye aşkın manzumesi, müellifin şiir sahasında da yetkin olduğunu göstermektedir. Yazdığı şiirlerde klasik Türk edebiyatı geleneğinin özelliklerini bulmak mümkündür. Gerek şiirlerinde kullandığı nazım şekilleri ve türleri gerekse kullandığı dil ve üslup, şairin bu edebiyata olan vukufiyetini göstermektedir. İstanbul’da aldığı medrese eğitimi ile iktifa etmeyen Veffâk, ilim tahsilini sürdürüp geliştirmek maksadıyla o günün şartları içerisinde Suriye ve Mısır’a seyahat etmiştir.

Müellifin künyesinden hareketle onun tasavvuf erbabı bir zat olduğu söylenebilir. Veffâk’ın kimi kayıtlarda “Şeyh”, kimi kayıtlarda ise “Derviş” şeklinde unvanlarla anıldığı görülür ki bu durum, onun tasavvufu bir hayat tarzı olarak kabul ettiğinin, tasavvuf ve tarikat erbabı olarak bir yaşam sürdürdüğünün emaresi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla müellifin hayatını dervişane bir tarzda yaşadığına hükmedilebilir. Ayrıca *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ahmed el-Bedevî* adlı eserinde “en-Nakşibendî” künyesi ile kendisini tavsif etmesi, onun Nakşibendî tarikatının müntesiplerinden, dahası bir Nakşibendî şeyhi olabileceği ihtimalini akla getirir.

3 Cemal Ağırman, “Tarih ve Tabakat Kitaplarında Üsküdarî Nisbesiyle Anılıp Adından Söz Ettiren Üsküdarlı Bilginler”, *Üsküdar Sempozyumu II*, 12-13 Mart 2004, *Bildiriler*, c. 2, İstanbul 2005, s. 491.

4 Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul 2012, s. 1496.

5 İlyas Çelebi, “Vefk”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 42, İstanbul 2012, s. 605-607.

Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî'nin vefatına dair tek bilgiyi Cemal Ağırman aktarmıştır. Buna göre Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî 1027 / 1618 tarihinde vefat etmiştir.⁶

Eserleri

Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî'nin tespit ettiğimiz iki eseri bulunmaktadır:

1. *Terceme-i Sırru'l-Mektûm fi İlmü'n-Nücûm*

Müellifin *Terceme-i Sırru'l-Mektûm fi İlmü'n-Nücûm* adlı eseri, İmam Fahreddin er-Râzî'ye ait olduğu iddia edilen *Kâşifü'l-Mektûm fi İlmü'n-Nücûm* adlı eserin tercümesidir. Bu eseri 1017 / 1608 tarihinde Şam'da bulunduğu zaman tercüme ederek esere *Sırru'l-Mektûm* adını vermiştir⁷. Bu eserin tek nüshası olup eser, 1207 / 1792 telif tarihi ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nın Osman Ergin Türkçe Yazmaları bölümünde, Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî adıyla ve 495 arşiv numarası ile kaydedilmiştir.

Müellifin ayrıca kütüphane kayıtlarında Fahreddin er-Râzî'nin *Sırru'l-Mektûm* adlı eserinden yapılan seçmeleri ihtiva eden *Müntehabât min Sırru'l-Mektûm* adlı bir eseri daha vardır. Ancak yaptığımız incelemede bu eserin Veffâk Mehmed Efendi'nin *Terceme-i Sırru'l-Mektûm fi İlmü'n-Nücûm* adlı eserinden yapılan bir derleme olduğu görülmüştür. Bu kitaptaki bölümleri kimin derlediği belli değildir. Söz konusu eserin de tek nüshası olup eser, 1349 / 1930 telif tarihiyle, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nın Osman Ergin Türkçe Yazmaları bölümünde, Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî adına, *Müntehabât min Sırru'l-Mektûm* adıyla ve 274 / 5 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

2. *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ahmed el-Bedevî*

Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ahmed el-Bedevî, Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî'nin Mısır'da iken kendi ifadesi ile H 1024 yılının Ramazan ayında yazmaya başladığı eserdir. Dolayısıyla eser 1615 yılının Ekim ayında yani müellifin vefatından

⁶ Cemal Ağırman *a.g.m.*, s. 491.

⁷ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, İstanbul 1971, s. 461.

Kız Kulesi, Barlett

üç yıl önce yazılmaya başlanmıştır. Üsküdarî, bu eseri yazıp bitirdikten sonra ashab-ı saadetten bu eserin kıymetini takdir edecek birinin bulunmasını ümit eder ki eseri ona ithaf etsin ve onun namı ile eseri tavsif etsin. Veffâk, Şam-ı Şerif tarafına gider. O vakitte Şam'da Osmanlı Devleti'nde üç padişahın berberlik vazifesini gören, farklı birçok resmî görevde bulunan ve silahtar olarak Şam-ı Şerif eyaletine mutasarrıf olarak tayin edilen Berber Mehmet Paşa Hazretlerini bulup bu zattan daha iyi biri, bu menâkıb-ı şerifin kıymetini idrak edemez diyerek onun şerefli ismi ile eserini tamamlamıştır⁸.

Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî, Ahmed el-Bedevî menâkıbnâmesini yazmaya nasıl karar verdiğini eserin mukaddimesinde şu sözlerle ifade eder:

Müellif 1613 yılında Diyar-ı Rum'dan Mısır'a gider. Mısır'a vardığı gece Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin halifelerinden Şeyh Hüseyin Kundâkî Hazretleri ile tanışır. Bir

⁸ *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî*, 532, vr. 5a.

Üsküdar'dan
Sarayburnu,
Barlett

VEFFÂK MEHMED HIFZÎ ÜSKÜDARÎ'NİN
HAYATI, SANATI VE ŞİİRLERİ

Süheyl Ünver

müddet sohbet ettikten sonra Şeyh Hüseyin Kundâkî: “Diyar-ı Rum’da Seyyid Ahmed el-Bedevî’yi sevenler çoktur, herkese bir hizmet düşmüştür. Sizin de bu diyara gelişinizden muradınız, Seyyid Ahmed el-Bedevî’nin hayatını Arapçadan Türkçeye tercüme etmek olmak lazım gelir.” diye buyurur. Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî, o esnada kendisinin bu nimete nail olmak istidadından uzak olduğunu mülâhaza ederek bu teklif ve hizmeti kabul etmez. Bu görüşmeden sonra tam üç yıl Mısır’da kalır.

Veffâk, bir muradının husulünü beklediği bir zamanda, bir gece rüyasında Seyyid Ahmed el-Bedevî’nin mevlid-i şeriflerinde Hz. Muhammed’i (s.a.v.), yanında evlad ü ashabı ile birlikte, evliyaların da hazır bulunduğu bir mecliste görür ki o gece Berat Kandili’dir. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) etrafında mahşeri andıran bir divan kurulmuştur. Bu divanda herkesin amelîne göre eline bir hüccet, vesika verildiğini görür. Kendisi de bu divanda Hz. Muhammed’den (s.a.v.) inayet ricasında bulunduğu Hz. Muhammed (s.a.v.), Seyyid Ahmed el-Bedevî’ye: “Ona sen hüccet ver.” diye buyurur. Veffâk, yalvaran gözlerle boynunu bükerek Seyyid Ahmed el-Bedevî’den ricada bulunur. Seyyid Ahmed el-Bedevî ise: “Bizden talepte bulunan, bizim hizmetimizde kusur

etmez.” der. Bunun üzerine Veffâk, dehşetle korkuya kapılır. Seyyid Ahmed el-Bedevî, Şeyh Hüseyin Kundâkî'ye müteveccih olduğunda o da: “Kendisine inha ettim ancak ihmal ettiler.” der. Daha sonra Seyyid Ahmed el-Bedevî bir defa mübarek cübbe-i şeriflerini Veffâk'ın üzerine örtüp tebessüm ederek: “Menâkıb-ı şerifimi Türkçeye tercüme etmeye çalış, muradına ben kefalet ettim.” diyerek bir kere kudret nazarıyla arz-ı cemal ettikten sonra bir anda tamamen ortadan kaybolur. İşte tam o esnada Veffâk, “Allah!” diye bir çığlık atıp, hâlâ Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin mübarek heykelleri ve nurlu simaları karşısındaymış gibi hissederek gözyaşları içinde uykudan uyanır.

Veffâk, bu etkileyici ve ilginç rüyayı gördüğü günün ertesinde Hüseyin Efendi'nin halifeleri olan Receb Efendi ile görerek, menâkıb-ı şerifi taleb edip çalışmaya başlar. Veffâk'ın eserini telif ederken Seyyid Ahmed el-Bedevî ile ilgili pek çok esere ulaştığı anlaşılmaktadır. Müellifin modern biyografi yazma tekniğine yakın bir üslupla Seyyid Ahmed el-Bedevî ile ilgili verdiği bilgileri, kaynak göstererek temellendirdiği ve Seyyid Ahmed el-Bedevî ile ilgili derin bir araştırma yaptıktan sonra eserini kaleme aldığı görülmektedir. Veffâk'ın Seyyid Ahmed el-Bedevî'yi anlatırken onun ile ilgili uzun tavsif ve tariflerden ona fevkalade bir hürmet ve muhabbet beslediği ve büyük bir aşk ve şevkle eserini telif ettiği anlaşılmaktadır.

Müellif, Seyyid Ahmed el-Bedevî ile ilgili bilgileri verirken Seyyid'in ailesi, nesebi, doğumu, şeyhliği, müritleri, talebeleri, halifeleri, yaptığı dinî hizmetleri ve vefatını kronolojik bir sıra takip ederek ve çoğu zaman kaynak vererek ilmî usullere uygun bir surette anlatmıştır. Öte yandan Seyyid Ahmed el-Bedevî'ye isnat edilen kerametler de rivayetler şeklinde derlenerek ve yine çoğu zaman kaynak ismi verilerek zikredilmiştir.

Eserin ilk bölümlerinde Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin nesebi, ailesi ve kardeşleri ile ilgili detaylı ve kaynaklı bilgiler verilmiştir. Daha sonra Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin yaptığı seyahatler, tarikat silsilesine nasıl dahil olduğu anlatılmış, hangi tarikat pirlarına intisap edip kimlerin yolunu takip ettiği detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Eserin devamında Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin kendi yolunu, tarikatını nasıl kurduğu ve geliştirdiği anlatılmış, kendisinden sonra gelen kırk halifesi tanıtılmış ve bu halifelerin kerametleri anlatılmış, en önemli halifesi olan Abdulâl'e ettiği nasihatler aktarılmıştır. Veffâk bu nasihatları mesnevi nazım şekli ile yazdığı 30 beyitlik bir şiir ile aktarmıştır. Ayrıca Seyyid Ahmed el-Bedevî'den sonra tasavvuf tarihinde “Bedevîye” veya “Ahmediye” diye anılacak olan bu tarikata dahil olma şartları teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır. Eserinin sonunda

da Seyyid Ahmed el-Bedevî'ye ait olduğu kabul edilen 62 beyit önce tercüme edilmiş ve daha sonra bu şiirler tasavvufî açıdan şerh edilmiştir. İçeriğinden hareketle eserin sadece bir menkıbe kitabı olmadığı, aynı zamanda bir tercüme eser, bir biyografi veya terceme-i hâl, öte yandan bir şerh kitabı olarak da değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır.

Üsküdarî'nin *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ahmed el-Bedevî* adlı eserinin kütüphanesini, katalog ve kaynak taramaları sonucunda toplamda 14 nüshası tespit edilmiştir. Eserin kütüphane kayıtlarında aşağıda verildiği şekilde künyeleri kaydedilmiştir:

1. İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yamaları, Arşiv No: Or. 7705
2. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Arşiv No: Ms.or.oct.2128
3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, Arşiv No: 129
4. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, Arşiv No: 532
5. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, Arşiv No: 534
6. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, Arşiv No: 626
7. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, Arşiv No: 708
8. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 06 Hk 4267
9. İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Türkçe Tarih-Coğrafya Yazmaları, Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktb.) No. 4520
10. Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 43 Ze 1090
11. Konya Mevlâna Müzesi, Kütüphanesi Kataloğu, No: 54
12. Ankara Üniversitesi, DTCF Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, Koleksiyon: Mustafa Con A 716/1, Konu No: 922
13. Milli Kütüphane-Ankara, Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi, 50 Ür 216
14. Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu, 297.092 İSC.

Süheyl Ünver

Müellifin Şiirleri

Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî'nin en önemli eseri olan *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî*'de mensur bölümlerin yanı sıra manzum kısımlar da yer almaktadır. Müellif, biyografik eser niteliğindeki eserini Türk edebiyatında görülen üslup özelliklerinden biri olan mensur-manzum tarz ifade tekniği ile kaleme almıştır. Eserde küçük bir antoloji oluşturacak miktarda yer verilen şiirlerle Veffâk, eserini monotonluktan kurtararak esere daha edebî ve sanatlı bir hüviyet kazandırmıştır.

Veffâk, eserde çoğu zaman mensur olarak başladığı bölümü manzum bir parça ile sürdürmüştür. Ancak bu manzum parçaların metnin asıl parçaları olmaktan ziyade esere edebî bir nitelik kazandırmak ve daha estetik bir ifade biçimi ile işlenen konuya dair duygu ve düşünceleri aktarmak amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim eserden manzum bölümler çıkarıldığında genellikle anlatımın bozulmadığı görülür.

Metin içerisindeki manzum parçalar, "Kıt'a ve Şi'r, Kıt'a-i der Münacâtü'l Müellif, Kıt'a-i Li-zâtihi, Kıt'a-i Mü'ellif, Kıt'a-i Şi'r, Nazm-ı Kıt'a, Beyt-i Mü'ellif, Kıt'a-i Li-zâ-

Anadolu ve
Rumeli Hisarları,
Barlett

VEFFÂK MEHMED HIFZÎ ÜSKÜDARÎ'NİN
HAYATI, SANATI VE ŞİİRLERİ

tihi, Meşnevî, Mışra‘, Münâcât, Rübâ‘î,” gibi başlıklarla nesir kısımlardan ayrılmaktadır. Bu manzumeler nesrin akışını bozmaz; genellikle “mışdâkıncı, maẓmûnunca, fehvâsınca, mâşadâkıncı, fehvâsı mâşadâkıncı, maẓmûnı mâşadâkıncı, mefhûmı mâşadâkıncı, buyurdıkları üzere, mûcibince” gibi ibarelerle nesre bağlanarak bazen bir tamlamanın unsuru, bir hadisenin devamı, bir mananın mütemmimi, bir cümlelerin ögesi olurlar. Müellif, kimi zaman eserinde aktardığı bir olayı, içinde bulunulan bir durumu veya duygu ve düşüncelerini özetlemek, güçlendirmek, daha etkili bir şekilde ifade edebilmek, ispatlamak, tasdik ettirmek gibi amaçlarla kimi zaman da doğrudan söyleyemediklerini bir manzumeye dolaylı veya üstü kapalı olarak ifade etmek için bu manzum parçalardan yararlanır. Mesela müellif aşağıdaki bölümde evvela Şeyh Sa’d-ı Tekrûrî’nin dünya hayatından uzaklaşıp dünya malına olan istiğnasını anlattıktan sonra bu konudaki duygu ve düşüncelerini özetlemek, güçlendirmek, daha etkili bir şekilde ifade edebilmek, ispatlamak, tasdik ettirmek için şu manzum ifadelerle meseleyi tamamlamıştır:

“Beyt

İmrenme görüp serc-i pilâvîñ ümerānuñ

Ĥûn-ı cigerinüñ eşeridür fuķarānuñ

maẓmûnı mâşadâkıncı ‘âmil idiler ve muttaşıl ‘ibâdetde kâ’im olup vech-i arza vaz‘-ı cünb eylememişler idi”⁹

Bazı mısra, beyit, kıta veya kasidelerin, edebî olarak duyguların ifade edilmesi amacıyla eserde yer aldığını belirtmek mümkündür. Örneğin Seyyid Ahmed el-Bedevî’nin ilk ve en önemli talebe ve halifesi olan Abdülâl’e verdiği nasihatler evvela kısmen, nesir olarak verilmiş daha sonra bunların bir kısmı da manzum şekilde ifade edilmiştir:

“Yüri bu elfâz ü ‘ibārâtı şal

Yirine hoş sūziş ile nâliş al

Ķo buları derd ķazan yüri var

Derd ile āh itmededür yüri var

‘Aķlı şalup ‘aşķıla al ĥayreti

Sūziş ile derde deĝiş fikreti

Men bilürem dimeĝi terk eyle var

Ķo yerine niķün bilmezemi zînhār

⁹ *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî*, 532, vr. 87b-88a.

Her kişinün ‘ aybını yiter gözet
Bilür iken özüni bilmez düzet
Özine her tã’ife pür-iştılâh
İdinüp anuñla tãparlar felâh
Birine dir medh ü birisine zem
Birine dir şehd ü birisine sem
Birisine nâr ü birisine nūr
Birisine dīv ü birisine hūr
Birisine cism ü birisine rūh
Birisine habs ü birine fütūh
Her kulum için kômışam bir tãrîk
Yine menem her birisine refîk”¹⁰

Üsküdarî, nesirle sayfalarca ifade edemeyeceği duygu ve düşüncelerini daha etkili ve veciz bir surette bazen bir beyitle ifade etmeye çalışır. Mesela Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin babası Şerif Ali'nin Ahmed, daha küçücük bir çocukken sevk-i İlahî ile Mağrip'ten Mekke tarafına rihletlerinin hikmetini şu veciz ifadelerle nakletmiştir:

“Nazm-ı Kıt‘ a
Hak ‘ inâyet idicek tıfl-ı cenîn
Baṭn-ı ümmideyken olur lâbüd sa‘ id
Ger hidâyet olsa Hak‘dan yakîn
Pîr iken olur sa‘ âdetden ba‘ id”¹¹

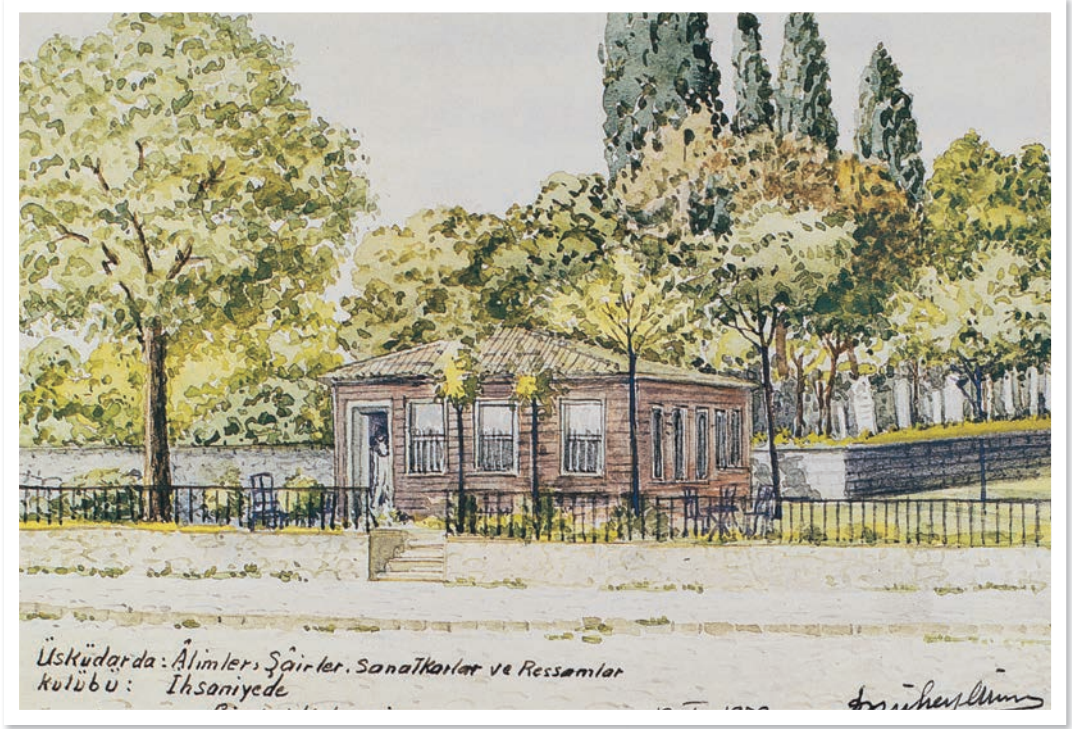
Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin istiğrak ve vecd hâlinin tasviri, şu şekilde ifade edilmiştir:

“Kıt‘ a-i Şi‘ r
Bir gedâ-yı zü’l-celâlem dü-cihândan geçmişem
Mest-i lâ-y‘ aqıl olup ‘ aşkı şarâbdan içmişem
Nefs-i şümü bend-i zencîr ü kabâda eyleyüp
Pâdişâh-ı vaḥdetem iki cihândan geçmişem
Pâdişâh-ı dü cihânumdur ḥaḳîkat ey aḳî
Zîrâ nefsi serkeşi bend-i selâma çekmişem”¹²

10 *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî*, 532, vr. 116a-116b.

11 *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî*, 532, vr. 10b.

12 *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî*, 532, vr. 11b.

Süheyl Ünver

Yine Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin gaybî bir surette Irak tarafına seyahat etmesinin kendisine bildirilmesi ve oradaki halkın onun gelişine muntazır ve müştak oldukları, şu beyitlerle ifade edilmiştir:

“Şem^ç -i şevküñle yanar pervâne-veş ferzâneler
Dem-be-dem zencîr-i ‘aşkuñla yürür dîvâneler
Tâlib-i envâr-ı şevküñ cümle zerrât-ı cihân
Toludur mest-i şarâb-ı ‘aşk ile meyhâneler”¹³

Şair, manzum parçaların konuyla münasebetini sağlamak maksadıyla kimi zaman sadece bir mısrayı alıntılamıştır. Öte yandan alıntı yapılan manzum kısımlar Türkçe olduğu gibi, az da olsa Farsça ve Arapça da olabilmektedir. Aşağıdaki mısralar bu duruma örnek olarak verilebilir:

“Mışra^ç
Âteş-i ‘aşka demürler döymez taş degül”¹⁴

13 *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî*, 532, vr. 12b.

14 *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî*, 532, vr. 199a.

“Mışra‘

“Zebân-ı berîde be-gunci nişiste şummun bukmun¹⁵”¹⁶

Eserde tam manzum metinler dışında beyit, mısra ve dörtlük düzeyinde 151 manzum kısmın bulunduğu görülmektedir.

Bu beyitlerin bir kısmının alıntı mı, yoksa yazarın kendisine mi ait olduğu bilinmemektedir. Veffâk Mehmed Hifzî Üsküdarî, genellikle yaptığı mensur veya manzum eserlerin sahiplerini söz konusu metinden önce veya sonra zikrettiği için geri kalan ifadeler müellifin kendi telifi veya bir başka eserden yaptığı Türkçe tercüme olarak değerlendirilebilir.

Klasik edebiyatta, müstakil eserlerin veya şiirlerin şekil hususiyetlerinden biri de eserlerin veya şiirlerin isimlendirilmesi ve başlığıdır. Divanlara bakıldığında şiirlerin genellikle ya gazel, kaside, rubâî, terki-i bent, terci-i bent vb. gibi nazım şekli ya da şehrengîz, sâkinâme, lügaz, medhiye, münacat, tevhit vb. gibi nazım türü adı altında tanzim edildiği görülür. Bazı şiirlerin başlıklarında hem nazım şekli hem nazım türünü bulmak mümkündür. Bir şiirin başlığında nazım şekli ile birlikte nazım türünü bulmak o şiirin bir kısmının veya tamamının muhtevası hakkında da bilgi verir.

Veffâk'ın eserindeki manzum parçalara genellikle başlık koyduğu görülmektedir. Müellif, metinde yer alan şiirlerden yalnızca 3 tanesine herhangi bir başlık koymamış, geri kalan 148 manzum parçada başlık kullanmayı tercih etmiştir.

Eser incelendiğinde müellifin başlık tercihlerinde farklı bir anlayış ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Müellif kimi manzum parçalara nazım şekline göre, kimisine nazım türüne göre, kimisine de her ikisini birlikte kullanarak başlık kullanmıştır. Bunun yanı sıra müellifin bir nazım birimi olan “beyt, mısra” veya “şiir, tarih” gibi başlıkları da sıklıkla tercih ettiği görülür.

Müellifin başlıklarında nazım şekli olarak “kıt'a, nazm, mesnevi, rübaî” olmak üzere dört başlık kullandığı görülür. Bunların içerisinde en çok “Kıt'a ve Şi'r, Kıt'a-i der Münacâtü'l Müellif, Kıt'a-i Li-zâtihi, Kıt'a-i Mü'ellif, Kıt'a-i Şi'r, Nazm-ı Kıt'a” gibi farklı tamlamalar içerisinde olmak üzere “Kıt'a” başlığını kullandığı görülür. Müellif, “Kıt'a” başlığını toplamda 57 defa kullanmıştır. Şair kıt'a nazım şekli dışında 5 rübai, 13 gazel, 15 kısa mesnevi, 18 nazm, 45 müfred de kaleme

15 “Bir köşede oturmuş, sağır ve dilsiz bir şekilde...”

16 *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî*, 532, vr. 11a.

almıştır. Müellifin kıt'adan sonra en çok kullandığı başlık 46 ayrı yerde yer alan “Beyt” başlığıdır.

Müellifin nazım şekli ile yaptığı isimlendirmelerin yanı sıra kimi zaman nazım türü olarak da isimlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. “*Der Medh-i Server-i Sultân-ı Kâ'inât*” ile isimlendirilen manzum parçanın her ne kadar bir “Na't” örneği olsa da “Medhiye” olarak anıldığı, “*Der-Medh-i Seyyid Ahmed el-Bedevî*”nin de Seyyid Ahmed el-Bedevî'yi metheden bir şiir olduğu görülür. “Kıt'a-i der Münacâtü'l-Müellif” ile başlıklandırılan şiirin de nazım şekli olarak bir kıt'a-yı kebire olduğu ancak nazım türü olarak isimlendirmeden anlaşılacağı üzere bir “Münacat” olduğu anlaşılır.

Veffâk'ın eserinde yer alan şiirler nazım türleri itibariyle incelendiğinde şairin 3 münacat, 1 na't ve Seyyid Ahmed el-Bedevî'yi öven 2 medhiye yazdığı görülmektedir.

Eserinde mesnevi nazım şekli ile yazılan 15 kısa manzume bulunmaktadır. “Meşnevi” olarak adlandırılan aşağıda verdiğimiz şiir, sadece iki beyitten ibarettir:

“Meşnevî

Bu ne kudret olur ki ola hemân

Evliyâyâ bir âdem iki cihân

Allah Allah zihî kemâl ü 'aâ

Bir avuc toprağa bu hüsn ü behâ”¹⁷

Hıfzî Üsküdarî, eserindeki manzum parçaları genellikle Türkçe yazmakla birlikte Arapça ve Farsça parçalara da yer vermiştir. Eserde ayrıca mülemma tarzında yazılmış şiirlere de yer verilmiştir. Şair; manzum parçaların 129'unu Türkçe, 16'sını Farsça, 2'sini Arapça olarak kaleme almıştır. Bunun yanında mülemma tarzında Türkçe-Arapça 2, Türkçe-Farsça olarak da 1 parça yazmıştır.

Şair şiirlerinin tamamında aruz ölçüsünü kullanmıştır. Aruzu kullanmada oldukça başarılı olan şairin kimi şiirlerinde az da olsa aruz kusurlarına rastlanmaktadır.

Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî'nin Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed El-Bedevî'sinde Geçen Şiirlerin Metni

Şi'r

Nice şâhân-ı vaḳti kıldı zevḳ-i vaşlı bî-sâmân

Nice sultân-ı dehri kıldı 'aşḳ u şevḳi sergerdân

¹⁷ *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî*, 532, vr. 83b.

Nice ‘aşıkları mir’ât-ı rûyî eyledi hayrân
Nice şadıkları nâr-ı firâkı eyledi püryân
(1b)

Der Medh-i Server-i Sulţân-ı Kâ’inât
“Yâ habîbu’l-‘Arabî ente lebîbü’l-kevneyn
Yâ nebîyyü’l-‘Kureyşî ente habîbü’l-Mevlâ
Yâ faşîhü’l-medenî ente edîbü’l-üdebâ
Yâ sehîle’l-Yemenî ente mürebbiye’l-füzelâ
Eş’şelâtü leke’l-a’li selâm ü şenâ
Ve ‘alâ men tebe‘al-‘haqqâ’l-emrû’t-tağvâ
Ve ‘alâ şaḥbuke fi külli zamânun ‘anhum
Raḍiyâ’llâhu Ta‘alâ bi-‘umumin ebeden”
(2a)

Naẓm
Keremi ger irişe bir şeh-i gerdün tahta
‘Aşkı yolında anuñ ḥâk ile yeksân olur
Kılsa bir ‘aşî-yi efkendeye lütf ile nigâh
Bir dem içre bu cihân mülkine sulţân olur
Mûra hem kılsa nazâr ‘ayn-ı ‘inâyetle eger
Hüküm ider cümle-i âfâka Süleymân olur
‘Aşkı yolında anuñ ḥâk ile yeksân olanuñ
İrer âfâka sırrı şems-i dirâḥşân olur
(2b)

Beyt-i Fârisî
“Ger tû seng-i saḥra-i mermer şevî
Çün be-şâhib-i dil-resî cevher-şevî”¹⁸
(3a)

Kıt‘a-i der Münacâtü’l-Müellif
Bi-ḥaqqı şıdk-ı pāk-ı şeyḥ-i ḥalvet
Bi-ḥaqqı zevk ü şevk-i pîr-i tâ‘at

18 “Çöllerde kaya ve mermer bile olsan bir gönül erine ulaşırsan cevher olursun.”

Bi-ḥaḳḳı ‘izzet-i ehl-i sa‘ādet
Bi-ḥaḳḳı şeyḥ-i dīn-i faḥr-i ümmet

Bi-ḥaḳḳı yār-ı gār-ı ḥīn-i vaḥdet
Bi-ḥaḳḳı maẓhar-ı feyẓ-i hidāyet

‘İnāyet eyle yā Rab ben faḳīre
Kim idem Aḥmedüñ vaşfun rivāyet

Kim oldur nūr-ı cism-i ehl-i ‘irfān
Hem oldur pādişāh-ı mülk-i millet
(4a)

Nazm

“Ḥudāyā tā qarārest āsmān rā
Mekon ḥālī ez īn ḥākim-i cihān rā
Felek çün ḥātemeş zi-rengin-i bād
Kilid-i ‘ālemeş dār-āstīn bād”¹⁹
(5b)

Nazm

Bir pādişāh-ı mülk-i hünerdür o şehriyār
Gerdün kemāl-ı zātına taḥsīn ider müdām
Bunca ‘ulüvv-i şānla ol şāh-ı kām-kār
Ḥāk üzredür cebīn-i niyāz ‘ala’d-devām
(6a)

Nazm-ı Kıt‘a

Ḥaḳ ‘ināyet idicek tıfl-ı cenīn
Baṭn-ı ümmideyken olur lābūd sa‘īd
Ger hidāyet olsa Ḥaḳdan yaḳīn
Pīr iken olur sa‘ādetden ba‘īd
(10a)

19 “Ya Rabbi! Gökyüzü var oldukça cihanı
Bu hâkimden mahrum bırakma.
Felek onun yüzüğünün kaşı olsun
Âlemin anahtarı onun yeninin içinde olsun.”

Beyt

“Bālā-yı sereş zi hūşmendī

Mī yāfet sittāre bülendī”²⁰

(11a)

Mışra‘

“Zebān-ı berīde be-gunci nişiste şummun bukmun”²¹

(11a)

Çıt‘ a-i Şi‘ r

Bir gedā-yı zū’l-celālem dü-cihāndan geçmişem

Mest-i lā-y‘ akıl olup ‘aşkı şarābdan içmişem

Nefs-i şūmı bend-i zencīr ü kabāda eyleyüp

Pādişāh-ı vaḥdetem iki cihāndan geçmişem

Pādişāh-ı dü cihānumdur ḥaḳīḳat ey aḫī

Zirā nefis-i serkeşi bend-i selāma çekmişem

(11b)

Çıt‘ a-i Mü’ ellif

“Her ki āmed ‘imāret nū sāḫt

Reft menzil be-digeri per-daḫt

Ve ān digeri poḫt hem cinān-ı hevesi

Ve in ‘imāret yesri teyrudet kesī”²²

(12a)

Çıt‘ a-i Li-zātihi

Şem‘ -i şevḳüñle yanar pervāne-veş ferzāneler

Dem-be-dem zencīr-i ‘aşḳuñla yürür dīvāneler

Ṭālib-i envār-ı şevḳüñ cümle zerrāt-ı cihān

Ṭoludur mest-i şarāb-ı ‘aşḳ ile meyḫāneler

(12b)

20 “Onun akıl dolu yüce makamı, en yüksekteki yıldızları bile aydınlatır.”

21 “Bir köşede oturmuş, sağır ve dilsiz bir şekilde...”

22 “Bu dünyaya gelen herkes yeni bir bina inşa etti.

Her gelen gitti ve menzil başkasına kaldı.

Yeni gelen de aynı hevese düştü.

Elhasıl bu imaret kimseye kalmadı.

Kimse bu binayı tamamlayamadı.”

Yanmadan pūte-i hicrūnde senūñ ḳāl olmaz
 Düşmeyen derdüñe cānā baña hem-ḫāl olmaz
 (13a)

Ḳıṭ‘a ve Şi‘r
 Ṭulū‘ itmişdi envār-ı muḫabbet ḳalb-i pākūñden
 Görünmezdi cihān bir zerre ‘aynına o sulṭānuñ
 Cihānuñ zīneti olan cemāl-i nev‘-i insānuñ
 Degüldi berk-i tere çeşmine ol şāh-ı‘ irfānuñ
 (18a)

Ḳıṭ‘a-i Şi‘r
 Şayda çıkmışken ‘acebdür ol nigār-ı kām-kār
 Şāh-bāz-ı ‘aşḳ geldi eyledi anı şikār
 Ol şanurdu ḡayrılar gibi anı meslūb ide
 Bilmedi miskīne ki oldur şāhib-i ‘izz ü tāt ü vaḳār
 (18a)

Ḳıṭ‘a-i Şi‘r
 ‘Aşḳ şāh-bāzı girdi meydāne
 Per açup şevḳ ile dilirāne
 Her yaña vecd ile ki bāl açdı
 Oldı minḳārına cihān dāne
 Bir ḳademde hümā-şikār oldı
 Ḳaçırup zāḡ-ı nefsi yābāne
 Belki himmetle bir nefesde hemān
 Per açup irdi evc-i keyvāne
 Şāh destinden eyleyen ṭayrān
 Baḳmaz ol vādī-yi beyābāne
 (19a)

Beyt
 Günāhum bildüm eylersem nola şefḳat recāsından
 Benüm devletlü sulṭānum ḫaṭā benden ‘aṭā senden
 (19a)

Şi'r

Pertev-i nūr-ı İllāhīdür beni seyr itdüren
On sekiz biñ 'ālemi seyr itdürüp devr itdüren

Emr-i Hāḡ ile gelüp ben kemterini pīr-i 'aşḡ
Gezdürüp envā' -ı vādī ḡaḡ' -ı menzil itdüren
(19b)

Ḳıṭ' a

Tāc-ı zerrīninde her la' l-ı Bedaḡşān ol şāhuñ
Her birisi çeşmine bir aḡker-i sūzān idi

Zer kemer baḡlansa geçse taḡt-ı zerrīn üstine
Çeşmine gūyā anuñ bir piçide şu' bān idi
(20b)

Şi'r

Sa' ādet burcına geldi 'Uṡārid
Cihān oldu serāser şād u ḡurrem

Muḡārin oldu mihre māh-ı tābān
Ziyā-baḡş oldu māha şems-i a' zam

Cihānı nūr-ı raḡmet kıldı teşrīf
Zemīn ü āsmān buldı şafā hem

ṡaşar bu demde mīzāb-ı faẓīlet
Ġarīḡ-i baḡr-ı raḡmet oldu 'ālem
(21b)

Beyt

Kīmyādur aña berk-i nazarı
Zer-i ḡāliş kıılır anlar mederi
(23b)

Beyt

Ta' āla'llāh ne ḡudretdür nazār kılsaydı ger ḡāke
Ser-tāc-ı cihāndārān olup irürdi eflāke
(23b)

Beyt

“Ānān ki ḥākrā be-naẓar-ı kimyā konend
Āyā būd ki gūşe-i çeşmī bemā konend”²³

(23 b)

Beyt

Niçe biñ ‘ Ādem oğlanı helāk olmağ gerek tā kim
Yalancı fānī dūnyāda ola bir gerçek er peydā

Beyt

Nedür cān kim anı sen nāzenīn cānāne virmezler
Saña ‘ aşık olanlar yoluña cānā ne virmezler
Ölürsem yolına cān u başum daḥi fedā olsun

Mışrā‘

Dönmezem yolunda ölmekden eger öldürseler
(24a)

Beyt

Geçmezem hergiz belā-yı derd-i ‘ aşk-ı yārdan
Dönmezem ḳālūbelāda itdügüm iḳrārdan
(24a)

Ḳıṭ‘ a-yı Mü’ellif

Terk-i cāndan ṭālib-i cānān olan ḥavf itmesün
Vaşla meyl iden kişi hicrāndan ḥavf itmesün
Her ki ḳılmağ istese Yūsuf-liḳālar şoḥbetin
Bir dem evvel cān virüp ihvāndan ḥavf itmesün
(24b)

Ḳıṭ‘ a

Dükenmez şarf ile hergiz fenā bulmaz yem-i ḳudret
Ki zirā mercii cennet medāri raḥmet olmışdur
Cihānuñ baḥr-ı bī-pāyānına andan müzāb olsa
Hebā gelmez zarar virmez velāyet birle ṭolmışdur
(25a)

23 “Onlar ki bir nazarla toprağı kimya hâline getirirler.
Acaba bana da gözlerinin ucuyla bakarlar mı?”

Beyt

Erenlerden ümîdüñ kesme himmet evliyānuñdur
Tevekkül kııl vişāl-i yāre çün virmek Hüdānuñdur
(25b)

Der-Medh-i Seyyid Aḥmed el-Bedevî ḳudduse sırruhu'l-ʿālî Ḥāzretleri
(Nazm-ı li-müellifü'l-fakîr)

Ey hümām-ı cān imāmü'l-ʿārifîn
Piş-vāy-ı etḳıyā-yı kümmelîn

Dürr-i deryā-yı güher-pāş-ı cihān
Dürret'üt-tāc-ı sipihr-i ʿāşıkān

Ḥāzret-i faḥr-ı gürüh-ı evliyā
İsmi hem-nām-ı Resül-i müctebā

Ey nihāl-i bāğ-ı āl-i Muştafā
Ey muḥıbbîne iden feyz-i ʿaṭā

Mürşid-i devrān pîr-i bā-mürîd
Ḥıdmetüñ kıılmağa kemter Bāyezîd

Feyz-i Ḥaḳ ḥikmet-nümā-yı kâ'ināt
Vāḳıf-ı sırr-ı ḳazā-yı şeş cihāt

Menbaʿ-ı ḥikmet nihāl-i bāğ-ı dîn
Maṭlaʿ-ı zāt-ı şeh-i mülk-i yaḳîn

Mürşid-i maʿrûf pîr-i ʿāşıkān
ʿĀrif-i mevşûf aşḫāb-ı dilān

Mefḥar-ı āl-i ʿabā şāh-ı ʿaṭā
Feyz-baḥş-ı ʿāşıkān-ı bā-şafā

Meşhed-i pākinde şāhib-i mihr ü māh
Bende-i ḥaḳka-be-guşuñ mîr ü şāh

Merciʿ-ı ʿālem melāz-ı kümmelîn
Mürşid-i Ḥaḳ muḳtedā-yı müttakîn

ʿĀkif-i saṭḥ-ı ḳanāʿat sırr-ı Ḥaḳ
ʿĀrif-i vālā-himem rüşen-sebaḳ

Pertev-i envār-ı hürşid-i himem
Seyf-i Haq vālā-yı ʿilm şāhib-kerem

Kevkeb-i burc-i şafā şems-i Hudā
Şemʿ-i bezm-i hāş hāşān-ı Muştafā

Seyyid Aḥmed eşceʿ-ı āl-i ʿabā
Maṭlaʿ-ı hürşid rūḥ-ı cān-fezā

Dest-i kudretle alan küffārdan
Nice maḥbūsı iden bendden rehā

Āl-i vālā fāris-i rū-yı zemīn
Muʿciz-i kibriyā şāh-ı mürselīn

Haq-ı pāyuñ oldı sulṭānum ʿayān
Ziver-i tāc-ı ser-i ḥāḳāniyān

Hıfzī-i bī-çāre-i gümgeşte-dil
Medḥiñi kıлмаḳda ʿāciz muttaşıl

Budurur maḳşūdı senden her zamān
İziñüñ tozından ola nā-tüvān
(27a-b)

Qıṭʿa-i li-müellif
Seyyid Aḥmed kim o vālā-menzilet ʿālī-himem
Ṭayr şeklinde ḥalāş eyler nice biñ bī-kesi

Olmaz ise bir esīrūñ mülk ile mālı ne ğam
Cān ile kılsun teveccüh kim olur feryād-resi
(27b)

Qıṭʿa
Suʿāl-i hikmet eylerse eger aḥbāb-ı zeviʿl-elbāb
Nedür şandukla ol iki nā-fercāmı ḳapmaḳdan
Ne ḥaddündür ki göreñ lütf ü kerem ṭabʿ-ı kerīminden
Birin ğıldan ḥalāş itdi birini nār-ı düzeḫden
(28b)

Şi'r

Bedîhi şayha ile devr ider kubbesi ol şāhuñ
Mecāzisinde vāqî' dūr anuñ bu künbet-i ḥaḍrā

‘Acîbdür ki ‘alem āh eyleyüp her dem döger sîne
Ki anuñ cism-i pāküñden ba‘id olmuşdurur zîrā

Gelüp vecde eger tābütı eylerse ḥurūşanı
Maḥall-i şek degüldür ḳonmuş aña ḥulle-i ḥamrā

Şu kim erbāb-ı dildārını ‘ibret iḥtiyār eyler
Ki zîrā Şeyḥ Şi' rāvî görüpdür ḥikmet-i ‘uzmā

Nice sulṭān-ı a'zamdur nice şāh-ı mükerremdür
Ki bir ednā işāretle ide bir ḳal' ayı i'ṭā

(29a)

Tārîḥ

“Bi-cemāzi'l-evvel dār-ı bi's-şarîḥ (7)

Fîhi hilālü'l-ḳuṭbi bi't-taşḥîḥ (7)

Ve kezā't-tuyūru baḳiyyeti ḳadā ubşiret (7)

Ve ḳa'ā ḳa'ā arḍathā bi'd-ḍariḥ (7)”²⁴

(1020)

(29b)

Beyt

Bu bir dergāh-ı ‘ālîdür olur bil bunda ey ḡāfil
Süleymān ile mūr aḥḳar mūrlar nā-būd ü nā-peydā

Ḥudā kim ḥāzır ü nāzır ola yanuñda ey maḡrūr

Ḥazer ḳıl cān göziyle baḳ Ḥudādan eyle istiḥyā

(29b)

Beyt

Yed-i tūlā-yı Seyyid Aḥmed hergiz nazır olmaz

Ki her baṭşında bir mazlūmı bendden ḥalāş eyler

Gehî şarka gehî ḡarba mübārek destini şuna

Nice dermāndeler derdine andan ilticā eyler

(30a)

24 “Cemaziy’el-evvel ayında feryat ü figan içinde kutbun sancağı hareket etti. Kubbesinde görülen kuşlar onu mezarına tevdi ettiler.”

Beyt

Zülâl-i şerbet-i vaşlına anuñ kim ki mâ'ildür
 Dimâğından şarâb-ı Kevşerin lezzeti zâ'ildür
 Şu kim şu' bân nefesi zehrinüñ def' inde 'âcizdür
 Anuñ tiryâkı luţfindan taleb kılsun ki hâşıldur
 (30a)

Beyt

Meded sultānum öldük firķat ile vaķt-i vuşlatdur
 İlahî āl hâţırına şādımız ğāyet mürüvvetdür
 (31a)

Ķıţ' a

Semend-i ķudrete olmiş suvār ol yāver-i mazlūm
 Cihānuñ fāris-i meydānuñ itmiş külliyyen ma' dūm
 Ķanı bir aña beñzer fāris-i luţf ü hidāyet kim
 Deminde ide feryāda vü kıla hāşmını mehzūm
 (31a)

Ķıţ' a

Gözüm merdümleri görmek müyesser olmasa rüyın
 Anı görmişleri görmek baña bir özge minnetdür
 Sürüp yüz hāk-i pāyine vücūdum ferş-i rāh itsem
 Bugün dünyāda 'izzetdür ve yarın ecr-i cennetdür
 (32a)

Ķıţ' a

Süleymān-ı zamānuñ hātem-i mühri ziyā' unda
 Mu' aşır olsa idi Hāzret-i Seyyidle ol sultān
 Çeküp zillet esir-i derd-i hicr olmazdı vallāhî
 Ziyāret eylese ķabrin bulurdı hātemin ol ān
 (33a)

Ķıţ' a

Güzer kılsa kişi iķlīm-i lāhūtiyle nāsūtı
 Zamānı tayy idüp 'ālemleri seyr itmek āsāndur
 Cihānuñ evliyāsın zā'ir olup keşf kılmāķdan
 Eşigi hākine yüz sürmek anuñ 'ayn-ı 'irfāndur
 (33a)

Kıt' a

Şol velinüñ kim ola meddâhı fahre'l-mürselin
Ayağı toprağına yüz sürmek ' izzet[dür] hemân

Hażretün "âhiyet" emri belki Allâhu ' alim
Devlet-i dâreyn ile kılmakdur anı câvidân

(33b)

Kıt' a

Sehl midür vâdi-yi miḥnetde bir pābend iken
Bir esir-i nā-tüvānı eylemek ğıldan ḥalāş

Kimseler bu rütbeye mālîk degüldür cümleden
Hażret-i Seyyid Aḥmedün şânına olmuş iḥtişāş

(34b)

Kıt' a

Kelām-ı bā-kemāliñ imtişāl itdükde ol şāhuñ
Vücūdumdan ' avārız külliyyen maḥv u hebā oldı
Lişāmeyn ü ḳabā-yı sürḥle gördükde ol māhı
' Anā vādilerin ḳat' eyledüm cismüm şafā buldı

(34b)

Kıt' a

Hażret-i ḳuṭb-ı cihān ya' nî ol ' āli-menḳabet
Zayfın ikrām eylemek Haḳ eylemiş aña naşib

Bu ne ' izzetdür ki da' vet eyleyüp ' uşşāḳını
Ḥ'ān-ı luṭfundan ' aṭalar eylese dā'im ḥabib

(35a)

Kıt' a

' Arūs-ı maḳşada sālîk dilerse ittişāl itmek
Sürüp yüz ḥāk-i Seyyid Aḥmede dā'im niyāz itsün

Dilirse ḥürî [vü] ğilmānı [hem] ravzāt-ı cennātı
Şalat ile selām idüp ricāsına melāz itsün

(36b)

Şi‘r

‘ Aceb derddür ki yoǧdur çäre ‘ aşğa
Ki derdden ğayrı yoǧdur çäre ‘ aşğa

Eger taḥşil idebildikse derdi
Bilürsin kim nedendür çäre ‘ aşğa

Añunçün fāş idüpdür sırrı Mansūr
Ki andan buldı ancak çäre ‘ aşğa

Fenā bulduğı ḥāldür anda sālİK
Ki bulmağ ister andan çäre ‘ aşğa

Gel ey ‘ āşık ki pesdür bu arada
Ki derdden ğayrı yoǧdur çäre ‘ aşğa

(37a)

Ƙıt‘ a

Evliyā vü aşfiyānuñ budurur ‘ ādetleri
Ḥalkı da‘ vet itmede lā-büd iderler vāsıta

Ḥazret-i Seyyid Aḥmedi gör kim o ‘ āli-menzilet
Cezb ider ‘ uşşāqımı bī-vāsıta bā-zābıta

(37b)

Ƙıt‘ a

Ḥabbezā ḳudret ü taşarruf itse olur ancak bu deñlü tavır-ı beşer
Ki mürİdini terbiye itmek için ḥayrı zencİR-i ‘ aşkı ile çeker

(37b)

Ƙıt‘ a-i Mü‘ellif

Ta‘ āla’llāh ne ḳudretdür cemī‘ aḳtār-ı arz içre
Bu deñlü evliyā kim var eger cinn ü eger insān

Ƙılup tayy-ı menāzil her biri mevlūdına ol şāhuñ
Olurlar zā’ir ü sā’il ‘ ubūdiyet idüp her ān

(38b)

Ƙıt‘ a-i Mü‘ellif

Ḥatāsından o şaḥş-ı nātüvān çün şerm-sār oldu
Ki bildi merd ü zen ‘ ādet imiş beyti tavāf itmek

Meşeldür Ka‘ beden efdal degül mi Ʒalb-i ehlu’llāh
Cihān içre muƷarrer Ka‘ be-i merdānı Ʒavāf itmek
(39a)

Beyt
Yemeyen kişi yad elinden Ʒabanca
Demürdendür şanur kendünde nice pençe
(40a)

Ʒıı‘ a-i Mü’ellif
Evliyādan řaƷın řaƷın zinhār
Olmasun Ʒalbūñ içre kibr ile kīn
Ne revādur ki olasın münker
Diyeler haƷƷına senūñ bī-dīn
(41a)

Beyt
“Pertevnīgān negired her ki bünyadeş bedest
Terbiyet-i nā-ehil rā çün gird-gān der konidest”²⁵
(41b)

Ʒıı‘ a
Şu řařı-ı dūn kim eyler evliyā haƷƷında bed tedbīr
Mükāfātı bu dünyāda dem-ā-dem renc ü mişnetdür
Çeker biñ dürlü renc-i belā bu gelmez insāfa
Hācerden Ʒātıdur Ʒalbi vücūdı mařz-ı nekbetdür
(41b)

Der-medħ-i Seyyid Aħmed el-Bedevī ez-lisān-ı Şeyħ Şemse’ddīn İbni Lebbān tercüme-i
Nesīmī Efendīdür Ʒudduse sırruhu

Fermānuña cān ile gönül bendedür ey řāh
“El-‘ abdu ve mā yemlikuhu kāne li-mevlāhu”²⁶

Açup belāya şataşup derd ile nā-gāh
Girdüm rāh-ı ‘ ařıñña gönülden deyu ben āh

25 “Mayası kötü olanlar iyilerin ışığına ulaşamaz. Ehil olmayanları terbiye etmek kubbede ceviz durdurmak gibidir.”

26 “Köle ve köleye ait olan şeyler efendisine aittir.”

“Eşertuke bi'l' aşkı tevekkeltu ‘alā’llāh
Lā ḥavle velā kuvvete illā ma‘ e iyyāhu”²⁷

Nüş eyleyeli bāde-i gülfām-ı elesti
Hoşum gidüben oldum anuñ vālih ü mesti
İrgürmek için dāmen-i maqşūduma desti
Dirgürmek için bencileyin zār ü şikesti

“Eşertuke bi'l' aşkı tevekkeltu ‘alā’llāh
Lā ḥavle velā kuvvete illā ma‘ e iyyāhu”

Çünkü dil-i ‘uşşākımış āyīne-i Yezdān
Anuñla ider aḥsen-i taqvimini seyrān

Mir‘ ātuñı jeng eyler ise āfet-i devrān
Seyl it yaşuñı eyle du‘ ā oqı her ān

“Eşertuke bi'l' aşkı tevekkeltu ‘alā’llāh
Lā ḥavle velā kuvvete illā ma‘ e iyyāhu”

Bu isimle urıldı cihān mülkine bünyād
Bunuñla durur cennet ü düzaḥ ābād

Bu isimle kıldurdu Süleymān çerisin yād
Bunuñla keserdi o ulu tağları Ferhād

“Eşertuke bi'l' aşkı tevekkeltu ‘alā’llāh
Lā ḥavle velā kuvvete illā ma‘ e iyyāhu”

Her dem irişür feyzi Ḥaḥkun cāne na‘ ĩmi
Vechinde oqur āyet-i Raḥmān-ı Raḥīmi

Her şeyde görür pertev-i envār-ı Kerīmi
Bu vird-i ḳadīmi oqur ol demde Nesimī

“Eşertuke bi'l' aşkı tevekkeltu ‘alā’llāh
Lā ḥavle velā kuvvete illā ma‘ e iyyāhu”

(46a)

27 “Aşk için seni seçtim ve Allah’a tevekkül ettim.
Allah’tan başka güç ve kuvvet mercii yoktur.”

Қыт'а

Evliyāya nazār-ı kecle haķāret itme
Pādişāh-ı dehr olursañ da şaķın ey miskīn
Tōķunur bir gūn olur başuna tīg-i ğaflet
Eylemişdür saña şayyād-ı ecel tūrfe kemīn
(47a)

Şi'r

Döymez cemāli āteşine çeşm-i ins ü cān
İRmez celāli ğāyetine 'aql-ı nüktedār
Қahrı öñünde kāf degül dāne-i haşîş
Luţfi қatında қатре degül baħr-ı bī-kerān
İki güvāhdur velāyetine āsmān u zemīn
Rūşen delildür kerāmetine mihr ü meh 'ayān
(48a)

Қыт'а

Hāne-i luţf ü 'aţāsına kimün maħrem idüp
Talebi Ka'besine kimini maħrem kıldı
Kiminüñ şıdķıla hüznüñ götürüp kimini
Maħrem iken anı bir hāl ile maħrem kıldı
(49a)

Қыт'а

Evliyā-i Haķ kıbāb-ı 'izzet içre gizlidür
Haķdan ayru kimse bilmez anları görmez 'uyüb
Bir baħrde hāşıl olmuş bir nice dūr-dānedür
Birbirinden zī-bahā bī-gāne destinden maşūn
(49b)

Beyt

“Çe ğam dīvār-i ümmeti rā (7)
Ki bāşed çün tū pūştī bān
Çe bāk ez baħr-i ān rā (7)
Ki bāşed Nūħ keştī bān”²⁸
(49b)

28 “Bu ümmetin senin gibi bir dayanağı varken bu duvara bir şey olmaz. Gemisinin kaptanı Hazret-i Nuh olanların, denizin dalgalarından ne korkusu olabilir.”

Ꞑıt' a

Ne pāk āyīne-i 'ālem-nümādur hāṭıruñ şāhum
Nice yüzden nümāyān anda cümle dāver-i devvār

Degüldür anda işbu çerḥ-i gerdün dāne-i ḥardal
Görinür kaṭre deñlü anda dā'im ḳulzüm-i zehḥār

Nümāyān ḳalbüñ içre cilvehā-yı şun' -ı Yezdānī
Olur pes şüret-i ma' nā 'ayān bir demde hem şad bār
(50b)

Ꞑıt' a

Dilerseñ sönmeye ḳandīl-i dil seng-i ḥavādişden
Ziyāretgāh-ı Seyyid Aḥmedi zarf it aña dā'im

Ḳazā-i dehre defn eyleser anı esfele tenzīl
Zarar gelmez fenā bulmaz ziyāsıyla ola ḳā'im
(52a)

Ꞑıt' a

Ḥarīm-i Ḥazret-i Seyyidle her kim muḥterem olsa
Cemī' -i 'ālemüñ ḥāşmı añunla pāyidār olmaz

Eger zālîmden incinse ve olsa kendü ger mazlüm
Ziyāret eylesün ḳabrin anuñ gibi medār olmaz
(52b)

Ꞑıt' a

Evliyā menziline bī-edebāne girme
Kim olar mażhar-ı esrārıdur Mevlānuñ

Ṭaşdan daḥi ḳatı ḳalbüñ olursa ğāfil
Virme kendüñi helāke var ise iz' ānuñ
(52b)

Şi' r

Aç gözin ḥikmet ile eyle bu āfāḳa nazar
Her dem içre nice biñ ḥikmet olur ḥalḳa 'ayān

Gāh olur bir şerer-i āh-ı derün-ı mazlüm
Yaḳar āfāḳı kül eyler buña sen itme gümān

Gâh olur bir kaçre-i eşki ider seyl-i ' azîm
Bir dem içre bu cihânı yıkar ol eşk-i revân
Gâhî bir âh ile âfâkı virür yile tamâm
Altını üstine ider cümle cihânuñ bir ân
Şanmañuz def' ola ol âteş-i âh-ı seherî
Kim aña miskin ola sîne-i dâğ-ı süzân
Şanmañuz zâyî' ola eşk-i revân-ı mazlûm
Kim ide riqqat ile dâğ-ı ciğerden cereyân
Şanmañuz kim sevine ol şerer-i nâr-ı derûn
Kim ol âteş ide şol âh-ı şehirle leme' ân
' Âkıl iseñ ey zuhûri gözin aç ğafleti қо
Ey ğâfil âhdan eyle hâzer kılma vücûduñ virân
(53b)

Beyt

“Şubhâni men teheyere fi zâtihi sivâhu
Fehm hord bi kone kemâleş ne borured râh”

Tercüme

Küh-i kemâline kim iletirdi İlahî râh
Şun' uñ degül mi birligüne şahid ü güvâh
(54b)

Çıt' a

Sensin ol sultân-ı cüd ve pâdişâh-ı lem-yezel
Sensin ol hâkân-ı luğ ve hem şeh-i mülk-i ezel

Rahmetüñ deryâsı cüş itirdi ezelden yâ İlah
Bî-sütün bu hayme-i çerhi yaratduñ bî-halel
(56b)

Şi' r

Didi rahmetden eyleñüz talebi
“sebekat rahmeti ' alâ ğağabî”

Ma' şiyet bahrine talanlara hem
Didi “lâ teğnetü” idüp hurrem
(56a)

Qıt' a

Şahne-i ' aşkuñ nice Manşürı berdâr eyledi
 Dökdi qanın deşt-i şevküñde nice ' aşıklarauñ
 Tîg-i hûn-rîzûñ görüp cânlar virürler ölmege
 Dem-be-dem ' aşkuñ yolında ' aşık-ı şadıqlarauñ
 (57a)

Şi' r

Âh kim bu çerh-i zâlim günde biñ biñ qan ider
 Her nefes bâz-ı ecel yüz şayd-ı murğ-ı cân ider
 Ey nice handân güli gülşende devrân hâk idüp
 Lâle vü nergisleruñ gözlerini giryân ider
 Çul giyürür kişiye atlas yerine bu felek
 Yerini bâğ-ı cinân iken anuñ zindân ider
 Cânum aldı zaħm urup bî-raħm cellâd-ı ecel
 Cân virüp bulunmadı bu derde bir dermân ider
 Bâğ-ı ' ömri nev-bahâr iken irüp vaqt-i hazân
 Gül yañağın şolduruben hâk ile yeksân ider
 İşbu mâtemde ser-â-ser gunceler çâk itdi ceyb
 Bu muşibetden çemende ' andelib efgân ider
 Def gibi göğüs döğüp kılsa Hüseyn derd ile âh
 Ney gibi bağrın delüp bu hicrânı nâlân ider
 (61a)

Şi' r

Mihnet-i hicrle günden güne bîmâr oldum
 Yâ İlahî [bir] ' aceb derde giriftâr oldum
 Üstüme toğa deyu dâ'im o devlet güneşi
 Yolda yüz yire urup sâye-i dîvâr oldum
 Gördüm ol zühre habîbin bu gice seyrümde
 Tâb-ı mihr daği yaqdı beni bîdâr oldum
 Eksik olmadı derūnumda şafâ-yı hâtır
 Pâk âyine gibi ' aşık-ı didâr oldum

Çalmadı tākāt ü ārām-ı dil u şabr u qarār
Nice ağlamayam derde giriftār oldum
(62a)

Çıt' a
Mürşādi vü pīrine münker olanuñ 'ālemde
Çoğ degüldür bu kadar başına nekbet gelmek
Ni' met-i Hāğğı bulup şükriñ edā itmeyenüñ
Nez' -i nūr ile ne hoş kendin aña bildürmek
(62b)

Çıt' a
Mağaldur ol denī-i bed-ṭab' olan nādān-ı hār-fehme
Ġaḍab ābıyla ile ġarğ olmağ fenā nārı ile yanmağ
Sitemkār-ı cihān olan kimesne ummasun hergiz
Belā zūlliyle nekbetden ḡalāş olup rehā bulmağ
(63b)

Çıt' a
Āferīn şad āferīn ol pādīşāh-ı mülk-i cān
Çalmadı ḡayşiyet zātına 'aceb ile nigāh
Oldı hem ser-defter-i aşḡāb-ı ma' nā 'ākıbet
Buldı teslīm ü rızādan kūr-b-ı dergāh-ı İlāh
(64b)

Rübā' ī
“Dünyā mesitān eger beğā mīṭalebī
'Uğbā mesitān eger liğā mīṭalebī
Hem dünyā vü 'uğbā vü hem cümle-i kevn
Be-güzār biyā eger Ḥudā mīṭalebī”²⁹
(65a)

29 “Eğer beka istiyorsan dünyayı satın alma, gönül verme.
Eğer Allah'ın cemalini istiyorsan ukbayı da alma.
Eğer Allah'ı istiyorsan
Dini de dünyayı da cümle âlemi de terk et.”

Beyt

Cihān evvel şeker şunar dehāna

İçürür zehri şoñra қana қana

(65b)

Beyt

“Şeyh eger meylī be-māl āred mürīd-i ū meşev

Mālik-i dīnār hergiz lāyık-ı dīdār nīst”³⁰

(65b)

Қıт‘a

Şerbet-i cām-ı eceldür ādeme āhīr gīdā

Şehlere her vaқt olur şanma kebūter birle қūt

Ey Firākī ne gedā қalur bu menzilde ne şāh

Kimse bākī қalmaz illā kim o Hāyy-ı lā-yemūt

(66a)

Şi‘r

Dār-ı ğamdur bu cihān pür endūh ne ‘işret ola

Köhne bir evdür тұrur kim girse şoñ rişlet ola

Her gelen bunda misāfirdür yaraқlan göçmege

Ne yatarsın aç gözin lāyık mıdur ğaflet ola

Urmadan el gel giribānuña cellād-ı ecel

Geç hevādan kim maқāmuñ ‘āқıbet cennet ola

(66b)

Rübā‘ī

Cellād-ı çerh kimseye virmez çü mühleti

Devr-i zamānuñda қatı seyr-i sür‘ati

Vaқt-i hayātı hoş gör ü fevt itme furşatı

Şen eyle cān gözini gider hāb-ı ğafleti

(67a)

Қıт‘a

Āb-ı tedbīr āteş-i қahrı söyündürmez şaḥīh

Kim anuñ her lem‘ası nār-ı şerār-ı āhdur

30 “Mala meylī olan şeyhe mürīt olma ki dinara sahip olanlar asla görülmeye layık değıl.”

Āteş-i āh itdügin itmez anı nār-ı caḥīm
Bunı tasdiḳ itmeyen ʿālemde ol gümrāhdur
(68a)

Ḳıṭʿa
Sen kaçan irsen gerekdürür gider der-i şofāya şafāya
Yaşıññ her ḳaṭresi yanından revāndur yād degül
Nice girsün gönñlüñe ʿāşıḳ o maḥbübü'l-ḳulüb
Māsivādan ḥāne-i ḳalbüñ senüñ tenhā degül
(69a-b)

Beyt
“Her fūrümāye-i ki ū şuyī bülendī tāred
Zūd ber gerd dūstiz şod hemçü ḡubār”³¹
(69a)

Şiʿr
Senüñ ʿaşḳuñdurur varlık baña ʿaşḳuñ gerek ʿaşḳuñ
Daḡi ḡayrı murādum yoḳ baña ʿaşḳuñ gerek ʿaşḳuñ
Bu ʿaşḳa dūş olalıdan gönñül her dem diler Ḥaḳdan
Ayırma ʿaşḳuñı benden baña ʿaşḳuñ gerek ʿaşḳuñ
Ḳul olup bu cihān ḡalkı dūşüpdür cümle dünyāya
Beni ʿaşḳuñna ḳul eyle baña ʿaşḳuñ gerek ʿaşḳuñ
Bu ʿAbdu'l-āl seni virmez cihānuñ cümle varına
Cihānuñ varlığından ne baña ʿaşḳuñ gerek ʿaşḳuñ
(72a)

Beyt
Bir demir ṭaḡı delüp boynına almaḳ gibidür
Her ḳişi ʿāşıḳ olurdu eger āsān olsa
(73b)

Şiʿr
Her kimüñ var ise zātında şerāret eseri
İşṭilāḡāt-ı ʿulüm ile Müsülmān olmaz
Ger ḳara ṭaşı ḳızıl ḳanıla rengin itseñ
Ṭabʿa ṭaḡyir virüp laʿl-ı Bedaḡşān olmaz

31 “Yükseklere doğru giden her bed-asıl (mayası bozuk) toz gibi çabucak baş aşağı yere düşer.”

Eyleseñ tūṭiye ta' līm-i edā-yı kelimāt
Sözi insān olur ammā özi insān olmaz
(74b)

Şi' r
Şarāb-ı la' lūñi nūş eyledüm hātırda ğam neyler
Şafā kesb idecek demlerdürür dilde elem neyler
Senüñ dilber sifālinden mey içmek ağzuña düşmez
Gedā-yı bī-nevāsın sende ey dil cām-ı Cem neyler
Cihānuñ tūmturağından ne zevk alsun dil-i ' aşık
Şeh-i iklīm-i ' aşka leşker ü ṭabl ü ' alem neyler
Derūn-ı sīneden gūş itdiler āh-ı ciger-sūzum
Benümçün döğünüp defler iniler dem-be-dem neyler
(75b)

Beyt
Evliyā menzilidür bunda begüm ğayr olmaz
Bunda zulm eyleyenüñ ' aķıbeti ḥayr olmaz
(76b)

Şi' r
Ey şāh-ı cihān ' adlūñ ile dādūñ işitdük
Dergāhına geldük bir eyü aduñ işitdük
Bildüm seni ey ḥāce bir üstād-ı cihānsın
Dünyāya kerem kıлмаğı mu' tāduñ işitdük
Şehler nola hep bende-i fermānuñ olursa
Çok şan' atūñı gördük ü icāduñ işitdük
(77b)

Қıt' ā
Āfitāb-ı ' ālem-ārādur cemāli Seyyidūñ
Ṭa' n ider māh-ı neve қаşı hilāli Seyyidūñ
Cānumı qurbān iderdüm қаşlaruñ yayına
Rūzī olsa baña ger rūz-ı vişāli Seyyidūñ
(78a)

Beyt

“Pâdişâhân-ı cihân çün be-ğamî haste şevend
İsti‘ânet zi der kûşe nişînân talebed”³²

(78a)

Kıt‘a

Keremüñle dil-i düşmen yıkıcı serversün
Bir kerem ıssı mürüvvetlü dilâver ersin
Evc-i iclâlde şâhîn-i hümâyün-pervâz
Kâf-ı iqbâlde ‘ânkâ-yı hümây-şehpersin
(79a)

Şi‘r

Tañ mıdur erbâb-ı erkân içre olsa ol güzîn
Evliyâ’ullâh içinde ol bir erdür kim kılıc
Himmetidür böyle gâyet tiz iden şimşirini
‘Arşa-yı ‘âlemde keskin gerçek erdür çün kılıc
Şanma kim meydân yüzinde her kişi keskin olur
Yine şol pür-cevher olan ehl-i dillerdür kılıc
(80a)

Şi‘r

Bi-hamdillâh ki lâyıık gördi ‘abdin luţf-ı ihsâna
Açıldı bâb-ı devlet vâşıl oldı dostlar kâma
Bulupdur âdem ü ‘âlem vücûd-ı feyz fazlından
Kesilmez ni‘meti dâ’im irişmez hadd ü encâma
Teveccüh eyleyüp dergâh-ı Hâkka hâliş ü muhliş
Gönül ihlâşa mazhar düşdi irdi tâ şu hengâma
(80b)

Şi‘r

Ey nûr-ı çeşm-i ehl-i hîred tıfl-ı hurde-bîn
‘İbret gözüyle nazâr kıl sözüm yakîn
Şehd-i şarâb-ı la‘lûñle zehre alışmadan
Perverd-i telhe dönmeden ol reşk-i engübün

32 “Cihan padişahları bir sıkıntıya düştüklerinde köşesine çekilmiş münzevi dervişlerden medet umarlar.”

Āyīne-i cemālūne jeng-i ğam irmeden
 Yüz tıtmadan bozulmağa naqş-ı nigār-ı çīn
 Ādemlik eyle ħadd-i vefāya düĥūl idüp
 Şeytāna uyma kendine la' net idüp qarīn
 (81b)

Nazm

Ĥalkuñ ne ' acib ĥikmet olur ' aqd ile ĥalli
 Her Şeye münāsib görünür cümle maĥalli
 Eyler kimisi fikr-i teraqķī vü ta' allüm
 Gelmiş kimine ' ālem-i süflīde tesellī
 Ĥallāķ-ı Ezel ' āleme kıldıķda tecellī
 Her Şeyi birer ĥāl ile kılmış mütesellī
 (82a)

Şi'r

Ey gülistānı ' aşıķuñ vaşluñ ' aceb gülzār imiş
 Niş-i firāķuñ cāna çün sancıldı bildüm ĥār imiş
 ' Aşķuñ imiş tenden revān ey cānuma cānān olan
 Sevgünden özge yār olan bildüm baña ağyār imiş
 Açılalı ĥüsnüñ güli bilindi ey gülzār-ı cān
 Biñ Şa'rānī gibi anuñ bülbül-i hezārı var imiş
 (82b)

Rübā'ī

Ĥanķı ' aşıķ ki ğubār-ı reh-i cānān olmuş
 Taĥtını yel götürüp kendü Süleymān olmuş
 Görelī nūr-ı cemālini tıparken nāra
 Ĥaldurup parmağını Şem' Müsülmān olmuş
 (83a)

Meşnevi

Bu ne ĥudret olur ki ola hemān
 Evliyāya bir ādem iki cihān

Allah Allah zihî kemâl ü 'atâ
Bir avuc toprağa bu hüsn ü bahâ
(83a)

Şi'r
Yâr ile hem-çalvet ol cismüñde cânuñ tuymasın
Hâlet-i 'aşkı hikâyet kııl zebânuñ tuymasın
Derdini bir 'uzvunuñ bir 'uzva ifşâ eyleme
Dökme kanuñ yire zağm-ı hün-feşânuñ tuymasın
Derd ile bir nâvek ursun ol kemân-ebrü şaşın
Zağm-ı tiğüñ görmesin bağıruñda kanuñ tuymasın
(84a)

Şi'r
Çıkma yoldan sen eger olduñsa ferzend-i hâlef
Eyleme ey dil hilâfuñ her ne itdiyse selef
Her kim uyduysa hevâ-yı nefse oldı gör hebâ
Hağ rızâsın iste dâ'im 'ömrüñi kıılma telef
'İşret ile dem-be-dem 'âlem degüldür bir qarâr
Kim lisân-ı hâl ile söyler bunu çeng ile def
(85a)

Qıt'a
Bu şeyhe feyz irüp bir hıdır-demden buldı maqşüd
Çıkup vâdi-yi zulmetden irişdi âb-ı hayvâne
Vücüdî kaatre iken zulmet-i ebr içre nâ-peydâ
Hevâ-yı 'aşq u şevk ile irişdi bağır-ı 'ummâne
(86b)

Beyt
Beni kıurbânuñ iden urma bıcağı ğaneme ne
Bilür kıymetüñi dünyâda her bir meleme
(86b)

Beyt

İmrenme görüp serc-i pilâvuñ ümerânuñ
 Hûn-ı cigerinüñ eşeridür fuqarânuñ
 (87b)

Nazm

Dilersen bulmağ ey t̄alib sa‘ âdet
 Gerekdür saña ‘ âlemde se ‘ âdet

Nedür ol az uyuyup az yimekdür
 Diyende daği sözi az dimekdür

Behâyim gibi zinhâr olma ekkâl
 Ki olmaz ehl-i Hâk ekkâl ü battâl

İşitdün sen “kulü”³³yı “ve’srebü”³⁴yı
 Velî güş itmedin “lâ tusrifü”³⁵yı

Kesilmeyince kişi h̄ab ü h̄ürdan
 Hâkka irişmez işitdün anı bir erden

Yime her kişinüñ itmegin ey c̄ân
 Dirîğ itme velî her kişiden nân

İrilse h̄ab ü h̄ür ile Hudâya
 Gerekmezdi acıçmağ Muştafâya
 (89a)

Kıt‘ a

Ka‘bedür merkad-i envâr-ı kamu ehl-i dilân
 Ka‘bedür melce-i erbâb-ı nazar itme gümân

Ka‘bedür manzara-i ‘ ayn-ı İlâhî her ân
 Ka‘bedür maṭlab-ı a‘ lâ-yı kamu ins ile c̄ân
 (90a)

Kıt‘ a

Ehl-i dilden şaḳın şaḳın zinhâr
 Eyleme anları perîşân bâl

33 “Yiyiniz.”

34 “İçiniz.”

35 “İsraf etmeyin.” (Araf, 31)

Bir kez âh eyler ise Hâkka eger
Bād-ı âhı yaqar seni fi'l-hâl
(90b)

Beyt
Nân için fikr-i daqıq idüp olursam ğam-nāk
Eylesün tığ-i ğalā sīnemi gendüm gibi çāk
(92a)

Beyt
“Herkes ki naşīhat zi-^ç azīzān nekonet gūş
Bisyār bi-ħabed ser-i engüst-i nedāmet”³⁶
(92b)

Sa^ç ādet bulmaz ol kim Hâk yolunda geçmeye cāndan
Vefā görmez ne deñlü sa^ç y iderse hīç cānāndan

Başın top itmeyen çevġān-ı pīre işbu meydānda
O maşsüb olmasun ^ç ālemde hergiz merd-i meydāndan
(93b)

Qıt^ç a
Var Cenāb-ı Hāzret-i Hākdan dile maqşūduñı
Bāb-ı Hāk meftūħdur dā'im recā erbābına
Qullarına lūtf-ı bī-pāyānını izhār için
Didi “ud^ç ūnī”³⁷ o Rabbü'l^ç ālemīn aħbābına
(94b)

Beyt
Ġurūr itme bu dehrin şevketine
Ki dehrin ^ç izzetine şevketine
(94b)

Qıt^ç a
“Tās bāzī çū dīdem ez Baġdād
Çün Cüneyd ez sülük āġāhī

36 “Azizlerin sözlerine kulak vermeyen kimse nedametle parmağını çok ısıtır.”

37 “Bana dua edin.” (Mümin, 60)

Reft der hırka vaqt-ı bāzī goft

Leyse fī cennetī sivāllāh”³⁸

(95a)

Şi‘r

Li‘llāhi‘ilḥamd olup baht u sa‘ādet yārı

Oldı pür-zemzeme ne tāk-ı zeberced kārı

İrdi eflāke güle kūşe-i‘izz ü iqbāl

Ṭutsa āfākı nola zevḳ ü sürür aḥbārı

Güft ü güyıla pür oldı yine sū‘ālem

Ḳomazam sem‘ime ben gerçi ki her güftārı

Görinür şān-ı şerefūñde şī‘ār-ı Aḥmed

Eglenür rūḥ kelāmuñda mesīḥ āşārı

Hüccet-i Ḥaḳ yeter olduğı nāmuñ Aḥmed

Şeref-i zātuña ḥaşm itse ne var inkārı

(98a)

Beyt

Rūy-ı şıdḳı ḳo aḥillā pāyına

Bulasın iḥlāş resmin her zamān

Şākir ol olmak dilerseñ dā‘imā

Ḳāf-ı ḳurb zübde-i‘anḳā-yı cihān

(99a)

Naẓm

Cān hicrūñ elinden nice bir ḳane boyansun

‘Uşşāḳa tecellī-i cemāl ile efendim

Dil virdüğüñ acıma cānā saña yansun

Gün gibi ‘ayān ol nice cān gibi nihānsun

Hıç devr-i felek görmemişem zerrece mihrūñ

Sen her kime aşşı iseñ baña ziyānsun

(100a)

38 “Bağdat’ta başı açık birini gördüm. Cüneyd gibi seyr ü sülük hakkında bilgili idi. Hırkasının içine kapanmış idi. O hâlden çıktığında şunu söyledi: Cübbemin içinde Allah’tan başkası yoktur.”

Şem' kim Hâk yağa nice söyünür
Kim ki yuf dirse sebleti göyünür
(102a)

Beyt
Mâ-hâşıl zübdesi budur bendüñ
Çoğ olur münkeri hıred-mendüñ
(102a)

Münâcât
Bi-ħaqqı âh-ı seher-gâh-ı sîne-i mazlüm
Bi-ħaqqı eşk-i firāvân-ı şādıkân-ı Hicâz
Bi-ħaqqı âteş-i 'atşân-ı âl-i beyt-i Resül
Bi-ħaqqı eşk-i revân âh [u] girye-i serbâz
Bi-ħaqqı sîne-i süzân-ı teşnegân-ı belâ
Bi-ħaqqı âh-ı cigersüz-ı giryehâ-i dirâz
Bi-ħaqqı eşk-i yetimân-ı gerden-efkende
Bi-ħaqqı âh-ı garîbân-ı hân mân-ı derbâz
Bi-ħaqqı cümle-i aşhâb-ı hâdimân-ı nebî
Bi-ħaqqı hâk-i der ü dâr-ı vâcibü'l-i' zâz
Kamu aşhâb ü etbâ' ü evliyâ'ullâh
Mu' inümüz ola yarın budur hemîşe niyâz
(104a)

Beyt
Şādıku'l-va' di'l-emîndür kimseye cebr eylemez
Rağmeten li'l-'âlemîndür şâh-ı merdân-ı Hicâz
(105a)

Beyt-i Mü'ellif
Şaydına ol çeşm-i âhünuñ dilerseñ vâsiğa
Âsitânî itler ile tırma var yârân ol
(108a)

Münâcât
Âb-ı rüy-ı habîb-i ekrem için
Kerbelâda revân olan dem için

Ehl-i derdüñ dil-i hazîni için
 Cāna te' şîr iden enîni için
 Şeb-i firkatde ağlayan göz için
 Rāh-ı ' aşkuñda sürinen yüz için
 Eyle yā Rabbi lütfuñu hem-rāh
 Hıfzuñı eyle baña püşt ü penāh
 İtme yā Rabbi kahrūñ ile tebāh
 Yüzümü halk içinde kılma siyāh
 Seyyidüñ ' aşkuña ol mu' in ü zahîr
 Dest-i a' dāyı eyle baña kaşîr
 (109a)

Kıt' a
 Düşde gördüm cümle maḥv olmuş vücūd-ı māsivā
 Bir mu' abber görmedüm bu ḥābı ta' bîr eyleye
 Āyet-i ' aşkuñ cihān hep lafzını ezberlemiş
 Bir müfessir bulmadum ammā ki tefsîr eyleye
 (113a)

Beyt
 Şanma beni nāzır olam şürete
 Men gönüle nāzıram ü niyyete
 Şanma ki sen isteneni güldedür
 Genc-i nihān her ne ki var dildedür
 Dil dili var içerü dilden dile
 Dil dileğini yine dilden dile
 Sen bunu bil kim Hāka ey muḥterem
 ' Aşkıla inledi gerek derd ü hem
 Āh gerek derdile hem söz ü saz
 Süziş ile hem suḥan-ı cān-güdāz
 Kimde ki yok derd degül merd-i dîn
 Merd odur ki anda ola derd-i dîn

‘ Aşk erinüñ dirligi erden cüdā
Mezhebi haq milleti dīn-i Hūdā
Mezheb ü kişi haq olur ‘ aşıkuñ
‘ İşret ü ‘ ayşı haq olur ‘ aşıkuñ
‘ Āşıka hātī dime itse haṭā
Her ne dise çün anı ıttmaz Hūdā
Ehl-i şalāh ehl-i şafā özgedür
Sūhte-i nār-ı hevā özgedür
Her ne ki dir ‘ aşık-ı şūrīde-ḥāl
Diñle anı dime aña kıl ü kāl
Terk idübdür edebī bī-ḥūduñ
Bīḥūd ile yoq işi nīk ü bedüñ
Yüri bu elfāz ü ‘ ibārātı şal
Yirine hoş sūziş ile nāliş al
Ço buları derd kazan yüri var
Derd ile āh itmededür yüri var
‘ Aklı şalup ‘ aşkıla al ḥayreti
Sūziş ile derde degiş fikreti
Men bilürem dimegi terk eyle var
Ço yerine niçün bilmezemi zīnhār
Her kişinüñ ‘ aybını yiter gözet
Bilür iken özüñi bilmez düzet
Özine her ṭā’ife pür-ıstılāḥ
İdinüp anuñla ṭaparlar felāḥ
Birine dir medḥ ü birisine zem
Birine dir şehd ü birisine sem
Birisine nār ü birisine nūr
Birisine dīv ü birisine ḥūr
Birisine cism ü birisine rūḥ
Birisine ḥabs ü birine fütūḥ

Her kulum için komişam bir t̄arīk
 Yine menem her birisine refīk
 Her birinūñ var benümle rāh-ı yakīn
 Gizlüce bir sırcağızı ey emīn
 Her kulumuñ bir sözi bir rāzı var
 Bir ğam ü bir sūziş ü bir nāzı var
 Her biri bir nev^ç ile bir zikr ider
 Her biri bir vech ile bir fikr ider
 Pādişāhem ben baña bilgil k̄amu
 Kullarımıñ sözleridür sevgülü
 Bendelerüm her ne ki derler baña
 Ğam yime andan beriyüm Müsiyā
 İsteme sen sarhoş olandan edeb
 Bilmedüğüñ kimseye itme ğağab
 Mestden isteme kulavuzluğu
 Ayığ olandan dile gel uzluğu
 Her ne ki var nāledeür āh ile
 Sūziş ile yanmadadur vāh ile
 (115a)

Beyt
 Cihān içinde ey dilber budur maḳbūl-i ins ü cān
 Ne kimse senden incinsün ne sen bir kimseden incün
 (119a)

Mışra^ç
 Sögene yalvarı gör arkañı t̄utgil dögene
 İsterisen ki H̄azret-i Mevlā seni begene
 (119a)

Rübā^ç ī
 Maḥv olıcaḳ şūret-i āşār-ı vücūd
 Şebt olmadı dīl levhine esrār-ı şuhūd
 Her gülşen-i sīrābı t̄utup şekl-i sārāb
 Tābūt göründi gözime çerḫ-i kebūd
 (127a)

Қıt'а

Kimseye қābil degül cem' -i fūnūn

Kişi biñ yıl eylese cidd ü taleb

Lāzım olan haқāyıkı aһz it

Daһi nefis-i nefise virme ta' b

(127a)

Қıt'а

Şanma ki bu kelāmı şerһ itdüm

Belki noқşānum eyledüm tavşif

Sırrı ile o şāһib-i himmet

Şeklüme girüp eyledi ta' rīf

(127b)

Nazm

Meşnevī kim dinür aña қūt-ı rūһ

Āşık olanlara şarāb-ı şabūһ

Meşnevī içinde şübān kışşasın

İdüben özinüñ һişşesin

Rūşeniyye himmet idüp һüb һaş

Āyinesinde қomayup һiç ğış

Rūһuna tūti gibi telқin iden

Қand sözle aғzını şirin iden

Bilmek için tercüme iden sözün

Rūşeni şekline қoyan kendüzün

(128a)

Nazm

Қalem Meryem çü rūһu'l-қuds-ı ma' nā

Sūһen Āsā gibi toғmaға ya' nā

Һüdādan olmasa izһār-ı destür

Қalurdı şöyle muzmer raққ-ı menşür

Sūһen қalsa Ādem gencinde mestür

Ne yazardı қalemden levһ-i mestür

Sühendür tercümān mülk-i kıdemden
Sühendür mā-ḥaşal levḥ ü ḳaleminden
(132a)

Rübā'ī beyt
Ey gül-i bāğ-ı İrem mest-i “‘ arafnāki” gülüñ
Lāle-i gülzār-ı cennet bāğıdur her sünbülüñ
Ol ‘ arāḳdan cür‘ a için mest olup eyler fiğān
Gül şarābı neş‘esinden şanma cüşin bülbülüñ
(135a)

Beyt
“İnnī re‘eytu ḥaylü’z-zılle ekberu ‘ibreten
Limen kāne fi ‘ilmi’l-ḥaḳīḳati rāḳī
Temāşilü ve eşḥāşun temurru ve tenḳedā
Yef‘ nā’l-cemī‘ e ve’l-muḥarreku bāḳī”³⁹
(137a)

Beyt
Ḳāni‘ isem cennete dīdār-ı yāri terk idüp
Rūz-ı maḥşer zāhidā maḥrūm olam dīdārdan
(140a)

Şi‘r
Ṭālibā sa‘y-ı belīğ it kūy-ı yāre varıgör
Cānı cānāne virüp terk eyle yoğı varı gör
Sırrını fāş itmek ile kendüni itme helāk
Keşf-i esrār it didükde sen aña yalvarıgör
Kūy-ı dilberden geçüp zāhid kemāle ṭālib ol
Ārzū-yı cenneti ḳo cehd idüp dīdārı gör
(145a)

Beyt
Mürşid-i kāmīl ādemi cām-ı cihān-nümā ider
Cām-ı cihān-nümā nedür āyīne-i Ḥudā ider
(151a)

39 “Hakikat ilminde yüce mertebelere ulaşanlar için gölgenin hayalini en büyük ibret olarak gördüm. Varlıklar gelir ve gider. Hepsi fani olur fakat onları hareket ettiren bakidir.”

Beyt

Benüm peymâne-i 'aşka düşüpdür defter-i tab'um
Naşihat naşına kıabil degüldür 'aqlum evrakı
(153a)

Beyt

Gözün mehdinde çeşmün tıflın ağlat
Ki tã cüş eyleye bistân-ı rahmet
(158a)

Beyt

Evliyâda ol kıadar kıudret olur kim dâ'im
Seng-i hârâya nazâr eyleseler gevher olur
Kıara taşdan kıatıdur gerçi dili Vıfķınün
Nazâr-ı Seyyid ile gevher-i pür-envâr olur
(170a)

Nazm

Nazâr-gâh-ı Hüdâdur dil
Dili şanma cüdâdur dil
Uçar murğ-ı hümâdur dil
Geçer 'arş-ı mu'allâdan
(174b)

Beyt

Her gören 'ayb itdi âb dide-i giryânımı
Eyledüm taħķik görmüş kimse yok cânânımı
(179b)

Beyt

Hâk-ı ğurbetde her kimün ey cân
Kile batsa ayağı kıaldı hemân
(182b)

Nazm

Anuñdur mülk anuñdur hep taşarruf
Budur haķ söz kıalanıdur tekelluf

Ne kim diler ise māni' i yoğdur
 Bu ŧun' uñ özge bir ŧāhib ŧāni' i yoğdur
 Hağkuñ ef' āline olmaz çerā çün
 Diler merhūm ider dilerse mel' ün
 Olur ol dem kulından hoca rāzi
 Ki kāse hocasından i' tirāzi
 Sa' ādetsiz kulun budur niŧānı
 Ne bile niŧānı ve ne bile ŧānı
 Hağ eyler kibriyāsından hadāyık
 Degül ' illet anuñ fi' iline lāyık
 Hağğa lāyık nedür ki lütfuña qahr
 Kimine qand vire kimine zehr
 (184b)

Beyt
 Tālib olsam bulmayam mı sen büt-i ra' nāyı ben
 Bu meşeldür tañrısın bulur dilārā isteyen
 (190a)

Beyt
 Nice biñ yıl ' ibādet eyleyüp qaddün ham itmekden
 Dem-i insān-ı kāmilden iŧitmek bir ' ibāret yek
 (190b)

Beyt
 Adı Ağmed bī-' adeddür yā Resūlu'llāh velī
 Sen bir Ağmedsin ki senden görünür nūr-ı Ehad
 (191b)

Beyt
 Biñ cefā dağı görsem ey ŧanem senden
 Bu ne sözdür kim uŧanam senden
 (196b)

Mıŧra'
 Āteŧ-i ' aŧqa demürler toymaz taŧ degül
 (198b)

Sonuç

Bu bildiride, edebiyat tarihine ait kaynaklardan ve eserlerinden hareketle XVII. asırda Üsküdar'da yaşayan âlim, mutasavvıf ve şairlerimizden Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî'nin hayatı, eserleri ve edebî anlayışı ortaya konulmuş, müellifin *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî* adlı eserinde yer alan şiirleri, şekil ve muhteva bakımından incelenmiştir.

Doğum tarihi bilinmeyen müellif, 1618 yılında vefat etmiştir. Künyesine ve eserinde yer alan bilgilere göre dervişane bir hayat yaşamış, ilim tahsil etmek amacıyla Üsküdar'dan Mısır'ın Tanta şehrine 1613'te gitmiş, burada üç yıl kalmıştır. Tanta'dayken gördüğü rüya üzerine XIII. asırda yaşamış tasavvuf büyüklerinden Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin hayatını kaleme almıştır. *Terceme-i Menâkıb-ı Ahmed el-Bedevî* adlı söz konusu eserini, o günün şartlarında ulaşabildiği tüm kaynaklardan yararlanarak oldukça bilimsel bir üslupla hazırlamıştır.

Eser, genel olarak mensur olmakla birlikte konunun işlenişine göre yer yer manzum parçalar da ihtiva etmektedir. Bu manzum parçalara eserin hemen hemen her bölümünde rastlanır. Eserde toplamda 151 manzume bulunmaktadır. Bu şiirlerin 148'i bir başlığa sahip olup 3 şiir başlıksızdır. Söz konusu şiirlerin tamamı aruz vezni ile yazılmıştır. Şair genel olarak aruz veznini kullanmakta başarılı olmakla birlikte kimi şiirlerinde aruz kusurlarına da rastlanır. Veffâk, şiirlerinin 129'unu Türkçe, 16'sını Farsça, 2'sini Arapça olarak kaleme almış, mülemma tarzında Türkçe-Arapça 2, Türkçe-Farsça olarak da 1 manzume yazmıştır. Şair; kıt'a, rübaî, gazel, mesnevi ve kaside gibi nazım şekilleri ile şiirlerini kaleme almış, bunlar içerisinde en çok kıt'ayı tercih etmiştir.

Şairin kaleme aldığı şiirlerin klasik Türk edebiyatı geleneğine bağlı olarak yazıldığı, şairin özellikle Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin hayatı ve menkıbeleri ile ilgili manzum parçalarda daha sanatlı ve ağır bir dil ve üslup tercih ettiği görülmüştür. İncelediğimiz eserde edebî açıdan bu kadar değerli şiirler yazan Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdarî'nin bu eserindeki şiirleri dışında başka şiirleri, belki de bir divanı olabileceği düşünülebilir.

Divitcizâde Mehmed Efendi-i Üsküdârî'nin (1090/1679) Deverân-ı Sûfiyye Risalesi'nin Tahlili

DOÇ. DR. NAZIM BÜYÜKBAŞ
Kayseri Üniversitesi

Giriş

Osmanlı'nın kuruluşu öncesinde Anadolu'yu iktisadi ve ictimai olarak örgütleyen "Kolonizatör Türk Dervişleri", birçok köye ismini vermiş, dağ başlarını mesken tutup zaviyeler kurmuş, oraları bağ ve bahçe yaparak, imar, kültür ve din hizmetleri vererek Anadolu topraklarının yurt olarak benimsenmesinde, halkının İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır. Bu dervişler halk üzerindeki nüfuzlarını kullanıp sultanların yanında batıya doğru ilerleyen ordularla savaşlara ve seferlere katılmışlardır¹. Bu gibi etkenlerle Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren padişahların ve ulemanın sufi şeyhlerle yakın ilişkileri bilinmektedir: Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin (724/1324) kayınbabası ve Orhan Gazi'nin (761/1360) dedesi olan Şeyh Edebali (726/1325), Yıldırım Beyazıd'ın (805/1403) damadı Emir Sultan (833/1429) bu ilişkinin somut örnekleridir.

Ancak Şeyh Bedreddin (823/1420) ve müritleri Torlak Kemal (822/1419), Börklüce Mustafa isyanı (822/1419)², kendisini Mehdi ilan eden Şah Kulu Sofu Baba Tekeli isyanı (917/1511)³, mehdilik iddiasındaki Bozoklu Celal'in başlattığı Celâlî isyanı (925/1519)⁴, mehdilik anlayışına sahip Celâlî reisi olan Kalender Şah

1 Ömer Lütfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisinden Seçmeler III*, Ankara 2013, s. 53-79.

2 Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 5, Ankara 1992, s. 331-334.

3 Feridun Emecen, "Şahkulu Baba Tekeli", *DİA*, c. 38, Ankara 2010, s. 284-286 ; Mihriban Artan, "Osmanlı Arşiv Kaynakları Çerçevesinde Şahkulu Ayaklanması'nın Sebepleri", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, Almanya 2019, s. 285-312.

4 Mücteba İlgürel, "Celali İşyanları", *DİA*, c. 7, Ankara 1993, s. 252-257.

Risaletü'd-
Deverân'ın
Arapça Tam
Metni (Yazma).
İkinci nüshanın
ilk sayfaları

isyanı (933/1527)⁵ gibi siyasi dînî tasavvufi görünümlü isyanlar yanında Bayramî Melâmî Bünyâmin Ayâşî (926/1520)⁶, Halvetî Gülşenî Muhyiddin Karamanî (957/1550)⁷, İsmail Ma'şukî (964/1557)⁸, Şeyh Hamza Bâlî (969/1561)⁹ gibi bazı şeyhlerin aşırı söylemleri sonucu yargılanıp idam edilmeleri de bu

isyanlar ve idamların gölgesinde devlet - medrese ve tekke arasında zaman zaman artan gerilimlerin tarihî ve siyasî göstergeleridir.

XVI. ve XVII. yüzyıllara gelindiğinde toplumda ön plana çıkan, devrân gibi toplumsal uygulamalarıyla geniş kitlelerin dikkatini çeken bazı sufiler, önceki yaşanların da etkisiyle Osmanlı'da sürgünler ve takibatlar yaşarlar. Devrân konusu da Osmanlı fakihleri ile sufileri arasında en eski tartışma konularından birisi olur.

XVII. yüzyıla kadar ilmi bir tartışma olan devrân konusu Kadızâde Mehmed Efendi'nin (1045/1635) sema ve deverân konusunda Mevlevî ve Halvetilere açıkça cephe alıp onları "tahta tepenler", "düdük çalanlar" diye adlandırmasıyla kitlesel bir ayrışma konusu olur. Ona karşı dönemin sufilerin sözcüsü konumuna gelen Halvetiyye'nin Şemsiyye kolu şeyhi Abdülmecîd Sivâsî (1049/1639) en etkili mücadeleyi yapar¹⁰. Aralarındaki tartışmalar ve devamında gelen olaylar döneme

5 Mücteba İlgürel, "Kalender Şah", *DİA*, c. 24, Ankara 2001, s. 249.

6 Kamil Şahin, "Bünyâmin Ayâşî", *DİA*, c. 6, İstanbul, 1992, s. 491; Ahmet Yaşar Ocak, "Bünyâmin Ayâşî ve Bayramî Melâmîliği", *Ayaş ve Bünyâmin Ayâşî (Tarihî-Günümüzde Ayaş ve Bünyâmin Ayâşî Sempozyumu): Ayaş, 2-4 Temmuz 1993, Bildiriler*, 1993, s. 15-19. Ocak, bu makalede Sultan II. Murad'ın Şeyh Bedreddin olayının tecrübesiyle benzer olayların patlak vermesinden çekinerek bizzat Hacı Bayram Veli'yi huzura çağırıldığını belirtir. Aynı endişeyi Kanuni Sultan Süleyman da Osmanlı saltanatını eleştiren tavri sebebiyle Ayâşî ve oğlu İsmail Maşukî hakkında taşımıştır. (Ocak, s. 16-17)

7 Ahmet Yaşar Ocak, "Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddin-i Karamanî", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, 1991, s. 473-484

8 Mahmut Ay, "Osmanlı'da İtikadi Alanda Aykırı Bir Düşünce: Şeyh İsmail Maşukî", *İslâmî Araştırmalar*, c. XII, sayı 1 (1999), s. 34-39.

9 Nihat Azamat, "Hamza Bâlî", *DİA*, c. 15, Ankara 2000, s. 503-505.

10 Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, İstanbul 1969, 6/2216 vd.

“Kadızedeliler ve Sivasiler”, “fakılar ve sofular”¹¹ olarak damgasını vuracaktır. Her ne kadar tekke ehli müderrisler ve medrese eğitimi alan sufiler olsa da yaşananlar bir anlamda Medrese-tekke kavgası olarak da nitelenebilir.

Kadızedâde Mehmed Efendi'den sonra Kadızedâdelerin lideri olan Üstüvânî Mehmed Efendi (1072/1661) devrânın haramlığını, tekkelere girenlerin dahi küfrünü iddia eder.¹² Üstüvani önderliğinde 1656 da Fatih camiinde toplanıp tekkelere saldırma hazırlığındaki Kadızedâdeler, Köprülü Mehmed Paşa'nın (1072/1661) müdahalesiyle engellenmiş, Üstüvânî ve etrafındakiler Kıbrıs'a sürülmüştür. Üstüvani karşısında Halvetiyye'nin Şemsiyye kolu şeyhi Abdülehad Nuri Efendi (1061/1651) Risâletün fi Hakkı Devrânı's-Süfiyye ile Halvetilerin ve diğer tasavvuf ehlinin temsilcisi olarak devrânı savunan bir risale yazmıştır.

Üstüvânî'nin ardından Vani Mehmed Efendi (1096/1685)¹³ Kadızedâdeliler'in lideri olur. Erzurum'da iken Halvetî şeyhlerinden biri olan Şeyh Mustafa Efendi'nin (1667) kızıyla evlenecek kadar Halvetîlere yakın olan Vanî Mehmed Efendi 1666'da Mevlevîler'in semâ ayinlerini ve Halvetîlerin devrânlarını halka açık bir şekilde yapmalarını yasaklattı. Ancak karşısında devrânın en etkili savunucusu olan Halvetî Ahmedîyye kolu Mısıriyye şubesi kurucusu Niyazi Mısırî (1105/1694), Ayasofya Camisinde (1672) de IV. Mehmed'e etkili bir konuşma yaparak devrânın serbest olmasını sağlamıştır. Yaşadığı tam olarak kalkması ise Vânî'nin Kestel sürgününden (1095/1684) sonra gerçekleşir¹⁴.

Devrân ve sema tartışmalarının sonucunda, bu isimle anılabilecek bir risale edebiyatı da oluşturur. Bu risaleler XVI-XVII. yy. Osmanlı toplumunda kültüre ve toplum hayatına etki eden konuları aydınlatan önemli birer belge olarak görülebilir. Bu risalelerden birisi de çalışmamızın konusu olan Divitcizade'nin risalesidir.

Divitcizâde'nin Hayatı

Divitcizâde Mehmed Efendî, XVII. yy. Osmanlı payitahtının ve özellikle de Üsküdar'ın ev sahipliği yaptığı en meşhur tarikatlarından olan Celvetî geleneği içinde

11 Semiramis Çavuşoğlu, “Kadızedâdeliler”, *DİA*, c. 24, İstanbul 2001, s. 100-102; Ali Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası - 17. Yüzyılda Kadızedâdeliler ve Sivasiler*, İstanbul 2016.

12 Hüseyin Yurdaaydın, “Üstüvani Risâlesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, c. X (1962), s. 71-78.

13 Erdoğan Pazarbaşı, “Vani Mehmed Efendi'nin Hayatı ve Eserleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 4 (1990), s. 361-370. , Erdoğan Pazarbaşı, “Vani Mehmed Efendi'nin Zamanının Mutasavvıfları Hakkındaki Düşüncesi ve Onlarla Olan Mücadelesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 5 (1994), s. 459-474.

14 Ahmet Yaşar Ocak, “a.g.m. Muhyiddin-i Karamanî”, s. 473-484.

yetiştir¹⁵. Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi açısından önem arz eden oluşumlardan olan Celvetî tarikatı şeyhi Mehmed Efendi, Üsküdar'da doğup Üsküdar'da vefat etti. Medrese eğitimi alan ve müderrislik de yapan Mehmed Efendi babasının vefatıyla (1070/1660) da, Üsküdar'ın Bülbülderesi etrafında babası Şeyh Devâtî Mustafa Efendi'nin kurduğu Şeyh Camii Tekkesi'ne postnişin oldu. Aynı yıl IV. Mehmed'in (1104/1693) bu tekkeye Kâbe'nin anahtarı ile Hz. Muhammed'in ayakkabılarını hediye ettiği nakledilir. Bu durum şeyhin ve tekkenin Osmanlı devletinde ve toplumunda itibarını göstermesi açısından önemlidir. Bu emanetler İstanbul işgali (1918-1920) sırasında Topkapı sarayına aktarılmıştır¹⁶. Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitânesi'ne Gafûrî Mahmud Efendi'nin (1078/1667) yılında vefatıyla şeyh olarak atandı. (1090/1679) da Hakka yürüdü ve babasının Şeyh Camii hazîresindeki kabri yanında defnedildi. Osmanlı tarihindeki en önemli kültür merkezlerinden olan Üsküdar'da yaşadığı dönemde önemli bir isim olduğu anlaşılmaktadır¹⁷.

“*Bî'atnâme*” adlı bir eser, Yıldırım'a göre Üsküdarî Divitcizâde Mehmed Efendi'ye yanlılıkla nisbet edilmiştir. Elimizdeki verilere göre Divitcizâde Mehmed Efendi'nin kaynaklarda bu isimle kayıtlı herhangi bir eseri mevcut değildir. Yıldırım'a göre eserin başlığını oluşturan “Üsküdarî Mahmûd Efendi havâss-ı mü'minîne gönderdiği *Bî'atnâme*'dür” ifadesinden hareketle “Mahmûd” ismi “Mehmed” şeklinde okunmuş, dolayısıyla eser kayıtlara Divitcizâde Mehmed Efendi'nin *Bî'atnâme*'si şeklinde girmiştir¹⁸.

Risaletü'd-Deverân'ın Nüshalarının Tanıtımı

Deverân risalesi, bu çalışmanın ana temasını oluşturduğu için nüshalarının bulunduğu yerler ve tanıtılmasında fayda olacaktır:

1. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, 677/16 demirbaş numarasındaki nüsha:

15 İstanbul'daki otuz Celveti tekkesinden on sekizi Üsküdar'da bulunmaktadır. Bu tekkeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, “Üsküdar Celveti Tekkeleri”, Üsküdar Sempozyumu I Bildirileri, (İstanbul: 23-25 Mayıs 2003), s. 180; aynı yazar, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1999.

16 Ahmed Tahir Nur, “Kitabeleriyle Üsküdar'da Bir Celveti Tekkesi: Şeyh Mustafa Devâtî Efendi Cami-Tevhidhanesi”, *Toplumsal Tarih*, sayı 248, İstanbul 2014, s. 78-84. Ahmet Tahir Nur bu bilgiyi Mehmet Nermi Haksan tarafından, Hattat Mısırzâde Ali Rıza'nın kardeşi şair Seniğ Efendi divanına dayandırır.

17 Nuri Özcan, “Divitcizade Şeyh Mehmed Efendi”, *DİA*, c. 28, Ankara, 2003, s. 451-452.

18 İsmail Yıldırım, “Bî'at-nâme Türüne Bir Örnek: Nakşi İbrahim Efendi'nin Bî'at-nâme'si.” *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2020. (Ö7), 341-356. DOI: 10.29000/rumelide.808719

Deverân-i Sûfîye adıyla yazmalarda kayıtlıdır. Eser, 205x155-170x100 mm. ebatlarındadır. Risale bu eserin 73b-74b varakları arasında, her sayfası 24 satır ve yazısı Nesih'tir. Müstensihî, telif tarihi ya da istinsah tarihi hakkında bilgi yoktur. 2. Milli Kütüphane-Ankara. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu. 06 Mil Yz A 7853/3 numaradaki nüsha:

Risâle-i Devrân-ı Sûfîye adıyla kayıtlıdır. Eser, 160x103 - 110x55 mm. ebatlarındadır. Risale bordo meşin bir cilt içerisinde 110b-116b varakları arasında (110-118 pozları arasındadır), her sayfası 11 satır ve yazısı Nesih'tir. Kağıt türü Suyolu filigranlıdır. Müstensihî, telif tarihi ya da istinsah tarihi hakkında bilgi yoktur. Kitabın başında "Sahibi ve maliki Hafız Halil Niyazi" diye not düşülmüştür. Devrân zikri hakkındadır. Söz başları, cetveller ve çizgiler kırmızıdır.

Eserin sonunda risale fi deverânî's-sufiyye el-halvetiyye kaydı geçer.

Bu Risale'nin iki yazma nüshasına ulaşabildik. Her iki nüshada da telif ve istinsah tarihi olmadığı için daha az tashifi olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndaki 677/16 demirbaş numarada kayıtlı nüshasını Terceme ve Latinizeye esas kabul ettik. Orijinal metin çalışmanın sonunda ekler kısmındadır. İki nüsha arasında bir-iki kelime dışında fark olmayıp ilgili yerde o farka işaret ettik.

Risalenin Metni ve Tahlili:

1- Risalenin Metni

Bismillâhi'r-Rahmani'r-Rahîm. Cenneti ve Cehennemi yaratan, Cennete ehil olan iyiler ve Cehenneme ehil olan kötüler kılan Allâh'a hamdolsun. Gece gündüz ona şükrederim. Sürekli dönüp dolaşan¹⁹ Felek devam ettikçe Muhammed Aleyhis-selâm'a Salat ederim²⁰. sonra²¹

Metnin Tahlili:

a. Mehmed Efendi, eserine geleneğe uygun şekilde besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Fakat bunu yaparken "feleki'd-devvâr" ibaresiyle konuyla da ilişki kurar. Ayrıca Niyazi Mısri'nin bestelenip devrânlarda okunan şu beytine de işaret ediyor olabilir: "*Devrân odur kim devrâni devvâr-i felek bilmez ola*"²² Nitekim

19 devvâr

20 hamd ve salavattan

21 Bu kısım risalede arapça olarak geçmektedir.

22 Bk. Niyazi-i Mısri, Niyazi Divânı, İstanbul ts., İstanbul Maarif Kitaphanesi, s. 63.

Mihrimah
Sultan Camii,
Thomas Allom

Mevleviler de şeyhi kutup; sûfileri de kutbun etrafında dönen yıldızlar olarak görür²³. Ankaravî (1041/1631), devrânın felekleri taklit olduğunu söyler.²⁴ Yani sufiler insan ve alem arasında ilişki kurarlar.

2- Risalenin Metni:

Bu fakîr-i pür-taksîr, Halvetîlerin devri husûsunda İmâm Gazzâlî'nin Kitâb-ı İhyâ'sında semâ'da rivâyet eylediği hadîs-i şerîfi ba'zı kimesneler mevzû'dur, derler idi. Fakîr, Suyûtî'nin Câmî-i Kebîr'inde bi'aynihi bulduğumuz gibi ketb ve bir Türkî Risâle yazmak kalbe lâyih olup²⁵ tahrîr olundu.²⁶ Ola ki 'indallâh me'cûr²⁷ u müsâb²⁸ olavüz²⁹.

Metnin Tahlili:

- Risalenin yazılış gayesini Mehmed Efendi, devrâna delil olarak İhyâ'da zikredilen bir hadisin mevzu olarak anılmasına cevap verme isteği olduğunu söyler.
- Gazzâlî'nin (505/1111) İhyâ'sına ve İhyâ'daki devrân hadisine atıfta bulunarak mutasavvıfların delil getirdiği sahabenin devrânı hadisinin sıhhatine güvenini ifade eder. Ancak rivayetin İhyâ'daki hadisin tertibi ile Mehmed Efendi'nin tertibi aynı değildir.³⁰ Suyuti'nin sıralaması risaledeki rivayete uyumludur.³¹
- Mehmed Efendi, İhyâ'daki bu rivayetin mevzu olduğunun iddia edildiğini söyler. Ancak kimin bu iddiayı dile getirdiğini belirtmez. Bu hadis hakkında İrakî (806/1404): "Ebu Davud bu hadisi "hasen" bir sened zinciriyle rivayet eder. "hacel" kaydı olmadan bu hadis, Buhari tarafından da onun Sahih'inde rivayet etmiştir." der. Sufiler bu hadisle sahabenin raksettiği hükmüne varır. Beyhaki'de raks bahsinde bu hadisi raksın mübahlığına delil olarak sünenine alır.³²

23 Süleyman Uludağ, "Devran", *DİA*, c. 9, Ankara 1994, s. 248

24 Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ ve hüccetü's-semâ'*, Bulak 1256, 75

25 hatıra gelip

26 yazıldı

27 mükafata hak kazanmış

28 sevap kazanmış

29 olalım

30 İmam Gazali, *Ihyau Ulûmi'd-Dîn*, Darulmearif, Beyrut, trs. 2/ 304.

وقد روي عن جماعة من الصحابة رضي الله عنهم أنهم حجوا لما ورد عليهم سرور أوجب ذلك وذلك في قصة ابنة حمزة لما اختصم فيها علي بن أبي طالب وأخوه جعفر وزيد بن حارثة رضي الله عنهم فتشاحوا في تربيتها فقال صلى الله عليه وسلم لعلي أنت مني وأنا منك فحجل علي وقال لجعفر أشبهت خلقي وخلقي فحجل وراء حجل علي وقال لزيد أنت أخونا ومولانا فحجل زيد وراء حجل جعفر ثم قال صلى الله عليه وسلم هي لجعفر لأن خالتها تحته والخالة والدة

31 Celaleddin es-Suyûtî, *Cemu'l-Cevâmi' el-Ma'rûf bi el-Câmiu'l-Kebîr*, Ezher Kahire 1426/2005, 2. Baskı, 17/ 689

4/ 948 عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَا وَجَعْفَرُ وَزَيْدٌ، فَقَالَ لَزَيْدٍ: أَنْتَ أَخُونَا، وَمَوْلَانَا، فَحَجَّلَ ثُمَّ قَالَ لَجَعْفَرٍ: أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخَلْقِي، فَحَجَّلَ وَرَاءَ حَجْلِ زَيْدٍ، ثُمَّ قَالَ لِي: أَنْتَ مِنِّي وَأَنَا مِنْكَ، فَحَجَّلْتُ وَرَاءَ حَجْلِ جَعْفَرٍ؛ ش، ع، ق.

32 İrakî, *Tahrîcu ehâdisi'l-Ihyâ*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2005, 1/778. Beyhaki, es-Sünenü'l-kübrâ, Mekke: Mektebetü Dâru'l-Bâz, 1994, 10/226. أخرجه أبو داود من حديث علي بن إسناد حسن وهو عند البخاري دون «فحجل».

d. İhya hadisleri hakkındaki tartışma çok eskidir. İhyâ'daki hadislerin sıhhati hakkında, Zehebî (748/1348), İbn Sübkî (771/1370), Irakî (806/1404), İbn Hacer (852/1448), İbn Kutluboğa (879/ 1576), Zebîdî (1205/1791) gibi âlimler çalışmalar yapmıştır.³³ Mehmed Efendi'nin yaşadığı günlerde de İhya'daki hadislerin durumu tartışma konusu olmuştur. Çünkü Gazzalî'nin (505/1111) sema bahsindeki yazdıklarının etkisiyle sufilerin neredeyse hemen hepsi devrân ve semayı savunmuştur. Osmanlı'nın son yıllarında da İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946) ile Safvet Efendi'nin (1866-1950) İhyâ'nın hadisleri hakkında uzunca bir tartışması vardır.³⁴ Sufilerin İhyâ'ya gösterdiği ilginin ardında Gazzâlî ile sema gibi tasavvufî uygulamaların sünnî islam anlayışı içinde sistemleşme imkanı olabilir.

e. Mehmed Efendi, risalesinde “Halvetilerin devri” dese de tarikat olarak aynı anlayışı savunma noktasındadırlar. Bayramiyye tarikatının bir kolu olan Celvetilik, Halvetilik ile iç içe olmakla birlikte ayrı bir isimle varlığını sürdürmüştür. Nitekim Aziz Mahmud Hüdayî'nin “Bizim yolumuz hem Halveti hem Celveti'dir.” sözü de iki tarikatın iç içe olduğuna işaret eder. Bursevî (1137/1725) de Celvetiyye'nin İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin (700/1301) devrinde “hilâl”, Üftâde (ö. 988/1580) zamanında “ay”, Hüdâyî (1038/1628) döneminde “dolunay” durumunda bulunduğunu ifade ederler³⁵.

3- Risalenin Metni:

عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: أَتَيْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا وَجَعْفَرٌ، وَزَيْدٌ

Celâleddîn es-Suyûtî'nin Câmî'ü'l-Kebîr'inde ki Server-i Enbiyâ [ve] sultânü'l-asfiyânın ehâdis-i kirâmını Kütüb-i Sitte'den cem' edip cümle rivâyetlerde gelen ehâdisini biteviye³⁶ cem' eylemeye onda kasd etmişdir ve ona Câmî'ü'l-Kebîr tesmiye eylemişdir.

Metnin Tahlili:

a. Suyûtî, özellikle câmi' türüne giren kitaplarıyla ansiklopedik eser yazma geleneğini hadis ilminde de başlattığı, el-Câmî'u's-sağîr, Ziyâdetü'l-Câmî'i's-sağîr ve el-Câmî'u'l-kebîr'i hazırlarken 345 müellife ait 642 kaynaktan faydalandığı

33 Toksarı, Ali. “Gazâlî'nin Hadis Anlayışı”, *Ebü Hâmid Muhammed el-Gazzalî (1058-1111)*, 14 Mart 1988, Kayseri, 1988, s. 219-226. (3033 /4) أنيس الساري (تخريج أحاديث فتح الباري)

34 İzmirli İsmail Hakkı, *Mutasavvife Sözlere mi? Tasavvufun Zaferleri mi? Hakkın Zaferleri*. (İstanbul: Şehzadebaşı Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1341); Şeyh Safvet, *Tasavvufun zaferleri yahud el-burhanü ve 'd-delil ala ma havanü 'ş-şerh ve 'i-tahlil mine 'l-ebatil* (İstanbul, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1343); İzmirli İsmail Hakkı, Şeyh Safvet, *Ahlak Ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati. Ahlak Ve Tasavvuf Kitaplarındaki Ehadis Hakkında*. tenkitli neşir İbrahim Hatiboğlu, İstanbul 2001.

35 Hasan Kamil Yılmaz, “Üsküdar Celveti Tekkeleri”, *Üsküdar Sempozyumu I Bildirileri*, (İstanbul: 23-25 Mayıs 2003), s.273. ; Hasan Kamil Yılmaz, “Celvetiyye”, *DİA*, c. 7, s. 274; Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, *DİA*, c. 15, İstanbul 1997, s. 394.

36 tamamen, bütün

belirtilir³⁷. Bu durum Mehmed Efendi'nin neden Suyûtî'nin tasavvufi şahsiyeti dışında Câmi-i Kebir'ini özellikle zikrettiğine de ışık tutacaktır.

4- Risalenin Metni:

Ol Câmi'ü'l-Kebîr'de Hazret-i 'Alî kerremallâhu vechehu ve radiyallâhu anhın Müsned'inde vârid oldu. Hazret-i 'Alî dedi ki, Server-i Enbiyâ sallallâhu 'aleyhi ve selleme vardım. Kendim ve karındaşım Ca'fer ve Zeyd bin Hâris rıdvânullâhi 'aleyhim ecma'în vaktâ ki Hazret-i Hamza şehîd oldu. Bir kızcağızı kaldı³⁸. Onun terbiyesinde bunların her biri hizâne da'vâ eyledi. Ol dedi: "Kızı yanıma ben alıp terbiye ederim." O biri dahı, "Ben alırım." dedi. O biri dahı, "Ben alırım." dedi.

فَقَالَ لِرَبِّهِ: «أَنْتَ أَحْوَنًا مَوْلَانَا»، فَحَجَلَ Pes Server-i Enbiyâ sallallâhu 'aleyhi ve sellem Zeyd bin Hâris'e buyurdu. "Kalbini ele aluben³⁹ ki yâ Zeyd! Sen bizim karındaşımız ve mevlâmız ya'nî mahbûbumuzsun." dediğinde pes Zeyd bin Hâris radiyallahu anhı ziyâde sürûrundan üç kere devr eyledi.

ثُمَّ قَالَ لِحَافِرٍ: «أَشْبَهْتُ خَلْفِي وَخُلْفِي»، فَحَجَلَ وَرَاءَ حَجَلِ رَبِّهِ Ondan sonra Server-i Enbiyâ sallallâhu 'aleyhi ve sellem Ca'fer radiyallâhu anha bakıp dedi ki, "Yâ Ca'fer! Senin sûreten hilkatın ve hüsn-i hulkun⁴⁰ bana benzemiştir." Pes Ol dahı ziyâde sürûrundan kalkıp Zeyd'in devrânından ziyâde devr eyledi. Ya'nî altı kere devr eyledi.

«أَنْتَ مِئِّي وَأَنَا مِنْكَ» Ondan sonra Hz 'Alî radiyallâhu 'anha eydir⁴¹: Server-i Enbiyâ bana teveccüh edip buyurdu ki, "Yâ 'Alî sen bendensin ve ben sendenim." diye buyurdularında

فَحَجَلْتُ وَرَاءَ حَجَلِ حَافِرٍ ، Pes Hz Alî radiyallâhu anha Server-i Enbiyâ'nın bu mertebe iltifâtından ziyâde sevinip Ca'fer radiyallâhu anhın devrinden ziyâde devr eyledi. Ya'nî dokuz kere devr eyledi.

ش ع ق Şın, İbn Ebî Şeybe'ye işâretidir. Ayn, Ebû Ya'lâ'ya işâretidir. Kaf, İmâm Beyhakî'ye işâretidir. Ya'nî İbn Ebî Şeybe ve Ebû Ya'lâ ve İmâm Beyhakî Sünen'inde bu hadîsi rivâyet eylediler, dedi.

37 Mustafa Celil Altuntaş, "Suyûtî'nin el-Câmi'ü's-Sağîr'inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri", *Sahn-ı Semân'dan Dârulfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler) - XVII.Yüzyıl*, 2017, s. 341-365.

38 Hz. Hamza'nın kızı Ümâme hakkında Hz. Ali, Ümâme'yi Mekke'den kendisinin getirdiğini, ayrıca onun amcasının kızı olduğunu, bundan dolayı kendi himayesinde kalması gerektiğini söyledi. Ca'fer, Ümâme ile amca çocukları olmaları yanında eşi Esmâ bint Umey's'in onun teyzesi olduğunu söyledi ve Ümâme'nin kendisinin yanında kalmasını istedi. Zeyd de Resûlullah'ın kendisiyle Hamza'yı kardeş ilân ettiğini, Ümâme'nin kardeşinin kızı sayılacağından onun bakımında önceliği olacağını savundu. Peygamberimiz, teyzenin anne gibi olduğunu belirterek (Buhârî, "Megâzî", 43; Ebû Dâvûd, "Talâk", 34) onun hidâne hakkını Ca'fer'e verdi.

39 alıp

40 yaratılış güzelliğinin

41 söyler

Metnin Tahlili:

- a. Mehmed Efendi deverânın ortaya çıkışı olarak sahabeyi kaynak göstermektedir.
- b. Gerek İhyâ'da gerek Suyuti'nin Camiu'l-Kebîr'inde üç, altı, dokuz kez devr yapma meselesi geçmez. Bu rivayeti nakleden diğer kaynaklarda da bu ifadeyi göremiyoruz. Hadis metinlerinde üç, altı, dokuz kere devr ifadesi geçmediği gibi Ankaravî'nin risalesinde de aynı rivayeti aktarırken “birbirlerinin başını yardılar” gibi hadis kaynaklarında geçmeyen ifadeler kullanılır⁴². Hadisi naklederken sufilerin tasarrufta bulunduğu, bazı eklemeler yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak isnadı zayıf bir rivayette bu üç sahabenin aralarındaki tartışmada seslerinin yükselmesi sonucu Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uyandığı ifadesi vardır. Aynı rivayetin sonunda Cafer'in (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) etrafında dönerek zıplaması üzerine Hz. Peygamber “bu da nedir?” dediğinde Cafer (r.a.) Habeşlilerin krallarına (sevindirici bir haber aldıklarında) böyle davrandığını söyler⁴³.

5- Risalenin Metni:

Suyûtî-i merhûm Câmî'ü'l-Kebîr'inde ve Hücetü'l-İslam-i İmâm Gazzâlî 'aleyhi rahmetü'l-Bârî İhyâ'u'l-'Ulûm'da Kitâbu's-Semâ'nın âhirlerinde eydir. “Zefn⁴⁴ ve hacel raks ma'nâsınadır.” Ya'nî sûfilerin devrânı gibi devr eylemektir. Ziyâde ferahdan ve ziyâde sürûrdan ve şevkden hâsıl olur.

Metnin Tahlili:

- a. Abdülehad Nûrî es-Sivasî de, *Risâle Fî Deverâni's-Sûfiyye* adlı eserinde İmam Suyuti'nin *Fetevâ-yı Hadîsiyye* isimli eserinde sahabenin raksını anlatan bu hadis hakkında görüş bulduğunu söyler. Buna göre Suyûtî, sûfilerin zikir meclislerinde bir araya gelip birbirlerine dayanarak hareket etmelerini (devrânı) inkâr edip etmediğini soran kişiye bu konuda çok rivayet olduğunu söyler ve bu hadisi delil sayar. Cafer b. Ebu Tâlib (r.a) Hz. Peygamber'in (sas) huzurunda raks etmiş, Hz. Peygamber de (sas) ona itiraz etmemiştir. Buna Efendimizin (sas) takrîrî sünneti denir⁴⁵.

42 Sâfi Arpağuş, “Hücetü's-Semâ': XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Müsîkî, Semâ' ve Devran Hakkındaki Dinî Tartışmalar ve İsmâil Ankaravî'nin Semâ' Müdâfaası”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2007, c. VII, sayı 3 (2007 Mevlânâ sayısı), s. 369-399, 379.

43 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî, Dâru'l-marîfe*, Beyrut 1379, 7/507.

44 Zefn: Bir tür dans. İbn Düreyd, *Cemhere-tü'l-lüga*, Dâru'l-İlmil'l-Melâyin, Beyrut 1997, 2/ 821.

45 Celaleddin es-Suyuti. El-Hâvî Lilfetavâ. Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut Lübnan 1421-2000. 1. Baskı. 2/ 223.; Fatih Çınar, “Abdülehad Nûrî-i Sivasî ve ‘Risâle fî Deverâni's-Sûfiyye’ Adlı Eseri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. V, sayı 1 (2007), s. 77-113, 98.

Beylerbeyi,
Barlet

6- Risalenin Metni:

İmâm Gazzâlî eydir. “Bu devrânın hükmü muharrikinin hükmü gibidir. Eğer ol sevinmesi şer’de mahmûd ise zikrullâh gibi ve ‘aşk-ı ilâhî gibi ve zikr-i Resûl ve zikr-i cennet gibi ol devr, ol ferahı ziyâde ve iştiyâkı ziyâde ederse [ol] devr dahi mahmûd ve müstahsendir. Ve eğer ol ferahı mübâh ise ya’nî ol sevindiğine bâ’is olan fi’l mübâh olup işlemesi de câ’iz ve işlememesi de câ’iz olsa ol vakitte devr eylemesi de mübâh olur. Devr eylese de câ’iz, eylemese de câ’iz. Ve eğer ferah eylediği nesne şer’de mezmûm ise şarâb içilen mahallerde veyâ ‘avret medh olunurken ve yâhûd oğlan medh olunurken ve yâhûd lehv ü lu’bda⁴⁶ çanakçı oğlanlarının raksı gibi veyâ çengî ‘avretler raksı gibi ve köçekler raksı gibi böyle raksar harâm-ı sırf ve vebâl-i ‘azîmdir.

Metnin Tahlili:

a. Gazzâlî, semânın haram olduğunu söyleyen fakihlerin görüşlerini sıraladıktan sonra semanın haramlığına açık bir nas ve kıyas olmadığını söyleyerek semâ’ın da diğer mübahlar gibi olduğunu belirtir. Gazzâlî semâyı hüküm ve hal yönünden bazı sınıflara ayırır. Gazzâlî’nin İhyâ’sının temel kaynaklarından olan Ebu Talib el-Mekki (386/996) de sema’ın hükmünün haram, helal ve şüpheli olmak üzere üç çeşit olduğunu söyler. Buna göre, sadece nefis ve nefساني duygularla yapılan sema haram, kişinin eşinin söylediği mübah fakat içine eğlence unsuru karışmış şeyleri dinlemesi şüpheli, Hakk’ın tecellilerini temaşa makamında bulunan bir kalbin dinlediği ise helal semadır⁴⁷.

Gazzâlî semanın bir disiplin içinde olduğunu belirtir. Buna göre, içten gelmeden sema yapılmaması, adet haline getirilmemesi, sema yapılan yerde bir pirin hazır bulunması, semayı inkar edenlerin ve semanın zarar vereceği kimselerin yanında yapılmaması uygun görülmüştür. Bununla birlikte pis olan, kötü manzaralı ve kalbi meşgul eden yerlerde sema yapmanın faydasız olduğu ifade edilmiştir. Sema yapan kimsenin kendisiyle ilgilenip etrafındakilerle ilgilenmemesi ve kendini kontrol edebilen insanın bunu muhafaza etmesinin güzel olacağı söylenmiştir⁴⁸.

7- Risalenin Metni:

Pes insâfî olup ehl-i garaz olmayana bu kelâm kifâyet eder. Fukarânın Allâh ‘aşkına ve âhiretde tecellî-i cemâl şevkine lâ ilâhe illallâh diye diye ve hû hû diye

46 oyun ve eğlence

47 Ebu Talib el-Mekki, *Kutu'l-Kulûb*, Darul Kütübil İlmîyye, Beyrut 1426/2005², 2/100.

48 İmam Gazalî, *İhyâ Ulûmi'd-din*, Darul Kütübil İlmîyye, Beyrut, trs, 2/269.

diye döndüklerini çanakçı oğlanlarının çeng ü çegâne⁴⁹ ile ve çengî 'avretlerin ve köçeklerin raksı ile berâber tutmak 'âkil şânı ve ehl-i insâf hâli değildir.

Metnin Tahlili:

a. Dividcizâde, deverân ile zikreden sufilere yöneltlen oyun ve dans ile devrân benzerliği eleştirisini yanıtlar. Oyun ile deverânın karşılaştırmasını yapar. Kadın erkek karışık yapılan dans ile Allah'ın zikri'yle Allah aşkı ve ahiret düşüncesiyle yapılan devrânın akıl ve insaf sahiplerince aynı görülemeyeceğini söyler. Devrân ya da semanın salt bir müzik etkinliği olmadığı, her hareketine bir manevi anlam yüklendiği görülmektedir. Devrân zikirlerinin şehvet ve eğlence tarzı bir etkinlik olmadığı açıkça görülmektedir. Hareketlerde ya da kullanılan müzik aletlerinde benzerlikler görülse de sufiler benzerliğin sadece görüntüde olduğunu söyler. Tıpkı insan tabiatında meydana gelen meylin şehvet, nefsin meylinin heva, kalbin meylinin aşk, ruhun meylinin muhabbet, sırrın meylinin ise ünsiyet olması gibi şehvet hissini tahrik eden nağmeler makbul değilken ve zamanla bıkılan bir şey halini alırken ruha hitap eden şeylerden bıkkınlık gelmemektedir⁵⁰.

8- Risalenin Metni:

بين السماء والارض merkeb ile at beyinde⁵¹ olan tefâvüt gibidir. Belki بين السماء والارض (beyne's-semâ' ve'l-arz) fark-ı fâhiş vardır. Ve 'acebden 'aceb budur ki buna dahl eden tâ'ife lehv ü lu'b meclislerinde böyle çalgılarda raks dinlemekten tehâşi eylemeyip⁵² ve harâm-ı maznûn belki harâm-ı maktû'dan hazer eylemeyip kaçan⁵³ bir meclisde zikrullâh olmağa başlasa barmaklarını kulaklarına tıkıp çıkarlar. Allâhu Te'âlâ ümmet-i Muhammed'i zikrullâhı seven kullardan eyleye.

Metnin Tahlili:

a. Burada Divitcizade, devrân karşıtlarının değişik özelliklerini anlatır. Bu türden itirazlar diğer deverân risalelerinde de vardır. Mesela Karabaş Veli (1097/1686) de hasımlarını ehl-i dünyanın ve idarecilerin kapılarından ayrılmayan, namaz kılmayan, Kur'an okumayan, insanlara ancak beytü'l-malden ücret alarak nasihat

49 Çengilerin raksederken kullandıkları, yarık ucuna pullar takılmış bir ağaçtan ibâret usûl vurma âleti.

50 Mehmet Ali Ayni (1869-1945), *İntikâd ve Mülâhazalar*, İstanbul 1339/1923, s. 145, 153-154

51 arasında

52 sakınmayıp

53 ne zaman

eden vs. kimseler olmakla suçlar.⁵⁴ Mehmed Efendi'nin ve diğerlerinin amacı, bu kişilerin gıybetini yapmak olmayıp, dervişleri bu kişilerden sakındırıp onların eleştirilerinden üzülmeği engellemek olmalıdır.

9- Risalenin Metni:

Nitekim bir hadîs-i şerîfde Enes radiyallahu anh hazretleri, Server-i Enbiyâ'dan rivâyet buyururlar.

عَلَامَةُ حُبِّ اللَّهِ حُبُّ ذِكْرِ اللَّهِ , وَعَلَامَةُ بُغْضِ اللَّهِ بُغْضُ ذِكْرِ اللَّهِ “Ya'nî Hak Te'âlâ'nın kulu[nu] sevmesinin 'alâmeti kul, Allâhu Te'âlâ'nın zikrini sevmekdir. Ve Hak Te'âlâ'nın kulu[nu] sevmediğinin 'alâmeti kul, zikrullâhı sevmemektir.” diye buyururlar. Zikrullâh edenleri sevmek ve sevmemek zikrullâha kıyâs oluna. Allâhu Te'âlâ cümlemizi zikrullâhı seven ve ehl-i zikri seven kullardan eyleye. (Âmîn yâ Mu'in.)⁵⁵

Metnin Tahlili:

a. Dividcizâde Sufiler ile nefساني hazlarının peşinde olanların aynı kefeye konulmasını haksızlık sayar. Zikir ehli olan sufilere düşmanlığı Allah'ın o kişiyi sevmediğine delil sayar.

10- Risalenin Metni:

Hâzâ Risâle, min-mü'ellefâti's-Şeyhü'l-kâmil el-mükemmil el-fâzıl Mehmed Efendi el-Üsküdârî eş-şehîr bi-Divitci-zâde kaddesallahu sirrahu ve rahmetullâhi 'aleyhi rahmeten vasî'aten fî-devrânî's-sûfiyye el-Halvetiyye

Bu risâle min muellefat'ış şeyhil kamil el mükemmil el fadıl Mehmed Efendi el-Üsküdari eş-şehiyr bi Dividcizâde kaddesellahu sirrahu ve rahmetullahi aleyhi rahmeten vasiaten fi devrânî's-sufiyye el-halvetiyye

Sonuç

Dividcizâde, Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybetmeye başladığı XVII. yüzyılda yaşamış ve tasavvufi faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dönem dini ve fikri durum açısından da karışık bir dönemdir. XVII yüz yıl Osmanlı Devleti'nin siyasi ve iktisa-

54 Karabaş Veli, *Risaletü'd-deveran*, vr. 7/b (demirbaş no: OE_Yz_0572)

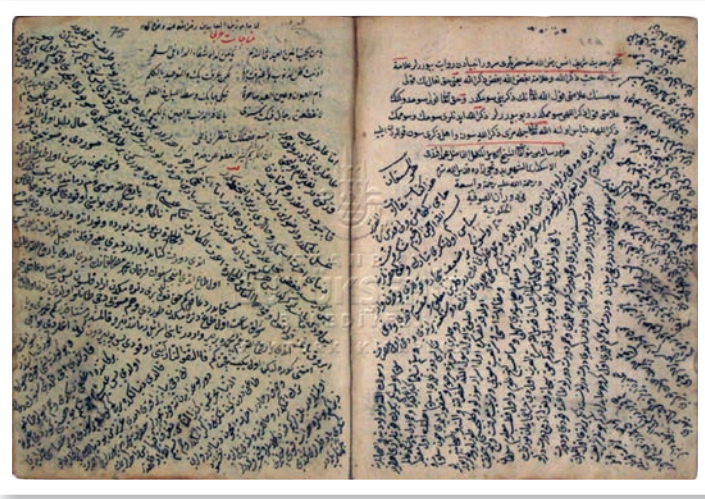
55 Âmîn yâ mu'in kısmı diğer nüshada kayıtlıdır.

di buhranlar yaşadığı dönemdir. Bu yüzyılın en önemli olaylarından Kadızadeli-Sivasi tartışmalarının etkileri onun şeyhlik döneminde devam etmiştir.

Aynı yüz yılda yaşanan ve devrân risaleleri olan Aziz Mahmud Hüdayî'nin, Niyazi Mısri'nin, Karabaş Veli'nin yazmış olduğu deverân

risalelerindeki felsefi ve fıkhi yönleri, delilleri bu risalede göremediğimizi belirtmek gerekir. Ancak müellifin sahabenin devrânına delil sayılan hadisi esas alması, risalesini bununla sınırlı tutmasında etkili olmuştur. Sufilerin deverânı halkın dansı olan rakstan farklı görür ve raksa olumsuz anlam yükler. Eserin sonundaki zikirle ilgili hadisi anarak devrânın da bir zikir olduğuna vurgu yapmaktadır.

Toplumun pek çok sorunu varken, Hanefi mezhebinde iman amel ayrımı esas alınmışken tekfire varan suçlamaların Hanefi ulema tarafından savunulması düşündürücüdür. Devrân çatışmalarının arka planında merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde devrân gibi toplantılarla mürid kazanan ve toplumda etkinliği giderek güçlenen sufilerin baskı altına alınmaya çalışılması olabilir. Ancak bunu yaparken toplumu yönlendiren Kadızadeliilerin sert tavırları sufilere olan sempatiyi daha da güçlendirmiştir.

Risaletü'd-Deverân'ın Arapça Tam Metni (Yazma). İkinci nüshanın son sayfaları

Üsküdar Vafında Bir Manzume: Mehmed Sıdkî'nin “Degil mi Üsküdâr” Redifli Gazeli

DOÇ. DR. GÜLAY KARAMAN
Bartın Üniversitesi

Giriş

Şehir ve ona ait hususiyetler, izlenimler geleneğin elverdiği ölçüde ve şairin muhayyilesinde yeniden inşa edilmek suretiyle şiirde ifadesini bulur. Belli bir gerçekliği olmayan, tamamen hayalî unsurlarla şekillenen mekânsal kullanımlar bir kenara bırakılırsa şehir, klasik Türk edebiyatının hayata açılan pencerelerinden biridir. Şiirde zikredilen Anadolu ve Osmanlı coğrafyasına ait şehir ve mekân adları, bu yerlerin doğal güzelliklerinin yanı sıra buralarda meskûn olan halkların tarih, kültür ve yaşayışına ait çeşitli bilgi ve çağrışımlarla şiirin anlam dünyasını zenginleştirir. Bu kullanımlar, sanatın gücü ve şiirin imkânı nispetinde klasik Türk şiirinin yerli ve milli dokusunu da gözler önüne serer. Bu anlamda şiire konu olan mekânlardan biri de Üsküdar'dır.

Üsküdar; klasik Türk şiirinde doğal güzellikleri, tarihi, kültürü, mimari dokusu, yetiştirdiği önemli şahsiyetler başta olmak üzere çeşitli yönleriyle söz konusu edilmiştir. Üsküdarlı meşhur kişiler övgüsünde yazılmış şiirler, tarih manzumeleri; Üsküdar'daki çeşme vb. mimari yapılara düşürülen tarihler bunlardandır¹. Diğer taraftan dîvânlarda “Üsküdar” redifli ya da farklı bir redifle yazılmakla birlikte müstakil olarak Üsküdar'ı konu alan şiirlere de rastlanmaktadır. Bahtî mahlasıyla şiirler yazan Sultan I. Ahmed'in (öl. 1026/1617) Üsküdar konulu manzumesi,

¹ Tarih düşürme geleneği çerçevesinde Üsküdar'ı ve tarihî yapılarını konu alan bir çalışma için bk. Nusret Gedik, “Tarih Düşürme Geleneğinin İzinde Üsküdar'ın Kaybolmuş Yapıları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X*, ed. Coşkun Yılmaz, 19-21 Ekim 2018 İstanbul, II, s. 245-308.

Süheyl Ünver

Mezâkî (öl. 1087/1676) ve Elmastraşzâde Mustafa Hilmî'nin (öl. 1298/1881) "Üsküdar" redifli şiirleri bunlardandır. Bahtî, Üsküdar'ı konu alan

*Üsküdâr'ıuñ bâg u bâgçesini seyrân eyledük
Nice günler 'iş idüp zevk-i firâvân eyledük*

matla'lı gazelinde Üsküdar'ın bağ ve bahçelerinde yaptıkları gezintileri, topladıkları sümbül ve gülleri, orada yaptıkları sürgün avları ve oynadıkları cirit oyunundan bahisle Üsküdar'ı anlatmıştır². "Üsküdar" redifli şiirler arasında 17. yüzyıl şairlerinden Mezâkî'nin Üsküdar'ı konu alan

*Bâreke'llâh san behişt-i câvidândur Üsküdâr
Kim safâ-bahş-ı dil-i pîr ü civândur Üsküdâr*

matla'lı müzeyyel gazeli dikkate değer bir örnektir³. Elmastraşzâde Mustafa Hilmî'nin Üsküdarlı bestekâr Hacı Fâik Bey (öl. 1309/1891) övgüsünde kaleme aldığı

*Oldı peydâ bir mukaddes bestekâr Üsküdâr
Zâtıdır ancak medâr-ı iftihâr-ı Üsküdâr*

beytiyle başlayan "Üsküdar" redifli kasidesi ise Üsküdar'ı türlü güzellikleriyle gözler önüne sermesinin yanında çokça musiki terimine yer vermesi bakımından ilginçtir⁴.

Klasik Türk edebiyatında Üsküdar'ı konu alan şiirlerden biri de Mehmed Sıdkî'ye (öl. ?) aittir. 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın başlarında yaşamış mutasavvıf bir şair olan Mehmed Sıdkî, *Dîvân*'ında yer alan "değil mi Üsküdâr" redifli gazelini Üsküdar vafında kaleme almıştır. Bu gazel, Üsküdar'a dinî ve tasavvufi bir bakış açısıyla yaklaşması sebebiyle benzerlerinden farklıdır. Bu bildiride şairin "değil mi Üsküdâr" redifli gazeli incelenerek bu manzume bağlamında Üsküdar'a bakışı ve ona atfettiği özellikler değerlendirilecektir.

Mehmed Sıdkî ve Üsküdar

Mehmed Sıdkî, 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın başlarında yaşamış mutasavvıf bir şairdir. Tasavvufi şiir geleneğinde klasik tarzda şiirler kaleme

2 *Bahtî Dîvânı*, haz. Ankara 2019, s. 56. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64301,bahtisultan-i-ahmed-divanipdf.pdf?0> (E.T. 27.02.2021).

3 Ahmet Mermer, *Mezâkî, Hayatı Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Ankara 1991, s. 317-318; Hanife Dilek Batislam, "XVII. Yüzyıl Divan Şairi Mezâkî'nin Üsküdar Gazeli", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X*, 19-21 Ekim 2018 İstanbul, II, s. 201-211.

4 Şeyma Duyur, *Elmastraşzâde Mustafa Hilmî'nin 2. Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2016, s. 98-99.

almıştır. Bilinen tek eseri olan *Dîvân*'ı Abdullah Eren tarafından yayımlanmıştır⁵. Ayrıca İrem Çavuşoğlu Özket, eser üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır⁶. *Dîvân*'ında “Mehmed Sıdkî”nin yanı sıra “Dervîş Sıdkî” lakabıyla da anılan şair, manzumelerinde Sıdkî mahlasını kullanmıştır. Türk edebiyatında Mehmed Sıdkî'den başka Sıdkî mahlasını kullanan 24 şair daha bulunmaktadır. Bunlardan 15'i, 18 ve 19. yüzyılda yaşamıştır⁷. Sıdkî mahlaslı birden çok şair olması, Şeyh Cemâleddîn Efendi'nin (öl. 1340/1928) ölümü üzerine Yenice Sıdkî Baba (öl. 1346-47/1928) tarafından kaleme alınan mersiyelerin Mehmed Sıdkî'ye ait olduğu yanlışlığına neden olmuştur⁸.

Dîvân'ındaki bilgiler dışında, kaynaklarda Mehmed Sıdkî'nin hayatı hakkında herhangi bir malumat tespit edilememiştir. Şairin *Dîvân*'ında ortaya koyduğu edebî kişilik ve tarih manzumelerinin işaret ettiği veriler doğrultusunda 18 ve 19. yüzyıl tezkire ve biyografik kaynakları taranmış ancak bu eserlerde şair hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.⁹ Bu sebeple şairin ne zaman, nerede doğduğu, ailesi, eğitimi, vefat tarihi ve yeri ile ilgili olarak kesin bir şey söylemek güçtür. *Dîvân*'da şairin yaşının elliye ulaştığını ifade eden bir beyit ile 1202/1787-88, 1211/1796-97, 1233/1817-18 tarihlerini gösteren 3 tarih manzumesinden hareketle eserin tahminen 1800'lü yıllarda tamamlandığı ve Mehmed Sıdkî'nin de yaklaşık 1750'li yıllarda dünyaya gelmiş olabileceği öne sürülmüştür. *Dîvân*'da Bitlisli Şeyh Hacı Mahmûd Efendi'nin (öl. 1202/1788) ve Erzurumlu Şeyh İbrâhim Hakkı'nın (öl. 1194/1780) amcaoğlu Yûsuf Efendi'nin (öl. 1211/1796-97) vefatına düşürülen tarihler, şairin bir vesileyle Bitlis ve Erzurum'la ilgisinin olduğunu düşündürmektedir. Diğer taraftan bir beytinde yer alan “Künbed-i Hadrâ” ifadesi münasebetiyle şairin Konya'da bulunmuş olma ihtimali üzerinde durulmuş, “Üsküdar'ı anlatan bir manzumesinden hareketle onun ne kadar süre olduğu belli olmamakla birlikte burada bulunduğu veya yaşadığı çıkarılabilir.”¹⁰ kanaati gündeme getirilmiştir. Esasen Mehmed Sıdkî, “Niçe büldânı tolandık eyledik terk-i

5 Abdullah Eren (haz.), *Mehmed Sıdkî Dîvânı*, Ankara 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56341,mehmed-sidki-divanipdf.pdf?0> (E.T. 27.02.2021).

6 İrem Çavuşoğlu Özket, *Sıdkî Dervîş Mehmed Divanı (Metin-İnceleme)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2014.

7 Sıdkî mahlaslı şairler için bk. <http://teis.yesevi.edu.tr/>

8 İlgili literatür için bk. Şener Demirel ve Yelda Kökçü, “Şeyh Cemâleddin'in Vefatı Üzerine Yenice Sıdkî Baba'nın Yazmış Olduğu Şiirler”, *Adyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 12/32 (2019), s. 201-239; Timuçin Aykanat, “Dervîş Mehmed Sıdkî Efendi ve Mersiyeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 12/62 (2019), s. 36-59.

9 Abdullah Eren (haz.), *a.g.e.*, s. 2; İrem Çavuşoğlu Özket, *a.g.t.*, s. 4.

10 Abdullah Eren (haz.), *a.g.e.*, s. 3.

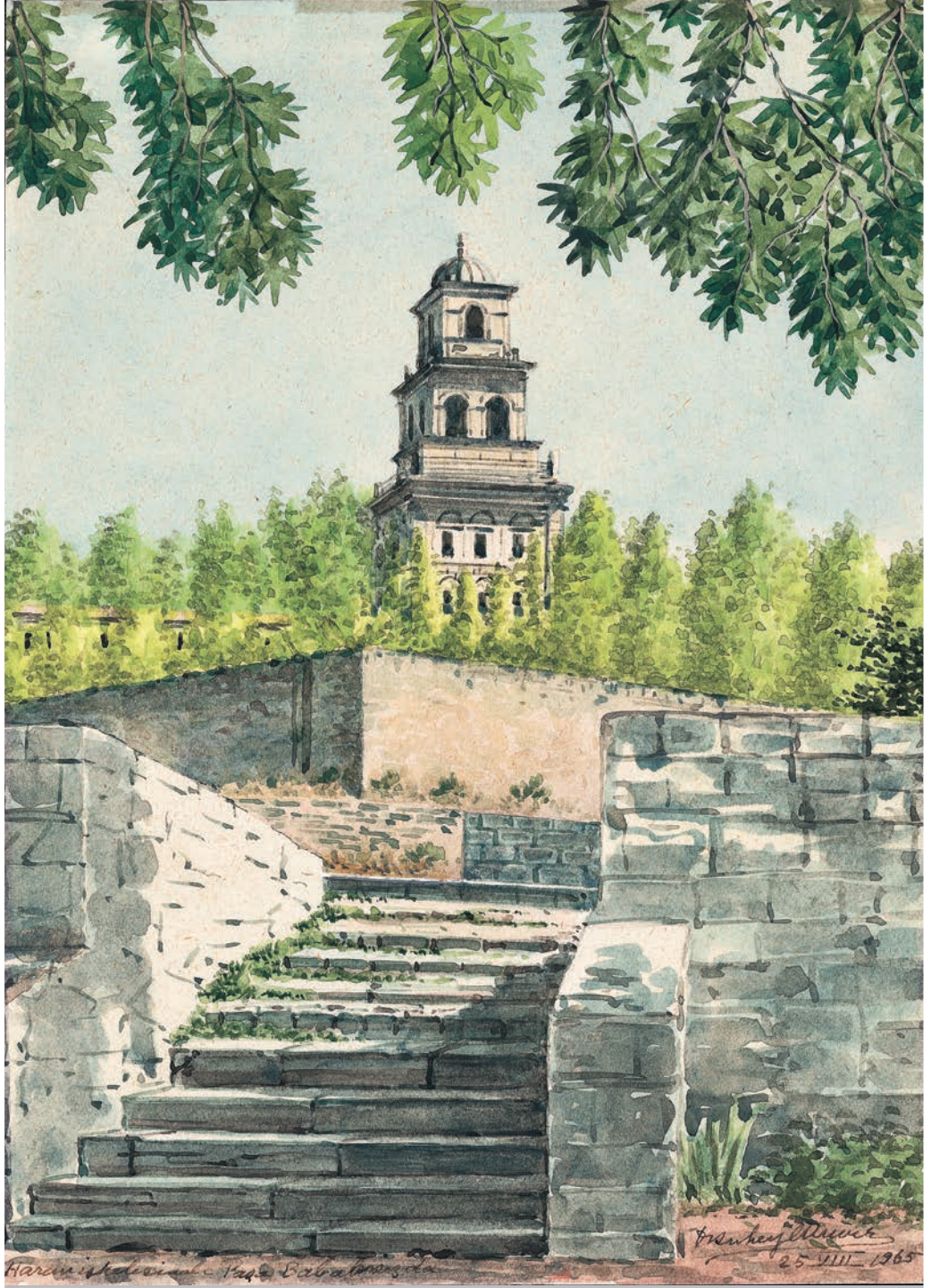

Süheyl Ünver

diyâr"¹¹ dizesinde de ifade ettiği üzere çok seyahat etmiş, memleketinden ayrılıp farklı yerlerde bulunmuştur.

Şairin tasavvufi şiir geleneğine göre oluşturduğu *Divân*'ında gazel, kaside, terci-i bend, kıt'a, nazm, mesnevi ve müfred nazım şekilleriyle yazılmış toplam 247 manzume yer alır. Manzumelerden 2'si Arapça, 3'ü Farsçadır. Manzumelerde Allah'a yakarış, Peygamber sevgisi, mi'rac, vahdet-kesret, aşk, gönül, irfan, seyr ü sülûk, güzel ahlak, nefisle mücadele, tarikat adabı, nasihat, toplumsal eleştiri gibi konular işlenmiştir. Bunlardan başka aşk, sevgili, âşık, rakîb, şarâb, rindlik, mey-hâne, zâhîde sataşma gibi hususların da manzumelerde klasik Türk şiiri geleneğine uygun olarak ele alındığı görülmektedir. *Divân*'ındaki din ve tasavvuf içerikli manzumeleriyle genel olarak derviş ve sufi kimliğinde görünen şairin bu tarz şiirlerini geleneğin gereği ve şairlik şartı olarak düşünmek gerekir. Nitekim tasavvufi şiirlerde şarâb, sâkî ve mey-hâne gibi sıklıkla kullanılan mecazlar

11 Abdullah Eren (haz.), *a.g.e.*, s. 109.

Selimiye,
Süheyl Ünver

vardır. Bunlar ilahi aşk, mürşid ve tekkenin sembolü olarak şiirde öteden beri kullanılagelmiştir.

Arapça ve Farsça olarak kaleme aldığı manzumeler, Mehmed Sıdkî'nin Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsçaya da hâkim olduğunu göstermektedir. Arapça ve Farsçaya olan vukufu ayrıca eserinde ortaya koyduğu dinî, tasavvufi birikim onun iyi bir medrese ve tasavvuf eğitimi aldığına işaret etmektedir. Tasavvufi fikirlerinin ve şiirinin ilham kaynağı olması bakımından şairin mensubu olduğu tarikat önemlidir ancak bununla ilgili olarak da bilinenler şairin *Dîvân*'ında verdiği bilgilerle sınırlıdır. *Dîvân*'da yer alan başta,

*Kalb ü lisân ile müdâm Allâh Allâh virdimiz
Biz Mevlevî bendesiyüz şiddetledür tevhîdimiz*¹²

*Zamâne içre her şeyhe n'ola baş egmesek zîrâ
O sâhib-Mesnevî Mollâ gibi sultânımız vardır*¹³

şeklindeki beyitler, Mehmed Sıdkî'nin Mevlevî olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca şair

*Ehl-i nazardur pîrimiz kutbiyyetine yok sühan
Bâb-ı rızâda pehlevân sâdık durur mürşidimiz*¹⁴

beytinde mürşidinin Pehlevân Sâdık olduğunu ifade etmiştir.

*Himmeti vardır ferâmûş idemem ol reh-beri
Sâdıkan sırrı dilimde pîr-i dânâ bendedür*¹⁵

beyti de aynı şekilde Sâdık ismini ön plana çıkarmaktadır. Söz konusu edilen beyitler doğrultusunda şairin Sâdık isminde bir Mevlevî şeyhine müntesip olduğunu düşünmek mümkünse de bu konuda ihtiyatlı olmakta fayda vardır. Zira *Dîvân*'da 158. gazelin 7 ve 8. beyitlerinde şair, mensubu olduğu tarikatla ilgili olarak bir zıtlığı ya da birlikteliği ifade eder gibidir:

*Tarîkat şeyhimiz gerçi cenâb-ı sâdıku'l-va'ddur
Hakîkat pîrimiz ol Gavs-ı A'zam Mevlevîdür hem*

*Ma'ânî lezzetin bulduk kitâb-ı Mesnevîsinde
Ma'ârif bûyını teşmîm ile bulduk dile hem-dem*¹⁶

12 Abdullah Eren (haz.), *a.g.e.*, s. 66.

13 Abdullah Eren (haz.), *a.g.e.*, s. 53.

14 Abdullah Eren (haz.), *a.g.e.*, s. 66.

15 Abdullah Eren (haz.), *a.g.e.*, s. 57.

16 Abdullah Eren (haz.), *a.g.e.*, s. 86.

Kısıklıda

Süheyl Ünver
23 V 1974

Süheyl Ünver

beyitlerine göre şair, Sâdık isminde bir şeyhe müntesip olmakla birlikte Mevlânâ'yı (öl. 672/1273) da hakikat yolunda pir ittihaz etmiş, onun *Mesnevî*'sini zevkle okuyup ondan ilim ve irfan dersi almıştır. Bu açıdan *Dîvân*'da muhtelif yerlerde ismen zikredilen Şeyh Sâdık'ın Mevlevî şeyhi olmadığını düşünmek yerinde olur. Dolayısıyla Mevlânâ'ya gönülden bağlı olduğu anlaşılan şairin farklı bir tarikata mensup olduğunu söylemek mümkündür. *Dîvân*'ından hareketle bu tarikat Nakşibendilik olmalıdır. Diğer taraftan tarikat şeyhinin Sâdık, hakikat pirinin Mevlânâ olduğunu dile getiren yukarıdaki beyitler ve *Dîvân*'ın geneli göz önüne alındığında Mehmed Sıdkî'nin hem Mevlevî hem de Nakşibendî olması akıldan uzak değildir. Nitekim *Dîvân*'da vefatına tarih düşürülen Bitlisli Şeyh Hacı Mahmûd Efendi, Kâdirî şeyhi olmakla birlikte Nakşibendî icazetnamesine de sahip bir zat olduğu gibi amcaoğlunun vefatına düşürülen tarih manzumesi sebebiyle ismi zikredilen Erzurumlu Şeyh İbrâhim Hakkı da Nakşibendî'dir. Yine *Dîvân*'da "şeyh" redifli manzumenin

*Vâris-i Hazret-i Sıddîk olah ey Sıdkî
Oldı her hâlde fakat semt-i rızâ matlab-ı şeyh¹⁷*

¹⁷ Abdullah Eren (haz.), *a.g.e.*, s. 43.

şeklindeki makta beytinde geçen "Vâris-i Hazret-i Sıddîk olalı" ifadesi, sözü edilen şeyhin bağlı olduğu tarikata ait silsilenin Hz. Ebû Bekir'e (öl. 13/634) dayandığını göstermektedir. Mevlevîlik silsilesi Hz. Ali'ye (öl. 40/661) dayandığı için burada söz konusu edilen bir Mevlevî şeyhi olamaz. Diğer taraftan Nakşibendîlik silsilesi, Hz. Ebû Bekir yoluyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Dolayısıyla şairin müntesip olduğu Sâdık Efendi de büyük ihtimalle bir Nakşî şeyhidir. Henüz elde yeteri kadar bilgi olmamakla birlikte şairin şeyhinin Üsküdar'da Alaca Minare Tekkesi'nde on dört yıl kadar şeyhlik yapmış olan Muhammed Sâdık Efendi (öl. 1209/1794) olması mümkündür. Nitekim bir Nakşibendî şeyhi olan bu zat hakkında bilinenler Mehmed Sıdkî'nin, *Dîvân*'ında verdiği ipucu mahiyetindeki bilgilerle örtüşmektedir.

Eserlerinde kendisi hakkında verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Muhammed Sâdık Efendi, 1136/1724'te Erzincan'da dünyaya gelmiştir. 1153/1740'ta Sofya'da bulunduğu sıralarda bir mürşidin rehberliği olmaksızın tasavvuf yoluna girmiş, 1157/1744'te Şam'a giderek Nakşibendî şeyhi Süleymân-ı Kürdî'ye (öl. 1165/1752) intisap etmiştir. Şeyhinin vefatı üzerine dünyayı dolaşmak, ilmî seyahatlerde bulunmak amacıyla yollara düşmüş, Anadolu ve Rumeli'de pek çok şehir ve memleketi dolaştıktan sonra Erzurum'a yerleşmiştir. Bitlis'te irşad faaliyetlerini yürütmekte iken manevi bir işaretle 1170/1756-57'de Erzurum'a gelen Şeyh Hacı Mahmûd Efendi'den tasavvuf ve Nakşibendî terbiyesi alarak sülûkünü tamamlamıştır. Muhammed Sâdık Efendi, bazı münkir ve müfsidlerin iftiralari sebebiyle 1192/1778'de Erzurum'dan ayrılmak zorunda kalmış ve bir yıl sonra İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a gelişinden iki yıl sonra, 1195/1781'de Üsküdar'da Hacı Dede Tekkesi olarak da bilinen Alaca Minare Tekkesi'nde irşada başlamıştır. Vefatına kadar yaklaşık on dört yıl bu Nakşibendî tekkesinde şeyhlik yapmıştır. 1209/1794'te vefat etmiş ve tekkenin haziresine defnedilmiştir. *Risâle-i Terbiye-nâme*, *Risâle-i Ma'rifetü'n-Nefs*, *Risâle-i Mergûbe*, *Risâle-i Mahbûb* adlı eserleriyle tanınan Muhammed Sâdık Efendi, tasavvufi şiirler de kaleme almıştır¹⁸.

Muhammed Sâdık Efendi'nin kısaca verilen hayat hikâyesinden de anlaşılacağı üzere Mehmed Sıdkî'nin, *Dîvân*'ında vefatına tarih düşürdüğü Bitlisli Şeyh Hacı

18 Muhammed Sâdık Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında Sadık Yazar'ın kapsamlı araştırma ve incelemesi için bk. Muhammed Sâdık, *Risâle-i Ma'rifetü'n-Nefs: Nefs Bilgisi*, haz. Aytekin Yıldız, ed. Sadık Yazar, İstanbul 2014, s. 13-127. Ayrıca bk. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul 2006, II, s. 278; Halim Gül, *Muhammed Sadık Erzincani ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995; Ramazan Muslu, "Muhammed Sâdık Efendi (1724-1794) ve Nefs Mertebeleri Çerçevesinde İnsana Bakışı", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IV*, 3-5 Kasım 2006 İstanbul, II, s. 531-544.

Mahmûd Efendi, Muhammed Sâdık Efendi'nin şeyhidir. Bu anlamda, şairin Muhammed Sâdık Efendi'nin dervişi olması, *Dîvân*'da yer alan Nakşibendilik, Bitlis ve Erzurum'la ilgili hususlara kısmen de olsa açıklık getirmektedir. Diğer taraftan Muhammed Sâdık Efendi'nin Üsküdar'da Alaca Minare Tekkesi'nde 1195/1781-1209/1794 yılları arasında yaklaşık on dört yıl şeyhlik yapmış olması da şairin hayatı ve eseriyle uyumludur. Nitekim şairin *Dîvân*'ında yer alan “degil mi Üsküdâr” redifli gazeli bu bilgiler doğrultusunda daha da anlam kazanmaktadır. Mehmed Sıdkî, on beş beyitten oluşan gazelinin her bir beytinde istifham yoluyla çeşitli vasıflarla nitelendirdiği Üsküdar'ı övmüştür. *Manzar-ı Yezdân, me'men-i 'irfân, tekye-i mürgân, cây-ı dervîşân, bezm-i abdâlân, mekteb-i pîrân, mesken-i yârân* bu vasıflardan bazılarıdır. Edebiyat-mekân ilişkisi göz önüne alındığında Üsküdar'ı konu alan bu manzume Mehmed Sıdkî'nin manen, ruhen ve hayalen Üsküdar'la yakından ilgili olduğunu göstermektedir. *Dîvân*'da başka bir şehir ya da mekânın müstakil olarak bir şiire konu olmadığı hatta “Künbed-i Hadrâ” dışında beyit boyutunda bile işlenmediği göz önüne alınırsa şairin Üsküdar'la olan bağının ne kadar güçlü olduğu daha iyi anlaşılır. Eldeki bilgiler, ne kadar süre olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte Mehmed Sıdkî'nin Üsküdar'da yaşadığı ya da bulunduğu işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Üsküdarlı mutasavvıf şairlerden biri de Mehmed Sıdkî'dir denilebilir. Muhammed Sâdık Efendi'nin dervişi olması, başka bilgi ve vesikalarla da desteklenmesi hâlinde şüphesiz Mehmed Sıdkî'nin hayatındaki bilinmezlere ışık tutacak, Üsküdar'la olan bağını da aydınlatacaktır¹⁹.

Mehmed Sıdkî'nin “Degil mi Üsküdâr” Redifli Gazeli ve Diliçi Çevirisi

Mehmed Sıdkî'nin Üsküdar vafında kaleme aldığı “degil mi Üsküdâr” redifli gazeli, Abdullah Eren tarafından yayımlanan *Mehmed Sıdkî Dîvânı*'nda 65. şiirdir. Gazel metni²⁰ ve beyitlerin tarafımızdan yapılan diliçi çevirisi şu şekildedir:

1. *Manzar-ı Yezdân degil mi Üsküdâr*
Me'men-i 'irfân degil mi Üsküdâr

19 *Dîvân*'da yer verilen bilgiler ile Muhammed Sâdık Efendi hakkında bilinenlerin zaman, mekân ve tasavvufi gelenek bakımından uyumu dışında Mehmed Sıdkî'nin Muhammed Sâdık Efendi'nin dervişi olduğu ya da Üsküdar'da Alaca Minare Tekkesi'nde bulunduğunu kanıtlayan başka bir bilgi ve belgeye henüz ulaşamamıştır. Alaca Minare Tekkesi'nin haziresindeki mezar taşlarından günümüze ulaşabilenler arasında da Derviş Mehmed Sıdkî'ye dair bir iz tespit edilememiştir. bk. Ömer Koçyiğit, “Üsküdar'da Bir Sosyal Müessesesi Örneği: Alaca Minare Tekkesi ve Haziresi”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII*, 2-4 Kasım 2012 İstanbul, I, s. 54-74.

20 bk. Abdullah Eren (haz.), *a.g.e.*, s. 50.

"Üsküdar, Allah'ın tecelli ettiği yer değil mi? Üsküdar, irfanın güven içinde sığındığı emin yer değil mi?"

2. Her seher bülbülleri tevhîd okur
Tekye-i mürgân değil mi Üsküdâr

"(Üsküdar'ın) bülbülleri her seher tevhid okur. Üsküdar, kuşların tekkesi değil mi?"

3. Derd-keşler anda olur mutma'in
Cây-ı dervîşân değil mi Üsküdâr

"Dertliler onda sükûnet bulup huzura kavuşur. Üsküdar, dervişlerin mekânı değil mi?"

4. Halvet içre eylemişler inzivâ
Bezm-i abdâlân değil mi Üsküdâr

"Halvete girip inzivaya çekilmişler (insanlardan uzaklaşmışlar). Üsküdar, abdal-lar meclisi değil mi?"

5. Sû-be-sû ezkâr iderler dâ'imâ
Mekteb-i pîrân değil mi Üsküdâr

"Her tarafta daima (Allah'ı) zikrederler. Üsküdar, pirlere mektebi değil mi?"

6. Bir nazar kıl tavrına ra'nâların
İşte hûbistân değil mi Üsküdâr

"Güzellerin tavrına bir bak. İşte, Üsküdar güzeller diyarı bir yer değil mi?"

7. Herkes eyler anda icrâ-yı mezâk
Mesken-i yârân değil mi Üsküdâr

"Herkes orada lezzet alır. Üsküdar, dostların meskeni değil mi?"

8. Mâni'i yok vecd ü hâl erbâbının
Âşıka meydân değil mi Üsküdâr

"(Orada) vecd ve hâl sahiplerinin engeli yoktur. Üsküdar, âşık için meydan (uygun zaman/ fırsat) değil mi?"

9. Vardur ezhâr u fevâkih bî-şümâr
Zîb-i nahlistân değil mi Üsküdâr

"(Orada) sayısız çiçek ve meyve vardır. Üsküdar, fidanlığın süsü değil mi?"

10. Kebş ü agnâm dil-berân tezyîn ider
Mecma'-ı kurbân degil mi Üsküdâr

“Güzeller, koç ve koyunlar(ı) süsler. Üsküdar, kurbanların toplandığı yer değil mi?”

11. Zeylini bûs itmede dâ'im bahir
Dürre-i devrân degil mi Üsküdâr

“Deniz her zaman (onun) eteğini öpmekte(dir). Üsküdar, dünyanın/zamanın iri incisi değil mi?”

12. Servilerin tavrına eyle nazar
Bir garîb seyrân degil mi Üsküdâr

“Selvilerin hâline (bir) bak! Üsküdar, garip bir gezinti/temaşa değil mi?”

13. Katı çok vardur şehîd ile garîb
Medfen-i merdân degil mi Üsküdâr

“(Orada) pek çok şehit ve garip vardır. Üsküdar, yiğitlerin mezarı değil mi?”

14. Var temâşâ eyle kabristânını
Maskat-ı ebdân degil mi Üsküdâr

“Git, (Üsküdar) kabristanını seyret. Üsküdar, bedenlerin düştüğü yer değil mi?”

15. Çeşm-i 'irfân ile baksan Sıdkiyâ
Nûr ile rahşân degil mi Üsküdâr

“Ey Sıdkî! İrfan/gönül gözüyle baksan Üsküdar nur ile parlamıyor mu?”

Gazelin Şekilsel Özellikleri

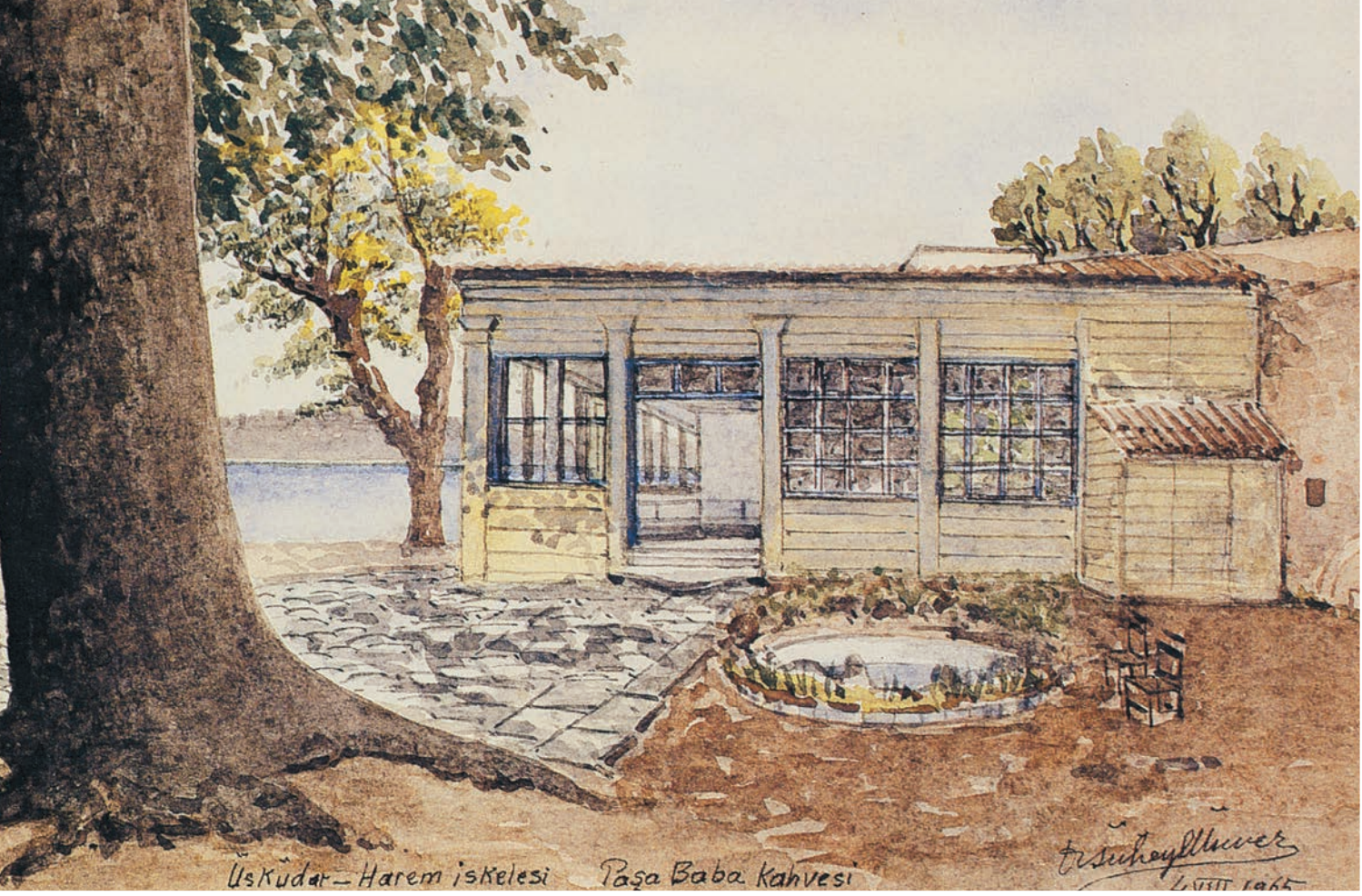
On beş beyitten oluşan manzume, gazel nazım şekliyle Üsküdar vafında kaleme alınmıştır. Bilindiği gibi gazelin temel konusunu aşk ve sevgili oluşturur. Şarap ve tabiat da, aşk ve sevgili çerçevesinde gazelde sıklıkla söz konusu edilen konulardır. Mehmed Sıdkî, bu gazelinde aşk ve muhabbetle bağlı olduğu Üsküdar'ı konu almış, adeta bir sevgili gibi onun vasıflarını, güzelliklerini beyit beyit işlemiştir. Her beyti Üsküdar'ın bir vasfını ele alarak Üsküdar konusunu bir bütün olarak işleyen manzume bu hâliyle yek-ahenk gazele örnektir. Üsküdar'ın

manzumeye konu olan vasıflarının bir kısmı doğal güzellikler olmakla birlikte gazelde dinî, tasavvufî düşünce etrafında oluşan tasavvur ve hayallerin ağırlıklı olarak ele alındığı görülür.

Aruz vezniyle yazılan gazelde Remel bahrinin Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün kalıbı kullanılmıştır. Vezin konusundaki başarısı, şairin genel olarak aruz tekniğine hâkim olduğunu göstermektedir. Gazelde "-ân" sesi mürdef kafiye, "değil mi Üsküdâr" ifadesi de rediftir. Redif; ikisi edat, biri özel ad olmak üzere Türkçe üç kelimeden oluşmuştur. Bilindiği gibi klasik Türk şiirinde redif; duygu, düşünce ve hayallerin ses ve anlam bütünlüğü içerisinde temerküz ettiği, bu yönüyle şiirin ahengi ile birlikte muhtevasını da şekillendiren bir yapıya sahiptir. Üç keli-

meden oluşan bir soru ifadesi olan "değil mi Üsküdâr" redifi, gazelde anlamın soru yoluyla Üsküdar üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Redif, gazel boyunca her beyitte istifham ve tecahül-i arif sanatlarını havi olarak kullanılmış, böylece Üsküdar'a ait çeşitli vasıflar vurgulanmak istenmiştir. Gazelde redifi oluşturan kelimelerin tamamının Türkçe olması ayrıca Anadolu coğrafyasına ait bir yer adı olan Üsküdar'ın redif olarak seçilmesi, Türkçe söyleyiş ve yerlilik bakımından önemlidir.

Gazele Göre Üsküdar

Süheyl Ünver

Üsküdar, İstanbul'un önemli irfan merkezlerinden biridir. Bilal Kemikli'nin bildirdiğine göre Celvetîyye, Nakşibendîlik, Mevlvîlik, Kâdiriyye'nin Enveriyye kolu, Bektâşîlik, Halvetîlik'in Sivâsiyye kolu, Bayramiyye, Sünbüliyye, Ramazânîyye'nin Raûfiyye kolu, Nasûhiyye, Sa'diyye, Karabâşiyye, Rufâiyye, Bedeviyye ve Uşşâkiyye Üsküdar'da irfani birer muhit olarak faaliyet gösteren çevrelerdir.²¹ Yaptığımız araştırma ve incelemeler neticesinde, 18. yüzyılda yaşamış bir Nakşibendî şeyhi olan Muhammed Sâdık Efendi'nin dervişi olabileceğini öne sürdüğümüz Mehmed Sıdkî, "degil mi Üsküdâr" redifli gazelinde Üsküdar'daki irfani çevrelere atıfta bulunarak Üsküdar'a dinî ve tasavvufî bir pencereden bakmış, onu ilahi feyiz ve irfan kaynağı bir mekân olarak tasvir etmiştir. Nitekim gazelin makta beyti de şairin bu bakış açısını ortaya koymaktadır. Mehmed Sıdkî, nida ve tecrid sanatlarına yer verdiği

*Çeşm-i 'irfân ile baksan Sıdkiyâ
Nûr ile rahşân degil mi Üsküdâr*

²¹ Bilal Kemikli, "İstanbul'u Gören Şehir: Üsküdar'da İrfânî Muhitler", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IV*, 3-5 Kasım 2006 İstanbul, II, s. 23-24.

beytinde gönül gözüyle bakan için Üsküdar'ın nur ile ışıltılı parladığını dile getirmiştir.

Gazelin ilk beş beyti ve 8. beyit tamamen tasavvufi bir muhtevada söylenmiştir. Bilindiği gibi mekânın şerefi (orada) oturan iledir. Üsküdar; gazelde dervişler, abdallar, pirlar ve Hak âşıklarının bulunduğu bir mekân olarak tasvir edilmiştir. Bu anlamda Üsküdar, Allah'ın tecelli ettiği, irfanın güven içinde sığındığı emin bir yerdir. Üsküdar, kuşların tekkesidir. Orada bülbüller her seher kelime-i tevhid okur. Üsküdar, dervişlerin mekânıdır. Dertliler orada sükûnet bulup huzura kavuşur. Üsküdar, abdalların halvete girip inzivaya çekildiği bir abdallar meclisidir. Üsküdar, her tarafta daima Allah'ın zikredildiği pirlar mektebidir. Üsküdar'da vecd ve hâl sahipleri için hiçbir engel yoktur. Bu sebeple Üsküdar, âşık için bir meydandır yani âşık ya da derviş, seyr ü sülûk açısından başka bir yerde bulamadığı fırsatı, uygun zamanı burada bulur.

Gazelde

*Bir nazar kıl tavrına ra'nâların
İşte hûbistân değil mi Üsküdâr*

beytinde Üsküdar'ın güzelleri nazara verilmiş,

*Herkes eyler anda icrâ-yı mezâk
Mesken-i yârân değil mi Üsküdâr*

beytinde ise Üsküdar, dostların bulunduğu bir mekân olarak tasvir edilmiştir. Beytlere göre Üsküdar, güzeller diyarı bir yerdir. Sohbetinden herkesin lezzet aldığı dostlar burada ikamet eder.

9, 11 ve 12. beyitlerde Üsküdar'ın doğal güzelliklerinin ön plana çıkarıldığı görülür:

*Vardur ezhâr u fevâkih bî-şümâr
Zîb-i nahlistân değil mi Üsküdâr*

beytinde Üsküdar'ın bağ ve bahçeleri söz konusu edilmiştir. Beyte göre, Üsküdar'da sayısız çiçek ve meyve vardır. Bu anlamda Üsküdar, adeta ormanlık ve fidanlık alanların süsüdür.

*Zeylini bûs itmede dâ'im bahir
Dürre-i devrân değil mi Üsküdâr*

beytinde ise deniz ve inci ilişkisi çerçevesinde Üsküdar ele alınmıştır. Beyte göre Üsküdar, denizin her vakit eteğini öptüğü, dünyanın/zamanın iri incisidir. Beyitteki *dürre-i devrân* nitelemesi Üsküdar'a atfedilen güzellik ve değer bir göstergesidir. Denizin her vakit Üsküdar'ın eteğini öpmesi ifadesinde, doğaya ait tabii bir durum Üsküdar ve deniz kişileştirilerek anlatılmıştır. Bilindiği gibi eskiden din ve devlet büyüklerinin eli ve eteği öpülürdü. Gazelin geneline hâkim olan dinî ve tasavvufi muhteva dolayısıyla beyitte Üsküdar'ın büyük bir şeyh ya da mutasavvıf olarak düşünüldüğünü söylemek mümkündür.

*Servilerin tavrına eyle nazar
Bir garîb seyrân degil mi Üsküdâr*

beytinde Üsküdar'ın selvilerine dikkat çekilmiştir. Beyte göre Üsküdar, selvileriyle garip bir gezinti/temaşadır. Selvi daha çok mezarlıklarda bulunan, rüzgârın esmesiyle dalları arasından çıkan uğultunun “Yâ Hû” sesini çağrıştırdığı düşünülen bir ağaçtır. Selvi, kabristanı ve ölümü hatırlatması sebebiyle beyitte “Bir garîb seyrân” ifadesine yer verilmiş olmalıdır. Nitekim gazelin devamında, bu beytin hemen ardından gelen

*Katı çok vardur şehîd ile garîb
Medfen-i merdân degil mi Üsküdâr*

*Var temâşâ eyle kabristânını
Maskat-ı ebdân degil mi Üsküdâr*

beyitleriyle Üsküdar kabristanı nazara verilmiştir. Beyitlere göre Üsküdar pek çok şehit ve garibin olduğu, yiğitler mezarıdır. Üsküdar kabristanı, bedenlerin düştüğü yerdir. Şaire göre çok sayıda şehit, garip ve yiğit kişi bu kabristanda yatmaktadır.

*Kebş ü agnâm dil-berân tezyîn ider
Mecma'-ı kurbân degil mi Üsküdâr*

beytinde Üsküdar'ın kurban pazarları, kurbanlıkların süslenmesi söz konusu edilmiştir. Beyte göre Üsküdar, güzellerin koç ve koyunları süslediği, kurbanların toplandığı bir yerdir.

Gazelde Üsküdar'ı tavsif etmek üzere kullanılan ifadelerin genellikle mekânsal nitelermeler olması dikkat çekmektedir. Bu mekânsal ifadeler ve anlamları aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Üsküdar'ı tavsif eden mekânsal ifadeler ve anlamları

No.	Mekânsal İfade	Anlamı
1	<i>manzar-ı Yezdân</i>	"Allah'ın tecelli ettiği yer"
2	<i>me'men-i 'irfân</i>	"irfanın güven içinde sığındığı emin yer"
3	<i>tekye-i mürgân</i>	"kuşların tekkesi"
4	<i>cây-ı dervîşân</i>	"dervişlerin mekânı"
5	<i>bezm-i abdâlân</i>	"abdallar meclisi"
6	<i>mekteb-i pîrân</i>	"pîrlere mektebi"
7	<i>hûbistân</i>	"güzeller diyarı"
8	<i>mesken-i yârân</i>	"dostların meskeni"
9	<i>'âşika meydân</i>	"âşık için meydan"
10	<i>zîb-i nahlistân</i>	"fidanlığın süsü"
11	<i>mecma'-ı kurbân</i>	"kurbanların toplandığı yer"
12	<i>medfen-i merdân</i>	"yiğitlerin mezarı"
13	<i>maskat-ı ebdân</i>	"bedenlerin düştüğü yer"
14	<i>dürre-i devrân</i>	"dünyanın/zamanın iri incisi"

Diğer taraftan 11. beyitte şair *dürre-i devrân* ifadesiyle zaman ve mekâna ait hususiyetleri birleştirmiş, Üsküdar'ın denize kıyısı olan bir yer olması sebebiyle onu dünyanın ya da zamanın iri incisi olarak tasvir etmiştir.

Gazelin Dil ve Üslup Özellikleri

Gazelde Arapça ve Farsça kelimeler yoğun olarak kullanılmış, yer yer iki kelimelik Farsça yapıtlı tamlamalara yer verilmiştir. Bununla birlikte gazelin genel olarak anlaşılır, oldukça sade bir dille kaleme alındığını söylemek mümkündür. Nitekim hemen her beyitte çeşitli tasavvufi kavram ve terimlere yer verilmiş ancak bu durum şiir dilinin ağırlaşmasına neden olmamıştır. Bunda zikredilen tasavvufi kavramların genellikle günlük dilde de sıklıkla kullanılan ifadeler olmasının etkisi büyüktür. Ayrıca "değil mi Üsküdâr" redifi gazele konuşma dilinin rahatlığını, söyleyiş imkânını kazandırmıştır. Gazelde redif, Üsküdar'ı ve ona ait vasıfları zikredip hatırlatma işleviyle kullanılmıştır. Nitekim Üsküdar'ın gazelde söz konusu edilen nitelikleri genellikle herkesçe bilinen özelliklerdir. Şair, sözü daha etkili bir şekilde ortaya koymak, Üsküdar'a ait vasıfları muhataba da tasdik ettirmek amacıyla "değil mi Üsküdâr" redifine yer vermiştir. Bu anlamda gazele talimî bir edanın hâkim olduğunu söylemek mümkündür. *Servilerin tavrına eyle*

Süheyl Ünver *nazar / Var temâşâ eyle kabristânını* dizelerinde muhabata emir kipinde sesleniş de söz konusu öğretici üslubun bir yansıması olarak dikkat çekmektedir.

Sonuç

Mehmed Sıdkî, 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın başlarında yaşamış mutasavvıf bir şairdir. Bilinen tek eseri olan *Divân*'ındaki bilgiler dışında kaynaklarda hayatı hakkında bir bilgi tespit edilememiştir. Arapça ve Farsçaya olan hâkimiyeti, eserinde ortaya koyduğu dinî, tasavvufi birikim onun iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. *Divân*'ında Mevlevîlik düşüncesinin yanı sıra Nakşibendîlik'e ait unsurların da dikkat çektiği Mehmed Sıdkî, tasavvufi şiir geleneğinde klasik tarzda şiirler kaleme almıştır.

Mehmed Sıdkî, *Dîvân*'ında yer alan "değil mi Üsküdâr" redifli gazelinde Üsküdar'a dinî ve tasavvufî bir pencereden bakmış, onu ilahî feyiz ve irfan kaynağı bir mekân olarak tasvir etmiştir. Üsküdar'ın güzelleri, bahçeleri, denizi ve kabristanının yanı sıra şehrin manevî iklimini tasavvufî kavram ve kelimelerle resmetmiştir. Şair, on beş beyitten oluşan gazelinin her bir beytinde istifham yoluyla çeşitli vasıflarla nitelendirdiği Üsküdar'ı övmüştür. *Manzar-ı Yezdân, me'men-i 'irfân, tekve-i mürgân, cây-ı dervîşân, bezm-i abdâlân, mekteb-i pîrân, mesken-i yârân* bu vasıflardan bazılarıdır. Üç kelimedenden oluşan bir soru ifadesi olan "değil mi Üsküdâr" redifi, gazelde anlamın soru yoluyla Üsküdar üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Gazelde redifi oluşturan kelimelerin tamamının Türkçe olması ayrıca Anadolu coğrafyasına ait bir yer adı olan Üsküdar'ın redif olarak seçilmesi, Türkçe söyleyiş ve yerlilik bakımından önemlidir.

Edebiyat-mekân ilişkisi göz önüne alındığında Üsküdar'ı konu alan bu gazel, Mehmed Sıdkî'nin manen, ruhen ve hayalen Üsküdar'la yakından ilgili olduğunu göstermektedir. *Dîvân*'da başka bir şehir ya da mekânın müstakil olarak bir şiire konu olmadığı hatta "Künbed-i Hadrâ" dışında beyit boyutunda bile işlenmediği göz önüne alınırsa şairin Üsküdar'la olan bağının ne kadar güçlü olduğu daha iyi anlaşılır. Eldeki bilgiler, ne kadar süre olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte Mehmed Sıdkî'nin Üsküdar'da yaşadığı ya da bulunduğu işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Üsküdarlı mutasavvıf şairlerden biri de Mehmed Sıdkî'dir denilebilir. Yaptığımız araştırma ve incelemeler sonucunda *Dîvân*'da yer verilen bilgiler ile Üsküdar'da Alaca Minare Tekkesi'nde on dört yıl kadar şeyhlik yapmış olan Nakşibendî şeyhi Muhammed Sâdık Efendi hakkında bilinenlerin zaman, mekân ve tasavvufî gelenek bakımından uyduğu görülmüştür. Muhammed Sâdık Efendi'nin dervişi olması, başka bilgi ve vesikalarla da desteklenmesi hâlinde şüphesiz Mehmed Sıdkî'nin hayatındaki bilinmezlere ışık tutacak, Üsküdar'la olan bağını da aydınlatacaktır.

Klasik Türk Edebiyatının Son Temsilcilerinden Üsküdarlı Tırnakçı-Zâde Zîver Bey'in Hayatı ve Eserleri

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA ÖZKAT
Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Giriş

Vatanın her köşesinde, yaşadıkları şehirlerle âdeta özdeşleşmiş, tanınmış, köklü ailelerle karşılaşmak mümkündür. Üsküdar da tarihî geçmişine paralel olarak bu tür aileler açısından son derece mümbit bir şehrimizdir. Bu güzel semtin tanınmış, onlarca köklü ailesinden biri de Tırnakçı-zâde ailesidir.

Aileye adını veren şahsiyet -mezar taşındaki kayda göre- “ser-bevvâbîn-i dergâh-ı âlî” yani sarayın kapıcıbaşı ya da baş hizmetkârlarından olan Tırnakçı Mustafa Ağa'dır (öl. H. Muharrem 1199/Kasım-Aralık 1784)¹. Annesi Zeynep Hatun'un (öl. H. 1187/1773) mezar taşı kitabesine göre, Sultan III. Mustafa zamanında (1757-1774) “Dülbent Ağası”² olarak da görev yaptığı anlaşılan³ Mustafa Ağa'nın, padişahın ava giderken parmaklarına geçirdiği tırnak denilen demir yüksüklerden sorumlu olması, padişahın tırnaklarının bakımıyla ilgilenmesi nedeniyle ailenin de Tırnakçı adıyla anıldığı söylenmektedir⁴.

1 Mustafa Ağa, Tırnakçı-zâde aile mezarlığı içerisinde medfundur. Tırnakçı-zâde aile mezarlığı, Karacaahmet Mezarlığı 7. adada yer almaktadır. Üsküdar'dan Kadıköy'e giderken Selimiye Parkı'nın karşısındaki Duvarlı Parkı'nın hemen kenarında bulunan ve demir parmaklıklarla çevrili olan mezarlık, parktaki çeşme ile aynı hizadadır. Mustafa Ağa'nın mezar taşı envanter numarası: 7983'tür. Mezar taşı kitabesi: “Hüve'l-Hayyü'l-bâkî. Sâbıkân Tırnakçı Hazret-i Şehriyârî ser-bevvâbîn-i dergâh-ı 'âlî, merhûm ve mağfûrun-leh Seyyid el-Hâc Mustafâ Ağa. Rûhuna Fâtiha. Muharrem sene 1199 (Kasım-Aralık 1784).” Mehmed (öl. 1779) ve İbrahim (öl. 1817) adlarında iki oğlu olduğu bildirilmektedir. <https://www.turanakinci.com/portfolio-view/uskudar-salacak-curuksulu-ahmet-pasa-kosku/>

2 Dülbent (Tülbent) ağası, padişahın sarık ve çamaşırlarını muhafaza, temizleme ve padişahı giydirme vazifesiyle mükellef memurun unvanıdır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü - III*, MEB Yay., İstanbul, 1993, s. 537.

3 Mustafâ Ağa'nın annesi de aile mezarlığı içerisinde medfundur (Envanter numarası: 7982). Mezar taşı kitabesi: “Hüve'l-Hayyü'l-bâkî. Sâbıkân Dülbend Ağası ve Tırnakçı-i Şehriyârî es-Seyyid Mustafâ Ağa'niñ vâlide-i muhteremeleri merhûme ve mağfûrun-lehâ Zeyneb Hatun rûhı-içün el-Fâtiha. Sene 1187/1773.”

4 <http://www.hirkaiserivakfi.com/TR/759/Kutsal-Emanetler/Tarihce.aspx>

Aileye adını
veren Seyyid
el-Hâc Tır-
nakçı Mustafa
Ağa'nın (öl. H.
1199/1784-85)
mezar taşı.

Aileye asıl şöhret kazandıran kişi ise Tırnakçı-zâde Kadı Seyyid Mustafa Bey'dir (öl. H. 1258/1842). Tırnakçı Mustafa Ağa'nın torunu olan ve mezarı Medine'de Cennetü'l-bâkî'de bulunan bu zat, Haremeyn (Mekke ve Medine) mevleviyetini de kapsayacak şekilde Mısır kadısı olarak görev yaptığı dönemde, Yavuz Sultan Selim'in 1516-1517 Mısır Seferi sonunda teslim edil(e)meyen bazı kutsal emanetleri tespit etmiş ve kendisine hediye edilen bu emanetlerin yeni bekçisi olmuştur. İstanbul'a getirilen bu emanetler içerisinde Hz. Peygamber'e ait bir iç gömlek ile başmak (pabuç) özellikle dikkat çekmektedir⁵.

Bu kutsal emânetlerin İstanbul'a getirilmesinden sonra emânetleri muhafaza eden kişiler zincirinin ilk halkası bildirimize konu olan Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd Ziver Bey (1812-1873) olmuştur. Ziver Bey'in vefatı üzerine ilmiye ricâlin-den Mısır kadısı Tırnakçı-zâde Mehmed Râşid Bey'e⁶ (öl. 1883-84) intikal eden kutsal emanetler, Afif Bey, Sultan II. Abdülhamid'in binbaşlarından Râşid Efendi (II. Râşid), Afif Bey'in kızı Hamiyet Hanımefendi ve onun da kızı Muallâ Negiz Hanımefendi vasıtasıyla günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Muallâ Negiz Hanımefendi tarafından 1991 yılında Veysel Karânî Hırka-i Şerîf Câmii Hizmet Vakfı'na bağışlanan emanetlere Topkapı Sarayı Müzesi'ne kayıtlı olarak envanter numarası verilmiştir. Emânetler, her cuma günü, cuma namazından sonra ziyarete açılmaktadır.

Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd Ziver Bey'in Hayatı ve Eserleri

Tırnakçı-zâde ailesinin kadı ve şair olarak ön plana çıkmış şahsiyetlerinden Ziver Bey, H. 17 Zilhicce 1227/22 Aralık 1812 tarihinde Üsküdar'da doğmuştur. Şiirlerinde "Ziver" mahlasını kullanan şairin adı Mehmed Sa'îd'dir. Tırnakçı-zâde Ziver Bey olarak anılan şairin babası, Enderun'dan mezun ve devrin yüksek rütbeli kadılarından (mevâlî-i kirâmdan) Tırnakçı-zâde Kadı Seyyid Mustafa Bey'dir (öl. H. 1258/1842)⁷.

5 Bu ikisi dışındaki diğer emanetler: Sakal-ı şerîf, Hz. Peygamber'in kabrinin tozunu almada kullanılan sünger, Kâbe'nin iç ve dış örtüleri, hurma yaprağından yapılmış Kâbe'nin temizliğinde kullanılan dört adet süpürge, gömlek ve pabuca ait bohçalar. Abdülmecit Şentürk, *Kaynaklar Işığında Mukaddes Emânetlerin Tarihi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2012, s. 115-116.

6 Aile mezarlığı içerisinde medfun Tırnakçı-zâde Mehmed Râşid Bey'in mezar taşı envanter numarası: 7980. Mezar taşı kitabesi: "Hüve'l-Hayyü'l-bâkî. Mekke-i Mükerreme mevleviyetinden 'avdetinde Medîne-i Münevvere'de vâşil-ı rahmet-i Raḥmân ve kurb-ı Ravza-i Muṭahhara'da defîn-i ḥâk-ı ğufrân olan Tırnakçı-zâde Muṣtafâ Beyefendi'niñ necl-i necîbi, şulehâ-yı ricâl-i 'ilmiyye ve Ḥulefâ-yı Tarîkat-ı Ḥâlidîyye-i Nakşibendîyye'den sâbîkan Mıṣır Kâdîsi es-Seyyid el-Ḥâc Meḥemmed Râşid Beyefendi merḥûmüñ rûhı içün Fâtîha. 1301/1883-84"

7 Fatîm Dâvûd, *Tezkire-i Hâtîmetü'l-Eş'âr*, İstihkam Alayları Litografya Dest-gâhi, İstanbul, H. 1271, s. 172; Mehmet Nuri Çınarcı, *Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey / Tezkiretü 'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, e-kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2019, s. 61; Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, c. I, haz. Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz, Ankara 2001, s. 398; İbnülemin Mahmud

Eğitimine İstanbul'da başlayan Zîver Bey, babasının H. 1245/1829 tarihinde Kudüs kadısı olarak atanması üzerine onunla birlikte Kudüs'e gitmiş, H. 1249/1833 tarihinde döndükten sonra Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in Üsküdar'da Eski Hamam (Rum Mehmet Paşa Hamamı)⁸ yakınındaki konağında 9 yıl boyunca ondan edebî konularda ilim tahsil etmiştir.

H. 1255/1839 yılında babasının Mısır mevleviyetine atanması üzerine onunla birlikte Kahire'ye gidip Câmî-i Ezher Şeyhi Saim ve Şeyh Osman-ı Şarânî'den ilim tahsil eden Zîver Bey, H. 1256/1840 yılında da babasının Mekke kadılığına atanması üzerine Mekke'de şeyhü'l-müfessirîn Abdullah Serrâc'tan Kâdî Beyzâvî'ye ait tefsir konularında; Serrâc'ın öğrencilerinden Şeyh Cemâl Ömer'den de tefsir, hadis ve fıkıh konularında ilim tahsil etmiştir.

H. 1258/1842 tarihinde babasının Medîne'de vefatı üzerine annesi ve ailenin diğer üyeleriyle birlikte İstanbul'a dönmüş ve ailenin geçimini sağlamak amacıyla da niyâbet (kadılık) mesleğine geçmek zorunda kalmıştır.

Zîver Bey'in memuriyet hayatı ile ilgili bazı bilgiler, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY01270 numarada kayıtlı Mecmûa-i Zîver'de yer almaktadır (vr. 1^a, 37^b-38^a). Buna göre Zîver Bey, H. 15 Rebûlâhîr 1261 - Gurre-i Rebûlâhîr 1262 (23 Nisan 1845-Mart 1846) arasında Karamürsel Nâibi, H. 1 Ramazan 1262 - 30 Rebûlevvel 1263 (23 Ağustos 1846-18 Mart 1847) tarihleri arasında Gebze Nâibi, H. 1 Cemâziyelâhîr 1263 - 29 Cemâziyelâhîr 1265 (17 Mayıs 1847-22 Mayıs 1849) tarihleri arasında Bolu Nâibi, H. 1 Zilkade 1265 - 30 Cemâziyelevvel 1267 (18 Eylül 1849-2 Nisan 1851) tarihleri arasında Amasya Nâibi, H. 1 Cemâziyelâhîr 1267 - 29 Cemâziyelâhîr 1268 (3 Nisan 1851-20 Nisan 1852) tarihleri arasında Kastamonu Nâibi, H. 1 Cemâziyelâhîr 1269 - 30 Cemâziyelevvel 1270 (12 Mart 1853-28 Şubat 1854) tarihleri arasında Halep Nâibi olarak görev yapmıştır. Zîver Bey'in bundan sonraki görev yerleri ile ilgili kendi düzenlediği mecmualarda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Zîver Bey'den bahseden kaynaklarda Manastır, Şam, Selanik, Karahisar-ı Sâhib niyâbetlerinde de bulunduğu bildirilmektedir. Dîvânında yer alan ve Manastır niyâbeti esnasında söylediğine dair başlık konmuş olan bir beytine göre Manastır'da parasızlık ve tahtakurusundan şikâyet ettiği anlaşılmaktadır:

Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. 4, İstanbul 1970, s. 2047.

⁸ Üsküdar'da Uncular sokağından Doğançılar caddesine çıkışta tam karşıdaki bu hamamın şimdiki adı Üsküdar Şifa Hamamı'dır.

“Parasızlık pirelendirmiş iken
bunda bizi
Bir de tahtakurusu kurudacak ka-
nımızı” (vr. 30^a)

H. Şa'bân 1276/Mart 1860 tarihin-
de atandığı⁹ Şam kadılığı görevin-
de iken H. Zilhicce 1276/Temmuz
1860'ta Şam'da meydana gelen
ayaklanmanın bastırılmasındaki
gayretleri nedeniyle Şam'a gelen
Hâriciye Nâzırı Keçeci-zâde Fuad
Paşa'nın (1815-1869) teveccühü-
nü kazanarak “Mekke Pâyesi” ile
ödüllendirildiği bildirilmektedir¹⁰.
Ziver Bey bu olay üzerine “Kıt'a
der-İcmâl-i Ahvâl-i Şâm ve Teşek-
kür-i İltifât-ı Hazret-i Fu'âd Paşa
Sâhibü'l-in'âm” başlıklı 11 beyitlik
bir tarih manzumesi kaleme almış-
tır.¹¹ Bu manzûmenin son iki bey-
tinde bu taltiften duyduğu mem-
nuniyeti dile getirmektedir:

“Gam-güşânın her birin bir gûne
taltif eyledi

Zîver-i mihnet-keşi de bak ne rütbe kıldı şâd

Pâye-i Mekke'yle memnûn eyledi bu kemteri

İde Hak ol dâver-i zî-şânı mesrûrül-fu'âd” (vr. 26^b)

Tırnakçı-zâde
Aile Mezarlığı

9 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 5, yay. haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996, s. 1716. Şairin divânçesindeki Şam kadısı olarak atanması ile ilgili kaleme aldığı 7 beyitlik tarih manzumesinin ilk ve son beyti: Mısır'ı Êderdim ümid Şâm nasib Êtdi Hak

Eyleye her hâlde mazhar-ı tevfiik tâm

...

Hâme-güher-senc-i şükr oldu bu târihde

Eyledi İzed bu sâl Zîver'i kâdi-i Şâm 1276 (vr. 14^b-15^a)

10 Bu konuda Fuad Paşa'nın Sadaret Kaymakamı Âli Paşa'ya (1814-1871) gönderdiği H. 6 Safer 1277/24 Ağustos 1860 tarihli yazının sureti *Son Asır Türk Şairleri*'nde neşredilmiştir (İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *age.*, s. 2048).

11 11 beyitlik bu tarih manzûmesi şairin divânçesinde yer aldığı (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 26^b) gibi sunumumuzda da 12 numarada Latin harflerine aktarılarak neşredilmiştir.

Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in matbu divânının neşri için düşürdüğü tarih manzûmesinin başındaki "Meclîs-i Teftîş-i Evkâf A'zâ-i Kirâmından Fazîletlü Zîver Begefendi"¹² ifadesine göre Zîver Bey'in H. 1283/1866 tarihinde Evkâf Teftîş Meclisi üyesi olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. H. Muharrem 1284/Mayıs 1867'de "Şûrâ-yı Devlet Azası" olan, H. Muharrem 1285/Nisan-Mayıs 1868 tarihinde de "İstanbul Payesi"ni kazanan Zîver Bey, Mahmûd Nedîm Paşa'nın sadrazam olması üzerine H. 5 Receb 1288/20 Eylül 1871 tarihinde Şûrâ-yı Devlet Azalığından alınarak H. 14 Receb 1288/29 Eylül 1871 tarihinde Hüdavendigâr Vilâyeti Müfettiş-i Hükkâmîliğine getirilmiştir¹³. Zîver Bey'in bu görevi ne kadar süreyle ifâ ettiği bilinmemektedir. H. 11 Safer 1290/10 Nisan 1873 tarihinde vefat eden Zîver Bey, Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir¹⁴.

Mermer, pehleli ve üstüvânî (silindir) mezar taşın en üst kısmında Mevlevî sikkesi yer almaktadır. Mezar taşına şu bilgiler hakkedilmiştir: "Hüve'l-bâkî. Erbâb-ı şî'r ü inşânîñ ferîd ü ser-bülendi ve 'ulemâ-yı a'lâm-ı dehrîñ zarîf ü bî-menendi İstanbul pâyelülerinden ve Şûrâ-yı Devlet a'zâ-yı sâbîkasından Tırnakçı-zâde es-Seyyid el-Hâc Mehmed Sa'îd Zîver Beyefendi merhûmuñ rûhı-çün Fâtiha. fî 11 Safer sene 1290."

Zîver Bey'in mezar taşının en üst kısmına Mevlevî sikkesi hakkedilmiş olmasına; Abâpûş Bâlî Çelebi'nin (öl. H. 890/1485) oğlu -anne tarafından da Mevlânâ'nın torunu- olan Sultân Dîvânî (doğ. H. 852/1448 – öl. H. 936/1530) hakkında bir methiyyesi¹⁵ bulunmasına rağmen, İbnülemin Mahmud Kemal onun "Nişîn derhakk-ı Şeyh Hâlidü'n-Nakşibendî Kaddese sırruhû" başlıklı 8 beyitlik methiyyesini¹⁶ örnek göstererek Nakşibendî Hâlidî tarikatına bağlı olduğunu ileri sürmüştür¹⁷. Kanaatimizce, mezar taşına Mevlevî sikkesinin hakkedilmiş olması, onun Mevlevîliğe daha yakın olduğunu göstermektedir.

12 *Divân-ı Ârif Hikmet*, s. 268.

13 Bu tayinle ilgili haber *Basiret* gazetesinin H. 14 Receb 1288 tarihli 482. sayısında duyurulmuştur (sayfa: 1, sütun: 1).

14 Mehmed Süreyya (*age.*, s. 1716), İbnülemin Mahmud Kemâl İnal (*a.g.e.*, s. 2050) ve Mehmet Nâil Tuman [*Tuhfe-i Nâilî*, c. 1, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara 2001, s. 398] şairin ölüm tarihini 1 Safer 1290/31 Mart 1873 olarak göstermiş ve mezar yeri olarak da Haydarpaşa Kabristanı'na defnedildiğini bildirmişlerdir. Halbuki yaptığımız araştırma sonucu mezarının Karacaahmet Mezarlığı 7. adada Tırnakçı-zâde aile mezarlığı içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Duvardibi Parkı'nın hemen kenarında bulunan ve demir parmaklıklarla çevrili olan mezarlık, parktaki çeşme ile aynı hizadadır. Zîver Bey'in ölüm tarihi de mezar taşına H. 11 Safer 1290/10 Nisan 1873 olarak hakkedilmiştir. Zîver Bey'in mezar taşının envanter numarası 7978, ayak ucunda yatmakta olan eşi Şerife Emine Hanım'ın (öl. H. 18 Rebiülevvel 1313/R. 27 Ağustos 1311/M. 8 Eylül 1895) mezar taşının envanter numarası ise 7979'dur.

15 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 1^b. (Sunumumuzda 1 numarada Latin harflerine aktarılarak neşredilmiştir.)

16 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 2^b. Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolu, Hâlid el-Bağdâdî (öl. H. 1242/1827) tarafından kurulmuştur. Zîver Bey'in manzumesinde övdüğü bu zattır.

17 İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *age.*, s. 2050.

Zîver Bey'den bahseden eserlerde edebî özelliklerinden ziyâde kişilik özellikleri vurgulanmıştır. Nitekim Sicill-i Osmanî'de "nahif, nâzik, bilgiliydi"¹⁸ şeklinde tanımlanan Zîver Bey'i, İbnülemin Mahmud Kemal, "nükte-perdâz, sühan-sâz, zekî ve zarîf" bir kişi olarak tanıtmakta ve onunla ilgili iki anekdot paylaşmaktadır.¹⁹ Bunlardan birini naklediyorum:

"Sudûrdan ve pek değerli fukahâdan Harputlu Seyfeddîn²⁰ (Efendi) ile birlikte Sadrazam Âlî (Paşa)'nın huzûrunda buldukları esnada -ikisi de Mısır mevleviyetini zapt eden mevâliden olduklarıyçün- Paşa, bir münasebetle nakden ne kadar faydalandıklarını sormasıyla Zîver (Bey) 'Sâye-i seniyyenizde ikimiz de hayli istifade ettik.Mısır'ın parası ya binâyâ, yahut zinâyâ gider, derler. Dâiniz Salacak'da bir binâ yaptırđım. Efendi dâiniz de ne yaptı bilmiyorum' demiştir."²¹

Zîver Bey'in Şerîfe Emine Hanım'la²² (öl. H. 18 Rebülevvel 1313/R. 27 Ağustos 1311/M. 8 Eylül 1895) evli olduğu mezar taşı kayıtlarından çıksa da kaç çocuk sahibi olduğu bilinmemektedir. Ancak Akşam gazetesinin 23 Teşrinisânî (Kasım) 1939 tarihli nüshasında Gâlibe Tırnakçı adlı kızının ölüm ilanı yer almaktadır. Bu ilâna göre kızı Gâlibe Hanım, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Başkatibi Gâlib Bey'in eşidir²³. H. 5 Muharrem 1341/29 Ağustos 1922 tarihinde Zîver Bey'in dîvânçesindeki bazı şiirleri derleyerek Müntehâb-ı Mecmû'a-i Zîver Beg adlı mecmuayı oluşturan damadı Rıdvan-zâde Mehmed Tevfik (b. Nazmî b. 'Atâullâh) Bey'in eşinin adı ise meçhulümüzdür.

Eserleri

Dîvân / Dîvânçe: Tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY01242 numarada kayıtlı 33 varaklık mürettep olmayan dîvânı ayrı bir başlık

18 Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, s. 1716.

19 İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *a.g.e.*, s. 2050.

20 Osmanlı hukuk âlimi ve Mecelle Cemiyeti âzası olan Seyfeddin İsmâil Efendi'dir (öl. 28 Aralık 1882).

21 Anekdotta bahsi geçen yapı, Üsküdar Salacak'ta Harem'e giderken "Çürüksulu Ahmet Paşa Köşkü" ya da "Muharrem Nuri Birgi Yalısı" olarak bilinen yalıdır. Salacak sahiline dik inen Kuruntu sokakta inşa edilmiş olan bu yalı, aile tarafından "Kırmızı Yalı" olarak tanımlanmaktadır. Tırnakçı Mustafa Ağa (öl. 1784) tarafından yaptırılan yalı, 14 Haziran 1798 tarihinde meydana gelen Açık Türbe yangınında yanınca Tırnakçı-zâde Ziver Bey tarafından yeniden yaptırılmıştır. Önceleri harem ve selamlık diye iki kısımdan oluşan yalı daha sonraları el değiştirdiğçe yeni bölümler eklenmek suretiyle değiştirilmiştir. <https://www.turanakinci.com/portfolio-view/uskudar-salacak-curuksulu-ahmet-pasa-kosku/>

22 Ziver Bey'in mezarının ayak ucunda yatmakta olan eşi Şerîfe Emine Hanım'ın (öl. H. 18 Rebülevvel 1313/R. 27 Ağustos 1311/M. 8 Eylül 1895) mezar taşının envanter numarası 7979'dur. Mezartaşında şu bilgiler kaydedilmiştir: "Hüvel'l-Bâkî. Tırnakçı-zâde Ziver Beg merhûmüñ halîlesi Şerîfe Emine Hanımefendi'niñ rühiyçün el-Fâtiha. 18 Rebî'ü'l-evvel sene 1313 ve fi 27 Ağustos sene 1311"

23 İsimlere dikkat edildiğinde iki insanın adlarının bu kadar benzeşmesi manidardır. O tarihlerde kadınların adlarının gazetelerde zikredilmesi uygun görülmediğinden eşlerinin adları müennes hâle dönüştürülerek tanımlanıyor olabilirler.

altında detaylı olarak tanıtılacaktır. Aslında dîvândan ziyade dîvânçe özelliği gösteren bu eserinde manzûmelerin kaydında da herhangi bir ölçüte uyulmadığı gözlenmektedir. Bildirimizde söz konusu eser değerlendirilirken dîvânçe olarak anılmıştır.

Müntehâb-ı Mecmû'a-i Zîver Beg: Şairin dîvânçesindeki bazı şiirlerinin, damadı Rıdvan-zâde Mehmed Tevfik (b. Nazmî b. 'Atâullâh) tarafından H. 5 Muharrem 1341/29 Ağustos 1922 tarihinde bir mecmuada toplanmasıyla meydana gelmiştir (Ankara Milli Ktp. No: 06 Mil Yz A 3381, vr. 2^a-13^a).²⁴ Mehmed Tevfik, eserin başında kayınpederinin şiirlerinin Şeyhülislam Sâhib Efendi'nin oğlu İbrahim Efendi'nin kütüphanesindeki bir mecmuada kayıtlı olduğunu, kendisinin bu şiirlerden bazılarını seçerek söz konusu mecmuayı tertip ettiğini ifade etmiştir (vr. 2^a). Mecmuada, 2 gazel (biri gazel-i müşterek), lugaz olarak adlandırılmış 5 muamma, çoğunluğu tarihlerden oluşan 20 civarında kıt'a ve 30 civarında müfred bulunmaktadır.

Mecmû'a-i Zîver: Eserin 1^a ve 37^b-38^a sayfalarında yer alan kayıtlara göre Zîver Bey tarafından Karamürsel, Gebze (Gekbûze), Bolu, Amasya ve Halep nâibi (kadısı) olduğu dönemlerde oluşturulduğu anlaşılan bu mecmuada, bazıları Takvîm-i Vekâyî gazetesinden kopyalanmış nesir parçaları ile üç dilde bazı beyitlere yer verilmiştir. Mecmuanın özellikle 1^a ve 37^b-38^a sayfalarındaki Zîver Bey'e tevdi edilen görevlerin başlangıç ve bitiş tarihlerinin bizzat şair tarafından kaydedilmiş olması onun memuriyet hayatını aydınlatmada son derece önem arz etmektedir. Tek nüshası (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01270, vr. 1^a-48^a) bulunan mecmuada ayrıca kadılık mesleği ile ilgili birtakım terimlerin anlamları, Zîver Bey'in görev yaptığı yerlerdeki protokol sırası, mensur bir lugaz (vr. 25^a) ile İstanbul kadısı Meşreb-zâde 'Alî Râ'if Efendi'ye Amasya'dan gönderilen H. 15 Rebîü'l-evvel 1266 tarihli resmi yazı (vr. 33^b-34^a) da yer almaktadır. Mecmuada pek çok sayfa da boş bırakılmıştır.

Mensur Şitâiyye (Şitâiyye-i Mensûre, Münşî-i Şitâiyye): Eserin başına Farsça olarak kaydedilmiş olan "Târîh-i inşâ kerdin şitâ'iyye der-sâl-i penç ü şast u dü-sad ü hezâr der-şehr-i Rebîü'l-evvel müsâdif-i mâh-ı Kânûn-ı sâni ez-sâl-i mezkûr" ifadelerine göre Zîver Bey'in Bolu nâibliği sırasında H. 23 Safer 1265/18 Ocak 1849 tarihinde kaleme alınan bu eser, o tarihlerde Bolu'da yaşanan kış mevsiminin

²⁴ Mecmuanın 13^b-32^b varakları arasında başka şairlere ait şiir ve nesir örnekleri yer almaktadır.

şiddetini mensur olarak tasvir ettiği eseridir. Klasik Türk edebiyatında şitâiyye türünün tek mensur örneği olan ve Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey'e hitaben yazılan bu eserde, zaman zaman küçük hacimli manzumelere ve Arapça atasözlerine de yer verilmiştir.

“Du'âcı Zîver-i kemter de nâ'ib-i Bolı'dır

Cenâb-ı mifter-i 'asrın kemîne bir kulıdır” beytiyle tamamlanmış olan eser, bir inceleme ile birlikte yayımlanmıştır²⁵. Eserin yazma nüshaları: Ankara Milli Ktp. No: 06 Mil Yz A 1662, vr. 1^a-6^b (H. 23 Safer 1265/18 Ocak 1849); (Münşî-i Şitâiyye) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No: NEKTY03986, vr. 1^a-7^a (H. Gurre-i Rebûlevvel 1265/26 Ocak 1849).

Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in Tercüme-i Hâli: Zîver Bey, H. 1249/1833 - H. 1258/1842 tarihleri arasında edebî konularda 9 yıl boyunca ilim tahsil ettiği Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'e duyduğu saygı ve sevginin bir nişanesi olarak onun dağınık şiirlerini bir araya getirmiş ve oluşturduğu dîvânı neşretmiştir: Dîvân-ı 'Ârif Hikmet, Dârü't-Tıbâ'ati'l-Âmire, İstanbul, H. 1283/1866. Ârif Hikmet Bey'in vefatının ardından gerçekleşen bu yayımda, dîvânın başındaki Ârif Hikmet Bey'in tercüme-i hâli de Zîver Bey'in kaleminden çıkmıştır (s. 2-8). Zîver Bey, Ârif Hikmet Bey'in hayat hikâyesini aktarırken düşürdüğü bazı tarih manzûmeleriyle yazıya daha edebî bir görünüm kazandırmıştır. Bu tarih manzûmelerinden bir kısmına Zîver Bey'in kendi dîvânında rastlanmamaktadır:

“Aldı rü'ûs 'ilm ile 'Ârif Beg erdi kâmına”²⁶ (1211)

“Düşdi dehrin bir sûtünü yine bu târîhde

Oldı Hikmet Beg Efendi reh-rev-i sûy-ı bekâ”²⁷ (1275)

Yine Ârif Hikmet Bey'in matbu dîvânının sonunda da Ziver Bey'e ait iki tarih manzûmesi yer almaktadır²⁸ ki bunlar da Zîver Bey'in dîvânında bulunmamaktadır.

Makâlât-ı Edebiyye ve Metâlib-i Nâfi'a: Tırnakçı-zâde Zîver Bey'in vefatından sonra, H. 15 Cumâdelülâ 1293/7 Haziran 1876 tarihinde İstanbul'da (Mustafa Paşa Tekyesi Şeyhi Yahyâ Efendi Matbaası'nda) yayımlanmış olan 78 sayfalık

25 Hakan Yekbaş, “Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd Zîver Bey ve Mensur Şitâiyyesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı 3 (2009), s. 147-184.

26 *Dîvân-ı 'Ârif Hikmet*, Dârü't-Tıbâ'ati'l-Âmire, İstanbul, H. 1283/1866, s. 3.

27 *Dîvân-ı 'Ârif Hikmet*, s. 6.

28 *Dîvân-ı 'Ârif Hikmet*, s. 266, 268.

matbu bu eseri, Sultan Abdülmecîd dönemindeki mekteplerde okuyan çocuklara edebî ve ahlâkî konularda bilgi vermek amacıyla kaleme alınmıştır. İki bölümden meydana gelen eserin “Makâlât-ı Edebiyye” adlı ilk bölümü (s. 2-27), bir mukaddime ve dört başlık şeklinde bölümlenirken “Metâlib-i Nâfi‘a” başlıklı ikinci bölümünde (s. 28-78) doğrudan doğruya akıl, ilim ve edep konularında çeşitli makalelere yer verilmiştir. Makalelerin arasına zaman zaman konuya uygun Türkçe, Arapça ve Farsça beyitler de yerleştirilmiştir.

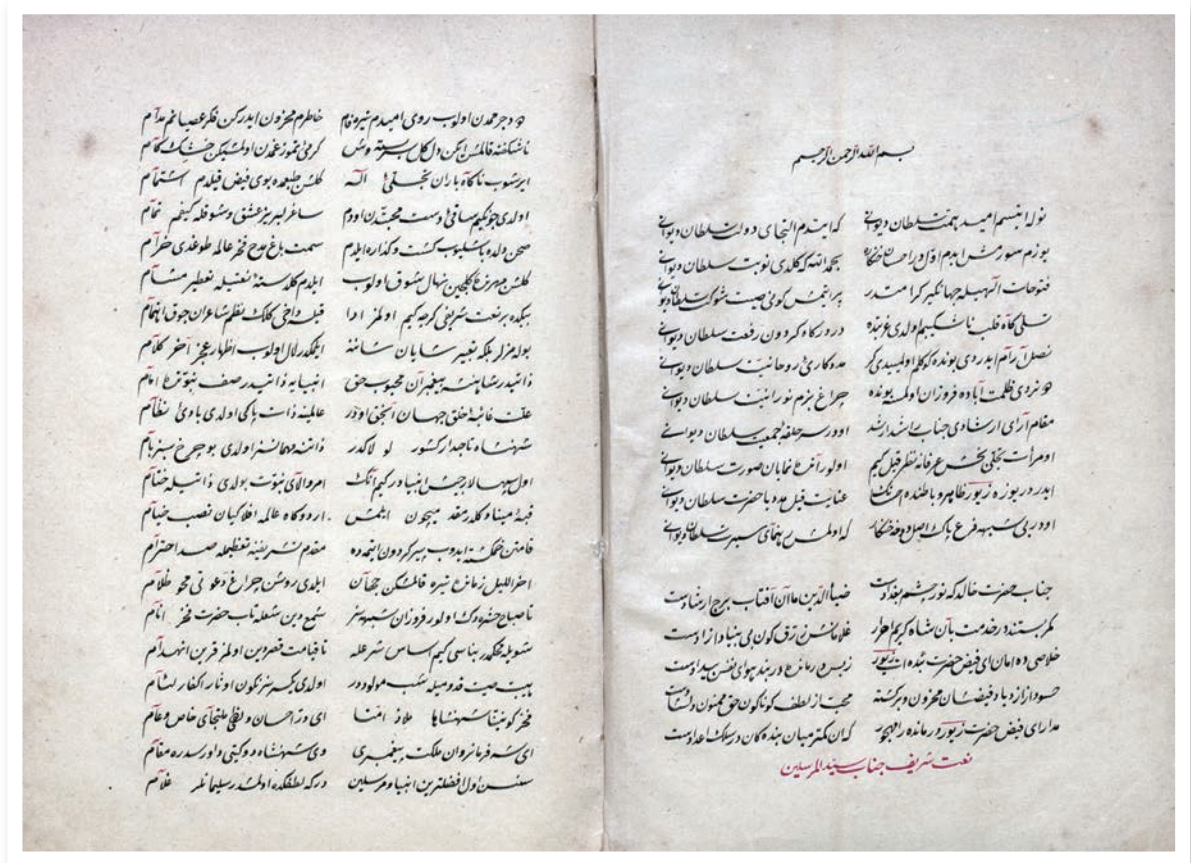
Terceme-i Melce-i Kudât: Gençlik döneminde iyi bir Arapça eğitimi almış olan Zîver Bey, dinî ilimler konusunda da oldukça bilgilidir. Hayatının önemli bir bölümünde kadı (nâib) olarak görev yapmış olması onu ister istemez mesleği ile ilgili Arapça eserlere de yönlendirmiştir. Bu çerçevede, Hanefî fâkihi Ebû Muhammed Gıyâsüddîn Gânim b. Muhammed el-Bağdâdî'nin (öl. H. 1032/1623) yargı hukukuna dair Melce'ü'l-Kudât adlı Arapça kitabını Türkçeye tercüme etmiştir. Eserde fikhî konularla ilgili 283 maddeye yer verilmiştir. Nüshası: Ankara Milli Ktp. No: 06 Mil Yz A 2080/2, vr. 15^b-80^b.

Tevârîh-i Manzûme Vesâ'ire Müsveddeleri Mecmû'ası: Kütüphane kayıtlarında, bu başlık altında değerlendirebileceğimiz şaire ait iki mecmuaya rastlanmaktadır:

I. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No: NEKTY01312, 50 vr.: Müellif hattı olan eserde, çeşitli olaylar için yazılmış birkaç tarih manzûmesi, bazı matematik işlemleri ve mektuplar yer almaktadır. Pek edebî değeri olmayan, karalama tarzındaki mecmuaya, en son H. 1289/1872 yılına ait tarih manzûmelerinin kaydedilmiş olmasını göz önünde bulundurursak şairin hayatının son yıllarında kullanılmış olduğunu düşünebiliriz. Mecmuada bazı sayfalar boş bırakılmıştır.

II. (Defter-i Fevâ'id) Ankara Millî Kütüphane, No: 06 Mil Yz A 1480, 20 vr.: Bir önceki karalama defteri tarzındadır. Zîver Bey tarafından oluşturulmuş²⁹ bu mecmua da bir önceki ile hemen hemen aynı özellikleri taşımaktadır. Pek edebî değeri olmayan mecmuada, şaire ait birkaç tarih manzumesi ile “ister istemez” redifli bir gazele de yer verilmiştir.

29 Kütüphane kayıtlarında bu eser Zîver Ahmed Efendi'ye (öl. H. 1202/1787) atfedilmişse de doğru değildir.

Tırnakçı-zâde Zîver Bey'in İstinsah Ettiği Eserler

Kütüphanelerde bazı yazma eserlerin istinsah kayıtları göz önünde bulundurulduğunda, Tırnakçı-zâde Zîver Bey'in müellifliği yanında müstensih olarak da hizmet verdiğini görmekteyiz. Bunda muhtemelen yazısının güzelliği etkin olduğu kadar nâiblik mesleği ile ilgili -elinin altında olmasını istediği- bazı eserleri çoğaltma isteği de rol oynamış olmalıdır. Nitekim istinsah ettiği iki eserden biri nâiblik mesleği ile diğeri de Arapça grameri ile ilgilidir.

Hediyetü'l-Kuzât: İstanbullu Halîl Niyâzî'ye ait kadılıkla ilgili şer'î hükûka ait hükümlerin açıklandığı bu eser, istinsah kayıtlarına göre Zîver Bey tarafından nâiblik mesleğine atandığı ilk yıllarda muhtemelen Karamürsel'de kaleme alınmıştır. Şairin kadı olarak yapacağı görevlerde şer'î hükümleri öğrenmek ve doğru uygulayabilmek amacıyla istinsah ettiği düşünülebilir. İstanbul Üniversitesi Nadir

Üsküdarlı
Tırnakçızâde
Zîver Divânı

Eserler Ktp. No: NEKTY01259, vr. 1^a-66^b (H. 5 Muharrem 1262/3 Ocak 1846). Erzurumlu Abdurrahîm Rahmî'nin (öl. H. 1223/1808-09) Manzûm Avâmil Terçümesi ve Şerhi: İran asıllı Arap dilcilerinden Abdulkâhir el-Cürçânî'nin (öl. H. 471/1078) Arapça öğretimine dair kaleme aldığı el-Avâmilü'l-Mî'e adlı eserinin manzum terçümesinin mütercimi olan Erzurumlu Abdurrahîm Rahmî Efendi (öl. H. 1223/1808-09), İstanbul'da müderris olarak görev yapmış, aynı zamanda Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey'in babasının da hocası olmuştur. Rahmî'ye ait "Avâmil-i Âtîka" adlı 77 beyitlik mesnevi ve bu mesnevînin Seyyid İbrâhîm İsmet Beyefendi-zâde Ârif Ahmed Bey tarafından H. Ramazan 1215/Ocak-Şubat 1801 tarihinde yapılmış mensur şerhi, Zîver Bey tarafından H. 14 Muharrem 1251/12 Mayıs 1835 tarihinde istinsah edilmiştir. Zîver Bey'in bu istinsahı, söz konusu eserlerin -şimdilik- elimizdeki tek örneğidir³⁰. Nüshası: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY01304, vr. 1^b-25^a.

Tırnakçı-zâde Zîver Bey'in Edebî Kişiliği

Zîver Bey'den bahseden biyografik eserlerde edebî kişiliğinden ziyade bir devlet memuru ve bir insan olarak taşıdığı özellikler vurgulanmıştır. Temel kaynaklardan yalnızca ikisinde yer alan bu kişilik özelliklerini Mehmet Süreyya, "nahif, nâzik, bilgiliydi"³¹ sözleriyle; İbnülemin Mahmud Kemal ise "nükte-perdâz, sühan-sâz, zekî ve zarîf" sözleriyle tanımlamıştır³². Fatîm Dâvûd ise Hâtimetü'l-Eş'âr adlı tezkiresinde kişilik özelliklerine hiç değinmeden sadece "Mûmâ-ileyhin bir mikdâr târîh-i güzîde ve eş'âr-ı pesen-dîdesi vardır."³³ şeklinde şiirleri ile ilgili yüzeysel bir bilgi vermiştir. Onun manzum veya mensur eserleri ile bu eserlerinin özellikleri hakkında değerlendirmeler, daha yakın tarihlerde kaleme alınan inceleme ve makalelerde dile getirilmiştir³⁴.

30 Rahmî ile ilgili kaynaklarda bu eserin kütüphane kaydına rastlanmadığı ifade edilmektedir: Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Terçüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 1124; İbrahim Erkal, "Rahmî, Abdurrahîm Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yayın Tarihi: 5.5.2014, Güncelleme Tarihi: 17.11.2020, İndirilme Tarihi: 17.9.2021 (<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rahmi-abdurrahim-efendi>).

31 Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, s. 1716.

32 İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *a.g.e.*, s. 2050.

33 Fatîm Dâvûd, *age.*, s. 172; Ömer Çiftçi, *a.g.e.*, s. 219.

34 Hakan Yekbaş, "Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd Zîver Bey ve Mensur Şitâiyyesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 2009, s. 147-184; a.mlf., "Zîver, Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, Yayın Tarihi: 18.03.2014; Güncelleme Tarihi: 10.12.2020 <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ziver-tirnakczade-mehmed-said>

Zîver Bey'in hayatı ile ilgili bilgi verirken, 9 yıl süreyle Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'den (17 Kasım 1786 - 20 Mart 1859) edebî konularda ilim tahsil ettiğini ifade etmiştik. Zîver Bey'in,

“Bilen bilür ne vücûd oldığın o mahdûmun

Cihâna bir dahı gelmez nazîri merhûmun”³⁵ şeklinde övgüyle söz ettiği Ârif Hikmet Bey'in geniş bilgi birikimi, kitaplara olan düşkünlüğü ve cömertliği yanında konağın devrin bilgin, şair ve diğer sanatçıların toplandığı bir merkez hâline dönüştürmüş olması, bütün biyografik eserlerde dile getirilmektedir. Böyle bir konağın 9 yıl müdavimleri arasında yer alan Zîver Bey'in de Klasik Türk edebiyatını, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey çizgisinde algılamasında büyük bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Zîver Bey'in Ârif Hikmet Bey'e duyduğu sevgi ve saygının yansımalarını onun için yazdığı tarih manzûmelerinde bulabildiğimiz gibi Ârif Hikmet Bey'in vefatının ardından onun dağınık şiirlerini toplayıp başına tercüme-i hâlini de ekleyerek mürettep bir dîvâna dönüştürüp bastırmasında da görebiliriz³⁶.

Zîver Bey'in edebî anlamda ilişkili olduğu şairlerden/şairelerden birinin de Bahâr-zâde Ferîde Hanım (1837-1903) olduğu görülmektedir. Zîver Bey'in onu övmek amacıyla kaleme aldığı “Kastamonı 'ulemâsından Bahâr-zâde Râşid Efendi'nin duhteri şâ'ire Ferîde Hânım hakkında söylenmiştir.” başlıklı bir kıt'a, Ferîde Hanım'ın şairliğini ne ölçüde takdir ettiğinin bir göstergesidir:

“Bahâr-zâde-i dâniş-verin kerîmesidir
Suhan-şinâs u hüner-ver Ferîdetü'l-eyyâm

Nisâda ehl-i suhan nâdirâtandır anı
Hudâ o pîr-i suhan-dâna eylemiş in'âm”³⁷ (vr. 26^a)

XIX. yüzyıl Mevlevî şairlerinden Galatalı Mustafa Safvet Efendi (1795-1866-67) de Zîver Bey'in yakınlık hissettiği şairlerdendir. Safvet Efendi'nin vefatı için rubâî tarzında kaleme aldığı tarih manzumesi, her iki şairin Mevlevî olmasının yanı sıra aralarındaki dostluğun da bir göstergesi olsa gerektir.

35 *Dîvân-ı 'Ârif Hikmet, Dârü't-Tıbâ'ati'l-Âmire, İstanbul, H. 1283/1866, s. 3.*

36 *Dîvân-ı 'Ârif Hikmet, Dârü't-Tıbâ'ati'l-Âmire, İstanbul, H. 1283/1866.*

37 Bünyamin Çağlayan, *Bahâr-zâde Ferîde Hanım, Çağhan Ofset, Ankara, 2006, s. 76.*

“Yâ Hû deyicek pîr-i suhan devrâna
Gûyende-i mersiyye gelüp meydâna
Encâm-ı du‘âda tarh edüp târîh
Safvet ola ‘ukbâda karîn Hassân’a (1284)” (vr. 15^a)

XIX. yüzyılda çok yaygın olmasına rağmen Zîver Bey’in yalnızca tek bir şairle müşterek gazel söylediğine³⁸ şahit oluyoruz. Câzim mahlaslı bu şairin kim olduğu konusunda kesin bilğimiz bulunmamasına rağmen Erzurum Defterdârı olarak da görev yapmış olan Çukadar-zâde Câzim (öl. H. 1286/1869-70) olma ihtimali yüksek görünmektedir. Müşterek gazel söylediklerine bakılırsa aralarında oldukça kuvvetli bir dostluk bulunduğu âşikârdır.

Zîver Bey’in karşılıklı etkilendiği bu şairlerden başka etkilediği şair olarak tespit ettiğimiz tek isim, Mektûbî-zâde Mehmed İzzet Efendi’dir (doğ. H. 1241/1825 - öl. H. 1296/1879).³⁹ Zîver Bey’in “-miz vardır” redifli gazelinin, İzzet Efendi tarafından tahmis edilmiş⁴⁰ bir örneği İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesindeki bir mecmuada (No: NEKTY09873, s. 55-56) yer almaktadır.

Mezar taşında Mevlevî sikkesinin hakkedilmesinin yanı sıra anne tarafından Mevlânâ’nın torunu olan Sultân Dîvânî (doğ. H. 852/1448 – öl. H. 936/1530) hakkında bir methiyye⁴¹ kaleme alacak derecede Mevlevîliğe; Nakşibendîliğin Hâlidîyye kolunun kurucusu Hâlid el-Bağdâdî’ye (öl. H. 1242/1827) bir medhiye⁴² yazacak kadar da Hâlidîliğe yakın olmasına rağmen, şiirlerinde tasavvufî bir hava hâkim değildir.

Elimizdeki şiirlerinden anlaşılan odur ki Zîver Bey, devrinin önde gelen usta şairlerinden biri değildir. Ancak tarih düşürmede, lugaz ve muamma söylemede diğer türlere göre oldukça usta olduğu anlaşılan Zîver Bey’in yaşadığı dönemde edebiyat mahfillerinde tanınan ve sevilen bir şahsiyet olduğunu söyleyebiliriz.

Zîver Bey Dîvânçesinin Şekil ve İçerik Özellikleri

Tınakçı-zâde Zîver Bey’in dîvânçesinin tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY01242 numarada kayıtlıdır (vr. 1^b-33^a). Mürettep

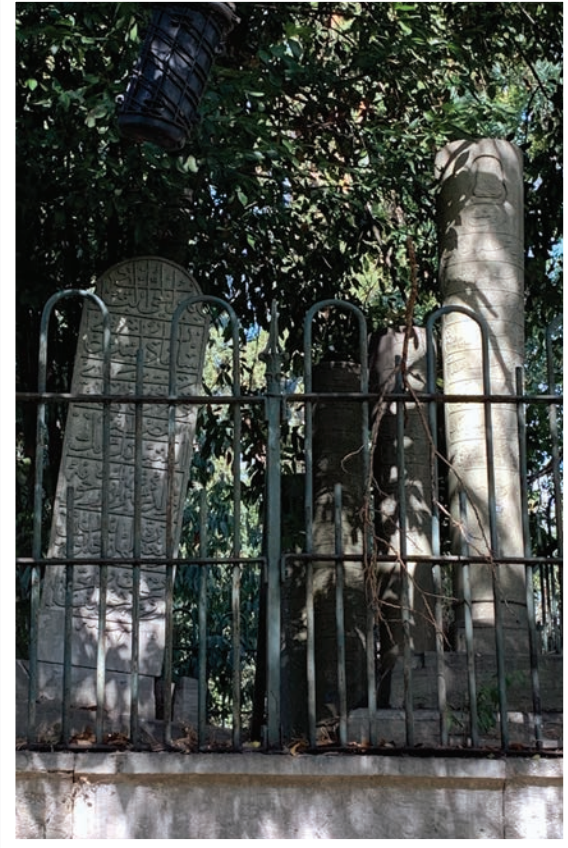
38 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242, vr. 25^a.

39 (<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/izzet-mektubizade-mehmed-izzet>)

40 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY09873, s. 55-56.

41 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242, vr. 1^b.

42 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242, vr. 2^b.

olmayan ve dîvândan ziyade dîvânçe özelliği gösteren bu eserinde, manzumelerin sıralanışında da herhangi bir prensip gözetilmemiş, âdetâ manzumeler gelişigüzel kaydedilmiştir.

Tırnakçı-zâde
Aile Mezarlığı

Dîvânçedeki nazım şekillerini gruplandırdığımız zaman şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

SIRA NO	NAZIM ŞEKİLLERİ	
1	MESNEVÎ	4
2	KASİDE	3
3	TAŞTÎR	1
4	MUHAMMES (TAHMÎS)	2
5	TESDÎS	1

6	RUBÂÎ	13
7	GAZEL	38
8	KITA ve NAZM	96 + 5
9	BEYÎT-MÜFRET	56
10	MISRA‘	5
TOPLAM		219+5

* 4 Mesnevî (1'i lugaz): Mesnevi tarzındaki manzumelerde beyit sayısı 10 ile 91 arasında değişmektedir. Bu manzumelerden 1'i tarih, diğeri de lugaz türündedir.

* 3 Kaside (Beyit sayıları 10, 31, 32) Kasidelerden 1'i na't, 1'i medhiyye, 1'i de arz-ı hâl türündedir.

* 38 Gazel (1'i gazel-i müşterek, 1'i lugaz, 1'i müstezâd, 1'i Farsça gazel). Gazelerde de beyit sayısı 4 ile 10 arasındadır.

4 beyitli gazel sayısı: 2,

5 beyitli gazel sayısı: 15,

6 beyitli gazel sayısı: 6,

7 beyitli gazel sayısı: 6,

8 beyitli gazel sayısı: 5,

9 beyitli gazel sayısı: 3,

10 beyitli gazel sayısı: 1.

* 1 Tahmîs (Nâbî'nin 5 beyitlik bir gazeli tahmis edilmiştir.)

* 1 Tesdîs (Fuzûlî'ye ait bir beyit 7 bent hâlinde tesdîs edilmiştir.)

* 1 Taştîr (Süleyman Re'fet Paşa'nın bir kıt'ası taştîr edilmiştir.)

* 1 Arapça muhammes (2 bent)

* 13 Rubâî (1'i Farsça)⁴³

* 96 Kıt'a (2'si Arapça, 4'ü Farsça): Kıt'a nazım şekliyle kaleme alınmış manzumelerde beyit sayısı 2 ile 16 arasında değişkenlik gösterse de büyük çoğunluğu 2 beyittir. Kıt'a nazım şekliyle kaleme alınmış 5 manzumede iç kafiye bulunmakta olup musammat tarzında kafiyeleşmiştir (vr. 6^a, 7^a, 9^{ab}, 17^a). Bu tarz, Klasik Türk

43 Rubâî başlığı verildiği halde rubâî kalıbında yazılmamış olan 4 manzume (3 nazm, 1 kıt'a) bu sayıya dahil değildir.

edebiyatında pek karşılaştığımız bir durum değildir. Yine bir kıt'a da mülemmâ olarak düzenlenmiştir (vr. 27^b).

* 5 Nazm (4'ü rubâî, 1'i de kıt'a olarak başlıklandırılmış. Rubâî olarak adlandırılanlardan 1'i Farsça.)

* 56 Beyit (Matla' ve müfred): 5'i Farsça, 1'i Arapça.

* 5 Mısra:

Dîvânçede tevhid ve münâcât türünde bir manzûmeye rastlanmamıştır. Na't sayısı ise 1'dir (31 beyit, kaside). Dikkati çeken türler olarak 3 lugaz, 8 muamma, 81 tarih manzumesi gelmektedir. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere tarih manzumelerinin sayısı diğer tür ve şekillere göre daha fazladır.

* 3 Lugaz: (1'i beyit, 1'i gazel, 1'i mesnevi tarzında)

* 8 Mu'amma: (2'si Farsça olan mu'ammaların hepsi beyit olarak düzenlenmiş. 1'i Farsça 3 mu'amma şerh edilmiş.)

* 81 Tarih manzumesi: 73'ü dîvânçede kayıtlı ve büyük çoğunluğu kıt'a nazım şekliyle kaleme alınmış olan bu tarih manzumelerinin en erken H. 1242/1826-27, en geç H. 1289/1872 tarihlerine ait olduğu görülmektedir. Dîvânçesinde yer almadığı hâlde Zîver Bey tarafından düşürülmüş başka tarih manzûmeleri de bulunmaktadır. Bunlarla birlikte 81 tarih manzumesi kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bizim dikkatimizden kaçan başka yazmalarda da Zîver Bey'in kaleminden çıkmış manzumelerle karşılaşılabilmek ihtimali yüksektir. Nitekim Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in vefatından sonra onun dîvânını neşreden Zîver Bey, mukaddime kısmına Ârif Hikmet Bey'in tercüme-i hâlini de eklenmiştir. Bu tercüme-i hâlde Zîver Bey tarafından Ârif Hikmet Bey için düşürülmüş tarihler mevcuttur:

“Aldı rü'ûs 'ilm ile 'Ârif Beg êrdi kāmına”⁴⁴ (1211)

“Düşdi dehriñ bir sûtunu yine bu târihde

Oldı Hikmet Beg Efendi reh-rev-i sūy-ı beķā”⁴⁵ (1275)

44 *Dîvân-ı 'Ârif Hikmet, Dârü't-Tibâ'ati'l-Âmire*, İstanbul, H. 1283/1866, s. 3.

45 *Dîvân-ı 'Ârif Hikmet*, s. 6.

Ziver Bey'in bu 'Ârif Hikmet Bey'in Dîvânı'nın tamamlanmasına düşürdüğü tarih manzumesi:

Müstef'ilâtün müstef'ilâtün
Müftî-i esbak 'Ârif Beg'in kim
Âşârı oldu pinhân-ı Hikmet

Çıldı te'essüf êtdi tefahhüş
Hikmet-şinâs-ı ihvân-ı Hikmet

Derdest olanlar tab' oldu cümle
İ'lân olundu 'unvân-ı Hikmet

Nazm-ı bedî'in güş êt o zâtın
Her bir kelâmı bürhân-ı Hikmet

Olmuşdı zâtı şemsü'l-ma'ârif
İnkâr olunmaz 'irfân-ı Hikmet

Rûh-ı laîfin Bârî Te'âlâ
Cennetde kılsun iskân-ı Hikmet

Cevherle yazdım târîh-i tāmın
Tertîb oldu Dîvân-ı Hikmet 1282⁴⁶

Meclîs-i Teftîş-i Evkâf A'zâ-i Kirâmından Faziletlü Ziver Begfendi Hâzretleriniñ
Târîhidir.

Hâzret-i müftiyyü'l-enâm sâbık-ı âlî-himem
Kim Hüsâmeddîn Efendi'dir o mümtâz-ı fuḫûl

Cem' édüp ḫuld-âşiyân Hikmet Beg'in eş'ârını
Tab'ına himmetle kıldı nef'ini 'âlem-şümûl

Ârzü-mend êtdi aşḫâb-ı edeb tedvînini
Buldı elḫaḫ maḫz-ı luḫfundan bu emniyye[t] ḫuşûl

Ziver'in târîhi de şâyestedir taḫsîne kim
Ehl-i ḫikmet êtdi bu dîvân-ı maḫbû'ı ḫabûl 1283⁴⁷

46 Dîvân-ı 'Ârif Hikmet, s. 266.

47 Dîvân-ı 'Ârif Hikmet, s. 268.

Dîvânçeden Örnekler:

-1-

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

N'ola itsem ümîd-i himmet-i Sulţân Dîvânî⁴⁸

Ki itsem ilticâ-yı devlet-i Sulţân Dîvânî

Yüzüm sürmüş idüm evvel der-i ihsân-ı hünkâra

Bi-hamdillâh ki geldi nevbet-i Sulţân Dîvânî

Fütühât-ı ilâhiyle cihân-gîr-i kerâmetdir

Pür étmiş kevnî şayt-ı şevket-i Sulţân Dîvânî

Tesellî-gâh-ı kalb-i nâ-şekîbim oldı ğurbetde

Der-i dergâh-ı gerdün rif'at-i Sulţân Dîvânî

Naşıl ârâm éderdi bunda gönlüm olmayaydı ger

Meded-kâr-i rûhâniyyet-i Sulţân Dîvânî

Dönerdi zulmet-âbâda fûrûzân olmasa bunda

Çerâğ-ı bezm-i nûrâniyyet-i Sulţân Dîvânî

Maķâm-ârâ-yı irşâdî cenâb-ı râşid-i erşed

Odur ser-ħalka-i cem'iyet-i Sulţân Dîvânî

O mir'ât-ı tecellî-baħş-ı 'irfâna nazar kıl kim

Olur anda nümâyân şüret-i Sulţân Dîvânî

Éder deryüze Zîver zâhir ü bâtında ihsânın

'Înâyet kıl meded yâ Ĥazret-i Sulţân Dîvânî

Odur bî-şübhe fer'-i pāk-i aşl-ı dūħa hünkār[ım]

Ki olmuş reh-nümâ-yı sîret-i Sulţân Dîvânî

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 1^b.)

48 Bu manzumede kendisine övgüler düzülen Sulţân Dîvânî (doğ. H. 852/1448 – öl. H. 936/1530), Abâpüş Bâli Çelebi'nin (öl. H. 890/1485) oğlu, anne tarafından Mevlânâ'nın torunudur. Menkıbe sahibi bir şeyh olan Sulţân Dîvânî'nin **Semâ'î** mahlasıyla şiirleri de bulunmaktadır.

-2-

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün
 Şarâb-ı 'aşğdan dilde tolu peymânemiz vardır
 Dükenmez tâ kıyâmet bâdesi hum-hânemiz vardır
 Biz ol hâne-bedüşânız kim iklim-i melâmetde
 Dil-âsâ bir mu'allâ mürtefi' kâşânemiz vardır
 Şeb-i deycür-ı gamda şu'le-dâr olduğda vech-i yâr
 Olur süzân muhabbet şem'ine pervânemiz vardır
 Harâbât içre fâriğ olmuşuz kayd-ı 'alâyıkdan
 'Anâ ma'müresi mülk-i dil-i vîrânemiz vardır
 Dolaşmış perçem-i yâre çözülmaz 'aqlımız Zîver
 Egerçi dürr-i şî'r-ile muşanna' şânemiz vardır⁴⁹

-3-

Gazel

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
 Evşâf-ı dil-sitânı güzel söylerim saña
 Bir şüh-ı bî-nazîr ü bedel söylerim saña
 Ma'zûr tut uzarsa dağ-ı târ-ı kıl ü kâl
 Luftunda gerçi tül-i emel söylerim saña
 Müy-ı miyâna dest-res olmak 'abeş hayâl
 Şa'bü'l-vüşül bir yüce yel söylerim saña
 Kaşr-ı vişâliñ öyle havâ-dâr mevkı'î
 Semt-i sürûra karşı mağal söylerim saña
 Vardıkda h'vâb-ı nâza sen ey zıll-ı nâzenîn
 Ben güft ü güy-ı 'aşkı maşal söylerim saña

49 Fatîm Dâvûd, *Tezkire-i Hâtîmetü'l-Eş'âr*, İstihkam Alayları Litografya Dest-gâhı, İstanbul, H. 1271, s. 172; Ömer Çiftçi, *Fatîm Davud / Fatîm Tezkiresi (Hâtîmetü'l-Eş'âr)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2017, s. 219. Zîver Bey'in bu gazelini Mektûbî-zâde Mehmed İzzet Efendi (doğ. H. 1241/1825 - öl. H. 1296/1879) tahmis etmiştir (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY09873, s. 55-56). (<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/izzet-mektubizade-mehmed-izzet>)

Elbette şiveniñ soñı şiven olur begim
Güş et bu pendı darb-ı meşel söylerim saña
Şimdi rumüz-ı 'aşkı baña şorsa mû-be-mû
Haññ gelürse yanıma gel söylerim saña
Bilmez isem de hüsni edâ gerçi Ziverâ
Evşâf-ı dâsitâni güzel söylerim saña
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 18^b.)

-4-

Ġazel-i Sâbitâne
Mef'ülü mefâ'lı mefâ'lı fe'ülün
Bir şüh-ı cihânıñ şarılup dilini pek tut
Evvel bu saña ehl-i niyâzı öperek tut
Mâhî-i hayâlin tutayım ben o cevânıñ
Ey dil yem-i hayretde biraz sen de kürek tut
Ol şühı görünce bu kelek tutdı rakîbi
Var gürbe-şifat sen dañı zâhid kelebek tut
Şimdi ruñ-ı müyın ile etrâfa nigâha
Ey mâh utanursañ yüzine bir kıl elek tut
Ġübânda Ziver tutacak şimdi etek yok
Var bâri gümüş halkalıda sîm bilek tut
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 19^a.)

-5-

Ġazel-i Müstezâd Fuzûliyâne
Mef'ülü mefâ'lı mefâ'lı fe'ülün
Mef'ülü fe'ülün
Erjeng-i dilim 'aşkıñı taşvîr edüpdür
Ey şüh-ı perî-rû

Bihzād-ı hayālim dahı tebdīr edüpdür
Çün merd ü Aristo

Üftāde-i mehcūruñı sen atdıñ omuzdan
Mānende-i gīsū

Mūy-ı siyehiñ baķ nice tezvīr edüpdür
Lāyık mı bu yā-hū

Oldum reh-i ‘aşkıñda begim küşte-i gamzeñ
Yoķ mı haberiñ yā

Tīg-ı nigeñiñ cānıma te’sīr edüpdür
Ey şāh-ı sitem-cū

Dīvāne dili çeşm-i füsūn-sāzıñ efendim
Zabı eylemiş ammā

Bilmem ki ne efsūn ile teşhīr edüpdür
Ol dīde-i cādū

Zīver bu gāzelle der-i dergāhıña gelmiş
Cūyende-i ihsān

Cānā özüñe hālını takrīr edüpdür
Ol şā’ir-i hoş-gū

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 19^a.)

-6-

Gazel

Mefā’lün mefā’lün mefā’lün mefā’lün

Cihānda tālī’i mes’ūd olan terk-i diyār étmez
Sitanbul’dan çıkuben cā-be-cā geşt ü güzār étmez

Maķarrım şimdilik oldı Manastır beldesi ammā
Vaţandan ğayrı bir yerde gönül kaţ’ā karar étmez

Şikāyet eylesem sū’-i naşībimden becādır kim
Faķīri ni’met-i hū’ān-ı vaţandan behre hū’ār étmez

Dil-ārām-ı vaṭan bir kerre olsa zīb-i āgūşum
Dil-i bīçāre artık bir dahı meyl-i kenār étmez
Sebük-mağzānı eyler rāz-dān-ı rif'āt u iqbāl
Felek āyā neden erbāb-ı ṭab'ı kām-kār étmez
Ne çāre eyler elbette ḳazā aḳkāmını imzā
Hükümet-gāh-ı taḳdīr içre hīç tedbīr kār étmez
Medār olmaz nizām-ı hāle Zīver nazm-ı rengīniñ
Nigāh étmez kibār eşnāf u şarrāf i'tibār étmez
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 20^{ab}.)

-7-

Gazel

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Gönlümi şayd étdi bir şeh-bāz ister istemez
Şoñra oldı āsümān-pervāz ister istemez
Pīrlıkde ihtiyār édüp gönül bir nev-cevān
Kıldı ḳālin 'āleme ibrāz ister istemez
Derd-i 'aşḳı ḳalmayup ketme mecālim eyledim
Ol ṭabīb-i nāza keşf-i rāz ister istemez
Yār ile ülfetde ādāb-ı müdārā böyledir
Étmeli āgyārı da i'zāz ister istemez
Her ne dem oldıysa gönlüm nağme-senc-i 'ayş u nüş
Teli ḳırdı ṭālī'-i nā-sāz ister istemez
Olsa da āgyār-ı bed-ḩ'āhıñ nifāḳı āşikār
Yārīñ 'indinde olur mümtāz ister istemez
ḩayli dem ḩāmūş idi şimdi celāl-i nükte-dān
Zīver'i étdi süḩan-perdāz ister istemez
Mīr-i Maḩmūdū'l-eşer kim nazm-ı rengīni anıñ
Nükte Sübhānī éder i'cāz ister istemez
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 20^b)

Tırnakçı-
zâde Ziver
Bey'in
eşi Şerife
Emine
Hanım

-8-

Tahmîs-i Ğazel-i Nâbî

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Dey-i ğumûm rebî-i mesâr olur giderek
Zemîn-i şûre-i dil sebze-zâr olur giderek
Dıraht-ı bâğ-ı ehil meyve-dâr olur giderek
Zamân-ı hicr dem-i vaşl-ı yâr olur giderek
Zamânedir bu zemistân bahâr olur giderek

Düşüp şebîke-i sevdâya hâtır-ı şeydâ
Hayâl-i küy-ı dil-ârâmı eyleyüp me'vâ
Ümîd-i vaşl-ile leyl ü nehâr bî-pervâ
Maħallesin tolaşur dil o âfetiñ ammâ
O şayd-gâhda bir gün şikâr olur giderek

Belâ-yı 'aşkı gönül vèrdi sen pür-âfete gör
Görürsün ol elem-i cân-gehi hele câna gör
Şu yâri şimdi biraz dūş-ı nâzdan atagör
Haţ-âver olmadan evvel bu şiveyi şatagör
Saña da 'aşıkâ da soñra bâr olur giderek

Huķûķ-ı sâbıķa-i ülfeti édüp nisyân
Nigâh-ı mesti olup âşinâ-yı naħvet ü şân
Hemîşe kibr ederek pür-uşül-i nev-câhân
Zamân-ı câhda bîgâne-i tevâzu' olan
Miyân-ı nâsda bî-i'tibâr olur giderek

Zebânıñ eyledi Ziver yine suħan-tâbı
Sözün pür étدی leţâfetle bezm-i aħbâbı
Süħan-serâlîğ-ile itmesek de ıtnâbı
Suţûr-ı metne şıĝışmaz ğazelleriñ Nâbî
Mişâl-i haţ-ı bütân der-kenâr olur giderek⁵⁰

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 21^{ab}.)

50 Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divânı - II*, İstanbul, 1997, s. 768.

-9-

Gazel

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Sepîde-dem ki vaşl-ı verd ile feryād eder bülbül
Velîkin dem-be-dem şâm-ı firâkı yād eder bülbül

Demâdem sū'-i tedbîrinden eyler sūziş-i izhâr
Ki encâmı mizâc-ı goncayı ifsâd eder bülbül

Dü-rûze şevk-ile eyler şafâ-yı bî-şümâr ammâ
Nice demlerde eyyâm-ı gamı ta'dâd eder bülbül

Nevâ-yı âteşinde eyledikçe nâle vü feryād
Figân-ı 'âşık-ı bîçâreyi müzdâd eder bülbül

Bahâristân-ı hikmetden sebağ-ı h'ân oldı Ziver-veş
Anıñ-çün şad-hezârân dâsitân inşâd eder bülbül

Ne dem ki gül-sitân-ı midhâtiñde nağme-senc olsam
Şarîr-i hâme-i nazmımdan istimdâd eder bülbül

O bir verd-i gülistân-ı ma'ârifdir ki gönlünden
Anıñ zikri ile yād-ı güli ib'âd eder bülbül

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 21^b-22^a.)

-10-

Tedsîs-i Maṭla'-ı Meşhûr⁵¹

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Şaldım sefîne-i dili baḥr-i kanâ'ate
Verdim güşâd hem de şirâ'-ı ferâgate

Ƙaldı işim vezîden-i bād-ı 'inâyete
Hağ vâşıl êde emn-ile mersâ-yı râhate

51 Nüshada belirtilmemiş olsa da tedsîs edilen beyit Nergisi'ye aittir. (İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, a.g.e., s. 2051)

Çıksam şu varṭa-gāh-ı kazādan selāmete
Tevbe kenār maḥkemesinde niyābete
Yā Rab cihānda var mı niyābet gibi mihen
Dāreyni fikr edüp olur erbābı pür-ḥazan
Lā siyyemā esirgesün Allāh ṭaşradan
Muzṭar imiş benim gibi bu maṭla'ı diyen
Çıksam şu varṭa-gāh-ı kazādan selāmete
Tevbe kenār maḥkemesinde niyābete
İcrā-yı hükm-i şer'-i şerīf olur eñ ehem
İnfāz-ı emr-i pādişehī daḥı mültezem
Eyyām ise nukūş-ı garībeyle mürtesem
Ḥayretdeyim bu ḥāl-ile bilmem ki n'eyleyem
Çıksam şu varṭa-gāh-ı kazādan selāmete
Tevbe kenār maḥkemesinde niyābete
Kādī ki 'aşra uymasa ḥ'ār u zelīl olur
Ḥaḳḳında ḥalk içinde niçe kāl ü kīl olur
Uysa eger baḡīz-i Ḥudā-yı Celīl olur
Bīçāre bu keşākeş-i ḡamla 'alīl olur
Çıksam şu varṭa-gāh-ı kazādan selāmete
Tevbe kenār maḥkemesinde niyābete
Yetmez mi oldu müddet-i sī sāleye karīb
Geşt ü güzār ile gönül kaldı nā-şekīb
Kılsa bu bī-nevāya meded Ḥālīk-ı Mücīb
Bir kerre olsa vuşlat-ı sūy-ı vaṭan naşīb
Çıksam şu varṭa-gāh-ı kazādan selāmete
Tevbe kenār maḥkemesinde niyābete
Düstūr-ı bende-perveriñ olup 'ināyeti
Ya'nī müsā'id olsa nesīm-i ḥimāyeti
Görsem vaṭanda ben daḥı sūy-ı ikāmeti
Çeksem zemīn-i maṭlaba fülk-i seyāḥati

Çıksam şu varṭa-gāh-ı kazādan selāmete
Tevbe kenār maḥkemesinde niyābete

Zīver veliyy-i ni‘metiñe eyle ‘arz-ı hāl
Ma‘lūm-ı devleti ola aḥvāl-i pūr-melāl

Geldi kuvāya za‘f u kesel ḥātıra kelāl
Bā-‘avn u şavn-ı kâdi-i ḥacāt-ı zī‘l-celāl

Çıksam şu varṭa-gāh-ı kazādan selāmete
Tevbe kenār maḥkemesinde niyābete

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 24^{ab}.)

-11-

Ġazel-i Müşterek⁵²

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Cāzim Sāḳiyā la‘liñ baña kāfī getürme bādeyi
Zīver Kayd-ı teşvīşe düşürme bu dil-i āzādeyi

Z Hüsrev-i mülk-i melāḥat bir meh-i ḥatt-āveriñ
C Zülfe-i tuğrā-yı zülfi bağladı dil-dāreyi

C Seyr edelden cāmi‘-i ḥüsñünde ṭāk-ı vechini
Z Sürdi mihrāb-ı dü ebrūya gönül seccādeyi

Z Rif‘at-ābād-ı vişāle irtikā ümmīd eder
C Vādi-i firḳatde zāyi‘ eyleyenler cāddeyi

C Sāye-mend-i vuşlatı étmez o serv-i bāğ-ı nāz
Z Zīr-i pāyında teraḥḥüm cūy olan üftādeyi

Z İtme çerḥ-i kec-revişden sen ümīd-i rāstī
C Toğrılıkla bak felek maḥv étđi Uncı-zāde‘yi

52 Müşterek gazel söylediği Cāzim mahlaslı bu şairin kim olduğu konusunda kesin bilgimiz yoktur. Ancak Erzurum Defterdârı olarak da görev yapmış olan Çukadar-zāde Cāzim (öl. H. 1286/1869-70) olma ihtimali yüksek görünmektedir. Bu gazel, şairin damadı Rıdvan-zāde Mehmed Tefvîk tarafından düzenlenen Ankara Milli Ktp. No: 06 Mil Yz A 3381’de kayıtlı “*Müntehâb-ı Mecmûa-i Ziver Beg*” adlı mecmuada da yer almaktadır (vr. 8^b-9^a). Bu mecmuada manzumenin yanında H. 13 Zilkade 1276 (2 Haziran 1860) tarihi de kaydedilmiştir. Muhtemelen manzumenin ortaya çıkış tarihini göstermektedir.

C Vaşf-ı hüsn ü ânına Câzım gibi hem-râz olup
Z Ziver-i dîvân nazm etdim bu şi'r-i sâdeyi

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 25^a.)

-12-

Kıı'a der-İcmāl-i Ahvāl-i Şām ve Teşekkür-i İltifāt-ı Hazret-i Fu'ād Pāşā Şāhi-
bü'l-in'ām

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Şāmiyān-ı şūmiyān bir fitne ikā' etdiler
Cedleri mel'un Yezīd'in rūhuna bi'l-istinād

Sell-i seyf-i ğadr edüp bīçāre ehl-i zimmete
Kıldılar nā-ħaḡ yere sefk-i dimā'-ı bī-'aded

Bī-mehābā māl u 'ırz u cānlarına ḡaşd edüp
Nehb ü hetk ü ḡatl ile etdiler envā'-ı fesād

Étdi f'ıl-hāl intikām-ı ḡāhır-ı muḡlak zuhūr
Buldı sür'atle cezāsın ḡavm-i pür-şūr u 'inād

Ya'ni ḡahr u luḡfı bir düstūr-ı Dārā-himmetiñ
Zālimi ber-dār edüp mazlūmı etdi ber-murād

Ol müşīr-i şīr-şavlet şāhib-i seyf ü ḡalem
ḡan ḡamlar tiḡ u kilkinden zehī şun' u nejād⁵³

Tiḡı eṡrāra olur zehr-āba pāş-ı intikām
Kilki berrü's-sā'adur derd-i ḡama bālā tırād

Maḡdemi merde dilāna vērde elḡaḡ tāze cān
Ya'ni ihyā kıldı ol 'İsī-dem-i luḡf i'tiyād

Şām'da deycūri-i ḡamdan ḡalāş etdi bizi
Şubḡ-ı şādī-veş erişdi Āşaf-ı saḡvet nihād

Ġam-güşānıñ her birin bir ḡüne talḡıf eyledi
Zīver-i miḡnet-keşi de baḡ ne rütbe kıldı şād

53 Bu dizede vezin problemlidir.

Pāye-i Mekke'yle memnūn eyledi bu kemteri
İde Hāḡ ol dāver-i zī-şānı mesrūrū'l-fu'ād

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 26^b.)

Rubâ'iler:

Yā Hū dēyicek pīr-i suḡan devrāna
Gūyende-i mersīyye gelüp meydāna

Encām-ı du'āda tarḡ edüp tārīḡ
Şafvet ola 'uḡbāda ḡarīn ḡassān'a (1284)⁵⁴

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 15^a.)

Ne baḡt-ı siyeh ne çerḡ-i ḡaddār êtdi
N'etdiyse baña ḡamze-i ḡūn-ḡvār êtdi
Cellād-ı nigāhī zūlfın edüp īmā
Nūh tūy-ı semāyı başıma dar êtdi

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 28^a.)

Şadık didigim ḡā'in ü sārīḡ çıḡdı
Şālīḡ didigim ḡālīḡ ü fāsīḡ çıḡdı
Her ḡāl ü maḡālī ḡoḡrı zann eyledigim
Kezzāb-ı tebeh-kār u mūnāfīḡ çıḡdı

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 28^b.)

Lugazlar:

Luḡaz li-nāmıḡlıhi
Olmadan pervāne-i şem'-i sebistān-ı ḡayāl
Āteş almakdır murādım 'ārız-ı dil-dārdan

Bu beyt şan'at-ı ḡalb ü taşḡīf ile vū 'Arabī vū Fārisī murādefātı ile ḡarīn fehmi-
erbāb-ı zekā olur.

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 31^a.)

54 Rubâ'î tarzındaki bu tarih manzumesi XIX. yüzyıl Mevlevî şairi Galatalı Mustafa Safvet Efendi'nin (doğ. H. 5 Receb 1209/26 Ocak 1795 – öl. H. 1283/1866-67) vefatı için kaleme alınmıştır.

Luğaz-ı mu‘ammā-güne
Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün
Ol nedir kim hem-ser-i çerh-i berin
Pāyı zülf-i yār-āsā ‘anberin
Sine sine yār hem dil-dādedir
Kerem meşrebdir o şūh-ı nāzenin
Dilber-i şīrīn-edādır gerçi kim
Her zamān göstermese çīn-i cebin
Bir içim şu gibi bir maḥbūbdur
Kanı kaynar her kime olsa yakın
Neş’e-baḥş-ı bezm-i Cem’dir meclisi
Ehl-i dil-dār aña ekşer hem-nişin
Bīd-āsā cūy-ı gülşende olur
Zīverā her kim bulursa āferin

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 31^a.)

Mu ‘ammâlar:

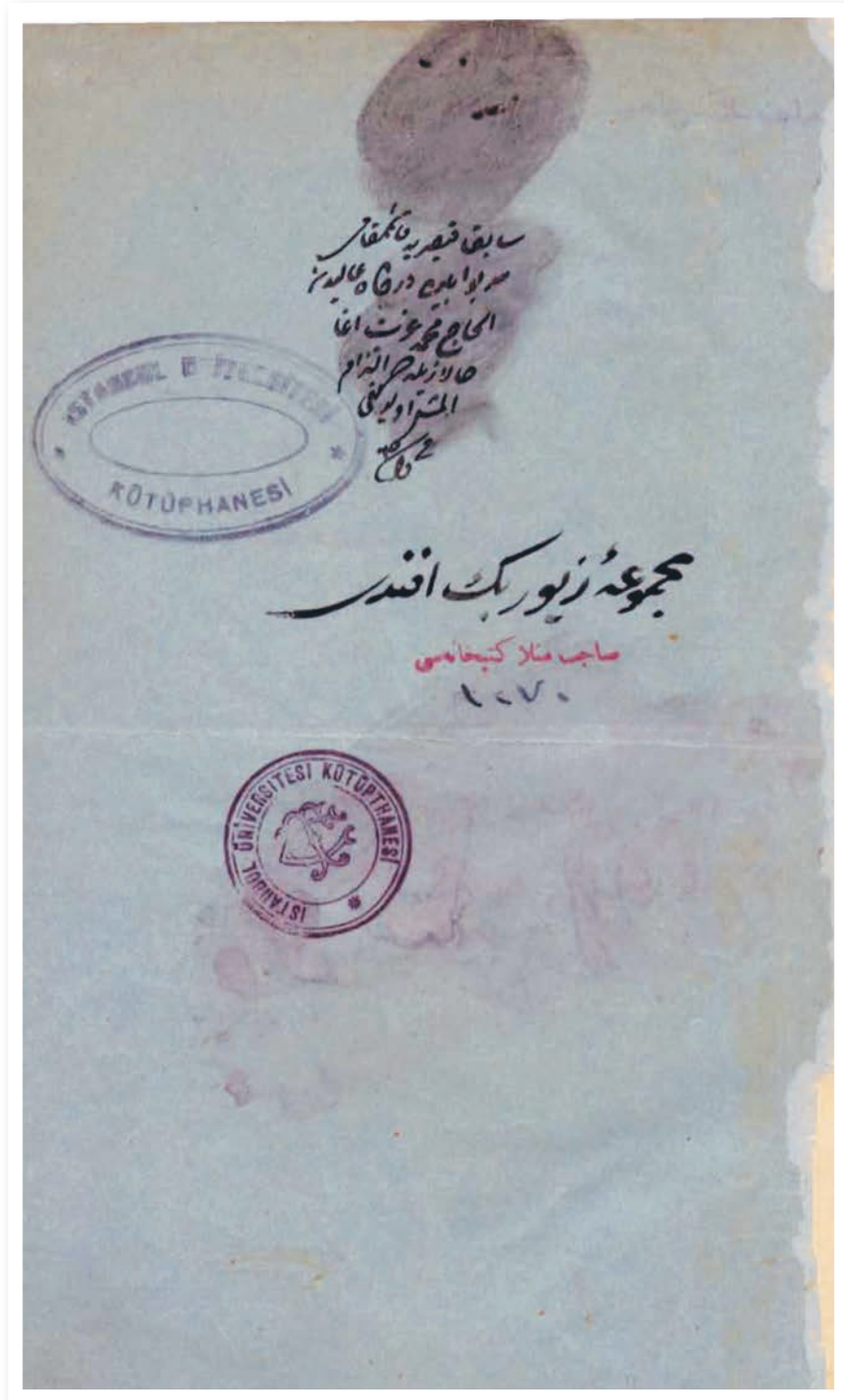
Mu‘ammā be-nām-ı Emīn li-Muḥarrihi’l-fakīr
Şemer-i serv-ḳadi ḡonca-i femidir yāriñ
Bunu işbāt eder beyyine-i nergis-i mest

Serv-ḳadden murād “elif”dir (ل). ḡonca-i femden murād “mīm”dir (م). Nergisden daḡı murād “çeşm”dir. ‘Arabīsi “‘ayn”dır (عین). ‘Aynıñ beyyinesi “yen” (ین) lafzıdır. Çünkü işlāḡāt-ı mu‘ammāyīde beyyine deyü bir kelimeniñ ḡarf-i evvelini işkāt edüp mā-bāḡīsine ıtlāk ederler. Ḥāşılı “yen” (ین) lafzı “elif” (ل) ile “mīm”i (م) işbāt eylese “Emīn” (مین) olur.

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 32^a.)

Be-nām-ı Zīver
Pāy-ı yāre yüz sürüp her dem ḡulūş-ı ḳalb-ile
Derḡeh-i luḡfunda taḡşil eyle ey dil nīk nām

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 31^b.)

Beyit ve Müfredler:

Her zamân ber-düş eder dünyâ kadar bâr-ı gamı
Çuvvet-i kâv ile yeksân tākāt-ı insân dahı

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 29^a.)

Cihâmı itse mālāmāl egerçi pertev-i iqbâl
Zulâm-ı şive-i gerdün mahv eyler anı fî'l-hâl

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 29^a.)

Vâsıl-ı menzil-i maşşud olur elbet bir gün
Zîr-i rân eyleyen esb-i emeli 'âlemde

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 30^a.)

Ezelden cām-ı Cemşîd'i sifâle şaymayan serler
Felek sākîsi destinde döner peymānedir şimdi

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 30^b.)

Hâl-i dil-i bîmârınî 'arz eyle tabîbe
Sen derdîni gör yoğsa devâsın ne bilürsün

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No: NEKTY01242. vr. 30^b.)

Sonuç

Nâiblik mesleğinden “Şûrâ-yı Devlet Azâlğı”na kadar yükselmiş bir devlet adamı olan Tırnakçı-zâde Zîver Bey'in XIX. yüzyılda şair, hattat ve mütercim olarak da adından söz ettirdiği anlaşılmaktadır. Ancak hattatlık ve mütercimlik yönünü bir geçim kaynağı olarak kullanmamış, bu yeteneklerini yalnızca kendine ait ya da kendi mesleği ile ilgili eserlerde sergilemiştir. Şairlik yönünü Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey'den aldığı eğitimle şekillendirmiş olan Zîver Bey'in müretteb olmayan küçük hacimli dîvânında; kasideden gazele, tarih manzumelerinden lugaz ve muammaya kadar pek çok türde örnek yer aldığı gibi ayrıca “Şitâiyye-i Mensûre” adlı eseri ile de şitâiyye türünün Türk edebiyatındaki tek mensur örneğini de o vermiştir. Şeyhülislam Ârif Hikmet'in vefatından sonra onun dağınık şiirlerinin toplanıp yayımlanmasındaki gayretleri, ondaki vefa duygusunun da ne denli gelişmiş olduğunun bir göstergesidir. Böyle bir şahsiyetin Üsküdar'dan yetişmiş olması, şüphesiz bu semt için bir övünç kaynağıdır.

Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinde Üsküdar ve Çevresi

PROF. DR. MÜNİRE KEVSER BAŞ
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

*"Maziye eteğinden tutup çekmek istiyorum. Gelse bütün suları, bütün cazibesi, bütün ihtişamı ve tarihinin sergüzeştler dolu dili ile geri gelse."*¹

*"Öyle ise izin verin de şimdi olsun akal kepçesini gönül çömleğine vurayım. Kaynayacaksa, varsın köpürüp taşmadan kendi kabı içinde, kendi kendine kaynasın dursun."*²

Bir İstanbul Hanımefendisi Sâmiha Ayverdi

İstanbul Şehzadebaşı'nda dünyaya gelen Sâmiha Ayverdi (1905-1993), Süleymaniye İnâs Rüşdiyesi'ni bitirdi. Özel olarak devam ettiği eğitimiyle iyi derecede Fransızca öğrendi, keman dersleri aldı. Zengin bir aile kütüphanesi ve küçük yaşından itibaren babasıyla beraber katıldığı selâmlık sohbetleri sayesinde dönemin önemli şahsiyetleriyle tanışması, bu sohbetlerde edindiği bilgi ve kültür birikimi Ayverdi'nin eserlerine malzeme kaynağı teşkil etti. Sultan Reşad ile Sultan Vahdeddin dönemlerini, II. Meşrutiyet ile İttihat ve Terakkî zamanını, Balkan muharebelerini, I. Dünya ve İstiklâl savaşlarını, Cumhuriyet devrini idrak eden yazar, bu yıllara ait müşahedelerini, intibalarını ve bilhassa toplumun kaybettiği değerleri eserlerine geniş biçimde yansıttı. Hayatında asıl yetiştirici rolü olan rehber ise annesi vasıtasıyla intisâp ettiği Hırkaişerif Ümmü Kenan Dergâhı postnişini Kenan Rifâî oldu. Dünya görüşünün gelişmesinde ve birçok eserin yazılmasında önemli rol oynadı.

¹ Sâmiha Ayverdi, *Yusuftuk*, İstanbul 1946, s. 12.

² Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, İstanbul 2018¹¹, s. 245.

Kız Kulesi (1910)

Yazarlığı dışında faal bir cemiyet hayatı olan Ayverdi, aksiyoner ve birleştirici mizacıyla çeşitli sosyal ve kültürel kurumların oluşmasını teşvik etti, birçoğunun faal üyesi olarak hizmette bulundu. Bunlar arasında İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü, Yahya Kemal Enstitüsü, Türk Ev Kadınları Kültür Derneği ve Kubbealtı Akademisi sayılabilir. Türkiye Millî Kültür Vakfı, Türk Edebiyatı Vakfı, Aile Araştırmaları Kurumu, Türkiye Yazarlar Birliği gibi birçok kuruluş tarafından kendisine ödül verildi.

Bir hikâye kitabı ve yedi romanı yayımlanan Ayverdi'nin ayrıca mensur şiir, deneme, hâtıra yazıları yanında fikrî, içtimaî ve tarihî konularda çok sayıda eseri bulunmaktadır. *Türk Yurdu*, *Resimli İstanbul Haftası*, *Anıt*, *Havadis*, *Türk Kadını*, *Tercüman*, *Türk Edebiyatı*, *Kubbealtı Akademi Mecmuası* gibi gazete ve dergilerde yazıları yayımlanmıştır. Hâtıra türü eserlerinde Osmanlılar'ın son dönem sosyal hayatını, varlıklı sınıfın asaletini, zarâfetini, dostluğa ve sohbete açık mizacını, çevrelerindeki insanlara karşı sevgi ve merhamet duygularını, bu arada İstanbul'un güzelliklerini dile getirdi. Bununla beraber roman ve hâtıra türü eserleri açık şekilde birbirinden nerdeyse ayıramaz özelliktedir. Roman ve hikâyelerinde otobiyografik unsurlara sıklıkla rastlanır. Fikir yazılarında ise daha ziyade tasavvufî yaklaşım ön plandadır.

“İnceleme ve hâtıra türündeki eserlerinin çoğunda Osmanlı dönemindeki yaşayışın tatlılığını, bunları epeyce yakından tanımış biri olarak temiz bir dille, duru bir lirizmle ve kadınlığa has bir incelikte anlattı. Bu hayatı ve onun bağlı olduğu medeniyeti anlatırken izlenimlerini hemen tamamen Rumeli Türklüğünden aldığı görülür. Ama yaşanan İstanbul şehridir. “Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fatih” adlı eserinde Fatih Sultan Mehmed'i inceler. “Boğaziçi'nde Tarih”te ise hayat ve medeniyet akışının en yoğun olduğu Boğaziçi'nin güzellikleri ile birlikte terennüm edilir. Romanları, bir medeniyet değişiminin izlerini aile içinde, bunun sonucu olan ruhi durumları ise kişilerinde anlatır. Bu ruhi durumlara bağlı olarak meselâ *Mesihpaşa İmamı*, *Yolcu Nereye Gidiyorsun* adlı romanlarında görüleceği gibi aile yapısının çöküşü hissettirilir.”³

Yazarın tüm eserlerinde İstanbul, özel bir öneme sahiptir. Romanları ve anılarının yanında İstanbul Geceleri, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, Boğaziçi'nde Tarih gibi eserlerinde İstanbul, medeniyet perspektifli bir yaklaşımla ele alınmıştır.

3 Ebubekir Eroğlu, “Sâmiha Ayverdi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul 2002, s. 251-252.

Çocukluğu kışları Şehzadebaşı'nda yazları Çamlıca'da geçen yazar, anılarında yer yer Çamlıca'daki evlerinden, komşuluk ilişkilerinden ve gündelik hayattan söz açmıştır. Kitaplarından birine *Küplüce'deki Köşk* adını vermiştir. İstanbul üzerine olan eserlerinde Çamlıca başta olmak üzere Üsküdar'ın bazı semtlerine bağımsız başlıklar altında yer vermiştir. Bu çalışmada yazarın eserlerindeki Üsküdar ve semtlerinin yansımaları hakkında tespit ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Sâmiha Ayverdi

Modernleşme ve Türlerin İçeriğinde Dönüşüm

Son iki yüzyıldır Batılılaşma/Modernleşme meselesi, Türk toplumunun olduğu kadar Türk edebiyatının da açık veya zımnî temel meselesidir. Modernleşme, tüm edebiyatımızı, yalnızca şiir, hikâye, roman gibi kurgusal metinleri değil aynı zamanda daha kişisel tarih niteliği baskın bir tür olan hâtıra yazımını da etkilemiştir.

Amerikalı-Marksist edebiyat kuramcısı Fredric Jameson, 1986 yılında yayımlanan “Çokuluslu Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Edebiyatı” başlıklı meşhur makalesinde bütün üçüncü dünya metinlerinin, özellikle de roman gibi Batılı türde olanların, zorunlu olarak alegorik olduğunu, bunların “ulusal alegori” olarak okunması gerektiğini ifade eder. Kapitalizmi temsil eden birinci dünya ülkeleri ve sosyalizmi temsil eden ikinci dünya ülkeleri karşısında, “sömürgecilik ve emperyalizm” deneyimi yaşamış üçüncü dünya ülkelerinin edebiyatında ulusal alegori biçiminde bir siyasal boyut olduğunu savunan Jameson, birinci dünya romanlarında siyasal boyutun, Stendhal'den alıntıyla, “bir konserin ortasında patlayan silah” olduğunu ifade eder. Bu sebeple üçüncü dünya metinlerinin, bir Proust ya da bir Joyce gibi yazarların verdiği tatmini vermediğini savunur⁴. Türkiye ölçeğinde her

4 Frederic Jameson, “Çokuluslu Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Edebiyatı”, *Modernizm İdeolojisi*, İstanbul 2008, s. 365-396.

Sâmîha Ayverdi

ne kadar doğrudan bir sömürgecilik ve emperyalizm mağduriyeti söz konusu olmamasına rağmen modernleşme ile başlayan süreçte gelişen kültürel çözülmenin hatta bölünmenin, Jameson'un "ulusal alegori" yaklaşımıyla tahlile elverişli metinlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış olduğu söylenebilir. Nitekim söz konusu makaleye reddiye nitelikli itirazlar olmuşsa da "ulusal alegori" kavramı, edebiyat tarihi ve metinlerinin tahlilinde sıklıkla başvuru bir anahtar işlevi görmeye devam etmektedir.

Modernleşme ile birlikte Türk edebiyatında yeni tür ve formlar karşımıza çıktığı gibi, pek

çok tür ve form da değişmiş, dönüşmüş ve yeni boyutlara uzanmıştır. Sâmîha Ayverdi'nin hâtıra içerikli metinlerinin de bu bağlamda okunabileceğini söyleyebiliriz. Ayverdi'nin metinlerinin hâtıra türünün imkân ve sınırlarının çok ötesinde bir işlev ve misyonla genişletildiği dikkati çeker. Ayverdi'nin daha ziyade bir kültürün savunusu niteliğinde olan hâtıratının içeriğini, sadece kişisel tarihinin geniş bir anlatısı değil aynı zamanda bir medeniyet ve kültürün yeniden ihyâsı için bir kültür insanı tarafından gösterilen çabanın yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla bu metinler aynı zamanda düşünsel ve fikrî muhtevâyâ yaslanırlar. İstanbul'da tecessüm eden kendi ifadesiyle "Türk medeniyeti"nin geleceği kurmada bir model ve ufuk olması için çaba gösteren Ayverdi'nin hâtıraları, sunduğu medeniyet teorisinin gerçekliğinin ve tekrar gerçekleştirilebileceğinin teminatı gibidir. Geleceğin zihinsel inşasında işlevsel bir tür olarak yapılandırılmış bu metinlerin önemli bir bölümü hâtıra olarak tasnif edilebilirse de yoğun fikrî içerikli eserler oldukları görülür.

Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinde Üsküdar ve Çevresi

Edebiyata Tarihi literatüründen Sâmiha Ayverdi'nin bir "İstanbul hanımefendisi" olarak anıldığı kadar "İstanbul yazarı" olarak da kabul edildiği malumdur. Yazarın kaleminde, İstanbul, şehir-i şehirdir; İstanbul Boğazı ise nehr-i aziz...

İstanbul'u Müslüman Türk kültür ve medeniyetinin tecessüm etmiş hâli olarak gören Ayverdi, bütün eserlerinde İstanbul'u her yönüyle anlatırken tüm maddi ve manevi unsurlarıyla kültür ve medeniyeti temsil eden sembolik değerine vurgu yapar. Ayverdi'ye göre İstanbul, "üstün bir şehircilik anlayışı, tabiat ile estetiğin el birliği ile inkişaf ettiği bir belde, zevkte ve medeniyette zirveyi bulmuş bir milletin deha tablosudur." Eski İstanbul'da tabiatla mimari arasında mükemmel bir uyum olduğunu, bu uyumun İstanbul'u bir cennet köşesi haline⁵ getirdiğini söyler. Onun eserlerinde İstanbul'un sosyal ve siyasal cepheleriyle tarihi, gündelik hayatı, ticari ve ekonomik yapısı, eğlence kültürü, adet görenek ve alışkanlıkları, bütün unsurlarıyla İstanbul hayatı terennüm edilir. Ayverdi'nin eserlerinde geniş perspektiften İstanbul imgesini oluşturan yan unsurlardan birisi olarak Üsküdar ve çevresinin nasıl karşılık bulduğunu anlamaya çalışacağız.

Üsküdar Tarihçesi

Ayverdi'nin eserlerinde Üsküdar'ın tarihçesine ilişkin pek çok verinin bulunduğu görülür. "Boğaziçi'nin her kasabasından her köyünden evvel, Türk tarihiyle ilişki kuran beldenin Üsküdar olduğuna" vurgu yapan yazarın söz konusu tarihi verileri dikkatlere sunarken kendi kültür, medeniyet anlayışı ve tezi ekseninde bir tarih okuması gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Öte yandan söz konusu tarihî olaylara atıf yaparken aynı zamanda bahsettiği konuya ilişkin bir dizi hissiyatı da hatırlatmak istediği görülür. Örneğin,

"Sene 1080-1081. Kutalmışoğlu Süleyman Bey, Selçuklu Türklüğünün bu kahraman evlâdı, İznik'i zaptetmek üzere ordusuyla berâber sel gibi, yel gibi akıp geçerken, Üsküdar'da duraklıyor ve karşıdan seyrettiği İstanbul'a aşk ve iştihak nâgmeleri gönderiyor."⁶

ifadelerinde görüldüğü üzere yazar, fetih ruhundaki yalnız zafer ve iktidar hedefine değil aynı zamanda aşk ve iştiyaka da dikkat çekme gereği duymaktadır.

⁵ Sâmiha Ayverdi, *Ne İdik, Ne Olduk*, İstanbul 2007, s. 173.

⁶ Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, İstanbul 2018, s. 463.

Fetihle birlikte Üsküdar'daki değişimi ayrıntılı bir şekilde anlatan Ayverdi, fetihten sonra Türkleşiveren Üsküdar'a bir kültür, san'at ve ticâret diyârı dense revâdır." tespitiyle ticaret kervanları sayesinde genişleyen iş hacmi ve ticaret imkânlarıyla şehrin gündün güne artan itibarı ve imarıyla kısa zamanda bir abideler diyârı hâlini aldığını belirtir. Böylelikle Üsküdar hükümdarların, vezirlerin, emirlerin ve halkın el birliği ile yapılan câmiler, mescitler, çeşmeler, sebiller, kütüphaneler, saraylar, kervansaraylar, sahilsaraylar ve bedestenler ile "bir dilber vücut gibi" süslenip bezenmiştir. Ayverdi Evliya Çelebi'den naklederek, XVII. Asırda şehirde, bağlık bahçelik dokuz bin yalı, köşk ve ev bulunduğunu belirtir. Çelebi'nin "Tahrîri melâl verir" diyerek sayıp bitirmeye muktedir olmadığını söylediği bu köşk ve yalılarından Salacak'a ve Doğancılar'a uzanan kısımda bulunanların ancak birkaçını şu şekilde zikreder: "Ayşe Sultan, Vâlide-i Atîk Sultan, Hanzâde Sultan, Hacı Paşa, Ak Mehmed Paşa, Nazif Paşazâde Cinci Hoca, Aslan Ağa, Piyâle Paşa ve yakın zamanlara kadar gelen Tırnakçızâde yalı ve saraylarından başka, sivil mîmârî alanında da at koşturmuş olan Sinan'ın elinden çıkmış daha neler, niceler" şeklinde vurgulayan yazar şehrin bu görünümünü "pastoral medeniyet tablosu üstünde kök salıp boy atan âbideler"⁷ olarak nitelendirir.

Üsküdar'ı "bir tahtın eteğinden onun saçakları, püskülleri ve sayvanları mevkiinde olan gün görmüş, mihnet çekmiş, safa sürmüş"⁸ olarak tasvir eden yazar, Üsküdar meydanındaki Sultan III.Ahmet çeşmesini ve meydanın geçmişteki kullanım şekillerini de ayrıntı bir şekilde anlatır: "Cenk için sabırsızlanan yiğitlerin naraları, at kişnemelerine karışan gülbankler, kılınc şakırtılarına ara veren azametli tekbirler, mızrak parıltıları arasında güneş gibi yükselen sancaklar hep bu çeşmenin önünden, bu meydanın üstünden ..." ⁹ şeklinde ifade ettiği üzere pek çok önemli olayın bu meydana gerçekleştiğine vurgu yapar çünkü;

"Gene bu meydan, Anadolu'ya İran'a Arabistan'a kalkan ticaret kervanlarını kendi sinesinde toplamış, uğurlamış, çeşitli gayelere bir topluluk halinde çıkan bu kalabalığın muhataralar ve tehlikelerle endişeli, ümitler ve arzularla zevkli coşkunluklarına şahit olmuştur."¹⁰

Yazar, Üsküdar'ın kavşak özelliğindeki konumunun ona sağladığı imkânlardan söz eder. Çünkü,

7 Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, s. 466-467.

8 Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 202.

9 Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 203.

10 Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 203.

“Haydarpaşa, henüz Anadolu yakasının limanı olmadan evvel, karşı sâhilin hareket ve vusul noktası Üsküdar’dı. Anadolu’ya, Sûriye, Irak, İran ve Mısır’a gidecek ordular ve kervanlar surre alayları, buradan kalkar, buraya geçerdi. ...Bir menzil şehri olan Üsküdar’ın İstanbul’a muvâsala noktası, Balaban İskeleyi’ydi. Çarşısı, bedesteniyle aynı zamanda bir ticâret merkezi olan bu şehrin Kuzguncuk, Mumhâne, Öküz Limanı, Şemsi Paşa, Harem, Salacak, İhsâniye, Kavak ve Haydarpaşa iskeleleri vardı.”¹¹

Ayrıca Türk medeniyetinin suya verdiği öneme vurgu yapan Ayverdi, Üsküdar’daki sebiller, şadırvanlar, çeşmelerden de söz açarak tarihteki Üsküdar’ın müreffeh, mutlu dingin yaşamına dair izler sunar. Ne var ki, ara ara maddi anlamda da zayıflayan eski müreffeh ve mamur günlerini geride bırakan ve zaman içinde bambaşka bir hayata dönüşen, Üsküdar hayatını özlemle yâd eder:

“Senelerin meşakkati ile beraber, [...] Fethi Paşa yalısından başka maziye köprülük edecek bina kalmamış gibidir. Şemsi Paşa yalısı, Şerefâbâd kasrı, Damad İbrahim Paşa sarayı, Kavacık Köşkü, Sultan Ahmet Kasrından iz kalmamıştır.”¹²

Üsküdar semtleri arasında ise, en fazla Çamlıca’nın yer aldığı hatıralarında Ayverdi, sıklıkla Çamlıca’nın Üsküdar’ı adeta seyreden bir göz olduğuna vurgu yapar:

“Bir taht kaidesi olan Üsküdar’ın Şemsipaşası’sı Ayazma’sı, Doğancılar’ı Karacaahmet’i Bülbüldere’si, Nuhkuyusu, Bağlarbaşı’sı ve Altûnizade’sinin elleri üstünde yavaş yavaş saltanat yükselir: Çamlıca

Sanki o tahtını bulutlar arasına koyan bir esatir kahramanıdır da, İstanbul’u gözlemek fırsatını böyle تنها bir köşeden yapmaya karar verip tabiatın en hâkim, fakat

11 Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, s. 464-465.

12 Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 206.

en münzevi noktasını intihap edivermiştir.”¹³

Bu “gözlemek” faaliyetinin muhtevasını da genişlettiği görülür. Şöyle ki, Çamlıca’dan bakan İstanbul’u tüm cepheleriyle görebilecektir. Yalnız olumlu tarafları değil, olumsuz tarafları da bu seyreden gözün önüne serilecektir:

“Çamlıca kadar İstanbul gecelerini tek bakışta seyreden bir göz daha var mıdır bilmem? Bir tarafta karanlıklara gömülerek beldenin şah damarı gibi daha derinleşmiş görünen Boğaz, öte tarafta sanki bir efsâne diyârına serilmek için Kalamışlar’dan Göztepe, Bostancı, Pendiklerinden dokunmuş dümdüz, süslü

nakışlı Marmara halısı... ve tam karşıda eskilikleri, yenilikleri, asâletleri, züppelikleri, iyilikleri kötülükleri, ibâdetleri, rezâletleri, aşkları fuhuşları sanki hep birden potaya atılıp tek cevher hâline girmiş sanılan dilsiz İstanbul. Eğer şehri tanımamış olsam, yüzleri gecenin peçesini örtmüş bu sarayların, bu surların, bu minârelerin, bu kubbelerin, bu çarşı pazar, meyhâne, kahvehâne bolluğunun vücûdunu inkâr eder ve şu sâkin görünüşün bir hakikat olduğuna inanırdım. Zâten bu gökkubbenin altında inkârdan daha kolay ne vardır sanki?”¹⁴

Görüldüğü üzere, İstanbul yalnız bir masal diyarı olmanın ötesinde, asaletinin yanında züppeliği, iyilikleri yanında kötülükleri, ibadetleri ve rezaletleri gibi tüm karşıt ve çelişik halleriyle de bilinir ve “sakin görünüşün altındaki hakikat”ine de ısrarlı bir vurgu yapılarak anlatılır. Bu yaklaşımdaki sağduyu, romantizmden uzak

13 Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 201.

14 Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 239.

gerçekçi bir muhabbet Ayverdi'nin üslubundaki özgün ve kaydedilmeye değer unsurlardan birisi olarak değerlendirilmelidir.

Üsküdar'da Sosyo-Kültürel Hayat ve Kültürel Çeşitlilik

Ayverdi, İstanbul hayatının en önemli özelliklerinden birisinin ibadethane etrafında şekillenmiş bir toplum hayatı olduğunu belirtir:

“O devirlerde ibâdethâne demek, içtimâî hayâtı bütünüyle düşünüp cevaplandırılan bir manzumenin şah beyiti demektir. Câmii merkez alan bir zihniyetin ifâdesi olarak yardımcı binâlarla içtimâî ihtiyaçları karşılayan bu tamamlayıcı müesseseler, medrese, hastahâne, misâfirhâne, aşhâne, kütüphâne, çeşme, hamam, sebil gibi el birliğiyle kütle emrinde hizmet ederlerdi.

Bu bakımdan Üsküdar topraklarında daha ne medreseler, ne çeşmeler, ne mektepler, ne câmiler vardır ki, “tahrîri melâl” verdiği için söyleyip saymaya uğraşmamak belki daha da doğru.”¹⁵

Camiinin temsil ettiği bir eksen merkez alan bir hayat paradigmasının oluşturduğu toplumsal hayat düzeninde diğer tüm müesseselerin aynı perspektifle ve tamamlayıcı yaklaşımla medrese, hastane, aşhane, kütüphane, çeşme, hamam gibi bir hizmet kurumlarının oluştuğunu ve Üsküdar'da çok sayıda bu türden kompleks bina ve müesseseler oluştuğunu, semtin hem ictimai hem de kültürel açıdan rengini bu müesseselerden aldığını uzun uzun anlattığı görülür.

Sâmiha Ayverdi, Üsküdar ve çevresini anlatırken semte karakteristiğini veren unsurlar arasında tarikat ve tasavvuf çevrelerine özellikle dikkat çeker. Dergâhların, cemiyetin bünyesinden bir ihtiyaca binaen doğmuş müesseseler olduğunu vurgulayan Ayverdi'ye göre,

“Dergâhlar, o vaktin kıstasına göre, fikir ve îman yobazlığına karşı serdengeçti bir pervâsızlıkla savaştıkları bilgi ve irfan ocakları idi. İnsan rûhunu işlemek ve onu tehlikeli ihtilâtlarla beşeriyetin başına korkunç dertler açan komplekslerden kurtarmak için sırasına göre şiir, mûsikî, raks ve belâgatten istifâde etmek sûretiyle talebe yetiştiren birer mektep, cemiyet bünyesinin ihtiyâcından doğup gelişmiş bir müessesese sayılabılırdi.”¹⁶

15 Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, s. 473.

16 Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 211.

Yazar, tarikatlardaki usul ve işleyişe dair ayrıntılardan söz eder:

“Rifâî, Kâdirî, Mevlevî, Nakşî, Hâlidî, Sâdî ve emsâli gibi, esâsında tek fikir ve maksat etrâfında toplanan tarikatlar şekil bakımından küçük farklarla birbirlerinden ayrıldığı İçin “seyr ü sülûk” denen derece ve terfi usûllerinde de bâzı küçük farklar göze çarpardı. Meselâ Mevlevîlerde, şeyhten sonra en yüksek makam, aşçı dedenin makâmı idi. Zîra, o, sâde mutfağın aşına nezâret etmez, bin bir günü kendi terbiye ve tarîkat disiplini altında geçirip olgunlaşması mesûliyetini üzerine aldığı bir derviş namzedini de rûhen pişirmekle mükellefti.”¹⁷

ifadelerinde görüldüğü üzere Ayverdi, tasavvufun asıl maksadının “ruhen pişirme” meselesi olduğuna dikkati çeker ve dergâhların “fikir ve iman yobazlığı” ile mücadele eden bilgi ve irfan ocakları olarak niteler. Öyle ki, dergâhların işlevlerini sadece derviş yetiştirmek olmadığını da çok ayrıntılı bir şekilde anlatır:

“Bir dergâh çatısına uğramak, ya da sokulup şifâlanmak için mutlaka derviş olmak lâzım gelmezdi. Hayat mihnetleri başlarına vurup gönülleri daralan, başları sıkılan, ümitsiz, çâresiz, meyus ve muztarip her insan, kayıtsız şartsız, bu herkese açık kapıdan içeri girip mânevî açlığa, dünya cefalarına çâre bulur, âdeta dert satar derman alırdı.

Her yolcuya, her yabancıya, her ziyâretçiye, kaynayan aşından ve gönül hoşlûğundan hisse düşüren derviş, bir cemiyet fedâisi, prensipleri ve îmânı için yaşayan adamdı. Zîra bir mürşide ikrar vermek demek, insan olarak taahhüt etmek mevkiinde kaldığımız vazîfe ve mesûliyetleri, bu dünya planında bir kere daha hatırlayıp o ezel mukâvelesini yeniden imzâlamamız ve mührümüzü bastığımız bu mukâveleyi de, bir ruh inzibâtı içinde, kendimizden safra ata ata îfâ etmeye başlamamız demektir. Bu kadar büyük vazîfe ve mesûliyetleri olduğunu hatırlayarak onları çeşitli cemiyet safları arasında icrâ mevkiine koymayı ideal kabul etmiş olan kimsenin ise, evvelâ kendini, bizzat kendi tehlikesinden kurtarması lâzım değil miydi? Zîra insana en korkunç, en yaman tehlike, dizginlenmemiş ihtirasları, dur durak bilmeyen nefsinden başka ne olabilirdi?”¹⁸

Ayrıca Ayverdi, tarikatlardaki önemli ritüeller hakkında da oldukça detaylı bilgiler sunmaktadır. Dergâhlardaki şeklî işleyişi, ritüellerin temsil ettiği anlam bütünlüğünü de işaret ederek anlatır. Dervişlik mefhumunun özünü sıklıkla vurguladığı görülür. Örneğin,

¹⁷ Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 211.

¹⁸ Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 218-219.

“Mensup olduğu ocağa hizmetini yerine getirmek gibi tarîkatin şekli nizâmını îfâ ederken, bir yandan da kendisine gönül hoşluğu, cezbe ve istiğrak kapıları açılan derviş, artık “nukabâ”lıktan “nücebâ”lığa yükselir ve bir müddet de bu makâmın îcamları içinde yoğurulduktan sonra eğer şeyhi kendisinde iktidar ve liyâkat görürse halîfelik verir.

Bu hilâfet merâsimleri, haftanın muayyen günlerindeki âyinlerden daha başka bir çeşni taşırdı. Böyle müstesnâ gün veya gecelerde, bütün dervişler ve başka dergâhlardan dâvetli dâvetsiz gelen şeyhler, muhipler, misâfirler de hazır bulunurdu. Meydan açılır, şeyh posta geçer, چراغlar uyandırılır, zâkirler, mutripler, şeyhler, dervişler, zâirler yerlerini alır, yalnız altı bir tarafta, altı bir tarafta uyandırılmamış insan boyu şamdanlar, on iki dervişin elinde durur.”¹⁹

19 Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 214.

Ayverdi'nin metinlerinde Üsküdar ve çevresindeki sosyo-kültürel hayat hakkında bilgiler verilirken, gündelik hayat ve eğlence kültürü ile ilgili ayrıntılarla da sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu anlatımlardan saray çevrelerinin Üsküdar'daki köşk ve konaklarındaki gazel ve şarkılarla renkli eğlence ve sohbet ortamları gerçekleştirdiklerini anlamak mümkündür:

“İşte Üsküdar Sarayının rint ve şuh sâhibi İbrâhim Paşa, Osmanlı tahtının sâhibi kayın pederini, yalnız Sâdâbâd Kasrı'na ya da Beşiktaş Sarayı'nın Çırağan eğlencelerine değil, birçok defalar da Üsküdar Sarayı'na dâvet ederdi. Hem de Nedîm'in gazelleri veya şarkılarıyla.”²⁰

Görüldüğü üzere Üsküdar, saray ve çevresinden halka halka topluma yansıyan belli bir kültür ve adap düzeyini bu tür faaliyetlerle kazanmıştı. Bunun yanında Ayverdi, bazı semtlerin Üsküdar'a göre “biraz da köy tutumuna” kaçtığını da belirtme gereği duyar:

20 Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, s. 481.

“Kırk sene evvel devlet düşkünü bir sayfiye yeri olan Çamlıca, Yalnızservi’si, Duddullu’su, Bulgurlu’su ile biraz da köy tutumuna kaçardı. İhtiyaçlarının bir kısmı kendi elinden çıkan, kendi ekip kendi biçen, sürüleri, tarlaları, bostanları bağları, kış ve yaz hazırlıkları ile, yerlilerinde, belki ne köylü ne şehirli, daha ziyâde kasabalı hâli vardı. Baharda göçler gelince yüzleri güler, bu kesesi dolgun kalabalık, kış mevsiminin verimsiz ayları için onları hayli bereketlendirirdi.”²¹

Ayverdi’nin Üsküdar ve çevresiyle ilgili vurguladığı önemli hususlardan birisi de semtin dokusundaki kültürel çeşitliliğidir. Kuzguncuk örneğinde görülebileceği üzere, her üç dinin Hristiyanlık, Musevilik ve Müslümanlığın mabetleri bir arada yer alır ve barışçıl bir atmosferin oluşmasına katkıda bulunurlar. Bu nedenle Ayverdi, Türk medeniyetinin anlaşılabilmesi için turist rehberlerinin bu muhitleri gezdirmesi gerektiğini ısrarla vurgular:

“Turist rehberleri öyle hamâsî bir millî hassâsiyete sâhip olmalı ki, seyyah kâfilelerini peşlerine takarak Topkapı Sarayı gibi yeryüzünün benzeri olmayan âbideleri ile tanıştırdıkları kadar belki onlardan da mühim olan, bu yabancıları alıp Kuzguncuk’a-götürmeleri, rehberlik san’atının başında gelmesi lâzımdır. Zîra, Kuzguncuk’da baş başa vermiş câmi, kilise ve havra gibi üç ayrı dînin mâbetlerinin, bir arada yer alması kânunlar tarafından zorlanmış bulunmamasına rağmen, hıristiyanın da yahûdinin de Türk’ün toprağına, belki kendi ülkesinden daha yakın olmasının bir nişânesi değil midir?”²²

Yine benzer şekilde Ayverdi, Üsküdar’da mezhep-meşrep farklılıklarının toplumsal ilişkilerde asla sorun teşkil etmediğini vurgular:

“Ancak, Bektâşî olan birçok kimse ile komşuluğumuz olmuştu ki, bunların hiçbirinin, Türk toplumunun âdap ve erkânına aykırı bir davranışına, uyumsuz ve cemiyeti bozan tahrip edici hallerine rastlamadım. Meselâ yaşlı ve fakir bir Bektâşî kadın vardı ki, âilece dûçar olduğu ölüm, yangın ve hastalıklar karşısında gâyet metin: “Ali’yi sevenin derdi mi olur?” diyerek bütün musîbetlere sabır ve sükûnetle karşı koymuş, maddi ihtiyâcına rağmen etrâfına bahşettiği muhabbet ve yardım şevki asla eksilmemiştir.”²³

Görüldüğü üzere Ayverdi, her bir kesimin birbirine karşı ölçülü ve saygı çerçevesinde ilişkiler tesis ettiğine şahitlik ettiğini sıklıkla ifade etme gereği duymakta

21 Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 227.

22 Sâmiha Ayverdi, *İki Âşinâ*, İstanbul, 2017, s. 238.

23 Sâmiha Ayverdi, *İki Âşinâ*, s. 59.

ve hakkaniyetli toplum nizamına vurgu yapmaktadır. Ayverdi, hâtıralarından yola benzer bir ilginç olayı nakletmektedir:

“Cihan Harbi dolayısıyla, cihet-i askeriyece araba atlarına el konmuş olması yüzünden Üsküdar’la Çamlıca arasında işleyen talikalar çok azalmıştı. Mevcutlar ise, işe yaramadıkları için beylik tarafından sâhiplerine bırakılan hayvanlar olduğundan semt halkı, dört buçuk kilometre Üsküdar-Kısıklı yolunu yürüyerek tırmanmak zorunda kalıyordu.

Bir gün, aynı mecbûriyet bize de, hadi yürüyün bakalım demiş olduğundan babam, daha kestirme olduğu düşüncesiyle, Bülbül Deresi yolunu tercih etmemizin doğru olacağını söyleyince o tarafa saptık. Yokuşun ortasına geldiğimizde eski ve ahşap binâların arasında iki katlı bir eve hayretle bakakaldık. Babama bu acâyip evin kime âit olduğunu sorduğumda, çeribaşının evi, dedi.

Bilebildiğimiz ne kadar renk varsa hemen birçoğu bu iki katlı ahşap evin yüzüne bulaştırılmış bulunuyordu. Kiremit rengine boyanmış cephe kaplamaları, sarı renk sürülmüş pencere pervazları, acı sarı sokak kapısı, mâvi boyalı pencere kafesleri, renk renk boyanmış çitler ile bu ev sanki bir palet gibi İdi.”²⁴

Yine görüldüğü üzere, Üsküdar’da yaşayan herhangi bir toplum kesimi dışlanma veya ötekileştirmeye maruz kalmadan kimliğinin özgün unsurlarıyla yaşamaya devam etmektedir.

Genel olarak bakıldığında Ayverdi’nin hâtıralarında birbirlerinden farklı insan tiplerinin/İstanbuluların anlatıldığı görülür. Bunlardan önemli bir kısmının aynı zamanda rol model olarak sunulan tipler olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Ayverdi, geçmişteki örnek insan modellerini, geleceğin inşasında ilham olabileceği umuduyla anlatmaya girişmiştir.

Üsküdar’da Ekonomi ve Ticaret Hayatı İle İlgili Unsurlar

Sâmiha Ayverdi, Üsküdar’ın ekonomik ve ticari durumu ile ilgili bilgiler de vermektedir. Bu türden anlatımlarında Ayverdi’nin Türklerin Üsküdar’a adım atar atmaz, üretime yönelik faaliyetlere giriştiğine ilişkin vurgu dikkati çeker:

“Her adımını attığı yerde bir sanat hareketi, bir zanaat topluluğu ve bir ticaret hamlesi vücuda getiren Türkler, Üsküdar’da da şimdi zavallı bir geçit olan bedesteni

24 Sâmiha Ayverdi, *Küplücede’deki Köşk*, İstanbul, 2016, s. 209.

kuruvermiş, dokuduğunu, işlediğini, yaptığını burada toplamış; almış satmış, getirmiş göndermiş, böylece de ticaretle sanayii el ele tutuşturup, faal bir merkezde geliştirirken bir yandan da Şeyh Hamdullahlar'ın Ali Üsküdârilere'in kalem ve fırçalarıyla, güzel sanatların en ince tellerinde bir örümcek mahareti ile gezinip, değil yalnız İstanbul'un başka semtlerine, cihan sanat tarihine kol atmış, nam salmıştır.”²⁵

Görüldüğü üzere, Üsküdar'da hem ticari hayatı canlandırmaya yönelik hamleler hem de sanat tarihinde iz bırakacak sanatkârların yetişmesine zemin hazırlanmıştır. Ayverdi, Evliya Çelebi'den naklen Üsküdar'ın geçmişte bir ticaret merkezi olduğunu hatırlatır:

“Burası bir menzil yeri bir ticâret merkezi idi. “Şehrin her cânibi mesîre ve teferüçgâhdır. Dört bine yakın üzüm bağı, üç yüz gülistânı vardır. Türlü kokular saçan bahçelerinin önünden geçenlerin dimağları uyuşur kalır,” diyen Evliyâ Çelebi, bir

²⁵ Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 201-203.

yandan da Üsküdar çarşısında iki binden fazla dükkân, beş yüz han, iki tabakhâne olduğunu da ilâve eder ki iş hacmine bundan daha kuvvetli şahit aramak abestir.”²⁶

İki büyük tabakhânesi olan Üsküdar, belki de XVI. ve XVII. asırlarda Avrupanın gözleri yolda beklediği kullanılmış Türk çizmelerinin de derilerini işleyen sanâyi merkezleri arasındaydı. Aynı çizme bir seneden fazla giydirilmeyen Türk ordusunun bu eskimiş beylik eşyâsı, o devirlerde Türklerin ihraç malı Avrupa'nın ithal metâi idi.”²⁷

Ancak yazar, zaman içinde özellikle limanın Haydarpaşa'ya taşınmasıyla Üsküdar'ın ticari öneminin azaldığını da vurgulamaktadır:

“Liman Haydarpaşaya nakledilmekle, ticarî ve iktisadî ehemmiyetini kaybeden Üsküdar, mevkiinden ve servetinden ziyade şahsiyetinden dolayı sayılan kimseler tutumu ile, kıymet tasnifinde bir zaman daha, ağır basmakta devam etti. Fakat tüm gayretlere rağmen ondokuzuncu asır sonların doğru, artık şehrin kenar semtlerinden biri olmak mevkiine düşmüş bulunuyordu.”²⁸

İşte burada ifade edilen nedenlerden dolayı, Üsküdar halkı geçimini sağlamak için İstanbul'a akın etmeye başlamıştır. Böylelikle Üsküdar halkının büyük kısmını zaman içinde memur sınıfı teşkil etmeye başlamıştır:

“Üsküdar'ın artık teşhir raflarında yer almış o canım sanayii ve o nisbette geniş ticareti hayale karıştığı için, geçim çengeli, sabah vakti evlerinden çıkan halkı İstanbul'un dört köşesine çeker olmuştu. ...Eski zaman nazaran çalışma ve iş muhiti çok daralan Üsküdar'ın içinde ekmek parasını çıkarmak pek dar bir zümreye kalmış ve nafaka yüzünden her gün İstanbul'a akın eden, sanatkarı, tüccarı, esnafı hemen kalmamış gibi olan bu kalabalığı, memur sınıfının çokluğu teşkil eder olmuştur.”²⁹

“İşte, tüccar, esnaf ve sanatkârlarından ziyade katibi bol olan Üsküdar, her sabah devlet kapısından ekmeğini arayan bir kalabalığı erkenden İstanbul'a uğurlarken, üst üste evlerde hemen hemen yalnız ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar kalırdı.”³⁰

Ayrıca Ayverdi, Üsküdar'da öne çıkan kitap ciltçiliği ile tezhip ve hat gibi kitap sanatlarının öne çıktığına vurgu yapmaktadır:

26 Sâmîha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, s. 475.

27 Sâmîha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, s. 477.

28 Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 207.

29 Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 208.

30 Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 209.

“Cild ve cildi süsleyen tezhip, âdeta san’atkârın muvâzeneli ve oturmuş iç âlemi- nin kâğıda ve deriye akseden şekilleri, renkleri idi. Bunlar resim ve şekil değil de sanki sanatkârın kendi sözü, kendi sesi, kendi merâmı ve yüreğinin şekil bulmuş bir ifâdesiydi.

Üstelik müslüman şarkta kitap üstüne emek, bir nevi kutsiyet de taşıdığından, cilt üstüne eğilen sanatkârın başı, eserini vecd ile işler, onu bir nevi ibâdet zevki içinde bezemeye, süslemeye doyamazdı.”³¹

Görüldüğü üzere Ayverdi, Üsküdar’daki sanat-zanaat ve ticaret kültürünü anlatırken, bu kültürün arka planındaki zihniyet ve dünya görüşünü de vurgulamaya özen göstermektedir.

Üsküdar’da Gündelik Hayat ve Üsküdar’ın Yerliliği

Üsküdar bir yönüyle, saray çevrelerinden halka halka genişleyen bir incelik, zarafet ve nezahet beldesi iken bir yandan da tüm canlılığı ve renkleriyle farklı yaşam biçimlerini bünyesinde barındırabilecek çok kültürlü bir karakteristiği vardı. Yerine göre sazlı sözlü eğlencelerin yapıldığı meyhanelerin de bulunduğu bir semtti.

“Üsküdar, gerek mesireler, bağlar, bahçeler, gerek kahvehâneler ve meyhâneler bakımından da hayli yüklü sayılırdı.

Selâmsız, Sultan Tepesi, Bağlarbaşı ve İcâdiye’den Çengelköyü’ne kadar inen meyhânelerde saz şâirleri semâîler, destanlar okur, curalar, çığırtmalar, sazlar, zurnalar, zilli maşalar, davullar, darbukalar, giriftler, neyler, tamburlar çalınır, allı pullu, sırmalı şalvarlar giymiş köçekler tavşan oğlanları akşamcılarının keyiflerine keyif katardı.

Ammâ Üsküdar demek, yalnız eğlence yerleri, yalnız saray, kasır, câmi, sebil, mesire, bağ ve bahçe demek değildi.”³²

Ayrıca Ayverdi Çamlıca’nın bazı semtlerinde nispeten köy adetlerinin sürdürüldüğünü belirtir:

“Çamlıca’nın Bulgurlu, Çilehâne, Muhâcirköyü gibi sınır semtlerinin yerli sınıfı arasında gerek hayat ve geçim, gerek içtimâî nizam bakımından köy âdetlerine

31 Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi’nde Tarih*, s. 476.

32 Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi’nde Tarih*, s. 475.

Üsküdar

daha îtibar olunurdu. Buralarda şehir hayâtının inceliklerine pek kulak asılmaz, loğusalıklar mektebe başlamalar, evlenmeler, eş dost ziyâretleri, daha çok kasabalıca yapılırdı. Öyle ya, evlât mürüvveti görmek için köy düğünlerinin muazzam şenlikleri dururken, sönük bir mahalle düğününe de rağbet edilir miydi hiç?”³³

Bunun yanı sıra, özellikle Kısıklı’ya dikkati çeken Ayverdi, her bakımdan bir İstanbul numunesi olduğunu vurgulamaktadır. Kendi ifadesiyle “tam kadrolu bir mahalle” özelliği gösteren Kısıklı’nın yanı sıra, genel olarak Çamlıca, tabiat güzelliğinin yanı sıra o günün koşullarında pek çok eğlence türünün de sunulduğu renkli, canlı bir ortama sahiptir:

“Fakat Çamlıca’nın asıl çehresi, hiç de bu yarı köylü yüzü değildi. Kısıklı’da göze çarpan tekâsüf etmiş mahalle topluluğu, İstanbul semtlerinden herhangi birinin husûsiyetlerine sâhipti. Çarşısı, esnafı, her solukta: “Şekerli biiir. Okkalı yap!” nakarâtı ile etrafı çınlatan mahalle kahvesi, mescidi, müezzini, muhtarı, dedisi kodusu ile tam kadrolu bir mahalle idi. Fakat Çamlıca, benzeri çok bulunan bu mütevâzi topluluktan da ibâret değildi. Bir zamanlar vükelâ, rical, edip ve şâir yatağı olan bu sayfiyeye, İstanbul’un en gün görmüş yerlerinden biri denebilirdi. Hele zenginliği son haddini bulmuş bir tabiat çeşnisini, bir kır ve dağ zevkini ikram etmekte hesaba gelmez cömertliği olan bu köyün, o zamânın içtimâi revişine ayak uydurmuş eğlencesi de boldu. Tiyatro kumpanyaları, at canbazları, seyyar kukla, pandomim sahnelerinden başka, ince saz takımları ve yetmiş seksen arabanın iştirâkiyle yapılan Alemdağı eğlenceleri vardı.”³⁴

Ayrıca Ayverdi, Üsküdar’ın farklı köşelerini de çok ince bir üslup güzelliği ile metinlerine taşır. Örneğin, Salacak’ı “Üsküdar kitabının Salacak denen bir derkenârı bir hâşiyeciği” olarak niteler:

“Şehir değildir; köy de sayılmaz. Bir acâyip mizâcı olmalı ki, karşısında boydan boya serili yatan İstanbulun keyfini sürmek için buracığa gelip yerleşmişe benzer. Akşam olup da güneş İstanbul şehrine, altın tellerle işlenmiş o rengârenk kaftanını giydirince, Salacak bir güzelin, içinde kendini seyrettiği ayna misâli, bu renk tûfânının aynen kendisinde tekrarlar. Öyle ki, güzelleşmek istemese de, buna karşı koymak elinden gelmez. İyi komşusunun huyu ile huylanan kimse gibidir. Oldu

33 Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 227-228.

34 Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 231-232.

olası karşı karşıya bakıştıkları İstanbullu büyüleyici yoldaşlığı, onun yüzünde de tebessümler, hülyâlar, zevkler uyandırır.”³⁵

Yine Ayverdi'nin kendisine özgü bakış açısıyla, hemen her zaman ölüm kavramı ile yan yana anılan Karacaahmet semtine dair duygu ve düşüncelerini kayda değer bir dikkatle dile getirir:

“Belki bu mahallelerin, bu sokakların adamlarından çoğunun, Karacaahmet durağında bırakılmış babaları, dedeleri, cedleri de vardı. Amma günlerin ve gecelerin üstünden esen hâdiseler rüzgârı ortasında en az, belki de hiç hatırlanmayacak kadar uzaklara sürüklenip giden keyfiyet, ölümdü. Her şeyi düşünen insanoğlu, fikir ve fiillerinin nizam ve kıvâmında, ölümün ayarlayıcı dostluğundan, ikaz ve irşat edici dudağından tek söz dinlemek istemezdi. Lâkin o servilik, kendisine de bir köşe ayırdığı gün, düşüp kalkacağı arkadaşı evvelce seçememiş bir zavallı gibi, gene de adını anmadığı bu yoldaşla baş başa kalırdı.”³⁶

Görüldüğü üzere Ayverdi, insanın ölüm fikrine soğukluğunu belirtmekle beraber “ölümün ayarlayıcı dostluğu”, “ikaz ve irşat edici” niteliğine atıf yaparak ölüm düşüncesinin insana yapabileceği katkıya ilişkin bir mesajı da iletme gereği duymaktadır.

Üsküdar eksenli olarak bakmakla birlikte İstanbul'u bir ahenk ve huzur ortamı timsali eski günlerini anlatmakla beraber Ayverdi, Üsküdar'ın en önemli özelliğinin “yerliliği” olduğuna ilişkin yorum ve değerlendirmelerde bulunur:

“Gerçi bugün yerli kalabilmekle iftihar etmekten gayri yüzünü ağartacak bir sermayeye sahip değilse de, asırların keçesiyle karıştırıla karıştırıla pişen bu aş, imâretine konan devirler boyunca bol bol beslemiş ve doyurmuştur.”³⁷

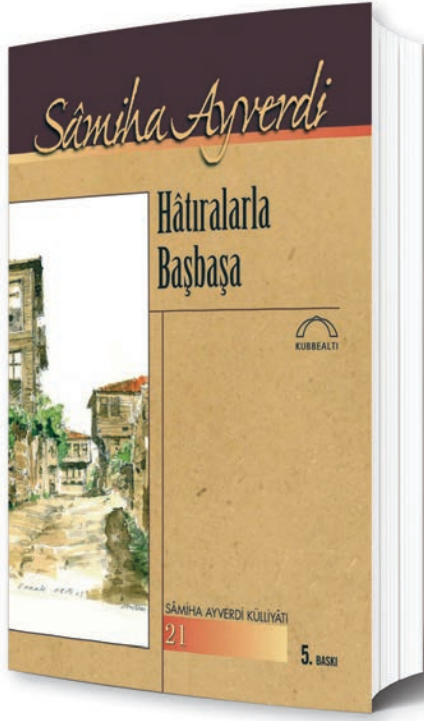
Ayverdi, her şeye rağmen Üsküdar'ın, “eski zamanın bereketinden, azametinden, cömertliğinden bir vasfa sahip olması ile daima ayrı bir önem ve değer taşıdığına vurgu yapmaktadır:

“Üsküdar, “yerli çeşnisini, müşterek mizacını muhafazaya çalışmış, gelenek ve göreneklerine sımsıkı tutunmuş, unutulmuş bir masal gibi, bir, hatta yarım asır evvelki tarihini duymamış, öğrenmemiş olsa bile, eski zamanının bereketinden, azametinden,

35 Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 224-225.

36 Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 210.

37 Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 201-202.

cömertliğinden bir vasıf saklamış, bir koku, bir tad, bir lezzet muhafaza etmişti.”³⁸

İşte tüm bunlar göz önüne alındığında Üsküdar, geleceğin inşasında genç nesillere ilham verici olabilecektir. Geçmiş ile gelecek arasında kurulması gereken sağlam köprülerin ancak geçmişi tüm ayrıntıları ile doğru ve sağlıklı değerlendirilebildiğinde kurulabilecektir.

Sonuç

Sâmîha Ayverdi hâtıra/anı nitelikli pek çok eserinde görülebileceği üzere hâtıra türünün imkânlarını genişleten bir üslup kullanmıştır. Modernleşme

sürecinde yaşanan pek çok gelişmeye ilişkin eleştirel tutumunu eserlerinde hâtıraları aracılığıyla da dile getirmiştir. Onun metinleri, modernleşme ile kaybedilen değer hükümlerinin önemine ilişkin dikkat çekici uyarılar içerir. Yazar, özellikle sosyo-kültürel hayatta belirgin bir şekilde fark edilebilen deformasyon ve yozlaşmaya karşı oldukça eleştirel bir tutum sergiler. Bu eleştirelilik büyük ölçüde toplumsal bir özeleştiri niteliği taşır. Bir bakıma geçmişi değerlendirme hususunda yeterince başarılı olunamadığını, geçmiş müktesebatı geleceğin inşasında işlevsel kılınmadığına ilişkin pek çok eleştiri dile getirir. Batı medeniyetinin dünyaya sunduğu dünya görüşü ve hayat tarzının insanlığın hayrına olmadığı görüşünü bütün metinlerinde açık veya örtük biçimde sürekli yineler.

Ayverdi'nin tüm eserlerinde mesaj kaygının önemli bir yere sahip olduğu görülür. Bu bağlamda yazarın metin akışı içerisinde doğrudan araya girerek “ben”

38 Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 207-208.

üslubuyla okuyucuya seslendiğini, duygu ve düşüncelerini, mesajını doğrudan iletmeyi tercih ettiğini sıklıkla görmek mümkündür. Toplumdaki maddî ve manevî çözülmeyi, medeniyete ve kültüre ilişkin takdir edilmediğini düşündüğü unsurları dikkatlere sunarak, bir kendilik bilinci ve duyarlılığı aşlamaya ve geliştirmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Ayverdi'nin İstanbul ve Üsküdar hayatının tüm boyutlarını açığa çıkarmaya çalışırken çok boyutlu ve çoksesli bir İstanbul profili çizdiğini fark etmek gerekir. Ayverdi, salt bir romantizm ve nostalji duygusuyla hareket etmez, geçmiş hayatın olumlu olduğu kadar olumsuz yanlarını da dile getirerek özeleştiri yapabilme cesareti gösterir. Ayrıca İstanbul'daki gündelik hayatı ve sosyo-kültürel ortamı bütün boyutları ve cepheleri ile tasvir eder. Onun metinlerinde meyhanelerden tekkelere dek çok farklı ortam ve çevrelere ilişkin veriler dikkati çeker. Gece âlemlerinin müdavimlerinden gündelik hayat kesitleri, kolay zengin olan kurnaz, açık göz insanlar gibi toplum hayatındaki farklı insan tipleri dikkatlere sunulur. Üsküdar ve çevresi ölçeğinde komşuluk ilişkileri, Üsküdar'da bulunan pek çok saray ve köşkte yaşanan nezih ve süzölmüş incelmüş zevk, üslup ve yaşam kültürünün halka halka semt halkına yansıyan cepheleri dile getirilir. Ayrıca farklı din, mezhep, meşrep veya etnik unsurların bir arada huzur ve ahenk ile tesis ettikleri ortak hayat biçimine vurgu yapılmakta ve kültürel çeşitliliğin bir zenginliğe dönüşmüş olduğu yansıtılmaktadır.

Ayverdi'nin Üsküdar'ın zaman içinde ticari, sosyal pek çok açıdan itibarı zayıflamış olsa da "yerli" hayat çeşnisini muhafaza etmesi bakımından geleceğin inşası için bir model olabileceğine ilişkin vurgusu ayrıca dikkati çeker.

Türk Şiirinde Kızkulesi'ne Dair

PROF. DR. NİHAT ÖZTOPRAK
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Giriş

Kızkulesi, Üsküdar'ın Salacak Mahallesi kıyılarında, Boğaz'ın Marmara'ya açılan ağzında, Boğaz'ı süsleyen küçük adanın ve üzerindeki kulenin adıdır. Adını üzerindeki kule ve burada bir kızın adına oluşan efsanelerden almaktadır¹.

Fethinden sonra İstanbul'a kendi damgasını vurmak için hızlı ve çok yönlü bir imar faaliyetine başlayan Türkler, eski devirlerden kalma mirasa da sahip çıkmış onları da korumuşlar, bu doğrultuda İstanbul'da başta Topkapı Sarayı, Fatih Camii olmak üzere birçok yapı inşa ederken Ayasofya, Eski Saray gibi Hristiyan medeniyetine ait yapıları da aslını bozmayarak kullanmışlardır. Ancak bütün bunları yaparken İstanbul'un her karışına Türk ve İslam ruhunu vurmuşlardır. Buna dayanarak Yahya Kemal İstanbul'un tek başına Türk-İslam medeniyetini temsil ettiğini söyler.

1453'te İstanbul'un fethinden sonra kendisi de şair olan ve Avnî mahlasıyla şiirler yazan Fatih Sultan Mehmet (1451-1481), âlim ve sanatkarlarla beraber şairleri de dünyanın dört bir yanından İstanbul'a çekmeye çalışmıştır². Gelen bu şairlerin kimi İstanbul'a yerleşmiş kimi fikir alışverişinden sonra memleketine geri dönmüştür. Fetihten sonra İstanbul tüm İslam dünyasının ilim, kültür ve siyasi başkenti olmuş ve bu yapı günümüze kadar gelmiştir.

¹ Kule kelimesinin orijinal şekli "kulle"dir. Eski metinlerde "kulle" şekli daha yaygındır.

² Nihat Öztoprak, "Şâir Avnî'nin Şiirlerine Genel Bir Bakış", *Fatih Sultan Mehmed Han*, İstanbul 2018, s. 346-347.

Türk Şiirinde Kızkulesi

Sözünü ettiğimiz fetihten sonraki dönemde şairler; İstanbul'un camilerini, köprülerini, surlarını, saraylarını, kulelerini, semtlerini vs. her yapısı ve her özelliği ile ilgilendi ve şiirlerine konu etti. Ancak Osmanlı ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde şairlerin Kızkulesi'ne fazla ilgi göstermediği görülmektedir. Elbette bunun çeşitli sebepleri vardır. Kanaatimize göre sebeplerden biri klâsik edebiyatta somut malzemeden çok soyut kavramlar üzerinde durulması, diğeri yapıların özel olarak değil genel vasıflarıyla ele alınmasıdır. Konuyu bir örnekle netleştirecek olursak klâsik edebiyatta şiire herhangi bir cami değil camiler konu edilir, bilinen bir köprü değil köprüler konu edilir. Bunun en güzel örneği Fatih Camii'ni yaptıran Fatih'in bu cami hakkında bir beyit bile yazmaması, Süleymaniye gibi muhteşem bir cami ve külliyesini inşa ettiren Kanûnî Sultan Süleyman(1520-1566)'ın yaptırdığı cami üzerine bir şiirin bulunmaması gösterilebilir. Oysa Süleymaniye Camii Kanûnî'nin gözbebeğidir. Gelenekte camiler hakkında tarih düşürmenin dışında yaygın olarak şiir yazma uygulaması olsaydı şüphesiz Kanûnî, Süleymaniye Camii için onlarca şiir yazardı. Bu örneğe Süleymaniye Camii'nin yapımında yer alan Bâkî (ö. 1600) de dahil edilebilir. Hiç şüphe yok ki Bâkî de temelinin atılışına şahit olduğu, yükselişini ibretle takip ettiği muhtemelen açılışına da katıldığı bu mübarek mabet hakkında gelenekte yeri olsaydı onlarca şiir yazardı. İşte bu anlayıştan dolayı Kızkulesi hakkında klâsik edebiyat döneminde fazla şiire rastlanmamaktadır.

Türk şiirinde Kızkulesi klâsik edebiyat, halk edebiyatı ve yeni edebiyat dönemlerinde çok sık olmasa da şiir kitaplarında yer almıştır.

Divanlarda Kızkulesi'ne yazılmış müstakil bir gazele rastlamamakla beraber, onun tamiratına düşülmüş kıt'a vardır. Yine gazel ve çeşitli nazım şekillerinde bir vesileyle beyitlerde konu edilmiştir. Klâsik edebiyat şairlerinden Nev'îzâde Atâî (ö. 1635), Bosnalı Alâaddin Sâbit (ö. 1712), Edirneli Kâmî (ö. 1724), Münif Antakî (ö. 1743-44), Ahmet Müsellem Ebülvefa (ö. 1754-55?), Râmiz Mehmed Efendi (ö. 1759), Râtip Ahmed Paşa (ö. 1762), Ârif Süleyman (ö. 1769), Said Giray (18.yy.), Ebubekir Celâli (ö. 1817-18), Benderli Cesârî (ö. 1829), Feyzî Halil (ö. 1889), Kerküklü Seyyid Şükrî (19.yy.) gibi şairler şiirlerinde bir ya da birkaç beyitle Kızkulesi'ni anmışlardır.

Sahilnamelerde de Kızkulesi'ni konu alan beyitler vardır. Fennî (ö. 1745)'nin ve Derviş Hilmî Dede (ö. 1769-70?)'nin sahilnamelerinde Kızkulesi için yazılmış beyitler bulunmaktadır.

Halk şiirinde ise Ahmet Üsküdârî (17.yy.) gibi saz şairlerinin şiirlerinde bilhassa İstanbul destanlarında Kızkulesi'ne dair beyitler görülmektedir.

Yeni edebiyat döneminin bilhassa sonlarına doğru Kızkulesi'ne dair örneklerin çoğaldığı görülmektedir. Orhan Veli Kanık (ö. 1950), Ali Asker Barut (ö. 1957), Edip Ayel (ö. 1957), Ziya Osman Saba (ö.1957), Bedri Rahmi Eyüpoğlu (ö. 1975), Azmi Güleç (ö. 1979), Ümit Yaşar Oğuzcan (ö. 1984), İbrahim Abdülkadir Meriçboyu (ö. 1985), Mustafa Necati Karaer (ö. 1995), Nuzhet Erman (ö. 1996), Nahit İlhan Berk (ö. 2008), Sezai Karakoç (ö. 2021), Nahit Abdülkadir Gökçöl (1937?), Tofik Abdi, Ahmet Cevat gibi tanınmış tanınmamış birçok şairin Kızkulesi'ne dair şiiri vardır.

Klâsik Türk Şiirinde Kızkulesi

Yukarıda sebepleri açıklandığı üzere klâsik Türk şiirinde Kızkulesi üzerine yazılmış fazla şiir örneği yoktur. Mevcut örneklerde şairlerin onu teşbih ve teşhis yoluyla hayallerine konu ettikleri görülmektedir. Şairlere göre o, denizin sarıp sarmaladığı bir kızdır. Bosnalı Sabit konuyu biraz daha ileri götürerek onu iffetsizliği sebebiyle insanların denize attığı bir kız olarak tanımlamıştır. Kız benzetmesinin dışında birçok şair onu içi şarap dolu testiye benzetmiştir. Kimilerine göre onun denizin üzerindeki görünüşü, kadehin üzerindeki hava kabarcığı gibidir. Kızkulesi'nin şairlerde bıraktığı diğer önemli bir duygu da eğlencedir. Onu eğlence mekânı olarak tasvir eden şairlerin sayısı az değildir. Osmanlı döneminde onda balyemez topları olduğunu ve zaman zaman oradan top sesleri geldiğini vurgulayan beyitler de vardır.

Klâsik Türk şairlerinden örnekler:

Kerküklü Seyyid Şükrî (19.yy.), “Der Medh-i İstanbul” başlıklı mesnevi nazım şekliyle yazdığı 98 beyitlik İstanbul methine dair manzumesinin 48, 49 ve 50. beyitlerinde Kızkulesi'ni tanıtır. Şair bu beyitlerinde, Kızkulesi'ni su içine yapılmış bir kule olarak değerlendirir ve bu kulenin su içine sembol olarak yapılmış, aklın almayacağı bir ulu sanat eseri olduğunu söyler:

İstanbul, Galata ve Üsküdar-Kız Kulesi, 16. yy, Hebrew University,

Kız kulesin seyr edersen gel berü
 Gör ne san'atdır denizde bir ulu
 Kulle yapmış su içinde remz ile
 Akla yetmez kim denizde şol kule
 Birbirine hoş mutâbık hâneler
 İçlerinde hûr u gılmân dâneler³

Ahmet Müsellem Ebülvefa (ö. 1754-55?) bir beytinde, “Şarabı yücelten, *ululayan huzuru kaçmış rinde her şarap testisi / sürahisi, Kızkulesi gibi görünür.*” diyerek Kızkulesi ile şarap testisi arasında şeklen ilişki kurarak Kızkulesi’ni bir şarap testisine benzetmiştir.

3 Yağız Yalçinkaya, *Kerküklü Seyyid Şükri Divanı (Notlandırılmış Metin – İnceleme)*, İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019, s. 677.

Kız Kulesi,
Castellan

Rind-i bî-sâmâna kim duht-ı ineb tevkîr ider
Her sebû-yı bâde bir Kızkulesin tasvîr ider⁴

Benzer hayali şair Bosnalı Alâaddin Sâbit (ö. 1712)'in bir beytinde de görüyoruz:

Bintü'l-'ineb olunca derûnumda cilve-ger
Kız Kulesi gibi görünür ol zemân sebû⁵

şeklindeki beytinde şair şöyle demek istiyor: “Şarap senin içinde cilveye başla-
yınca o zaman sürahi sana Kızkulesi gibi görünür. Yani sen aşk sarhoşu olmaya
başladığın zaman sürahi bile sana kız gibi görünür”. Şair Sâbit, adından hareketle

4 Meryem Kurumehmet, XVIII.yy. Şairlerinden Müsellem (Şeyh Ebu'l-Vefâ Edirnevî) Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 96 (şiir no: 54/1).

5 Turgut Karacan (Haz.), Bosnalı Alâaddin Sâbit - Divan, Sivas 1991, s. 490 (şiir no: 276/3).

Kızkulesi ile kız arasında ilişki kurarken aynı zamanda Kızkulesi'ni şekil yönünden içi şarap dolu bir sürahiye benzetir.

Nev'izâde Atâî (ö. 1635) ise bir beytinde, “*Şarap kadehi, şarapla ağzına kadar dolunca üzerindeki hava kabarcığı/köpük Kızkulesi gibi görünür.*” diyerek denizle kâse içindeki şarap, üzerindeki hava kabarcığı ile de Kızkulesi arasında ilişki kurar. Şair güzel bir hayalle Kızkulesi'ni içi şarap dolu kadehin üzerindeki hava kabarcığına benzetmiştir.

Rez duhteriyle pür olıcak sâgar-ı şarâb
Kızkulesi gibi görünür ortada habâb⁶

Râmiz Mehmed Efendi (ö. 1759) ise bir müfredinde, “*Gece Kızkulesi'ne gitmeğe fırsat bulsak acaba daha çok nilüfer çiçeği gibi güzel avlayabilir miydik?*” diyerek Kızkulesi'ndeki eğlencelere dikkat çeker:

Nilüfer saydı olur mıydı 'aceb vâfirce
Gice Kız Kulesi'ne gitmeğe bulsak fûrce⁷

Edirneli Kâmî (ö. 1724) de Kızkulesi'nin eğlence mekânı oluşuna dikkat çeker:

Rakîb o nevresi Kız Kulesi'ne sevk itmiş
Medâr-ı zînet-i bezm-i Hisâr olur giderek⁸

dediği beytinde rakibin, yeni yetme genç bir güzeli Kızkulesi'ne gönderdiğini, (o ter ü taze güzelin) kuleye gitmesiyle hisar meclisinin iftiharını olacağını söyler.

Ahmet Üsküdarî (17.yy.)⁹ ise “...hoşça yerdir Üsküdar” redifiyle yazdığı dört bentlik şiirinin ilk bendinde Kızkulesi'nde balyemez topları¹⁰ olduğunu bildirir.

6 Saadet Karaköse, *Nev'î-zâde Atâyî Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, e-kitap, Ankara 2017, s.148 (G. 11/1). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734.nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0> (Erişim tarihi 01.01.2022)

7 Fatih Polat, *Râmiz Mehmed Efendi Divanı (Edisyon - Kritik - Metin - İnceleme)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi, Sivas 2003, s. 315, (müfred 5).

8 Gülgün Erişen Yazıcı, *Edirneli Kâmî ve Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, e-kitap, s.235, (G.124/4). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977.kami-divani-pdf.pdf?0> (erişim tarihi: 01.01.2022)

9 Ahmet Üsküdarî, 17.yy.da yaşamış saz şairlerinden biridir. Kızkulesi üzerine saz şairlerinden henüz elde fazla örnek olmadığı için ayrı bir başlık açılmadan burada verilmiştir.

10 Balyemez kelimesinin kökeni ve isminin menşei bilinmemektedir. Bilhassa kale topu ve muhasara topları olarak kullanılan bu toplar 5-22 okka (6-27 kg.) dökme demir atmaktadır. Bk. Gabor Agoston, “Top”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 240-242.

Gerçekten de Kızkulesi'nde padişahların tahta çıkışlarında, Topkapı Sarayı'nda yapılan doğum ve sünnet merasimlerinde, donanmanın sefere çıkışında, padişahların saltanat kayığı ile boğaz gezintisine çıkışı ve bayram günlerinde toplar belirli aralıklarla ateşlenirdi:

Bahârın eyyâmı geldi seyrine varmak gerek
Önünden akan deryâyı bakmağa doymaz yürek
Balyemez topları vardır Kızkulesi ...
Pâyitahtın karşusunda hoşça yerdir Üsküdar¹¹

Ebubekir Celâli (ö. 1817-18)'nin beytinden de Kızkulesi'nde top atıldığı anlaşılıyor:

Uşşâkı der top etmege de çigne bir sakız
Kızkulesinde top gibi batlatma sakızı¹²

Feyzî Halil Efendi (ö. 1889) bir kıt'a ile Kızkulesi'nin II. Mahmut (1808-1839) döneminde yapılan tamiratına tarih düşürmüştür. Bir binanın yapımına veya tamiratına tarih düşürmek edebî gelenektir. Bu özellikleri sebebiyle tarih manzumeleri Osmanlı dönemi yapı tarihi için önemli belge niteliğindedir. Bu kıta manzumesinden II. Mahmut (1808-1839)'un Kızkulesi'ni 1248/1832-33'de restore ettirdiği anlaşılmaktadır:

Târîh-i Berây-ı Meremmet-i Kızkulesi
Sâye-i hazret-i Hallâk-ı cihân Mahmûd Han
Ki odur pâdişeh-i memleket-ârâ vü gayûr
Niçe mevzi'ler olup himmet-i pâkiyle bihîn
Niçe yerler kefi-cûdıyle oldu ma'mûr
İşte Kız Kulesi'nün dahı kılup ta'mîrin
Oldı bâ-'avn-i Hudâ ol şeh-i âlem me'cûr
Bî-cihâz duhter idi hüznile san nâ-bâlig
Eyledi sa'y-i belîgi ile anı mesrûr
Eser-i pâki ile ola 'âlem âbâd
İde düşmenlerini Bârî harâb u makhûr

11 Hasan Eren, "Türk Saz Şairleri: Üsküdarı", *Türkoloji Dergisi*, Ankara 1973, c.V/1, s. 1-3.

12 Erdem Sarıkaya, *Ebubekir Celâli Divanı: Karşılaştırmalı Metin-İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 428, (G. 98/4).

Kız Kulesi,
Pardoe

Geldi ta'mîrine bir 'abdi didi târîhün
Emr-i sultân ile Kız Kulesi oldu ma'mûr¹³

Manzumenin dördüncü beytinde Feyzî Efendi bakımsız kırık dökük haliyle Kızkulesi'ni, henüz balığ olmamış ve bu sebeple çeyiz hazırlığı yapamamış bir kıza benzetmiştir. Sultanın bu tadilatını da bir genç kıza çeyiz hazırlamak gibi müta'laa etmiştir.

Klâsik Türk şiirinden diğer bazı örnekler:

Râtip Ahmed Paşa (ö. 1762)

Sûfî götürü hırka vü destârını satmış
Tecrîde düşüp altına tapmış yağa yatmış

13 M. Nurullah Yurttaş, *Feyzî Halil Bey Divânı Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanı'nın İncelemesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2007, tarih: 41, s. 355-356.

Piri Reis
haritasında
Galata ve
Üsküdar

Kız Kulesi'ne akın idüp çembere binmiş
Bir tentesi dîbâ-yı Frengi kaça çatmış
Ak sâdesine âl miyân-bendi dolanmış
Gûyâ ki şafak subh-ı dırahşânî kuşatmış¹⁴

Said Giray (18.yy.)

Felek mürdâr idüp Kız Kulesi'nde bahr-i gam içre
Sana hâtun alan alçak ile sâhib-merâm oldun¹⁵

Bosnalı Alâaddin Sâbit (ö. 1712)

İffet ü ahdinde nâ-mestûre 'avretdür diyü
Atdılar Kız Küllesin deryâya eh-i i'tisâm¹⁶

14 Yasin Kılıç, *Râtib Ahmed Paşa Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Divanının Tenkili Metni ve İncelemesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1996, s.252 (G. 95/1-3).

15 Saadet Karaköse, *Sa'id Giray Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara 2017, şiir no: 103/3. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/55754.said-giray-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi 01.01.2022)

16 Turgut Karacan, *a.g.e.*, s. 347, (Tarih XLI/8).

Benderli Cesârî (ö. 1829)

Yanı koşusun idüp Kızkulesin tolaşsak
Kızıl atalara toğru görünür idi râh¹⁷

Sahilnamelerde Kızkulesi

Sahilnameler, Boğaziçi'nin Rumeli ve Anadolu sahillerindeki beldelerini tavsif eden manzumelerdir. Bu manzumelerde şairler ilk beyitten itibaren her beyitte bir beldenin tasvirini yaparlar. Buna göre önce Boğaziçi'nin Rumeli sahili Galata'dan başlayarak kuzeye Değirmenlik'e kadar anlatılır, oradan karşı sahile Anadolu yakasına geçip Hünkâr İskeleyi'nden başlayarak kuzeyden güneye doğru iskele beldeleri ele alınarak Fenerbahçe'ye kadar anlatılır ve son olarak Adalar tasvir edilir. İlk sahilname bilindiği kadarıyla Fennî (ö. 1745)'nindir. Onun dışında Fennî'ye nazire olarak yazılmış İzzet Efendi (ö. 1797-98) ve Derviş Hilmi Dede (ö. 1769-70?)'nin sahilnameleri vardır.

Bilinen üç sahilnameden İzzet Efendi'ninki hariç diğer ikisinde Kızkulesi işlenmiştir. Şair Fennî İstanbul Boğazi'ndeki yerleşim yerlerinin özelliklerini anlattığı *Sahilname*'sinde Kızkulesi'ni de bir beytinde konu eder. Fennî beytinde, “*Ama cın bu âlemde bir miktar gezip dolaşmak ise Kızkulesi'nde şarap içerek rahatla*” diyerek buranın bir eğlence mekânı olduğunu ifade etmiştir:

Kasdın âlemde teferrüc ise ger bir derece
Duhter-i rez ile Kız Kulesi'ne bul ferece¹⁸

Derviş Hilmi Dede ise Kızkulesi'nin denizin içinde yer almasından hareketle denizi ve Kızkulesi'ni kişileştirerek aralarındaki ilişkiyi anlatmaya çalışır. Beytinde “*Deniz Kızkulesi'ni kucağına almış, döve döve pervasızca kızlığını çatlatır*” diyerek gördüğü manzarayı pervasızca anlatır.

Almış âgûşına Kızkulesini pâk deryâ
Çatladur döge döge kızlığını bî-pervâ¹⁹

17 Yasemin Akkuş, *Benderli Cesârî'nin (ölüm: 1829) Divanı ve Divançesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 1047 (şair no: 754/8).

18 Nihat Öztoprak, “Fennî ve İzzet Efendi'nin Sahilnamelerinde Üsküdar”, *Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler (12-13 Mart 2004)*, II, İstanbul 2004, s. 26.

19 Yunus Kaplan, “Derviş Hilmi Dede'nin Sahilnamesi Işığında Üsküdar ve Çevresi”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX Bildirileri (11-12-13 Kasım 2016)*, ed. Coşkun Yılmaz, I, İstanbul 2017, s. 114.

Kız Kulesi,
William A.
Duckett

Yeni Türk Şiirinde Kızkulesi

Yeni Türk şiirinin bilhassa Cumhuriyet döneminde, Kızkulesi'ne dair şiirlerin arttığı görülmektedir. Bu dönemde Kızkulesi, şairlerin gözünde Üsküdar'ın ve İstanbul'un sembolü olarak tasavvur edilmiştir. Resimde, şarkıda, gezide, sine-mada İstanbul deyince akla Kızkulesi gelir olmuştur. Üsküdar'a gelip Kızkulesi sahiline gitmeyen ve orada Kızkulesi'yle birlikte resim çekinmeyen Üsküdar'ı gezmemiş sayılır. Bu anlayış şairlerimizde de oluşmuş olacak ki İstanbul'a dair şiirlerin içinde çoğu zaman Kızkulesi'ne yer vermişlerdir. Aşağıda, bu şairlerin şiirlerinde Kızkulesi nasıl değerlendirilmiş ona temas edilecektir:

Edip Ayel (ö. 1957), “Boğaziçi” başlıklı şiirinde, okuyucuya bir gün dağ taş demeden Çamlıca'nın tepesine çıkıp o geniş İstanbul ufkunu yüce bir hazla seyretmesini tavsiye eder. Oradan Kızkulesi'nin görünüşünü, adındaki kız ve kule kelimelerinin çağrışımlarından istifade ederek “Suların üstüne bağdaş kurmuş bir kız” olarak tasvir eder. Gerçekten hoş, estetik, zarif bir hayal. Bu tasviri kız olarak değil de sevgili olarak yapsaydı, Fuzûlî (ö. 1556) gibi usta klâsik edebiyat şairlerini kıskandırabilirdi. Son mısraında ise şair, Kızkulesi'nin de olduğu boğaz ile yurdun çok şey kazandığını ifade etmektedir:

Çık Çamlıca'nın üstüne bir gün, deme dağ taş:
Kız bir Kule kurmuş suların üstüne bağdaş!
Seyret o geniş ufku coşup bir yüce hazla,
Yurdun ne kazanmışsa kazanmış şu Boğazla!²⁰

Ali Asker Barut (ö. 1957) da “Kızkulesi” başlıklı şiirinde Kızkulesi'ni her şairle adı çıkmış bir kıza benzetiyor. Kızkulesi'nin bu sefer Üsküdar vapuruyla adı çıkacak gibi. Çünkü her saat başı kalkan Üsküdar vapuru her kalkışta üzerinden uçurduğu kuşları Kızkulesi'ne görücü gönderiyor:

Denizin ortasında
Uykusu kaçmış bir gemi
Bütün ışıklarını açıyor
Uzaktan çapkın çapkın

20 Hasan Akay, *Şairlerin Gözüyle İstanbul*, İstanbul 1997, I/192.

Göz kırıyor deniz feneri
 Ay doğuyor, sandallar toplanıyor bir araya
 Kaçın burası Üsküdar vapuru
 Saat başı görücü gönderiyor
 Güvertesinden bir kuşu
 Onunsa derdi başka
 Bambaşka
 Her şairle ayrı
 Adı çıktığından beri²¹

Nüzhet Erman (ö. 1996) “Bir Sur Kahvesinde” başlıklı şiirinde, Marmara’ya bakan bir sur kahvesinde yaprak sesi, su sesi, kanat sesi eşliğinde muhtemelen kahvesini yudumlarken, Boğaziçi’ni ve İstanbul’u seyrediyor ve onu zengin bir oyuncakçı dükkanına benzetiyor. Bu tasvirinin içinde Kızkulesi’ni, herhangi bir unsura benzetmeksizin güneşin hizasında duruşuyla anmaktadır:

Yaprak sesi, kanat sesi, su sesi,
 Marmara’ya bakan bir sur kahvesi.
 Güneş Kızkulesi’nin hizasında.
 Boğaz içi yeşil mahfazasında.
 Deniz mâlum, sevdâsında, nazında
 Göklerde bir rahat iç enginliği.
 Bayraklı vapurlar, renkli vapurlar.
 Dağılmış kehribar tespittir sular.
 Gelenin geçenin hâfızasında
 Bir oyuncakçı dükkânı zenginliği²².

Nüzhet Erman (ö. 1996), İstanbul’un nerelerinin nasıl gezileceğini anlattığı “Nedim Efendi’nin Gözüyle” başlıklı bir başka şiirinde İstanbul’u gezdim ve gördüm diyebilmek için Beyoğlu’nu gezip mehtaba çıkmanın yeterli olmadığını dile getirir. Bu şiirinde, kendince yapılması gerekenleri ve görülmesi gereken dört yeri sıralar. Bunlardan biri de taze badem ve körpe salatalık eşliğinde bir akşam üstü Kızkulesi’ne karşı kafayı çekmektir, ona göre böyle yapmadıkça İstanbul’u gördüm

21 Hasan Akay, *a.g.e.*, I/209.

22 Hasan Akay, *a.g.e.*, I/393.

diyemezsiniz. Kızkulesi onun şiirinde adeta görüntü mezesidir:
 Beyoğlu'nda gezdiniz elbet, elbet mehtaba çıktınız!
 Çünkü bunlar gelir akla hep İstanbul dendikçe!
 Oysa, gördüm mü derim ben İstanbul'u
 Her gün bir yakasına değer biçmedikçe!
 Aylak martılara, şarkılı vapurlara dalıp Sarayburnu'nda,
 Güneşle beraber dalga geçmedikçe!
 Taze badem ve körpe salatalıkla bir akşam üstü,
 Kız Kulesi'ne karşı kafayı çekmedikçe!
 Gördüm mü derim ben İstanbul'u, Sahaflardan,
 Ekmek alır gibi kitap seçmedikçe!²³

Bedri Rahmi Eyüboğlu (ö. 1975) da meşhur “İstanbul Destanı”nda Kızkulesi’ni adından hareketle kız, Galata kulesini erkek olarak tasavvur eder ve onların evlenmeleri halinde bir sürü çocuklarının olacağını hayal eder. Eyüboğlu bu şiirinde Kızkulesi’ni aklını kullanmayan bekar bir kıza benzetir:

İstanbul deyince aklıma kuleler gelir.
 Ne zaman birinin resmini yapsam, öteki kıskanır.
 Ama şu Kızkulesi'nin aklı olsa
 Galata kulesine varır.
 Bir sürü çocukları olur²⁴.

Nahit Abdülkadir Gökçöl (1937?), “Fatih’i Anış” başlıklı şiirinde Kızkulesi, Sarıyer, Adalar, Üsküdar ve Haliç’ten buhurdan gibi tütmekte olan nurun akşam vakti Fatih’in türbesine ufuktan süzülerek damladığını ve tabiatın hürmetle lahdini selamladığını söyler.

...

İstanbul’a hülya kuşatan mavi kenardan,
 Şen Kızkulesi’nden, Sarıyer’den, Adalar’dan,

23 Hasan Akay, *a.g.e.*, I/398.

24 Hasan Akay, *a.g.e.*, I/428.

Sâkin ve güzel Üsküdar'ın gölgelerinden,
Altın Haliç'in kâsede altın seherinden
Sevginle buhurdan gibi tütmekte olan nûr
-Tâcınla rekabet edecekmiş gibi mağrûr-
Akşamla ufuktan süzülür türbene damlar,
Hürmetle tabiat o büyük lahdi selamlar.²⁵

Mustafa Necati Karaer (ö. 1995) de “İstanbul Destanı”nda Kızkulesi'nin adından hareketle orada kızların şarkı söylediğini dile getirir. Ancak içlerinden birinin kayıp olduğunu, kendisinin de mor mendille gözlerinin bağlanıp mor denizin ortasına atıldığını söyler:

Maçası, karosu, sineği, kupası
Beylerbeyi'nde toplanmış beyler,
Kızkulesi'nde kızlar şarkı söyler
İçlerinden birisi kayıp,
Mor mendille gözlerimi bağlayıp
Attılar ortasına mor denizin²⁶.

Kızı Kulesi,
Jouannin

Ümit Yaşar Oğuzcan (ö. 1984) ise “İstanbul Dedim de Seni Hatırladım” başlıklı şiirinde gecelerinde ağladığı, caddelerinde başının döndüğü, kulaklarında derin uğultu bırakan büyük ve mahzun İstanbul'u anarken Kızkulesi'ni gözleri yaşlı bir kadın olarak tasavvur eder:

İstanbul dedim de seni hatırladım
Balıkçı tepsilerinde gümüş balıkları
Tekir, barbunya, canım uskumru, levrek
İşte İstanbul
Kulaklarımda bir derin uğultu

25 Hasan Akay, *a.g.e.*, I/464.

26 Hasan Akay, *a.g.e.*, I/543.

Hiç bitmeyecek
 Karşıda Kızkulesi
 Gözleri yaşlı bir kadın gibi
 Ve minareler çaresizliğimizi haykırmakta Allah'a
 Caddelerinde başım dönüyordu
 Gecelerinde ağladım
 İstanbul o büyük şehir
 O mahzun şehir
 İstanbul dedim de seni hatırladım²⁷.

Ahmet Cevad, 1918 yılında İstanbul'un düşman işgali sırasında duyduğu derin üzüntüyle yazdığı şiirde, İstanbul'un simgesi sayılan Kızkulesi'ni de anlatır. Bu şiirinde bir taraftan Kızkulesi için anlatılan rivayetlere telmihte bulunarak sevdiği kızın Kızkulesi'nde olduğunu bildirirken diğer yandan da İstanbul'un düşman tarafından işgaline atıfta bulunarak bu kızın ince beline bir yılanın sarıldığını haber verir:

Diyorlar, sevdiğim Kız Kulesi'nde,
 Bakıyorken kırık rübab teline!
 Uçuyorken şiirin sevdasında,
 Bir yılan sarılmış ince beline!²⁸

Tofik Abdi, bir süre Üsküdar'ın Acıbadem semtinde oturan Azerbaycanlı gazeteci şairdir. Üsküdar'a dair şiirler yazmış ve Azerbaycan'da İstanbul'u ve Üsküdar'ı tanıtmıştır. Her mısraına Üsküdar hasreti sinen aşağıdaki şiirinde şair Kızkulesi'ni de anmıştır:

Kudüs'e giden yollar
 Üsküdar'dan geçmiş
 Üsküdar'a giden yollar
 Erdem Beyazıt'tan gitmiş
 Beyazıt ki, Üsküdar hayranı
 Dünyaya bir su kapısı

27 Hasan Akay, *a.g.e.*, s. II/670.

28 Kemale Elekberova, "Bir de Tofik Abdi'nin Dilinden Duyalım Üsküdar'ı", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 6* (6-9 Kasım 2008), ed. Coşkun Yılmaz, c. I, İstanbul 2009, s. 431.

Üsküdar limanı
 Vapurlar kalkar dumanında
 Üsküdar havası
 Bitmez bir ömürle Üsküdar davası
 Boğazın sularında
 Ayakları suda
 Kız Kulesi şahane
 Suların bir ayağı
 Yemyeşil Gülhane
 Camiler göz göz
 Ayrılığın tadı Üsküdar havasında
 Gücün yetse
 Üsküdar'ın hasretine döz²⁹

Sezai Karakoç (ö. 2021), Kızkulesi'ne iki müstakil şiir yazarak ona şiirlerinde en geniş yer veren şairlerden biri olmuştur. O, İstanbul'u "İslam medeniyetinin başkenti" ve "Başkentler başkenti" olarak görür ve tarihi güzelliklerinden dolayı onu bir "tabiat-tarih anıtı" olarak tanımlar. İstanbul'daki camiler, çeşmeler, sebiller, kuleler, taş oymaları bu tarih-tabiat anıtını oluşturan unsurlardır. Karakoç, Kızkulesi'ni de bu medeniyetin en önemli unsuru olarak şiirlerinde anmıştır.

Sezai Karakoç "Kız Kulesi'ne Gazel I" başlıklı şiirinde, daha önce başka şairlerde görülmeyen bir yaklaşımla Kızkulesi'ni doğu/İslam medeniyetinin sembolü olarak değerlendirir. Ona göre bir gün uğurlu bir doğu saatinde Kızkulesi bir zafer takı gibi göğe yükselecektir. Bu durum İslam medeniyetinin yeniden dirilişinin müjdesidir.

Karakoç'a göre Kızkulesi, İslam medeniyetinin en güzide örneklerindedir ve gelecek nesillere bırakılabilecek önemli eserlerden biridir. O kulenin rüzgâr ve dalga ile sallanan etekleri nesiller için en güzel beşik olacaktır. İslam medeniyetinin yeniden dirileceği gün güneş Kızkulesi'nin ve çocukların mutlu halini görmek için heyecanla yeniden doğacaktır.

Sezai Karakoç "Kız Kulesi'ne Gazel II" şiirine, "Ölümden korkunun sembolü / Ölümden kurtuluşa yol arayan / Zehiri saklayan incir tatlılığında / Yılanı saklayan meyve sepetinde" diyerek Kızkulesi'nin efsanesine telmihle başlar. Ancak bu mısraların hemen

29 Kemale Elekberova, *a.g.e.*, s. 434.

ardından bunun örülmüş bir tabiat ihanetinin masalı olduğunu, kuleye giydirilmiş ipek maske olduğunu belirterek bunun Kızkulesi'ne atılmış bir iftira olduğunu söyler. Onun gözünde Kızkulesi: denizin ortasından yükselmiş bir ışık anıttır, İslam'ın denizden güneşe yükselen sütunudur, Eyüp Sultan gecesinin mumudur, geceyi gündüze dönüştüren ruh oyunudur, İslam'ın dirilişine işaretir, Allah'ın birliğini ifade etmek için göğe yükselmiş bir şahadet parmağıdır. Bu tanımlarla Kızkulesi'ni İslami bir sembol olarak gösteren Karakoç, Bizans'a da uyarıda bulunmayı ihmal etmez. "Bizans dirilmek için ummasın ondan medet" der. Zira İstanbul'u kaybettiklerinden beri Hristiyanlar tarafından İstanbul'un tekrar alınacağına dair şehir efsaneleri uydurulmuştur. Karakoç, İstanbul'daki her yapıyı İslam'la özdeşleştirmekte mahirdir. Müslüman kimliğiyle Kızkulesi Galata Kulesi'ne nur göndererek onun üzerindeki Ceneviz ve Bizans karanlığını siler. Şarkın gizemine sahip olan Kızkulesi, Galata Kulesini etkileyecektir.

Şiirin bundan sonraki kısmında Karakoç, Müslümanların doğu ve batıdaki düşmanlarından söz eder ve uyarılarda bulunur. Karakoç'un Kızkulesi'ne gazelleri aşağıya kaydedilmiştir:

Kız Kulesi'ne Gazel I

Kızlar çıkar Kule'den bir gün kızlar gelir
 İstanbul'u yeniden bir ipeğe çevirir
 Bir gün bir uğurlu doğu saatinde
 Kızkulesi bir zafer takı gibi yükselir
 Gelecek oğullar için beşiklerin en güzeli
 Denizde sallanan o kulenin etekleridir
 Güneş der ki: yeniden doğmaya değer
 O günü o kuleyi o çocukları görmelidir
 Gecenin çiçekleri değince Kule'nin saçlarına
 Beklediği konuğun sırrı çözülecektir³⁰

30 Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, İstanbul 2004⁴, s. 619.

Kız Kulesi,
Üsküdar

Kız Kulesi'ne Gazel II

Ölümden korkuşun sembolü olan
Ölümden kurtuluşa yol arayan
Zehiri saklayan incir tatlılığında
Yılanı saklayan meyve sepetinde
Bizans mahzenlerinin yarı ışıklı sularından
Örölmüş tabiat ihanetinin masalı
Kuleye giydirilen ipek maske
Hayır bu bir iftira çizilmiş zaman pergeliyle
Metafizik bir dirilişe koşan ermişliğin eliyle
Denizin ortasında yükselmiş ışık anıtıdır o
İslâmın denizden güneşe yükselen sütunu gibi
Denizden yükselmiş bir Eyyûb Sultan gecesi mumu gibi
Geceyi gündüze dönüştüren ruh oyunu gibi
Bakireliğin kehânete kurban oluşu gibi
Işığın şehre ilk kabul edilip dağıtılışının merkezi
Bizans dirilmek için umması ondan medet

O yalnız ve yalnız islâmın dirilişine işaret
 Bir şehâdet parmağı gibi yönelmiş Tanrı'ya
 Kelebeği arıyı karıncayı konuk eder
 Ördek sürülerini selamlar martılara el eder
 Yaz kış geçişlerinde etrafında döner leylekler
 Leyleklere yön belirlemelerinde yol gösterir
 Kız Kulesi Galat Kulesine nur gönderir
 Giderir Ceneviz karanlığını
 Bizans karanlığını her sabah
 Her akşam sulara duyduğu Müslüman ninnisiyle
 Kazır büyük konuşmasını ruhumuzun derinliklerine
 Yayar Semerkant kokulu ceviz yaprağı akşamını havaya
 Yeşil bir duadır o en büyük aydınlığa
 Batı güldü yüzümüze
 Ama hep arkadan vurdu
 Hep öyledir Batı
 Ve hep öyle kalacak
 Ey, doğunun iki yüzlü, batımın iki yüzlülükten de artık yüzlü
 Hainliklere ve düşmanlıklarıyla karşılaşılan
 Saf ve temiz yürekli Müslüman
 Sen hep yalın kılıçla
 Ve yüz yüze
 Ve apaçık ilan ederek savaştın
 Bunu bir onur işi saydın
 Kaybettinse zırhsız savaştığından kaybettin
 Müslümanlar
 Sizin için büyük hayat tehlikesi var doğuda ve batıda
 Batıdan iki defa korkun doğudan iki defa
 Korkun demek sakının demek
 Yoksa Müslüman için korkmak ne demek
 Doğu da batı da korksun senden geçmişte olduğu gibi
 Korkut ve muştula buyruğunca
 Yeniden söyle söyleyeceğini doğuya batıya
 Çin, psikolojik incelikler ve duyarlıklar uygarlığı
 Gerçekte mahrumdur hakikatin metafizik cevherinden

Onlar ne kadar batılı görünüm alırlarsa alsınlar
 Yine Çinlidirler. Ayinleridir sabah akşam jimnastiği
 İdealleri, bütün dünyayı istilâ
 Kumların çölleri istilâsı gibi
 Ve Hint, ne kadar metafizik görünümlü olursa olsun
 Dinleri ve uygarlıkları: düşüncenin gölgesi duyarlık üstünde
 Semboller tabiatın soyutlanışından
 Onların da dünyayı istilâ niyetleri
 Suların ovaları istilâsı gibi
 Büyük Hakikatin gölgesi burdan vurmuşsa oraya
 Kartalın gölgesi düşmüşse toprağa
 Aldatmasın kendisini Hintli
 Kartal uzaklarda sonsuz gökyüzünde
 Ve hakikat uzaklarda
 Ve iki kere tehlikedir Batı senin için
 Rusya... buzul, sonsuz kutup soğukluğu...
 Dondurucu kış gibi gelip kavurmak ister her yeşili
 Karanlık ülkelerden güneşi söndürmeğe gelmiş aydınlık ülkelere
 – Yine de tümünde halkları ayırıyorum yönetimlerden
 Halkları sürü gibi itiyorlar savaşa
 Kullanıyorlar onları kızıl kara sar esmer zulümler için
 Onları nispeten mazlum ve hatta mağdur kabul ediyorum –
 Ve ateş gibi Batı gittiği yeri yakar
 Ruhunu kezzaba batırır insanın
 Artık insan onursuz ve idealsiz
 Yıllarca ve yüzyıllarca
 Amaçsız donmuş kalakalır
 Tanrı yardım etmezse
 Diriliş ne güç!
 Batı, ateş ve duman
 Rus, kızıl buz
 Hint, boğucu su,
 Çin yutan kum çölü
 Tanrım, Müslüman ne korkunç âfetlerle çevrili!³¹

31 Sezai Karakoç, *a.g.e.*, s. 665-668.

Yeni Türk Şiirinden Diğer Bazı Örnekler:

İbrahim Abdülkadir Meriçboyu (ö. 1985)

İSTANBUL

Orda, adamı düşündüren
denizler vardır
– ışıltılı ve berrak-,
şurda gemiler durmuş,
kimbilir,
zincirleri ne ağırdır.
Sarayburnu,
Kızkulesi,
Haydarpaşa...³²

İlhan Berk (ö. 2008)

İSTANBUL

Durduğun yerden İstanbul köprüsü tramvayları mavnalarıyla sanki yürüyor
Bu sislerin ve bulutların arasından en sonra harekete geçen Kız Kulesi'dir
Kayıkların direkleri insanların üzerinde
Büyük bir bulut gelip durmuştur
İşte karın karına vermiş motorlardaki balıkların üstlerine yağmur yağıyor
Bir defa olsun akıllarına gelmemiştir
Gözleri pırıl pırıl balıkların
Bir İstanbul göğü altında ağlamak
Hepsi denizde geçen hayatlarını düşünüyorlar
Dokunsanız ağlayacaklardır³³

Bedri Rahmi Eyüboğlu (ö. 1975)

İSTANBUL HARİTASI

Şehrin burasına dokun gülsün
İçine bakraç bakraç mavi dökülsün
Kızkulesi³⁴

32 Hasan Akay, *a.g.e.*, I/135.

33 Hasan Akay, *a.g.e.*, I/226.

34 Hasan Akay, *a.g.e.*, I/436.

Kızı Kulesi,
Salacak,
Üsküdar

Azmi Güleç (ö. 1979)

TÜRKÜLERLE BAŞBAŞAYIM İSTANBUL'UM

Balıkpazarı'nda kaldı bir yakam
Kızkulesi önlerinde suya düştü kasketim.
Boğaz'dan döndüğüm günden beri iştahsızım
Suyuna, ekmeğine hasretim.³⁵

Ziya Osman Saba (ö. 1957)

İSTANBUL

Geliyor Boğaziçi'nden doğru
Bir iskeleden kalkan vapurun sesi,
Mavi sular üstünde yine
Bembeyaz Kızkulesi³⁶.

35 Hasan Akay, *a.g.e.*, I/465.

36 Hasan Akay, *a.g.e.*, II/748.

Orhan Veli Kanık (ö. 1950)

GEMİLERİM

Elifbamin yapraklarında
Gemilerim, yelkenli gemilerim
Elifbamin yapraklarında
Kız Kulesi, gemilerim³⁷.

Ümit Meriç (d. 1946)

MOR BİR SALKIMDIR ÜSKÜDAR

Güneş ve ay, Üsküdarlı
Köpüklerden doğuveren
Kız Kulesi, yavruları
Bütün ressamlar sevdalı
“Şairlerle adı çıkan”
Bir hanım sultan, Üsküdar³⁸.

Argoda Kızkulesi

Ârif Süleyman (ö. 1769-70)

Salacak’dan efendi zen-pâre
Gice vara gele işi bitmiş
Dolaşıp kûy-ı yâra Kız Kulesin
Çatladı Kapı’dan duhul etmiş³⁹.

Bosnalı Alâaddin Sâbit (ö. 1712)

Ahvâl-i zifâfi gice bir nigeş gözetmiş
Dirmiş ki bu mazmûn ile kızlar gelin iş var
Bir tabya makastan döğiyorlar iki tobla
Kız kulesi’ne Su kapusından yürüyüş var

37 Seyfettin Ünlü, “Yeni Türk Şiirinde Üsküdar”, *Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler* (23-25 Mayıs 2003), c. 2, İstanbul 2004, s. 503 (501-504).

38 Ümit Meriç’in Üsküdar için yazdığı 27 bentlik şiirinin bir bendidir. Şiirin tamamı için bk. Ümit Meriç, “Mor Bir Salkımdır Üsküdar”, *Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler* (23-25 Mayıs 2003), c. 2, İstanbul 2004, s. 505-507.

39 Mustafa Tankuş, *Ârif Süleyman Divânı (Hayatı, Eserleri ve Divânı)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s. 382, (kıt’a no: 51).

Sâbit hele bir kerre göreydün anı sen de
O farkın evinde ne sekiş ne kırılış var⁴⁰

Münif Antakî (ö. 1743)

Ahvâl-i zifâfı gice bezmüne göz itmiş
Bir bulmaca mazmûn ile kızlar dimiş iş var
Bir çifte makasdan iki topla dögeyorlar
Kız Kulesi'ne Su kapusından yürüyüş var⁴¹

Sonuç

Kızkulesi'ne ait şiirler daha ziyade Cumhuriyet döneminde yoğunlaşmıştır. Klâsik Türk edebiyatı döneminde ve yeni edebiyatının ilk dönemlerinde maalesef onunla ilgili fazla şiir örneği yoktur. Bu şiirler içinde Sezai Karakoç'un "Kız Kulesi'ne Gazel I" ve "Kız Kulesi'ne Gazel II" şiirlerinin yeri müstesnadır. Kızkulesi'ne İslami kimliği onun verdiğini söyleyebiliriz. Ona göre Kızkulesi Allah'ın birliğini tasdik için İstanbul'un göğe yükselttiği şehadet parmağıdır.

Karakoç'un bu teşbihinin dışında şairler onu adından hareketle daha ziyade denizin ortasına bırakılmış bir kız olarak hayal etmişler, bazen efsanelere telmihte bulunmuşlardır.

Bu çalışma çerçevesinde tespit edilen şiir sayısı zamanla daha da çoğalacaktır kanaatindeyiz. Zira iki kapak arasında kalmış, sahibinden başka kimsenin görmediği şiirler arasında Kızkulesi'ne ait şiirlerin olması muhtemeldir. Hatta yurtdışından İstanbul'a gezmeye gelen şairlerin bir tepeden İstanbul'u seyrederken Boğaz'dan aldığı ilhamla içinde Kızkulesi'nin de yer aldığı mısralar yazmış olması tabiidir. Zaman içinde onlara da ulaşmak mümkün olduğunda Kızkulesi'ne ait şiirlerin sayısı artacaktır. Özellikle de bundan sonrasında Kızkulesi, daima artarak insanların ilgi odağı olmaya devam edecek ve şiirlerin konuğu olacaktır.

40 Turgut Karacan, *a.g.e.*, s. 545 (kıt'a 24).

41 Muharrem Kılıç, *Münif Antakî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi*, Erzurum 1995, s. 291, (rubai 21). Bu beyitler, Bosnalı Alâeddin Sâbit'in üsteki şiirine muhtemelen nazire olarak yazılmıştır.

Osmanlı Döneminde Hazırlanan Lügatlarda Üsküdar

DR. ÖĞR. ÜYESİ NUSRET GEDİK
Marmara Üniversitesi

Giriş

Üsküdar, tarihî ve coğrafî özellikleriyle geçmişten bugüne kadar İstanbul için oldukça önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Onun bu önemi tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yaptıkça artmış ve insanlığın ortak bir mirası olarak bugünlere gelmiştir. İçinde bulunduğumuz iş bu sempozyum dahi şehrin önemini tek başına ortaya koymaya yeter. Zira Üsküdar'dan başka bir şehir için bu denli düzenli, geniş kapsamlı ve uzun soluklu bir programın düzenlendiğini sanmıyorum. İçinde bulunduğumuz ve XI. düzenlenen sempozyuma kadar yüzlerce ilmî ve kültürel incelemeye konu olan Üsküdar'ın bu vaziyeti anlaşıldığı kadarıyla epey bir süre daha devam edecek gibi görünmektedir.

Bugüne kadar pek çok alan başta olmak üzere tarihî ve edebî araştırmalara da konu olan Üsküdar'ı tebliğimizde bu kez de sözlükler özelinde incelemek istedik. Osmanlı öncesi döneminde de bir yerleşim yeri olma özelliği gösterse de asıl ruhunu Osmanlı Devleti zamanında kazanan bu kadîm kent, bugün de bütün ihtişamıyla hayatini devam ettirmektedir. Üsküdar'ı Üsküdar yapan, Türk'ün medeniyet dünyası ekseninde, Osmanlı döneminde hazırlanan lügatlarda şehrin ne şekilde yer aldığı tebliğin ana konusunu oluşturmaktadır. Lâkin konuya geçmeden "Üsküdar" adıyla birlikte tarihinin üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır.

Üsküdar adıyla ilgili olarak pek çok eserde farklı bilgi ve tahminler yer almakla birlikte bunların belli noktalarda ortaklık gösterdiği görülmektedir. Aşağıda

her sözlük özelinde görüleceği üzere “konak yapılan yer” anlamına gelen Farsça bir isim olarak geçen kelime, “geçiş noktası”, “konaklama yeri” manalarına da gelmektedir. Coğrafi olarak gerçekten bir geçiş noktası ve konaklama yeri olan Üsküdar, bütün Anadolu başta olmak üzere; Hind, Sind, Arap ve Acem ülkelerinden gelen kervanlar için İstanbul’a geçişte bir konaklama yeri idi¹. Pek tabii ki bu durum şehrin ekonomik önemini de artırmaktaydı. “Menzil, menzilhâne, ulak” anlamlarına gelen Farsça “Usgüdâr” sözcüğü bazı kaynaklarda şehrin adının geldiği mahal olarak bildirilmektedir. XVII. asrın ünlü seyyahı Evliya Çelebi ise şehrin adının “Eskidâr” olduğunu belirtir ve bu sözcüğün bozularak Üsküdar hâline geldiği bilgisini verir².

Üsküdar’ın tarihine çok kısaca bakıldığında da isminin kökeni hakkında bazı malumatlar edinilebilir. Üsküdar’ın M.Ö. 675 yılında Btyialılar tarafından kurulduğu ve bu dönemde şehre verilen adın *Khrysoopolis* yani *Altınşehir* olduğu görülmektedir³. Bu adın ise Üsküdar’ın kıyılarına vuran akşam güneşinin verdiği altın renginden geldiği düşünülmektedir. Malum olduğu üzere benzer bir teşbihi Necip Fazıl Kısakürek, *Canım İstanbul* şiirinde yapacak ve

Her akşam camlarında yangın çıkan Üsküdar,

diyerek farklı bir pencereden Üsküdar’daki akşam güneşinin güzelliğini terennüm edecektir.

Roma döneminde IV. yüzyılda I. Konstantinus ile Licinius arasında Khrysoopolis’te yapılan savaşta Licinius yenilmiş ve şehir Roma hâkimiyetine geçmiştir. Konstantinopolis’in büyüyüp gelişmesi ile birlikte Üsküdar’ın adı da Latince *Scutarion* olarak anılmaya başlamıştır. Bu ismin de Roma döneminde kullanılan ve bir tür kalkan olan “Scutari”den geldiği sanılmaktadır. Ayrıca *Scutari*, Roma askerlerinin başında bulunan ve boy kalkanlarını taşıyan birliğin adıydı. Birliğin kısaltması ise o günkü adıyla Scutarion denilen Üsküdar’da bulunuyordu⁴. Anlaşıldığı kadarıyla Üsküdar o dönemlerde Roma ordusu için önemli bir birliğe ev sahipliği yaptığından dolayı askerî manada da önemli bir merkezdi. Daha sonraki dönemlerde de İslâm ordularının karargâhı olan kent, Halife Harun Reşid’in

1 Şemsettin Sami, *Kamûsu'l-'Alâm*, İstanbul 1306, C. II, s. 924.

2 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, C. I, İstanbul 2016, s. 229.

3 Yasemin Nemliolu Koca, “Khrysoopolis, Scutari, Eskidar, Usgüdâr: Tarihi Haritalarda Üsküdar”, 8. *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, ed. Coşkun Yılmaz, Cengiz Tomar, Uğur Demir, İstanbul 2015, C. I, s. 43.

4 Semâvi Eyice, “Fetihten Önceki Üsküdar” *I. Üsküdar Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, İstanbul 2004, C. I, s. 17.

M.S. 782/783 yıllarında kaldığı bir yer olmuştur. Selçuklular döneminde ise Türk akınları ile Danişmendlilerin Üsküdar'a kadar gelip karargâh kurdukları bilinmektedir⁵. İstanbul'un fethine kadar Türkler ve Bizans kuvvetleri arasında sık sık el değiştiren şehir, Sultan I. Murad döneminden -kısa süreli elden çıkışları sayılmazsa- itibaren Türk'ün ruh ikliminde ilelebet sürecektir serencamına başlayacaktır. XV. yy.'ın başından beri buraya yerleşmeye ve ticaret yapmaya başlayan Türkler,⁶ İstanbul'un fethi ile birlikte Üsküdar'ı çok kısa bir süre içerisinde Türk-İslâm dünyasının önemli merkezlerinden birisi hâline getirmiştir. Malum olduğu üzere medeniyetin en büyük parçalarından biri de dildir. Dil varsa millet vardır, millet varsa devlet ve medeniyet vardır. Hâliyle Üsküdar'ın Osmanlı döneminde büyü-yüp gelişmesine ve medeniyet merkezlerinden birisi olmasına paralel olarak bu dönemde hazırlanan sözlüklerde Üsküdar lafzının hangi bilgilerle yer aldığı da bu yönden ayrıca bir önem arz etmektedir.

Osmanlı Döneminde Hazırlanan Lügatlarda Üsküdar

Türk milletinin medeniyet zirvesi olan Osmanlı dönemi boyunca Türk dili açısından son derece önemli pek çok manzum ve mensur sözlük hazırlanmıştır. Bu sözlükler sayesinde Türkçe'nin tarihî gelişimi ve değişimi takip edilebildiği gibi bu sözlüklerde yer alan kimi bilgiler, dil açısından olduğu kadar kültürel manada da ilmî çalışmaların kaynağı durumunda olabilmektedir.

Çalışmada Osmanlı döneminde hazırlanmış olan ulaşabildiğimiz hemen bütün sözlükler incelenmiş⁷, “Üsküdar, Üsküdâr, Üsküzâr, Üsgüdâr, Eskidâr vb.” kelimeler mezkur sözlükler dâhilinde taranmıştır. Yapılan bu taramada karşımıza üç farklı durum çıkmıştır. Bunlardan ilki kelimenin bugünkü yerleşim yeri manası dışında farklı anlamlara gelen karşılıklarıdır. İkincisi, kelimenin İstanbul'un bir kazası, yerleşim yeri vb. gibi şu an içinde bulunduğumuz mekânın anlam dairesi içerisinde değerlendirildiği durumlardır. Son olarak ise sözlüklerde farklı kelimeler açıklanırken yapılan Üsküdar ile ilgili bilgilendirmelerdir. Bu durumlarda bizatihi Üsküdar ile ilgili olmasa bile aşağıda örnekler üzerinde görüleceği üzere

5 İbrâhim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, s. 14-16.

6 1432-1433 yılları arasında Fransız gezgin İstanbul'a gelen Bertrandon de la Broquière Üsküdar'da Türkler'in yaşadığını bildirir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Le Voyage D'Outremer De Bertrandon De La Broquière* (ed. Charles Schefer), Publisher: Ernest Leroux, Paris 1892; *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahâti* (çev. İlhan Arda), İstanbul 2000, s. 213-215.

7 Yayınlanmış veya yayımlanmamış olsa da lisansüstü tez konusu olarak çalışılmış, tespit edilip ulaşılabilmemiş eserler kastedilmektedir.

İstanbul,
Galata ve
Üsküdar, Viage
Constantinople
1784

Üsküdar tarihi ve kültürü için önemli bilgi ve bilgilendirmeler ile açıklamalar mevcut olabilmektedir.

Üsküdar özelinde yapılan taramadan elde edilen sonuçlara geçmeden önce hem Türk dili hem Üsküdar hem de Türk sözlükçülüğü için son derece önemli bir anektodu burada zikretmek yerinde olacaktır. Türk sözlükçülüğü açısından son derece önemli olan Firûzâbâdî'nin *el-Kâmûsu'l-Muhît* adlı eserini *Kâmûs Tercümesi* adıyla Türkçe'ye tercüme eden Mütercim Âsım Efendi (ö. 1235/1819) eserini beş yılda tamamlayıp devrin sultanı II. Mahmud (sal. 1808-1839)'a sunmuştur. Bu sözlükte önemli nokta şudur ki Âsım Efendi mezkur eseri dilimize tercüme ederken Arapça kelimeler için Türkçe karşılıklar bulmaya gayret etmiştir. Dolayısıyla eser Türkçe'nin de zengin bir sözlüğü mahiyetindedir. Kanaatimizce bu mütercimin gayretlerinin karşılık bulmasında Üsküdar'ın da özel bir katkısı vardır. Şöyle ki sözlük hazırlanırken *Mecmûa-i Edebiyye*'de isimsiz bir yazı çıkar (bkz. *Mecmûa-i Edebiyye*, C. 1, nr. 5, 29 R 1318, s. 35-37). Bu yazıda Mütercim Âsım Efendi'nin sözlüğü hazırlarken Üsküdar Nuhkuyusu'nda bulunan evinden çıkıp elinde *Kâmûs*'un müsveteleri bulunduğu hâlde belinde diviti ile o civardaki kahvehanelerde oturup eserini hazırladığını, oradaki ahalinin muhabbeti dâhilinde eserini tercüme ettiğini nakledilmektedir⁸. Bu anekdot kanaatimizce şu noktadan önemlidir: Mütercim Âsım Efendi yaşayan dilin en iyi hâliyle halk ağzında yer aldığını bilen bir münevver olarak eserini tercüme ederken Türkçe için gayretlerinde halktan, dolayısıyla da İstanbul Türkçesi'nin en güzel konuşulduğu Üsküdar ve ahalisinden bolca yararlanmıştı. Mütercim Âsım gibi âlim bir zâtın bu durumdan haberdar olmaması düşünülemez ve dahi Üsküdar'ın da Türkçe için önemi bu anekdot ve/veya hatıra ile gün gibi karşımıza çıkar.

Üsküdar ve sözlükçülük ile ilgili yukarıdaki bilgiden sonra Osmanlı dönemi sözlükleri özelinde Üsküdar lafzının ne şekilde yer aldığını tespitlerimizden hareketle şu başlıkla dâhilinde inceleyebiliriz:

8 Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, C. I., (Haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2013, s. 15. "Zamanımızdaki kühen-sâlânın vuku bulan rivayetlerine nazaran allâme-i müşârünileyh Üsküdar'da Nuhkuyusu civarında bulunan saâdethâne-i fâzılânesinden çıkar ve koltuğunda *Kâmûs*'un bir parçası, belinde diviti olduğu hâlde o civardaki kahvehanelerden birinin önüne oturur, yirmi yerinden iplikle bağlanmış olan küçük kalemmini çıkarıp bir taraftan oraya toplanmış olan mahalle ahaliyle musahabet, diğer cihetten *Kâmûs*'u öntündeki iskemlenin üzerine vaz' ederek şerh ve tercüme bezli-i himmet edermiş." (*Mecmûa-i Edebiyye*, C. 1, nr. 5, 29 R 1318, s. 35-37)

Üsküdar Lafzınının Şehir Manası Dışında Nitelendirildiği Durumlar

Üsküdar kelimesi, şu an içinde bulunduğumuz yer, mahal anlamları dışında sözlüklerde karşımıza sıklıkla çıkmaktadır. Bunlardan ilki XIII. yy.'da Hindûşâh bin Sancar tarafından hazırlanmış olan *Sihâhü'l-Acem* adlı eserdir⁹. Eserde “üs-küzâr” lafzı ile peyik, yani mektup taşıyan kimse karşılığı verilmektedir.

***Sihâhü'l-Acem*, uskuzâr md.:** peyik¹⁰

XVI. yy.'da Abdullah bin Yusuf bin Muhammed El-Kestelî tarafından hazırlanan Arapça-Türkçe sözlüklerden *Mirkâtü'l-Luga*'da kelime şu şekilde geçmektedir:

***Mirkâtü'l-Luga*, uskudâr md.:** defter kîsesi¹¹.

Şu'ûrî Hasan Efendi tarafından on iki yılda hazırlanıp 1682 tarihinde tamamlanan Farsça-Türkçe sözlük *Ferheng-i Şu'ûrî*'de tespit edilen bilgiler ise şu şekildedir:

***Ferheng-i Şu'ûrî*, uskudâr md.** Sukûn-ı sîn-i muhmele ve zamm-ı kâf ile. Şol ulaka derler ki diyâr-ı 'Acem'de zamân-ı sâbıkta birbirine karîb menziller vaz' olunmuştur ve her menzilde birer ikişer at ile adam hâzır, atı eyerlenmiş durur. (145b) Bir vilâyete hükm-i şâhî gönderildikte ulağın birine verirler, ol dahi doludizgin gidip menzile karîb oldukta, bir adam dahi at üzerinde muntazır durur, gelen adamın elinden hükmü alıp, seğırtip, birine dahi verir. Bu üslûb uzre mekân-ı ba'ide zamân-ı kalilde hükm-i şâhîyi vâsıl ederler. Bu ma'nâyâ telmîh edip 'Unsurî demiştir, beyt:

*To gûyî kez ahbâr-ı îşân hemî
Ferested bedû âfitâb-ı Üskudâr*

(Görsen, güneş ulaklık yapıp ona onlardan haber ulaştırmış derdin.)

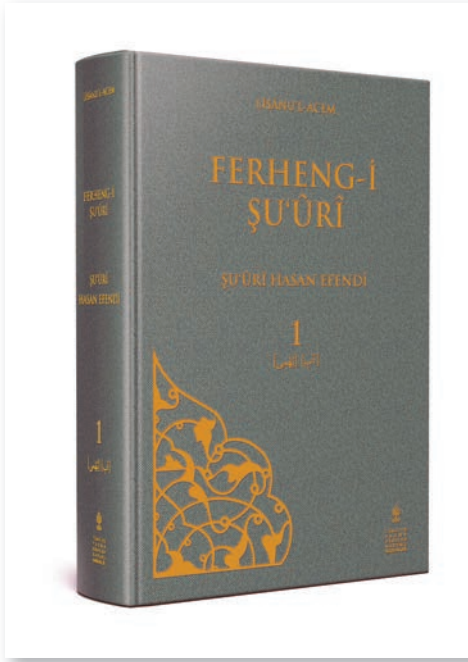
Kezâ fî-Mecma'î'l-Furs ve *Ferheng-i Cihângîrî*'de bu nev' kâsıda ceper, ilci ve bâm dahi derler. (...) *Ve Kitâbu's-Sâmî fi'l-Esâmî*'de Ya'nî uskudâr, kâsıdın götürdüğü mektûbları koyduğu kîsedir¹².

9 Eser kronolojik olarak Osmanlı Devleti döneminde kaleme alınmış olmasa da Anadolu sahası sözlüklerinden olması sebebiyle taramaya dâhil edilmiştir.

10 Harun Altun, İlk Farsça-Türkçe Sözlüklerden *Sihâhu'l-Acem: Karşılaştırmalı İnceleme ve Kelime Dizini*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 59.

11 Marwa Hassan, *16. Yüzyıla Ait Arapça-Türkçe Sözlük Mirkâtü'l-Luga (Metin-İnceleme-Dizin)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2017, s. 117.

12 Şu'ûrî Hasan Efendi, *Lisânü'l-Acem Ferheng-i Şu'ûrî*, haz. Ozan Yılmaz, C. I, İstanbul 2019, s. 673.

Ferheng-i Şuuri
Sözlük

Türk sözlükçülüğü açısından son derece mühim olan *Burhân-ı Kâtı Tercümesi*'nde konu dâhilinde tespit edilen bilgiler şu şekildedir:

***Burhân-ı Kâtı*, usgudâr md.** Menzilhâneye derler, menzil atına dahi denir. Her merhalede birbirine elden ele sürat-i îsâli matlûb ahkâm-ı pâdişâhî ve sâir mekâtib îsâli için vaz ve tayin olunan piyadelere ve ulaklara dahi derler. Ulakların mektup vaz eyledikleri keseye ve haritaya dahi denir. Türkîde çevrezen tabir ederler¹³.

Ahmet Vefik Paşa'nın Türkçe'den Türkçe'ye ilk sözlük olma özelliğini taşıyan ikinci basımı H. 1306 tarihli *Lehçe-i Osmanî*'sinde şu bilgiler tespit edilmiştir:

***Lehçe-i Osmanî*, Üsküdar mad.:** Sabıkta postacı ve ulak, menzilhâne. Arnavut Üsküdarı İskenderiyesi İşkodra¹⁴.

***Lehçe-i Osmanî*, Üsküdar mad.:** Kanlı ipsidi, tekerlek parçası, Fârisî-i kadîmde menzilhâne¹⁵.

Yukarıda tespit edilen örneklerde görüldüğü üzere, Üsküdar kelimesi şehir manası dışında özellikle Farsça'da ulak, menzil, menzilhâne, menzil atı vb. manalara gelmektedir. Arapça-Türkçe hazırlanmış sözlüklerde ise kelime "defter kesesi" anlamına geldiği görülmüştür.

Üsküdar ve Semtlerinin Yerleşim Yeri Olarak Nitelendirildiği Madde Başları

Yapılan taramalar neticesinde Üsküdar lafzı bugün içinde bulunduğumuz yer, mahal, İstanbul'un bir parçası; kısacası şehir manası ile de sözlüklerde yer almıştır.

13 Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Kâtı*, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, İstanbul 2009, s. 795.

14 Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, haz. Recep Toparlı, Ankara 2000, s. 869.

15 Ahmet Vefik Paşa, *a.g.e.*, s. 402.

Sadece bu mananın verildiği sözlüklerde yukarıda zikredilen anlamların da sözlük maddesi dâhilinde beraber ele alındığı durumlar görülmüştür. Buna rağmen mezkur hâllerde tespit edilen maddeler bu başlık altında değerlendirilmiştir. Ayrıca Üsküdar'ın semtlerinin de taramaya dâhil edilmesi ile birlikte farklı durumlar karşımıza çıkmıştır. Söz gelimi, bugün Üsküdar'ın semtlerinden olan *Kısıklı* hakkında sözlükler genel olarak “kayadan çır çır akan su” manası verir¹⁶ lakin semt olan Kısıklı hakkında bilgi vermez. Bütün semtler özelinde bu tür taramalar yapılırsa da sözlükte Üsküdar ve semtleri ile ilgili kelime anlamı dışında yer, mahal, mekân olarak açıklamalar yoksa bu maddeler çalışmaya yansıtılmamıştır. Tespit edilen maddeler ve bu maddeler dâhilindeki bilgiler ise şöyledir:

Türk edebiyatının ilk mizah sözlüğü örneklerinden yazarı ve yazım tarihi bilinmeyen *Lugat-i Mizah*'da, Üsküdar çok farklı bir şekilde yer almaktadır:

Lugat-i Mizah, el-üsküdâr md.: A'râf¹⁷.

Lugat-i Mizah'da yazar bütünden parçaya doğru sıraladığı madde başlarına verdiği karşılıklarda benzetme sanatından faydalanmıştır. Mesela dünya kervansaraya, ülkeler kervansaray odalarına, İstanbul bu barınağın şehnişinine benzetilmiştir¹⁸. Sultan sarayından itibaren ise benzetmeler diğer dünyaya ait bir hâl alır. Mesela sultan sarayı cennet, deniz cehennem, Üsküdar günahla sevabın denk olanların kalacakları yer yani a'râf olarak tasvir edilir. Gemiler ise cehenneme benzeyen denizde Sırat köprüsü olur.

Sözlüğü hazırlayan meçhul yazarın Üsküdar'ı a'râfa benzetmesindeki sebep onun İstanbul'dan ayrı düşünülemeyeceği olmalıdır. Sultan sarayı, bir bakıma başkent cennet, deniz cehennem olarak vafedilince başkente bağlı bu güzide şehrin belki de cehenneme yakın bir parça olamayacağı belirtilmek istenmiş olabilir.

1682 tarihinde Hasan Şu'ûrî Efendi tarafından hazırlanan *Ferheng-i Şu'ûrî*'de de Üsküdar şehri, su kenarında olan iskele anlamıyla ele alınıp şu şekilde açıklanır:

Ferheng-i Şu'ûrî, usguzâr md.: Sukûn-ı sîn-i muhmele, zamm-ı kâf ve feth-i zâl-ı mu'ceme ile. Mektûb, hükm-i şâhî, kâsıd ve ulak ma'nâsına. Ulak, at ile seğırtip giden ve kâsıd, yayak gidene derler. Ve ba'zı ferhenglerde usguzâr; su geçidi,

16 Ahmet Vefik Paşa, *a.g.e.*, s. 236.

17 Fatma Sabiha Kutlar, “Lugat-i Mizah”, *International Journal of Central Asian Studies*, sayı 13 (2009), s. 404-405.

18 *Lugat-i Mizah* üzerinde çalışan Fatma Sabiha Kutlar, İstanbul'un şehnişine benzetilmesinin bu sözlüğe has bir durum olmayıp II. Selim döneminde İstanbul'a gelen İran Şahı I. Tahmasb'ın elçisi Şah Kulu Han'ın da Üsküdar'dan İstanbul'u seyrederken buranın bütün ülkelerin şehnişini sayılması gerektiğini söylediği bilgisini verir. Ayrıntılı bilgi ve kaynak için bkz. Fatma Sabiha Kutlar, “a.g.m”, s. 405.

leb-i deryâda olan iskele ve büyük sular kenârında olan mahal. Şehr-i İstanbul mukâbilinde olan şehre denildiği bu ma'nâyadır¹⁹.

Ahmet Vefik Paşa *Lehçe-i Osmanî*'de Üsküdar ve kazalarını sayar, ardından ise Arnavutluk'ta bulunan şehir İşkodra'nın Arnavutluk Üsküdarı olarak bilindiğini belirtir:

Lehçe-i Osmanî, Üsküdar mad.: Belde-i sâlise liva merkezi bir şehir. Kazaları Üsküdar, Şile ma'a Beykoz, Kartal ma'a Gebze, Kızıladalar. **Arnavutluk** Üsküdarı. İşkodra²⁰.

1306 tarihinde iki cilt hâlinde yayımlanmış olup "öd" maddesinde kalmış olan Ebuzziyâ Mehmed Tevfik'in *Lugat-ı Ebuzziyâ*'sında Üsküdar şu şekilde hâvîdir:

Lügat-i Ebuzziyâ, Üsküdâr mad.: 1. Menzilhâne ki zamânımız ıstlâhınca postahâne demektir. 2. Menzil atı. 3. Her merhâlede biri birine sür'at îsâli matlûb olan ahkâm-ı ümerâ ve sâ'ir mekâtibi îsâl için tahsîs ve ikâme olunan piyâdeler, ulaklar, yani tatarlar dinür. Beyt-i Unsûrî: *To kûyî kez ahbâr-ı îşân hemî/Ferested bedû âfitâb-ı Üsküdâr* (Atı alan Üsküdâr'ı geçti) misüllü dahı bu kavli müeyyedir. 4. Su geçidi, sâhil-i deryâda olan iskele ve büyük sular kenârında olan mahal. Kostanti-niyye'nin karşı semtinde olan mahalle (Üsküdar) itlâkı bade'l-feth Anadolu ciheti için tatar ikâmesine mahsûs menzilhâne olunması sebebiyledir. Üsküdar'ın nam-ı kadîmi (Altunşehir) ma'nâsına olarak (Hrisyopolis) idi ki vakt-i gurûbda ziyâ-yı şemsin in'ikâsıyla yaldızlara müstağrak oluşu vech-i tesmiyedir²¹.

İngiliz şarkiyatçı, sözlükçü ve dilbilimci Sir James William Redhouse tarafından hazırlanan ve son hâli 1890 yılında yayımlanan *A Turkish and English Lexicon* adlı eserde Üsküdar'ın semtlerinden Bulgurlu, Çamlıca, Kuleli ve Kuzguncuk yer alır. Bu açıklamalarda genellikle mezkur beldeler kısaca tarif edilmiştir:

A Turkish And English Lexicon, Bulgurlu md. 1. Furnished with cracked-wheat. **2.** Name of a village on the road running east from Scutari on the Bosphorus and between the hills called great and Little Chamlija²².

A Turkish And English Lexicon, Çamlıca md.: Name of a hill behind Scutari on the Asiatic side of the Bosphorus, celebrated for its view. It has two peaks known

19 Şu'ûrî Hasan Efendi, *a.g.e.*, s. 673.

20 Ahmet Vefik Paşa, *a.g.e.*, s. 402.

21 Ebuzziyâ Tevfik, *Lugat-ı Ebuzziyâ*, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul 1306, s. 221.

22 W. Redhouse, *A Turkish And English Lexicon*, Beyrut 1987, s. 382.

as Great Chamlija and Little Chamlija between which passes the highway. This hill is erroneously called Boulgourlou on some European maps²³.

A Turkish And English Lexicon, Kuleli md.: 1. Furnished with a tower or towers. 2. Name of a site and a military barrack on the Asiatic shore of the Bosphorus²⁴.

A Turkish And English Lexicon, Kuzguncuk md.: 1. A little raven. 2. A small grilled window or wicket in the gate of a prison. 3. Name of village on the Asiatic shore of the Bosphorus²⁵.

Mehmed Salâhî'nin 1313 yılında hazırlamış olduğu *Kâmûs-ı Osmânî*'sinde Üsküdar şu şekilde yer alır:

Kâmûs-ı Osmânî, Üsküdâr mad.: 1. Ulak, tatar ya'ni zamânımız ıstılâhınca postacı demektir ki eski zamânda her merhâlede ahkâm ve mekâtib-i resmîyyeyi birbirine irsâl için mahsûsân ikâme olunurlardı. 2. Bu misüllü me'mûrların yani ulakların ikâmetgâhı, menzilhâne ma'nâsına gelir ki postahâne demektir. 3. Menzil atı ma'nâsında da kullanılmıştır. 4. Su geçidi, iskele, büyük su kenârında olan bender ve mahal. İstanbul'un fethine kadar Üsküdar'da (Hrisapolis) dirlerdiki "Altunşehir" demektir. Hengâm-ı gurûbda eşî'a-i şemsin in'ikâsıyla büyütlük ve mesâkin-i beldenin müstağrak-ı envâr oluşu bu nâm ile tesmîyesine sebep olduğu gibi bade'l-feth Anadolu kavline me'mûr olan tatarların, ulakların ikâmeti için evrâda menzilhâne inşâ olunması, zâten şehrin kenâr deryâda bulunması (Üsküdâr) denilmesini icâb etmiştir²⁶.

Şemseddin Sâmî'nin 1889-1898 yılları arasında sadece bir sözlükten ziyade biyografi, tarih ve coğrafya ansiklopedisi olarak hazırladığı *Kâmûsu'l-A'lâm* adlı eserinde Üsküdar ve Üsküdar'a bağlı olarak Beylerbeyi, Çengelköy, Karacaahmet, Selimiye semtleri hakkında aşağıdaki maddelerde şu bilgiler verilmiştir:

Kâmûsu'l-A'lâm, Üsküdar md.: İstanbul Boğazı'nın Marmara cihetindeki mehdhâlinde ve İstanbul'un karşısında olarak, Anadolu sâhilinde vâki' bir şehir olup Dersa'âdet'in bir kısmı â'id olunmaktadır. Çamlıca dağının eteklerinde mâ'il bir mevki'de ve birkaç tepenin üzerinde vâki' olup manzarası pek latîftir. Evlerinin ekserisi bahçeler ve ağaçlarla muhattır. Ahâlisi 50.000 raddelerinde olup 25

23 W. Redhouse, *a.g.e.*, s. 710.

24 W. Redhouse, *a.g.e.*, s. 1486.

25 W. Redhouse, *a.g.e.*, s. 1486.

26 Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, Mahmûd Bey Matbaası, İstanbul 1313, (Ü bahsi) s. 11.

mahalleye münkasımdır. 74 câmi'-i şerifiyle 47 tekyesi, çarşısı, bir dârü'-ş-şifâ ve bir de miskinhânesi vardır. Cevâmî'-i şerifesinin en büyükleri İskele, Vâlide-i Ke-bîr, Ayazma ve Vâlide-i 'Atîk câmi'-i şerifleriyle Selimiye'deki Sultân Selîm-i Sâlis câmi'idir. Üsküdar çatması nâmıyla ipekten gayet güzel bir nev' döşemelik k[um] aş yapıldığı gibi sâ'ir ipek k[um]aşlarla yerli bezler dahi nesc olunur. Vaktiyle Üsküdar Anadolu, İran ve Arabistan'a âmed-şod eden kervânların ser-menzili olmağla hayli ehemmiyet-i ticâriyyesi var idiyse de, bugünkü günde bu ticâretler bahren icrâ olunduğundan Üsküdar'ın ticâretce ehemmiyeti kalmayıp ehemmiyet-i ticâriyyesi nefsi-i İstanbul'a intikâl etmiştir. Çarşısı yalnız nefsi-i Üsküdar ile civârlarının ihtiyâcına mahsûstur. Yalnız hayvanât pazarı hayli işlektir. Anadolu demiryolunun Bağdad'a kadar temdîdi bu şehrin eski ehemmiyet-i ticâriyyesini yeniden ihyâ edeceği me'mûldür. Üsküdar şehri emânetine ya'ni İstanbul vilâyetine mülhak bir mutasarrıflık merkezi olup Beykoz, Şile, Gegbüze, Kartal ve Adalar kazâlarını dahi câmidir. Belediye taksimâtınca dokuzuncu dâ'ire itibar olunmuştur. Üsküdar'ın üstünde Çamlıca ve Bulgurlu gibi bağ ve bahçe ve köşkleri ve sayfiyeleri hâvî bir takım karyeler bulunur ve cenûb-ı garbî cihetinde bir büyük mezârîstân bulunur ki servi ağaçlarıyla memlû olup vâsi' bir orman gibi görünüyor.

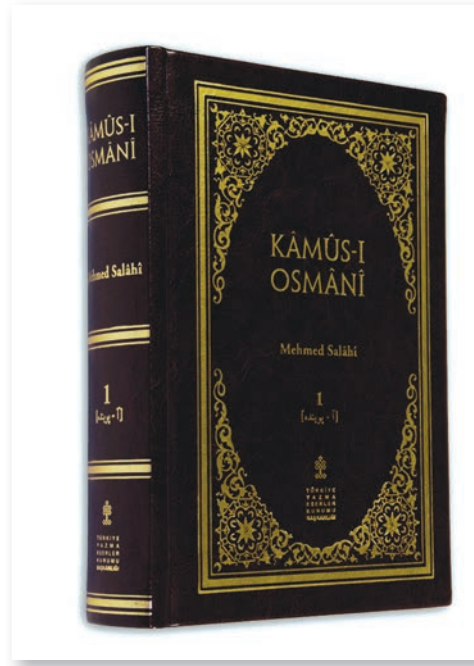
Üsküdar eski bir şehir olup ismi kadîmi (Hrisyopolis) yani "Altınşehir" yahut "Altınşehri" idi. Vech-i tesmiyede ihtilâf olup bir rivâyetde Agamennon'un oğlu Hiris tarafından te'sis olunduğün, diğeri bir rivâyetde İranîler galibiyetleri esnâsında bu şehirde bir hazîne te'sisiyle bu civârların vergilerinden hâsıl olan altınları evrâda hıfzettikleri için bu isimle tesmiye olunmuştur. Güneşin gurûb esnâsında bu şehre verdiği sarı renkten böyle tesmiye edilmiş olması dahi ihtimâlden ba'îd değildir. Bu şehir zamân-ı kadîmde Bizans ya'ni eski İstanbul'dan daha büyük ve daha mühim olup ba'de Bizans Kostantiniyye nâmıyla büyüdüğünde bi't-tabî' Hrisyopolis ikinci derecede kalmış ve gitgide bu şehrin mahallâtından 'add olunmağa başlamıştır. Ba'de Hrisyopolis isminin Üskütari yani Üsküdar'a tahvil olunmasının sebebi ve bu ikinci isimle vech-i tesmiyesi anlaşılamamıştır²⁷.

Görüldüğü üzere Şemseddin Sâmî, Üsküdar'ın ve isminin kısa tarihini verirken şu an kullanılan şeklinin nereden geldiğini tespit edememiştir. Yukarıda belirtildiği üzere ismin *Scutari*'den geldiği yazarca meçhul kalmıştır.

27 Şemseddin Sami, *a.g.e.*, C. II, s. 923-924.

Kâmûsu'l-A'lâm, Üsküdar md.: Edirne vilâyet ve sancağının merkez kazâsında ve Edirne şehrinin üç sâ'at kadar garb şimâlisinde Meriç nehrinin sol ya'nî şimâl tarafında vâki' nâhiye merkezi büyücek bir karyedir. Nâhiyesi 38 karyeden mürekkebdir²⁸.

Kâmûsu'l-A'lâm, Beylerbeyi md.: İstanbul Boğazı'nın Anadolu sâhilinde ve Kuzguncuk ile Çengelköyü arasında büyük bir karye olup Üsküdar mutasarrıflığına ve dokuzuncu dâ'ire-i belediyeye mülhaktır. Sâhil boyunca güzel yalıları ve Çamlıca tepelerine doğru bir sath-i mâ'il teşkil eden dağ eteğinde müte'addid köşklere olup sâhilde gâyet müzeyyen bir sarây-ı hümâyûnu iki minâreli güzel bir

câmi'-i şerifi askeri hastahânesi ve rüşdiye mektebi vardır. Ahâlisi kâmilen İslâm'dır. Havası sağlam ve serindir. Beylerbeyi câmi'-i şerifi 1192 tarihinde Sultân Abdülhamîd Hân-ı evvel tarafından te'sis buyrulurak civârında bir imarethâne, bir medrese, bir mektep, bir kütüphâne, bir türbe ve iki çeşmesi dahi vardır²⁹.

Kâmûsu'l-A'lâm, Çengelköy md.: İstanbul Boğazı'nın Anadolu sâhilinde bulunan karyelerden olup Beylerbeyi ile Kuleli arasında vâki' bir köyün içinde vâki'dir. Sâhil-i bahrde ve dere boyunca bir takım tepeler etrafında birçok yalı ve köşklere hâvî olup havası mu'allâdır. Bağ ve bahçeleri dahi çok olup ayvası meşhurdur. Üsküdar mutasarrıflığına bağlı ve Anadolu Hisarı dâ'ire-i belediyesine tâ'bidir.

Bugün daha çok salatalığı ile meşhur olarak bildiğimiz Çengelköy'ün ayvasının da meşhur olduğu ansiklopedik sözlükten öğrenebileceğimiz bir husustur. Ayrıca eserde bugün Üsküdar ile özdeşleşen Karacaahmet Mezarlığı'nın adının kaynağı hakkında ise şöyle bir kayıt bulunmakta olup Şemseddin Sâmî iki Karaca

28 Şemseddin Sami, *a.g.e.*, C. II, s. 924.

29 Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, C. II, s. 535.

Ahmet'ten ilgili maddelerde bahsettikten sonra Üsküdar'daki mezkur ismin bu ikisinin birinden mi veyahut başka bir yerden mi geldiğini öğrenemediğini belirtmiştir:

Kâmûsu'l-A'lâm, Karaca Ahmed md.: "... Üsküdar'daki Karacaahmet kabristânının bu iki zâtın birine mi yoksa bu isimde diğer bir zâta mı mensup olduğu tahkik olunamadı"³⁰

Kâmûsu'l-A'lâm, Selimiye md.: Dersa'âdet'de Üsküdar ile Haydarpaşa arasında ve sâhil-i bahrde Sultân Selim Hân-ı Sâlis hazretleri cânibinden yaptırılmış bir büyük süvari kışlasıyla iki minareli bir câmi'-i şerifin ve dergâh vesâire olup mahallesi dahi bu isimle müsemmâdır³¹.

1851 yılında Mehmed Şevket Es-Seyyid tarafından hazırlanmış olan ve Divan edebiyatı şairlerinin şiirlerinde cinas sanatı kullanmalarını sağlamaya yönelik bir cinas sözlüğü olan *Eser-i Şevket* adlı eserde ise Selamiye mahallesi maddesinde Üsküdar adı sadece lafzen geçmektedir.

Eser-i Şevket, Selâmiye md.: Medîne-i Üsküdar'da bir mahalın ismidir³².

Farklı Madde Başlarında Üsküdar Hakkında Malumatın Verildiği Durumlar

1851 yılında yayımlanan *Eser-i Şevket* bir cinas sözlüğü olması sebebiyle sözlükte yer alan maddeler hakkında pek çok açıklama ve bilgiyi hâvî bir eserdir. Bu sözlükte Üsküdar, semek ve şebbû maddelerinde anılır. Şevket balık manasına gelen semek maddesinde

Eser-i Şevket, Semek md: Balık manasına. Şu münâsebetle hâtır-ı kemteriye bir şey gelerek ifâdeye cür'et olunur. Şöyle ki küll-i mahlûk-ı merzûk medlûlünce Cenâb-ı Hakk her bir efrâd-ı âferîdenin erzâk-ı maksûmunu ihsân buyura geldiği ta'rif ve beyândan müstağni olup ancak bir gün Kuzguncuk'tan hareketle edâ-yı salât-ı cum'a zımnında Üsküdar'a azîmet üzere iken Paşa Limanı denilen mahale gelmeksizin duvar dibinde bir 'adet İzmarit balığı müşâhede olunarak gûyâ henüz deryâdan çıkmış gibi pertâb ve hareket ederek ve bendenizin 'arîz ve 'amîk

30 Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, C. V, s. 535.

31 Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, C. V, s. 224.

32 Seyyid Mehmed Şevket Efendi, *Eser-i Şevket Tıpkıbasım*, haz. Yaşar Alparslan, Lütfi Alıcı, Kahramanmaraş 2015, s. 394.

gelişime nazaran yarım saat mikdârı esnâ-yı râhta imrâr-ı vakt olduğundan gayrı bir kimseye de tesâdüf olunmadığından semek-i mezbûrun hayli müddet berhayât olmasına bir ma'nâ vermek üzere iken hizâsında dahi bir kedi-i azîmet-lâgar ve bî-mecâl ü meşy ve hareketi muhal ise de cây-ı hayret ve sıdırmak eylemesi muhtâc ve sâkıt olunduğundan semek-i mezbûr mezkûr kediye a'tâ olunarak derhâl aklı başına geldiği meşhûd-ı 'acizânem olmakla bir muktezâ-yı hikmetullâhı her bir erzak-ı maksûma böyle bir sebeple ashâbına ihsân ve 'inâyet buyrulur kess ü bî-kesini ve mûr u megesini bir vakitte aç koyacağı bî-irtiyâbdır³³.

Şevket, eserinin şebbû maddesinde ise mezkur çiçeği açıklarken bu çiçeğin bir türünün de Üsküdar şebbûyu olarak anıldığını zikredip onu vafeder:

Eser-i Şevket, Şebbû md.: Fârisî'de bir sarı çiçektir. Pek nefis râyihası vardır. Şebbûyudan muhaffettir ve onun katmeri dahi olur ve bir nev'i kırmızı ve bir nev'i beyaz ve bir nev'i mor ve bir nev'i pembe olur ve bunlar da üç cinstir. Bir cinsine Üsküdar şebbûyu derler. Yüksek olur ve bir nev'ine ata şebbûyu derler orta olur. Pek büyümez ve bir cinsine dahi Nemçe şebbûyu derler. Gayet kısa olur³⁴.

Necip Asım Yazıksız tarafından 1893 yılında yayımlanan *Lugat-ı Muhâsabet* ansiklopedik bir sözlüktür. Bu eserin cüzzâm maddesinde ilgili hastalık anlatıldıktan sonra Yavuz Selim devrinde Üsküdar'da cüzzâm hastalarına özel bir hastahannenin olduğu bilgisi verilmektedir:

Lugat-i Musâhabet, cüzzâm md. : (Lépre) Emrâz-ı cildiyenin en müthiş ve en kerihî olan bu 'illet, adem-i nezâfet, su-i tegaddi ve yoksulluk neticesi olarak kurûn-ı vustâda hayli hüküm sürer idi. Bugün refah-ı 'umumînin daha ziyâde taht-ı emniyette bulunması hasebiyle bu illete düçâr olanlar zamânımızda azalmıştır. Pek kadîm bir zamândan beri cüzzâmlılara ya'ni miskînlere nefret irâ'e edilir ve sirâyetinden korkulur idi. Hazret-i Musâ 'aleyhisselâm miskînleri ayrı bir mahalde bulundurmaya emretmişlerdi. Ehl-i sâlib muhârebâtına iştirâk edenler bu 'illeti Avrupa'ya nakletmişlerdir. Avrupa'da ondan sonra pek müthiş bir sûrette icrâ-ı hükm eylemiştir. O vakit bu 'illetin sâri olduğuna hüküm olunarak mesâkin kaleler içinde tesis edilen dârü'l-mesâkinde hıfzedilmişlerdir. Miskîn 'illetine düçâr olmuş bir şahıs görülür görülmez hemen yakalanıp kiliseye nakledilir ve üzerine cenaze duası ve âyini icrâ olunarak dârü'l-mesâkine idhâl edilir idi.

33 Seyyid Mehmed Şevket Efendi, *a.g.e.*, s. 381-382.

34 Seyyid Mehmed Şevket Efendi, *a.g.e.*, s. 420-421.

Üsküdar'dan
İstanbul, Barlet

Her miskîn üzerinde tahta bir çan taşıyarak halkı kendisinden mübâ'adet ettirmeye mecbûr idi. **Yavuz Sultân Selîm hazretleri ahdinde Üsküdar**'da bir miskin-hâne tesis edilmiş ise de bunlara hiçbir vakitte su-i mu'âmele icrâ olunmayarak refah hâlleri temin buyurulmuştur. Fenn-i tıp cüzzâ-mın sâri değil irsî olduğunu ispat eyliyor³⁵.

Türk sözlükçülüğünün önemli isimlerinden Mütercim Âsım Efendi'nin eserini hazırlarken Türkçe hassasiyetinden yukarıda bahsetmiştik. Aşağıda tespit ettiğimiz örneklerde mütercim, Üsküdar'ı ilgili maddelerde örnek ve açıklama olarak zikretmektedir. İlk olarak *el-merc* maddesinde Üsküdar'daki İbrahim Ağa çayır-lığını örnek veren mütercim, Üsküdar'da yattığı rivayet edilen ve sahabiden olan Ebu'd-Derdâ'nın mezarının burada olamayacağını zikreder. Şurtât maddesinde zikredilen "Üsküdâr ustası" lafzı da yukarıda Scutari örneğinde anılan askeri bir sınıf olmalıdır. Mütercim *rusdâk* maddesinde de yaşadığı yer olan Üsküdar ve ona bağlı semtleri örnek vererek

35 Esmâ Günel, *Lügat-ı Musâhabet (Sözlükbilimsel İnceleme, Metin)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tez, Eskişehir 2018, s. 78-79.

açıklamalarda bulunmuş olup ilgili maddeler aşağıdaki gibidir:

Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi, el-merc md.: Şol otlu, sulu çayırılığa ve çemen-zâra denir ki onda davarlar ra'y olunur ola; meselâ Üsküdar verâsında İbrâhîm Ağa Çayırılığı ve Kâğıthâne Çayırılığı gibi. Zikri âti dedikleri mahaller bundan me'hûzdu³⁶.

Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi, Ebu'd-Derdâ md.: Uveymir

b. Mâlik el-Ensârî ve zevcesi Ummu'd-Derdâ Hayre bint Ebî Hadred el-Eslemî sahâbî ve sahâbiyyedir. Şârih der ki Ebu'd-Derdâ zühhâd-ı ashâbdandır, Şâm'ın fethinde ibtidâ bunlar kâdî oldu. Esahh-ı akvâl üzere otuz iki târihinde rihlet edip Bâbu's-Sagîr'de defn olundu ve bazıları Medîne-i münevvere'ye avdet eyledi dediler. Mütercim der ki hâlen Üsküdar kabristânında Ebu'd-Derdâ merkadı olmak hikâyeti yâ bî-asldır yâhûd başka o künyede bir zâtın olmak gerektir. Niteki hâk-i İslâmbol'da niçe ashâb merâkidi söylenir, onların Hazret-i Ebû Eyyûb'dan gayrısı sâbit değildir, lâkin her birinin rûhâniyyetlerine teveccühle fâtiha ihdâsı mâni değildir, rûhları kanda ise beher hâl vâsıl olur, ta'assubun 'âlemi yoktur³⁷.

Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi, şurtât md.: Çarkacı ta'bîr olunan mukaddime-i 'askere denir, sâ'ir 'askerden mukaddem düşmanla mukâteleye mübâderet eylemeleriyle gûyâ ki nefslerini mevte ta'yîn ve tehyi'e ederler. Ve vâlî ve hâkim ve zâbit a'vânından tâ'ife-i mahsûsaya itlâk olunur ki sâ'irlerden imtiyâz için 'alâmet-i mahsûsa ile mu'lem olurlar, Fârisîde serheng denir; tüfekçibaşı ve başçavuş ve kolluk çorbacısı ve Üsküdar ustası ve sâ'ir zâbitân makûlesinin mecmû'una itlâk olunur³⁸.

36 Mütercim Âsım Efendi, *a.g.e.*, C. I., s. 1050.

37 Mütercim Âsım Efendi, *a.g.e.*, C. II., s. 1423.

38 Mütercim Âsım Efendi, *a.g.e.*, C. IV, s. 3143.

Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi, rusdak md.: Şehrin yöresinde olan sevâd ve kurâdan 'ibârettir, istilâhımızda il ve kazâ ta'bîr olunur. Sancak kazâyı müştemildir ve vilâyet sancağı müştemildir. Meselâ hâlen karargâhımız olan Üsküdar rustâki Beykoz ve Bulgurlu ve Kartal

ve Şile ve Merdivenliköy ve Kâdîköyü ve sâ'ir kurâ ve sevâdından 'ibârettir. Ve bunlar nevâhîye münkasımdır. Lisân-ı Türkîde il ve kazâ demektir. Meselâ Üsküdar ili ve Üsküdar kazâsı ta'bîr olunur; şehir ve kazâ ve sancak i'tibâr olunur, ma'â-sâ'iri'l-mülhakât vilâyet i'tibâr olunur³⁹.

Sonuç

Osmanlı döneminde hazırlanan sözlükler özelinde yapılan bu çalışmada Üsküdar kelimesinin hem sözlükteki farklı anlamları hem de şu an İstanbul'un bir ilçesi olma mahiyeti taşıyan anlamı göz önüne alınarak farklı açıklamaları tespit edilmiştir. Ulak, menzil, menzilhane, postahane, iskele, su kenarında kurulan şehir vb. gibi kelime anlamları yanında sözlüklerde Üsküdar'ın bugün bir yerleşim yeri olarak ne derece yer aldığı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Sözlüklerde yer alan kelimelerin kısa ve öz açıklamalarından hareketle yerleşim yeri anlamında kullanılan Üsküdar'ın kelime anlamı ile ilgisinin çoklukla zikredildiği görülmüştür. Sadece *Kâmûsu'l-A'lâm*'da –ki o da coğrafi bir ansiklopedik sözlüktür- Üsküdar ve çevresi ile ilgili bilgilerin bir nebze daha tafsilatlı anlatıldığı tespit edilmiştir. *Lugat-ı Mizah*'da yer alan Üsküdar'ın a'râfa benzetilmesi, *Eser-i Şevket*'teki Üsküdar şebboyu, *Kâmûsu'l-A'lâm*'da verilen bilgilerden Çengelköy ayvası gibi anekdotlar ise sözlüklerin farklı maddelerinde Üsküdar ile ilgili kıyıda köşede kalmış bilgilerin de önemini ortaya koyan cinsten açıklamalar olarak yer almaktadır.

Sonuç olarak Üsküdar lafzı ve Üsküdar şehrinin sözlüklerde ne şekilde yer aldığı tespitlerden hareketle ortaya konulmaya ve şehrin tarihî, coğrafi ve kültürel özelliğine bir nebze olsun katkı sunulmaya çalışılmıştır.

39 Mütercim Âsım Efendi, a.g.e., C. IV, s. 3995-3996.

III. BÖLÜM

SAĞLIK

Şefik Memiş- Arif Kolay
Uğurcan Yıldızdal
Yusuf Taşçı - Sabahattin Aydın

Maarif Vekâleti'nin Sağlık Projesi Olarak Validebağı Prevantoryumu

DOÇ. DR. ŞEFİK MEMİŞ - DOÇ. DR. ARİF KOLAY
İstanbul Ticaret Üniversitesi - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Küçük Çamlıca tepesinin eteklerinde bulunan Üsküdar'ın Küçük Çamlıca bölgesinin geniş arazisinin tamamlayıcı bir parçası olan Validebağı Korusu, gerek havasıyla, gerek Dersaadet'e yakın olması sebebiyle Osmanlı padişahlarının ve devlet ileri gelenlerinin avlanma ya da yaz ayların kalmak için bağ ve bahçe yapmak amacıyla dikkatlerini çeken bir bölge olmuştur. Bu ilgi, Sultan II. Selim ile birlikte başlar, II. Mahmut döneminde zirveye çıkar. II. Mahmud'un annesi Nakşidil Valide Sultan, bozulan sağlığı için gerekli tebdil-i hava mekânı için buraya gelmiş, II. Mahmut da ömrünün son günlerini buradaki bağ köşkünde geçirmiştir.

Sultan Abdülaziz döneminde Validebağı Korusu'nun da yer aldığı Tophanelioğlu ile Büyükçamlıca arasında ilk modern yolun yapılması bölgeye olan teveccühü artırdı. Böylece 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çamlıca ile birlikte Validebağı'nın bulunduğu Altunizade semti Osmanlı yöneticileri ve zenginleri arasında revaç buldu. İsmail Paşa Validebağı içinde bugün Adile Sultan Kasrı adıyla anılan köşkü inşa ettirdi. Daha sonra bu köşk, Sultan Abdülaziz'e hediye edildi, o da kullanımı için halası Adile Sultan'a tahsis etti¹.

Validebağı Korusu, dönemin gözde meyve bahçelerinden biri olmasının yanı sıra Anadolu yakasındaki Çamlıca'dan Merdivenköy'e uzanan geniş avlak alanında yer alması sebebiyle burada inşa edilen Kasr-ı Hümâyûn nedeniyle yaz ikametgahı olarak da öne çıkmıştır. Marmara Denizi'ne bakan coğrafi yapısı Validebağı'nın

1 Haluk Y. Şahsuvaroğlu, "19. Asırda Çamlıca'daki Köşkler ve Saraylar", *Akşam Gazetesi*, 10.09.1947.

temiz havası ve bünyeye iyi gelen güney rüzgârlarına açık olması sebebiyle dönemin müzmin hastalığı olan verime yakalanan Saray mensuplarının dinlenip şifa buldukları bir mekân olmuştur. Dolayısıyla Validebağı'nın hastalıklara şifa bulmaya başlaması da burada ikamet etmeye yarayan Validebağı Kasr-ı Hümâyûnu'nun inşasıyla olmuştur. Sultan Abdülaziz'in, kasrı Adile Sultan'a hediye etmesinin sebebi, sağlıkla yakından ilgiliydi. Bazı rivayetlerde bu kasrın, daha çok Adile Sultan'ın biricik kızı, Abdülaziz'in de çok sevdiği yeğenlerinden biri olan Hayriye Sultan'ın yakalandığı verem hastalığından şifa bulması için yapıldığını ifade ediyordu². Çünkü kasrın bulunduğu mekân, buna uygundu. Hemen Çamlıca Tepesi'nin eteklerinde yer alan ve onun tamamlayıcı bir parçası olan Validebağ Korusu'nun havası, bu tür hastalıklara çok iyi gelmekte, hastaların şifa bulmasını sağlamaktaydı. Kesin olan şuydu ki, Adile Sultan'ın kızı Hayriye Sultan, evlendikten bir süre sonra verem hastalığına yakalanmış ve bir müddet burada tedavi görmüştü³.

Adile Sultan'ın ölümünden sonra, bir süre boş kalsa da Validebağı Kasr-ı Hümâyûnu'nun sağlık amaçlı kullanımını devam etmişti. Kasır, Sultan Reşad tarafından üçüncü kadını Dürrüâlem Kadın'a "hava değişimi" amacıyla verilmişti⁴. Buradan da anlaşılıyor ki, Dürrüâlem Kadın'ın sağlık sorunları akciğer ile ilgili bir rahatsızlıktı ve şifa bulması için burada kalması uygun görülmüştü.

Validebağ Sarayı'nın Osmanlı döneminde başlayan ve saraya mensup kişilerin şifa bulmaları için kullanmaları geleneğine, Cumhuriyetle birlikte kapsamı farklılaştırılarak devam edilmişti. Prevantoryumdan önce burada, 1926'da, bir "talebe istirahat ve tedavi yurdu" açıldı. Aslında bu yurdun açılması da aynı yıl, Maarif Vekâleti bünyesinde Mektep Hıfzıssıhhası Umum Müdürlüğü'nün kurulmasıyla olmuştu. "Okul çocuklarını sağlığını korumakla ilgili tedbirleri uygulamak, öğretmenleri sağlık denetimi altında bulundurmak, okul yapılarında gözetilecek sağlık şartlarını saptamak, dimağ hıfzıssıhhası ile ilgili tedbirleri uygulamak" gibi görevleri bulunan Genel Müdürlük, kurulur kurulmaz bir "açık hava mektebi" açılmasını önermiş, ancak bu fikir şekil değiştirerek "talebe istirahat ve tedavi yurdu" şeklini almış, bu yurt da Validebağı'ndaki köşkte faaliyetine başlamıştı⁵.

2 Nuran Yıldırım, Mahmut Gürkan, *Türk Göğüs Hastalıkları Tarihi*, İstanbul, 2012, s. 117.

3 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, c. II, İstanbul, 1977, s. 155.

4 Mahmut Gürkan, "Prevantoryumdan Devlet Hastanesine: Validebağ Öğretmenler Hastanesi Tarihçesi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII*, İstanbul 2012, s. 22.

5 Nevzat Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi / Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara, 1948, s. 619-620.

Üstelik 1926 yılında yurt için bir de “Talebe İstirahat ve Tedavi Yurdu Talimatnamesi” hazırlanmıştı. Talimatnamenin birinci maddesi, “Mekteplerimizde sıhhatleri nokta-i nazarından hususî bir tarz-ı hayat, tağdiye (beslenme) ve terbiyeye muhtaç bulunan erkek ve kız çocuklara mahsus bir istirahat yurdu tesis olunmuştur” haberini veriyordu. Yurdun bir sıhhat ve istirahat kurumu olması sebebiyle burada okullardaki gibi öğretim yapılamayacağını hükme bağlayan talimatname, “ancak çocukların bedenî ve zihnî yorgunluğunu tevlit etmeyecek (doğurmayacak) şekilde işgal edilmeleri faydalı olacağından yurtda, musiki, elişleri gibi bazı dersler gösterilmesini, konferanslar verilmesini” uygun bulmuştu⁶.

Prevantoryumun Açılışı

Burada ilk defa dile getirilen ve Darüleytam ile Prevantoryum kurumları arasında bir de tedavi yurdu dönemi olduğunu gösteren bu bilgiden sonra, “talebe istirahat ve tedavi yurdu”nun prevantoryuma doğru atılmış bir adım olduğunu söylenebilir. Aslında prevantoryum düşüncesi de, darüleytamlardaki çocukların sağlık durumlarını gözetim altında tutarak, ilgi ve tedaviye muhtaç olanların korunması, hastalıklarının daha başlangıç safhasında önlenmesi fikrinden doğmuştu. Çünkü bu çocukları hem devlet hastanelerine yerleştirmek, hem de okullarda bulundurmamak uygun görülüyordu. Bu nedenle “talebe istirahat ve tedavi yurdu” 1927 yılında küçük değişikliklerle prevantoryum haline getirildi⁷.

20. yüzyılın ilk yarısı, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de verem gibi göğüs hastalıklarının yaygın olduğu ve tedavisi için sanatoryumların faaliyete geçirildiği bir devirdi. Birinci Dünya Savaşı ve onun elim sonuçları bütün dünyada veremin yayılmasını şiddetlendirmişti. Sözelimi İstanbul Sıhhiye (Sağlık) Müdürlüğü’nün 1924 yılı istatistiklerine göre Fatih ve Eyüpsultan’ın fukara semtlerinde son zamanlarda veremden ölenlerin sayısı dehşet verecek nispette artmıştı. Çünkü veremin başlıca nedeni olan sefalet ve yetersiz beslenme, savaş sonrası her yerde had safhadaydı⁸.

Hükümet bu durumun farkındaydı ve veremle mücadeleye daha o tarihte büyük bir ehemmiyet vererek, öncelikle prevantoryum ve sanatoryum açılması mümkün

⁶ Ayas, *a.g.e.*, s. 619-620.

⁷ Ayas, *a.g.e.*, s. 620.

⁸ Fahreddin Kerim, “Verem Mücadelesi ve Sanatoryumlar I”, *İçtihad*, sayı 170 (1 Teşrinievvel 1924), s. 3436.

Adile Sultan
Kasrı

MAARIF VEKÂLETİ'NİN SAĞLIK PROJESİ OLARAK
VALİDEBAĞI PREVANTORYUMU

yerlerde, mevcut binaları bu tür hastanelere dönüştürüyordu. Basında aynı duyarlılığı gösteriyor, veremin yaygınlaşmasını önleyecek haber ve yayınlar yapıyordu. Veremin yaygınlaşmasına karşı alınan tedbirlerden biri de önleyici tedavinin yapıldığı tesislerin faaliyete sokulmasıydı. Validebağı Kasrı'nın prevantoryuma dönüştürülmesiyle birlikte Türkiye'de prevantif, yani önleyici tedavi merkezi faaliyete geçmiş bulunuyordu.

Bu konuda öncü rolü, dönemin Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey üstlenmişti. Mustafa Necati Bey'in büyük gayretleriyle Köşk, öğrencilere yönelik hizmet veren 60 yataklı bir prevantoryuma dönüştürülerek, 27 Mayıs 1927 tarihinde törenle açılmıştı⁹. Daha sonra ise Köşkün diğer geniş oda ve salonlarına hasta karyolası konularak, bu binadaki yatak sayısı iki yüze çıkarılmış ve çocukların yanı sıra kadın prevantoryumu olarak da hizmet vermişti¹⁰. Ayas'ın verdiği bilgiye göre ise Validebağı Köşküne eklenti olarak erkek çocuklar için bir de kargir pavyon yaptırıldı. Bunun üzerine kurumun hasta kadrosu, 150'ye çıktı¹¹.

Validebağ'ın Seçilme Nedeni

Çocuk prevantoryumunun kurulması için Validebağı'nın seçilmesinin iki nedeni vardı. Birincisi zaten burada yer alan Validebağı Kasrı'nda yetim çocuklar için bir eğitim yapıldığından hazır binalar mevcuttu. İkincisi, Validebağı'nın konumu, manzarası ve arazisi, göğüs hastalıklarıyla ilgili bir hastane açılması için çok uygundu. Bu durum, Prevantoryumu anlatan bir broşürde şöyle ifade ediliyordu:

“Mevkii ve manzarasını letafeti ile güzel İstanbul'un misilsiz (benzersiz) bir yeri olduğundan büyük bir isabetle harap olmaktan kurtulmaya başlanan Validebağı Sarayı ve arazisi, prevantorium tesisine en elverişli bir yerdir”¹².

Validebağı'nın seçilmesinin bir diğer nedeni ise verem hastalığına yakalanmış kişinin yatacağı sanatoryum ya da önleyici hizmet verecek olan prevantoryumun kuzey rüzgârlarına maruz kalmayan bir alanda gerekiyordu. Hastalar, ayrıca hafif yürüyüşler yapıp güneşlenecekleri için buranın hem yeşil, hem güneş alan

9 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, c. II, İstanbul 1977, s. 154.

10 *Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1973, s. 198.

11 Ayas, *a.g.e.*, s. 620.

12 Naciye Turgut, “Validebağ'ın Değişim Sürecinde Adile Sultan Kasrı”, *Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler*, ed. Zekeriya Kurşun, İstanbul, 2005, s. 431.

havadar bir yer olması gerekiyordu. Bu yüzden doktorlar, sanatoryum ve prevantoryum yerlerinin seçilmeye başlandığı 1924'ten itibaren yetkililere, bu niteliklere uygun mekân tavsiyelerinde bulunuyorlardı. Bunlardan biri olan Fahreddin Kerim, şöyle yazıyordu: “Yazın Yakacık, Heybeli'nin Papaz Mektebi civarı, Çamlıca'nın Marmara'ya müteveccih kısımları (bununla Validebağı kastediliyor), Keşiş Dağı'nın şimal rüzgârı tutmayan kısımları veremliler için mükemmel bir istirahatgâh olabilir¹³.”

Validebağ'da çocukların veremden kurtaracak bir prevantoryum tesisi açılacağına ilişkin, gazetelerde de haberler çıkıyordu. Bunun için Maarif Nezareti, Selim Sırrı Bey'i memur etmişti. Cumhuriyet'te yer alan habere göre, Selim Sırrı Bey, prevantoryumun açılışı için merak edilecek bir husus olmadığına işaret ederek, “Bu müessesenin vücuda getirilmesi için lazım gelen meblağ hazırdır” açıklamasında bulunuyordu. “Yalnız” diyordu Selim Sırrı, “işe başlamak için yeni emirler telakki edeceğimi ümit ediyorum. Bu müessesede hastalığa yakalanmış çocuklar hem tedris, hem tedavi edileceklerdir. Bu müessesede şimdilik elli, altmış yatak

Adile Sultan
Kasrı ön
cepheden
görünüm

13 Fahreddin Kerim, “Verem Mücadelesi ve Sanatoryumlar II”, *İçtiha*, sayı 172 (1 Kânunuevvel 1924), s. 3467.

Validebağ
Korusu'ndan bir
görünüm

bulunacaktır¹⁴.” Selim Sırrı Bey’in işaret ettiği iki önemli husus vardı. Birincisi yatak kapasitesiydi, baştan beri ilk etapta kapasitenin 50-60 olması düşünülmüştü. İkincisi de prevantoryumun faaliyete geçmesi için para sorunu da çekilmiyordu. Gereken para hazırlanmış, Kasrın düzenlenip hastaneye dönüştürülmesi için bekletiliyordu.

Çocuklar, prevantoryumda tedavi edilmenin yanı sıra eğitime de tabi tutuluyordu. Burada tedavi gören öğretmenler tarafından, hasta çocuklara “spor, bahçe işleri, el sanatları” gibi alanlarda eğitim veriliyordu. Ayrıca çocuklar, günümüzde Mustafa Necati Bey’in heykelinin karşısındaki alanda, havuz ve kum bahçesine dönüştürülen mekanda solaryum tedavisi görüyorlardı. Koru içinde yaygın ağaçlık alanların bulunmaması güneşten daha çok istifade edilmesine imkân sağlıyordu. Ayrıca hastane binalarının tamamının önlerinde ağaçlar yer almıyor, güneşi uzun süre alacak kadar ufukları açık, geniş ve büyük balkonları bulunuyordu.

¹⁴ *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1927, s. 3.

Güneşli havalarda bu hizmetler verilirken, hava durumunun iyi olmadığı mevsimler için ise bina içi aktiviteler düşünülmüştü. Buna göre dâhili alanlarda çocuklara ya sinema ya da tiyatro izlettiriliyordu¹⁵. Dışarıdan tiyatro grupları davet ediliyordu. “Filmler” diyordu Cengiz Atay, “hava şartlarının iyi olduğu günlerde bahçede izlettirilirken; günümüzde restoran bölümü olan Kasrın bir odasına perde asılıp, sahne düzeni verilerek piyesler de oynatılabiliyordu¹⁶.” Böylece çocukların en çok ihtiyaç duydukları moral motivasyon sağlanmış oluyordu. Hastaların eğitim ve moraline yönelik bu tür etkinlikler; prevantoryumun kuruluşundan itibaren yapılıyordu. Validebağ’da tarihi ve modern binalarda uygulanan bu etkinlikler, kısa zamanda kurumun adının duyulmasına ve her türlü projesinin de desteklenmesine yol açmıştı.

Darüleytamdan İlk Yatı Mektebi’ne

Validebağ Prevantoryumu hem öğrenciler hem de öğretmenler için kurulmuştu. Daha önce burada Darüleytam adıyla faaliyet gösteren okulun ismi de İlk Yatı Mektebi olarak değiştirilmişti. Darüleytamların Şehir Yatı Mektebi haline getirilmesiyle, Mustafa Necati Bey’in verdiği bilgiye göre, artık yetim evi kalmamıştı¹⁷. Prevantoryum için 1927 bütçesinden alınan tahsisat yerinde harcanarak, ilk mektep çocukları için gerekli olan verem önleyici hastanesi açılmıştı. İlk olarak da, adı Darüleytam iken burada nasıl şehitlerin çocukları eğitiliyorsa, şimdi de verem hastalığına düşen şehit çocuklarına kucak açılarak, şifa bulmaları temin edilmişti. Bu konuda TBMM’ye 1928 bütçe görüşmeleri sırasında bilgi sunan Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, “Efendiler; geçen sene heyeti âliyenizin kabul buyurduğu bir tahsisatla açılan (prevantoryum) tasavvur ettiğimiz şekilde ifasıyla muvazzaf olduğu işi bihakkın yapmıştır. 194 şehit çocuğu verem tehlikesinden kurtarılmıştır” diye açıklıyordu.

Bakan Mustafa Necati Bey, bu müjdeli haberin ardından, önleyici hastane olan prevantoryumun daha fazla öğrenci ve öğretmen kabul edebilmesi için genişletilmesi

¹⁵ *Gazete Kadıköy*, 31 Temmuz-6 Ağustos 2015

¹⁶ Turgut, a.g.m., s. 432.

¹⁷ Mustafa Necati Bey, TBMM’ye 1928 bütçe görüşmeleri sırasında şöyle demişti: “Cumhuriyet hükümeti bu yetim yavrularını, bu şehitzedelere me’va (kalacak yer, ev) olan mektepleri tanzim etmiştir. Artık yetim evi kalmamış, Darüleytamlar şehir yatı mektepleri haline kalbedilmiştir (dönüştürülmüştür) ve burada okuyan ve beslenen çocuklarımızın babalığını millet deruhde etmiştir. Darüleytamlar, şehir yatı mektebi haline kalbedildikten sonra içinde gülbüz, zinde ve babasının millet olduğunu anlayan asil şehitzedelerin makarrı olmuştur. Son İstanbul seyahatinde bu mekteplerin bir iki tanesini ziyaret ettim. Temin ederim ki; hayatta baba ve anneye malik olan hiçbir çocuk bu kadar şefkat ve muhabbetle büyütülemez. İ: 64, 22.4.1928, c. 1, s. 203.

gerektiğinden bahsederek, tahsisat talep ediyordu¹⁸. Mustafa Necati Bey'in konuyla ilgili verdiği bilgiler, milletvekillerini memnun etmişti. Bu nedenle prevantoryumun genişletilmesi için talep ettiği bütçe, hiç tartışılmadan kabul edildi. Hemen Kasrın çevresinde bulunan araziye 80 yataklı bir pavyonun yapımına başlandı.

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in söz verdiği gibi ikinci binanın ilk bölümü, Necati Bey Pavyonu adı altında 1928 yılının ilkbaharında açıldı. Ağır verem hastalarının kabul edilmediği bu pavyona "nekahet" devresinde olup da istirahat etmesi gereken erkek öğretmenler alınıyordu. Dolayısıyla ikinci bina sadece erkeklere mahsustu ve ilk etapta da 8 kişilik yatak kapasitesine sahipti. Aynı şekilde Validebağı Prevantoryumu'nun Necatibey Pavyonu, 15 Nisan'dan 15 Ekim'e kadar olmak üzere 7 ay açık kalıyor, bir başka ifadeyle kış mevsiminde faaliyetlerine son veriyordu. İlk dönemde erkek öğretmenler burada en fazla iki ay kalabiliyor, durumu vahamet arz edenler için bu süre, kurul kararıyla 2 ay daha uzatılabiliyordu. Hastaların kullanacakları iç çamaşırı ve kişisel diğer eşyalar dışında kalan "sabun, yüz havlusu, yatak takımı, battaniye ve sezlong" gibi malzemeler ise idare tarafından tedarik ediliyordu. Burada hastaları iç çamaşırları için ütü hizmeti de veriliyordu. Henüz Cuma'nın tatil olduğu o dönemde, hastalara Perşembe'den bildirmeleri halinde Cuma günü dışarı çıkma izni de veriliyordu¹⁹.

Validebağı Prevantoryumunda Necatibey Pavyonu Talimatnamesi'nde ifade edildiğine göre 1928 yılında bahçede çocukların kullanımına açık solaryum mahalleri bulunuyordu. Bu nedenle erkek muallimler, çocukların solaryum alanları ile onların bahçelerine, prevantoryum binasını dahiline giremiyorlardı. Ancak kendi pavyonlarına ait geniş bahçe dâhilinde gezinti yapabiliyorlardı²⁰.

Necatibey Pavyonuna, 1949 yılında 120 yataklı bir pavyon daha ilave edilerek kapasitesi 200 yatağa çıkarılacak ve burası 200 yataklı erkekler prevantoryumu olarak hizmet verecekti²¹.

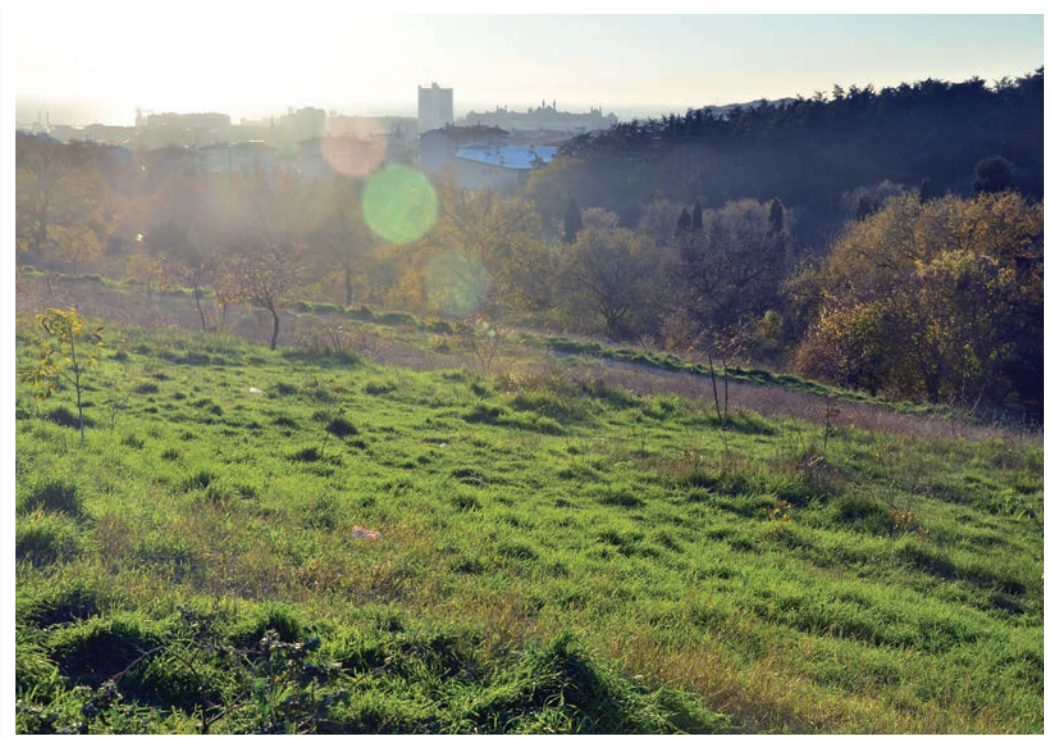
1928 yılında Adile Sultan Kasrı'nın çatısı yıkılarak, ilave bir kat yapıldı ve bu bölüm solaryum (güneşlenme mekanı) olarak kullanılacaktı. Daha sonra Mustafa Necati Pavyonu adı verilen bu yeni binanın 1931 yılında tam olarak hizmete

18 İ: 64, 22.4.1928, c. 1, s. 203.

19 *Maarif Vekâleti Tebliğler Mecmuası*, sayı 27-28 (15 Mayıs 1928), Devlet Matbaası, 1928, s. 21-23.

20 *Maarif Vekâleti Tebliğler Mecmuası*, s. 23.

21 *Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz*, s. 198.

Validebağ Korusu

girmesiyle birlikte,²² artık burası verem gibi hastalıklara yakalanmak üzere olan öğretmen ve öğrencilerin tamamının talebini karşılayacak hale gelmişti. Öyle ki İstanbul'un yanı sıra Anadolu'nun muhtelif köşelerinden de buraya öğretmenler tedavi olmak için geliyorlardı. Kabul edilmeliydi ki, Validebağı Prevantoryumu, önleyici hizmette kendisine düşen vazifeyi, tıpkı Mustafa Necati Bey'in dediği gibi "bihakkın" yerine getiriyordu.

Bu tespiti, 1933 yılında Validebağı Prevantoryumu'nu ziyaret eden Fahreddin Kerim Gökay doğruluyordu. "Onbeş yıl evvel" diyordu Gökay, "zayıf mektep çocukları için Validebağı'nda kurulan ve bugün zihnen ve bedenen yorulan hoca ve talebeler için bir sanatoryum haline dönüşen prevantoryum da (Hükümetin) bu hayırlı müesseselerinden biridir. Mektepten çıktıktan sonra asistanlık, baş asistanlık gibi seririyat kariyerini ikmal ettikten sonra iki sene Avrupa sanatoryum ve mekteplerinde çalışan ve Ankara'da Sıhhat Vekaleti'nin kurduğu dispanserinde

22 Gürkan, a.g.m., s. 22.

başhekimlik yapan kıymetli verem mütehassıslarımızdan Zeki Sıdkı Beyin müdür bulunduğu prevantoryumu yine kıymetli veremcilerimizden Fazıl Bey ile birlikte ziyaret ettik²³.”

Gökay'ın verdiği bilgilere göre Validebağı Prevantoryumu'nun bulunduğu mevkii çok güzel ve isabetle seçilmiş bir yerdi. Bu beğenisini, “Marmara'ya ve tabiatın diğer birçok güzelliklerine hâkim bir mevkide 100 dönüme yakın geniş arazi ve sayısız ağaçları, sert rüzgârlara maruz bulunmama gibi faikyetleri havi (üstünlükleri içeren) prevantoryumun ne kadar faydalı bir müessese olduğunu anlamak için bir defa ziyaret kâfidir” ifadesiyle dile getiriyordu²⁴.

Onun verdiği ikinci bilgi ise çocuklar için kurulan prevantoryum, kısa zaman içinde genişleyerek, 1933 yılı itibarıyla “kadın ve erkek pavyonları ayrı ayrı olan binanın erkeklere ait kısmı yeni yapılmıştı.” Daha da önemlisi veremin tedavisi için mutlak gerekli olan kış ve yaz kür yerleri ayrı ayrı yapılmıştı. İlâveten Validebağ'ının dillere destan olan bahçedeki havuzları ve tarhları faaliyete geçmişti. Ayrıca hastanenin bahçesinde bir de hava istasyonu bulunuyordu ki, böylece rüzgârların vaziyeti ve rutubet durumu anında tetkik edilip ona göre önlemler alınıyordu. Bunun yanı sıra hastanede “bugünün en yeni tedavi vasıtaları tatbik” edilmekteydi.

Bir hekim olarak sahip olduğu mekânsal ve fiziksel üstünlüklerinin yanı sıra Gökay'ın dikkatini çeken bir başka husus ise hastanenin sahip olduğu uzmanlar heyetiydi. Başta hastane müdürü Zeki Bey olmak üzere onun mesai arkadaşları olan Bedriye Hanım, İhsan ve Nevaz Bey gibi mütehassısları takdirle anmaktan kendini alıkoymıyordu²⁵.

Türkiye'nin İlk Döner Sermayeli Kamu Kurumu

Validebağ Prevantoryumu, Cumhuriyetin ilk ve en önemli sosyal projelerinden biri olarak görülüyordu. Bu projeyi daha da önemli kılan, devletin temel görevi olan sosyal devlet olma özelliği ile iktisadi açıdan devlete yük olmadan ayakta durma prensibini birleştirmesiydi. Bu amaçla döner sermaye kavramı geliştirilmişti. Aslında döner sermaye ile ilgili Cumhuriyet devrindeki ilk kanun, 23 Şubat 1925 tarihli “Ziraat Müesseselerine Sabit Sermaye Vaz'ına Dair Kanun”du.

23 Fahreddin Kerim, “Prevantoryumda Bir Gün”, *Tıp Dünyası*, c. 6, sayı 4 (15 Ağustos 1933), s. 2167.

24 Kerim, a.g.m., s. 2167.

25 Kerim, a.g.m., s. 2167-2168.

Ancak Validebağ Preventoryumu'nu ilgilendiren bu kanunu takiben çıkarılan 26 Mayıs 1927 tarih ve 1050 sayılı “Muhasebe-i Umumiye Kanunu” ilk döner sermayeli kamu kurumlarının kurulmasına vesile olmuştu. Çünkü bu kanunun 49. maddesinde döner sermayeli işletmelerin kurulması ele alınarak, kamu kurumlarına döner sermaye verilmesi genelleştirilmişti. Böylece de kamu kuruluşlarında döner sermaye sınırlı da olsa güçlü bir altyapıya kavuşturulmuştu.

İşte bu kanunun kabulünden sonra iki kamu kurumunda döner sermaye kuruldu. Uzmanlara göre 49. maddenin dar kalıpları içinde kurulan ilk döner sermayeli işletmeler, “Müze Eserleri, Darphane ve Damga Matbaası ile Validebağ Preventoryum ve Sanatoryum Hastanesi Döner Sermaye İşletmeleri”ydi²⁶. Bu özelliğiyle Validebağ 1927 yılında yola çıkılırken hedeflenen ilkelere sadık kalınarak, daha da büyük bir fonksiyona kavuşturulmalıydı.

Validebağ Preventoryumu, Avrupa'daki ilk örnekleri gibi “açık hava mektepleri” gibi kurulurken, Fransa ve İsviçre örnekleri esas alınmıştı. Tıpkı o ülkelerde olduğu gibi bir süre sonra eğitim kısmı azaltılarak, “çocukların tedavisine mahsus ve bu itibarla bir taraftan verem dispanserine, diğer taraftan sanatoryuma merbut birer verem tedavihanesi olarak kabul edilmesi” zorunluluğu ortaya çıkmıştı²⁷.

1929 yılı itibariyle Validebağ Preventoryumu 100 yataklıydı ve Maarif mekteplerinde okuyan yatılı ve gündüzlü öğrencileri kabul ediyordu. Karma olan kurumda, 13 yaşına kadar olan erkek çocuklar ile 17 yaşına kadar olan kız çocuklar 4 devreye ayrılıyordu. Bir sene sonunda tedavi olmayan çocuklar, mekteplerine iade ediliyordu. Kurumda ayrıca 11 yataklı özel bir tecrithane vardı. Burada dışarıdan gelen çocuklar bir hafta süreyle tutulur, başkaca salgın hastalığa sahip olup olmadıkları ve diğer hususları kontrol edilirdi. Buradaki laboratuvar ve muayeneler sonucu bulaşıcı hastalıktan salim olduğu görülen çocuklar kuruma dâhil edilirdi. Tam iki yıl içinde kurumda 300'e yakın hasta çocuk tedavi edildiği, başka bir ifadeyle 300 farklı çocuk geldiği halde, tek bir bulaşıcı hastalık vakası (o da kızıl hastalığı) olmuştu. Bu da karantina usulünün kurumda başarıyla uygulandığını gösteriyordu²⁸. Preventoryumda, Mayıs 1929 tarihi itibariyle son 2 yıl içinde toplam 292 öğrenci tedavi edilmişti²⁹.

26 Özhan Çetinkaya, “Kamu Maliyesinde Kamu İşletmeciliğinin Yeri ve Analizi (Döner Sermaye İşletme Uygulamasının Analizi)”, *Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikalar / XVI, Türkiye Maliye Sempozyumu*, Manisa, 2002, s. 119-120.

27 Cevat Refik, “Verem Mücadelesinde Preventorium ve Açık Hava Mektepleri”, *Hayat Dergisi*, c. V, sayı 128 (9 Mayıs 1929), s. 472.

28 Cevat Refik, a.g.m., s. 472.

29 Cevat Refik, a.g.m., s. 474.

Adile Sultan
Kasrı

MAARIF VEKÂLETİ'NİN SAĞLIK PROJESİ OLARAK
VALİDEBAĞI PREVANTORYUMU

Uygulanan Tedavi Yöntemleri

Cevat Refik, 1929 yılı itibariyle prevantoryumda uygulanan tedavi tarzının, diğer kurumlarda olduğu gibi “sıhhi bir rejimden ve yazın güneş banyosundan, ritmik jimnastik, hafif bahçe oyunları, çiçek ve sebze yetiştirmek gibi sakin meşgaleler ve bilhassa yaz ve kış muntazaman tatbik edilir açık hava küründen” ibaret olduğunu altını çiziyordu.

Validebağı’nda güneş banyosu çok önemliydi ve burada kemik ve cilt veremlerini ilk defa güneş ışığıyla tedavi eden Roller’in usulü uygulanıyordu. Yapılan tetkikler gösteriyordu ki, 2 yıl içinde güneş ışığı yöntemiyle tedavi olan hastaların sayısı 100’den fazlaydı. Bu hususta Cevat Refik, “Müessesede şimdiye kadar bu suretle yüzden fazla hastanın tedavisi ikmal edilmiş ve bunların sıkletlerinde (ağırlıklarında) pek seri tezayütler (hızlı artışlar) ve dereni tezahürlerinde başka hiçbir ilaç ve vasıtanın temin edemediği çok mahsus ve memnuniyet verici salah eserleri elde edilmiştir.” Burada 3 ay kalan bir çocuğun hepsi ortalama olmak üzere, boyu bir santim uzuyor, 2 santim göğsü genişliyor, ağırlığı da 3 kilogram artıyordu. Yine hastalar burada yaz ve kış, rüzgârdan muhafaza edilmek şartıyla açık havada küre tabi tutuluyordu. Pencereleleri daima açık bulunan yatakhanelerde uyumaya alıştırılıyor, soğuğa karşı dirençleri artırılıyordu³⁰.

Validebağı’na okullardan hasta öğrenciler geldiğinden bir şekilde eğitimin devam etmesi gerekiyordu. Ancak hastalar farklı okullardan ve farklı sınıflardan geliyorlardı. Sözelimi 1929 yılında Validebağı’nda şehir yatı mekteplerinden, kız muallim mekteplerinden ve liselerden gelen, yaşları birbirini tutmayan öğrenciler vardı. Dolayısıyla uygulanacak eğitim, hepsini ilgilendirecek mahiyette olmalıydı. Bu yüzden şöyle bir karar alınmıştı. Günde sadece 3 ders yapılıyordu. Bir dersin süresi de 30 dakikayı geçmiyordu. Dersler ise “tabiat tetkiki, el işleri, medeni ve vatanî bilgiler ile hıfzıssıhha” olmak üzere 4 konudaydı³¹.

Validebağ Prevantoryumu’nun elde ettiği büyük başarı üzerine, buraya ilişkin bütün proje ve planlara büyük destek verildi. Bu destek sonucu prevantoryum, yeni binaların eklenmesiyle daha da büyüyerek önleyici hizmetten tedavi edici hizmete doğru genişledi. Bir başka ifadeyle prevantoryum hizmetinin yanı sıra sanatoryum hizmeti de sunan bir yapıya kavuştu.

30 Cevat Refik, a.g.m., s. 473.

31 Cevat Refik, a.g.m., s. 474.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk de vereme karşı yapılacak tüm girişimlere yakından destek veriyordu. Bu amaçla yapılacak hastane binaların gecikmeden inşaatlarına başlanıp bitirilmesini arzu ediyordu. Bu yüzden de 1936 yılında Validebağı'na yapılacak "öğretmen ve talebeye mahsus sanatoryum binası inşaatının" mevzuattaki hususlar yerine getirilmediği için geciktirilmesine izin vermemişti. Aslında mesele şöyle gelişmişti. Prevantoryumdan sonra Validebağı'nın uygun ortamı sebebiyle bir de sanatoryum yapılması gündeme gelmişti. Bunun için de gerekli hazırlık çalışmaları yapılmış ve sanatoryum binasının inşaatının 27.000 lira keşif bedeline sahip olduğu tespit edilmişti. Ne var ki ihale sürecinde eksik ilana çıkmıştı. Mevzuat gereği ise "ihale muamelesinin eksik ilana müstenid olmasından ötürü mukavelesinin feshi lazım gelmekte" idi. Vakit dardı, inşaat için ise mevsim uygun değildi. Hepsinden önemlisi ülkede çok sayıda verem hastası vardı, bir gün gecikmek bile birçok insanı ölüme terk etmek anlamına geliyordu. Bu gibi nedenlerden dolayı Atatürk, hükümetin "vaktin darlığı ve mevsimin müsaadesizliğine binaen işin yeniden eksiltmeye çıkarılmasına imkân olmadığı" gerekçesini doğru buldu ve ihalenin "hazine menfaatine uygun yapıldığı" görüşüne inanarak, yapılan ihaleyi, 11 Aralık 1936 tarihli kararname ile onayladı³².

Atatürk'ün imzasından sonra inşaat işleri hızla başladı ve 1939 yılında birinci kısım bitirildi. Bu sanatoryum binasının yeri, uzmanlara yaptırılan incelemeler sonunda prevantoryumda uzakça bir noktada, Marmara'ya yönelmiş ve kuzey rüzgârlarından korunmuş eğik bir yüzey olarak belirlenip yapılmıştı. 150 yataklı olması öngörülen binanın bitirilen bölümü, 1939'da hizmete alınmıştı. Kalan kısmı ise 1947'de bitirilebildi³³.

Aslında sanatoryum binasında dönemin Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın da büyük katkısı vardı. 1938 yılında onun gayretleriyle inşasına başlanmış, ancak inşaatın tamamı, II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekonomik ve siyasî açıdan zorluklar sebebiyle gecikmişti. Ekonomik sıkıntılar sebebiyle yarıda kalan sanatoryum binasının tam anlamıyla hizmete girmesi, ancak 1949 yılında mümkün olmuştu³⁴.

32 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: Başbakanlık (30-0-18-01), Kutu no: 02 Gömlek no: 70 Sıra no: 95-009.

33 *Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz*, s. 198 ve Ayas, *a.g.e.*, s. 621. Aslında bu tarihlerde bir sorun söz konusudur. Ayas, binanın ilk kısmının 1938'de bitirilip tamamının da 1947'de tamamlandığını ifade ederken, Bakanlığın çıkardığı "Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz" adlı yayında ise binanın ilk bölümünün 1939'da bittiği, kalan kısmının ise 1949'da tamamlandığı kaydediliyordu. Bize göre de ikinci kaynağın ifadesi daha doğrudur.

34 *Cumhuriyet*, 25.01.1989, s. 2.

Validebağ Korusu

Böylece Validebağ Korusu, Adile Sultan Kasrı'nın prevantoryum olarak kullanılmaya başlamasından itibaren geçen 15 yıl içinde eklenen yeni binalarla genişletilerek tam bir sağlık kompleksine dönüştürüldü. 1949'da kompleks içinde sağlıkla bütünleşen bir eğitim yuvası da kuruldu ve sanatoryum bünyesinde Sosyal Hemşire Okulu eğitime başladı. Türkiye'nin veremle mücadelede stratejik merkezlerinden birine dönüşen Validebağ'da bu kez, 1950 yılında 73 yataklı bir bina daha inşa edilerek sanatoryum kısmına eklendi.

O dönem yöneticilerin bu konudaki hassasiyetlerini gösteren unsurlardan biri de Avrupa ülkelerinde çokça bulunan "aeryum"ların da Validebağ içinde faaliyete başlamıştıydı. Yatılı açık hava ve güneş kampları olarak nitelenebilecek olan "aeryumlar" ile hastalıklı aile çevrelerindeki sağlıklı çocukların korunması planlanıyordu³⁵. Bunun ilk örneği de Validebağ'ında hayata geçirilmişti.

1954 yılında ise İhsan Mermerci isimli bir hayırsever tarafından 50 yataklı bir hizmet binası daha yaptırıldı. Mermerci, İstanbul'da eğitimden sağlığa kadar

³⁵ Cumhuriyet, 8 Şubat 1963.

çeşitli alanlarda birçok hayır işleri yapmıştı. Bu kapsamda 1952 yılında Validebağı Prevantoryum-Sanatoryumu adını alan hastane bünyesinde hem modern binasıyla ihtiyaca cevap verecek, hem de hasta talebini karşılayacak şekilde kapasitenin artırılması amacıyla bir çocuk pavyonu yaptırmak için Milli Eğitim Bakanlığı'na müracaat etmişti. Hayırsever Mermerci, günümüze kadar ulaşan çocuk pavyonunun planlarını hazırlatıp tasdik ettirmiş ve inşaata başlamak için Milli Eğitim yetkililerine sunmuştu³⁶. Gazeteler de İhsan Mermerci'nin yaptıracığı çocuk pavyonu ile ilgili gelişmeleri yakından takip edip kamuoyuna duyuruyordu. Validebağ'da günümüze kadar ulaşan bu bina, artık hizmet vermiyor ve atıl vaziyette hangi amaçla kullanılacağına karar verilmesini bekliyor.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında verem hastalığı görülen kişilerin sayısında ciddi bir artış görüldü. Sayıları artan verem hastalarını tedavi etmek için devlet bütün imkânlarını seferber ediyordu. Başta Cerrahpaşa Hastanesi olmak üzere, Heybeliada Sanatoryumu, Beyoğlu İlkyardım Hastanesi, Bakırköy Akıl ve Sinir Hastanesi, Yedikule Verem Hastanesi, Haydarpaşa Verem Hastanesi, Koşuyolu Verem Hastanesi, Baltalimanı Kemik ve Mafsal Veremi Hastanesi, Göztepe Prevantoryumu, Büyükkada Sanatoryumu, Validebağ Prevantoryum ve Sanatoryumu bunun için kurulup görevlendirilmişti.

Sadece İstanbul için, 1954 yılında yayınlanan bir senelik rakamlar, veremin ulaştığı korkunç boyutu ortaya seriyordu. İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü verilerine göre, İstanbul'daki verem hastanelerine bir yıl içinde 10.887 veremli hasta tedavi olmak için müracaat etmişti. Bu rakam, sadece kayıt altına alınan müracaatları gösteriyordu. Bu hastalardan ancak 6.210'u hastanelere yatırılıp tedavi altına alınabilmişti. Müracaat edenler arasından Validebağ Sanatoryumu ve Prevantoryumuna sevk edilen hasta sayısı ise 14 idi³⁷. Rakamın azlığı, Validebağ hastanesinin öğretmen ve öğrencilere yönelik hizmet vermesinden kaynaklanıyor, bu hastalar da doğrudan müracaat ediyorlardı.

İlk Kapsamlı Yönetmelik

Validebağ ile ilgili ulaşılabilen ilk talimatname, 19 Ekim 1937 tarihini taşıyor. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Heyeti tarafından hazırlanan bu talimatname,

³⁶ *Milliyet*, 23 Kasım 1952, s. 3.

³⁷ *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1954, s. 1, 6.

prevantoryumun sanatoryum ilavesiyle zenginleştirildiği döneme denk geliyor. Ancak bu talimatname, hem prevantoryum hem de sanatoryumun pavyon ve yatak sayılarının artması üzerine yetersiz ve dar kapsamlı kalması üzerine 17 yıl sonra yeni bir yönetmelik yayımlanıyordu. Yönetmelik, Orta Öğretim Umum Müdürlüğü'nün 5 Şubat 1954 tarih ve 783 sayılı teklifiyle Talim ve Terbiye Kurulu'na gelmişti. Teklifle birlikte, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti de 24 Aralık 1953 tarih ve 402 sayılı mütalaası da kurula sunulmuş, kurul da bakan yerine O. F. Verimer'in "uygundur" yazısıyla 5 Nisan 1954 tarihinde yeni yönetmeliği kabul etmişti.

Yönetmelik, birinci maddesinde, "İstanbul'da Validebağı'nda prevantoryum ve sanatoryum kısımları bulunan sağlık kurumuna" kabul edilecek hastaların niteliğini belirleyerek, Maarif Vekâleti'ne bağlı her derece ve nevideki okulların öğretmen ve öğrencileri ile bakanlık merkez ve taşra teşkilatındaki memurların kabul edileceğini hükme bağlıyordu.

Prevantoryumda 3 Aylık Tedavi

1950'li yıllarda vereme yakalanan insan sayısının çokluğu dikkate alınarak, hastanede kalma süresi sanatoryum için 6 ay, prevantoryum için ise 3 ay olarak tespit ediliyor; bu sürelerin sağlık kurulunun onayı ile en fazla birer misli uzatılabiliyordu. Hastanın şifa bulacağı ancak sürenin yetersiz kaldığı düşünülürse, Bakanlık onayı ile tedavi bir süre daha uzatılabiliyordu. Parasız yatılı öğrenciler ile parasız yatılı öğretmen okullarından mezun olanların tedavileri ise ücretsiz yapılıyordu. Prevantoryum ve sanatoryumda kalacak öğretmen, öğrenci ve memurlardan alınacak iâşe ve tedavi ücretlerini Milli Eğitim Bakanlığı belirliyordu. Ayrıca ücretlerin bir aylık miktarı da peşin olarak tahsil ediliyordu³⁸.

Prevantoryum veya sanatoryuma müracaat eden hastalardan muayene sonrası yatırılmaları uygun görülenler, boş yatak bulunduğu takdirde hemen yatırılıyordu. Boş yatak yoksa hastalar müracaat tarihlerine göre sıraya konuyor, yatak boşaldıkça sıradaki hasta çağrılıyordu. Hastalar önce müşahede altında tutulup bir hafta içinde gerekli muayeneleri yapılarak sonucuna göre yatırılıp yatırılmayacağına karar veriliyordu. Dolayısıyla müşahede kâğıdı doldurulmayan kişiler koğuşlara kabul edilmiyordu³⁹.

38 *Prevantoryum-Sanatoryum Yönetmeliği*, Ankara, 1954, s. 5-6.

39 *Prevantoryum-Sanatoryum Yönetmeliği*, s. 8.

Güneş ve Açık Hava Tedavileri

Prevantoryum ve sanatoryumda kalan hastalar “güneş banyosu, duş, friksiyon, ritmik jimnastik, teganni (şarkı), hafif bahçe oyunları, çiçek yetiştirme gibi sağlık şartlarına uygun işlerle meşgul” ediliyordu. Ayrıca, hastalar, “açık hava, bol uyku, ifrata varmamak üzere zengin ve çeşitli gıda rejimine tabi” tutuluyordu. Aslında kurumda uygulanan tedavinin iki önemli ayağı vardı. Birincisi güneş tedavisiydi ki kurumun solaryumunda yapılıyordu. Çocukların güneşlenmesine bilhassa özen gösteriliyordu. “Gezmesinde, oynamasında sakınca görülmeyen küçük çocukların, başlarına beyaz bir başlık giydirilmek ve fazla terlemelerine ve yorulmalarına mani olunmak şartıyla öğretmen nezaretinde güneşlenmelerine” izin veriliyordu. İkincisi ise açık hava tedavisiydi ki özellikle prevantoryumda hastaların yaz ve kış bol havalı yerlerde yaşamasına dikkat ediliyordu. Bu bol havalı olmaya o kadar önem veriliyordu ki, doktor kontrolü altında olmak kaydıyla, yatak odalarının havalandırmaları, bir başka ifadeyle vasistasları açık bırakılıyordu. Uyku müddeti ise en az 9.5 saat olarak tayin edilmişti. Öğleden önce ve öğleden sonra 2.5’ar saat açık hava kürü uygulanması şarttı. Ayrıca “göğüs, omuz, karın ve bel adalelerini

Validebağ
Korusu’ndan
Sağlık Bilimleri
Üniversitesi ve
Marmara Denizi

kuvvetlendiren, geliştiren muntazam hareketler” de yapılyordu⁴⁰. Prevantoryum-da yatan çocukların çalıştırılmasına da dikkat ediliyor, bu yapılırken doktorun muvafakati mutlaka aranlyordu. Çocuklara yaptırılan iş, hastane bahçesinin belirli bir bölümünün çiçeklerini yetiştirip bakmaktı. Dörder kişilik gruplar halinde çalışan çocukların çalışma saati ise 1 saat ile sınırlı tutulmuřtu⁴¹.

Sun’i Plajda Doğal Tedavi

Çocuk hastalara yönelik bir başka önemli husus daha vardı. Yönetmeliğin amir hükmüne göre, hastaneye sun’i bir plaj kurulmuştu. Prevantoryumun çocuk kısmında bulunan havuz, suni plaj için tahsis edilmiřti⁴². Etrafında gerekli miktarda kum dökülerek, plaj haline getirilmişti. Suyun ve havanın elverişli olduğu zamanlarda çocuklar bu plajdan istifade ediyorlardı.

Prevantoryum ve sanatoryumda hastaların beslenmesine de büyük önem veriliyor, hiçbir iş rastlantıya bırakılmadan günlük yemek listeleri ve içerikleri kalem kalem belirleniyordu. Özellikle gelişme devresinde bulunan çocuklar ile bünyeleri zayıf kalmış hastaların gereği gibi beslenip dayanıklılıklarını artırmaları temel beslenme politikası kılınmıştı. Bu yüzden hastalara “kalori temin eden, bol vitaminle ve albuminli gıdalar” veriliyordu. Hastanede günde dört defa yemek verilmesi esas haline getirilmişti. Yemek vakitleri, “sabah, öğle, ikindi ve akşam” olarak tespit edilmiřti⁴³.

Öğretmenlerin Görevlendirilmesi

Prevantoryum ve sanatoryumun çocuk bölümünde doktor ve hemşire gibi sağlık görevlilerinin yanı sıra öğretmenler de vazife yapıyordu. Öğretmenlerin temel vazifeleri görevli oldukları serviste yatan öğrencilerin yaşlarını ve sağlık durumlarının psikolojik icaplarını da göz önünde tutarak, onlara şefkatle muamele etmekte. Bu, onların birinci vazifesiydi. Ailelerinden uzak, hastanede kalan bu çocuklara aile şefkatini göstermekle öğretmenler yükümlü kılınmıştı. İkinci

40 *Prevantoryum-Sanatoryum Yönetmeliği*, s. 9.

41 *Prevantoryum-Sanatoryum Yönetmeliği*, s. 9-10.

42 *Prevantoryum-Sanatoryum Yönetmeliği*, s. 10.

43 *Prevantoryum-Sanatoryum Yönetmeliği*, s. 10.

görevleri ise kurumda bulunduğu sürece çocukların zamanlarını “hoş ve faydalı bir şekilde geçirmeleri” sağlamaktı. Bunun için çocuklarla günlük faaliyetler planlayan öğretmenler, “müzik, beden eğitimi, dramatizasyon, oyun, bahçe işleri, masal ve hikaye dinleme ve anlatma, okuma gibi eğitici meşgalelere” önemli yer veriyorlardı. Ayrıca çocuklara iyi alışkanlıklar kazandırıyor, adab-ı muaşeret kurallarını öğretiyorlardı⁴⁴.

Validebağ Korusu'nun tüm mülküyle birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'na geçişinin tamamlanması, 26 Eylül 1957 tarihinde gerçekleşti. Bu tarihte Maliye Bakanlığı Milli Emlak Müdürlüğü, fiili kullanımı zaten Milli Eğitim Bakanlığı'nın uhdesinde olan Validebağ Korusunun tamamının Milli Eğitim Bakanlığı'na devretti. Gürkan'a göre 1959 yılına gelindiğinde prevantoryum kısmında 430, sanatoryum kısmında 200 yatak mevcuttu. 1963'te ise Validebağ Prevantoryum ve Sanatoryumunun yatak sayısı 700'e ulaşmıştı. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda bulunan zayıf, çelimsiz, tüberküloza eğilimli öğretmenler ile yoksul öğrenciler özellikle yaz aylarında burada hem tıbbi gözetim altında bulunuyor, hem de eğitimlerine devam ediyorlardı⁴⁵.

Milli Eğitim Bakanlığı, bünyesindeki tek sağlık tesisi olan ve öncelikle öğretmen ve öğrencilere hizmet veren prevantoryum ve sanatoryumu bir yönetmeliğe göre yönetiyordu. Değişen şartlara göre, bu yönetmelik tadil edilerek yenileniyordu. Bu kapsamda 1960 yılında yeni bir yönetmelik, yayınlandı. Bakanlık, Sıhhat İşleri Genel Müdürlüğü tarafından 18 Mayıs 1960 tarihli “İstanbul Validebağ Prevantoryum, Sanatoryum Yönetmeliği'ni, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın da mütalaasını alarak Talim ve Terbiye Kurulu'ndan 191 sayılı kararı olarak 10 Ağustos 1960 tarihinde çıkartarak kabul etmişti.

103 maddeden oluşan talimatnamenin birinci maddesi, “İstanbul Validebağ Prevantoryum-Sanatoryum kısımları bulunan sağlık kurumuna, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı her derece ve nevideki okulların öğretmen ve öğrencileri ile diğer bakanlıklara bağlı okulların (Milli Müdafaa Bakanlığı hariç) öğrencilerinden Milli Eğitim Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatı memur ve müstahdemlerinden kapalı ve açık şekilleriyle akciğer, adenit ve kemik veremine tutulanlar ve hastalık nekahetinde bulunup da bakıma ve kuvvetlendirilmeye muhtaç görülenlerin” kabul

44 *Prevantoryum-Sanatoryum Yönetmeliği*, s. 21.

45 Gürkan, a.g.m., s. 22.

Adile Sultan
Kasrı

edileceğini hükme bağlıyordu. Böylece Validebağ Prevantoryum-Sanatoryumunun hangi hastalara hizmet vereceğinin kapsamı belirleniyordu.

Talimatnameye göre “Bakanlıktan veya vilayetten gönderilen tüm hastalar, kurumun “kürsonu” müessesesi sayılan prevantoryum veya “sanatorial kür” müessesesini teşkil eden sanatoryuma yatırılmadan önce tetkik, müşahede ve kesin teşhis bölümünü teşkil eden “kür öncesi” müessesine yatırılıyordu.” Burada muayeneleri bir hafta içinde tamamlanan hastalar, durumlarına göre ya sanatoryuma ya da prevantoryuma sevk ediliyordu.

Sanatoryumda tedavi süresini 6 ay, prevantoryumda ise 3 ay olarak belirlenmişti, görülen lüzum üzerine bu sürelerin “en çok birer misli uzatılabilmesine” imkân tanınıyordu. Parasız yatılı öğrencileri, parasız yatılı mezunları ve kurum müstahdemleri ücretsiz olarak tedavi edilirken, öğretmen, memur ve diğer öğrencilerden ücret alınıyordu. Bunlardan ne kadar tedavi ve iâşe ücreti alınacağı ise Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirleniyordu.

Talimatname ile “prevantoryum ve sanatoryuma kabul şartları; prevantoryuma yatırılacak hastaların hastalık neveleri; önkür müessesesinde müşahede, muayene ve tedavi; prevantoryumda müşahede, muayene ve tedavi; sanatoryumda

muayene ve tedavi, prevantoryum-sanatoryumda beslenme; prevantoryum ve sanatoryum idare ve sağlık personelinin görevleri; sağlık kurulu; devam ve nöbet ile disiplin işleri” ayrıntılı olarak açıklanıyordu. Buna göre Önkür Müessesesinde kız ve erkekler için ayrı kısımlar oluşturuluyor, buraya kabul edilen hastalar, uzman doktorlar tarafından tahlil ve muayeneye ediliyordu. Prevantoryuma yatan bütün hastaların sağlık kontrolleri 10-15 günde bir tekrarlanırken, mutlaka “güneş banyosu, duş, firiksiyon, ritmik, jimnastik, teganni, hafif bahçe oyunları, çiçek yetiştirme gibi sağlık şartlarına uygun işlerle meşguliyet, açık hava, bol uyku, ifrata varmayan zengin ve çeşitli gıda rejimine” tabi tutuluyorlardı.

Prevantoryumun güneş banyosundan sonra ikinci olmazsa olmaz tedavi yöntemi ise, “açık hava tedavisi” idi. Bu o kadar önemliydi ki, yatak odalarının “vasistaslar”, servis doktorlarının verecekleri direktifler doğrultusunda açık bırakılıyordu. Böylece mümkün mertebeye hastaların, kapalı alanda iken de açık havada yaşamaları ve açık havanın değişimine alışmaları gözetilirdi⁴⁶.

18 yıl yürürlükte kalan 1960 Yönetmeliği, 1978 ve 1982 yönetmeliklerinin temelini oluşturmuştu. Daha sonra çıkartılan bu iki yönetmelikte temel konuları itibariyle 1960 yönetmeliğinin çizdiği çerçeve ve ilkeler içinde kalmıştı. 1960 Yönetmeliğiyle birlikte, “Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Dairesi'nin 5.4.1954 tarih ve 60 sayılı kararıyla kabul edilen Prevantoryum ve Sanatoryum Talimatnamesi” yürürlükten kaldırılmıştı.

Prevantoryum ve Sanatoryumda kalıp tedavi olan hastaların gerek anılarında gerek ise yayınladıkları ilanlarda yer alan ifadelerinin de gösterdiği gibi Validebağ verem hastalığını önleme ve tedavide oldukça önemli başarılar imza atmıştı. Bunlardan biri de Aydın Merkez Yetiştirme Yurdu öğretmenlerinden Mehmet Özel'di. Özel, 1972 yılında gazetelere verdiği bir ilanda, 32 ay Validebağ Prevantoryum-Sanatoryumu II. Servis'inde kalarak tedavi görerek sağlığına kavuştuğunu belirtiyor ve bu konuda emeği geçen servis şefi Bekir Uzel'e, hemşiresi Fevziye Azaklıya, aynı zamanda müessese müdürlüğünü de yürüten başhekim Dr. Ethem Durmuşoğlu'na, başhekim yardımcısı Orhan Üçsel ve diğer ilgililere teşekkür ediyordu. Bu ilandan anlaşıldığına göre Prevantoryum ve Sanatoryum'da moral eğitimi için öğretmenler de istihdam edilmişti. O yüzden de Mehmet Özel, moral eğitmenleri Ahmet Tekin ve Asım Bozkurt'a da özel olarak teşekkür ediyordu⁴⁷.

46 *İstanbul Validebağ Prevantoryum Sanatoryum Yönetmeliği*, Ankara, 1960, s. 10.

47 *Cumhuriyet*, 07 Ağustos 1972, s. 3.

Sağlık Hizmetlerinde Köklü Değişim

Adile Sultan Kasrı'nın prevantoryumla başlayan sağlığa hizmet verme süreci, 1971 yılında zorunlu olarak nihayete erdi. Çünkü kasır, geçen yıllar içinde onarıma ihtiyaç duyar hale gelmişti. Sağlık hizmetleri ise koru içinde yapılan diğer binalarda verilmeye devam etti. Aslında 1970'li yıllar, 20. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlaşan tüberküloz hastalığının etkisini yitirdiği, tedavisinin yapılabildiği bir dönemdi. Bu gibi sebeplerden ötürü Validebağ'daki prevantoryum ve sanatoryum hizmet binaları, 1974 yılında tam teşekküllü hastaneye dönüştürüldü. Hastanenin adı, başlangıçta yola çıkarken ortaya konulan hedefe uygun bir şekilde Validebağ Öğretmenler Hastanesi konuldu⁴⁸.

Tüm bu gelişmeler, Türkiye'de sağlık politikasında temel bakış açısının değiştiği bir devre rast geliyordu. Bu dönemde, hastalıkların tedavisinin önemli olduğu kabul edilmekle birlikte, insanları hastalıktan korumanın daha önemli olduğu fark edilmeye başlanmıştı. Bu nedenle de "koruyucu hekimlik" çalışmalarının öne çıkarılmasına karar verilmişti. Bu karar doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığı, bünyesindeki tesislerini, sahip olduğu geniş imkanlar sebebiyle sağlık eğitim merkezi haline getirmeye karar verdi. Böylece Validebağ, iki önemli işlevi birden görecekti. Hem sağlık eğitimi hizmetlerine temel olacak, hem de eğitim dünyasına sosyal hizmetler sunacak bir yapıya kavuşturulacaktı. Bu düşüncenin bir sonucu olarak, daha sonra 1974 yılında Validebağ Öğretmenler Hastanesi diye bilinecek olan Sağlık Eğitimi Hastanesi açıldı. Okullarda görev yapacak hemşireleri yetiştirmek için de Sağlık Meslek Lisesi faaliyete başladı.

Yeni sağlık anlayışının devamı olarak 1978 yılında hastaneye yeni bölümler eklenerek hizmet alanı genişletildi ve hastanenin adı, Milli Eğitim Bakanlığı Validebağ Toplum Hizmetleri ve Sağlık Eğitimi Kurumu olarak değiştirildi. Bu amaçla bir yönetmelik çıkartılarak, kurumun hizmet alanı detaylı olarak belirlendi. Böylece hizmet kapsamına iki önemli alan daha, huzurevi ve öğretmenleri ilave edildi.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan Validebağ Toplum Hizmetleri ve Sağlık Eğitim Kurumu Yönetmeliği, Resmi Gazete'nin 7 Kasım 1978 tarihli 16456 sayılı nüshasında yayınlandı. Bülent Ecevit'in başbakanlığı döneminde hazırlanan bu yönetmelikle Validebağ'daki farklı hizmet alanları, Validebağ Toplum

48 Yıldırım-Gürkan, a.g.e., s.117.

Hizmetleri ve Sağlık Eğitim Kurumu adı altında toplanarak, “amaç, kuruluş, yönetim, eğitim ve öğretim işleriyle bu kurumdaki görevlilerin görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin temel konular” açıklığa kavuşturulmuştu.

Validebağ
Korusu'ndan
Marmara İlahiyat
Cami

Bu yönetmeliğe göre Milli Eğitim Bakanlığı Validebağ için 3 temel amaç belirliyordu. Birinci amaç, “Bakanlığın sağlık, beslenme ve toplum hizmetlerinde görev alacak personeli uygulamalı bir eğitim - öğretim ortamında yetiştirmek” olarak tespit edilirken; ikinci amaç da “Bakanlığın merkez ve taşra örgütünde görev alan eğitim - öğretim, genel idare hizmetleri ve yardımcı hizmetler sınıflarında çalışan personelle bunların bakmakla yükümlü bulunduğu aile bireylerinin, Millî Savunma Bakanlığına bağlı okullarda bulunan öğrenciler dışında kalan her derecedeki okul öğrencilerinin sağlığıyla ilgili her türlü gözlem, inceleme, araştırma, rehabilitasyon, bakım ve tedavilerini yapmak” olarak bildiriliyordu. Üçüncü ve son amaç ise “Milli Eğitim görevlilerinin ve emeklilerinin yararlanacağı sosyal kuruluşları oluşturmak”tı.

Adile Sultan
Kasrı

MAARIF VEKÂLETİ'NİN SAĞLIK PROJESİ OLARAK
VALİDEBAĞI PREVANTORYUMU

1978 Validebağ Yönetmeliği, 6 temel birim oluştuyordu. Bu birimlerin temelini prevantoryum ve sanatoryum şeklinde iki dala ayrılan Sağlık Eğitim Hastanesi meydana getirirken, diğerleri ise “Sağlık Meslek Lisesi, Rehberlik Araştırma ve Rehabilitasyon Merkezi, Yaşlılar Dinlenme ve Bakımevi, Öğretmenler evi, Beslenme Eğitimi ve Üretim Merkezi ile Kreş - Yuva ve Anaokulu”ydü.

Yeni isminden de anlaşılacağı üzere Validebağ Toplum Hizmetleri ve Sağlık Eğitim Kurumu'nun iki temel görevi vardı. Bunlar topluma hizmetleri ve sağlık eğitimiydi. Bu yüzden de örgütlenmede iki başkan yardımcılığı oluşturularak, “Sağlık Eğitimi Hastanesi, Yaşlılar Dinlenme ve Bakımevi ile Öğretmenevi” Toplum Hizmetleri Başkan Yardımcısına; “Sağlık Meslek Lisesi, Rehberlik Araştırma ve Rehabilitasyon Merkezi Beslenme Eğitim ve Üretim Merkezi, Kreş Yuva ve Anaokulu” ise Eğitim Hizmetleri Başkan Yardımcısına bağlanmıştı.

1978 yılı itibariyle yapılanmada sanatoryum ve prevantoryumdan sorumlu başhekim yardımcılıkları ile bu iki birimin ihtiyaç duyduğu doktor ve hemşire ile hastabakıcılara ilişkin hükümlerin yer alması son derece anlamlıydı. Sanatoryum da, prevantoryum da aktif olarak varlıklarını sürdürüyor ve hastalara hizmet veriyordu. Ayrıca Türkiye’de kurumların bünyelerinde kreş, yuva ve anaokulu açmaları konusunda, Validebağ öncü bir rol üstlenerek, böyle bir birim oluştuyordu. Bir müdür yönetiminde hizmet verecek olan Validebağ Kreş ve Yuva ve Anaokulunda öğretmenlerin yanı sıra doktor ve hemşireler de hizmet verecekti.

Hasta Kabul Koşulları

Validebağ Sağlık Eğitimi Hastanesi, “Bakanlığa bağlı her derece ve düzeydeki okullarda, eğitim - öğretim kurumlarında ve merkez örgütünde görevli öğretmen, yönetici, memur, hizmetli ve bunların bakmakla yükümlü oldukları aileleri” hasta olarak kabul etmek zorundaydı. Bunun yanı sıra “Bakanlığa ve diğer bakanlıklara bağlı okulların öğrencileri (Millî Savunma Bakanlığına bağlı okulların öğrencileri dışında)” olmak şartıyla hastaneye kabul edilecekti. Validebağ bünyesindeki Sanatoryum ve Prevantoryum da aynı şartlarla hizmet verecekti. Sanatoryuma alınma koşulu taşıyan hastalardan açık ve faal akciğer veremine yakalanan hastaların bakım, kontrol ve tedavileri burada yapılacaktı. Prevantoryuma ise “Akciğer vereminin başlangıcında, ateşsiz olanlar; veremden ileri gelme boyun ve nefes boruları beze şişkinlikleri gösterenler; kemik veremine yakalanmış olanlar; hastalığı

iyileşme döneminde bulunanlar; genel zafiyet geçirenler; anemisi olanlar” kabul edilerek, kontrol, bakım ve tedavileri görülecekti.

Yönetmelikle kurulan Sağlık Meslek Lisesi ise Validebağ Toplum Hizmetleri ve Sağlık Eğitimi Kurumu'nun kurumsal bütünlüğünü ihmal edilmeden kendi yönetmeliğine uygun şekilde çalışacaktı. Okul öğrencileri, Kurumun birimlerinde ise uygulamalı eğitim ve öğretim çalışmaları yapabilecekti. Rehberlik-Araştırma ve Rehabilitasyon Merkezi, Yaşlılar Dinlenme ve Bakımevi, Öğretmenevi ile Beslenme Eğitim ve Üretim Merkezi ise kendi özel yönetmelikleri doğrultusunda görev yapacaklardı.

Kütüphane Kurulma Şartı

1978 Yönetmeliği ile getirilen bir yenilik ise Kurumda bir kütüphane kurulmasıydı. 35. madde ile bir kitaplık kurulması, bu kitaplığa Bakanlık ve Kurum tarafından kitap satın alınması, ayrıca bağışların kabul edilmesi karara bağlanıyordu. Kütüphaneden kurumda görev yapanlar ile sakinler faydalanabilirken, kitapların temizlik ve düzeninden ise bir kütüphane memuru sorumlu tutuluyordu.

Milli Eğitim Bakanlığı, 1978 yılına kadar Validebağ Prevantoryum ve Sanatoryumunu, 10 Mart 1960 tarihinde Talim ve Terbiye Kurulu tarafından çıkarılan 191 sayılı karar ile yönetiyordu. 1978 Yönetmeliğinin yürürlüğe girmesiyle 18 yıllık TTK kararı da uygulamadan kaldırılmış oluyordu.

12 Eylül İhtilali'nin Etkileri

Validebağ Korusu ve içindeki yapılar için 12 Eylül 1980 İhtilali sonrası dönemin bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. İhtilal hükümetleri Validebağ'na “değerlendirilmesi gereken bir arazi” olarak yaklaştılar. O tarihe kadar burada yapılan tarım ve hayvancılığı idare eden döner sermaye ortadan kaldırıldı. Koru içindeki tüm hastane pavyonları ile diğer birimlerin “et, süt, peynir, yağ, yoğurt, meyve ve sebze” gibi ihtiyaçlarını karşılayan “inekçilik, tavukçuluk ve tarım birimleri” ile onların araç ve gereçleri tahrip edilerek elden çıkarıldı⁴⁹. Bu dönemde Validebağ'ını işlevsizleştirme ve çevresinde site alanları oluşturma gayretleri başarıya ulaştı ve 700 dönümlük koru, yaklaşık 400 dönüme indirildi.

49 Cumhuriyet, 25 Ocak 1989, s. 2.

‘Validebağı Korusu, nasıl oldu da 354.076 metrekareye indi?’ sorusunun cevabını bir gazeteci şöyle veriyordu: “Öğretmenlere verilen arazinin bir bölümü, bugüne kadar geçen sürede STFA, Marmara Üniversitesi, Haydarpaşa Lisesi ve 12 Eylül döneminde askeri lojmanlara tahsis edildi⁵⁰.”

Askerî Yönetimin Validebağ Yönetmeliği

1978 Yönetmeliğinin hazırlanıp yürürlüğe girmesinin üzerinden 4 sene geçmeden 12 Eylül 1980 darbesinin gölgesinde Validebağ için ikinci bir kapsamlı yönetmelik hazırlattı. 1982 Yönetmeliğinin en önemli özelliği çok ayrıntılı hükümler içermesiydi. Ütücüden nöbetçi eczacıya, başhekimden kütüphane memuruna, anestezi uzmanından psikoloğa kadar tüm görevlilerin görev ve sorumlulukları teferruatlı bir şekilde madde madde burada zikrediliyordu. Hasta ziyaret esaslarından muayene usullerine kadar birçok konu, yönetmelikte yer buluyordu.

1982 Yönetmeliğinde amaçlarda hem değişim hem de önceliklerin değişmesi söz konusuydu. Buna göre adı Validebağ Sağlık Kurumu olarak değişen kurum için; “Millî Eğitim Bakanlığının Merkez ve Taşra Teşkilatında görevli bütün personel ile emeklilerinin ve bunların bakmakla yükümlü buldukları aile bireylerinin, Millî Savunma Bakanlığına bağlı okullar dışında kalan her derecedeki resmi okul öğrencilerinden parasız yatılı olanlar ile fakirliği geçerli belgelerle tespit edilmiş olan öğrencilerin sağlıkları ile ilgili gözlem, inceleme, araştırma, rehabilitasyon, bakım ve tedavilerini yapmak” birinci amaç olarak öne çıkıyordu.

1927 yılında Türkiye’nin ilk döner sermayeli kamu kurumu olma özelliğinden ilhamla olsa gerek, “Sağlık Eğitim Merkezleri, Validebağ Sanatoryumu ve Öğretmenler Hastanesi’nin döner sermayesini kurmak ve işletmek” de ikinci amaç olarak belirleniyordu. Aynı şekilde, diğer yönetmelikten farklı olarak, “gerektiği yerde mensuplarına eczane açmak ve işletmek” amaçlar arasına dâhil ediliyordu. Dördüncü amaç olarak, “Bakanlığın sağlık hizmetlerinde görev alacak personeli yetiştirmek” ifade ediliyordu ki, bu amaç daha önceki yönetmeliklerde birinci sırada vurgulanmıştı. Böylece 1980 sonrası Millî Eğitim Bakanlığı açısından da Validebağ Sağlık Kompleksinde bir amaç değişimi yaşandığı söylenebilir. Son amaç olarak “Bakanlık personeli ve emeklileri ile bakmakla yükümlü buldukları aile bireylerinin yararlanacağı

50 *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1997, s. 17.

Kreş - Anaokulu, Yaşlılar Bakım ve Dinlenme Evi, Rehberlik- Araştırma ve Rehabilitasyon Merkezi açmak ve gelişmelerini sağlamak. Aynı zamanda sosyal kuruluşları oluşturmak” şeklinde kaydediliyordu. 1982 Yönetmeliğinde Yaşlılar Bakım ve Dinlenme Evi için ayrıntılı bir düzenleme bulunmaması dikkat çekiciydi.

Validebağ Korusu
yürüyüş yolu

Yönetmelikte Validebağ Hastanesi'nin tıbbi hizmetleri ayrıntılı olarak anlatılarak, “poliklinik hizmetlerinin, servis hizmetlerinin, acil servis hizmetlerinin, laboratuvar servis hizmetlerinin, ameliyat hizmetlerinin, merkezi sterilizasyon hizmetlerinin, yoğun bakım hizmetlerinin, reanimasyon ünitesi hizmetlerinin, eczane hizmetlerinin, olağanüstü hallerde kurumun hizmetlerinin, iç enfeksiyonlardan korunma hizmetlerinin, merkez tıbbi arşivinin, kitaplığın, tıbbi fotoğrafhanenin, sosyal hizmetlerin” nasıl olacağı açıklanıyordu. 1982 Yönetmeliğiyle, bir önceki yönetmeliğe uygun olarak, Validebağ Korusu içinde 7 birim belirlenmişti: Bunlar; “Validebağ Sağlık Kurumu Baştabibliği, hastane, sanatoryum, Sağlık Meslek Lisesi, Rehberlik - Araştırma ve Rehabilitasyon Merkezi, Yaşlılar Bakım ve Dinlenme Evi ile Kreş - Yuva ve Anaokulu”dur.

Diğer taraftan Sağlık Meslek Lisesi, Rehberlik Araştırma ve Rehabilitasyon Merkezi ile Yuva ve Anaokulu da kendi özel yönetmelikleri çerçevesinde kurumsal bütünlüğe haneler getirmeden hizmet vermeleri hedeflenmişti.

223 maddeden ibaret olan neredeyse görevli her personel ile yapılacak her hizmetin en ince ayrıntısına kadar anlatıldığı 1982 Yönetmeliği ile birlikte 1 Kasım 1978 gün ve 16456 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Milli Eğitim Bakanlığı Validebağ Toplum Hizmetleri ve Sağlık Eğitim Kurumu Yönetmeliği” yürürlükten kaldırılmıştı. Tüm hastanelerin Sağlık Bakanlığı çatısı altında birleştirilmesi kararından sonra, 1982 Yönetmeliğinin de 28.12.2008 tarihli ve 27094 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan “Validebağ Sağlık Kurumu Yönetmeliğinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Yönetmelik” ile uygulanmasına son verildi.

Validebağ Korusu’nun Milli Eğitim Bakanlığı ile ilgisini kesme girişimleri de 12 Eylül İhtilali’nden sonra ortaya çıktı. Önce Yüksek Öğretim Kurumu, koruya talip oldu. Ancak öğretmenlerin ve sivil toplum kuruluşlarının yoğun baskı üzerine, bu heves gerçekleştirilemedi. Daha sonra ise dönemin Marmara Üniversitesi Rektörü Orhan Oğuz, koruyu üniversite uhdesine almak için ön çalışmalarını başlattı. Ancak Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celal Güzel’in kararlı tutumu ve “Validebağ’ndan zırnık bile vermeyeceğine”⁵¹ dair söylemi, bu tür niyetlere sahip olanları geçici olarak durdurdu. Bu tür haber ve şayiaların çoğalması üzerine İstanbul Valisi Cahit Bayar da bir açıklama yaparak, iki müjdeli haber veriyordu. Vali Bayar, birinci olarak, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı’nın Validebağ Öğretmenler Hastanesi ve Sağlık Eğitim Kurumu bahçesinde bulunan prevantoryum binasını öğretmenler için huzurevi yapılmak üzere düzenlendiğini bildiriyor; ikinci olarak da yine kuru içindeki Adile Sultan Kasrı ve Sultan Abdülaziz Av Köşkü’nün de Bakanlıkça değerlendirme çalışmalarının devam ettiğini açıklıyordu⁵².

Ne var ki Hasan Celal Güzel’in 31 Mart 1989 tarihinde görevini Avni Akyol’a devretmesiyle, Milli Eğitim Eski Bakanlarından olan Orhan Oğuz’un düşünceleri hayat bulma şansına kavuşuyordu. Milli Eğitim Bakanlığı ile Marmara Üniversitesi, Validebağ Korusu içinde bulunan Öğretmenler Hastanesi’nin Marmara Üniversitesi’ne devredilmesi için 7 Kasım 1991 tarihinde bir protokol imzalıyorlardı. Protokolün imzalandığının ortaya çıkması üzerine başta hastane çalışanları ve eğitim camiası olmak üzere sert tepki verdiler. Gittikçe artan tepkiler üzerine, protokolün imzalanmasının üzerinden bir hafta geçmeden, Milli Eğitim Bakanı Avni Akyol, Marmara Üniversitesi Rektörü Orhan Oğuz’a gönderdiği bir telgrafla protokolün iptal edildiğini bildiriyordu. Bakan Akyol, telgrafta, “Kararımız, yanlış

51 *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1989, s. 2.

52 *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1989, s. 2.

anlama ve istemediğimiz sonuçlara yol açmıştır. Üzülerek iptal ediyorum” ifadelerini kullanırken, Marmara Üniversitesi de, “Türk tıp ve eğitim hayatı için gayet olumlu sonuçlar verecek, hizmet bütünleşmesine yönelik bir işbirliği imkânı henüz başlangıçta yarım bırakılmak istenmiştir” açıklamasında bulunuyordu⁵³.

Üsküdar Belediyesi'nin Validebağ İlgisi

Üsküdar Belediyesi, Dr. Niyazi Yurtseven döneminde, Yapı Merkezi'ne, Validebağ Korusu'nda halka açık milli park kurmak için bir avam proje hazırlattı. Üsküdar Belediyesi Emlak İstimlak Müdürlüğü'nün İstanbul Defterdarlığı'na 21.04.1992 tarihinde yazdığı yazıda ifade ettiğine göre Validebağ Korusu için “13.08.1991 tarihli 1/1000 ölçekli Altunizade Uygulama İmar Planı” hazırlanmıştı. 3030 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasası'nın 7. Maddesi ile 3194 Sayılı İmar Yasası'na dayanılarak başlatılan halka açık milli park projesi, 354.076 metrekarelik Validebağ Korusu'nun 227.074 metrekarelik bölümünde uygulanacaktı. Planda kısmen hastane, bölge parkı, kültürel tesis ve yol alanları bulunuyordu. Projeye göre binalar arazinin 9.400 metrekarelik alanla yüzde 3'ünü, yollar 12.600 metrekare ile yüzde 5'ini, otoparklar 6.250 metrekare ile yüzde 2'sini, yeşil alanlar da 207.010 metrekare ile yüzde 90'ını oluşturacaktı. Validebağ Milli Parkı'nda bir havuzlu restoran, 400 metrekarelik kafeterya, 2.500 metrekarelik botanik bahçesi, 500 metrekarelik Üsküdar Tarihi Müzesi ve 300 metrekarelik mescit yapılması öngörülmüyordu.⁵⁴ Ancak, belediye bu projeyi, bölgede yaşayanların tepkileri ve yasal mercilere taşımaları sebebiyle uygulamaya sokamadı.

Üsküdar Belediyesi'nin Validebağ Korusu'na yönelik ilgisi, Yurtseven döneminden sonra da devam etti. Belediye, Mehmet Çakır'ın başkanlığı döneminde Validebağ Korusu'nu devralmak için girişimlerde bulundu. Bu girişimler, 2006 yılında sonuç verdi ve “Üsküdar Validebağ Öğretmenler Kampüsü Arazisi (Adile Sultan Kasrı Öğretmenevi ve Kültür Merkezi Bahçesi), İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından sessizce Üsküdar Belediyesi'ne devredildi⁵⁵.”

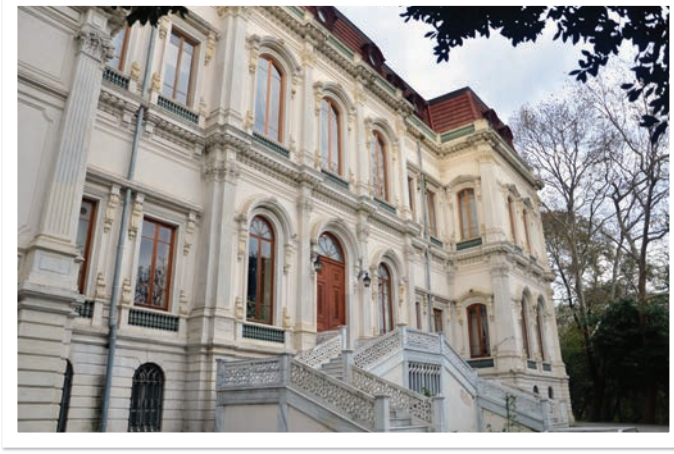
Koru'yu “doğal sit alanı” ilan ederek, mevcut halinin ve içindeki yapıların muhafaza edilmesinde büyük pay sahibi olan, III Numaralı Kurul da, Validebağ

53 *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1991, s. 6.

54 *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1997, s. 17.

55 *Cumhuriyet*, 14 Haziran 2006, s. 6.

Korusu'nun Üsküdar Belediyesi'ne devredildiğine dair haberleri basından öğrendi. Bölgenin I. derece doğal sit alana olması sebebiyle konuya müdahil olan Kurul, derhal toplanarak, "Maliye Hazinesine kayıtlı Milli Eğitim Bakanlığına tahsisli alanın Üsküdar Belediyesi'ne protokolle

Adile Sultan Kasrı ön cephe

tahsis edildiği yönündeki haberler hakkında ilgili kurumlardan bilgi ve görüşün Kurula ivedi olarak iletilmesini" 4 Ekim 2006 tarihli kararıyla ilgili taraflardan talep ediyordu. Daha sonraki gelişmeler gösteriyordu ki Validebağ Korusu'nun devri için Milli Eğitim Bakanlığı ile Üsküdar Belediyesi arasında 6 Haziran 2006 tarihinde bir protokol imzalanmış, protokol da İstanbul Valiliği'nin oluruyla yürürlüğe girmişti.

Devir meselesi, mahkemeye intikal ettirildi, İstanbul 8. İdare Mahkemesi de ara kararını vermek için ilgili tüm taraflardan istedi. Bu kapsamda artık bölgeyle ilgilenen Kurul, 6 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu olduğu için, ona bir yazı gönderdi. Kurul da 23 Mayıs 2007 tarihinde aldığı kararda, "8. İdare Mahkemesi'nin 25.09.2006 tarihinde aldığı ara karar gereği kurulumuzdan bilgisi istenen İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile Üsküdar Belediye Başkanlığı arasında yapılan ve İstanbul Valiliğince onaylanan 06.06.2006 tarihli protokol, kurulumuzun bilgisi dışındadır" ifadesini kullanıyordu.

Validebağ'ın Üsküdar İle Birleşmesi

Validebağ Öğretmenler Hastanesi, 2002 yılı itibariyle 35 yatak kapasiteli kalp ve damar cerrahisi dışında bütün branşlarda hizmet veren tam teşekküllü bir hastane olarak faaliyettedir. Hastane, aynı yıl, 176 personeliyle birlikte 173.509 kişiye poliklinik hizmeti vermişti. Yatan hasta sayısı 1.500, ameliyat sayısı 1.021, laboratuvar hizmetlerinden yararlanan kişi sayısı ise 71.772 kişiydi. Hastane, daha

önce aslı unsur olarak çalışan sanatoryum ve çocuk pavyonu gibi bölümleri de bünyesine kattığından, hastane ana binasının yanı sıra sanatoryum ve fizik tedavi bölümü ve 50 yataklı İhsan Mermerci Çocuk Pavyonu ile de hizmet veriyordu. Bu arada Türkiye'deki farklı kurumlara bağlı hastanelerin Sağlık Bakanlığı çatısı altında birleştirilme kararından sonra Validebağ Öğretmenler Hastanesi, 2004 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Sağlık Bakanlığı'na devredilerek Validebağ Öğretmenler Devlet Hastanesi adını aldı. Hastanenin adı, 24 Mayıs 2007 tarihinde Validebağ Devlet Hastanesi'ne; 1 Ağustos 2009 tarihinde ise Üsküdar Devlet Hastanesi ile birleştirilerek bu hastanenin ek hizmet binasına dönüştürüldü⁵⁶.

Ancak bu birleşme kamuoyuna "Validebağ Devlet Hastanesi kapatılıyor" şeklinde yansınca İstanbul Sağlık Müdürlüğü bir açıklama yayınlamakla, konuyu açıklığa kavuşturdu. Bu açıklamada Üsküdar Devlet ve Validebağ Devlet hastanelerinin, Sağlık Bakanlığının kararı ile Üsküdar Devlet Hastanesi adı altında birleştiği hatırlatılarak, Validebağ Devlet Hastanesi'nin kendisine 700 metre mesafede bulunan Üsküdar Devlet Hastanesinin Ek Hizmet Binası olarak hizmet vermeye devam ettiği belirtiliyordu.

"Validebağ Devlet Hastanesi binasının iddia edildiği gibi her hangi bir kuruma devri söz konusu değildir" denilen açıklamada, "Validebağ Devlet Hastanesi, Üsküdar Devlet Hastanesi Ek Hizmet Binası olarak İstanbullulara hizmet vermeye devam ediyor" deniliyordu.

Açıklamada, benzer yatak kapasitesine sahip iki ayrı yerleşkeye klinik ve polikliniklerin dağılımının yapıldığı, bu sayede her iki kurumdaki aynı kliniklerin güç birliği yaparak bölge halkına daha verimli bir sağlık hizmeti vermesinin hedeflendiği kaydediliyordu. Üsküdar Devlet Hastanesi⁵⁷ Validebağ Ek Hizmet Binasının toplam 173 yatak kapasiteli olduğu belirtilen açıklamada, ek hizmet binasında cildiye, fizik tedavi ve rehabilitasyon, göğüs hastalıkları, kulak burun boğaz hastalıkları, ortopedi, psikiyatri ve üroloji alanlarında hem klinik hem de poliklinik hizmetlerinin verildiği ifade ediliyordu.

Validebağ'da bulunan Polis Hastanesi de, 2009 yılında Üsküdar Devlet Hastanesi ile birleştirildi. Bu arada 1974'te faaliyet geçen 50. Yıl Hizmet Binası da, 2015 yılından itibaren Haydarpaşa Numune Hastanesi ek hizmet binası olarak faaliyetine devam etti⁵⁸.

56 Yıldırım-Gürkan, *a.g.e.*, s. 117.

57 <http://www.medimagazin.com.tr/hekim/kamu-hast/tr-istanbulda-iki-hastane-tek-cati-altinda-birlesti-2-16-21598.html> (Çevrimiçi: 28.07.2016)

58 *Gazete Kadıköy*, 31 Temmuz-6 Ağustos 2015.

Üsküdar'da Kolera Günleri ve Alınan Tedbirler (1893-1912)

U Ğ U R C A N Y I L D I Z D A L
Araştırmacı

İstanbul, tarih boyunca birçok salgınla mücadele etmiştir. Bunlardan başlıcaları; veba, kolera, sıtma vesaire gibi bulaşıcı hastalıklardır. Bu hastalıkların hemen her dönem İstanbul'da var olduğunu görmekteyiz. Bunun en büyük sebebi İstanbul'un bir liman şehri olmasıdır. Dolayısıyla, Batı Avrupa'da görülen salgınlar çok hızlı bir şekilde İstanbul'a da sirayet etmiştir. Sıhhiye Nezareti'ne ait belgeleri incelediğimizde, salgınla mücadelenin bölgesel olduğunu görmekteyiz. Salgınlar, dairelerde kurulan hıfzıssıhha komisyonları tarafından idare edilmiştir. 1893 senesinde İstanbul'un tamamını etkileyen kolera salgını da, şehrin mücadele etmek zorunda kaldığı bulaşıcı hastalıklardan birisidir. Bu salgın, 1893 senesinde başlar ve 1912 senesine kadar etkisini sürdürür. Yukarıda da ifade edildiği üzere, İstanbul'da salgınlar bölgesel çaplı olarak idare edilmekteydi. 1893 senesinde çıkan Kolera salgınında da durum bu şekildedir. Bildirinin amacı, 1893 senesinde tezahür eden kolera salgınında Üsküdar bölgesinin durumunu incelemektir. Konuyla ilgili birçok arşiv belgesinin olduğuna rastlamaktayız. Bu arşiv belgelerini referans aldığımızda, 1893 kolera salgınında Üsküdar'ın önemini çok büyük olduğunu görüyoruz. Çünkü, Üsküdar bir anlamda salgının kaynak noktalarından birisi olarak gözükmektedir.

Üsküdar'da kolera salgınının başlaması, bölgede birçok önlemin alınmasına neden olmuştur. Bunların en başta geleni, koleraya yakalananların kordon (karantina) altına alınmalarıdır. Belgelere baktığımızda, karantinaya alma işlemleriyle Üsküdar

İcadiye'den
Boğaziçi

Polis Müdüriyetinin ilgilendiğini görüyoruz.¹ Tabi bu karantinaya alma işlemleri hemen icra edilmiyor. Öncelikle hastalanan şahısların belirti göstermesi ve muayene sonucu kişinin kolera olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Mesela 1910 senesinde, Üsküdar'da Kızlar Ağasında, Yıldız Hamı'nın karşısında oturan on yedi yaşlarındaki Tulumbacı Erşak'ın oğlu koleraya yakalanıyor. Hemen On Yedinci Daire-i Belediye Etbası doktorları gerekli muayeneyi yapıp teşhisi koyuyorlar. Ve şahısların bulunduğu hane karantina altına alınıyor.² Bu karantinaya alma işlemleri sırasında da, bürokrasinin tüm kurumlarla uyumlu biçimde çalıştığını görüyoruz. Konuyla alakalı bir belgede, karantinaya alınan şahısların dışarıya çıkarılmaması

1 BOA. 4/63. DH.EUM.VRK.

2 BOA. 4/63. DH.EUM.VRK.

ve hiç kimseyle görüşmemesinin sağlanması konusunda belediye memurları ve zabıta kuvvetlerinden yardım istendiğini görmekteyiz.³ Bu belge, Osmanlı bürokrasisin salgın yönetiminde ne kadar sistemli ve disiplinli çalıştığının da somut bir göstergesidir. Tabi her ne kadar sistemli ve çok sıkı bir şekilde denetlenen karantinaya alma süreci olsa da, bazı zamanlar karantinaların da güvenlik açığı verdiğini söyleyebiliriz. Mesela, Üsküdar'da bulunan Beylik Fırını'nda kolera salgını çıkıyor. Bu fırının karantinaya alındığını görüyoruz. Ancak, karantinada bulunması gereken çalışanlar ekmek mayalama işleminde ve hamur imalatında çalışmaya devam etmişler. Bu durum, ilerleyen süreçte Üsküdar'da kolera salgının kaynağının Beylik Fırını olmasına da sebebiyet verecektir.⁴ Karantinalardan firarlar olduğunu da bilmekteyiz. Karantinalardan firarlar olduğunu da bilmekteyiz. Karantinalardan firarlar olduğunu da bilmekteyiz. Karantinalardan firarlar olduğunu da bilmekteyiz. Topçu efradından Çorumlu Hasan'ın hikayesine buna bir örnektir. Hasan, kolera-dan dolayı Haydarpaşa Hastahanesi'nde karantina bulunduğu sırada firar eder. Bu şahıs Tophane civarında derdest edilmiştir.⁵ Karantina mevzuuyla ilgili ilginç bir olay, Üsküdar Şeyh Camii'nde gerçekleşmiştir. İbrahim adlı şahıs akşam saatlerinde camii'de koleradan vefat eder. Ve onunla temas halinde olan Mustafa adlı şahıs, hemen karantinaya alınır. Ancak, doktorlar muayene sonucu şahsın kalp krizinden vefat ettiğini anlarlar. Dolayısıyla, Mustafa adlı şahsın karantinası kaldırılır.⁶ Bu durum, hastalık sonrası temaslı takibinin de iyi bir şekilde göstermektedir. Gene Hacı Aleksi adlı şahsın işlettiği fırında kolera çıkması üzerine fırının karantina altına alındığını da belgelerden okumaktayız.⁷ Karantina konusunda, Üsküdar önemli bir yer teşkil eder. Çünkü, Kavak Tahaffuzhanesi de bu bölgede bulunmaktadır. İstanbul'a giriş yapacak gemilerin karantinada bekletildikleri ve pratika aldıkları yer burasıydı. Mesela, kayıklarda bulunan personellerden birisinin koleraya yakalanması sonucu temasta bulunduğu tüm kayıklar ve onların personelleri Kavak Tahaffuzhanesi'nde karantinaya alınmıştır.⁸

Koleranın ortaya çıkmasıyla beraber alınan tedbirlere birisi de, hastalardan ve vefat etmiş kişilerden numuneler alınmasıdır. Numunelerin Haydarpaşa

3 BOA. DH.EUM.THR 51/22.

4 BOA. A.MKT.MHM. 593/3.

5 BOA. Y.PRK.BŞK. 33/25.

6 BOA. DH.EUM.VRK. 4/61.

7 BOA. DH.EUM.VRK. 4/62.

8 BOA. A.MKT.MHM. 592/15.

Hastahanesi'nden alındığını görmekteyiz. Numuneler, Doktor Santomas'ın laboratuvarında inceleme altına alınmıştır.⁹ Hastalığın seyri, sürekli takip edilmiştir. Bu noktada özellikle Üsküdar Mutasarrıflığı önemli bir rol oynamıştır. Hastalığın ilk çıktığı zamanlardan itibaren, hangi zaman aralarında Üsküdar'da kolera vakalarının olup olmadığı konusunda bilgilendirme yapılmıştır.¹⁰ Bu raporlar, genellikle Üsküdar'daki bir günlük kolera durumunu gösteren raporlardır. Özellikle salgının ilk çıktığı senelerde bu raporların sayısı çok fazladır. İçeriklerine baktığımızda ise, bir gün içerisinde sabahdan akşama geçen süre zarfında kolera vukuatının olup olmadığını yazdığını görmekteyiz.¹¹

Üsküdar'da Koleranın Kaynakları

Belgeleri incelediğimizde, Üsküdar'da koleranın yayılmasına kaynaklık edebilecek çeşitli yerlerin olduğunu görmekteyiz. 1893 senesinde Nezaret-i Umur-ı Sıhhiye'den gelen bir belgeye baktığımızda Üsküdar'da meydana gelen beş kolera vakasından üçünün Üsküdar Bimarhanesi'nin olduğu caddede yer alan han ve dükkanlarda ortaya çıktığının ifade edildiğini görmekteyiz.¹² Üsküdar Bimarhanesi, Üsküdar'da salgının yayılmasında ciddi anlamda önemli bir yere sahiptir. Bimarhane'de salgın krizinin ilerleyen süreçlerde daha da ciddi boyutlara geçeceğini belgelerden takip edeceğiz. Sıhhiye Nezareti'nin burayla ilgili olarak bulduğu ilk çözüm Üsküdar Bimarhanesi'nin olduğu caddede bir kolera vakası çıkması halinde, kolera çıkan haneyi doğrudan karantina altına almaktansa sadece hasta olan kişiyi karantinaya almak ve sağlam olanları hanenin dışarısına çıkarmak olmuştur. Veya hasta olan kişinin tek başına bir odada bulundurulması, diğerlerinden izole edilmesi çözüm olarak önerilmiştir. Bu çözümün gerekçesi olarak da, hasta olan kişiyle sağlam olanların aynı anda karantinada olmasının sağlam olanları da etkileyeceğinin düşünülmesidir¹³ Belgede, lağım ve su yollarının kolera'yı bulaştırdığı anlatılmış. Göksu'da su işinde çalışan ameleden İşçiler arasında bazı vakalar olmuş ancak doktorlar önemsemediği için bu vakalar artmış.

9 BOA. Y.PRK.BŞK. 33/25.

10 BOA. Y.PRK.SH. 5/26.

11 BOA. Y.PRK.ZB.. 15/60.

12 BOA. İ.HUS. 16/27.

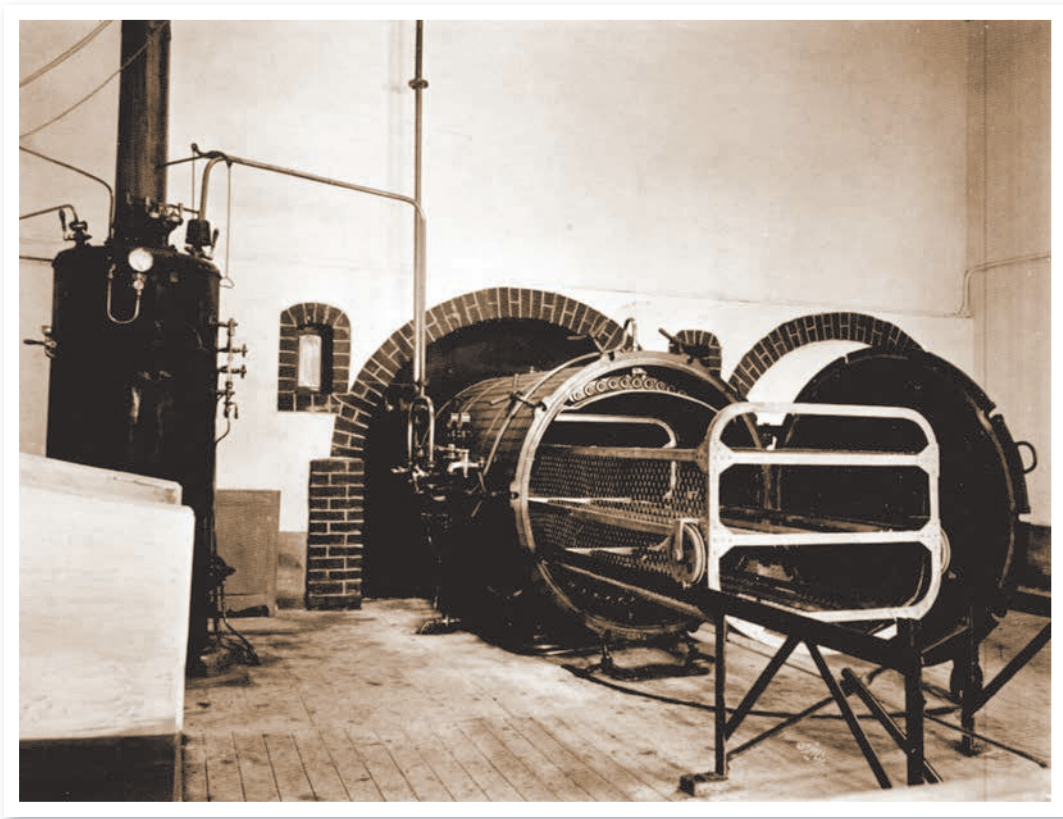
13 BOA. İ.HUS. 16/27.

Üsküdar
Tebhirhanesi

Üsküdar Bimarhanesi'nde kolera vakalarının artmasıyla beraber, buradaki durumu rapor etmesi için bir müfettiş görevlendirilir. Bu müfettişin raporlarına baktığımızda bimarhanede vaka sayısının bu kadar artmasının sebeplerini anlamaktayız. Raporda daha evvel buradaki doktorların hastaları muayene etmediği, bimarhanenin içinde sağlığa elverişli bir ortam olmadığı gibi bazı söylentilerin ortaya çıktığından bahsedilmiştir.¹⁴ Raporda, hastalığın bimarhaneye nasıl sirayet ettiği konusundaki görüşlere de yer verilmiştir. Rapora göre; Bimarhaneye Köstence'den (Romanya) gönderilmiş olan kişi, bimarhaneden önce hapishaneye gönderilmiş ve orda da kolerayı yaymış. Bahsedilen yer hapishane-i Umumiye istanbulda yer alır. Belgede, hastalığın Romanya ve Rusya'dan yayılmış olma ihtimalinden bahsedilir. Bu durum şu şekilde anlatılmıştır: Odesa limanından 15 gün önce gelen ve zevcesiyle kendisi koleradan vefat eden şahıslardan bahsediliyor

14 BOA. Y.PRK.BŞK. 33/9.

Üsküdar
Tebhirhanesi

şahsın kavak tahaffuzhanesinde karantinada bekledikleri, ama elbiselerinin etüv makinasından geçirilmediği not düşülmüş. Etüv makinası elbiseleri dezenfekte etmekteydi. Dolayısıyla hastalığın Üsküdar'a ve Beyoğlu'na bu şekilde sirayet ettiği yorumu yapılmış.¹⁵ Bimarhanede hastalığın zuhur etmesiyle beraber, tedbirler alınmıştır. Belgeden anladığımız üzere vaka sayısı kırka, vefat sayısı on altıya yükselmiştir. Bunu müteakip bimarhanede temizlik yapılması, ayrıca Umur-ı Sıhhiye Nezareti tarafından Üsküdar Bimarhanesi'nin kordon altına alınması kararlaştırılmıştır.¹⁶

Raporun devamında bimarhanede tubbi açıdan zafiyet gösterildiği, tedavi yapılırken de uygun olmayan şekilde ve şartlarda yapıldığı ifade ediliyor. Bimarhane binasının aslında medrese olduğuna dikkat çekilmiş. Yeni bir Bimarhane yapılması

15 BOA. Y.PRK.BŞK. 33/9.

16 BOA. A.MKT.MHM. 591/5.

kararlaştırılmış ve bunun Maltepe ve Kartal arasında bir bölgede olmasının iyi olacağı ifade edilmiş. Çünkü o bölge, su açısından daha zengin bir bölgedir.¹⁷ Bimarhanede karantina ilan edilmiş olsa da, sağlığına kavuşan hastalar bimarhaneden ayrılmak istemişlerdir. Mesela, Mühandishane-i Behr-i Hümayunda tüfekçi ustası olup şuurunda bozukluk olması sebebiyle bimarhanede tedavi altında bulunan Mehmet Adil Efendi sağlığına kavuştuğu için annesi tarafından götürülmek istenmiş. Mehmet Adil Efendi'nin bizzat annesi oğlunu çıkartmak için Bimarhane müdüriyetiyle görüşmüş. Ancak o sırada bimarhanede karantina uygulaması var. Dolayısıyla önce Kavak Tahaffuzhanesine uğramaları isteniyor. Üzerinde olan elbiseler çıkarılmış ve o şekilde tahaffuzhaneye gönderilmiş. Kavak tahaffuzhanesinde karantinadan sonra tahliye olabileceği ifade edilmiş ve On gün boyunca kendisinin ve ona eşlik eden gardiyanların karantinada kalmaları istenmiş.¹⁸

Üsküdar Bimarhanesi'nde koleranın şiddetini artırmasıyla birlikte tedbirlerin de alınmaya devam ettiğini görmekteyiz. Bunlardan bazıları, kolera zuhurundan dolayı Bimarhane suları hakkında tetkikat talep edilmesidir. Sudan bir miktar numune alınmasının istendiğini görüyoruz. Bu numuneler mekteb-i tıbbiye-i şahaneye gönderilmiş. Bimarhaneye akan suyun nerelerden geçtiği ve geldiği hakkında malumat bilgi talep edildiği ve suların geçiş güzergahı hakkında bir kroki çıkarılmasını şehramenetinden istendiğini görmekteyiz.¹⁹ Diğer bir tedbir de Üsküdar bimarhanesinde kolera olduğundan dolayı buraya hiçbir şekilde başka yerden hasta nakli olmaması ve hapishane-i umumiyeden geleceklerinde tuzla tahaffuzhanesine gönderilmesidir. istenmiş. Hapishane-i umumiden bimarhaneye gelenlere ise izin verilmiştir.²⁰ Bu tedbirin sebebi, bimarhanedeki hasta sayısının altmış beşe yükselmesidir. Bu durum bimarhanenin kalabalık olmasına ve salgının daha hızlı şekilde yayılmasına sebep olmaktadır.²¹

Üsküdar Bimarhanesi'nde Koleranın Ortaya Çıkma Sebepleri

Bimarhane hakkında kaleme alınan rapor, neden bimarhanede koleranın bu kadar etkili bir şekilde sirayet ettiğini göstermektedir. Bunların en başında, hastane

17 BOA. A.MKT.MHM. 591/5.

18 BOA. A.MKT.MHM. 591/5.

19 BOA. A.MKT.MHM. 591/5.

20 BOA. A.MKT.MHM. 591/5.

21 BOA. A.MKT.MHM. 591/15.

Karacaahmet
Mezarlığı

hizmetlilerinin hastalara kötü davranması gelmektedir. Özellikle bu kötü davranış biçimi, hastaların sağlıklı bir ortamda yaşamasına da sebep olmuş ve salgının seyrini olumsuz olarak etkilemiştir. Hazırlanan rapora göre bimarhanede salgının bu boyuta ulaşmasının sebepleri şöyle sıralanabilir: Koğuş ve yatak temizliğini hademeler yapması gerekirken, bunların hastalara yaptırılması. Ve hastaların yalın ayak bir şekilde dolaştırılmaları. Hastaların tek bir kusuru görüldüğünde, hademe tarafından merhamet edilmemiş. Hemen haklarında tatbikat başlatılmış ve işkence uygulanmış. Bunun hemen hemen her gün olduğu da ifade edilmiş. Tabi bunu sorgulayan olmadığı için aralarında telef-i nefis (ölüm) yaşayanlar dahi olmuş. Bunun yanı sıra hastaların aileleri hastalar için para ve tütün bırakıyor, ancak bunun çoğunu hademelerin aldığı ve hastalara vermediği ifade edilmiş. Hastalar, çarşıdan bazı şeyler talep etmiş ve hademeye para vermiş ancak bunlar fahiş fiyatlarla hastalara geri verilmiş. Alınan malzemelerin de kalitesiz olduğu ifade ediliyor.²² En önemli sorunlardan birisi de, hastaların temizliği konusudur. Bu noktada da bimarhanede ihmaller olduğu raporda yazmaktadır. Hastaların ayda bir kere hamama götürülmesi ve hademeler tarafından yıkanması gerekmektedir. Hastaların her birinin başına birkaç tas su dökülerek çıkarılıyor. Hademeler hastalara peştamal vermemiş, bunlar parayla parayla satmış. Dolayısıyla bazıları yıkanamamış dahi. Hademeler hastalara sabun dahi vermemiş.²³

Üsküdar Bimarhanesi hakkındaki raporu incelediğimizde, Üsküdar'da bulunan bimarhanenin görünüşe göre muntazam ve temiz dursa da, aslında düzene ve temizliğe dikkat edilmediği ve durumun acınacak bir hale geldiğinin yazıldığını görmekteyiz. Raporda, nüfusun çoğunun koleradan telef olduğu ve bu duruma şaşırılmaması gerektiğinin ifade edildiğine rastlıyoruz. Raporu yazan kişi ilk önce bahçe ve yeşillik alanları geziyor. Raporu yazan şahsın ifadesine göre; Hastalar dört duvarın içinde, kafesteki kuşlar gibiler. Hatta rapora eklenen şu ifade dikkat çekicidir: "Böyle bir yerde deliler şifayab olmak şöyle dursun, akıllarıyla bir müddet orada kalacak olsa mutlaka çıldırırlar."²⁴

Üsküdar Bimarhanesi'nde bulunan hastaların koleraya yakalanma sebeplerinden birisi de, hastaların beslenmeleriyle ilgilidir. Bu noktada, hem yetersiz bir

22 BOA. A.MKT.MHM. 591/5.

23 BOA. A.MKT.MHM. 591/5.

24 BOA. Y.PRK.BŞK. 33/9.

beslenme olduğunu hem de oldukça sağlıksız bir ortamda hastaların yemek yediklerini ifade edebiliriz. Raporda, hastalara hademe arasından seçilmiş iki-üç aşçının yemek hazırladığı yazmaktadır. Yemek kazanlarında müdürler ve doktorlara ayrı, hastalara ayrı kazanlarda yemekler pişirilmektedir. Yemek yapmak için alınan malzemenin en iyi tarafları yönetim ve hademeye ayrılmakta, geri kalan kısım ise hastalara yedirilmektedir. Hastaların yemek yedikleri taslar bakırdan oluşmakta ve bunlar sadece bir kere sıcak suya batırılıp çıkarılmakla yıkanmaktadır. Dolayısıyla, bu koşullar altında salgın daha hızlı bir şekilde bimarhanede sirayet etmiştir.²⁵ Hijyen ortamına uygun olmayan tek yer yemekhane değildir. Hastaların su içtikleri çeşmeler de, hastalığın sirayetinde önemli bir rol oynamıştır. Çeşmelerin başında meşrebe gibi bir alet bulunmuyor. Hastalar da mecburen ağızlarını çeşmeye dayayıp su içmek zorunda kalmış. Geceleri abdesthane karşılarında bırakılan kovalardan yalnız bir meşrebe ile hem su içilip, hem de koğuşlara su götürüyorlar. Hademeler kendi suyundan dahi hastalara vermemekteydi. Gece vakti su içmek için çeşmeye inmek yasaklanmış. Aynı zamanda, Bimarhane içindeki çeşmeler yazın kurumakta. Bundan dolayı, sokaklardaki çeşme masala-fatından ibaret, delikleri kapatılmış biriktirilen murdar ve kirli su fıçılarla bimarhaneye taşınmış ve hastalara buradan su içirilmiş. Bunu fark edip dışarıdan su almaya kalkanlarda göz göre susuz bırakılmış. Raporda, bunlar olurken buraya bir müfettiş dahi gönderilmemiş deniyor.²⁶ Üsküdar Bimarhanesi'ndeki vaziyet üzerine hazırlanan rapor, bimarhanenin neden kolera'nın kaynaklarından biri haline geldiğini açıkça göstermektedir. Hem sağlıksız ortam, hem de hastalarla ilgilanilmemesi, kurumun müfettişler tarafından denetlenmemiş olması bu vahim durumun oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Selimiye Kışlası ve Beylik Fırını'nda Kolera Salgını

Üsküdar'da kolera salgınının yoğun bir şekilde görüldüğü yerlerden biriside, Selimiye Kışlası'dır. Konuyla ilgili belgeye baktığımızda, Selimiye kışlasında muhafazada bulunan efrad-ı cedide arasında iki asker kolera'ya yakalandığına rastlıyoruz. Hemen devamında alınan tedbirleri görmekteyiz. Hastalığın yayılmaması için acil bir şekilde alınan tedbirler şu şekildedir: Yemek kaplarının kalaylanması

25 BOA. A.MKT.MHM 591/5.

26 BOA. A.MKT.MHM 591/5.

Boğaziçi

ve hastalığı engellemek amacıyla su termoslarına kireç döktürülmesi talep edilmiş. Bu şekilde hastalığa sebep olduğu düşünülen kirli suyun akması engellenmiş. Ayrıca lağımaların da temizlenmesinin gerektiği vurgulanmış. Belgede ayrıca, yemek kapları ve diğer aletlerin kalaylanmasının istendiğini görüyoruz. Hastalara etli pilav verilmesi, çorba içerilmesi söylenmiş. Sıkı bir şekilde yedikleri yiyecekler takip edilmiş. Barakalarda sürekli doktorların olması ve her gün yatak yatak gezerek hastaları muayene etmesi sağlanmış. Kolera hastalarının kimseyle görüştürülmemesi istenmiş. İki günde bir hastaların çamaşırlarının değiştirilmesinin talep edildiğini görüyoruz. Barakalara hamam yapılması istenmiş, bu şekilde gelen hastaların hemen temizlenmesi sağlanmaya çalışılmış. Hastaların çamaşır ve elbiselerinin düzenli bir şekilde yıkanması ve yeni elbiselerle barakalara girmesi vurgulanmış. Ayrıca hastaların ellerinin sıcak su ve sabunlarla yıkanmasının istendiğini görüyoruz. Tüm bu taleplerin her gün idare tarafından kontrolü de talep edilenler arasındadır.²⁷

Üsküdar'da koleranın kaynağı olarak gösterebileceğimiz yerlerden birisi de, Kavak iskelesine yakın bir bölgede bulunan Beylik Fırını ve Beylik Selhanesi'dir. Sıhhiye Nezaretine ait belgelere baktığımızda, kolera salgının Selimiye Kışlasına da Beylik Fırını üzerinden sirayet ettiğini söylemek mümkündür. Belgede, Beylik Fırını'nın kolera virüsünün kaynağı haline geldiği ve başka bir yere nakledilmesi gerektiği talep edilmiştir.²⁸ Belgede, fırın binasının tıbbi şartlara uygun olmadığı ifade edilmiş. Fırın, adeta bir hastalık yuvası olarak tarif edilmiş. Daha önce de karantinalar konusunda ifade edildiği gibi, fırın içerisinde karantina ihlali de yapılmış. Ve bu durum koleranın sirayetini hızlandırmış. Bunun gerekçesi, fırın içinde kolera zuhur ettiği halde karantinada bulunması gereken çalışanların ekmeğe maya hazırlamada ve hamur imalatında çalıştırılmaya devam etmesi gösterilmiştir. Ayrıca sularda bir arıza olduğu, ancak bunun ihmal edildiğine dikkat çekilmiş. Fırın terkine karar verilir. Belgede, aynı civarda bulunan beylik selhanesinin (mezbahane) de sağlık şartlarına uygun olmadığı yazmaktadır. Mezbahane askeriye aittir. Fırın ve mezbahanenin civarında baraka şeklinde amelehaneler var. Bu hanelerin lağımları yok ve buranın suları etrafa yayılıyor. Dolayısıyla o bölgede de karantina icra edilmiş. Barakada kalanlar ise Kavak Tahaffuzhanesi'ne gönderilmiş.²⁹ Özellikle karantina

27 BOA. A.MKT.MHM. 591/5.

28 BOA. A.MKT.MHM. 593/3.

29 BOA. A.MKT.MHM. 593/3.

kurallarının delinmesi, Beylik Fırını'ndan hastalığın civar yerlere yayılmasına sebep olmuştur. Bu durum, karantina kurallarında bazen ihmaller olabildiğinin de iyi bir göstergesidir.

Sonuç

1893 kolera salgını, Üsküdar'da ciddi bir şekilde etkisini göstermiştir. Ancak bu salgınla mücadelede, bürokrasinin çok sistemli bir şekilde işlediğini ve salgının büyümesini engellediğini görmekteyiz. Bu noktada, salgına yakalanan şahısların ve hanelerinin anında karantina altına alınmasının da önemli bir etkisi vardır. Üsküdar'da salgının kaynağı olarak gösterebileceğimiz yer Üsküdar Bimarhanesi'dir. Sıhhiye Nezareti'ne ait belgeleri incelediğimizde bimarhanenin durumunun tüm Üsküdar'ı etkilediğini görmekteyiz. Çünkü kolera salgınının çoğunlukla Üsküdar Bimarhanesi'nin olduğu cadde üzerinde etkili olduğuna rastlıyoruz. Bimarhanede var olan hijyensiz ve sağlıksız ortam bu durumun gerçekleşmesine sebep olmuştur. Ancak, Osmanlı bürokrasisi burada da etkisini göstermiş ve konu hakkında tedbir alınmasını sağlamıştır. Bu hızlı mekanizmanın sebebi, salgın yönetiminin bölgesel olarak yönetilmesidir. Özellikle bölgelerde yer alan hıfzıssıhha komisyonları, salgınla mücadelede çok önemli bir rol oynamıştır. Salgına yakalanan hastaların anında karantinaya alınması ve onlarla temas halinde bulunmuş kişilerin de karantinaya dahil edilmesi de salgının boyutunun en aza indirilmesinde etkili bir yöntem olmuştur. Özellikle, karantinaların güvenliğinde ve şahısların çevreyle olan temaslarının kesilmesinde Osmanlı bürokrasisinin güvenlik güçleri çok sistemli bir şekilde çalışmışlardır. Hem Üsküdar Polis Müdüriyeti, hem de zabıta kuvvetleri ve belediye memurları karantina altına alınan şahısların başkalarının sağlığını tehdit etmemesi konusunda çok titiz davranmışlardır. 1893 kolera salgını 1893-1894 senelerinde Üsküdar'da etkisini gösterse de, sonraki yıllarda özellikle 1912 senesine doğru bu etkinin azaldığını ve salgının bitme noktasına geldiğini belgeler üzerinden gözlemleyebiliriz. Daha önce de ifade edildiği gibi bunda hem güvenlik güçlerinin hem de sağlık komisyonlarının etkisi çok fazladır. Salgın, iyi ve sistemli bir şekilde yönetilmiş; Üsküdar bölgesinin koleradan en az etkiyle kurtulması sağlanılmıştır.

Kız Kulesi'nden COVID-19'a Bakış: Üsküdar'da COVID-19 Pandemi Mücadelesi

DR. YUSUF TAŞCI - PROF. DR. SABAHATTİN AYDIN
Üsküdar İlçe Sağlık Müdürü - T.C. Sağlık Bakan Yardımcısı

Türkiye sağlık sistemi, COVID-19 pandemisi sürecinde başarılı bir sınav verdi. Bunu mümkün kılan, sağlıkta dönüşüm ile başlayan süreç, sağlık personelinin fedakarlığı ve sağlık hizmeti sunmada bilgi sistemlerinin iyi kullanılması olmuştur. Sağlık Bakanlığının teknolojiyi en iyi seviyede kullanabilmesi ve taşra teşkilatlanmasında ilçelere kadar nüfuz eden güçlü yapılanması yerel takip gerektiren filyasyon ve lojistik süreçlerini kolaylaştırmıştır.

Pandeminin durumunu ve pandemi ile mücadeleyi değerlendirirken demografik ölçekleri dikkate almak gereklidir. Üsküdar Türkiye nüfusunun binde 6'sını, İstanbul nüfusunun ise yüzde 3,3'ünü oluşturmaktadır. Yaşlı nüfus bakımından değerlendirildiğinde ise İstanbul'un en yaşlı ikinci ilçesidir.

Üsküdar'da 6'sı Üniversite ve Eğitim Araştırma Hastanesi olmak üzere 16 hastane bulunmaktadır. Diğer sağlık tesisleri açısından da oldukça iyi durumdadır. Türkiye'nin en çok sağlık çalışanının çalıştığı ilçe olması hasebiyle şanslı bir konumda olduğunu söyleyebiliriz. Sağlık tesislerinin kapasitesi açısından baktığımızda yatak sayısı bakımından Türkiye'nin %2 kapasitesine ev sahipliği yaptığını görüyoruz.

Üsküdar mukim yaşlı nüfusunun fazlalığı ve Marmaray, Avrasya Tüneli, Boğaz Köprüsü, metro, metrobüs, vapur hatları ile İstanbul ulaşımının kavşak noktası olması nedeniyle pandemi kontrolü açısından kritik bir nokta oluşturmaktadır. Salgının insanların ulaşım yolları boyunca ulaştığı gerçeğinden hareketle ilçenin bu durumu

Resim 1:
Meydanlara
girişlerde ateş
ölçümü ile
vaka tespit
çalışması

daha fazla özellik arz etmektedir. Özellikle sokağa çıkma kısıtlamaları sürecinde kontrol edilmesi gereken noktaların fazlalığı ve genişliği diğer bazı ilçelere göre daha yoğun mesai harcanmasını gerektirmiştir (Resim 1, 2).

Türkiye’de ilk vakaların bildirildiği günlerde emekli Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Aytaç Yalman’ın nefes darlığı şikayetleri ile ilçemizde bir hastaneye başvurması, vefatının COVID ile ilişkilendirilmesi neticesinde kamuoyunun dikkati ilçemize çekilmiş oldu. Sonrasında ilgilenen doktorun ve eşinin yoğun bakıma kaldırılması gibi benzer vakalar nedeniyle de tüm ülkede ve özellikle sağlık çalışanları arasında ciddi bir tedirginlik başladı. Hem sağlık çalışanlarının maske, siperlik gibi kişisel koruyucu malzeme ihtiya-

yacı hem de şüpheli vakalara tanı konulabilmesi için laboratuvar testi ihtiyacı en önemli sağlık gündemlerinden birisi haline geldi (Resim 3).

Şüpheli ve kesin vakaların takibi, temasslı kişilerin tespit edilmesi, test sonuçlarının takibi ve bu bilgilerin üst makamlara bildirilmesi ciddi bir zorluk ortaya çıkardı. Pandeminin ilk günlerinde sağlık çalışanları ailelerine hastalık götürmekten çekindikleri için evleri yerine otel ve yurtlarda kalma talebi ortaya çıktı. Birçok otel ve yurt, sağlık çalışanlarına ücretsiz konaklama için destek oldu.

Günler içinde vaka sayılarının artmasıyla Sağlık Bakanlığı, çevrimiçi takip modülü geliştirdi. Bu sayede hastaların ve temasslıların tüm bilgilerinin takibi kolayca

Resim 2: Cami girişinde ateş ölçümü

mümkün hale geldi. Filyasyon ve vaka takip süreçlerinde uygulama birliği olması için Bilim Kurulunun görüşleriyle rehber yayınlandı. Artan araç ihtiyacı için belediyeler ve diğer kurumlar sağlık müdürlüklerine destek verdi. Vakaların artışıyla birlikte “Üsküdar Pandemi Koordinasyon Merkezi” oluşturuldu. Artan telefon trafiği nedeniyle santral kapasitesi artırıldı. Sahada görev yapan personel için Bakanlık rehberine göre pratik algoritmalar oluşturuldu.

Vakaların artışından bir süre sonra konu sadece sağlık otoritelerini değil, ekonomiyi, iç güvenliği ve siyaseti de yakından ilgilendirir hale geldi. Halen de sıkça güncellemelerin olduğu bu süreçte, bazı ülkelere yurtdışı uçuşların durdurulması, okullarda geçici olarak uzaktan eğitime geçilmesi alınan ilk önlemlerdi. Esnek mesai çalışması için mevzuat düzenlemeleri yapıldı, evden çalışma olanakları arttı. Çalışma ortamlarının sosyal mesafeye göre yeniden düzenlenmesi, rutin dezenfeksiyon uygulamaları, bina girişlerinde ateş ölçümleri yapıldı.

Pandemiyle mücadelede birinci basamakta filyasyon çalışmaları ve evde hasta izlemleri, ikinci ve üçüncü basamakta ise yatan hasta tedavileri öne çıktı. Bu süreçte özel hastanelerin de desteğiyle servis ve yoğun bakım yatak sayılarında önemli artış sağlandı.

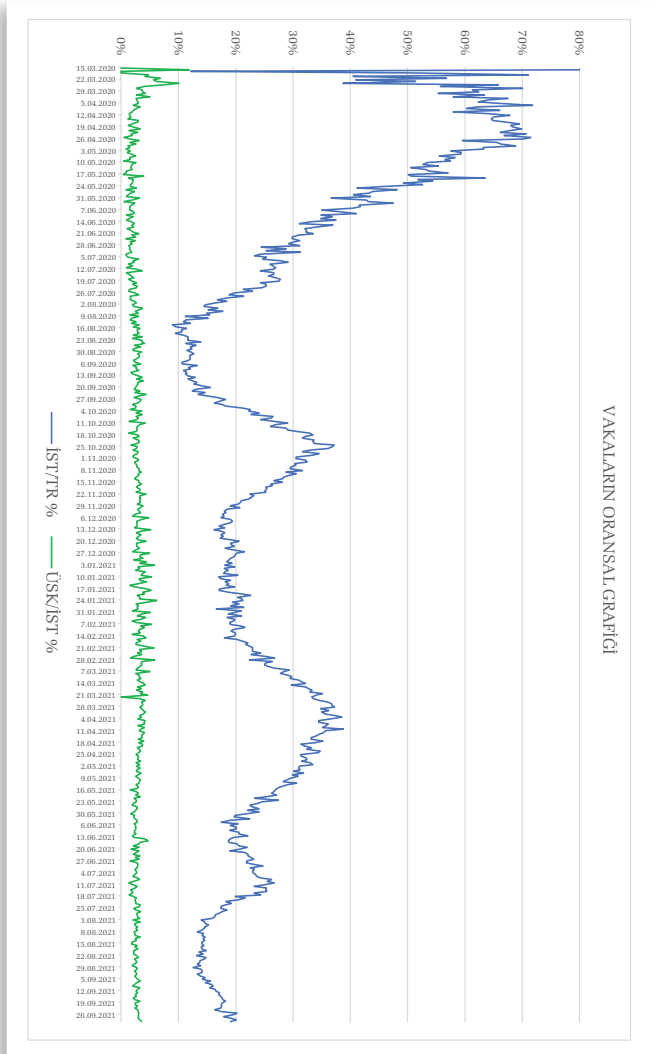
Resim 3:
Kişisel
koruyucu
ekipman
ile sahaya
çıkma
hazırlanan
sağlık
personeli

Üsküdar ilçesinde cezaevi, huzurevleri, 1. Ordu komutanlığı gibi toplu yaşam alanları da bulunmaktadır. Bu noktalar için pandemi dönemine özel önlemler alınması gerekmiştir. Örneğin huzurevlerinde nöbet usulü çalışmaya geçilmiştir. Test yapılarak kuruma alınan personel 14 gün boyunca dışarıya çıkmadan hizmet vermiştir.

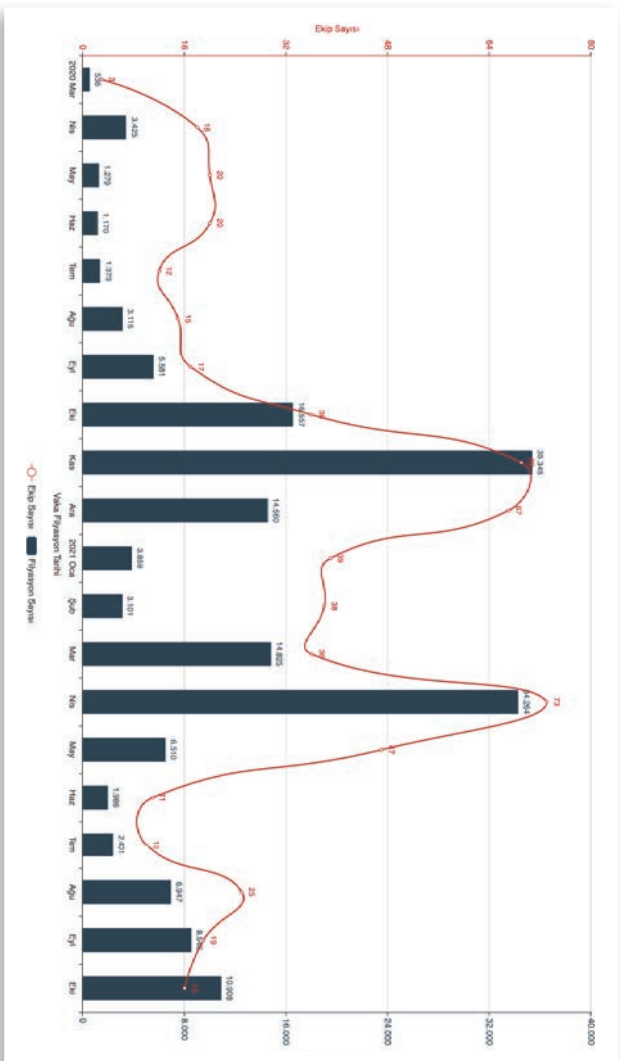
Üsküdar'da Ekim 2021 ortasına kadar 92.705 temaslı, 78.218 vaka filyasyonu olmak üzere, toplam 171.297 filyasyon yapılmıştır. Ortalama filyasyon süresi 9 saattir. Pandeminin başında vaka başı temaslı sayısı 2,4 iken çeşitli kısıtlamalarla bu rakam 2'nin altına inmiştir. Süreç ortalaması 1,95 olup İstanbul ve Türkiye ortalaması ile uyumludur. İkameti Üsküdar'da olanların İstanbul dışı temaslılarına bakıldığında İzmit, Ankara, Trabzon, İzmir ve Rize sırasıyla en yüksek pozitif vaka ile temas edilen şehirlerdir¹.

Vakaların oransal grafiğinde Üsküdar'ın İstanbul'un vakalarının yaklaşık yüzde 3'ünü oluşturmaktadır ve süreç boyunca bu oran İstanbul ile paralel bir şekilde yüzde 2-4 bandında seyretmiştir. (Grafik-1)

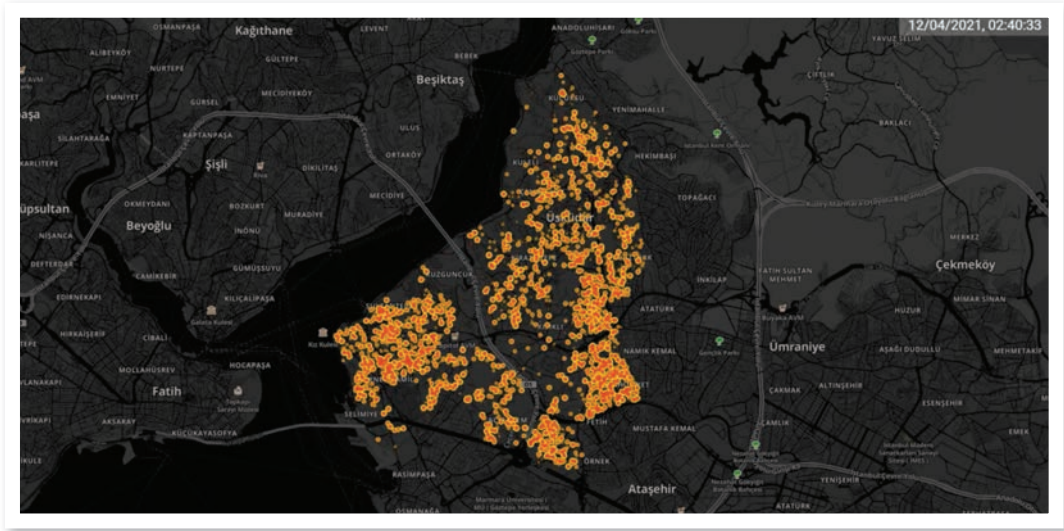
1 T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlıkta İstatistiksel ve Nedensel Analizler Uygulaması (<https://sina.saglik.gov.tr>) Erişim Tarihi: 10.10.2021.

Grafik-1: Vakaların Oransal Grafiği

Grafik-2: Filiyasyon ve Ekip Sayıları

Resim 4: Vaka yoğunluğunu gösteren coğrafi bilgi sisteminden bir kesit

Vaka sayısına göre saha ekip sayısı ihtiyacı da değişmektedir. Sunumda gösterdiğimiz coğrafi bilgi sisteminde zamana bağlı olarak vaka yoğunluklarının değişimi açık bir şekilde görülmektedir. Bu görüntünün bir kesiti aşağıda verilmiştir (Resim 4). Filyasyon ekipleri 2 veya 3 kişiden oluşmaktadır. Üsküdar'da İkinci dalgada 69, üçüncü dalgada 73 filyasyon ekibi görevlendirilmiştir. 2020 Kasım ve 2021 Nisan ayları en yüksek filyasyon rakamlarının görüldüğü aylar olup il genelinde de benzer bir durum söz konusudur². (Grafik-2)

Toplum sağlığının korunmasını konu alan Cumhuriyetin ilk kanunlarından ve halen yürürlükte olan 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu bu süreçte sıkça gündeme gelmiştir. Vali başkanlığında İl hıfzıssıhha kurulları dinamik bir şekilde sürecin yönetiminde rol almıştır. Süreç içinde İstanbul Hıfzıssıhha Kurulunca konuya ilişkin 186 karar alınmış ve birçok düzenleme bu kararlar ile yerine getirilmiştir. Bu kararların ilçede uygulanmasının yanında meydan düzenlemesi, olta balıkçılığının yasaklanması ve vaka yoğunluğu yaşanan bazı sokakların karantinaya alınması gibi müstakil kararlar da Üsküdar Kaymakamlığına alınmış ve uygulanmıştır.

Vaka ve temashıların izolasyon şartlarına uyumunun takip edilmesi, işletmelere denetimlerin yapılması ve ihlaller ile ilgili yaptırımların uygulanması için İçişleri Bakanlığı koordinasyonunda İSDEM- İl Salgın Denetim Merkezi oluşturulmuştur.

2 T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlıkta İstatistiksel ve Nedensel Analizler Uygulaması (<https://sina.saglik.gov.tr>) Erişim Tarihi: 10.10.2021.

Resim 5:
Belediye
tarafından
vatandaşlara
pandemi
destek
paketleri
dağıtımı

Günlük Kaymakamlık toplantıları ve haftalık Valilik toplantıları ile kurumlar arası iş birliği ve ilçeler arası tecrübe aktarımı sağlanmıştır.

Adreste izolasyon kurallarının denetlenmesi için Üsküdar'da muhtarlar, imamlar, gönüllü öğretmenler, mahalle bekçileri ve polis memurlarından oluşan 7.137 kişilik ekip oluşturulmuştur. Ekipler izolasyonda kalması gereken vatandaşlara farklı günlerde ziyaretlerde bulunmuşlardır. 15 Mayıs -15 Aralık 2020 tarihleri arasında izolasyon kurallarına uyum kontrolü amaçlı 121.343 ev ziyareti yapılmış, izolasyon kurallarına uymayan 94 kişiye 298.249 TL idari ceza uygulanmıştır. Kısıtlamalara uyumun kontrolü için 43.674 işyeri denetimi yapılmış, uygunsuzluk tespit edilen 3.394 işletmeye yaklaşık 5.987.879 TL idari cezai işlem uygulanmıştır³.

Kısıtlamaların sosyal etkilerini en aza indirmek için Üsküdar Kaymakamı başkanlığında Vefa Sosyal Destek Merkezi oluşturulmuştur. Buradan yapılan koordinasyonla adreste maaş ödemesi, kumanya dağıtımı, nakit yardım, evde sağlık hizmeti, market alışverişi, sıcak yemek verilmesi gibi başlıklarda 18.757 hizmet kalemi

3 T.C. Üsküdar Kaymakamlığı Yazı İşleri Müdürlüğü

Resim 6:
Yaşlılara evde
aşı uygulaması

İlçe nüfusu içinde 451.294 kişi aşı hedef grubunda yer almakta olup, 369.435 kişi (%81,9) en az bir doz aşısını almıştır (Eylül 2021 sonu itibarıyla). Aşısı tamamlanan kişi sayısı 334.805 olup hedef nüfusun %74,2'sini oluşturmaktadır. Üsküdar'da 65 noktada aktif aşılama hizmeti verilmekte olup aşıya ulaşım ile ilgili bir sıkıntı yaşanmamıştır. Yapılan aşıların %23,7'si aile sağlığı merkezlerinde, %44'ü kamu hastanelerinde, % 30,1'i özel hastanelerde yapılmıştır. Toplam yapılan aşı dozu 860.858 olup, Haziran ayından sonra tüm yaş gruplarında aşılamının başlamasıyla aşı sayılarında hızlı bir artış görülmüştür. Aşı yaş dağılımında 60 yaş üstünde yüzde 90'ın üzerinde iki doz aşılanma oranı dikkat çekmekte olup, 15-19 yaş aralığında %51,6, 20-24 yaş aralığında %71,2 iki doz aşılanma oranlarına ulaşılmıştır⁶. (Grafik-3)

adreste yerine getirilmiş, 4.320 haneye aynı yardım yapılmıştır. 68.650 haneye toplamda 53.244.596 TL nakit yardımı yapılmıştır⁴. Üsküdar Belediyesi tarafından ihtiyaç sahiplerine market kartı ve kumanya dağıtımı yapılmış, tüm adreslere maske ve hijyen seti dağıtılmıştır. Sokak hayvanlarının ihtiyaçları da özellikle sokağa çıkma kısıtlaması olan günlerde yakından takip edilmiştir. Yapılan yardımların nakdi karşılığı yaklaşık 64.793.190 TL'dir⁵. (Resim 5).

Aşılama ve normalleşme süreci 2021 yılı itibarıyla başlamış; sağlık çalışanlarına kurumlarında, 85 yaş üstü vatandaşlara adreslerinde aşılama uygulanmıştır (Resim 6). Huzurevleri ve cezaevinde yerinde aşılama yapılmış, Üsküdar meydan, Harem otopark ve çeşitli inşaat şantiyeleri ile alışveriş merkezlerinde aşı çadırları kurularak aşılama süreci hızlandırılmıştır (Resim 7).

4 T.C. Üsküdar Kaymakamı Yazı İşleri Müdürlüğü

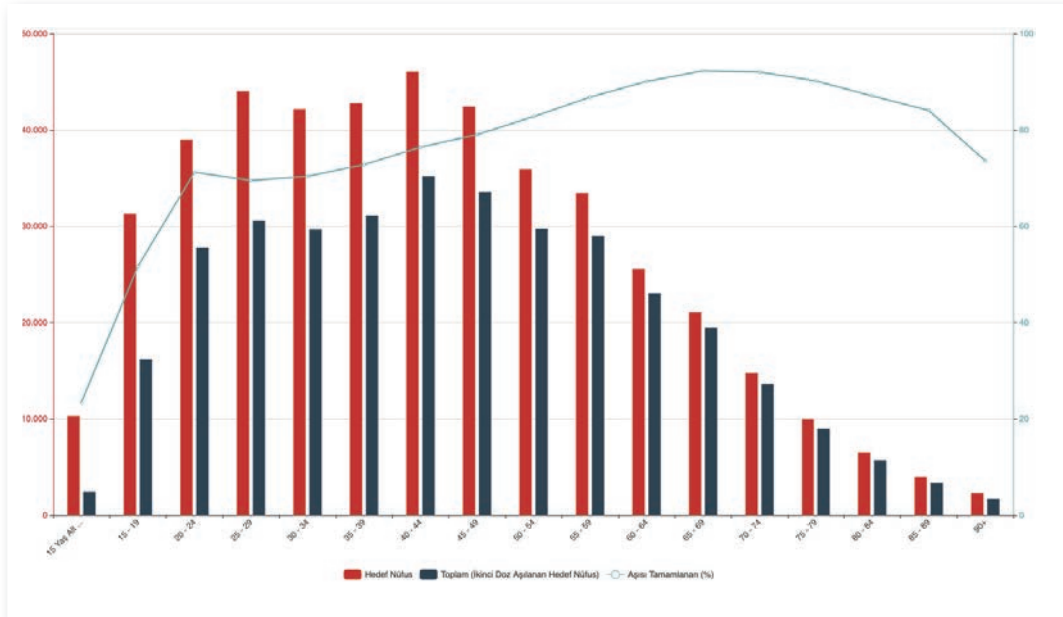
5 T.C. Üsküdar Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü

6 T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlıkta İstatistiksel ve Nedensel Analizler Uygulaması (<https://sina.saglik.gov.tr>) Erişim Tarihi: 10.10.2021.

KIZ KULESİ'NDEN COVID-19'A BAKIŞ:
ÜSKÜDAR'DA COVID-19 PANDEMİ MÜCADELESİ

Resim 7:
Meydanlarda
ve diğer toplu
bulunulan
yerlerde aşı
çadırları ile
bağışıklama
çalışmaları

Grafik-3: Hedef Nüfus ve Aşı Tamamlanma Oranları

2021-2022 Eğitim Öğretim Döneminde 12 Ekim 2021 tarihine kadar COVID-19 nedeniyle Üsküdar'da eğitime ara verilen sınıf sayısı 174 olup anlık kapalı sınıf sayısı 49 (%0,99), pozitif öğrenci sayısı 101 (%0,11), temaslı öğrenci sayısı 1.293 (%1,4) olmuştur⁷.

Üsküdar ilçesinde pandemi ile ilgili akademik çalışmalar da yürütülmüştür. Bu çalışmalarda; sosyoekonomik durumun hastalığa yakalanmak için önemli bir etken olmadığı⁸, pandeminin başında sağlık çalışanlarına yapılan anksiyete ve uykusuzluk araştırmasında sağlık çalışanlarında %52 oranında anksiyete, %53 oranında uyku bozukluğu olduğu⁹ gösterildi. Ayrıca mükerrer hastalığa yakalanma ve aşı tereddüdü konularında da araştırmalar yapıldı¹⁰.

Geldiğimiz noktada sosyal hayatımız kısıtlama olmaksızın devam etmektedir. Bu başarı yoğun aşılamanın sonucudur. Önümüzdeki günlerde aşılama oranlarının yükselmeye devam etmesi önemlidir. Uygulanmaya başlayacak Turkovac aşısı ile normalleşme sürecinin daha da hızlanacağını umuyoruz.

7 T.C. Üsküdar Kaymakamlığı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü

8 Kucukali H, Hayran O, İleri Ş, Kurt B, Kuru F, Nalbantoğlu S, Özbaş B, Sezerol M, Taşçı Y. Effect of Socioeconomic Status on Risk of COVID-19: a population- based case-control study. 2021. DOI:10.21203/rs.3.rs-195468/v2. (Preprint)

9 Ataç O, Sezerol M, Taşçı Y, Hayran O. Anxiety and Insomnia Among Healthcare Workers During the COVID-19 Pandemic. Turkish Journal of Public Health. 2020;18:47-57. DOI:18.4757.10.20518/tjph.767187.

10 İkişik H, Çağ Y, Sezerol M, Sürmeli A, Taşçı Y, Şahin Ç, Maral I., Sociodemographic and Clinical Features of COVID-19 Reinfection Cases Among Healthcare Workers in Turkey, 2021. DOI:10.21203/rs.3.rs- 296853/v1. (Preprint); İkişik H, Sezerol M, Taşçı Y, Maral I., COVID-19 Vaccine Hesitancy: A Community-based Research in Turkey. *International Journal of Clinical Practice*. 2021;75(8):e14336. doi:75.10.1111/ijcp.14336.

**ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ**